Borito-2016__eleje.qxd 2017. 02. 14. 21:50 Page 1

A NYÍREGYHÁZI JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE LVIII. ÉVFOLYAM

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LVIII. ÉVFOLYAM

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ★ NYÍREGYHÁZA ★

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2016

Eleje-2016_eleje.qxd 2017. 02. 14. 21:47 Page 1

A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

Eleje-2016_eleje.qxd 2017. 02. 14. 21:47 Page 2

Eleje-2016_eleje.qxd 2017. 02. 14. 21:47 Page 3

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LVIII. ÉVFOLYAM

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ★ NYÍREGYHÁZA ★

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2016

Eleje-2016_eleje.qxd 2017. 02. 14. 21:47 Page 4

Főszerkesztő:
Bene János

Szerkesztette:
Istvánovits Eszter – L. Nagy Márta – Laskayné Szőlősi Katalin

Angol fordítás:
Kulcsár Valéria

Nemzeti Kulturális Alap

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: info@josamuzeum.hu)
Felelős kiadó: Bene János múzeumigazgató
Készült 300 példányban, A/4 formátumban, 30 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: **Kapusi József**

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

In memoriam

Emlékezés Lehoczky Tivadarra 9
Pintye Gábor

Régészet

L. Nagy Márta
Késő bronzkori karperecdepók Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből (Milota, Nyíregyháza–Oros) 13
Late Bronze Age bracelet hoards from Szabolcs-Szatmár-Bereg County (Milota, Nyíregyháza–Oros) 26

ifj. Kobály József
A kustánfalvi (Kárpátalja, Ukrajna) VIII. sírhalom egyedülálló csonttárgyai 51
Unique bone objects from Kushtanovica (Transcarpathian Region, Ukraine), Barrow VIII 63

Pintye Gábor
Hun kori – kora népvándorlás kori telepnyomok Nyíregyháza és Nagykálló között
(Nyíregyháza–Csorda-Páskum I–II.) 67
Settlement traces from the Hun Age and Early Migration Period between Nyíregyháza and Nagykálló (Nyíregyháza–Csorda-Páskum I–II) 117

Körösfői Zsolt
Egy kora népvándorlás kori fegyveres sír Tiszavasvári határából 145
An Early Migration Period warrior grave from the vicinity of Tiszavasvári 152

Lőrinczy Gábor

A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai. A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században a Körös–Tisza–Maros közén 155

Characteristic features of 6th–7th century burials and cemeteries east of the Tisza. Survival of Early Avarian Age population between Rivers Körös, Tisza and Maros 175

Romát Sándor

Cserépbogrács töredékek a Nagykárolyi Városi Múzeum és az érmihályfalvi Dr. Andrássy Ernő Múzeum gyűjteményéből 177

Fragments of clay cauldrons from the collection of City Museum of Carei (Nagykároly) and from Dr. Andrássy Ernő Museum of Valea lui Mihai (Érmihályfalva) 183

Jakab Attila

Ásatás Tiszadada–Romtemplom lelőhelyen. Adatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye rotundáihoz 189

Excavation at the site Tiszadada–Romtemplom. Data ont he rotundas of Szabolcs-Szatmár County 217

Néprajz

Páll István

A tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum keménycserepeinek katalógusa I. Festett tányérok 219

Catalogue of the stoneware from the collection of the Vasvári Pál Museum of Tiszavasvári. Painted plates 242

Ratkó Lujza

Gyermekviseletek Nyírbátorban a XX. század első évtizedeiben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei. Viselettörténeti sorozat III. 251

Child costumes in Nyírbátor in the first decades of the 20th century. Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Costume history series III 270

Helytörténet

Mohácsi Endre
Adalékok a baktalórántházi Dégenfeld-kastély építéstörténetéhez 279
Data on the history of the Dégenfeld Residence in Baktalórántháza 291

Jakó János
A nyíregyházi alapítványi Erzsébet Árvaház 293
Erzsébet Foundation Orphanage of Nyíregyháza 305

Kührner Éva
Orvosnők Szabolcs vármegyében 1945 előtt 307
Doctresses in Szabolcs County before 1945 318

Holmár Zoltán
Egy nyíregyházi „sztár" a századfordulóról – Andris, a világ legkisebb újságárusa 319
A star of Nyíregyháza from the the turn of the centuries – Andris, the shortest news-boy of the world 328

Bene János
Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban. Az 5. honvédhuszár ezred fogságba esése 1916. július 6-án 329
Hussars of Nyíregyháza in the First World War. Falling into captivity of the 5th Honved Hussar Regiment on June 6th 1916 346

Godzsák Attila
Az 1939-es választások és a szélsőjobboldal Szabolcs vármegyében 347
Elections of 1939 and the radical right wing in Szabolcs County 368

Művészettörténet

Koroknay Gyula – Páll István
Tisztelet a felső-tiszai fatornyoknak 371
Wooden towers of the Upper Tisza 416

Műtárgyvédelem, gyűjteménytörténet, muzeológia

Kovács Petronella
Restaurátorok műhelytitkai 419

Dankóné Németh Erika
Egy szarmata sírból előkerült római üvegpohár restaurálása 423
Restoration of a Roman glass beaker from a Sarmatian burial 428

Takácsné Varga Ágnes
Egy XIX. századi selyemkötény restaurálása 429
Restoration of a 19th century silk apron 434

Bene János
Beszámoló jelentés a Jósa András Megyei Hatókörű Városi Múzeum és tagintézményei (Sóstói Múzeumfalu, Kállay Gyűjtemény) 2015. évi munkájáról 435
Report on the activity of the Jósa András Museum and its member institutions (Sóstó Village Museum and Kállay Collection) in 2015 456

Recenzió

Kulcsár Valéria
Stratum plus 2015/5. Славяне на Дунае. Обретение родины. The Slavs on the Danube. Homeland found. Saint Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest (ISSN 1608-9057) 459

Istvánovits Eszter
Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Tanszékének kiadványai / Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology 3.1 / Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.1. Főszerkesztő Türk Attila. Szerkesztők Balogh Csilla – Major Balázs. Archaeolingua. Budapest – Esztergom 2015.
ISBN 978-963-9911-63-5 HU-ISSN 2064-8162 461

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2015. évi publikációi
(Összeállította: Laskayné Szőlősi Katalin) 465

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister – Concordance of geographic names 471

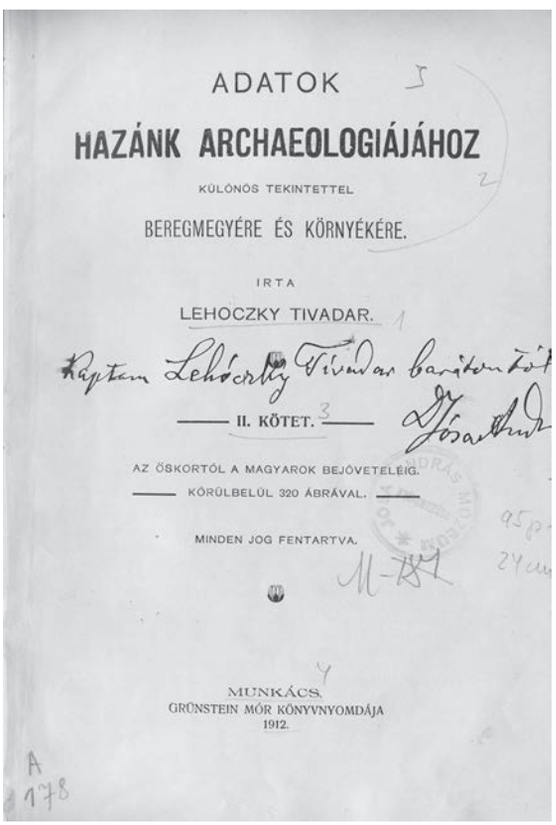
Rövidítések
Abkürzungen – Abbreviations 475

„…én mint a központtól távol lakó szerény munkás zajtalanul működöm…”
(Lehoczky Tivadar)

Emlékezés Lehoczky Tivadarra

2015. október 9-én nyílt meg *„Lehoczky Tivadar nyomában”* címmel egy időszaki kiállítás a Jósa András Múzeumban. Apropóját a Bereg nagy kutatójához kötődő kettős ünnep adta: születésének 185., halálának 100. évfordulójára emlékeztünk. Mivel az ünnepelt életművével többen behatóan foglalkoztak,[1] itt csak vázlatosan ismertetem életútja fontosabb állomásait. Rövid megemlékezésem talán annyiból nyújt újdonságot, hogy néhány kevéssé ismert adalékot ismertetek Lehoczky Tivadar őseiről, családjáról.[2]

ADATOK
HAZÁNK ARCHAEOLOGIÁJÁHOZ
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
BEREGMEGYÉRE ÉS KÖRNYÉKÉRE.
IRTA
LEHOCZKY TIVADAR.
II. KÖTET.
AZ ŐSKORTÓL A MAGYAROK BEJÖVETELÉIG.
KÖRÜLBELÜL 320 ÁBRÁVAL.
MINDEN JOG FENTARTVA.
MUNKÁCS,
GRÜNSTEIN MÓR KÖNYVNYOMDÁJA
1912.

Bereg megye Lehoczky Tivadar színre lépése előtt „sötét folt” volt a hazai bölcsészettudomány művelői előtt, ám működése nyomán egy csapásra a legjobban dokumentált múltú és (akkori) jelenű területté vált. A nagy műveltségű, fáradhatatlan tudós munkássága talán leginkább kortársa, Jósa András hagyatékához mérhető. Aligha véletlen, hogy a két jeles férfiú közeli kapcsolatban állt. Ennek ékes bizonyítéka Lehoczky *Adatok hazánk archaeologiájához* c. kötetének a nyíregyházi múzeum könyvtárában őrzött példánya, melynek címoldalán Jósa András saját kezű feljegyzése olvasható, ahol a szerzőt barátjaként említi.[3]

Lehoczky Tivadar, a hat nyelven beszélő történész, etnográfus, numizmata, folklorista és régész elsők között hallatta hangját a műemlékvédelem ügyében is. E mellett érdekelte a természettudomány, és kifejezetten jó tollú szépírónak ismerhetjük meg. Példátlan szerénysége lehet az oka annak, hogy életrajzírói csakúgy minimális Lehoczkyt ábrázoló képanyaggal dolgozhattak, mint jelen

[1] Elsősorban Kobály József régész (Lehoczky Tivadar Múzeum, Ungvár) és Csatáry György történész munkássága jelentős.
[2] Az adatokat Lehoczky Miklósnak, a család történetírójának szívességéből ismerem. Fogadja érte köszönetemet!
[3] Jósa András Múzeum Könyvtára: ltsz. 261.

sorok írója. Ezért nagy jelentőségű a fent bemutatott, közelmúltban felbukkant újabb portré, mely a középkorú, tetterős férfi arcképét tárja elénk.[4]

A lehotai és bisztricskai Lehoczky család Túróc vármegyéből ered. Első ismert ősük Csernyik comes, IV. Béla királytól 1230-ban nyert nemesi oklevelet. A kiterjedt família tagjai közül a századok során többen viseltek közigazgatási hivatalt mint adószedők, szolgabírók vagy alispánok. Néhányan feltűntek az egyházi pályán is. A XVIII–XIX. századtól a Lehoczkyak már mérnökökként, orvosokként is képviseltették magukat a közéletben.

Lehoczky Tivadar nem az első szakképzett jogász a családban. Több előde, rokona ítélő táblai elnökként, legfelsőbb bírósági bíróként, ügyészként, tanácsosként szolgált. Közülük az egyik legismertebb Lehoczky András táblabíró, aki 1796 és 1798 között jelentette meg híres *Stemmatographiáját,* az első magyar genealógiai lexikont. Őt tekinthetjük a família első kutatójának, kvázi tudósának. A nagy előd műve nagyban befolyásolhatta Tivadar pályájának alakulását.

Ünnepeltünk Lehoczky János és Gottier Anna negyedik gyermekeként Horvátországban, a Fiume melletti Fužine községben született 1830. október 5-én. Még gyerek volt, mikor családjával visszatértek ősei földjére, a Felvidékre. Így iskoláit már Rózsahegyen, Rozsnyón és Kassán járta. Ügyvédi diplomáját a Kassai Jogakadémián szerezte. Az 1848-49. évi szabadságharcot gyalogosként, majd tüzérhadnagyként küzdötte végig, jórészt az erdélyi, bánsági hadszíntéren. 1855-ben Munkácsra költözött. Itt rövid hivatalnoki működés után a gróf Schönborn család munkács-szentmiklósi domíniumának főügyészi posztját töltötte be nyugalomba vonulásáig.

Érdeklődése az 1860-as évektől fokozatosan a történelem, néprajz, a műemlékvédelem és – elsősorban Rómer Flóris hatására – a régészet felé fordult. Legismertebb ásatásait a Munkács melletti Gallis–lovacskai kelta telepen, valamint Beregszász és Szolyva határában folytatta. Utóbbi lelőhelyekről származnak híres honfoglalás kori sírleletei: az elsők között ismertetett tarsolylemez és az egyetlen ismert süvegcsúcs-dísz. Bár működése elsősorban Bereg megyére koncentrált, régészeti és főként történeti érdeklődése Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyét is érintette. Régészként egy fontos „külsős" ásatás köthető nevéhez: a nagy jelentőségű Hajdú megyei egyeki bronzkori lelőhely kutatása. Eredményeit folyamatosan publikálta vidéki és országos lapokban, így például jelentek meg tanulmányai az Archaeologiai Értesítőben is. Több monográfiája látott napvilágot. Legjelentősebbek a *Bereg vármegye története*, a *Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben*, A *Beregmegyei görögszertartású katholikus lelkészségek története a XIX. század végéig* vagy a *Munkács város új monográfiája*. Hazai és nemzetközi régészeti kongresszusokon adott elő. A Monarchia egyik legnagyobb régészeti magángyűjteményével rendelkezett.

A kezdeményezésére alakult múzeumegylet 1907-től Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeumegyesületként működött. Gyűjteményével a sors mostohán bánt: utódai felelőtlenségét a XX. század elejének politikai viharai tetézték. A törzsanyagon jelenleg az ungvári Kárpátaljai Honismereti Múzeum és a Munkácsi Történelmi Múzeum osztozik, híres honfoglaló leleteit a Magyar Nemzeti Múzeum, a hajdúsági bronzkori leletek egy részét a Déri Múzeum őrzi. Néprajzi gyűjteséiből minimális anyagot tárol a Néprajzi Múzeum.

Lehoczky kiterjedt levelezést folytatott korának tudósaival. Ezek egy része – kéziratihoz hasonlóan – máig publikálatlan.

[4] A portrét Nagy Gyöngyvér, a Csíki Székely Múzeum fotográfus-gyűjteménykezelője fedezte fel. Az arcképet Mezey József festőművész készítette. Férfiportré (Lehoczky Tivadar), 1855. Olaj, vászon, 95x74 cm. Kolozsvári Szépművészeti Múzeum: Ltsz. 1236/1971. A képre dr. Csatáry György (történész, tanszékvezető, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Lehoczky Tivadar Intézet, Beregszász) hívta fel a figyelmemet. Mindkettőjük segítségét hálásan köszönöm!

A közelmúlt eseményeiből úgy tűnik, hogy Lehoczky Tivadarnak a sors előbb-utóbb talán igazságot szolgáltat. A szerény, visszahúzódó ember neve végre az őt megillető hely(ek)re került: 2005-ben a tudós nevét vette fel a kárpátaljai magyarsággal foglalkozó Lehoczky Tivadar Intézet, 2015-től pedig az Ungvári Helytörténeti Múzeum.

Pintye Gábor

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: pintye.gabor@gmail.com

Késő bronzkori karperecdepók Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből (Milota, Nyíregyháza–Oros)

L. Nagy Márta

Tanulmányomban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye két, területileg viszonylag távol eső, de összetételében nagyon hasonlító bronz raktárleletét mutatom be. Az egyik a Nyírség központjában, Nyíregyháza mellett, a másik a Beregi-síkságon, a Tisza ölelésében, Milota határában került elő (1. kép). A Nyíregyháza–orosi lelőhely már nem ismeretlen, itt 2004-ben, majd 2010-ben egy késő bronzkori település közel 13 hektáros részletét tárták fel (Nagy 2015. 71–97.). A települést határoló egyik árokban egy edényben rejtettek el 33 karperecet.[1]

1. kép
Nyíregyháza–Oros és Milota elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 1
Situation of Nyíregyháza–Oros and Milota in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

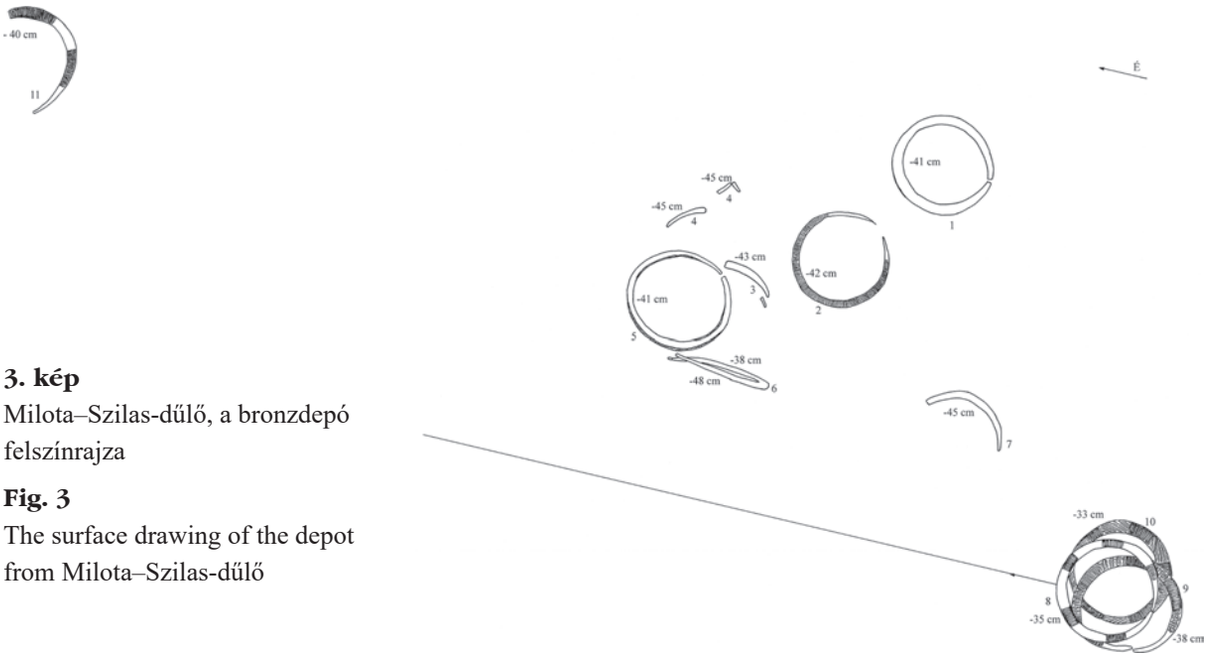
2. kép
Milota–Szilas-dűlő, a bronzdepó felszínfotója

Fig. 2
The surface photo of the depot from Milota–Szilas-dűlő

Milotán 2014-ben egy terepbejárás során[2] előkerült bronz karperec miatt végeztünk leletmentést. A leletek

[1] A leletek leírása a Függelékben olvasható.

[2] A Tisza–Szamos–Túr közi tározók tervezett anyagnyerői és töltései területén végeztek terepbejárást a Jósa András Múzeum munkatársai. A leletmentés Toldi Zoltán vezetésével folyt, akinek ezúton köszönöm megfigyeléseinek és a leletanyagnak publikálásra átadását!

3. kép
Milota–Szilas-dűlő, a bronzdepó felszínrajza

Fig. 3
The surface drawing of the depot from Milota–Szilas-dűlő

egészen a felszín közelében, a humuszban voltak. Erre a területre nyitottunk egy kisebb, 2x2 méteres szelvényt, melyben rétegenként haladva szedtük le a földet. Hamar előkerültek a bronz karperecek, összesen 11 db, de hozzá tartozó gödör foltját sem a felszínen, sem a metszetben nem lehetett megfigyelni (2–3. kép). A szántás elmozdította a depó egyik karperecét, így még 20 cm-rel megtoldottuk a szelvényt, ekkor került elő az utolsó darab.[3]

Karperectípusok

I. Kör átmetszetű, sima vagy rovátkolással díszített karperecek

A vonalmintával díszített vagy díszítetlen, kör átmetszetű karperecek településen, depókban és szórvány leletként a Bz D periódus idején váltak általánossá a Kárpát-medence keleti felében (Mozsolics 1973. 54–60., Bader 1996. 279., Petrescu-Dîmboviţa 1998. 53–54., Kacsó 2007. 76.) és még megtalálhatóak a Ha A2–B1 periódusra datált leletekben is (Mozsolics 1985. 64–65., Petrescu-Dîmboviţa 1998. 53–54., Mozsolics 2000. Taf. 101. 6–7., Kacsó 2007. 76.). Ez a karperectípus különösen az erdélyi és a felső-Tisza-vidéki bronzművesség kedvelt terméke volt (Kemenczei 1991. 43., Kacsó 2007. 76., Vachta 2008. 70.).

1. Díszítetlen, sima karperec (XVI. tábla 2., XIX. tábla 1., XX. tábla 2.[4]). Mind a hegyes, mind az egyenes végű verziója az ópályi horizontba sorolható depók jellegzetes darabja (Jósa–Kemenczei 1965. XXXI: 4., XXXIII: 5., LX: 11., Petrescu-Dîmboviţa 1998. 53., Kobal' 2000. Taf. 24: 12., 27: 6–7.). Emellett természetesen megtalálható a Ha A periódus elejére keltezhető leletekben (Jósa–Kemenczei 1965. XIII: 54., 56–59., XVIII: 23–24., XXX: 98., Kacsó 1996. Abb. 6: 1–5., 7: 1–5., 8: 1–5., 9: 1–4., Kacsó 2009. Pl. 9–8.) és elvétve előfordul még a Ha A2–B1 időszakban is (Petrescu-Dîmboviţa 1998. 53.).

[3] A leletek leírása a Függelékben olvasható.

[4] A rajzok elkészítését hálásan köszönöm Sipos Attila Csabának!

2. Végig függőlegesen rovátkolt karperec (I. tábla 1–2., XVIII. tábla 2.). A Milotáról bekerült karperecek elkeskenyedő, hegyes végűek, míg a Mega parki darabok vége egyenes, és egyes darabok majdnem, míg mások teljesen összeérnek. Megyénkből vegyes, a Felvidékről és Románia ÉNy-i területeiről pedig ún. „tiszta depókból" ismerünk ilyen típusokat az ópályi horizont (Jósa 1893. 166., Jósa–Kemenczei 1965. XXXI: 5., XXXIII: 4., XXXVI: 10., Petrescu-Dîmboviţa 1998. Taf. 30: 264–270., Taf. 31: 277–291., Taf. 32: 292–305., Kobal' 2000. Taf. 13: 25–26., Taf. 21: 29–40., Taf. 23: 1–4., Taf. 27: 8–18.) és a kurdi horizont (Mozsolics 1985. Taf. 157: 15., Taf. 192: 11., 13–14.) depóiból egyaránt.

3. Függőlegesen rovátkolt vonalkötegekkel díszített karperec (XVIII. tábla 1., XXI. tábla 1., XXII. tábla 2.). A Bz D – Ha A időszak jellegzetes darabja (Kobal' 2000. Taf. 20: 3–10., 12. Taf. 29: 10., 15., Petrescu-Dîmboviţa 1998. Taf. 29: 253–254., Taf. 35: 343–345., Taf. 36: 346–361.). Elkeskenyedő és hegyesedő végű darabjai ismertek az ópályi horizont depóiból (Jósa–Kemenczei 1965. XXXI: 6., 8., Novotná 1996. Abb. 2.). Gégénynél egy Gáva kultúrához tartozó edényből került elő ilyen karperec (Jósa–Kemenczei 1965. XXIV: 7.). Megtaláljuk a kurdi horizont raktárleleteiben is (Mozsolics 1985. Taf. 25: 2., Taf. 192: 17., Bader 1996. 279. Abb. 13–9.).

4. Függőlegesen és cikkcakk mintával rovátkolt karperec (XXI. tábla 2.). Ez a díszítés nem túl gyakori a kör átmetszetű karpereceken. A milotai példányhoz szinte teljesen hasonló került elő Pécskán/Pecica (Kemenczei 1991. 5. ábra 7.). A Bz D – Ha A1 időszakból elvétve ugyan, de ismerünk ilyeneket (Petrescu-Dîmboviţa 1998. Taf. 68: 843., Taf. 74: 934 A., Szabó–Bíró 2009. 12. kép).

5. Függőleges vonalkötegekkel, köztük fenyő mintával rovátkolt, egyenes, közel összeérő végű karperec. A Mega parki karperecek zöme ehhez a típushoz tartozik (VIII. tábla 2., IX. tábla 1–2., X. tábla 1–2., XI. tábla 1–2., XII. tábla 1–2., XIII. tábla 1–2., XIV. tábla 1–2.). Ismertek az ópályi horizontra datálható depókból (Jósa–Kemenczei 1965. XXXIII: 1., XLVII: 19.), a Bz D – Ha A átmeneti időből (Jósa–Kemenczei 1965. XXXII: 3.) és a Ha A periódusból (Kacsó 2009. Pl. 9: 4–5.). Az Erdély északnyugati területein és Ukrajnában előkerült darabok datálása megegyezik a hazai példányokéval, nagyrészt a Bz D időszakra tehetők (Petrescu-Dîmboviţa 1998. 55., Taf. 33: 306–317., Kobal' 2000. 54. Taf. 20: 15., Taf. 21: 25., Taf. 23: 5., 16.).

6. Függőlegesen és X alakban sraffozott háromszögekkel rovátkolt karperec (XXII. tábla 1., XXIII. tábla.). Egyértelműen Ha A1 periódusra datálható depókból ismerjük (Jósa–Kemenczei 1965. XXXIX: 18., Mozsolics 1985. Taf. 157: 11–14., Kacsó 1996. Abb. 4: 3–4., Petrescu-Dîmboviţa 1998. 54., Kobal' 2000. 54., Taf. 62. B: 4., Taf. 71: 1–4., 6., 8., Kobal' 2005. 257.).

7. Függőlegesen és rácsszerűen rovátkolt vonalkötegekkel tagolt karperec (II. tábla 1.). A Bz D időszak depóinak nem a leggyakoribb, de előforduló darabja (Petrescu-Dîmboviţa 1998. Taf. 33: 319., Taf. 56: 646., Kacsó 2015. Abb. 3: 1.). Ukrajnában is a Kriva időszakra datált (Bz D – Ha A1) depókban található meg (Csinagyijovo, Mala Bihany II., Kobal' 2000. Taf. 20: 1–2., Taf. 24: 8., 13.).

8. Függőlegesen és vízszintesen (rövid) rovátkolt karperec (II. tábla 2., III. tábla 1–2., IV. tábla 1–2., V. tábla 1–2., VI. tábla 1–2., VII. tábla 1–2., VIII. tábla 1.). E karperectípus a Koszider korszak végétől több depóból ismert (Koós 1996. 132. Abb. 1: 7.). Az ópályi horizontra keltezhető leletekben, jellegzetes, szintén ópályi típusú karperecekkel együtt találjuk meg (Jósa–Kemenczei 1965. XXXIII: 3., LX: 8.). Románia területén ugyancsak megjelenik a Bz D periódusban, de gyakoribb előfordulása a Ha A1 időszakra tehető (Petrescu-Dîmboviţa 1998. 56–57. Taf. 29: 259., Taf. 36: 347., 349–350.). Ukrajnából kevesebb példányt ismerünk, ezek datálása megegyezik a hazai és romániai keltezéssel (Kobal' 2000. Taf. 30: 28., Taf. 89: 1.).

II. Lekerekített sarkú téglalap átmetszetű karperec

1. Díszítetlen, sima karperec (XIX. tábla 2., XX. tábla 1.). A milotaiakhoz hasonló darabok Ukrajnában jellemzően a Bz D – Ha A kori depókban fordulnak elő, a kör átmetszetű díszítetlen vagy rovátkolt karperecekkel együtt (Kobal' 2000. 55. Taf. 43. B: 1–5., Taf. 57: 4–5., 7–8., 11., Taf. 70: 8., 12., 14., 16–18.). Hazánkban a kurdi horizont depóiban szintén megjelenő karperectípus (Mozsolics 1985. Taf. 44: 11–12., Taf. 145: 24., Taf. 149: 6–7.). A Dunántúlon a Ha A2 – B1 időszakra datált depókból (Jungbert 1986. 24. Abb. 2: 3–6., 3: 1–5., Váczi 2014. 3. kép 3., 7.) ismerjük.

III. D átmetszetű karperec

1. Felső részén függőlegesen rovátkolt, alsó, lapos része sima (XV. tábla 1–2., XVI. tábla 1.). Az egyik darabnál (XVI. tábla 1.) felmerült, hogy rontott példányról van szó, ugyanis a karpereceken végigfutó rovátkolás, amely a másik kettőnél csak a felső felületen van meg, ennél az egyik szár belső felén is megtalálható. Olyan, mintha a végig rovátkolt, kör átmetszetű és a külső felületén rovátkolt D átmetszetű karperec félúton találkozott volna. Ez a karperectípus a Ha A1–2 korú depókban található meg (Kemenczei 1996. Abb. 3., 75., Petrescu-Dîmboviţa 1998. 146., Kobal' 2000. 55.).

IV. Rombusz átmetszetű karperec

1. Díszítetlen, sima karperec (XVII. tábla 1.). Ez a karperectípus a kurdi horizont jellegzetes darabja (Mozsolics 1985. Taf. 168: 1–3., 5., Taf. 177: 12, Taf. 192: 15., 20.), bár megjelenésével korábbi depókban is számolhatunk (Kacsó 2009. Pl. 9: 9). Megyénkből több Ha A periódus elejére datált depóleletből ismerjük (Jósa–Kemenczei 1965. 31. VIII: 101–102., XIII: 52–53., 55., XVIII: 25., XXXVI: 7.). Erdély ÉNy-i részein a Bz D-re keltezhető raktárleletekben találjuk, Máramarosban és Erdély központi részein pedig a Ha A1-re keltezhetőkben (Petrescu-Dîmboviţa 1998. 118., 121.). Ukrajnában szintén olyan depókban fordulnak elő, amelyeket a Bz D – Ha A1 időszakra lehet datálni (Serie Kriva, Serie Lazi I., Kobal' 2000. 55. Taf. 26. B–2., Taf. 30: 27., 40–41., Taf. 35: 10., 11., 13.). Aranyból is készítettek ilyen típusú karpereceket (Almássy–Istvánovits–Kurucz 1997. 13–14., 18., 33., 37. kép., Kacsó 2014. Fig. 3: 2., Fig. 4: 1–2., Nagy 2015. X: 4., 6.).

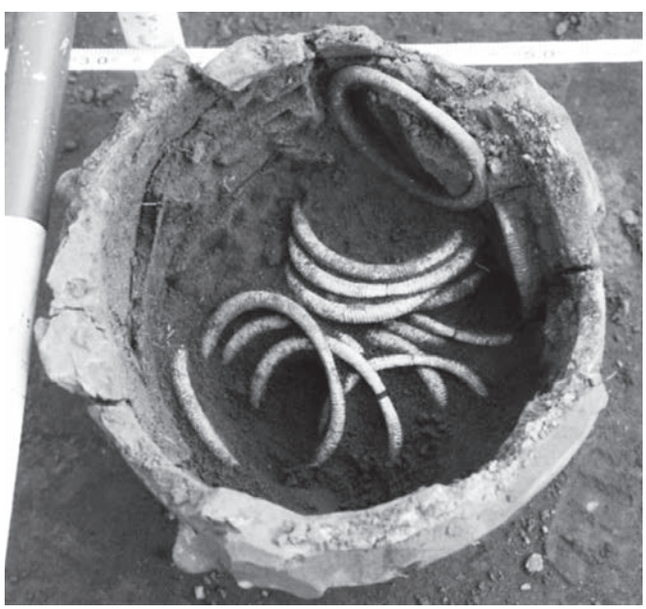
A karperecek funkciója, elrejtésük lehetséges okai

Mielőtt elkezdenénk a karperecek funkciójáról, elrejtésük lehetséges okairól beszélni, alapvetően fontos elmondanunk, hogy bár összetételében azonos kategóriába tartozó depókról (ún. tiszta karperec depó) beszélünk, ezek a leletek és valószínűleg elrejtési körülményeik is különböznek egymástól. Az egyik legfontosabb különbség, hogy a nyíregyházi településen került elő, míg a milotainak még a tágabb környezetében sem találtunk településre utaló nyomot a terepbejárások során.[5] A milotai depó karpereceinek mindegyikét úgy kidolgozták (méret, díszítés), hogy alkalmas volt viselésre. Néhány darabon valóban látszik a használat nyoma. A Mega parki karperecek méretük, súlyuk alapján szintén a hordható kategóriába tartoznak, egy-két darabon használat nyomával. Ugyanakkor akad közöttük olyan, amelyik nem tökéletes kidolgozású, befejezetlen. Ami pedig ezt

5 Az, hogy Milotán nem találtunk edényt a karperecekhez, véleményem szerint nem jelent nagy különbséget, mivel itt a leletek már a humuszban voltak, egyik-másik – valószínűleg a földművelés miatt – meg is sérült. Előfordulhat, hogy az edénnyel is ez történt. A tárolóedény készülhetett emellett organikus anyagból, de persze az is lehet, hogy egyáltalán nem volt.

a depót még külön érdekessé teszi, hogy szinte teljesen biztosak lehetünk abban, hogy a karperecek előre meghatározott sorrendben kerültek az edénybe. Alulra helyezték a befejezetlen, illetve díszítetlen példányokat, ezek fölé tették a szebb darabokat.[6] A depó a két legtöbb darabot számláló típusból – a fenyőág mintásból és a függőleges és rövidebb vízszintes vonalakkal rovátkoltból – azonos mennyiséget, 13-13 darabot tartalmazott.

Mire használhatták ezeket a karpereceket, milyen jelentéssel bírhattak? A késő bronzkori karperecekről általánosságban elmondható, hogy vannak köztük olyanok, amelyek túl kicsik vagy éppen túl nehezek ahhoz, hogy bárki viselhesse őket, ezért számos esetben felmerült annak lehetősége, hogy pénzként, értékmérőként funkcionáltak (Kiss 1859. 181., 183., Mozsolics 1963. 68., Kőszegi 1984. 266–280., Kacsó 2007. 76.) vagy nyersanyagként használták (Maráz 1989. 14–15.), hasznosították (Szabó 1996. 212.) őket. Ha megnézzük a két depó karpereceinek súlyát, láthatjuk, hogy még az azonos típusba tartozóknál is viszonylag nagy súlybeli különbségek vannak. A fenyőág mintával díszített példányoknál például a legkisebb súlyú 62,2 g, míg a legnehezebb 83 g.[7] A milotai lelettel ugyanez a helyzet: a karperecek súlya 20,8 g-tól 59,8 g-ig változik. A bemutatott két depóban valamennyi karperec egyértelműen akár mindennapi használatra is alkalmas lehetett. Emellett jelezhetett rangot, hatalmat, a helyi közösség bizonyos társadalmi szintjein akár a férfi vagy női identitás jelzőjeként szolgálhattak. Amennyiben pedig ezek a tárgyak felajánlásra kerültek, úgy a felajánló személy közösségen belül elfoglalt helyét tudta erősíteni, támogatni (Hansen 2005. 211–212.). Vannak, akik a karpereceket tartalmazó depókat egyértelműen nőkhöz kötik, és elrejtésüket nagyrészt fogadalmi ajándékként értelmezik (Schumacher-Matthäus 1985. 153., Teržan 1996. 258.). David Fontijn szerint az ékszereknek egy nő életciklusában több ponton lehetett fontos szerepe és életének voltak olyan fázisai (átmenet egy másik életciklusba, pl. házasság, özvegység), amikor ezek az ékszerek deponálásra kerülhettek (Fontijn 2002. 244–245. Fig. 12: 3.).[8] Váczi Gábor szerint bizonyos tárgytípusokat (pl. karperec/tű – nő, kard/lándzsahegy – férfi, Falkenstein 2005. 493–494.) nem lehet nemekhez kötni, hiszen éppen a karperecek esetében az egyik legelterjedtebb tárgytípusról beszélünk, amelyből nyilvánvalóan a legtöbbet gyártották (Váczi 2007. 137.).

4. kép
Nyíregyháza–Oros, Mega Park, a karperecek elhelyezkedése a depóban

Fig. 4
Nyíregyháza–Oros, Mega Park, situation of bracelets in the depot

[6] Ezzel kapcsolatban egy érdekes párhuzam: Hésziodosznak az Istenek születése c. művében olvashatunk arról, hogy Prométheusz hogyan csapta be Zeuszt. Két tálra tette az elkészített ételt: az egyiken a húst elrejtette a csontok és inak alá, míg a másikon a csontok nagy részét hússal takarta le. Megkérte Zeuszt, hogy válasszon közülük. Zeusz természetesen azt választotta, amelyikről azt hitte, hogy abban van a hús, pedig alatta a csontok voltak (Hésziodosz 509–616. sor).

[7] A Mega parki karpereceknél lehetséges egyfajta „súlysorrend" felállítása: az egészen kis súlyúak (39,5–41,2–57,3 g) mellett több darab van, amelyeket csak néhány tized gramm választ el egymástól (például 67,4-68,8 g-ig: 7 db, 71,3–74,8 g-ig: 11 db). Ebben az esetben azonban nem díszítés szerint kategorizáltam!

[8] Indiában az esküvőn kapott ékszerek gazdasági biztonságot jelentettek. Bizonyos ékszerek például a házasságot jelképezték, és özvegyasszonyok soha nem ékszerezhették fel magukat (Rábai–Rosta 2007. 276–277.).

5. kép
Milota–Szilas-dűlő Magyarország első katonai felmérésének térképlapján

Fig. 5
Milota–Szilas-dűlő in the map of The First Military Survey

6. kép
Milota–Szilas-dűlő Magyarország második katonai felmérésének térképlapján

Fig. 6
Milota–Szilas-dűlő in the map of The Second Military Survey

A depók elrejtésének lehetséges okait vizsgálva először egyértelműen az elrejtés helyét, és – amennyiben lehetőségünk adódik rá – a módját kell megvizsgálnunk. A Mega parki depóról tudjuk, hogy előre meghatározott rend szerint helyezték az edénybe a karpereceket (4. kép), ami jelzi, hogy nem egy véletlenszerűen (akár sietősen) edénybe dobált esetről beszélünk, tehát az együttest akár szakrális felajánlásként is (Soroceanu 1995. 39.) értelmezhetjük. Ezt a feltevést erősítheti meg, hogy az árok, amelyben a karpereceket rejtő edény előkerült, a települést – legalábbis egy bizonyos fázisában – határolta, tehát a hely sem tekinthető átlagosnak (Fontijn 2008. 89.). Könnyen elképzelhető, hogy a védelmi/elhatároló jelentést szakrálisan megtámogatták. Erre láthattunk már példát Bükkzsérc–Hódos tető lelőhelyen, ahol szintén az egykori település szélén került elő a 14 darab, egy edényben szorosan egymás mellé helyezett, díszített karperecből álló depó (Szabó–Bíró 2009. 75–76.). Úgy gondolom, hogy a fentebb leírtak miatt ebben az esetben közelebb járunk az igazsághoz, ha felajánlásként értelmezzük a raktárleletet. Az, hogy a felajánlás egyénileg vagy közösségileg történt-e, kérdéses. Mivel azonban a települést határoló helyen került elő, inkább a közösségi jelleg valószínűbb.

Milotán egészen más helyzettel van dolgunk: a lelőhely szűkebb környezetében település nincs, tehát – legalábbis első látásra – „magányos" deponálás kései tanúi vagyunk. A karperecdepó helyétől mintegy 2,3 km-re, terepbejárás során találtunk egy Felsőszőcs kultúrához tartozó lelőhelyet, tehát a tágabb környezetben késő bronzkori megtelepedéssel számolhatunk. Ha ennek a depónak megnézzük a földrajzi helyzetét Magyarország első és második katonai felmérésének térképlapjain (5–6. kép), akkor láthatjuk, hogy a Tisza a lelőhelytől 1 km-re folyik és egy másik természetes folyástól – amely a Tisza egy holtága lehet – 500 km-re van (6. kép). Ez túlságosan távol van ahhoz, hogy víz közeli depóról beszélhessünk vagy akár olyan helyről, ahonnan könnyen rá lehetett látni a folyóra. A lelet elrejtésére valószínűleg egy olyan helyet választhattak ki, amelyet nem használtak földművelésre, amely eléggé távol esett a településtől (Fontijn 2002. 212. Fig. 10: 1.). Ebben az esetben is egyértelmű, hogy nem egy átlagos, napi szinten „használt" területen rejtették el a kincset. Úgy tűnik, hogy egyfajta „üres tér" lehetett ez a hely, mely feltehetően a Tisza árterének részét képezte vagy annak szélén helyezkedett el. A depó idehelyezésének talán az áradásokhoz lehetett köze (a Tisza mentén, de nem közvetlenül a folyóparton, hanem csak közel hasonló távolságra, mint Milota, gyakran találunk „tisztán" kar- vagy lábperec depókat (Kobaľ 2000. Taf. 109., Vachta 2008. Abb. 49., Kacsó 2015. 260–261.). Itt szintén felmerül a kérdés, hogy egyéni vagy közösségi felajánlásról van-e szó. A hely kiválasztása miatt – véleményem szerint – ismét csak a közösségi jelleg tartható valószínűbbnek.[9] Nem csupán azért nem köthetőek kizárólagosan nőkhöz a karperecdepók, mivel egy igen általános (Váczi 2007. 137.) és a Felső-Tisza-vidéken az egyik legsűrűbben előforduló tárgytípusról beszélünk, hanem azért sem, mert rendre olyan helyeken kerülnek elő, amely inkább egy közösség, mintsem egy egyén (nő) szempontjából lehetett fontos.

Kronológia

A karperecek elemzésénél láthattuk, hogy a két depóban megjelenő darabok az Ópályi és a Kurd horizont idején váltak igazán jellegzetessé, és különösen az erdélyi, valamint a felső-Tisza-vidéki bronzművességnek voltak kedvelt termékei. Depókban – akár ún. tiszta karperecdepóként is – a Kárpát-medence északkeleti területén kerülnek elő leggyakrabban (Mozsolics 1973. 56–57., Petrescu-Dîmboviţa 1998. 55., Kobaľ 2000. 56.), a Tisza mentén különösen koncentráltan jelennek meg (Vachta 2008. Abb. 49., 70.).[10] A kör átmetszetű, díszítetlen és végig rovátkolt díszes karperec mindkét depóban megtalálható (I. tábla 1–2., XVI. tábla 2., XVIII. tábla 2., XIX. tábla 1., XX. tábla 2.), közelebbi keltező értékkel egyik típus sem bír. Ugyanez elmondható szinte valamennyi karperecről, mindegyik megtalálható a Bz D és a Ha A időszak depóiban is. Kivételt képez a milotai depó esetében az X alakban sraffozott háromszögű karperectípus (XXII. tábla 1., XXIII. tábla), ez az egyetlen, amely szinte csak Ha A korú depókban fordul elő. A leletek elhelyezésének pontosabb idejét tehát a karperecek nem segítik. A Mega parki depóra ez különösen vonatkozik. Többek véleménye szerint az ún. tiszta karperecdepókat a Tiszántúlon leggyakrabban a Ha A1 időszakban rejtették el (Hansen 1994. 284., Kemenczei 1997. 119., Vachta 2008. 70.).[11] A Tisza folyását követve, Szatmár északi részén, a Beregben és a Tisza kanyarjától északra a tisztán karperecekből álló depók nagy

[9] Úgy gondolom, emellett jól megfér az is, hogy a tárgyak felajánlása kötődhet egyénhez, aki ezáltal a közösségen belüli pozícióját tudta erősíteni (Hansen 2005. 211–212.).

[10] Az idézett térképek alapján láthatjuk, hogy a Tisza vonalában az ún. tiszta karperecdepók a folyó jobb partján tömörülnek, míg a Beregi Tiszaháton a milotai az első ilyen, csak karperecekből álló depó. Úgy gondolom, hogy ez csupán a terület kutatottságának hiányát jelzi, mintsem a valós, késő bronzkori helyzetet.

[11] A Dunántúlon a karperecek/karikák gyártása és deponálása a kurdi horizontot követően folytatódott a gyermelyi és a hajdúböszörményi horizont idején (Váczi 2014. 48.).

részét valamivel korábbra datálják (Serie Kriva és egy-két esetben Serie Lazi I.: Bz D – Ha A1). Ez utóbbi – tehát a Ha A1 időszakot kissé megelőző vagy már Ha A1 kori – kronológiai meghatározás helytálló lehet mind a Mega parki, mind a milotai ékszeregyüttesre. A Mega Park esetében ezt alátámasztja, hogy a késő bronzkori településre – ahol a depó előkerült – (Bz D – Ha A1: Nagy 2015. 79.) tökéletesen illik ez a keltezés.

Függelék

A leletek leírása

Nyíregyháza–Oros, Mega Park

1. Kör átmetszetű, egyenes rovátkolással díszített, kissé elkeskenyedő, egyenes végű bronz karperec. Átm. 7,2x7,3 cm, v. 1,7 cm, s. 74 g (I. tábla 1.). 2. Kör átmetszetű, egyenes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes végű bronz karperec. Felületén végig kopásnyomok találhatók. Átm. 7,7x7,3 cm, v. 0,8 cm, s. 73,8 g (I. tábla 2.). 3. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolásokkal díszített, elkeskenyedő, egyenes végű bronz karperec. Átm. 7,7x7,6 cm, v. 0,7 cm, s. 65,2 g (II. tábla 1.). 4. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,4x7,9 cm, v. 0,8 cm, s. 67,7 g (II. tábla 2.). 5. Kör átmetszetű, függőleges, és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,5x7,8 cm, v. 0,8 cm, s. 71,3 g (III. tábla 1.). 6. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,8x7,4 cm, v. 0,8 cm, s. 74,8 g (III. tábla 2.). 7. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. A rovátkolások nem mindenhol szabályosak. Átm. 7,9x7,6 cm, v. 0,8 cm, s. 74,4 g (IV. tábla 1.). 8. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. Átm. 8x7,7 cm, v. 0,8 cm, s. 80 g (IV. tábla 2.). 9. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A rovátkolások kopottak, a rövidebb vízszintes rovátkolások szinte alig látszanak. Átm. 7,7x7,2 cm, v. 0,8 cm, s. 68,8 g (V. tábla 1.). 10. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,8x7,4 cm, v. 0,8 cm, s. 71,3 g (V. tábla 2.). 11. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. A belső oldalán közel 4 cm hosszan, vízszintesen végigfutó bemélyedés található, mely biztosan nem díszítés, hanem valószínűleg öntéskor keletkezett hiba. Átm. 7,8x7,4 cm, v. 0,8 cm, s. 71,5 g (VI. tábla 1.). 12. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,9x7,6 cm, v. 0,7 cm, s. 68,5 g (VI. tábla 2.). 13. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,8x7,5 cm, v. 0,8 cm, s. 68,6 g (VII. tábla 1.). 14. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,8x7,5 cm, v. 0,8 cm, s. 76,8 g (VII. tábla 2.). 15. Kör átmetszetű, függőleges és rövidebb vízszintes rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,8x7,5 cm, v. 0,8 cm, s. 66 g (VIII. tábla 1.). 16. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 7,8x7,6 cm, v. 0,8 cm, s. 68 g (VIII. tábla 2.). 17. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 7,4x7,1 cm, v. 0,8 cm, s. 64,4 g (IX. tábla 1.). 18. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Az egyik vége kissé vastagabbra sikerült, ezen talán próbáltak javítani, aminek az eredményeképp ez a vég betöredezett. Átm. 8,17,8 cm, v. 0,8 cm, s. 77 g (IX. tábla 2.). 19. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 7,9x7,5 cm, v. 0,8 cm, s. 73,3 g (X. tábla 1.). 20. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 8,2x7,5 cm, v. 0,8, s. 71,6 g (X. tábla 2.). 21. Kör átmetszetű,

rovátkolással díszített, egyenes, összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 8x7,5 cm, v. 0,8 cm, s. 62,6 g (XI. tábla 1.). 22. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Az egyik vége kissé vastagabb. Átm. 8,1x7,7 cm, v. 0,8 cm, s. 75,7 g (XI. tábla 2.). 23. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. A karperec végei és az egyik elvékonyodó szára valószínűleg már öntéskor sem sikerült tökéletesre, ezeken a helyeken kisebb repedések találhatók, a két vég vastagsága sem teljesen egyforma. Átm. 7,5x7,1 cm, v. 0,8 cm, s. 68,2 g (XII. tábla 1.). 24. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 7,9x7,9 cm, v. 0,8 cm, s. 74,2 g (XII. tábla 2.). 25. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 8,2x7,7 cm, v. 0,8 cm, s. 80,5 g (XIII. tábla 1.). 26. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 7,8x7,4 cm, v. 0,8 cm, s. 73,9 g (XIII. tábla 2.). 27. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. Átm. 8x7,6 cm, v. 0,8 cm, s. 78 g (XIV. tábla 1.). 28. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített, egyenes, majdnem összeérő végű bronz karperec. A függőleges rovátkoláskötegeket fenyőág mintával kitöltött mezők törik meg. A belső, sima oldalán egy függőleges, mélyebb bevágás található, talán a formára alakításkor, esetleg a díszítéskor keletkezhetett. Átm. 8,3x7,7 cm, v. 0,8 cm, s. 83 g (XIV. tábla 2.). 29. Félkör átmetszetű, sűrű, függőleges rovátkolással díszített, elkeskenyedő végű bronz karperec. Egyik vége elhegyesedik, kissé repedezett, a másik vége közel egyenesre vágott. A végek nem teljesen szemben vannak egymással. A rovátkolások egy része kopott. Átm. 6x6,2 cm, v. 0,7 cm, s. 41,2 g (XV. tábla 1.). 30. Nagyobb részben félkör, egyik végén kör átmetszetű, sűrű, függőleges rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes végű bronz karperec. A végek egymás fölött érnek véget. A rovátkolások nem mindenhol egyforma mélységűek. Alakja nem szabályos kör vagy ovális, hanem kissé szabálytalan. Átm. 7,2x7,7 cm, v. 0,7 cm, s. 57,3 g (XV. tábla 2.). 31. Félkör átmetszetű, sűrű, függőleges rovátkolással díszített, elkeskenyedő, egyenes végű bronz karperec. A végek nem érnek össze és nem egy magasságban végződnek. Átm. 6,6x6,2 cm, v. 0,7 cm, s. 39,5 g (XVI. tábla 1.). 32. Kör átmetszetű, díszítetlen, elkeskenyedő, teljesen összeérő végű bronz karperec. Átm. 7,8x7,6 cm, v. 0,8 cm, s. 80,6 g (XVI. tábla 2.). 33. Rombusz átmetszetű, elkeskenyedő végű, díszítetlen karperec. A végek nem érnek össze, az egyik vég kissé megvastagodik. Átm. 8x7,7 cm, v. 0,9 cm, s. 75,2 g (XVII. tábla 1.).

Az edény téglaszínű, korong nélkül készített, kissé kihajló, közel egyenes peremű, rövid, ívelt nyakú, tojásdad testű, egyenes aljú fazék. Vállán négy, középen ujjbenyomkodással tagolt bütyök található. Pá. 18 cm, Aá. 10,4 cm, M. 23 cm (XVII. tábla 2.).

Milota–Szilas-dűlő

1. Kör átmetszetű, rovátkolással díszített teljes kör bronz karperec. A két vég találkozásánál a végei kissé elvékonyodnak, de teljesen összeérnek. A rovátkolással díszített részeket sima részek tagolják. Átm. 7,7x7,7 cm, v. 0,8 cm, s. 40 g (Ltsz. 2015.27.1; XVIII. tábla 1.). 2. Kör átmetszetű, sűrű rovátkolással díszített, elkeskenyedő, hegyes végű bronz karperec. A két vége nincs egy vonalban. Átm. 7,3x7,5 cm, v. 0,5 cm, s. 20,8 g (Ltsz. 2015.27.2; XVIII. tábla 2.). 3. Kör átmetszetű, díszítetlen, elkeskenyedő, hegyes végű bronz karperec töredéke. H. 4,1 cm, v. 0,6 cm, s. 4,8 g (Ltsz. 2015.27.3; XIX. tábla 1.). 4. Lekerekített téglalap átmetszetű, díszítetlen bronz karperec. Egyik vége elkeskenyedő, másik vastagabb, eldolgozatlan. Végei egymás felett végződnek. Átm. 8x7,5 cm, v. 0,7 cm, s. 44 g (Ltsz. 2015.27.4; XIX. tábla 2.). 5. Lekerekített téglalap átmetszetű, elkeskenyedő végű, díszítetlen bronz karperec. Végei nem egy magasságban vannak. Átm. 8,1x7,8 cm, v. 0,8 cm, s. 41,6 g (Ltsz. 2015.27.5; XX. tábla 1.). 6. Kör átmetszetű, elkeskenyedő, hegyes végű, díszítetlen bronz karperec töredéke. H. 6,8 cm, átm. 1,4 cm, v. 0,6 cm, 10,2 g (Ltsz. 2015.27.6; XX. tábla 2.). 7. Kör átmetszetű, elkeskenyedő, egyenes végű, függőlegesen rovátkolt vonalcsoportokkal díszített bronz karperec. Átm. 8x7,3 cm, v. 0,8 cm, s. 51,3 g (Ltsz. 2015.27.7; XXI. tábla 1.). 8. Kör átmetszetű, elkeskenyedő, hegyesedő, kissé egymásra hajló végű, rovátkolással díszített bronz karperec. A függőleges rovátkolásokat cikkcakk mintával kitöltött

mezők tagolják. Átm. 7,2x8,3 cm, v. 0,8 cm, s. 59,8 g (Ltsz. 2015.27.8; XXI. tábla 2.). 9. Kör átmetszetű, elkeskenyedő, de teljes kört alkotó, rovátkolásokkal díszített bronz karperec. A függőleges rovátkolásokat X alakban sraffozott háromszögekkel kitöltött mezők tagolják. Átm. 7,9x7,8 cm, v. 0,9 cm, s. 59,3 g (Ltsz. 2015.27.9; XXII. tábla 1.). 10. Két végén elkeskenyedő, ovális átmetszetű (?), hegyes végű, rovátkolt vonalcsoportokkal díszített bronz karperec fele. Átm. 8,2 cm, v. 0,7 cm, s. 15,5 g (Ltsz. 2015.27.10; XXII. tábla 2.). 11. Kör átmetszetű, elkeskenyedő, hegyes végű bronz karperec. A függőleges rovátkolásokat X alakban sraffozott háromszögekkel kitöltött mezők tagolják. Átm. 8x7,6 cm, v. 0,8 cm, s. 43,5 g (Ltsz. 2015.27.11; XXIII. tábla).

Irodalom

Almássy–Istvánovits–Kurucz 1997.

Aranyak a Jósa András Múzeumban. Aranytárgyakat tartalmazó régészeti leletegyüttesek a nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményében. Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán 1. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 1997.

Bader 1996.

Tibor Bader: Neue Bronzefunde in Nordwestrumanien. In: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrsg. Tibor Kovács. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 265–301.

Falkenstein 2005.

Frank Falkenstein: Zu den Gewässerfunden der älteren Urnenfelderzeit in Süddeutschland. In: Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift für Bernhard Hänsel. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 121. Hrsg. Barbara Horejs – Elke Kaiser – Reinhard Jung. Habelt, Bonn 2005. 491–504.

Fontijn 2002.

David Fontijn: Sacrificial landscapes: cultural biographies of persons, objects and natural places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300-2600 BC. Analecta Praehistorica Leidensia 33–34 (2001–2002). Eds. Harry Fokkens – Corrie Bakels. University of Leiden 2002.

Fontijn 2008.

David Fontijn: Everything is a right place? On Selective Deposition, Landscape and the Construction of Identity in Later Prehistory. In: Prehistoric Europe – theory and practice. Wiley Blackwell Studies in Global Archeology Series. Ed. Andrew Jones. Wiley-Blackwell, Chichester 2008. 86–106.

Hansen 1994.

Svend Hansen: Studien zu den Metalldeponierungen wärend der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 21. Habelt, Bonn 1994.

Hansen 2005.

Svend Hansen: Über bronzezeitliche Horte in Ungarn – Horte als soziale Praxis. In: Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift für Bernhard Hänsel. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 121. Hrsg. Barbara Horejs – Elke Kaiser – Reinhard Jung. Habelt, Bonn 2005. 211–230.

Hésziodosz

Hésziodosz: Istenek születése – Munkák és napok. Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre. Európa Kiadó, Budapest 2005.

Jósa 1893.
Jósa András: A Szabolcs megyei bronzleletekről. *ArchÉrt* 13. 1893. 165–170.
Jósa–Kemenczei 1965.
Jósa András – Kemenczei Tibor: Bronzkori halmazleletek. [Depotfunde aus der Bronzezeit.] *NyJAMÉ* VI–VII. 1963–1964. (1965) 19–45.
Jungbert 1986.
Béla Jungbert: Spätbronzezeitlichen Depotfund von Tatabánya–Ótelep. *CommArchHung* 1986. 17–25.
Kacsó 1996.
Carol Kacsó: Der Bronzefund von Crasna Vişeului. In: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrsg. Tibor Kovács. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 249–263.
Kacsó 2007.
Carol Kacsó: Descoperiri de bronzuri din Nordul Transilvaniei (I). Colecţia Ferenc Floth. Studii şi cercetări Maramureşene 2. Ed. Viorel Rusu. Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş, Baia Mare 2007.
Kacsó 2009.
Carol Kacsó: Depozitul de bronzuri de la Uriu (I). [Das Bronzedepot von Uriu (I).] *Revista Bistriţei* 23. 2009. 9–30.
Kacsó 2014.
Carol Kacsó: Date noi cu privire la tezaurul de aur din epoca bronzului de la Căuas. [Neue Daten bezüglich des bronzezeitlichen Goldfundes von Căuas.] In: Archeologie în context regional şi European – Régészet regionális és európai kontextusban. Studii în onoarea lui Németi János la aniversarea a 75 de ani. – Tanulmányok a 75 éves Németi János tiszteletére. *StComSM* XXX:I 2014. 105–123.
Kacsó 2015.
Carol Kacsó: Bronzefunde vom Typ Uriu-Ópályi in der Maramuresch (Rumänien). In: An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag. Hrsg. Ildikó Szathmári. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2015. 253–272.
Kemenczei 1991.
Kemenczei Tibor: A pécskai/pecica második bronzlelet. [Der zweite Depotfund von Pecica/Pécska.] *FA* 62. 1991. 27–48.
Kemenczei 1996.
Tibor Kemenczei: Angaben zur Frage der endbronzezeitlichen Hortfund Stufen im Donau-Theißgebiet. *CommArchHung* 1996. 53–92.
Kemenczei 1997.
Kemenczei Tibor: Késő bronzkori tárgyak Regölyről az őskori gyűjteményben. [Spätbronzezeitliche Bronzegegenstände von Regöly in der Prähistorischen Sammlung.] *FA* 66. 1997. 113–124.
Kiss 1859.
Kiss Ferenc: A karikapénz. [Ring money.] *ArchKözl* 1. 1859. 174–216.
Kobaľ 2000.
Josip V. Kobaľ: Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). Prähistorische Bronzefunde XX:4. Hrsg. Albrecht Jockenhövel – Wolf Kubach. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000.

Kobaľ 2005.
Josip V. Kobaľ: Bronzezeitliche Metallfunde aus der Sammlung des Transkarpatischen Heimatkundemuseums (Užgorod, Ukraine). [Descoperiri de metal din epoca bronzului aflate în colecţia Complexului Muzeal Transkarpatic (Užgorod, Ucraina).] In: Bronzefunde aus Rumänien (II). Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang. Biblioteca Muzeului Bistriţa. Seria Historica 11. Hrsg. Tudor Soroceanu. Bistriţa – Cluj Napoca 2005. 245–263.

Koós 1996.
Judit Koós: Bronzefunde aus der mittelbronzezeitlichen Siedlung von Nagyrozvágy. In: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrsg. Tibor Kovács. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 129–136.

Kőszegi 1984.
Kőszegi Frigyes: A történelem küszöbén. [On the threshold of history.] Kossuth Kiadó, Budapest 1984.

Maráz 1989.
Maráz Borbála: Az őskori bronzművesség virágkora a Dél-Dunántúlon. [The florescence of prehistoric bronze metallurgy in Transdanubia.] *Baranya* 2: 1–2. 1989. 7–25.

Mozsolics 1963.
Amália Mozsolics: Der Bronzefunde von Ópályi. *Acta ArchHung* 15. 1963. 65–82.

Mozsolics 1973.
Amália Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.

Mozsolics 1985.
Amália Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.

Mozsolics 2000.
Amália Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló. Zusammengetragen und bearbeitet von Emily Schalk. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17. Verlag Oetker/Voges, Kiel 2000.

Nagy 2015.
L. Nagy Márta: Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről. [The structure of a Late Bronze Age settlement from the site of Nyíregyháza–Oros, Mega Park.] *NyJAMÉ* 57. 2015. 71–97.

Novotná 1996.
Mária Novotná: Ein weiterer Hortfund aus der Gemeinde Gemer. In: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrsg. Tibor Kovács. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 163–173.

Petrescu-Dîmboviţa 1998.
Mircea Petrescu-Dîmboviţa: Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien. Prähistorische Bronzefunde X:4. Hrsg. Albrecht Jockenhövel – Wolf Kubach. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1998.

Rábai–Rosta 2007.
Rábai Attila – Rosta Erzsébet: Hiedelmek, hagyományok, babonák – A világ minden tájáról. Korona Kiadó, Budapest 2007.

Schumacher-MatthÄus 1985.
Gisella Schumacher-Matthäus: Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Bronzefunde im Karpatenbecken. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 6. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 1985.

Soroceanu 1995.
Tudor Soroceanu: Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen. – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. In: Bronzefunde aus Rumänien. Hrsg. Tudor Soroceanu. Prähistorischen Archäologie in Südosteuropa 10. Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin 1995. 15–75.

Szabó 1996.
Géza Szabó: The manufacture and usage of Late Bronze Age rings: two new ring hoards. In: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrsg. Tibor Kovács. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996. 207–230.

Szabó–Bíró 2009.
V. Szabó Gábor – Bíró Péter: Őskori magaslati erődített település Bükkzsérc–Hódos tetőn. Előzetes jelentés a lelőhelyen végzett kutatásokról. [Urzeitliche befestigte Höhensiedlung in Bükkzsérc-Hódos-tető. Vorläufiger Bericht über die Forschungen am Fundort.] *Ősrégészeti Levelek* 11. 2009. 72–82.

Teržan 1996.
Biba Teržan: Sklepna beseda – Conclusion. In: Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia. / Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem. 2. Catalogo e Monografia del Museo Narodni Ljubljana. Editor Biba Teržan, Ljubljana 1996. 243–258.

Vachta 2008.
Tilmann Vachta: Studien zu den bronzezeitlichen Hortfunden des oberen Theissgebietes. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 159. Habelt, Bonn 2008.

Váczi 2007.
Váczi Gábor: Adatok az urnamezős kultúra fémművességéhez és deponálási szokásaihoz. [A note on the metallurgy and hoards of the Urnfield culture.] *Ősrégészeti Levelek* 8–9. 2007. 130–140.

Váczi 2014.
Váczi Gábor: A sióagárd-leányvári kincslelet. Megjegyzések a gyermelyi horizont időrendjéhez. [The hoard from Sióagárd-Leányvár. Notes on the chronology of the Gyermely horizon.] In: Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. / Avarum Solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixties birthday. Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MŐT, Budapest 2014. 43–54.

L. Nagy Márta

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: lnagymarta@gmail.com

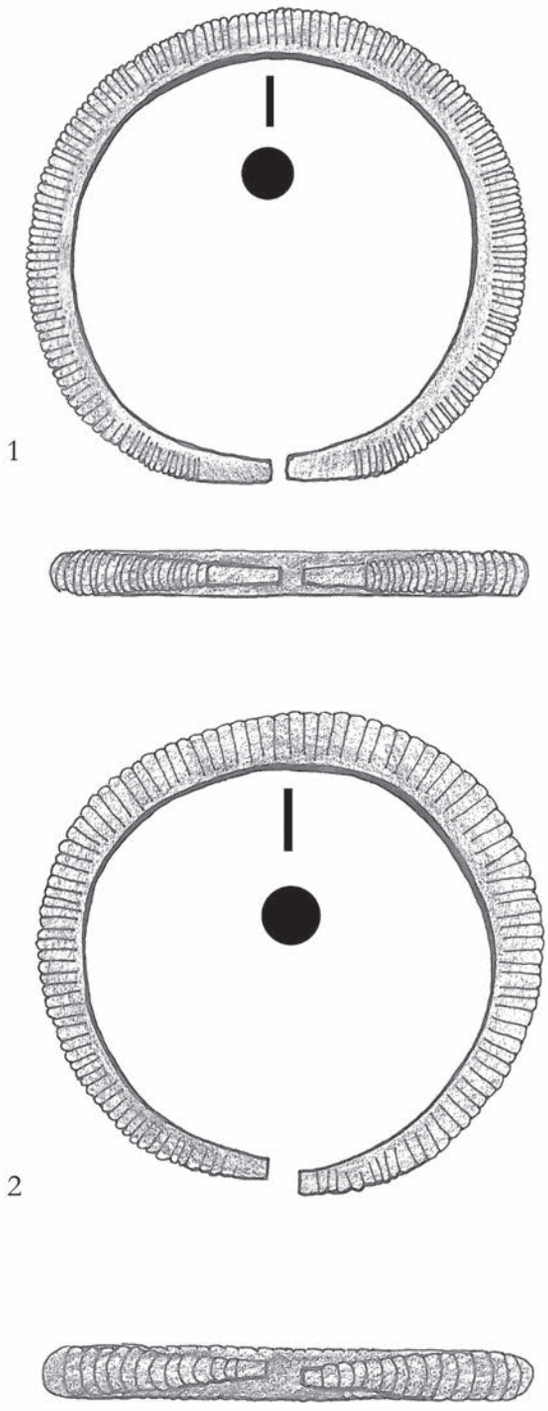
Late Bronze Age bracelet hoards from Szabolcs-Szatmár-Bereg County (Milota, Nyíregyháza–Oros)

In 2014, during field walks near the village of Milota, a Late Bronze Age bronze bracelet was found. We have conducted a short rescue excavation on the site where further 11 bracelets came to light. The hoard dated to period Bz D-Ha A1, in all probability, was a single one, because we did not find in the vicinity any traces referring to a Late Bronze Age settlement.

The other hoard came to light in the site of Nyíregyháza–Oros, at a Late Bronze Age settlement. Its dating is identical with the hoard from Milota. In the present study, the objects of these two bronze hoards are shown and further data are provided related to the Late Bronze Age deposition practices.

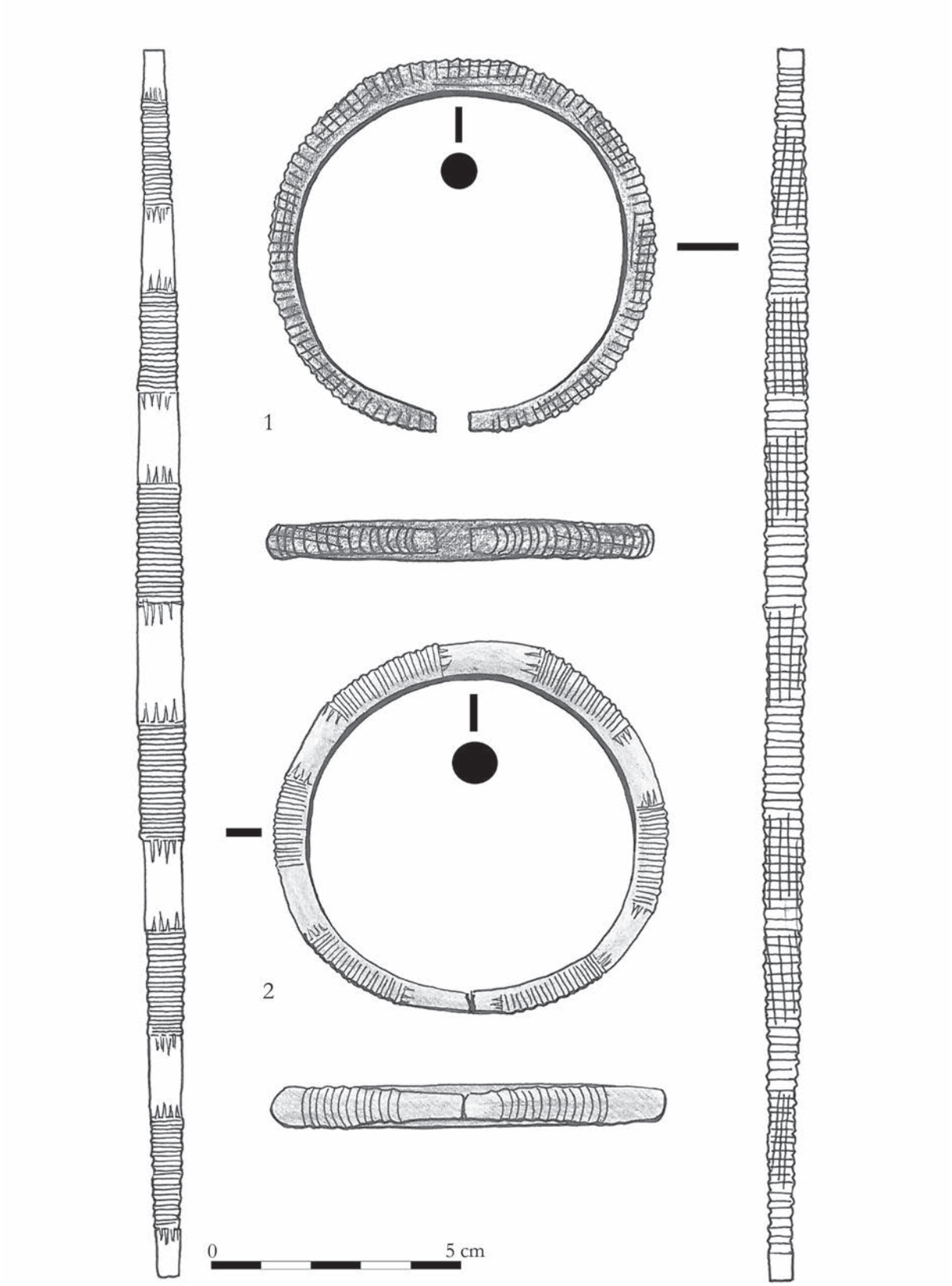
Márta L. Nagy

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: lnagymarta@gmail.com

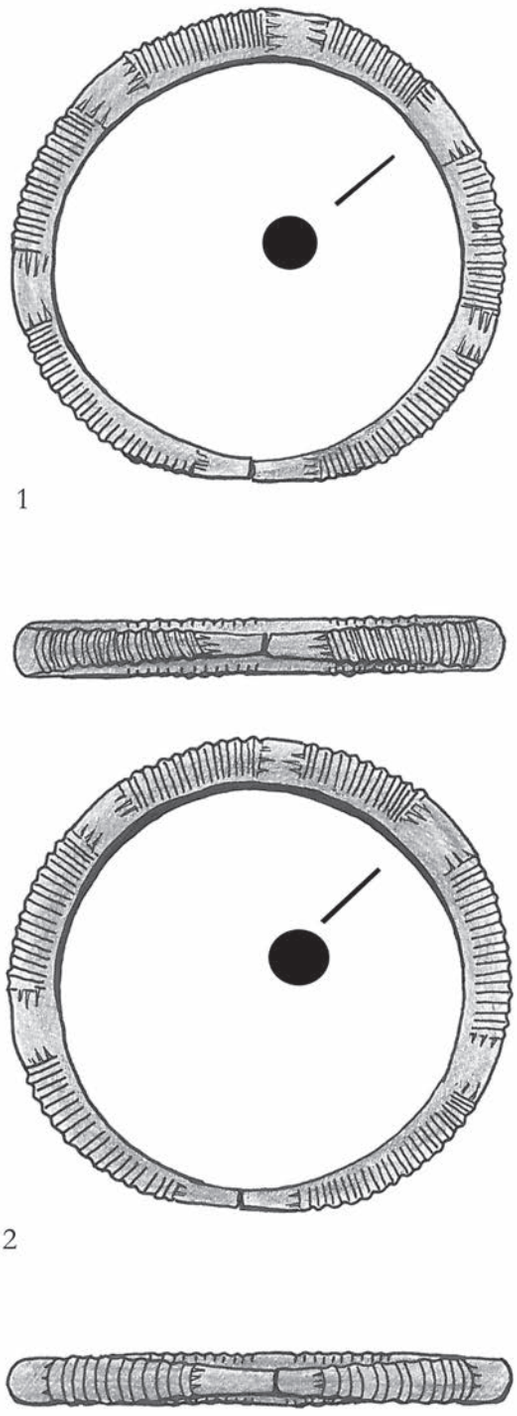
I. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. I
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

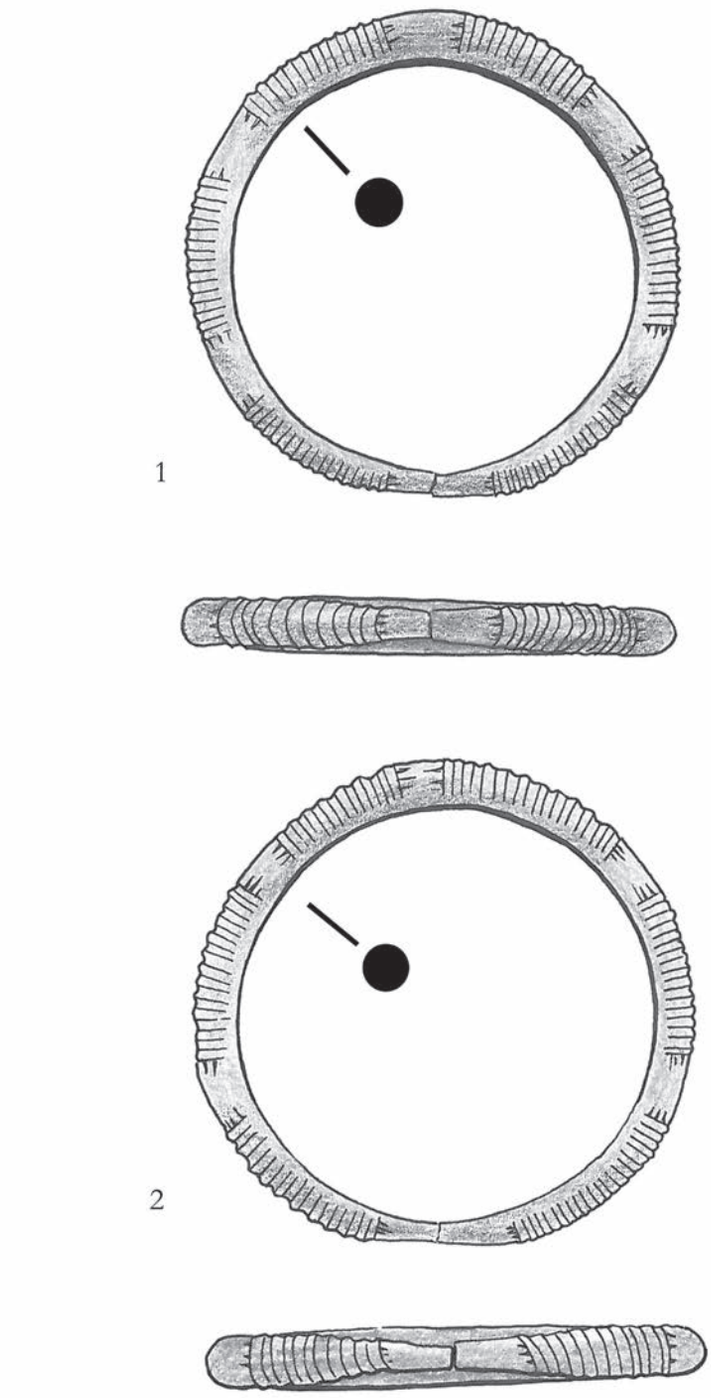
II. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. II
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

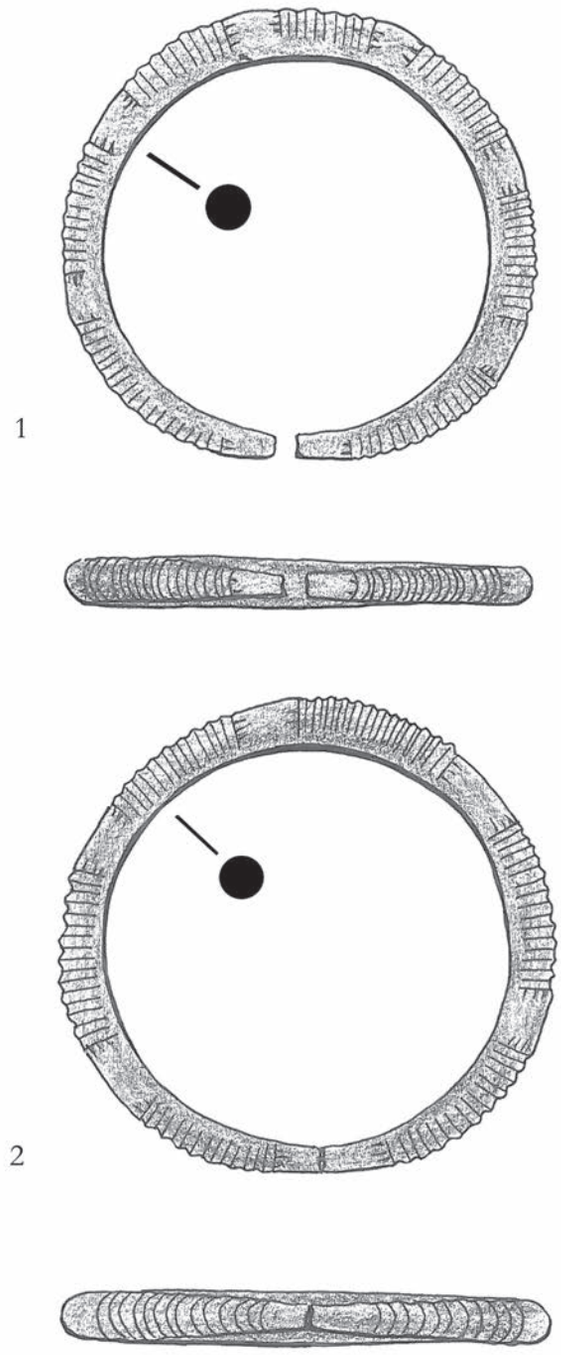
III. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. III
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

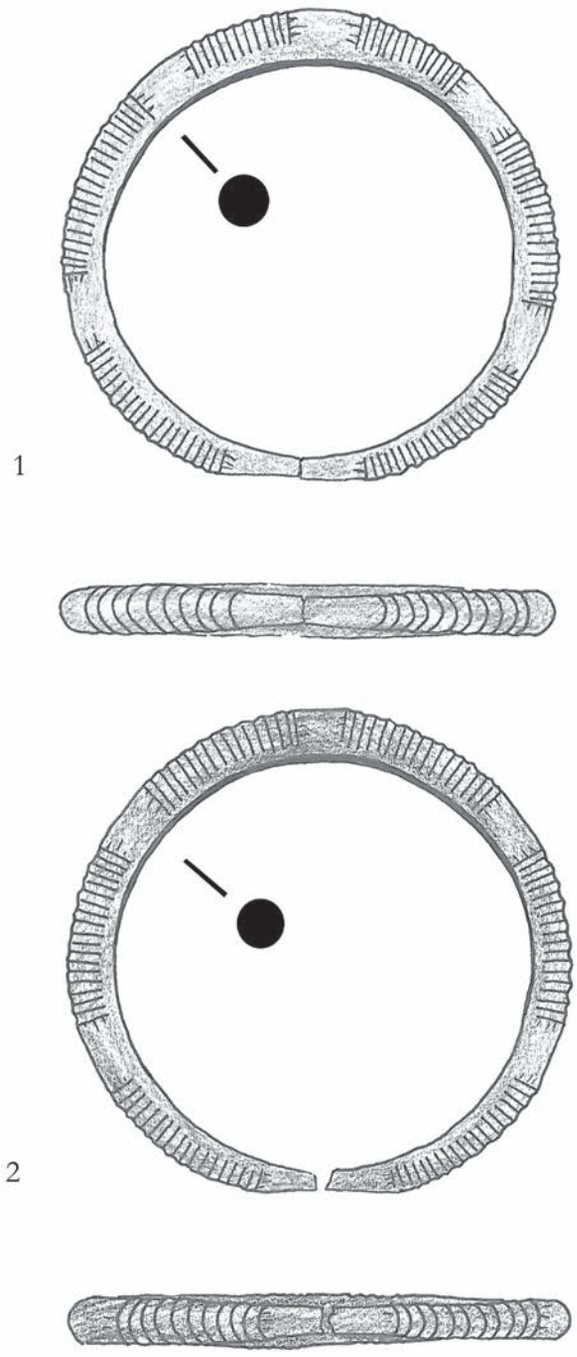
IV. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. IV
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

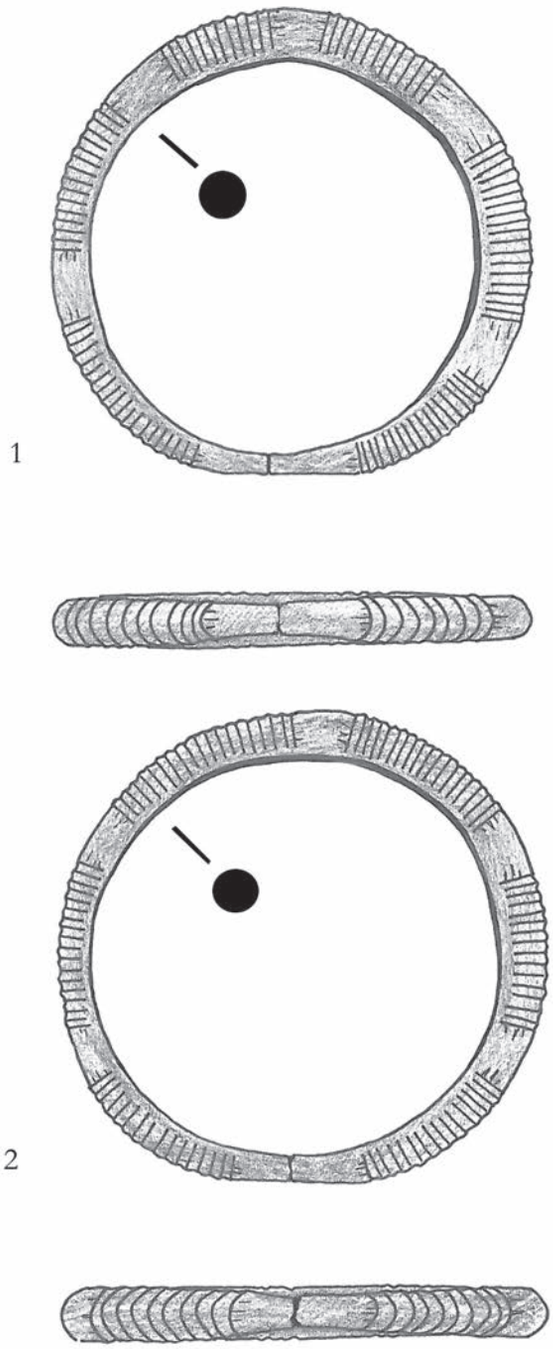
V. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. V
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

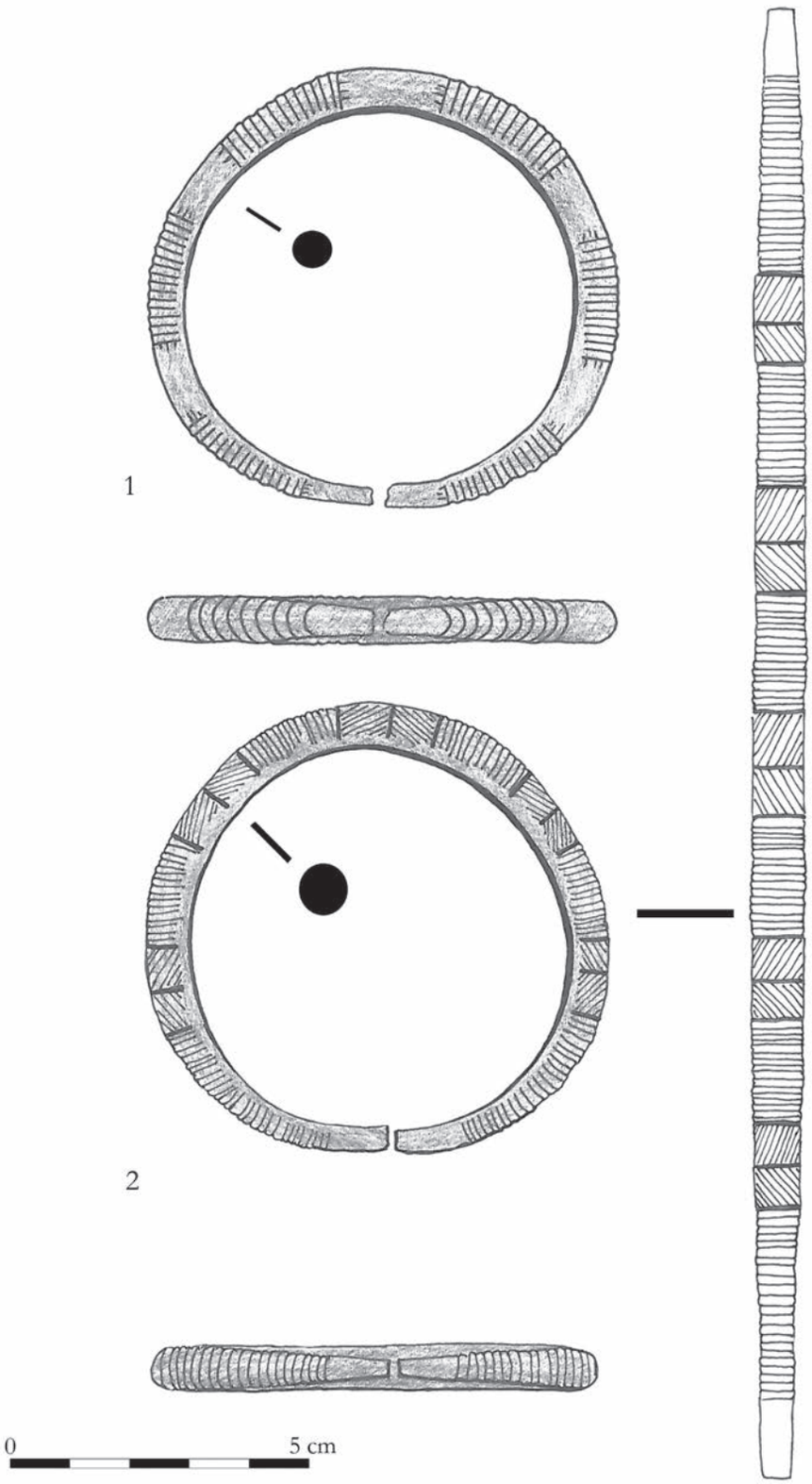
VI. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. VI
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

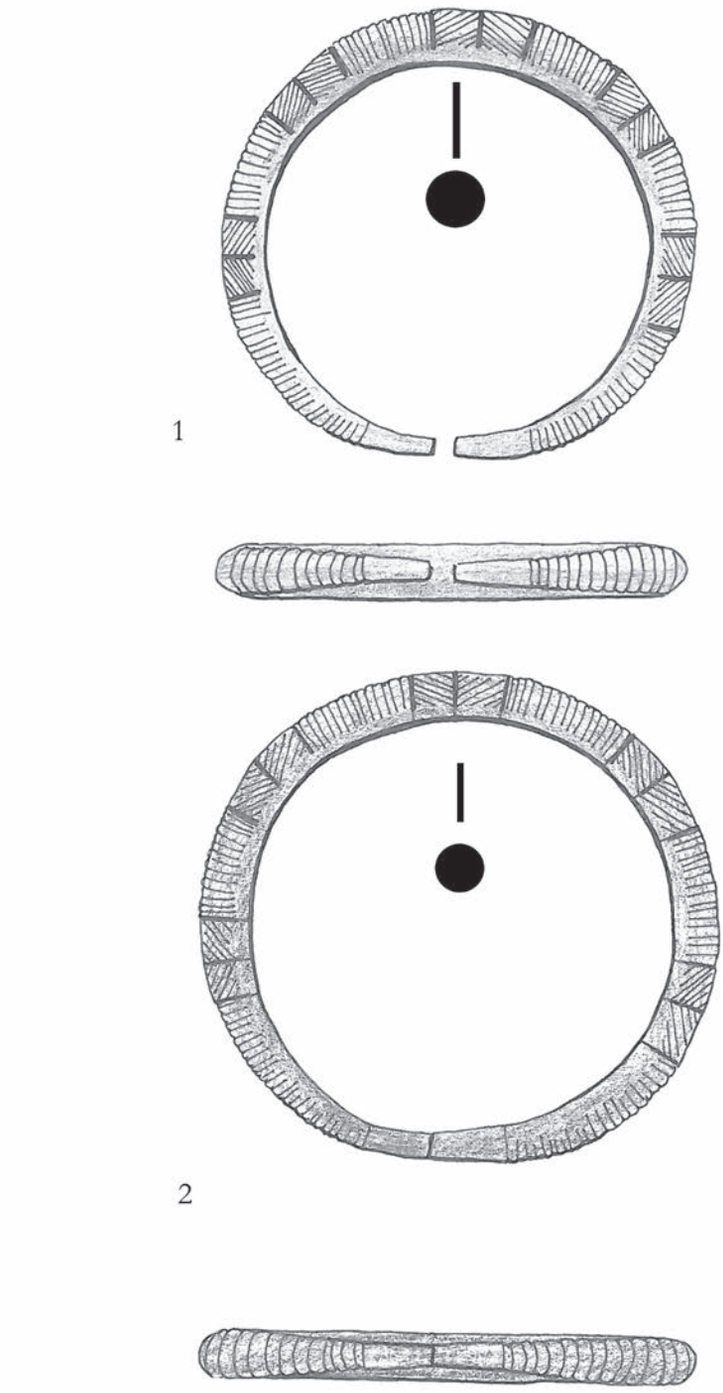
VII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. VII
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

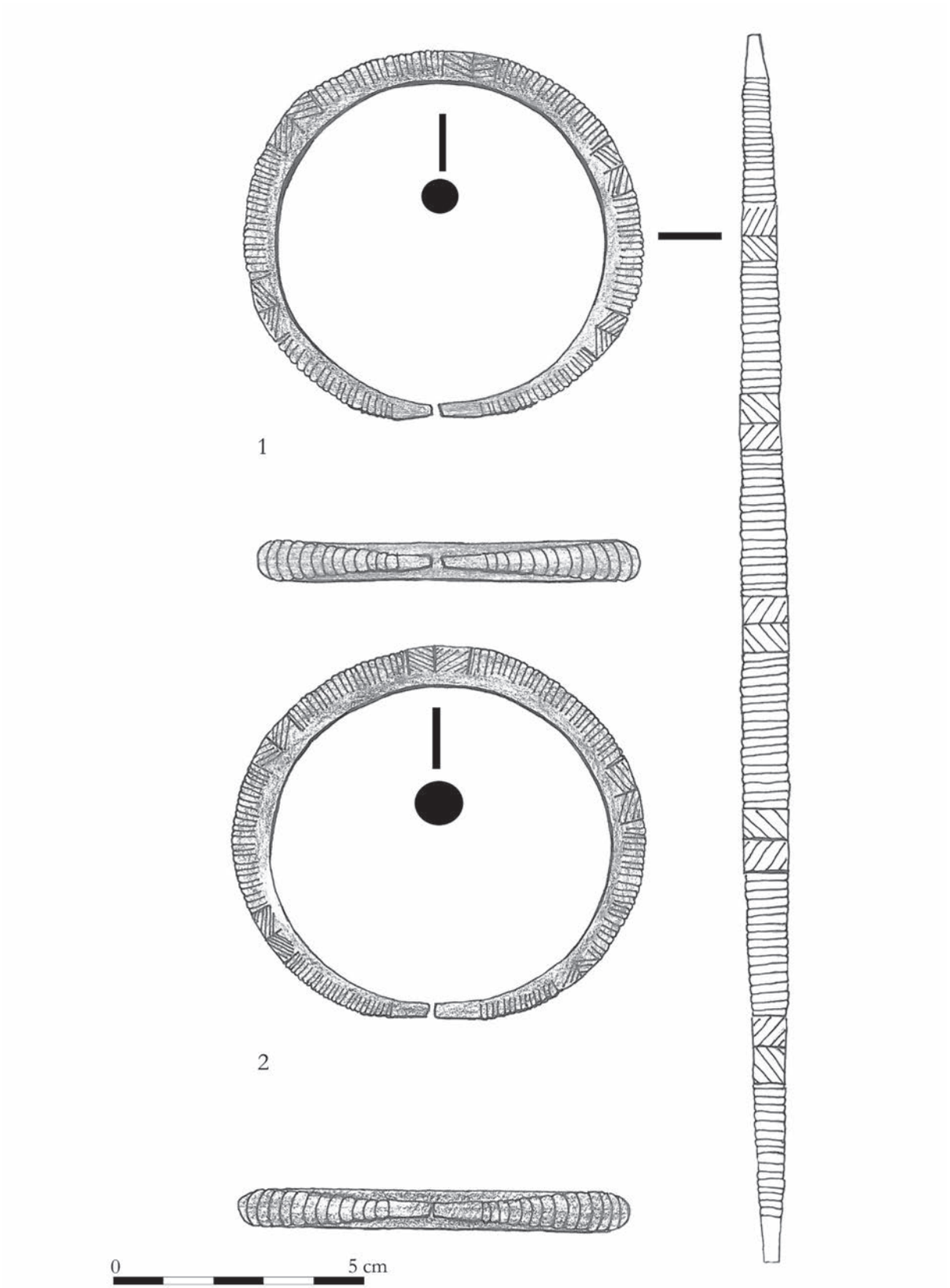
VIII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. VIII
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

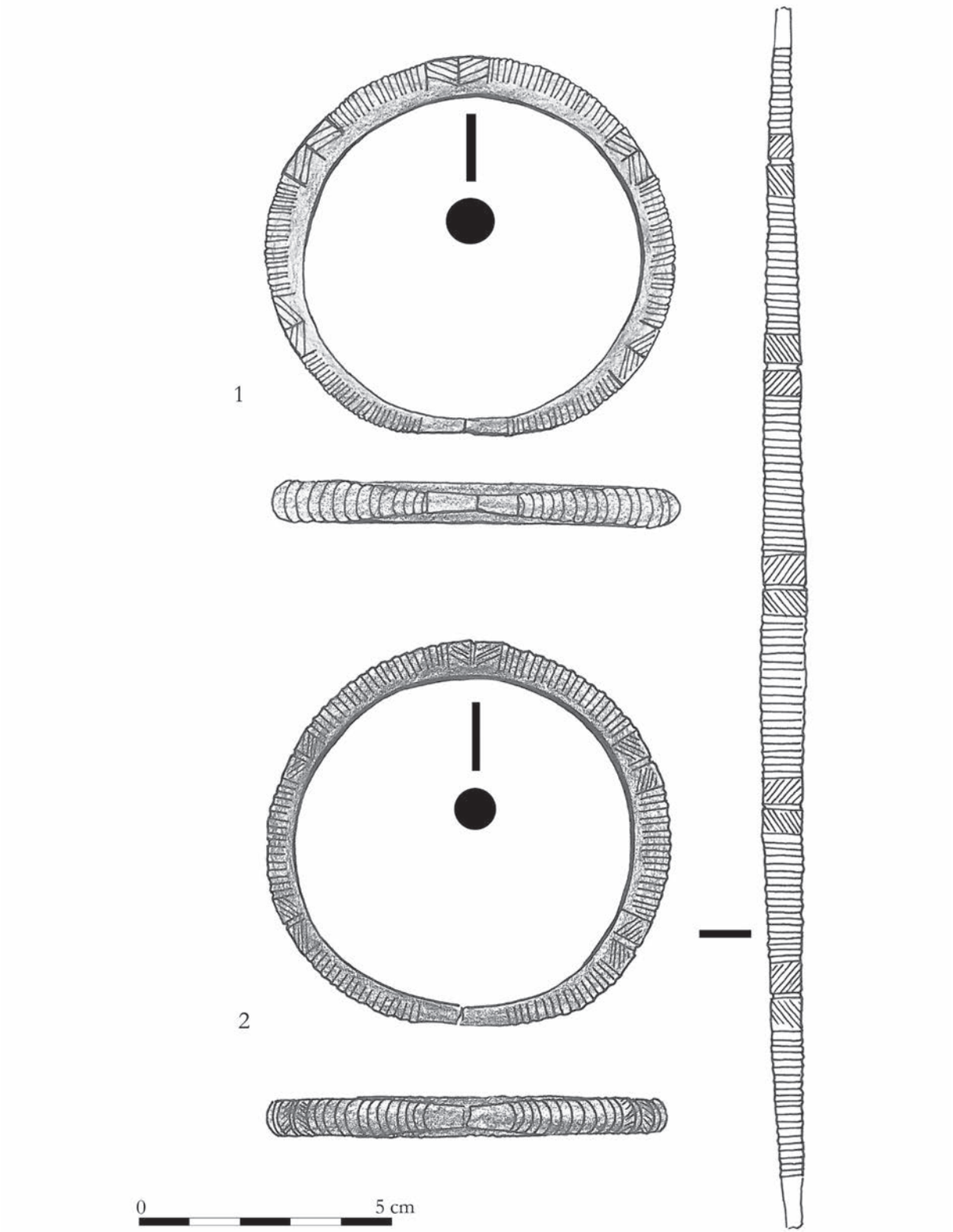
IX. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. IX
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

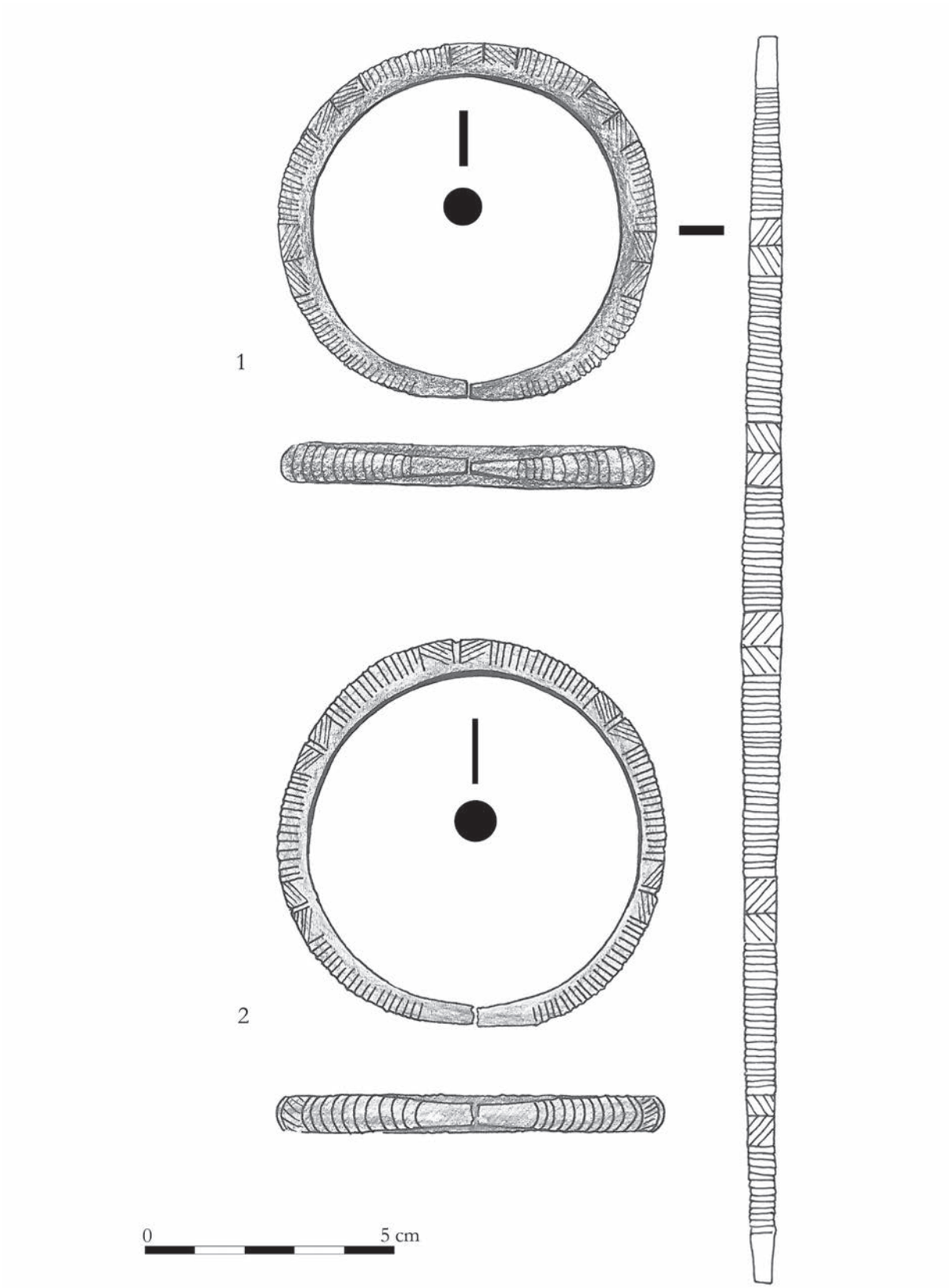
X. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. X
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

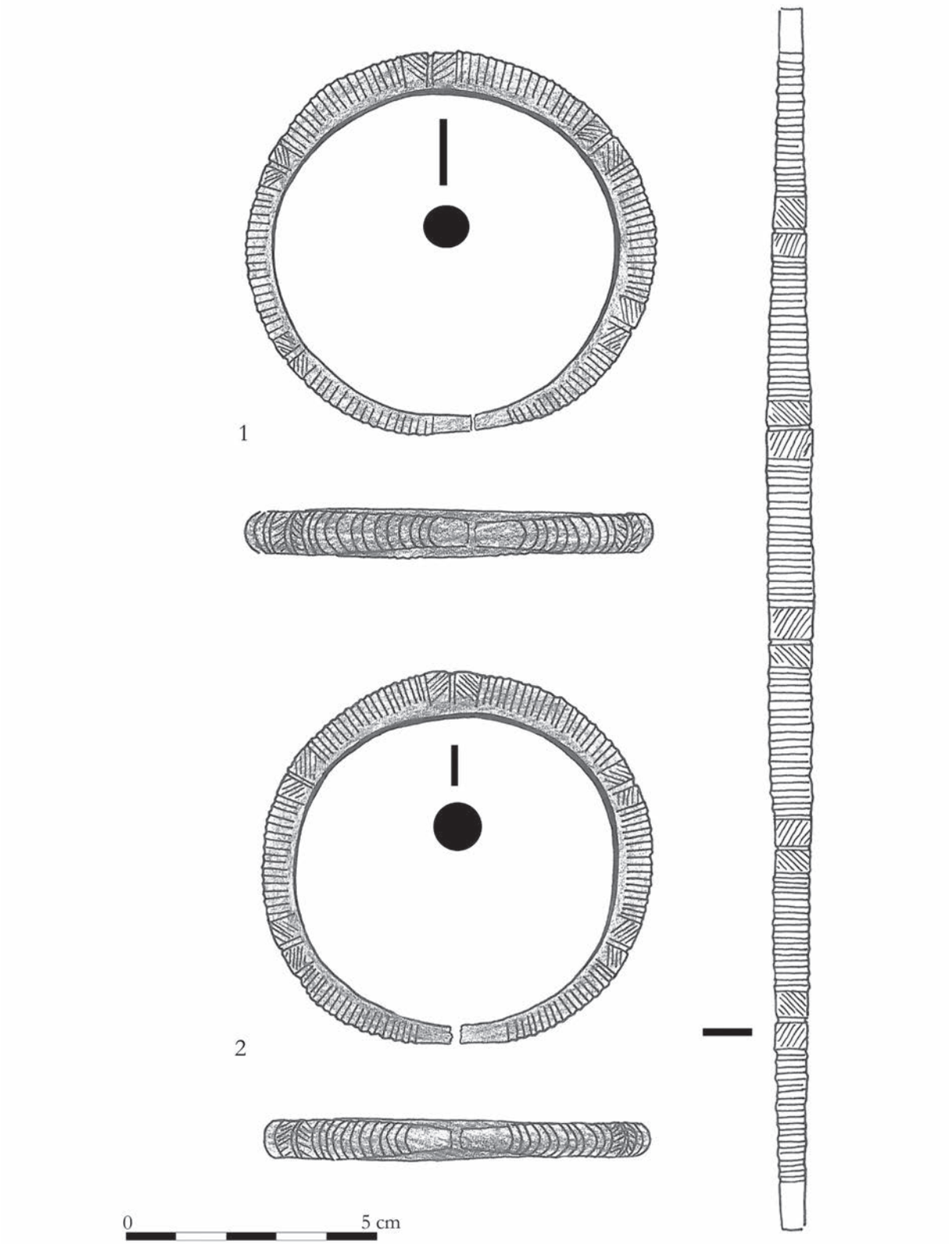
XI. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. XI
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

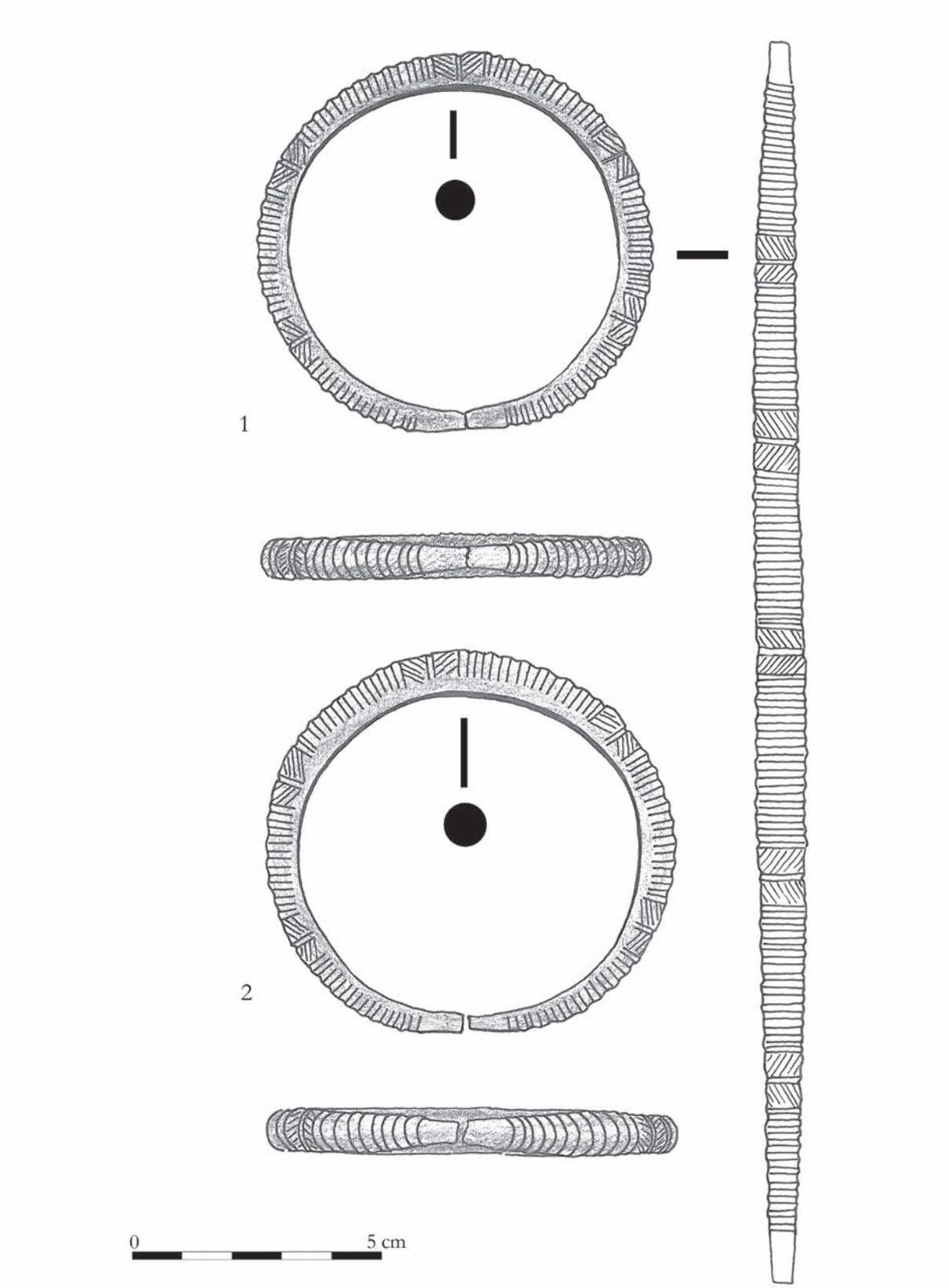
XII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. XII
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

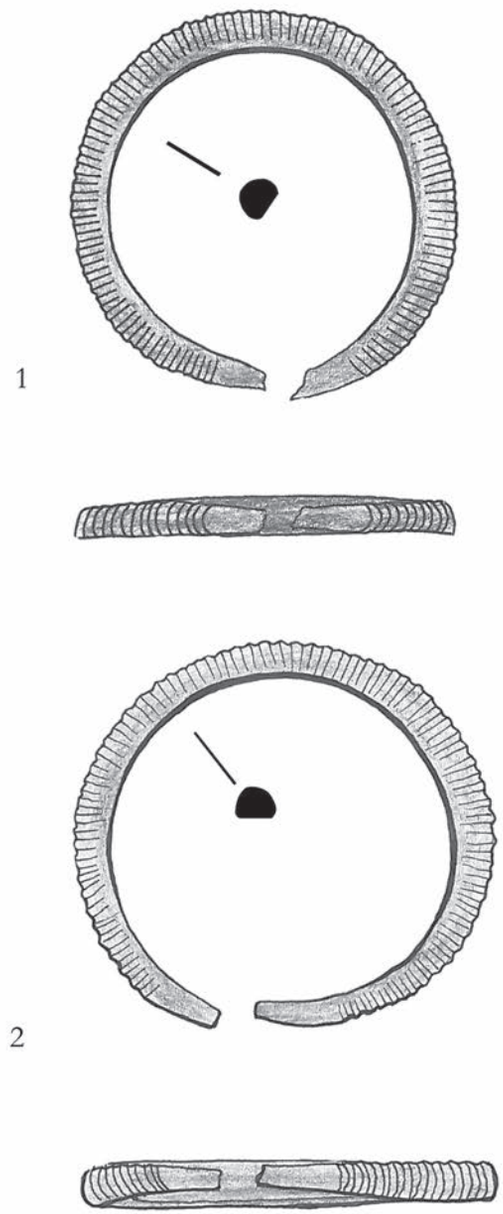
XIII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. XIII
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

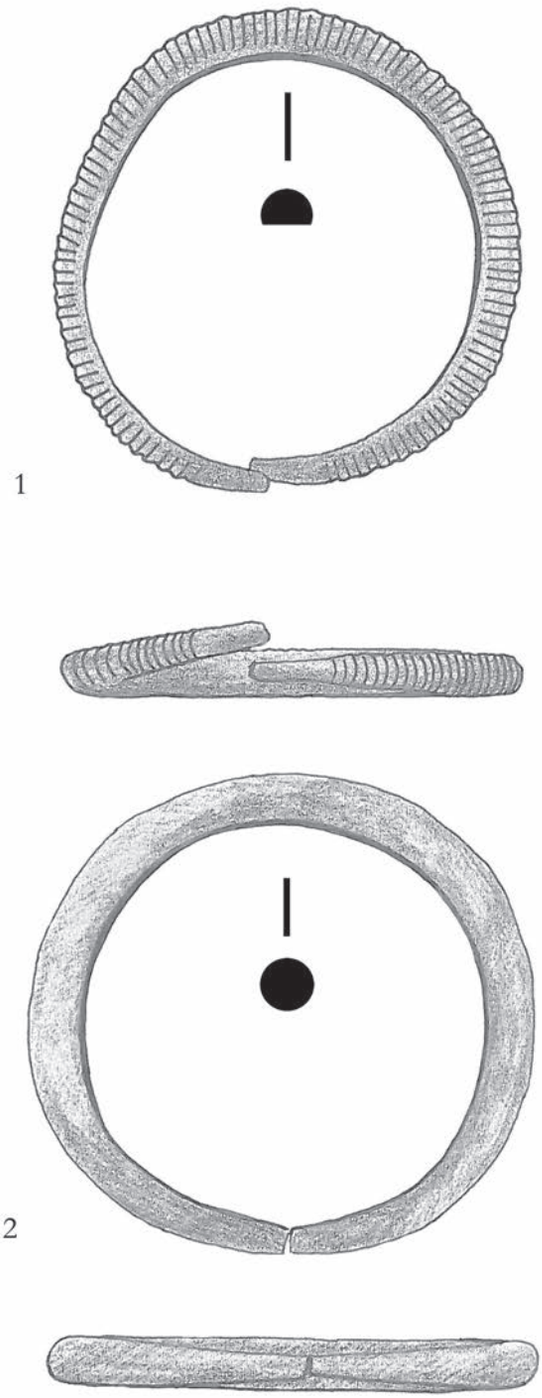
XIV. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. XIV
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

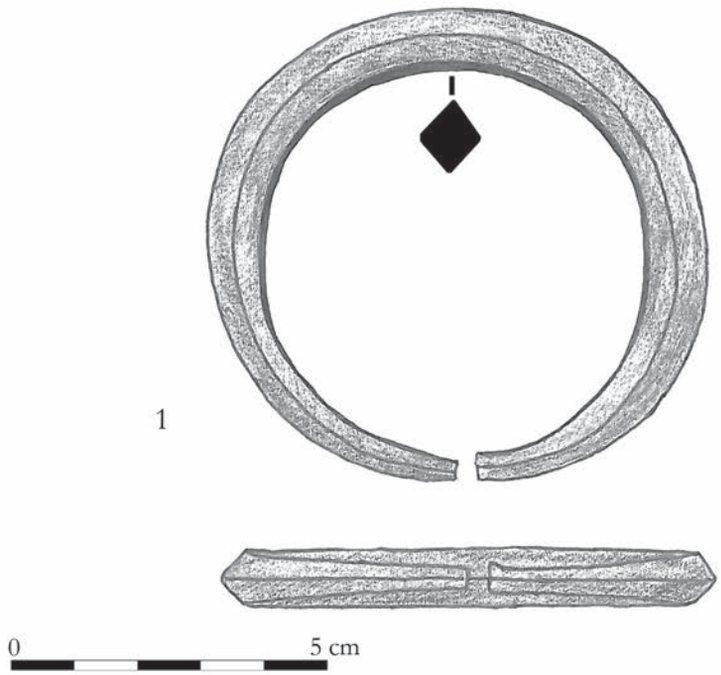
XV. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. XV
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

XVI. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

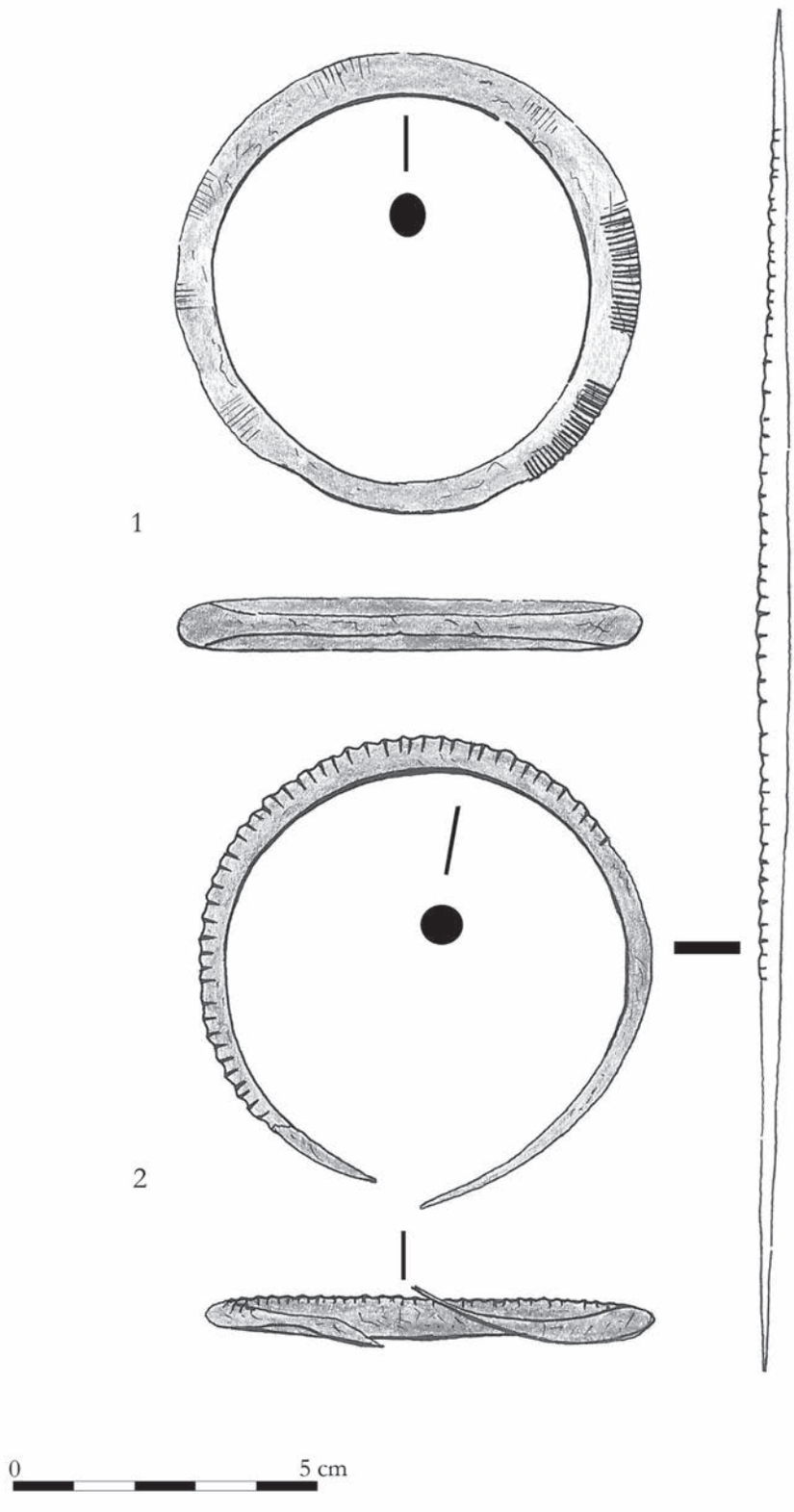
Pl. XVI
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

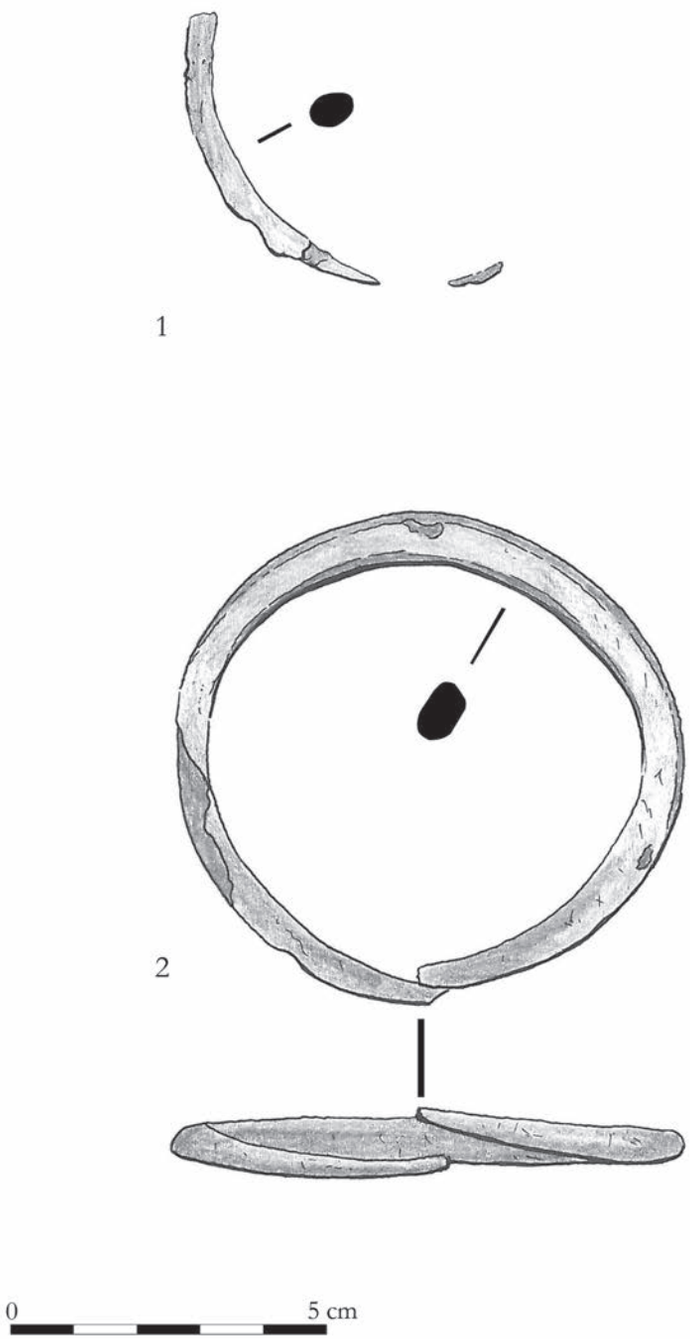
XVII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Pl. XVII
Nyíregyháza–Oros, Mega-Park

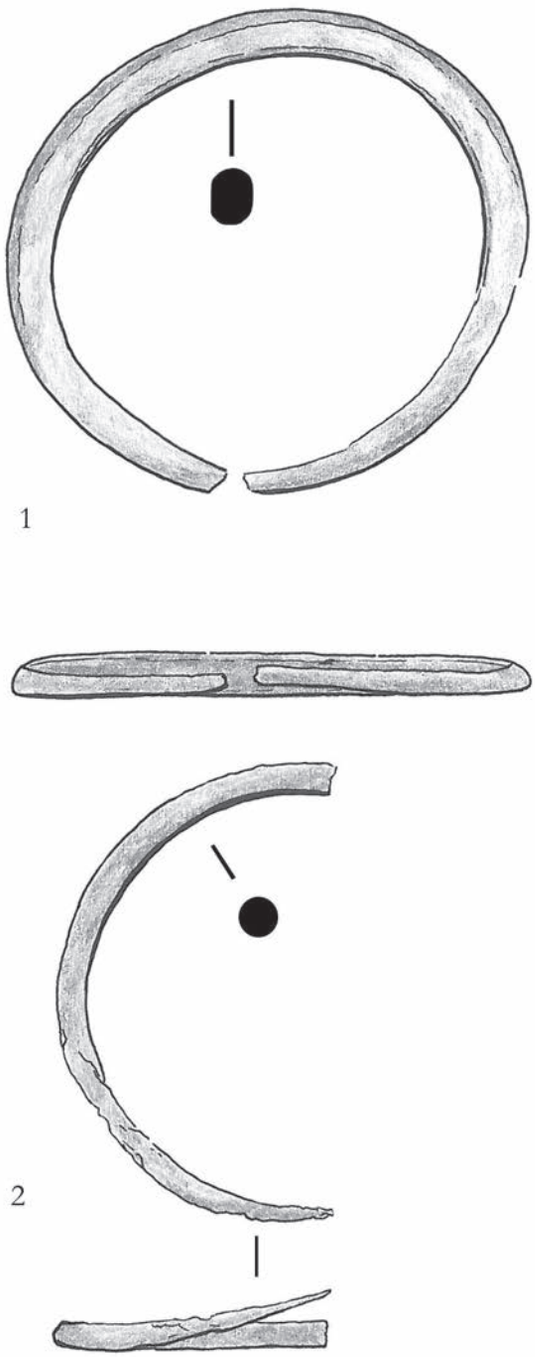
XVIII. tábla
Milota–Szilas-dűlő

Pl. XVIII
Milota–Szilas-dűlő

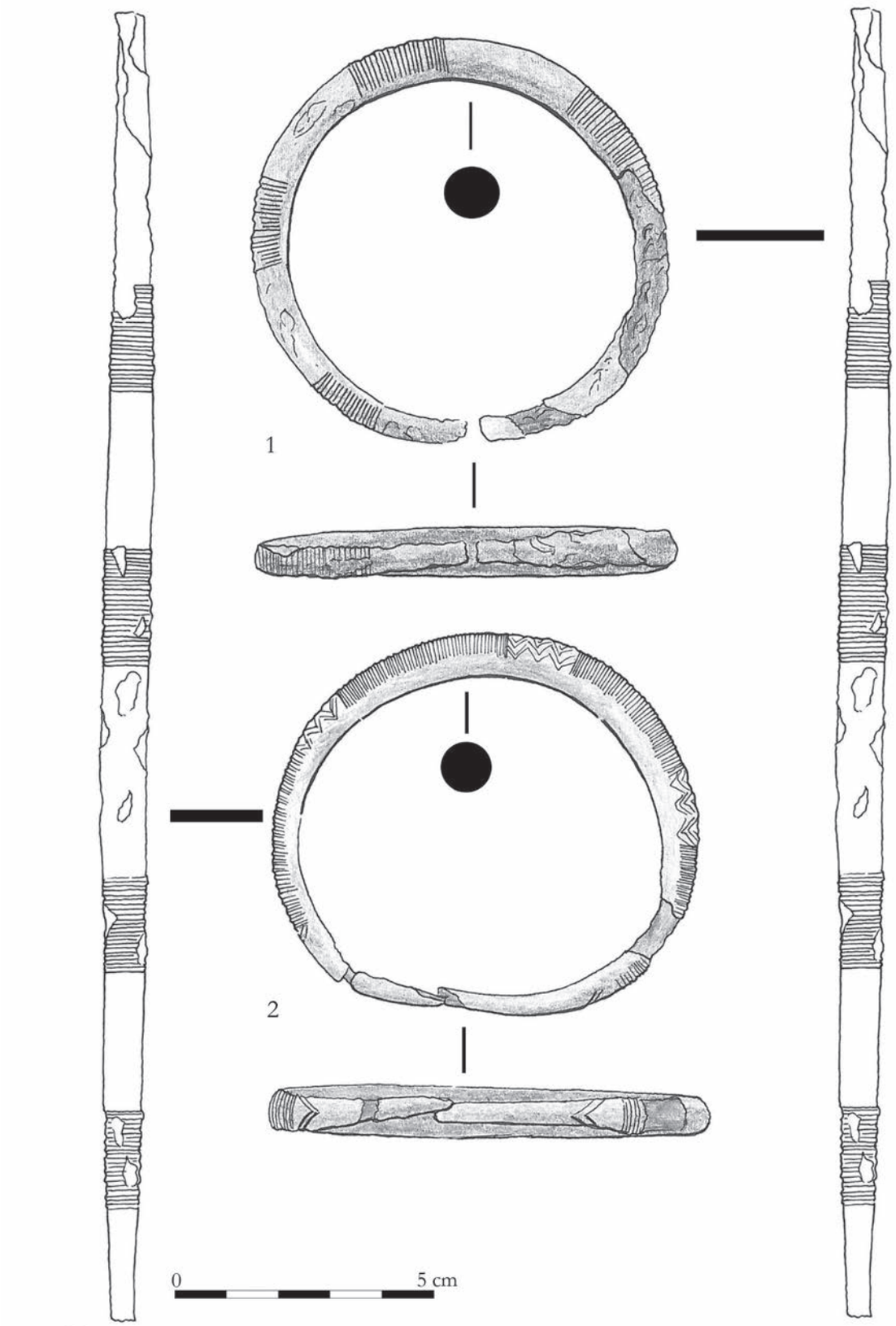
XIX. tábla
Milota–Szilas-dűlő

Pl. XIX
Milota–Szilas-dűlő

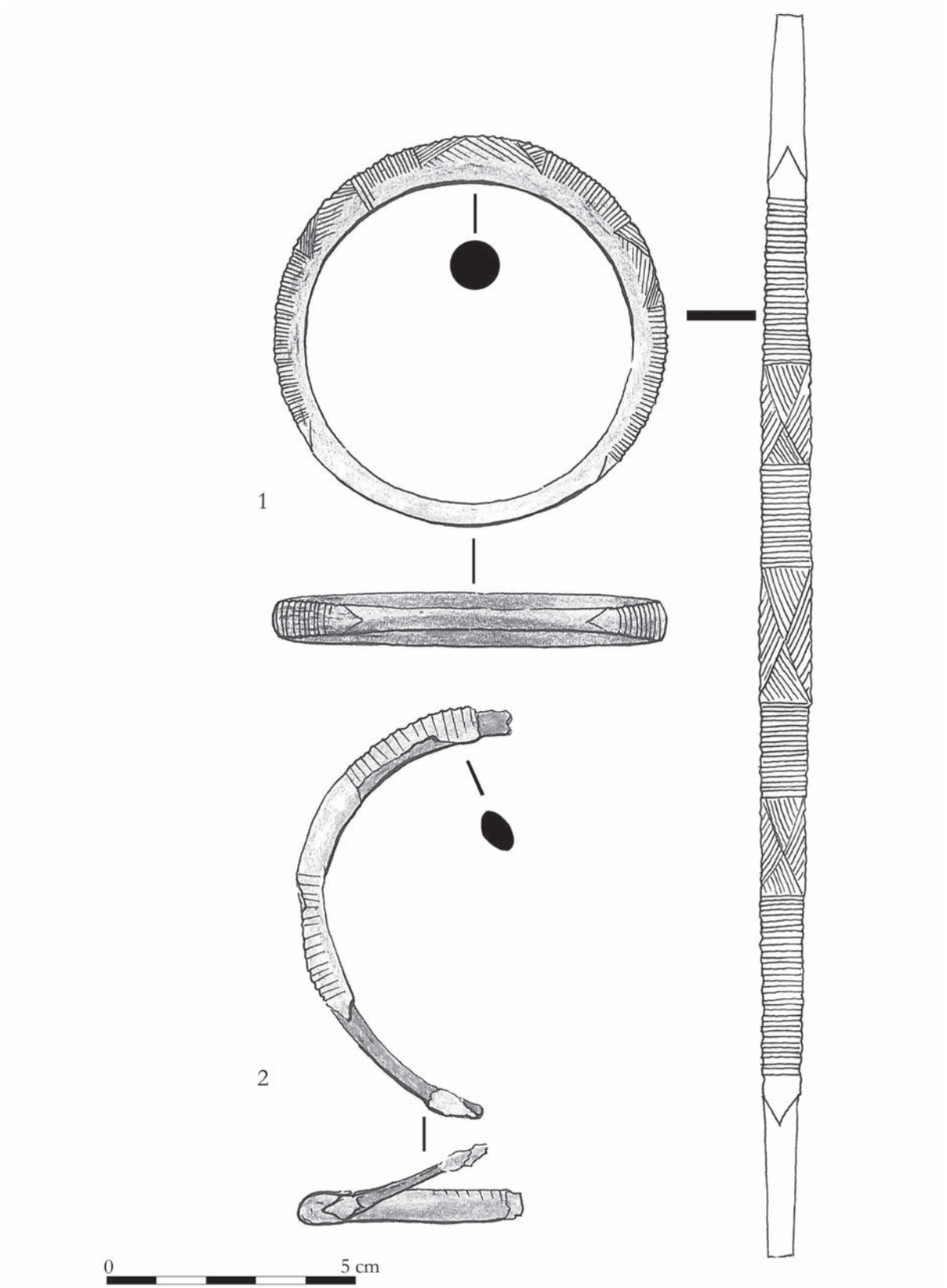
XX. tábla
Milota–Szilas-dűlő

Pl. XX
Milota–Szilas-dűlő

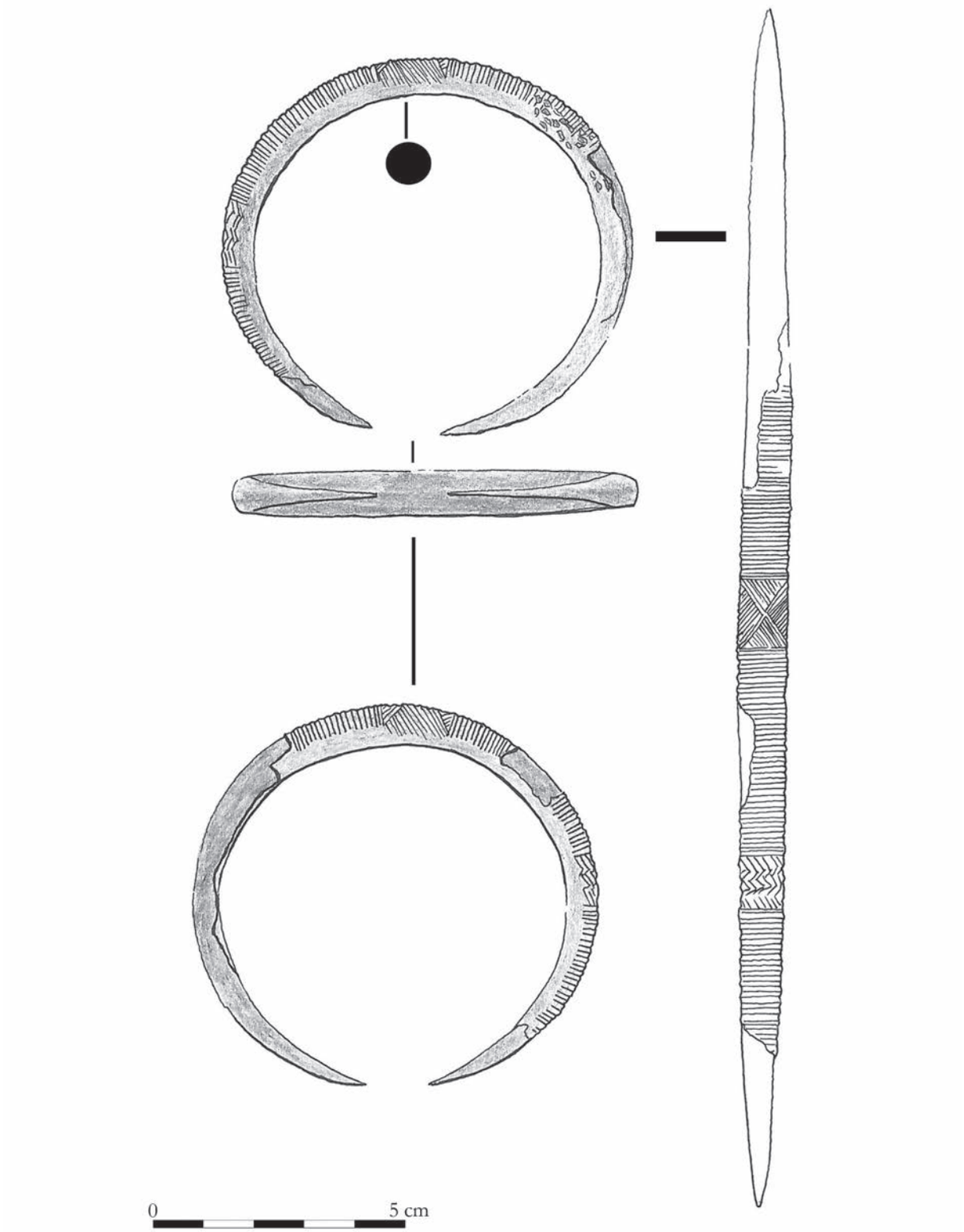
XXI. tábla
Milota–Szilas-dűlő

Pl. XXI
Milota–Szilas-dűlő

XXII. tábla
Milota–Szilas-dűlő

Pl. XXII
Milota–Szilas-dűlő

XXIII. tábla
Milota–Szilas-dűlő

Pl. XXIII
Milota–Szilas-dűlő

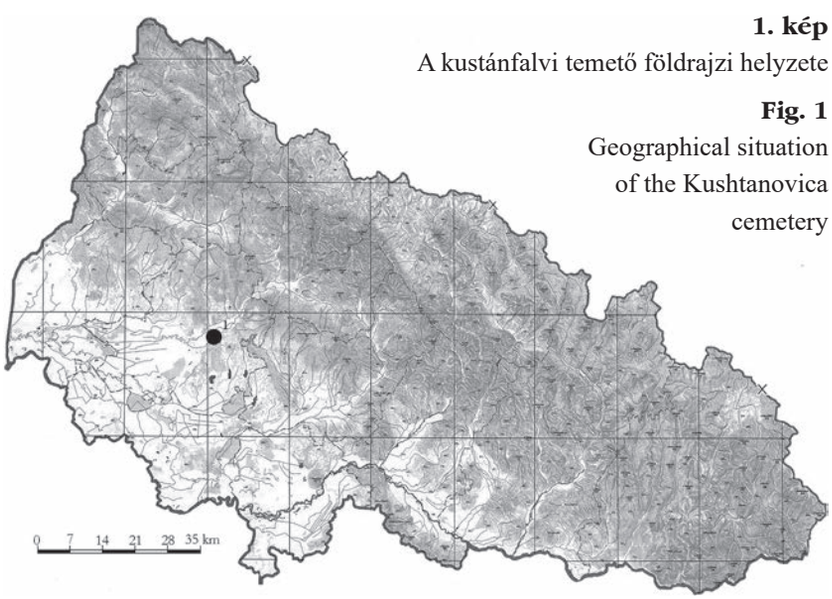
A kustánfalvi (Kárpátalja, Ukrajna) VIII. sírhalom egyedülálló csonttárgyai

ifj. Kobály József

1931-ben a kora vaskori kustánfalvi temető (ma Kustanovica, Munkácsi járás, Kárpátalja, Ukrajna) VIII. sírhalmának feltárása során Jaroszlav Böhm és Jankovich József két hasonló formájú és díszítésű, ismeretlen rendeltetésű csonttárgyra bukkant. Az egyedülálló leleteket az ásatók markolat részeként interpretálták (Böhm–Jankovich 1936. 46.). A leletekre 1936-os közlésük óta unikális voltuk ellenére – Ivan Popovics rövid elemzésétől eltekintve (Popovics 2006. 54.) – nem figyeltek fel a szakirodalomban. A tárgyak funkciója és származása a mai napig nem nyert megfelelő magyarázatot. A szerző éppen ezért tűzte ki célul a két csonttárgy újbóli beható elemzését, és ez alapján arra a megállapításra jutott, hogy a vizsgált leletek kultikus tárgyak voltak, amelyek szorosan kapcsolódhatnak a balkáni régióhoz.

Leletkörülmények

A mai Kustanovica falu a Munkács északi határában emelkedő magaslat gerincén fekszik (1. kép). Maga a temető a Bukovinka község felé eső lejtőn nyúlik el, 14 csoportosan elhelyezkedő őskori sírhalomból áll. A temető három legnagyobb sírhalma (III., VIII. és XVI. halom) nyugat–keleti irányban egy jól látható vonalat alkot. A többi kisebb, szatelit halom a nagyok közelében helyezkedik el (Böhm–Jankovich 1936. 33–34. Obr. 1) (2. kép).

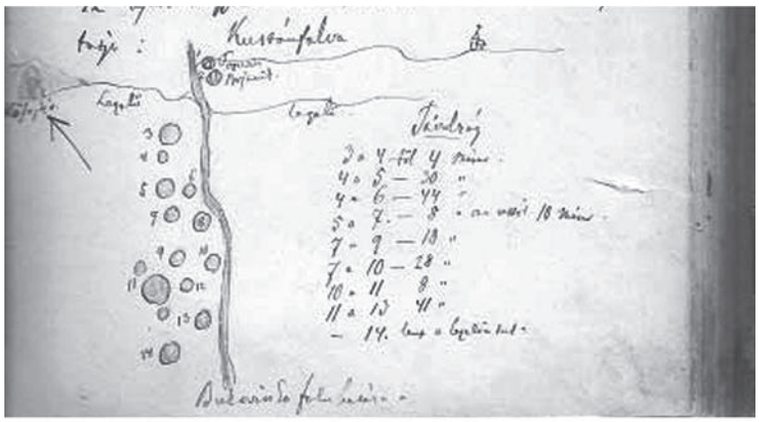

1. kép
A kustánfalvi temető földrajzi helyzete

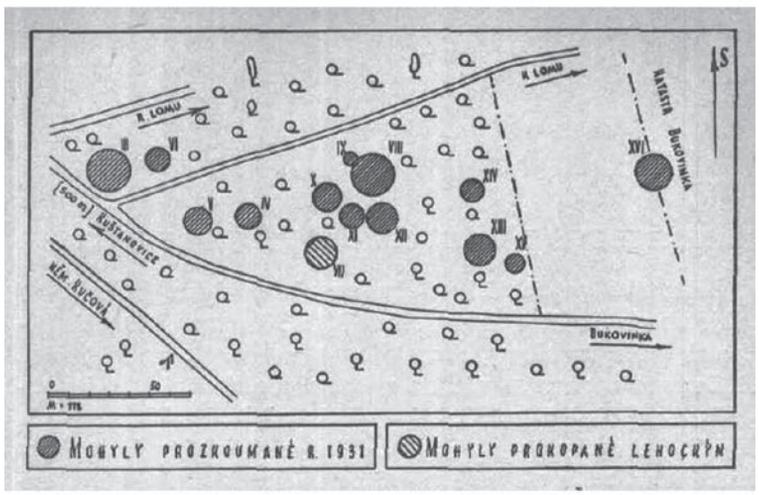
Fig. 1
Geographical situation of the Kushtanovica cemetery

VIII. sírhalom

1891-ben elsőként Lehoczky Tivadar kezdte megkutatni az északi oldalát, azonban a sírra nem bukkant rá. 1892-ben a halom újabb ásatása során egy kovakő nyílhegyet(?) (H: 4,5 cm, Sz: 4,0 cm) és egy fekete kőből készített vésőt talált (H: 4,5 cm, Sz: 3,5–2,0 cm) (Kobály 2015. 66.). Ezek a tárgyak valószínűleg nem a kora vaskorból származnak.

1

2

2. kép
A kustánfalvi temető térképe
(1: Lehoczky 1899/1902. alapján,
2: Böhm–Jankovich 1936. alapján)

Fig. 2
Map of the Kushtanovica cemetery
(1: after Lehoczky 1899/1902.,
2: after Böhm–Jankovich 1936.)

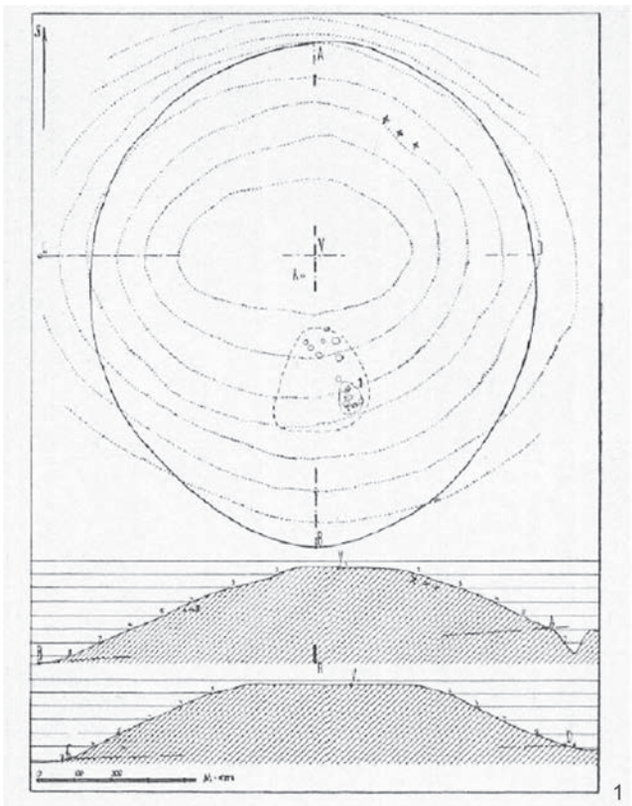
1931-ben a halmot J. Böhm és Jankovics J. újravizsgálta. Megállapították, hogy átmérője 18,0 m, magassága 2,0 m (3. kép 1–2.). Az ásatások során elsőként egy 1,2x1,8 m vastag vörösre égett agyagrétegre bukkantak. A régi talajszint az égetett réteg alatt 30 cm mélyen húzódott. A sírt egy kisebb teraszon ásták meg, amely ily módon kiegyenlítette a halom természetesen lejtő déli részét. A halom északkeleti részén nagy edénycsoportot találtak. Többnyire tálakkal fedett urnákról (№ 1–18) van szó, közülük a 14–18. egy kicsivel feljebb feküdt, mint a többi. A halom területén sok cserépdarab került elő (I–V csoport), amelyekből – a feltárók szerint – nem lehetett egész formákat rekonstruálni.[1] Ugyancsak előkerült egy nagy darab faszén.[2] Az edénycsoport déli részét a 19–22. számúak alkották. Az edények közt három égetett csontfészek került elő (3. kép 3.).

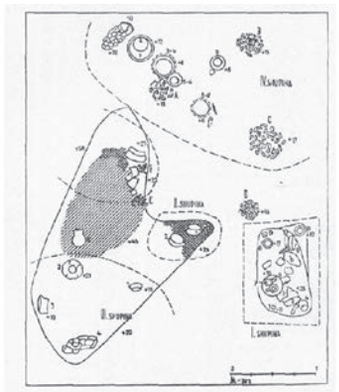
Katalógus

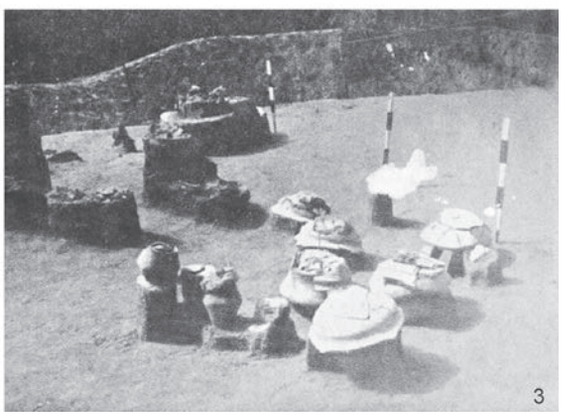
1. Szürkésbarna, kettőskúpos, szabad kézzel formált bordás urna. M: 23,5 cm, Pá: 17,5 cm, Fá: 13,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/38 (I. tábla 1.).
   Az urnába talált tárgyak:
   1.1. Antropomorf, szürkéssárga, töredékes csonttárgy apró fekete foltokkal. Alsó részét hengeres hüvely alkotja, melynek vége gyűrűszerűen megvastagodik. Felső része két lemezszerű karból áll, melyeknek végei rombuszosan kiszélesednek. Alsó harmadában a rögzítésre szolgáló, keresztben átfúrt, 3 mm átmérőjű lyuk található, melynek peremén korrózionak vagy bármiféle fémnek nyoma sincs. Ez arra utalhat, hogy a felerősítő szegecs csontból vagy esetleg fából készülhetett. A tárgy egész felülete vésett geometrikus faragással díszített, amely jól elkülöníthető vízszintes sávokra

[1] A cserepek holléte kérdéses.

[2] Lehoczky Tivadar Kárpátaljai Megyei Honismereti Múzeum (a továbbiakban LTKMHM), leltári szám nélkül.

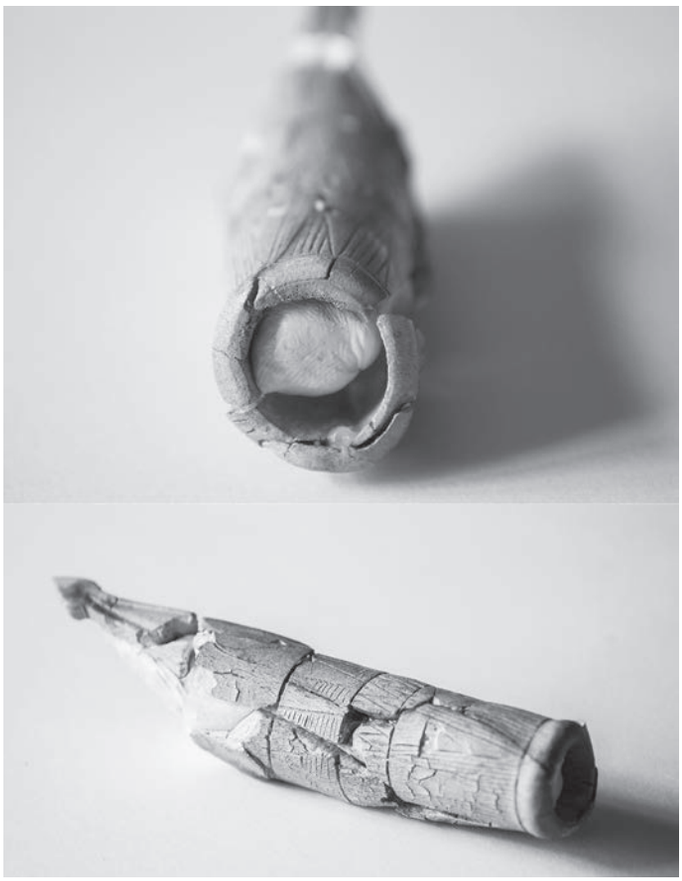
3. kép
Kustánfalva VIII. sírhalom (Böhm–Jankovich 1936. alapján) 1–2: a sírhalom felszínrajza és metszete, 3: ásatási részlet

Fig. 3
Kushtanovica, Barrow VIII (after Böhm–Jankovich 1936.) 1–2: ground plan and profile of the barrow, 3: detail of the excavation

tagolt. A díszítés háromszögekből, vízszintes és függőleges vonalakból, valamint ferde és függőleges bevágásokból áll. A tárgy felületén égésnyomok és bronzrészecskék figyelhetők meg, ami arra utal, hogy a tárgyat a hamvasztáskor más tárgyakkal együtt a halott mellé helyezték. A hüvelynél és a páros végződéseken használatra utaló enyhe csiszolásnyomok látszanak. A tárgyat igen gondosan faragták: felszíne remekül megmunkált, sima, gazdagon díszített. H: 103 mm; belső átm: 14–15 mm; külső átm: 21 mm; külső átm. az alsó részen: 25 mm; a végződések hossza 53 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/39/1 (I. tábla 2., 4. kép).

1.2. Hasonló formájú és rendeltetésű, sokkal rosszabb megtartású csonttárgy és a valószínűleg hozzá tartozó háromszögletű csontvég. Díszítése gazdagabb. H: 103 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/39/1 (I. tábla 3–4.).

1.3. Ismeretlen rendeltetésű, szürkésbarna, lapított hengeres csonttárgy (talán egy orsó része). Egyik végén vésett koncentrikus körökkel díszített, melyet eszterga segítségével készíthettek. Függőlegesen nagy, de nem egyenlő átmérőjű lyuk található (Átm: 13 mm), oldalt két vízszintesen fúrt nyílás van; a nagyobbik 7 mm átmérőjű, a kisebbik 4 mm. Felszínén erős kopásnyomok vehetők ki. Belseje szivacsos. H: 24 mm, Átm: 41 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/39/2 (I. tábla 5., 5. kép).

4. kép
Kustánfalva VIII. sírhalom: rituális csonttárgy

Fig. 4
Kushtanovica, Barrow VIII: ritual bone object

1.4. Hordó alakú csonthenger töredéke, vízszintesen fúrt lyukkal. Felszíne gondosan megmunkált, vízszintes sávban körbefutó széles cikkcakkal díszített. H: 11 mm; Átm: 8 mm; az átfúrt nyílás átmérője 3 mm. LTKMHM Leltári szám № Б 3-239/39/3 (I. tábla 10.).

1.5. Hasonló tárgy töredéke rögzítésre szolgáló nyílás nélkül. Díszítése három vízszintes mezőre osztott: a felső és az alsó függőleges vésett vonalakból áll, közöttük széles cikkcakk vonal. Felszíne megégett. H: 14 mm, Átm: 10 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/39/3 (I. tábla 9.).

1.6. Hasonló, de hosszúkásabb tárgy töredéke. Díszítése öt sávra osztott, amelyek többségét csúcsukkal felfelé álló vésett háromszögekből szerkesztették, a többi mező háromszögeinek csúcsa váltakozó irányú. H: 27 mm, Átm: 10 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/39/3 (I. tábla 7.).

1.7. Hasonló tárgy töredéke. H: 25 mm, Átm: 7 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/39/3 (I. tábla 8.).

1.8. Kör metszetű bronzhuzalból készült karperec, megvastagodó és egyenesen levágott végekkel. Csoportokra osztott vésett vonalakkal díszítették. Valamennyi köteg eltérő számú vonalból áll, a díszítés két végét X alakú vésés zárja le. A karperecet a sírba helyezése előtt 9 számhoz hasonló formára átalakították. Átm: 85x63 mm, V: 65x70 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/40 (I. tábla 6.).

5. kép
Kustánfalva VIII. sírhalom: koncentrikus körökkel díszített csonttárgy (orsó része?)

Fig. 5
Kushtanovica, Barrow VIII: bone object (part of a spindle?) decorated with concentric circles

1.9. 21 darab piros és fekete épen megmaradt gyöngy. Átm: 3 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/52.[3]

1.10. Lapított gömb alakú kis fekete pasztagyöngy sárga körrel és kék rácsos díszítéssel. Átm: 8 mm.[4]

2. Kívül szürke, belül fekete, kettőskúpos, behúzott peremű, szabad kézzel formált tál. M: 11,0 cm, Pá: 27,0 cm, Fá: 9,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/37.

3. Világosbarna, fekete foltos, szabad kézzel formált kettőskúpos, behúzott peremű masszív tál. M: 9,0 cm, Pá: 28,5 cm, Fá: 11,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/41.

4. Szürkésbarna, kettőskúpos, korongos aljú, szabad kézzel formált urna 4 bütyökkel. M: 24,2 cm, Pá: 20,5 cm, Fá: 10,3 cm. A csontok súlya: 1420 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/42. (A leírás Jankovich J. nyomán.)

5. Sötétszürke foltos barna, kihajló peremű, szabad kézzel formált tál, peremén 4 levél alakú nyúlvánnyal. M: 9,5 cm, Pá: 27,0 cm, Fá: 10,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/43.

6. Vörös-barna, kettőskúpos, szabad kézzel formált, négy bütykös urna. M: 21,1 cm, Pá: 12,9 cm, Fá: 12,5 cm. A csontok súlya: 520 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/44.

Az urnában talált tárgyak:

6.1. Fekete, lapított gömb alakú gyöngy sárga szemmel. LTKMHM Leltári szám nélkül. (A leírás Jankovich J. nyomán.)

7. Szabad kézzel formált, masszív, lapított kettőskúpos, vastag falú urna. Pereme hiányzik. Magassága: 19,0 cm; fenék átmérője: 12,5 cm. A csontok súlya: 700 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/45.

8. Fekete, szabad kézzel formált egyenes peremű, kettőskúpos, vastag falú urna. M: 23,0 cm, Pá: 21,0 cm, Fá: 11,0 cm. A csontok súlya: 1520 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/46 (II. tábla 1.).

Az urnában talált tárgyak:

8.1. Szürke, csiszolt pala(?)kő szíjvég. Egyik vége lyukas. H: 168 cm. LTKMHM Leltári szám Б3-239/47 (II. tábla 5.).

8.2. Kis vaskés. H: 7,5 cm. LTKMHM Leltári szám nélkül.[5]

8.3. Csontból készült késmarkolat(?) darabjai zoomorf díszítéssel. Felszínükön rozsdanyomok látszanak. Méreteik: 2,5/3,0x2,0 cm. LTKMHM Leltári szám Б3-239/48 (II. tábla 3–4.).

8.4. 9 darab szürkésfehér, koncentrikus körökkel díszített rombusz alakú jószcsont(?). Végeik ferdén levágottak. Méretük: 1,0x,0,4 mm. LTKMHM Leltári szám nélkül (II. tábla 2.).

8.5. Két rossz megtartású vékony elektronlemezke zoomorf ábrázolással. LTKMHM Leltári szám Б3-239/49 (II. tábla 8.).

8.6. Vaskés csontnyéllel, melyet koncentrikus körökkel díszítettek. H: 110 mm. LTKMHM Leltári szám nélkül (II. tábla 6.).

9. Sötétszürke, szabad kézzel formált masszív tál, peremén 4 levél formájú nyúlvánnyal. M: 11,0 cm, Pá: 35,0 cm, Fá: 10,5 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/50. (A leírás Jankovich J. nyomán.)

---

[3] Ezeket ma már nem lehet azonosítani.

[4] Holléte ismeretlen.

[5] Holléte ismeretlen.

10. Szürkésbarna, szabad kézzel formált, kihajló peremű, tulipán alakú urna, vágott aljának közepén egy nyílással. M: 22,5 cm, Pá: 18,0 cm, Fá: 10,5 cm, a lyuk átm: 1,0 cm. A csontok súlya: 1920 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/51.
11. Barna, szabad kézzel formált, enyhén behúzott peremű, masszív tál. M: 13,0 mm, Pá: 26,0 mm, Fá: 9,6 mm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/52. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
12. Kívül fekete, belül barnásfekete, szabad kézzel formált, behúzott peremű, alacsony nyakú, maszszív, vastag falú urna. Formája hasonlít egy bőrtasakhoz. M: 16,5 cm, Pá: 20,0–18,0 cm, Fá: 10,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/53.
13. Világosbarna, fekete foltos, egyenes peremű, vágott aljú, szabad kézzel formált kisebb tál. M: 2,5–3,0 cm, Pá: 11,0 cm, Fá: 10,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/54.
14. Szürkésbarna, fekete foltos, szabad kézzel formált, kettőskúpos kis urna. M: 14,5 cm, Pá: 10,0 cm, Fá: 7,5 cm. A csontok súlya: 160 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/55.
15. Kívül barna, belül sötétszürke, néhol fekete, szabad kézzel formált mély tál. M: 3,9–4,3 cm, Pá: 13,0 cm, Fá: 11,5 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/56.
16. Kívül barna, belül fekete, szabad kézzel formált, behúzott peremű, gömbölyű testű urna. M: 13,0 cm, Pá: 10,0 cm, Fá: 7,0 cm. A csontok súlya: 515 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/57.
17. Sötét foltos világosbarna, szabad kézzel formált, tulipán formájú urna. M: 14,0 cm, Pá: 11,5 cm, Fá: 8,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/58.
18. Belül sötétszürke, kívül szürke, szabad kézzel formált, behúzott peremű, masszív tál. M: 8,8 cm, Pá: 17,5 cm, Fá: 13,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/59. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
19. Rózsaszín foltos világosbarna, szabad kézzel formált miniatűr edényke. M: 8,5 cm, Pá: 5,0 cm, Fá: 4,5 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/60. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
20. Kívül szürke, belül néhol fekete, szabad kézzel formált, tulipán formájú edény két füllel az oldalán (az egyik hiányzik). M: 14,3 cm, Pá: 10,5 cm, Fá: 9,5 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/61. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
21. Szürkésbarna, szabad kézzel formált, kihajló peremű, gömbölyű testű urna. A csontok közül előkerült egy deformálódott kék üveggyöngy. M: 23,5 cm, Pá: 20,5 cm, Fá: 12,5 cm. A csontok súlya: 1240 g. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/62. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
22. Sárga, szabad kézzel formált, alacsony peremű, legömbölyített aljú, lapos, vastag falú tál. A tál a 21. számú urnából került elő. M: 2,5 cm, Pá: 11,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/63. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
23. Sárgásszürke, szabad kézzel formált, ferde peremű, legömbölyített aljú tál. M: 2,3–2,5 cm, Pá: 14,8 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/64. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
24. Kívül okkerszínű, fekete foltos, belül fekete, szabad kézzel formált, behúzott peremű, kettőskúpos tál. M: 8,5 cm, Pá: 17,0 cm, Fá: 9,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/65. №25. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
25. Kívül világosbarna, belül fekete, szabad kézzel formált, gömbölyített aljú bögre. M: 7,0 cm, Pá: 11,5 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/66. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
26. Szürkésbarna, szabad kézzel formált, enyhén behúzott peremű, omfaloszos aljú, egyfülű bögre. Felszíne eltér az átlagostól. M: 5,5 cm, Pá: 11,0 cm, Fá: 5,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/67. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
27. Szürkésbarna, szabad kézzel formált, egyfülű, legömbölyített aljú bögre (füle hiányzik). M: 7,5 cm, Pá: 11,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/68. (A leírás Jankovich J. nyomán.)
28. Szürkésbarna, szabad kézzel formált, kettős kúpos tál. M: 8,0 cm, Pá: 21,5 cm, Fá: 10,0 cm. LTKMHM Leltári szám № Б3-239/69. (A leírás Jankovich J. nyomán.)

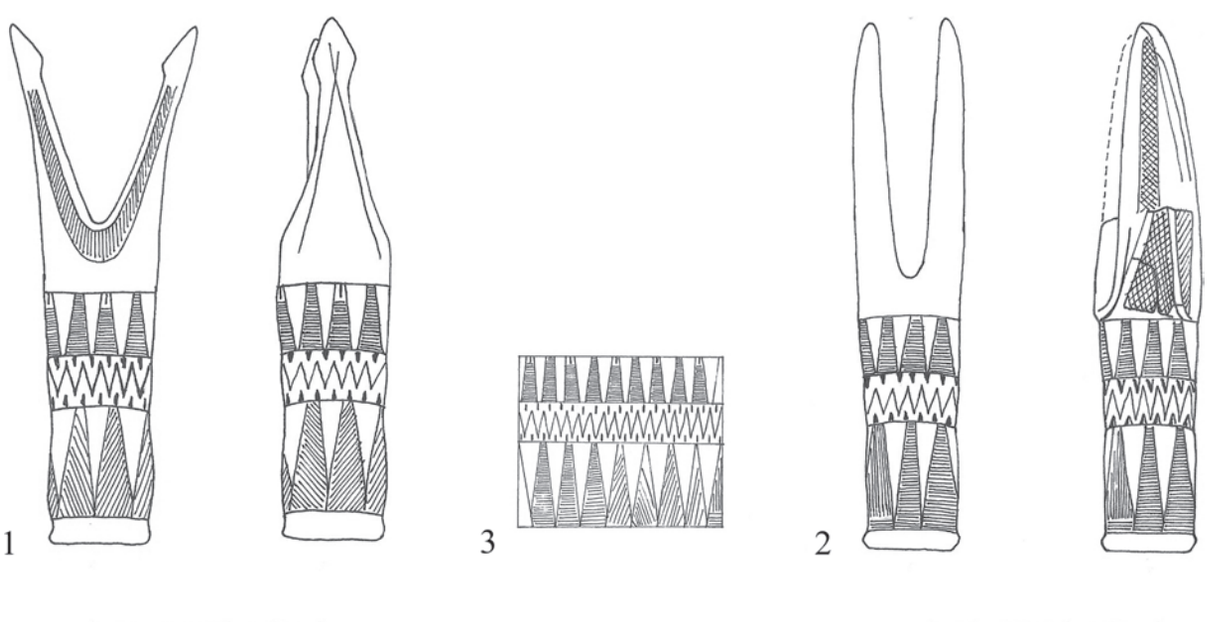
A leletek értékelése

A csonttárgyak első leírása fényképek és rajzok kíséretében még a XX. század 30-as éveiben megjelent (Böhm–Jankovich 1936. 45–47. Tab. X: 1–2.). A publikálók a tárgyakat ismeretlen rendeltetésű eszközök markolataként értelmezték. A munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeum leltárkönyvébe is díszített csontmarkolat részeiként jegyezték be őket (LTKMHM Leltári szám Adattár 14500).

Más véleményen volt a tárgyak rendeltetéséről Ivan Popovics. Ő íjszerkezettel hozta kapcsolatba: szerinte az íj karjainak díszítésére szolgálhattak (Popovics 2006. 54.). Valószínűleg a tárgyak páros előfordulása sarkallta erre a következtetésre. Ám a fent említett tárgyak mérete és törékenysége kizárja ezt az értelmezést.

A kustánfalvi csonttárgyakkal némi hasonlóságot mutat egy ritka lelet Hajdúnánásról. Itt a szkíta kori temető területén, egy külön gödörből ismeretlen rendeltetésű csonttárgy került elő, amelyet kígyófej alakú pálcavégként interpretáltak (Fodor 2015. 124.). A lelet közlője a többi között megemlít néhány analógiát a szkíta világból, ahol a kígyó szimbóluma nagyon ritka. Ugyanakkor a kígyó ábrázolása nagyon gyakori a balkáni ikonográfiában (Fol–Marazov 1984. 27., 52., 75., 77., Gicseva 1997.). A hajdúnánási lelet szerintem nagyobb hasonlóságot mutat a Mezőkeresztes–Zöldhalompusztán előkerült fémszíj egyik elemével (Kemenczei 2009. 125., 254. Taf. 32.). A legnagyobb különbség a hajdúnánási és a kustánfalvi tárgyak között, hogy az utóbbiak egy párt alkotnak.

A kustánfalvi leleteket a kutatók hosszú időn keresztül figyelmen kívül hagyták a további kísérő csonttárgyakkal együtt, amelyek nagy valószínűséggel egy egységet alkottak. Ezek a következők: négy nyújtott formájú csonthengerke és egy korong alakú csonttárgy (orsó része?)

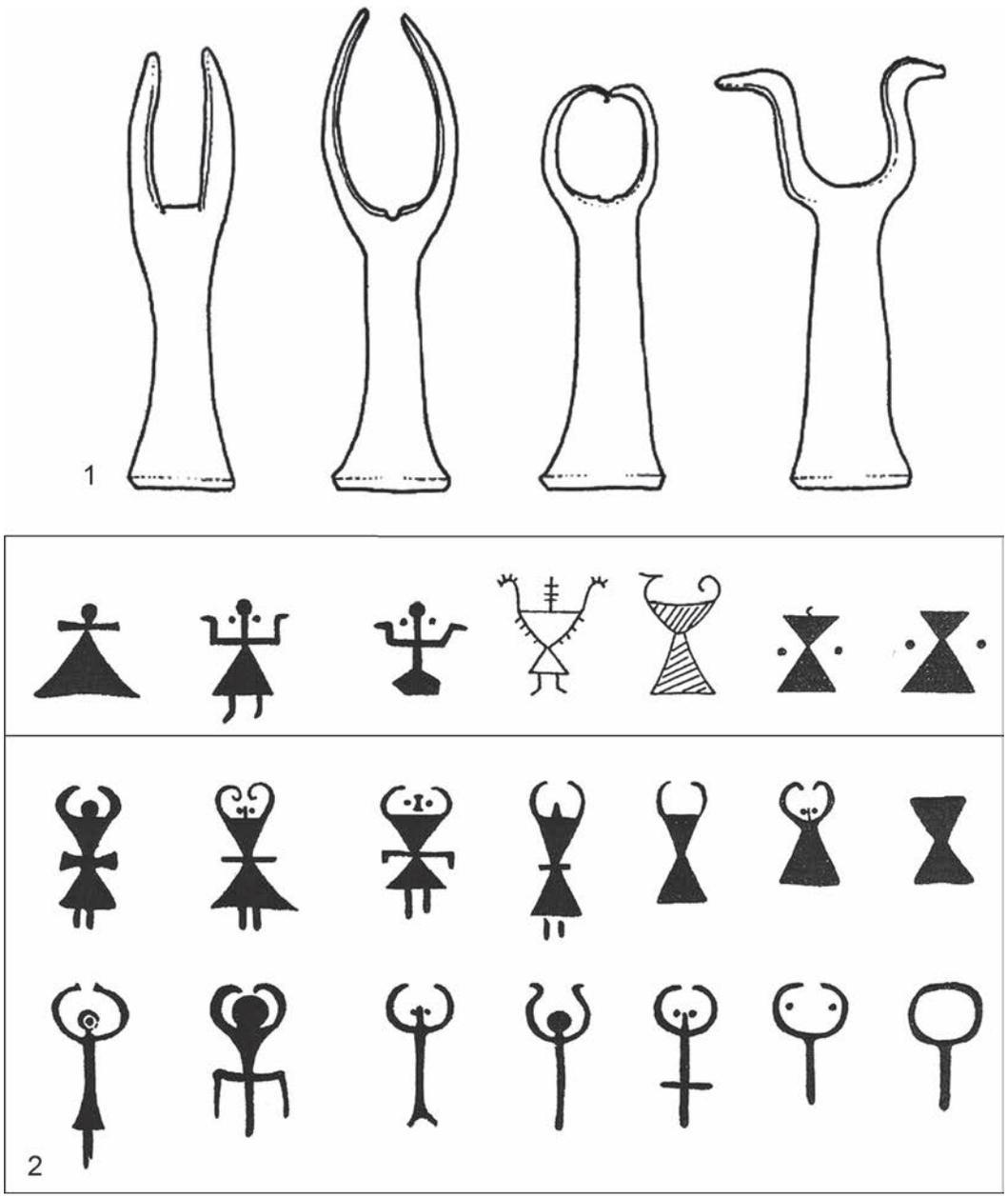

6. kép

Kustánfalva VIII. sírhalom rituális csonttárgyai és díszítési mintájuk
(2: Böhm–Jankovich 1936. fényképe alapján készített rekonstrukció)

Fig. 6

Kushtanovica, Barrow VIII: ritual bone objects and their decoration pattern
(2: reconstruction based on photograph after Böhm–Jankovich 1936.)

7. kép

Régészeti és ikonográfiai párhuzamok Kustánfalva VIII. sírhalom rituális csonttárgyaihoz 1: „macedón bronzok" (Csauszidisz 1988. alapján), 2: a keleti Hallstatt kultúra kerámia mintakincse (Dobiat 1982. alapján), 3: a Rabisa barlang (Bulgária) sziklarajzai (Dobiat 1982. alapján)

Fig. 7

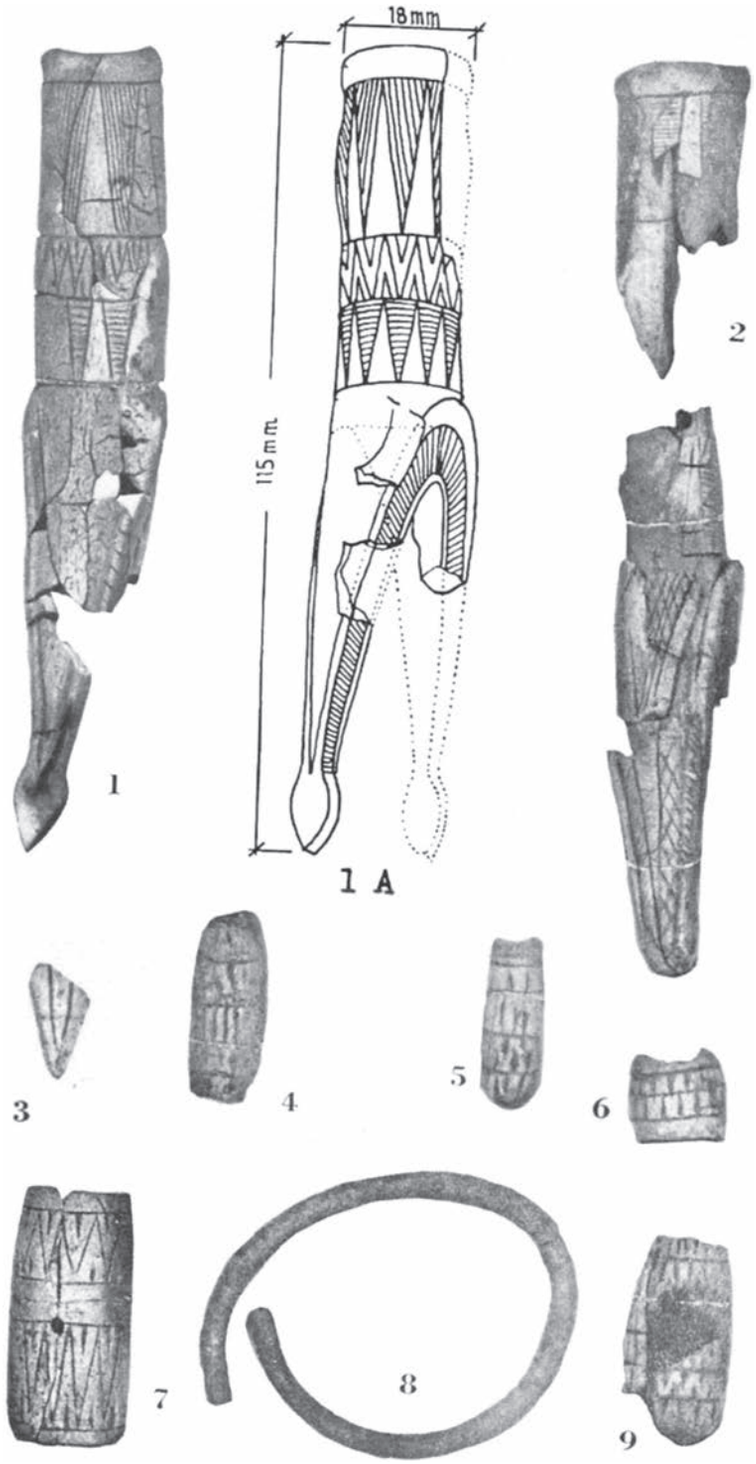
Archaeological and iconographic parallels of ritual bone objects found in Kushtanovica, Barrow VIII 1: "Macedonian bronzes" (after Csauszidisz 1988), 2: pottery motifs of the eastern Hallstatt Culture (after Dobiat 1982), 3: rock drawing of the Rabisha Cave (Bulgaria) (after Dobiat 1982)

(I. tábla 5., 7–10.). Az utóbbi egyik felülete esztergával készített koncentrikus körökkel díszített (5. kép). Ez a felfedezés nagyon fontos, mert ez Kárpátalja területén a csont technikai eszközzel történt megmunkálásának legkorábbi bizonyítéka.[6]

Lényeges megemlítenem, hogy ezeket a csonttárgyakat gazdagon díszítették, a két nagyobbiknál a gravírozás mintája is megegyezik (6. kép 1–3.). Ez alapján ezek a tárgyak egy egységet alkotnak. A díszítés mintakincse és kivitelezésének technikája arra utal, hogy a csont megmunkálása a kustánfalvi közösségnél fontos szerepet játszott. A díszítés fő eleme a háromszög, amely néhol tört vonalat képez. Hasonló díszítésű csonttárgyakat a Mezőcsát kultúra temetkezéseiből ismerünk (B. csoport) (Bóka 2012. 148–150. 8. kép). Nagyon közeli – háromszögön alapuló – mintakincset a Hallstatt kultúrkörben találhatunk (Dobiat 1982. 305. Abb. 18.).

A kustánfalvi csonttárgyak egy jól átgondolt és rendkívül finom művészi ízlésű kompozíciót alkotnak. Ez arra utalhat, hogy ezek a leletek korábbiak és kissé eltérő funkcióval rendelkezhettek, mint a hajdúnánási darab.

A szkíta kultúra körén belül a különböző díszvégek többnyire fémből készültek (Iljinszkaja 1968. 157.). A Kárpát-medencében ezek az alföldi és erdélyi szkíta sírokból ismertek, és a VIII. század végén – VII. század elején jelentek meg helyi műhelyek termékeiként (Kemenczei 2001. 27.). Ezek azonban a kustánfalvi csonttárgyaktól formailag nagy eltérést mutatnak. A

8. kép

Kustánfalva VIII. sírhalom leletei Böhm–Jankovich 1936. alapján, a 7. számú tárgy holléte ismeretlen

Fig. 8

Finds of Kushtanovica, Barrow VIII (after Böhm–Jankovich 1936), object no. 7 was lost

[6] Az eszterga használatáról a szkítáknál lásd Gavriljuk 1999. 199.

szkíta kori leletek egy másik csoportja szolgálhatott például szíj (Kemenczei 2009. 254. Taf. 32.), riton vagy nyakékszer elemeként (Furmánek 1981. 47–48. Abb. 8: 1–3., 7.).

Véleményem szerint a kustánfalvi két csonttárgy formailag legközelebbi régészeti és ikonográfiai párhuzamai a Balkán területéről ismertek, az úgynevezett „macedón bronzok" köréből. A kustánfalvi leletek különös hasonlóságot mutatnak a „szarv formájú" végekkel rendelkező, hosszúkás tárgyak csoportjával. Ezeket rituális antropomorf tárgyakként értelmezik, amelyek papnőt ábrázolnak égnek emelt kézzel (Csauszidisz 1988. 19., 27. T. V: 5–6.) (7. kép 1.). A fej hiánya arra utalhat, hogy azt szerves anyagból (fa, fenyőtoboz, fű, kalász, textil stb.) készítették (Csauszidisz 1988. 19.). Ahogy azt az ikonográfiai adatok mutatják, az istennőt hasonlóképpen ábrázolták, magukat a tárgyakat pedig vallási szertartásokon használták (Mitrevski 2007. 574., Csauszidisz 1988. 86.). Hasonló antropomorf ábrázolások a Rabis barlangból ismertek (7. kép 3.) és kronológiailag a Baszarab kultúrával állnak kapcsolatban. A rabisi sziklaábrázolások egy része, amelyek a kustánfalvi leletekhez hasonlítanak, nőket ábrázolnak imádkozó pózban. Ezeknek a sziklaábráknak a párhuzamai a keleti Hallstatt kultúra kerámiáján nagy számban megtalálhatók (7. kép 2.) (Dobiat 1982. 316. Abb. 18.). Ha antropomorf ábrázolásként értelmezzük a kustánfalvi tárgyakat, akkor a rombusz alakú végződések a „szarvak" végein két szembeforduló tenyeret ábrázolnak. Ebben az esetben feltételezhetjük, hogy a tárgyak díszítése nem más, mint a papnő ruházata. Így az ív alakú díszítés a kezeken és a nyakon feltehetően a felső ruházat hímzése; a stilizált törött vonal (kígyó szimbólum?) a két tárgy közepén szíjként értelmezhető, mely két részre osztja a háromszögekkel díszített hosszú szabású ruházatot.

A tárgy belsejét – ahogyan azt a hüvely és a rögzítésre alkalmas nyílás mutatja – egy 1,5 cm átmérőjű fanyél töltötte ki. A sírban két ilyen tárgy került elő, ami esetleg azzal magyarázható, hogy az urnában két halottat temettek el. Erre utal a hamvak súlya is (1340 g) (Böhm–Jankovich 1936. 44.). Nagy valószínűséggel a temetkezés többi csonttárgya is ezekhez az egyedülálló leletekhez kapcsolódik. Korabeli funkciójuk kérdéses, de feltételezem, hogy egy fonással kapcsolatos tárgyról lehet szó (például guzsalyvég), ahogyan az már a balkáni leletek esetében is felvetődött (Csauszidisz 1988. 88.). A fonással és tárgyi emlékeivel kapcsolatos vallásos elképzelések jól ismertek a szakirodalomban (lásd például Rybakov 1987. 506–512., Makkay 2001. 42–49., Makkay 2002. 28–32. – további irodalommal). A fonást rendszerint nőkkel és női istenségekkel hozzák kapcsolatba (Makkay 2002. 28–29.). Az ókori civilizációk területéről különféle értékes anyagokból (ezüst, arany, elefántcsont) is készítettek ilyen jellegű tárgyakat (Makkay 2002. 28.). A szkíta orsók egyik – csontból készített, díszített – típusa például több részből áll (Gavriljuk 1999. 211., Vojtovics 2002. 56–57.).

Az kétségtelen, hogy a fent leírt tárgykomplexum rituális jelleget visel.

Egy másik sírból, ahol nyilvánvalóan páros temetkezéssel van dolgunk, két vaskés, egy pala(?)kő szíjvég (II. tábla 5.), „jóscsontok"(?) (II. tábla 2.) és két zoomorf elektronlemezke került elő (II. tábla 8.). Ezek a leletek ugyancsak a sírhalomban eltemetettek különleges státuszára utalnak. Az elektronlemezkék például egy fejdísz részeként értelmezhetők (Klocskó 2012. Risz. 2., 4., 423.).

A kustánfalvi leletek és a balkáni eredetű tárgyak közötti kapcsolat arra is lehetőséget biztosít, hogy más megvilágításban vizsgáljuk meg a benei bronzhidriát (Pósta 1914., Popovics 1996. 181., 188. Risz. 3.). A Kárpát-medence és a Balkán kapcsolatait a kora vaskor folyamán más leletek is alátámasztják (Kemenczei 1988. 109., Lehoczky 1899/1902. III. 169. № 1320.). Ha a hipotézisem helyes, ilyen szellemi szférához tartozó tárgyak használata etnikai közelségre is utalhat a kustánfalvi közösség és az Észak-Balkán lakossága között.

Hogy a kustánfalvi VIII. sírból származó két egyedülálló csonttárgy – amelyek feltételezésem szerint kultikus jellegűek, jogarként használták őket és női alakot, istennőt(?) vagy papnőt(?)

ábrázoltak – fontos, nem köznapi szerepet játszott a kustánfalvi társadalomban, alátámasztja a halom központi fekvése, méretei (a második legnagyobb halom) és gazdagsága (leggazdagabb). Mindez arra utal, hogy az itt eltemetettek különleges szellemi/rituális/vallási funkciót töltöttek be, és magas szociális pozíciót foglaltak el a közösségen belül.

Irodalom

Böhm–Jankovich 1936.
Jaroszlav Böhm – József Jankovich: Skythové na Podkapatské Rusi 1. Mohylové pohřebiště v Kuštanovicich. [Skythen in Karpathorussland.] *Carpatica* IA. 1936. 33–64.

Bóka 2012.
Bóka Gergely: Preszkíta csontlemezek a Kárpát-medencében. [Pre-scythian bone plaques in the Carpathian Basin.] *Ősrégészeti Levelek* 12. 2012. 137–163.

Csauszidisz 1988.
Никос Чаусидис: Симболиката и култната намена на «македонските бронзи». [The symbolic and cult use of „Macedonian bronzes”.] *Živa Antika* 38: 1–2. 1988. 69–89.

Dobiat 1982.
Claus Dobiat: Menschendarstellungen auf ostalpiner Hallstattkeramik. Eine Bestandsaufnahme. *Acta ArchHung* 34. 1982. 279–322.

Fodor 2015.
István Fodor: Skythenzeitliche Stabenden aus Bein von Hajdúnánás (Ungarn). In: An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag. Hrsg. Ildikó Szatmári. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2015. 121–128.

Fol–Marazov 1984.
Alekszandar Fol – Ivan Marazov: Thrákia és a thrákok. Gondolat Kiadó, Budapest 1984.

Furmánek 1981.
Václav Furmánek: Anfänge der Pilinyer Kultur. *SlA* XXIX: 1. 1981. 37–50.

Gavriljuk 1999.
Надежда Аксентьевна Гаврилюк: История экономики Степной Скифии VI-III вв. до н. э. Национальная академия наук Украины, Институт археологии, Київ 1999.

Gicseva 1997.
Росица Гичева: «Змеевата сватба» в апликациите от Летница. *Проблеми на изкуството* 1997: 3–4. 59–65.

Iljinszkaja 1968.
Варвара Андреевна Ильинская: Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. (Курганы Посулья.) Наукова думка, Киев 1968.

Kemenczei 1988.
Tibor Kemenczei: Zu den Beziehungen zwischen dem ungarischen Donau Theißraum und dem NW-Balkan in der Früheisenzeit. *FA* 39. 1988. 83–113.

Kemenczei 2001.
Kemenczei Tibor: Az Alföld szkíta kora. In: Hatalmasok viadalokban: az Alföld szkíta kora. [Sie sind in Kampfen Siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene.] Gyulai katalógusok 10. Szerk. Havassy Péter. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Erkel Ferenc Múzeuma, Gyula 2001. 7–37.

Kemenczei 2009.
Tibor Kemenczei: Studien zu den Denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe. IPH XII. 2009.

Klocskó 2012.
Любовь Степановна Клочко: Уборы скифских жриц (памятники периода архаики из Днепровского Лесостепного Правобережья). [Scythian priestess dress (archaic period sites from the Forest-Steppe Right-Bank Dnieper).] In: Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa. Joanni Chochorowski dedicatae. Red. Wociech Blajer. Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego – Wydawnictwo Profil-Archeo, Kraków 2012. 417–426.
Kobály 2015.
Йосип Й. Кобаль: Відкриття куштановицького могильника *Науковий збірник ЗКМ* XIV–XV. 2015. 65–72.
Lehoczky 1899/1902.
Lehoczky Tivadar. Régészeti jegyzeteim I–III. 1899–1902. LTKMHM, Adattár: leltári szám № 145.
Makkay 2001.
János Makkay: Textile impressions and related finds of the Early Neolithic Körös culture in Hungary. With an Appendix: The ritual spinning. Tractata minuscula 27. A szerző kiadása, Budapest 2001.
Makkay 2002.
János Makkay: Das metallgesichtige Götterstandbild, die Axt alt Attribut, und das rituelle Spinnen. Uralte hethitisch-protoslawische (und altslawisch-urungarische?) Kontakte im Hintergrund der hexe Eisennase. [A fémarcú istenszobor, a balta mint attribútum és a rituális fonás. Ősrégi hettita-ősszláv (és ószláv-ősmagyar) kapcsolatok a vasorrú bába hátterében.] *NyJAMÉ* XLIV. 2002. 19–37.
Mitrevski 2007.
Dragi Mitrevski: Pogrebuvanja na svešteničkite vo železno vreme vo Makedonija. [Priestess Burials of the Iron Age in Macedonia.] In: Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan. Eds. Martina Blečić – Matija Črešnar – Bernhard Hänsel – Anja Hellmuth – Elke Kaiser – Carola Metzner-Nebelsick. *Situla* 44. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2007. 563–582.
Popovics 1996.
Іван Попович: Античний імпорт в Закарпатті у кінці VI-V ст. до н.е. *Науковий збірник товариства «ПРОСВІТА».* Ужгород 1996. 180–189.
Popovics 2006.
Іван Попович: Закарпаття за доби раннього заліза. Ягеллонський університет, Інститут археології – Національна академія наук України; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, Краків – Львів 2006.
Pósta 1914.
Pósta Béla: A benei bronzhydria. *Dolg* V. 1914. 17–37.
Rybakov 1987.
Борис Рыбаков: Язычество Древней Руси. Издательство Наука, Москва 1987.
Vojtovics 2002.
Валерій Войтович. Українська міфологія. Видавництво Либідь, Київ 2002.

ifj. Kobály József / Йосип В. Кобаль

Закарпатський обласний краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького
88000 Україна
Закарпатська обл. м. Ужгород, вул. Капітульна 33.
e-mail: yosip.kobal@gmail.com

Unique bone objects from Kushtanovica (Transcarpathian Region, Ukraine), Barrow VIII

In 1931, in the course of the excavation of Barrow VIII in the Early Iron Age cemetery of Kustánfalva (today: Kushtanovica, Mukacheve District, Transcarpathian Region, Ukraine) Jaroslav Böhm and József Jankovich found two bone objects of similar shape and decoration. The function and origin of these objects has not been appropriately explained up to now. That is why the author aimed to start a new and deep analysis of the two bone objects.

Modern village of Kushtanovica is situated on the ridge of the elevation north of Mukacheve. The cemetery itself lies on the down-hill in the vicinity of village Bukovinka and consists of 16 barrows situated in groups. The three largest barrows of the cemetery (nos. III, VIII and XVI) make a W-E oriented, well traceable line. Several smaller satellite barrows are situated near the big ones.

Already in 1891, Tivadar Lehoczky started the excavation of Barrow VIII and J. Böhm and J. Jankovich finished its exploration in 1931. They published the finding circumstances and the finds in 1936.

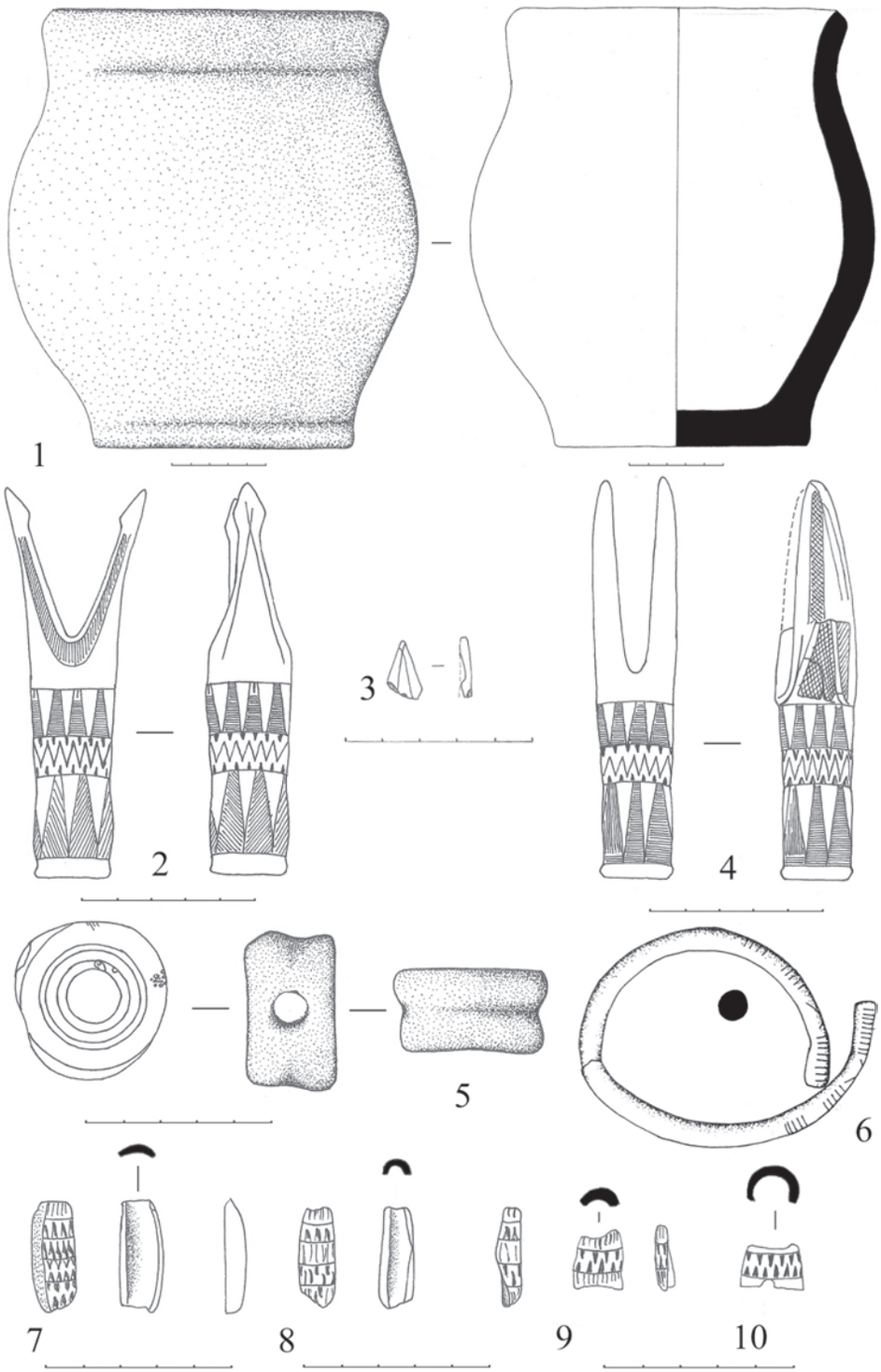
Rich find material included an urn grave, the subject of the present article. The two richly decorated, anthropomorphic bone objects were accompanied by further carved bones, a bronze bracelet and different beads. Earlier, the objects in question were interpreted as a handle of unknown object (J. Böhm, J. Jankovich) or a part of a bow (I. Popovich). The incised decoration of the two largest objects is identical. Judging from this, they belong to one unit. The decorative motives and technology refer to the fact that bone working played an important role at the community of Kushtanovica.

The closest archaeological and iconographic parallels of the two objects are known from the Balkans, from the group of the so-called Macedonian bronzes interpreted in different ways, for example, as ritual anthropomorphic pieces (parts of sceptres, spindle tops) depicting a priestess/goddess with raised hands. According to N. Chausidis they were used to decorate tops of distaffs to protect the objects from dark spirits. Richly decorated bone objects found in the rest of the graves probably also can be connected with weaving (parts of spindle). Religious beliefs related to weaving are well known. Usually they are related to women and goddesses. These finds can refer to connections with the Balkans.

Unique bone objects from Barrow VIII of Kushtanovica probably are of ritual character and can be connected with weaving, its implements and spiritual circle. Their shape and rich decoration refer to a female god(?) or priestess(?). Their owners must have played an important, outstanding role in the Kushtanovica society. This is supported by the central situation of the barrow, its size (second largest barrow) and its outstanding richness. Persons buried here could have had a special spiritual/ritual/religious function and high social position in the community.

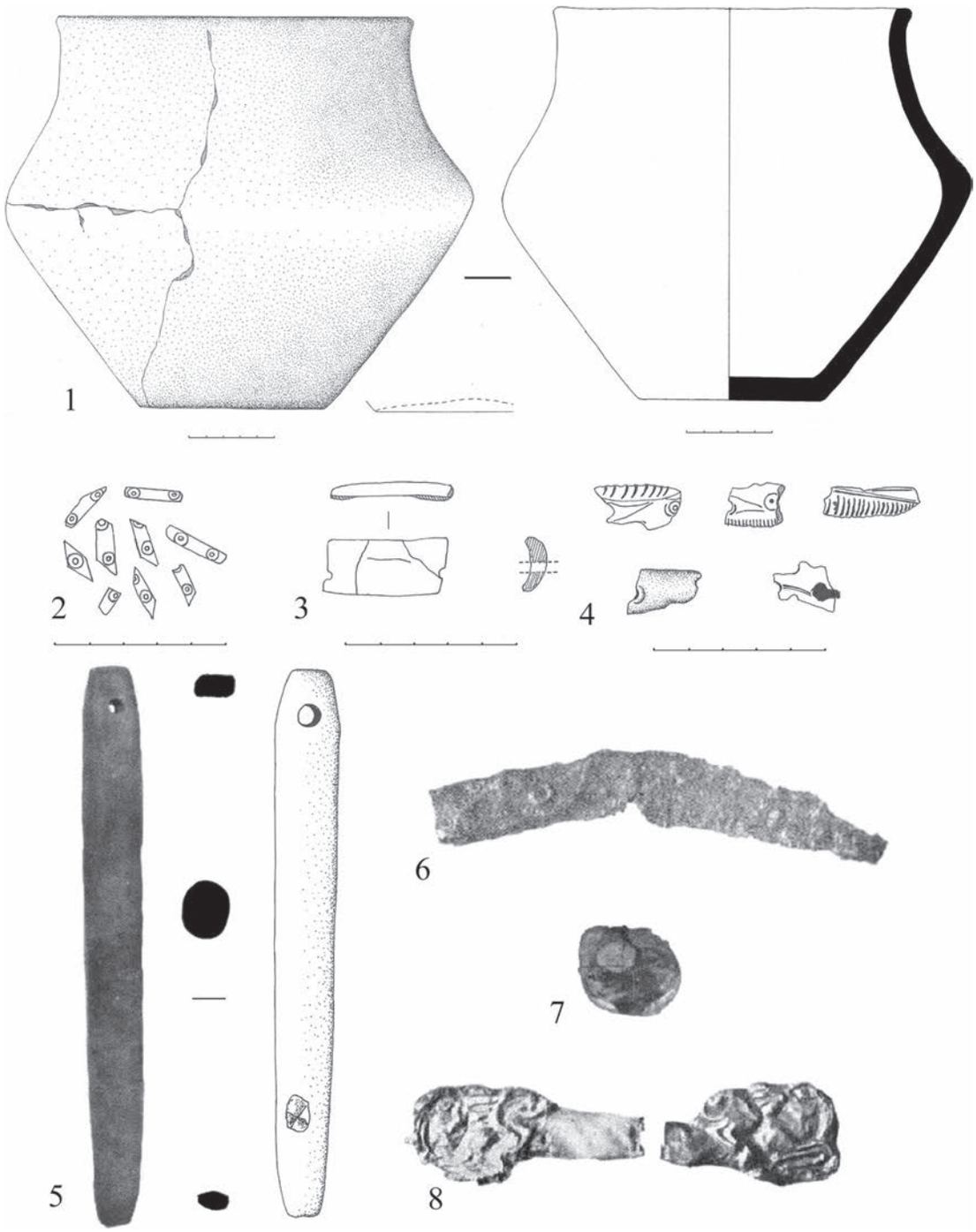
Josyp Kobal' Jr.

T. Lehoczky Transcarpathian Museum of Local History
Ukraina 294000
vul. Kapitul'na 33.

I. tábla
Kustánfalva VIII. sírhalom, az 1. szám alatti urna és leletei 1: urna, 2, 4: rituális csonttárgyak, 3: a 4. csonttárgy töredéke, 5: koncentrikus körökkel díszített csonttárgy (orsó része?), 6: bronzkarperec, 7–10: díszített csonthengerek

Pl. I
Kushtanovica, Barrow VIII, urn no. 1 and its finds 1: urn, 2, 4: ritual bone objects, 3: fragment of bone object no. 4, 5: bone object (part of a spindle?) decorated with concentric circles, 6: bronze bracelet, 7–10: decorated bone cylinders

II. tábla

Kustánfalva VIII. sírhalom, a 8. szám alatti urna és leletei 1: urna, 2: „jóscsontok”(?), 3–4: késnyél csontborításának töredékei, 5: szíjvég, 6: vaskés koncentrikus körökkel díszített csontnyéllel, 7: gyöngy, 8: elektronlemezkék zoomorf ábrázolással (5–8: Böhm–Jankovich 1936. alapján)

Pl. II

Kushtanovica, Barrow VIII, urn no. 8 and its finds 1: urn, 2: “oracle bones” (?), 3–4: bone fragments of a knife handle, 5: strap-end, 6: iron knife with bone handle decorated with concentric circles, 7: bead, 8: electrum plates with zoomorphic depiction (5–8: after Böhm–Jankovich 1936.)

Hun kori – kora népvándorlás kori telepnyomok Nyíregyháza és Nagykálló között

(Nyíregyháza–Csorda-Páskum I–II.)

Pintye Gábor

In memoriam Király József [Józsikó]
(1945–2013)

Előzmények

2004. november 3. és december 2. között megelőző régészeti feltárást végeztünk a Nyíregyházát keletről elkerülő út tervezett nyomvonalába eső területen.[1] A lelőhely a Balkányi (VII/3) főfolyástól délre kb. 500 méterre és az ebből déli irányba leágazó szivárgó csatornától nyugatra, ennek magaspartján, két alacsony dombháton, illetve azok közvetlen környezetében helyezkedik el. Két változó – homok és agyag – talajú, alacsony dombhátról, valamint a közöttük húzódó mélyebb területről van szó. Az objektumok zöme a két magasabban fekvő területen került elő, de két kisebb csoportjukat a dombok lejtőjén azonosítottuk. Ezek közül az egyik a keleti, vizenyős részen feküdt (1. kép).

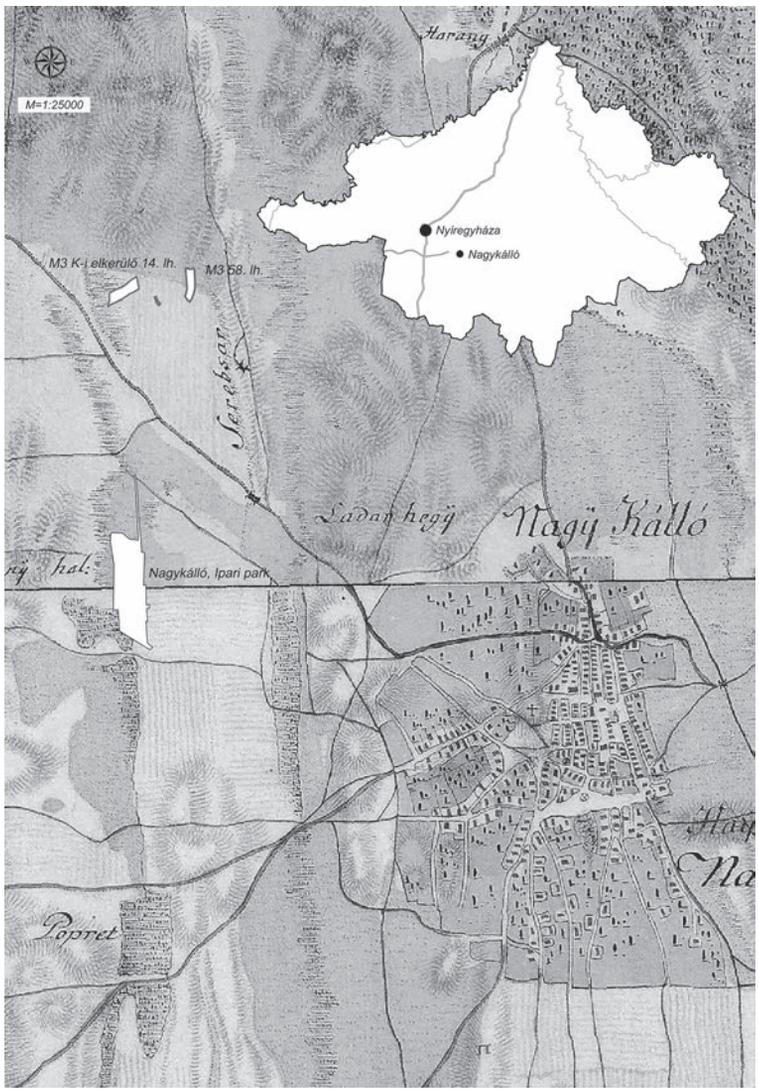
Az általunk megkutatott terület hozzávetőlegesen 16000 m², melyen 76 objektumot azonosítottunk (2. kép). Feltártunk egy kora bronzkori(?) házat, valamint egy 12 síros kora/középső vaskori temetőt teljes terjedelmében, melynek 10 sírja hamvasztásos, 2 csontvázas rítusú. Ebbe a korszakba tartozik továbbá 1 tűzhely, 1 árok és 24 gödör. A temetkezések egy csoportban helyezkedtek el a domb nyugati oldalán, egészen a legmélyebb részig húzódva. A következő időszakot egy 6 házból és 8 gödörből álló császárkori – kora népvándorlás kori telep maradványai képviselték, míg a legfiatalabb objektumok – 1 gödör és 1 sütőkemence – a késő avar időszakra keltezhetők. 21 gödör nem tartalmazott leletanyagot, így koruk kérdéses (Pintye 2005.).[2]

2010-ben lelőhelyünktől pár száz méterre egy újabb császárkori – kora népvándorlás kori telep és temetőrészlet[3] került elő, immár az M3 autópálya nyomvonalán. Ehhez a sztrádaszakaszhoz kapcsolódó csomóponthoz kötődik a Jósa András Múzeum régészei által 2011-ben végzett leletmentés (1. kép), melynek során egy késő bronzkori – kora vaskori, valamint egy császárkori településrészletet tártunk fel (3. kép). A csomóponthoz tartozó, a nagykállói út felé eső útszakaszt

[1] Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely a 0+160–0+320 km közötti szakaszon található. A feltárás adattári és hivatalos dokumentációjában a lelőhelyeket Nagykállóhoz kötötték, a határrész valójában Nyíregyháza külterületéhez tartozik (JAM RégAd. 2005.22.).

[2] A leletanyag tisztítása után a kronológia módosult az előzetes jelentéshez képest, itt már a korrigált adatokat közlöm.

[3] A KÖSz feltárásról készült jelentés gepida temetőt és népvándorlás kori településrészletet említ (Markó 2010.).

1. kép
A lelőhelyek elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és az I. katonai felmérésen

Fig. 1
Situation of the sites in Szabolcs-Szatmár-Bereg County in the 1st Military Survey

kiérkezésünk idejére homokkal feltöltötték, így itt már ásatásra nem kerülhetett sor, de a fémdetektor használatát engedélyezték. Ennek során rengeteg bronz- és vastárgy került elő. A bronz- és vaskori leletek közt a bronzfűrészek, tűk és más használati tárgyak töredékein kívül a lószerszám szíjelosztók, gombok és egy akinakész markolattöredéke érdemel említést. A császár-, illetve hun korból említhetők a vasfibulák és egy bronz csizmacsat, a közép-, illetve újkorból a szokásos lemezek mellett egy-egy gyűrű.[4]

Az objektumok és a leletanyag leírása

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely

8. objektum: Szürkésbarna, elmosódott, ovális folttal jelentkező objektum. Betöltése egynemű sötétbarna. Délkeleti irányban mélyülő, egyenes aljú gödör (4. kép 1.). Hossztengelye ÉNy–DK-i. A humuszba ásták bele, az altalajba nem mélyedt le. Átm. 254x125 cm. M. 13-36 cm.
Leletek:
1. Téglaszínű, korongolt, kopott, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 4,6x3 cm.

[4] A KÖSz és a JAM által feltárt lelőhelyrészletek véleményünk szerint együvé tartoznak. Ezt a közelségükön kívül alátámasztja, hogy a KÖSz munkatársai jelenségeket vagy legalábbis leletanyagot nyugat felé is észleltek, errefelé a talajvíz miatt azonban nem tudtak dolgozni. A csomópont leletmentésekor mi is magas talajvizet tapasztaltunk a sztráda nyomvonala felé, ugyanakkor mutatkoztak az objektumok a KÖSz által megásott lelőhely irányában. Ráadásul a feltárások településanyaga teljes mértékben megegyezik. Hangsúlyozni kívánván a két lelőhely összefüggését, a KÖSz által használt lelőhelynevet használtuk. Valójában ez a terület ugyancsak Nyíregyházához tartozik, helyes elnevezése tehát Nyíregyháza–Csorda-Páskum II. lenne (JAM RégAd. 2013.41. és 2014.70.).

2. Szürke *őrlőkő* töredéke. Andezit. 4,5x1,5x1,7 cm.

12. objektum: Elmosódott, kör alakú folttal jelentkező, kisméretű objektum. Enyhén ívelt oldalú, egyenes aljú gödör (4. kép 2.). Átm. 97x94 cm, M. 44 cm.
   1. Szürkésbarna, kézi korongolt, kő- és kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 2,2x5,5 cm.
   2. Világosszürke, korongolt, simított, homokkal soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*. 3,7x5,4 cm.
   3. Szürke, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke.* 3,9x4,2 cm.
   4. Szürke, korongolt, simított, homokkal soványított, ívesen kihajló, megvastagodó peremű *edény töredéke*. Pá. 10 cm, 2,4x5,8 cm.
   5. Szürke, kézi korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke.* 3,7x3,8 cm.
   6. Szürke, korongolt, folyami homokkal és kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 2,6x5,5 cm.
   7. Téglaszínű, korongolt, kopott, homokkal soványított *edény oldaltöredéke.* 3,5x5,2 cm.
   8. Szabálytalan alakú, szürkésfehér, lyukacsos szerkezetű *kődarab.* Riolittufa. 1,6x3,3x3,8 cm.

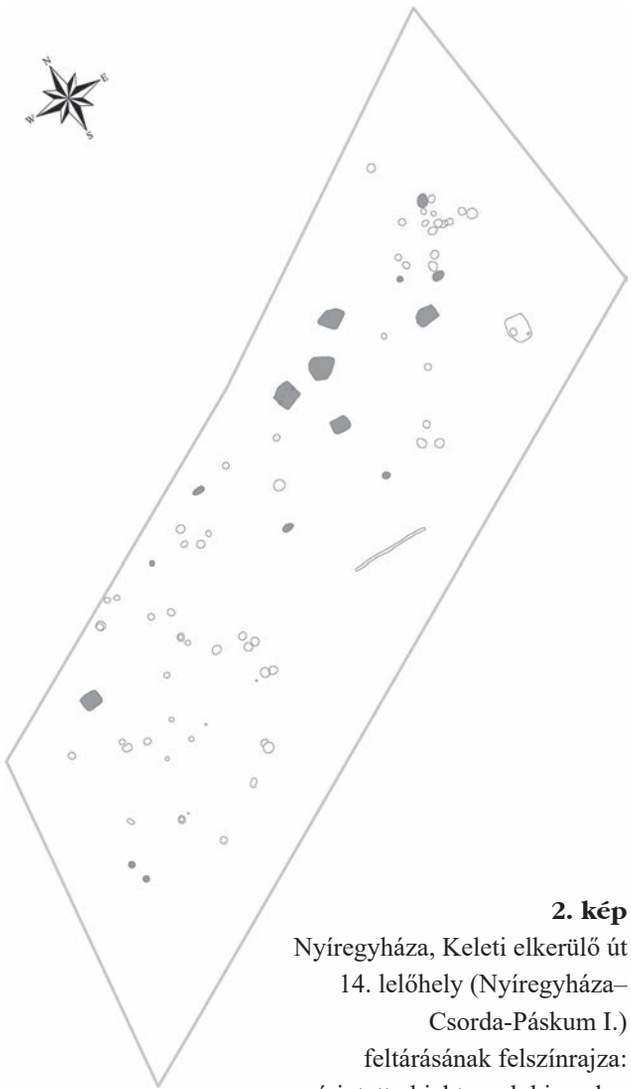
13. objektum: Szürkésbarna, paticcsal és sárga szemcsével kevert, elmosódott szélű, lekerekített sarkú négyzet alakú folttal jelentkező objektum. A nyesésből ődarabok, kerámia és állatcsont került elő. A nagyon kemény padló alatt égett, fekete szemcsés réteget bontottunk ki. Betöltésében különböző mélységben, minden rendszer nélkül kőtöredéket találtunk. Betöltése egy vékony, szürkésbarna réteg alatt túlnyomórészt agyagfoltokkal és -szemcsékkel, faszén-petytyekkel és néhol koromfoltokkal kevert sötétbarna. Cölöplyukat a keleti és nyugati fal metszéspontjában, közvetlenül az oldalfal mellett figyeltünk meg. Beljebb két kis karólyuk jelentkezett, a távolság közöttük 125 cm. 470x470 cm, M. 36 cm (5. kép 1–3.).

13.01. objektum: A ház keleti falánál lévő cölöplyuk. Kör alaprajzú. Átm. 65 cm. M. 40 cm.

13.02. objektum: A ház nyugati falánál lévő cölöplyuk. 66x73 cm, M. 31 cm.

13.03–04. A ház középvonala mentén elhelyezkedő, kör alaprajzú, teknős aljú karólyukak. Átm. 14 cm, M. 7 cm, illetve Átm. 13 cm, M. 10 cm.

1. Szürke, korongolt, apró kaviccsal és kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke.* 3,1x3,8 cm.
2. Szürke, korongolt, folyami homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 5,4x5,8 cm.

2. kép
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely (Nyíregyháza–Csorda-Páskum I.) feltárásának felszínrajza: az érintett objektumok kiemelve

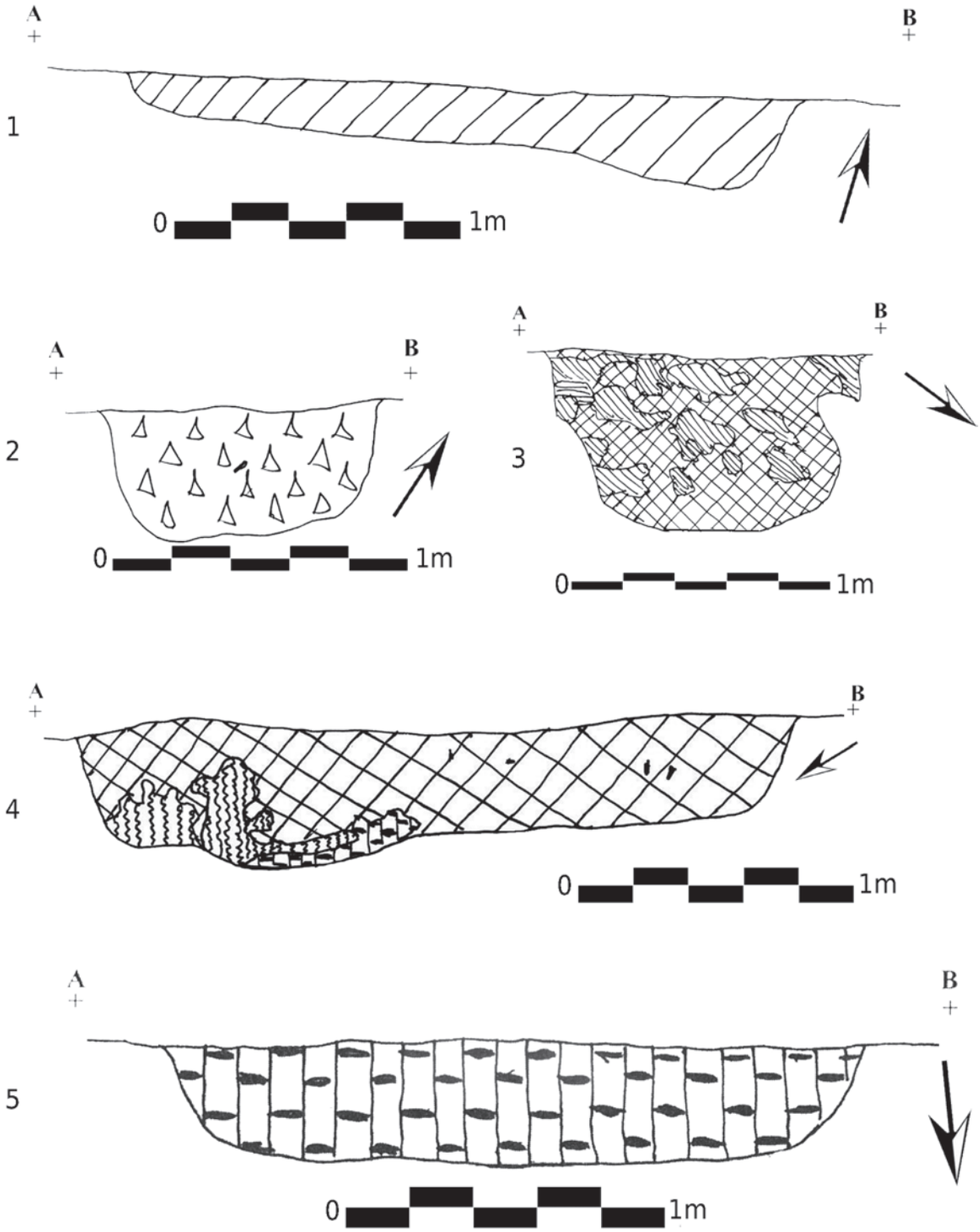
Fig. 2
Excavation map of Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 (Nyíregyháza–Csorda-Páskum I): features in question are marked

3. kép
M3 58. lelőhely (Nyíregyháza–Csorda-Páskum II.) feltárásának felszínrajza: az érintett objektumok kiemelve

Fig. 3
Excavation map of Motorway M3, Site 58 (Nyíregyháza–Csorda-Páskum II): features in question are marked

3. Fekete, belül sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*. 2,5x7 cm.
4. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető, 3,3x4,4 cm.
5. Közel hasáb alakú, lapos, szürkésfehér *kődarab*. Riolittufa. 0,8-1,8x5,1x5,4 cm.
6. Szabálytalan alakú, fehér foltos szürke *kődarab*. Másodlagosan hasadozottra égett. Riolittufa. 4,3x4,9x6,9 cm.
7. Szabálytalan alakú, szürke és szürkésfehér, lyukacsos szerkezetű *kődarabok* (5 db). Egy részük másodlagosan hasadozottra égett, illetve kormos. Riolittufa. 4,2x6,8x8,9 cm-től 8,2x10,3x14 cm-ig.
8. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, éles válltörésű, enyhén kihajló peremű *tál töredéke*. Pá. kb. 25 cm, M. 6 cm, 16x6,3 cm (I. tábla 3.).
9. Sötétszürke, függőlegesen simított felületű, korongolt, jól iszapolt, ívesen kihajló peremű, párnás nyakú *korsó töredéke*. Az árokkal tagolt szalagfül a korsó nyakán körbefutó párnatagból indul. A nyakon függőlegesen simított széles mezők között keskeny, matt mezők húzódnak, melyekben függőlegesen simított farkasfog minta látható. Pá.10,5 cm, M. 10,3 cm (II. tábla 1.).
10. Sötétszürke, korongolt, folyami homokkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló peremű *fazék töredéke*. Válla párhuzamos, egyenetlenül, vízszintesen bekarcolt vonalköteggel (kannelúrával) díszített. Pá. kb.13-14 cm, 7,8x5,6 cm (I. tábla 5.).

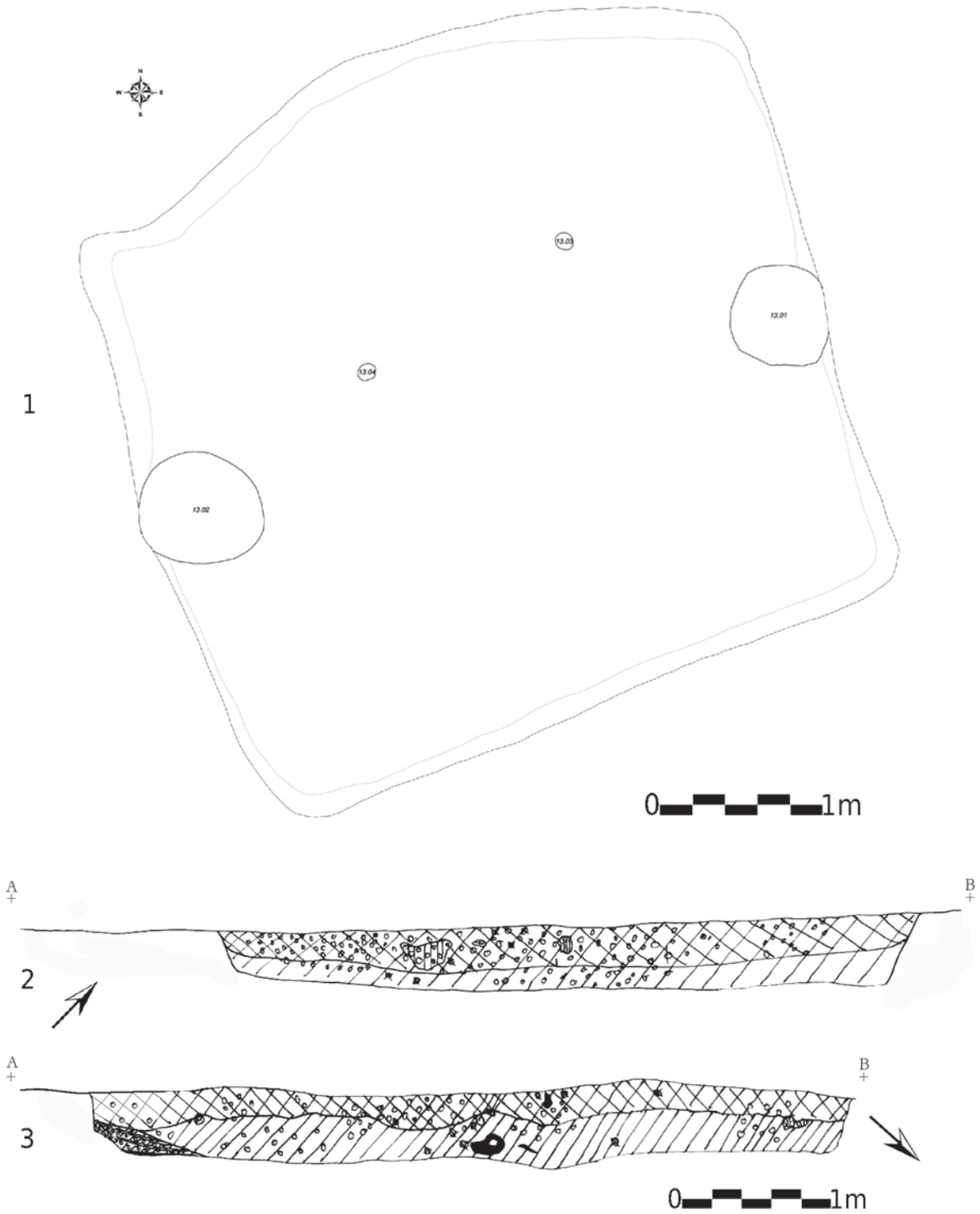

4. kép

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 1: 8. objektum, 2: 12. objektum, 3: 24. objektum, 4: 40. objektum, 5: 48. objektum

Fig. 4

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 1: feature 8, 2: feature 12, 3: feature 24, 4: feature 40, 5: feature 48

5. kép
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 13. ház

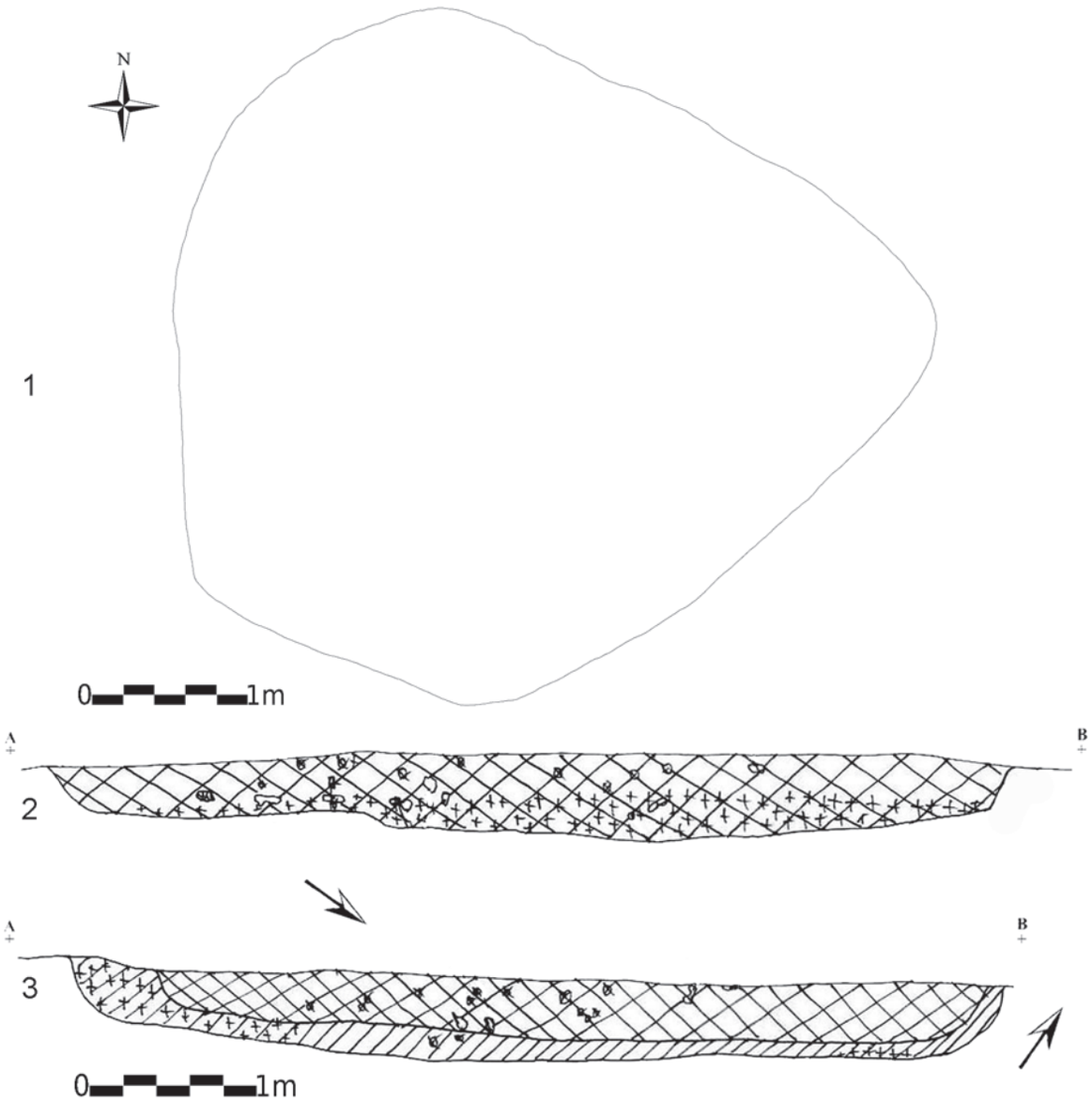
Fig. 5
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, house 13

11. Fekete, korongolt, homokkal soványított, erősen kihajló peremű, kisméretű edény töredéke, vállán korongolás nyomaival. Pá. kb. 11cm, 4,4x4,1 cm (III. tábla 8.).
12. Szürke, korongolt, homokkal soványított, ívelten kihajló peremű, kisméretű *edény töredéke*. Pá. kb. 8 cm, 5,8x3,3 cm (III. tábla 6.).
13. Szürke, korongolt, apró kaviccsal soványított, ívelten kihajló, elkeskenyedő, fedőtartós peremű *fazék töredéke,* külső felületén korongolás nyomaival. Pá. kb. 14 cm, 10,8x6,7 cm (II. tábla 4.).
14. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, enyhén kihajló, megvastagodó, vágott peremű, kisméretű *edény töredéke*. Pá. kb. 13 cm, 4,6x3 cm (III. tábla 5.).
15. Sötétszürke, korongolt, folyami homokkal soványított, enyhén kihajló peremű *fazék peremtöredéke*. Pá. kb. 13 cm, 2,7x1,8 cm (IV. tábla 2.).
16. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, enyhén kihajló peremű *edény töredéke*. Pá. 16 cm, 3,8x2 cm (III. tábla 2.).
17. Sötétszürke, korongolt, kívül-belül sávosan simított, homokkal soványított, enyhén kihajló, megvastagodó peremű *tál töredéke*. Pá. nem mérhető. 2,2x2,8 cm.
18. Sötétszürke, korongolt, kívül-belül sávosan simított, homokkal soványított, kihajló peremű, kisméretű *tál(?) töredéke*. Pá. nem mérhető, 1,5x1,6 cm.
19. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, vékony falú, kissé megvastagodó, enyhén kihajló peremű *edény töredéke*. Pá. 18 cm, 4,1x2 cm.
20. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, kihajló peremű *hombár töredéke*. Pá. nem mérhető, 3x2,1 cm.
21. Sötétszürke, téglaszínű foltos, korongolt, folyami homokkal soványított, réteges törésű *fedő peremtöredéke*. Pá. kb. 24 cm, 4,3x2,3 cm (III. tábla 3.).
22. Sötétszürke, téglaszínű foltos, kézi korongon formált, mészkőszemcsével soványított, enyhén kihajló, vágott peremű *fazék töredéke*. Pá. kb. 12 cm, 3,3x2,3 cm (III. tábla 4.).
23. Szürkésbarna, kívül korom-, belül téglaszínű foltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, enyhén kihajló, vágott peremű *fazék töredéke*. Pá. 11,5 cm, 11,9x6,7 cm (III. tábla 7.).
24. Szürke, korongolt, jól iszapolt, réteges törésű *korsó töredéke*. Nyaka függőlegesen, válla egy finom lépcsőt követően hálószerűen simított. 8,2x9 cm (I. tábla 1.).
25. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *korsó töredéke*. Nyaka függőlegesen simított, válla matt sávon besimított vízszintes farkasfog mintával díszített. 4,8x5,6 cm (II. tábla 3.).
26. Fekete, korongolt, sávosan simított, jól iszapolt *korsó töredéke*. Nyaka függőlegesen simított, vállán matt sávon besimított vízszintes farkasfog mintával díszített. 4,7x4,3 cm.
27. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *korsó oldaltöredéke*. Nyaka függőlegesen simított, vállán matt alapon besimított vízszintes hullámvonallal díszített. 7,2x7 cm.
28. Sárgásbarna, szürke foltos, korongolt, jól iszapolt, homokkal soványított, nyomott gömbös testű *edény oldaltöredéke*. Simított, vállán vízszintesen besimított hullámvonallal díszített. 7,4x5,6 cm (I. tábla 2.).
29. Szürkésbarna, korongolt, kívül-belül sávosan simított, homokkal soványított, enyhén kihajló, kissé megvastagodó peremű, hengeres nyakú, éles válltörésű *tál töredéke*. 7,3x4,9 cm.
30. Fekete, belül sötétszürke, korongolt, függőlegesen sávosan simított nyakú, homokkal soványított, vékony falú *korsó töredéke*. 4,5x4,8 cm (II. tábla 2.).
31. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű *korsó töredéke*. Vállán matt mezőben függőleges sávokban simított. 4,6x5,3 cm.
32. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 4,1x3,5 cm.
33. Sötétszürke, korongolt, homokkal soványított *hombár oldaltöredékei*. 4x5,2 cm, 5,2x5,4 cm és 5,6x6,5 cm.
34. Sötétszürke, korongolt, erősen kopott, homokkal soványított, lépcsős vállú, nagyméretű *korsó(?) oldaltöredéke*. 7,3x8,4 cm.

35. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *korsó oldaltöredékei,* vállán visszakunkorodó végű, V alakú besimított mintával. 7x9,8 cm és 4,1x3,5 cm.
36. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, vékony falú *edények oldaltöredékei*. Az egyik réteges törésű. 3,1x1,7 cm és 4,8x2,4 cm.
37. Szürke, korongolt, simított, gyengén iszapolt *edény oldaltöredéke* és 2 db szürke, sávosan simított, homokkal soványított *edénytöredék*. Az egyik egy tál darabja. 5,2x4,7 cm, 7,1x5,2 cm.
38. Szürke, koromfoltos, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredékei*. 2x1,9 cm-től 6x4,2 cm-ig.
39. Sötétszürke, sárga foltos, korongolt, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 5,8x7,6 cm.
40. Szürke, korongolt, kevés kőzúzalékkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 4,7x3,6 cm.
41. Szürke, korongolt, homokkal és mészkőszemcsével soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*. 3,6x3,2 cm.
42. Szürke, korongolt, simított, kevés kőzúzalékkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 8,6x5 cm.
43. Szürke, barna foltos, korongolt, simított, homokkal soványított, vékony falú *edény oldaltöredékei*. 3,5x2,2 cm és 3,8x4 cm.
44. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*, besimított minta részletével. 6,2x2,3 cm.
45. Sötétszürke, korongolt, függőlegesen simított, kopott, homokkal soványított, vékony falú *edény oldaltöredéke*. 3x4,3 cm.
46. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, simított, kevés kőzúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*. 4,2x3,4 cm.
47. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, folyami homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 4,8x4 cm.
48. Sötétszürke, koromfoltos, korongolt, folyami homokkal soványított, réteges törésű, vékony falú *fazék oldaltöredékei*. 3x3 cm és 5,5x4,3 cm.
49. Szürke, korongolt, folyami homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazekak oldaltöredékei*. 5,9x6,1 cm és 3,1x3,9 cm.
50. Sötétszürke, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke* és egy szürke, folyami homokkal soványított, réteges törésű *fazék darabja,* az egyiken kívül is észlelhető korongolás nyomokkal. 6x6,4 cm és 6,5x8,5 cm.
51. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke,* kívül is észlelhető korongolás nyomokkal. 4,8x5,5 cm.
52. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei,* külső felületükön korongolás nyomokkal. 4,4x3,7 cm és 4,2x5,5 cm.
53. Szürke, helyenként koromfoltos, korongolt, réteges törésű *fazekak oldaltöredékei*. Kettő folyami homokkal, a többi kőzúzalékkal soványított. 3,4x2,5 cm-től 7,2x4,6 cm-ig.
54. Sötétszürke, korongolt, durva kőzúzalékkal soványított, vékony falú *fazék oldaltöredéke*. 4x3,5 cm.
55. Szürke, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,1x3,2 cm.
56. Szürkésbarna, belül sötétszürke, koromfoltos, korongolt, folyami homokkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 3,5x4,2 cm.
57. Téglaszínű, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 6,5x4,8 cm.
58. Téglaszínű, szürke foltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,7x4,4 cm.
59. Sötétszürke, korongolt, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított *tál alj- és oldaltöredéke*. Fá. kb. 10 cm, 8,5x6,4 cm.
60. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított, korongos talpú *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. kb. 8 cm, 10,7x7,7 cm (IV. tábla 4.).

61. Sötétszürke, belül szürke, erősen kopott, korongolt, gyengén iszapolt, réteges törésű, korongos talpú *hombár alj- és oldaltöredéke*. Fá. kb. 14 cm, 7,2x7,5 cm (IV. tábla 1.).
62. Szürke, koromfoltos, korongolt, kevés apró kaviccsal és kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredéke,* fenekén a levágás nyomaival. Fá. kb. 13-14 cm, 10x8,1 cm (IV. tábla 6.).
63. Szürke, korongolt, kevés kerámiazúzalékkal soványított, profilált aljú *edény töredéke*. Fá. kb. 12 cm, 7,8x6,6 cm (I. tábla 6.).
64. Szürke, korongolt, sávosan simított, gyengén iszapolt, réteges törésű *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. kb. 12 cm, 8,4x5,8 cm (III. tábla1.).
65. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredéke,* alján a korongról levágás nyomaival. Fá. kb. 11 cm, 9,2x5,7 cm (IV. tábla 3.).
66. Szürke, belül világosszürke, korongolt, simított, kevés apró kaviccsal és kerámiazúzalékkal soványított *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. kb. 12 cm, 6,4x7,2 cm (III. tábla 9.).
67. Fekete, belül szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű *hombár alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető. 3,7x3,9 cm.
68. Sötétszürke, koromfoltos, korongolt, folyami homokkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 8 cm, 4,1x3,3 cm (IV. tábla 5.).
69. Szürke, koromfoltos, korongolt, folyami homokkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 7 cm, 3,8x3,6 cm.
70. Sötétszürke, koromfoltos, korongolt, apró kaviccsal soványított, réteges törésű *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. 7 cm, 4,9x6,7 cm.
71. Szürke, hosszúkás téglatest formájú, rövidebbik oldalán ívelt, töredezett *őrlőkő töredék*. Andezit. 8,9x4,3x4,1 cm.
72. Kúpos, felső harmadában vízszintesen átfúrt *agyagnehezék.* 9,5x12,5x7,8 cm (II. tábla 5.).
73. Szürke, hosszúkás, lekerekített sarkú téglalap alapú, négyszögletes átmetszetű *fenőkőtöredék*. 11,2x2,3x2,6 cm.
74. Sötétszürke, L alakú, lekerekített oldalú, egyenes aljú *őrlőkő töredék*. Andezit. 10x5x2,8 cm (14. kép 2.).
75. Szürke, szabálytalan alakú, egyenes aljú *őrlőkő töredék*. Andezit. 12,8x6,7x6,1 cm.
76. Szürke, kormos törésű, szabálytalan alakú, egyenes aljú *őrlőkő töredék*. Andezit. 6,7x8,4x7,2 cm.
77. Szürke, kormos törésű, szabálytalan alakú *őrlőkő töredék.* Andezit. 7,1x6,2x6,2 cm.
78. Szürke, kormos törésű, szabálytalan alakú *kőtöredékek.* Másodlagosan megégtek. Riolittufa. 8,4x12x45 cm és 10,6x8x8,5 cm.
79. Vörös, lyukacsos szerkezetű, szabálytalan alakú *kőtöredék.* Riolittufa. 12,4x8x12,7 cm.
80. Piszkosfehér, sárga foltos, szabálytalan alakú *kőtöredék*. Andezit. 7,4x5,7x2,5 cm.
81. Szürkésvörös, szabálytalan alakú *kőtöredék*. Andezit. 5,1x3,7x3,6 cm.
82. Piszkosfehér, ívelt oldalú *kőtöredék*. Riolittufa. 11,6x10,4x5,7 cm.
83. Sárgásszürke, szögletes, lapos *tapasztásdarabok*. 4x4 cm, 4x1,2 cm és 6x3,9x1,4 cm.
84. Sárgásszürke, egyik oldalán ívelt, szögletes *tapasztásdarab.* 4,4x4,6x3,1 cm.
85. Szürke, gúla alakú *agyagnehezék töredéke*. Felső részén vízszintesen átfúrták. 7,8x6,8x6,8 cm.
86. Sárga, lyukacsos szerkezetű, szabálytalan alakú *kőtöredék.* Riolittufa. 8,3x7,2x5,2 cm.

19. objektum: Szürke, nagyjából kör alakú, elmosódott szélű folttal jelentkező objektum. Betöltése szürkésbarna, északi és keleti részén sötétbarna, alsó részén hamus réteggel. Patics- és faszénszemcsés, koromfoltos. Oldala enyhén ívelt, alja egyenes. Az objektum végül egy lekerekített sarkú, négyszög alaprajzú háznak bizonyult, melynek északkeleti oldala a leghosszabb, déli irányban összeszűkül. H. 540 cm, Sz. 498 cm, M. 20-34 cm (6. kép 1–3.).
    1. Körcikk alakú, lapos, téglalap átmetszetű, korrodált *vastöredék*, egyik oldalán famaradvánnyal. 5,1x2,6x0,3 cm (V. tábla1.).

6. kép
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 19. ház

Fig. 6
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, house 19

2. Hosszúkás téglalap alakú, hegyesszögben (V alakban) hajlított, egyik végén háromszög, másik végén téglalap átmetszetű *vastöredék*. 10,7x0,5x0,3 cm (V. tábla 3.).
3. Sötétszürke, koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, kisméretű *fazék peremtöredéke*. Pá. 8 cm, 2,5x2,2 cm (VI. tábla 7.).
4. Sötétszürke, barna foltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, elvékonyodó peremű *fedő töredéke*. 3,2x3,5 cm.
5. Sárgászöld ólommázas, korongolt, mészkőszemcsével soványított, megvastagodó, enyhén kihajló pereme alatt sekély, besimított árokkal tagolt vállú, belül szürke, vékony falú *római tál töredéke*. 2,4x1,8, 4,8x5 cm (VI. tábla 9.).

6. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, enyhén kihajló peremű, éles válltörésű *tál töredéke*. Pá. 20 cm, 13,8x7,9 cm (VI. tábla 4.).
7. Szürke, simított, homokkal soványított, árokkal tagolt *szalagfül töredéke*. 4,5x2,7x1,1 cm.
8. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, kihajló peremű *hombár töredéke*. 3,2x2,8 cm.
9. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, élesen kihajló, megvastagodó, vágott peremű *fazék töredéke*. Pá. 12 cm, 3,4x2,5 cm.
10. Barnásszürke, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, élesen kihajló, megvastagodó, fedőtartós peremű *fazék töredékei*, vállán korongolás nyomokkal. Pá. 14,7 cm, 17x8,5 cm, 3,1x2,5 cm.
11. Szürke, korongolt, simított, jól iszapolt, ívesen kihajló, megvastagodó, háromszögesedő, külső síkján keskeny árokkal tagolt, belül besimított vízszintes farkasfogmintával díszített peremű, nyakán két párhuzamosan karcolt vonallal díszített, éles válltörésű *tál töredéke*. Pá. 14,7 cm, 5x8,5 cm (VII. tábla 1.).
12. Sötétszürke, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított, ívesen kihajló, megvastagodó, vágott, fedőtartós peremű *fazék töredéke*. Pá. 15 cm, 7,1x2,8 cm (VI. tábla 5.).
13. Sötétszürke, korongolt, homokkal soványított, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó peremű, vékony falú, kisméretű *edény töredéke*. Pá. 10 cm, 5,8x2,1 cm (VIII. tábla 2.).
14. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal és fehér szemcsével soványított, élesen kihajló, háromszögesedő, fedőtartós peremű *fazék töredéke*. Pá. 17 cm, 7,8x5,8 cm (VIII. tábla 5.).
15. Szürke, korongolt, apró kaviccsal és kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, enyhén megvastagodó, vízszintesen kihajló, fedőtartós peremű *fazék töredékei*. Pá. 12 cm, 4x3,6 cm, 3,8x3,6 cm.
16. Sötétszürke, koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, elvékonyodó, élesen kihajló peremű, kisméretű *fazék töredékei*. Pá. 14 cm, 6,3x6,3 cm és 5,4x3,2 cm (IX. tábla 2.).
17. Téglaszínű, fekete foltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó, vágott peremű *fazék töredéke*. Pereme alól induló, bekarcolt, ívelődő vonallal díszített. Pá. 13 cm, 5,8x5,3 cm (IX. tábla 3.).
18. Szürkésbarna, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó, vágott peremű *fazék töredéke*. Pá. nem mérhető, 5,7x4,9 cm (VIII. tábla 6.).
19. Téglaszínű, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, enyhén megvastagodó, kissé kihajló, vágott peremű, éles válltörésű *tál töredéke*. Pá. nem mérhető, 2,4x1,9 cm (VIII. tábla 4.).
20. Fekete, simított, homokkal soványított, réteges törésű, sekély árokkal tagolt szalagfülű *korsó töredéke*. 13,1x4,8 cm, a fül 2,8x1,5 cm (VIII. tábla 1.).
21. Sárgásbarna, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű, enyhén kihajló peremű *korsó töredéke*, nyakán fül indításával. Pá. 10 cm, 5,1x5,7 cm (VIII. tábla 3.).
22. Sötétszürke, belül világosszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, vékony falú *korsó oldaltöredékei*. Vállán két-két vízszintesen, párhuzamosan bekarcolt vonallal határolt matt mezőben besimított hálómintával díszített. 8,6x8,3 cm, 10,2x8,7 cm, 12x6 cm (VI. tábla 3.).
23. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, vállán három vízszintesen, párhuzamosan bemélyített vonallal díszített *edény töredékei*. Vállán széles, függőlegesen simított sávokkal díszített. 5,6x4,1cm-től 10,8x8,7 cm-ig (IX. tábla 1.).
24. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. Vállán két, vízszintesen, párhuzamosan besimított sekély árok felett matt felületre simított vonalkötegekből álló vízszintes farkasfog minta között függőleges farkasfoggal díszített *edény töredéke*. 5,5x6,5 cm (VII. tábla 3.).
25. Fekete, korongolt, simított, homokkal soványított, két vízszintes, párhuzamosan bemélyített, sekély árokkal tagolt oldalú *edény töredékei*. 5,5x6,5 cm (VI. tábla 8.).

26. Szürke, korongolt, simított, homokkal soványított, réteges törésű *korsó oldaltöredéke*. Nyakán függőlegesen simított széles vonalak által határolt matt mezőkben függőlegesen simított farkasfoggal, mely alatt matt alapon vízszintes, besimított sekély árkok között vízszintes hullámvonal mintával díszített. 5,9x5,6 cm (VI. tábla 10.).
27. Szürke, korongolt, simított, homokkal soványított, sekély, dőlt kannelúrával díszített vállú *korsó töredéke*. 2,9x3 cm (X. tábla 4.).
28. Fekete, korongolt, homokkal soványított *edények oldaltöredékei*. Kettő simított, kettő sávosan simított. 2,8x2,2 cm-től 4,6x4,6 cm-ig.
29. Téglaszínű, koromfoltos, kézi korongon formált, érdes felületű, folyami homokkal soványított, vízszintesen simított kannelúrával díszített oldalú *fazék töredéke*. 9x6,2 cm (VI. tábla 2.).
30. Fekete, belül szürke, korongolt, simított, homokkal soványított *edény oldaltöredékei*. Lemezesen hasad. 3,3x3 cm-től 6x6 cm-ig.
31. Szürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű, sekély árokkal hangsúlyozott vállú *edény töredéke*. 5,5x2,3 cm (X. tábla 7.).
32. Világosszürke, korongolt, simított, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 3,6x2,1 cm.
33. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, simított, jól iszapolt, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 5,6x4 cm.
34. Szürke, korongolt, széles, függőleges sávban simított vállú, homokkal soványított, réteges törésű *korsó töredéke*. 6,2x5,4 cm (VI. tábla 6.).
35. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, simított, homokkal soványított *edény oldaltöredékei* és egy sötétszürke, belül szürke, sávosan simított *edény töredéke*. 2,1x1,5 cm-től 4,2x3,2 cm-ig.
36. Szürke, korongolt, széles sávokkal simított, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 7,8x7,8 cm.
37. Szürke, korongolt, simított, homokkal soványított *edények oldaltöredékei*. 2,2x2,4 cm, 2,2x2,7 cm.
38. Szürke, korongolt, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 2,4x4,7 cm.
39. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, sávosan simított, kopott, homokkal soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredékei*. 5,3x3,6 cm, 8,2x4,7 cm, 3,2x4,8 cm, 10,7x10,8 cm.
40. Sötétszürke, világosszürke foltos, korongolt, simított, homokkal és mészkőszemcsével soványított *edény oldaltöredéke*. 3,2x2,7 cm.
41. Sötétszürke, korongolt, homokkal soványított *edények oldaltöredékei*. Kettő simított, kettő sávosan simított. Az egyik darabon sekély, ferdén bevagdalt oválisokból álló sorminta van. 2,4x2 cm-től 8,5x4,1 cm-ig.
42. Sötétszürke, belül fekete, korongolt, kívül-belül simított, homokkal soványított *tál oldaltöredéke*. 4,5x7 cm.
43. Sötétszürke, korongolt, simított, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 3,3x5,7 cm.
44. Fekete, szürkésbarna foltos, belül sötétszürke, korongolt, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 4,4x6,2 cm.
45. Sötétszürke, szürke foltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 5,2x6,5 cm.
46. Szürke, korongolt, gyengén iszapolt *hombárok oldaltöredékei*. Két töredék simított, az egyik darabon szélesen karcolt hullámvonal részlete látható. 9,7x6,8 cm, 7,9x5,7 cm, 6,2x5,8 cm.
47. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 6,3x5,3 cm.
48. Világosbarna, belül szürke, korongolt, homokkal és fehér szemcsével soványított *edény (korsó?) oldaltöredékei*. Római import. 6,5x6,4 cm, 6,9x4,9 cm.
49. Szürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű, sekélyen bemélyített vonalkötegekkel díszített oldalú *edény töredéke*. 5,2x3,9 cm (X. tábla 3.).
50. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, simított, homokkal soványított, sekély besimított árokkal tagolt oldalú edény töredéke. 5,3x4,1 cm.

51. Sötétszürke, korongolt, apró kaviccsal soványított *fazék oldaltöredéke*, felületén korongolás nyomokkal. 8,4x6,1 cm (X. tábla 6.).
52. Szürke, belül sötétszürke, mindkét oldalán koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 6,3x4,8 cm.
53. Szürke, belül sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredékei*. 4,8x3,7 cm, 4,4x3,9 cm.
54. Két sötétszürke és egy szürke, korongolt *fazékoldal*. Két töredék kőzúzalékkal, egy homokkal soványított. 4,1x2,3 cm, 3,8x2,1 cm, 3x2,2 cm.
55. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, apró kaviccsal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredékei*, kívül is észlelhető korongolás nyomokkal. 5x3,7 cm, 4,2x2,8 cm, 3,8x3,2 cm.
56. Szürke, korongolt, barna szemcsével soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredékei*, felületén is észlelhető korongolás nyomokkal. Fá. 7 cm, 8x6 cm, 6,6x5,4 cm, 2,4x2,2 cm, 5x4,7 cm.
57. Szürke, belül világosszürke, korongolt, kopott, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 8,5x6,6 cm.
58. Szürke, korongolt, folyami homokkal és kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,2x2,6 cm.
59. Szürke, korongolt, folyami homokkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,5x3,6 cm.
60. Sárgásszürke, belül sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredékei*. 8,2x6 cm, 3,4x3,1 cm, 3,2x1,8 cm.
61. Sárgásszürke, belül szürke, koromfoltos, kézi korongon formált, apró kaviccsal és kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 6,4x5,1 cm.
62. Szürke, korongolt, apró kaviccsal soványított *fazekak oldaltöredékei*. Az egyik réteges törésű. 3,6x3,1 cm, 3x2,9 cm, 4,4x3,9 cm.
63. Szürke, belül sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 3x2 cm.
64. Két sötétszürke, korongolt *edényoldal*. Az egyik belső oldala fekete és folyami homokkal, a másik homokkal soványított. 3,3x2,1 cm, 3,2x3 cm.
65. Szürke, korongolt, koromfoltos *fazekak oldaltöredékei*. Az egyik darab apró kaviccsal, három töredék folyami homokkal soványított. 3,7x2,4 cm-től 3x2,1 cm-ig.
66. Szürke, korongolt, simított, kopott, homokkal soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke* és egy ugyanilyen oldaltöredékből faragott, másodlagosan megmunkált, *félbehagyott korong*. 11,3x10,7 cm, 5,4x4,1 cm.
67. Fekete, belül szürke, korongolt, simított, kopott, jól iszapolt, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*. 4,8x4 cm.
68. Fekete, korongolt, homokkal soványított, vékony falú *edény oldaltöredéke* simított minta részletével. 4x4 cm.
69. Fekete, barna foltos, belül szürke, korongolt, simított, homokkal és mészkőszemcsével soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 5,6x3,6 cm.
70. Két téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke* és két téglaszínű, belül sötétszürke, kormos, kézi korongon formált *fazék töredéke*. Az egyik kézi korongolt fazék folyami homokkal, a másik kőzúzalékkal soványított. 5,2x3,1 cm-től 2,1x1,8 cm-ig, 6,2x3,7 cm-től 3,8x2 cm-ig.
71. Sárga, fehér agyagmázas, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*. 4,3x4 cm.
72. Téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 3,3x2 cm.
73. Téglaszínű, belül szürke, mindkét oldalán koromfoltos, korongolt apró kaviccsal soványított *fazék oldaltöredéke*. 5,7x4 cm.
74. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,5x3,9 cm.
75. Szürkésbarna, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 9,8x8,4 cm.

76. Barna, kívül-belül koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, vékony falú *fazék oldaltöredéke*. 6,1x4,6 cm.
77. Sötétszürke, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredékei*. 4,3x3,1 cm, 4,1x3,5 cm.
78. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,9x2,9 cm.
79. Szürke, belül koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*, felületén a korongoláskor keletkezett karcolásokkal-mélyedésekkel. 5,8x4,8 cm.
80. Barna, koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei*. 6,4x5,3 cm, 4x3 cm.
81. Szürke, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei*. Az egyik vékony falú. 4,6x2,8 cm, 4,5x2,9 cm.
82. Szürkésbarna, koromfoltos, korongolt, nagy szemcséjű kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 6,5x6,1 cm.
83. Szürkésbarna, koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei*. 5,4x3,3 cm, 4,7x4,2 cm, 4,4x3,4 cm.
84. Barna, belül sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredékei*. 4x3,2 cm, 3,2x2,3 cm.
85. Barna, koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal és mészkőszemcsével soványított *fazekak oldaltöredékei*. 6,6x5,8 cm, 5,6x4,7 cm.
86. Téglaszínű, szürke agyagmázas, koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredékei*. 7,1x5,8 cm-től 4,6x3,8 cm-ig.
87. Szürke, belül barnásszürke, korong nélkül készített, mészkőszemcsével és kerámiazúzalékkal soványított, nagyméretű *fazék oldaltöredékei*. 8,2x6,5 cm-től 11,4x16,8 cm-ig.
88. Téglaszínű, korongolt, homokkal soványított, kisméretű *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. 6 cm, 4,2x3,8 cm (VII. tábla 2.).
89. Barna, koromfoltos, korongolt, homokkal soványított, az oldaláról a fenékrészre is áthúzódó, párhuzamos, jobbra dőlő, festett fekete csíkokkal díszített edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. 10 cm, 11,5x11,2 cm (VII. tábla 4.).
90. Szürke, korongolt, széles sávban simított, jól iszapolt, hasvonalán két párhuzamosan bemélyített, keskeny, vízszintes árokkal hangsúlyozott, íves hastörésű, körte formájú *korsó alj- és oldaltöredéke*, a hasvonalán induló besimított minta részletével. Fá. 8 cm, 11x6,7 cm (X. tábla 1.).
91. Sötétszürke, korongolt, homokkal soványított *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. 10 cm, 8,4x5,1 cm (IX. tábla 5.).
92. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, vékony sávokkal függőlegesen simított, jól iszapolt *edény alj- és oldaltöredékei*. A simítás az aljára is kiterjed. Fá. 11 cm, 10,7x9,8 cm (X. tábla 5.).
93. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *edény alj- és oldaltöredékei*. Fá. 16 cm, 4,5x5,4 cm, 5,3x2,8 cm (VI. tábla 1.).
94. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*, felületén a korongoláskor keletkezett karcolásokkal. Fá. 8 cm, 9x5,3 cm (IX. tábla 6.).
95. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, belül besimított hálómintával díszített *tál alj- és oldaltöredéke*. Fá. 12 cm, 5,4x4 cm (X. tábla 2.).
96. Szürke, korongolt, homokkal soványított *edény aljtöredéke*. Fá. 7 cm, 7,3x4,7 cm.
97. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, simított, kopott, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredékei*. 6,5x5,6 cm, 5,7x3,7 cm.
98. Világosszürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű, alacsony, korongos talpú *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá.10 cm, 11,8x11,4 cm (IX. tábla 4.).
99. Szürke, belül világosszürke, korongolt, jól iszapolt, réteges törésű, alacsony, korongos talpú *hombár aljtöredékei*. Fá. 10,2 cm, 11,7x3,2 cm.

100. Szürke, korongolt, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredékei* és egy ugyanilyen töredékből másodlagosan megmunkált, *félbehagyott korong*, felületükön a korongoláskor keletkezett karcolásokkal. Fá. 8 cm. 5,5x4,3 cm, illetve 6,2x4 cm, 6,1x4,1 cm, 8,6x6 cm, 5x5 cm.
101. Szürke, belül sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, kisméretű, vékony falú *fazék alj- és oldaltöredéke*. 2,9x2,6 cm.
102. Szürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű edény *alj- és oldaltöredéke*. 4,1x3 cm.
103. Téglaszínű, belül koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal és homokkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*, alsó részén ujjal besimított függőleges kannelúrával díszített. Fá. nem mérhető, 7,4x6,6 cm (VII. tábla 5.).
104. Sárga, belül barna, korong nélkül készített, finom szemcséjű kerámiazúzalékkal és homokkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*. 5,3x3 cm.
105. *Kőtöredék*. Riolittufa. 6,2x3,6x3,5 cm.
106. Fehér, lyukacsos szerkezetű *kőtöredék.* Riolittufa. 6x3,8x3 cm.
107. Szürke *kőtöredékek*. Andezit. 10,3x4,8x2,3 cm, 10,7x8x3,1 cm.
108. Szürke *kőtöredékek*. Andezit. 8x6,5x2,2 cm, 7,9x4,3x3,7 cm.
109. Szürke és fehér, koromfoltos *kőtöredékek.* Andezit és riolittufa. 8,3x5,4x2,9 cm, 6,3x5,3x2,7 cm, 6,9x4,9x2,9 cm.
110. Fehér, szürke foltos *kőtöredék.* Riolittufa. 12,2x9x7,6 cm.
111. Fehér, szürke foltos, lyukacsos, lemezes szerkezetű *kőtöredékek*. Riolittufa. 9x7,9x6,7 cm, 6,8x5,9x3,8 cm.
112. Fehér, szürke foltos, lyukacsos szerkezetű *kőtöredék*. Riolittufa. 6,5x5,3x5,2 cm.
113. Szürke, lyukacsos szerkezetű *kőtöredék.* Riolittufa. 10,6x8,2x6 cm.
114. Fehér, szürke foltos *kőtöredék*. Riolittufa. 7,2x5x3,7 cm.
115. Fehér, szürke foltos *kőtöredék.* Riolittufa. 6,9x4,9x3,2 cm.
116. Fehér, szürke foltos, megmunkált(?) *kőtöredék*. Riolittufa. 9,8x8,4x8,3 cm.
117. Fehér *kőtöredékek*. Riolittufa. 117x8,6x6,3 cm, 7,8x6,4x4,5 cm.
118. Fehér, lyukacsos szerkezetű *kőtöredék*. Riolittufa. 11,2x7,7x8,7 cm.
119. Szürkésfehér, lyukacsos szerkezetű *kőtöredék*. Riolittufa. 10,3x7,4x4,9 cm.
120. Szürke *őrlőkő töredék.* Andezit. 7,3x6,4x6,4 cm.
121. Téglaszínű *tapasztástöredékek*. 7,9x4,9x2 cm, 6x5,9x3,3 cm, 4,8x3,7x2,4 cm.
122. Szürke *tapasztástöredék*. 5,4x4,5x2,8 cm.

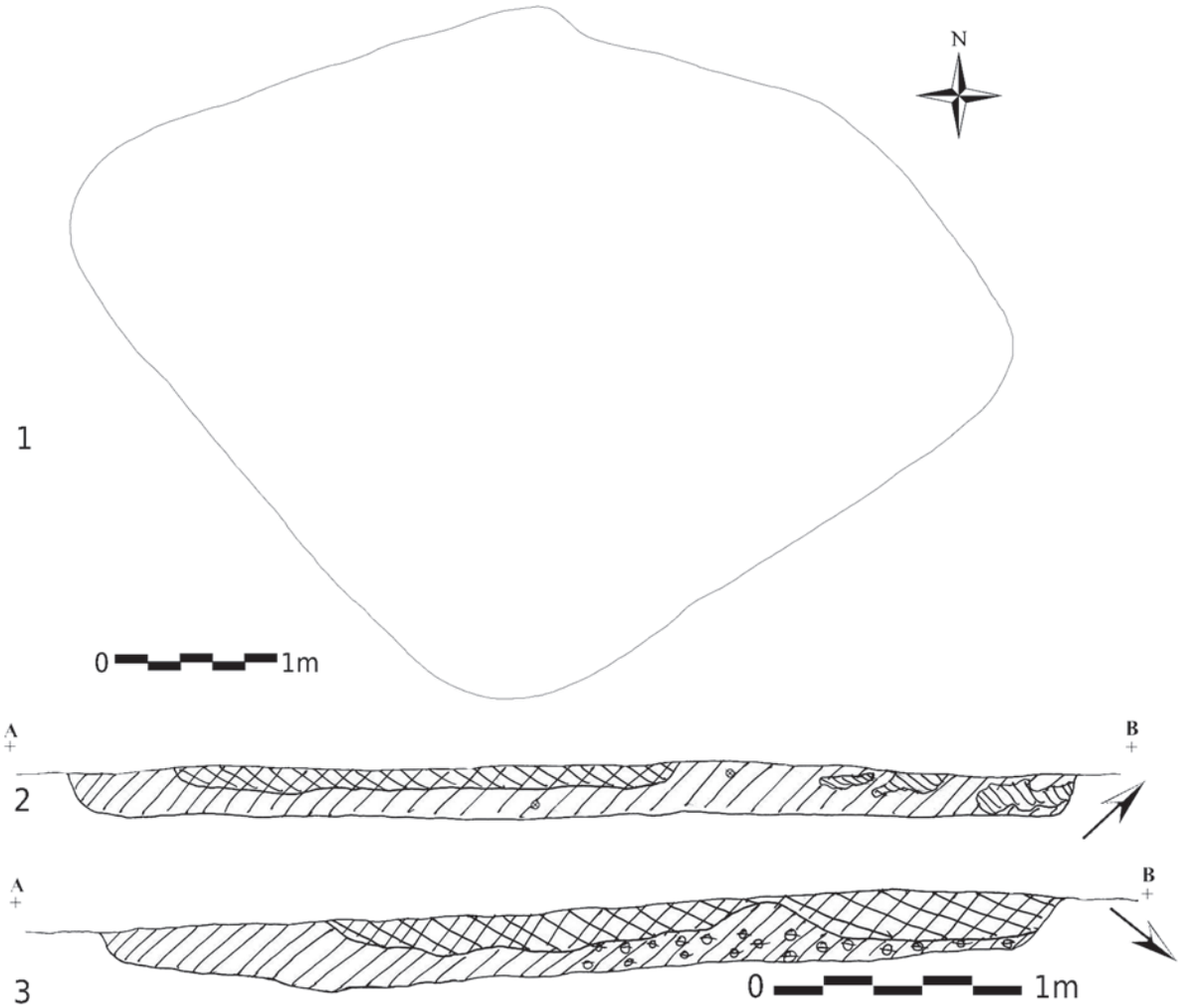
23. objektum: Szürke, világosbarna foltos, déli részén lekerekített sarkú négyszög alakú folttal jelentkező objektum. Betöltése a felső negyedében szürkésbarna, alatta világosbarna foltos szürkésbarna, kevés sárga szemcsével. A ház oldalai íveltek, alja nagyjából egyenes. H. 431 cm, Sz. 420 cm, M. 20 cm (7. kép 1–3.).

24. objektum: Szürkésbarna, világosbarna foltos, elmosódott szélű, nagyjából kör alakú folttal jelentkező objektum. Betöltése szürkésbarna, barna foltos. Enyhén ívelt oldalú, teknős aljú gödör (4. kép 3.). Átm. 122x126 cm, M. 64 cm.

1. Sötétbarna, koromfoltos, belül fekete, kézi korongon formált, apró kaviccsal és kőzúzalékkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*. Pá. 10,2 cm, 6,6x6,1 cm.

28. objektum: Elmosódott szélű, barnásszürke, téglalap alakú folttal jelentkező objektum. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú ház alapgödre. Betöltése barnásszürke, világosbarna homokszemcsés. Meredek falú, egyenes aljú. DK-i negyedében a padló lesározását-tapasztását figyeltük meg. ÉK–DNy-i tengelyű, a csúcsa észak felé néz. H. 384 cm, Sz. 312 cm, M. 14-18 cm (7. kép 1–3.).

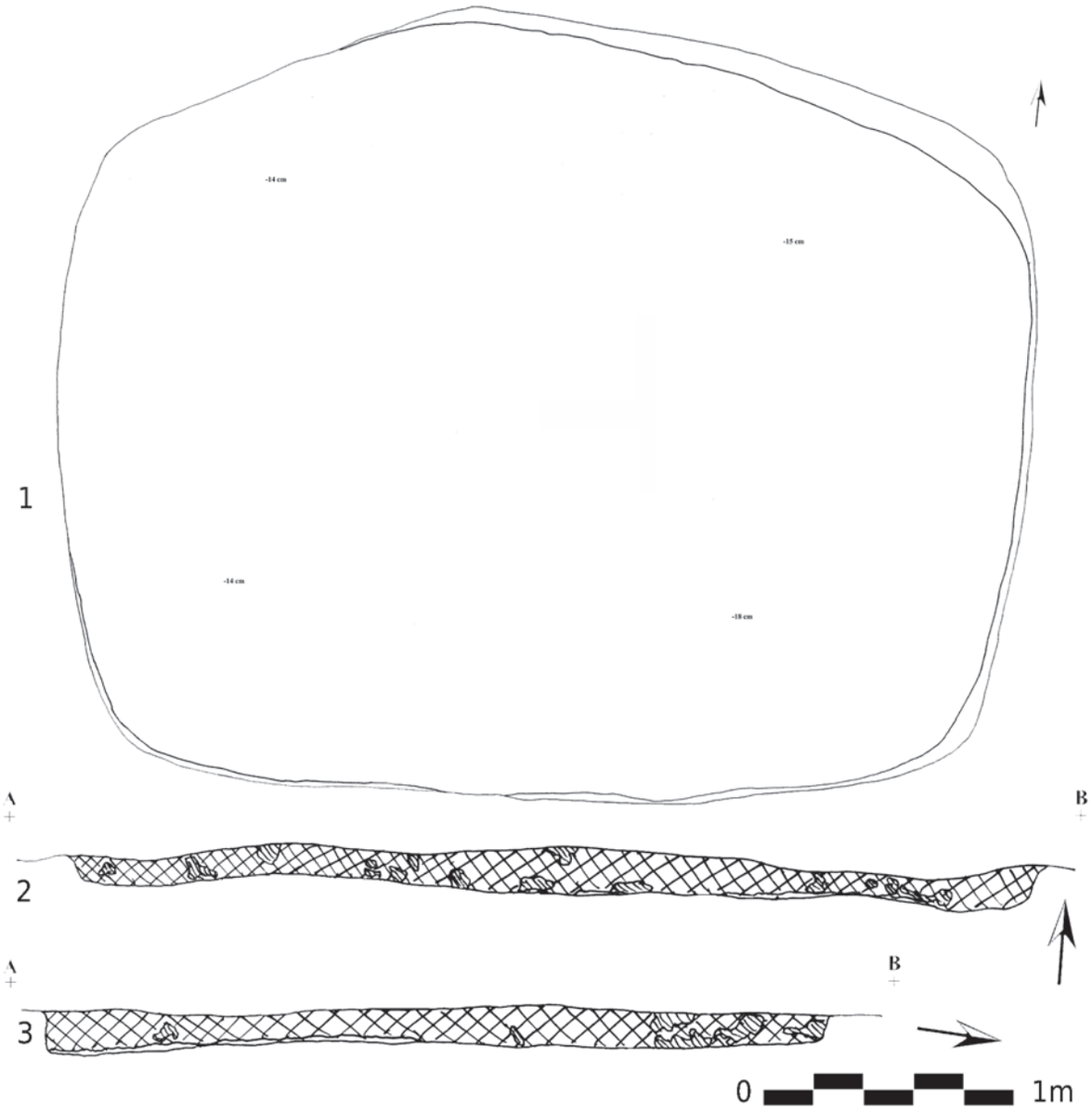
1. Ovális, kisméretű, megvastagodó karikájú, karikára hajló peckű *vascsat*. 2,1x1,7 cm (V. tábla 4.).
2. Egytagú, alul húros oldalt hajlított lábú *vasfibula*. 4,9x0,3 cm (V. tábla 5.).

7. kép
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 23. ház

Fig. 7
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, house 23

3. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal sovanyított, enyhén kihajló, kissé megvastagodó, fedőtartós peremű *fazék töredékei*, a peremen belül és a nyak külső oldalán koromcsíkkal. Pá. 12 cm, 5,3x3,3 cm és 2,5x2,3 cm.
4. Szürke, korongolt, kevés kőzúzalékkal sovanyított, vékony falú *fazék oldaltöredéke*. 2,2x2 cm.
5. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal sovanyított, vízszintesen kihajló, elvékonyodó, fedőtartós peremű *fazék töredéke*. Fá. nem mérhető, 2x1,9 cm.
6. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal sovanyított, réteges törésű, vékony falú, kisméretű *tál oldaltöredéke*, vállán három párhuzamos, vízszintesen bekarcolt vonallal díszített. 4,4x2,7 cm.
7. Szürke, korongolt, sávosan simított, folyami homokkal sovanyított *edény oldaltöredéke*. Vállán két párhuzamos, vízszintesen bemélyített árokkal díszített, de elképzelhető, hogy ez csak korongolási nyom. 3,8x2,6 cm.
8. Fekete, korongolt, folyami homokkal sovanyított, vékony falú *fazék oldaltöredéke*. 3,3x2,1 cm.
9. Sötétszürke, kormos, belül szürkésbarna, korongolt, kőzúzalékkal sovanyított, vízszintesen kannelúrázott vállú *fazék oldaltöredéke*. 5,1x4 cm.

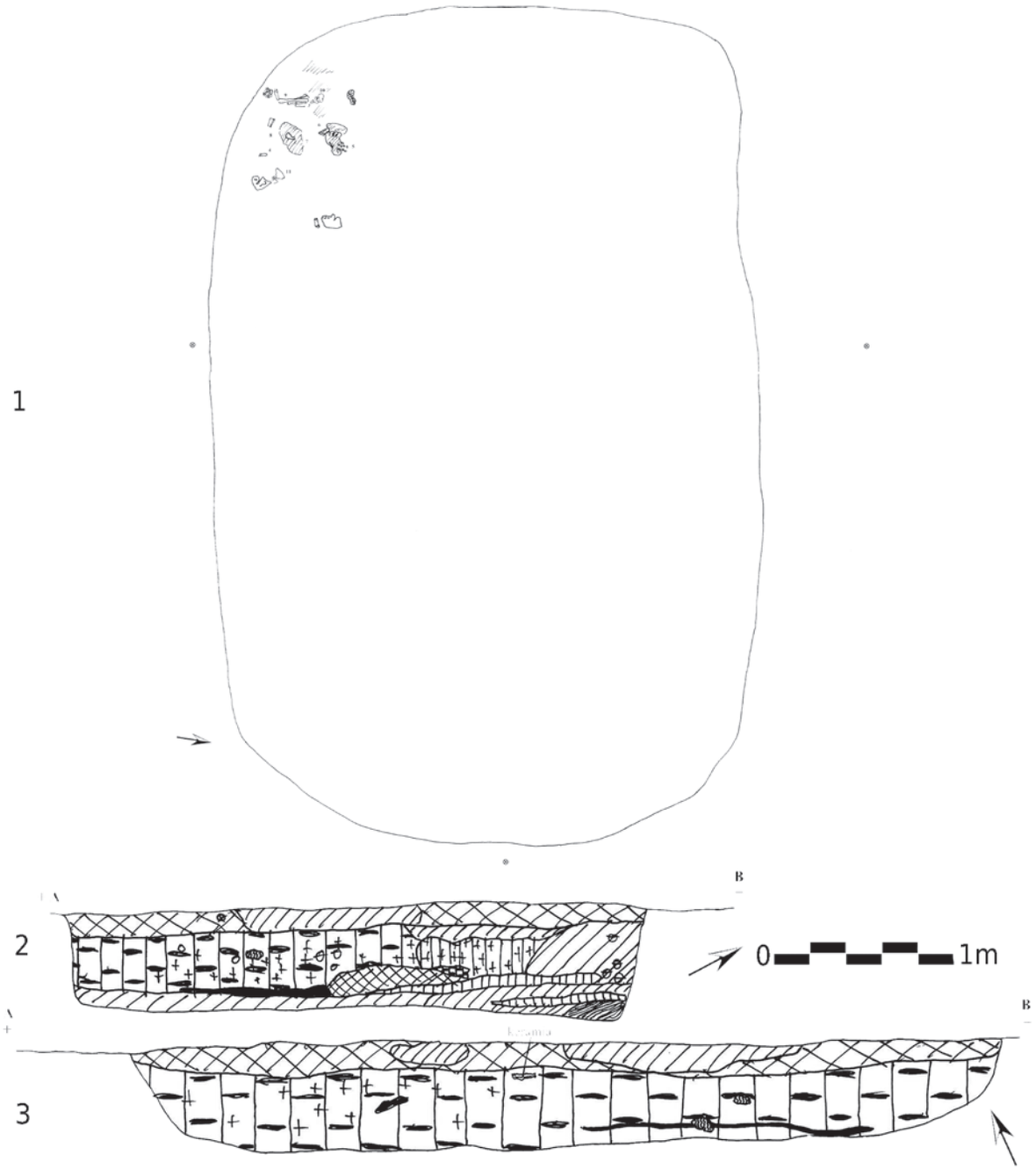
8. kép

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 28. ház

Fig. 8

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, house 28

10. Szürke, korongolt, homokkal sovány*ított edény oldaltöredéke*. 3,7x3,5 cm.
11. Szürke, korongolt, homokkal sovány*ított*, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 3,2x4,3 cm.
12. Szürke, simított, korongolt, homokkal sovány*ított edény oldaltöredéke*. 3,5x2,6 cm.
13. Sötétszürke, korongolt, simított, jól iszapolt, homokkal sovány*ított*, vékony falú *korsó oldaltöredéke*. 3,7x2,3 cm.
14. Fekete, korongolt, sávosan simított, kopott, homokkal sovány*ított oldaltöredékek*. 4,3x3,2 cm, 6,4x4,4 cm, 1,9x1,8 cm, 4,3x2,5 cm.
15. Fekete, sávosan simított, korongolt, homokkal sovány*ított*, matt sávon besimított farkasfog mintával díszített vállú *hombár oldaltöredéke*. 8,6x9 cm (XI. tábla 1.).

9. kép
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. ház

Fig. 9
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, house 39

16. Szürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű, vékony falú *korsó oldaltöredéke* vállára támaszkodó fülének illesztési nyomával. Vállán két-két párhuzamosan, vízszintesen bekarcolt vonalpárral szegett mezőben váltakozó, ferdén besimított és matt sávokkal díszített. 4,4x7,1 cm (XI. tábla 5.).

17. Szürke, korongolt, apró kaviccsal soványított *fazék oldaltöredéke*. Külső felületén korongolási nyomokkal. 4,2x3,4 cm.
18. Szürke, koromfoltos, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 3,4x5,4 cm.
19. Barnásszürke, koromfoltos, korongolt, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 5,5x3,7 cm.
20. Szürke, belül sötétszürke, korongolt, homokkal és mészkőszemcsékkel soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*. 4,8x4,9 cm.
21. Téglaszínű, belül szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 3,7x4,4 cm.
22. Vöröses, belül sötétszürke, erősen kopott, korongolt, homokkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 2,5x3,2 cm.
23. Szürke, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke* és egy folyami homokkal soványított *fazék töredéke*. 2,3x2 cm és 2,8x2,6 cm.
24. Szürke, korongolt, homokkal soványított, vékony falú *fazék oldaltöredéke*. Felülete érdes tapintású, rajta észlelhető a korongolás nyoma. Római import. 3,4x3,8 cm.
25. Szürke, korongolt, homokkal soványított *hombár alj- és oldaltöredéke*. Fá. 10 cm, 9,1x4,5 cm (XI. tábla 4.).
26. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. 7 cm, 7,6x7,3 cm (XI. tábla 3.).
27. Sötétszürke, korongolt, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 3,2x2,8 cm.
28. Téglaszínű, korong nélkül készített, réteges törésű, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*. 2x2,5 cm.
29. Barna, sötétszürke foltos, belül kormos, korongolt, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,3x3,8 cm.
30. Szürke és sötétszürke, szabálytalan alakú *őrlőkőtöredékek*. Andezit. Az egyik darab kormos. 8,5x4,5x5 cm-től 8,6x6,9x4,1 cm-ig.
31. Téglaszínű, szabálytalan alakú *paticsdarabok*. 5,2x3,2x2,6 cm és 6,1x4,7x2,7 cm.
32. Korong alakú, ívelt oldalú, egyenes aljú *csonteszköz,* mindkét oldalán egy-egy fúrásnyommal, de egyik oldalról sem fúrták át teljesen. 2,7x2,4x1,1 cm (XI. tábla 2.).
33. Sárga *tapasztástöredék*. 1,1x3,5x2,5 cm.

39. objektum: Barnásszürke, barna és hamufoltos, elmosódott szélű, hosszúkás folttal jelentkező ház. A nyesés szintjén kerámia- és kőtöredékre bukkantunk. Betöltése barnásszürke, helyenként sötétbarna. A nyesés szintjétől kb. 20 cm mélységben a ház padlóján végig megfigyelhető volt a sározás, melyen a délkeleti részen hamu és koromfolt látszott. Ez alatt sötétszürke és szürke réteget figyeltünk meg, melyet egy réteg kőtöredék, hamufoltok és faszénszemcsék tarkítottak. Közepe táján vékony koromréteget bontottunk ki. Oldala meredek, enyhén ívelt, alja egyenes. A ház alapja lekerekített sarkú téglalapot formáz. A betöltésben különböző szinteken kődarabok voltak. A nyugati részén kb. 25 cm mélyen egy hamus foltot figyeltünk meg, melyben egy pár állati alsó lábszárat és kerámiát bontottunk ki. A felső padló alatt egészen a ház alapjáig szürke, helyenként hamus réteget bontottunk ki, melyből állatcsontot és kerámiát gyűjtöttünk össze. A különböző szürke rétegződések a ház fokozatos meg-megújítását jelzik. H. 490 cm, Sz. 320 cm, M. 50-60 cm (9. kép 1–3.).

1. Sötétkék, irizáló, benyomott aljú *üvegpohár alj- és oldaltöredéke*. 5,1x4,1 cm (XI. tábla 3.).
2. Négyzetes fejű, négyzet átmetszetű *vasszeg.* 9,2x0,8 cm (V. tábla 2.).
3. Korrodált, vége felé elhegyesedő, kisméretű *vaskampó*(?) *töredéke* és egy négyzet átmetszetű, vége felé enyhén meghajlított *vastárgy* töredéke. 1,7x0,4 cm, 2,8x0,5 cm (V. tábla 6.).
4. Szarvasmarha hátsó lábközépcsontjából készített *csontkorcsolya*(?) *töredéke.* 11,8x3,5-4,5x2,7 cm (XXIV. tábla 1.).

5. Fekete, korongolt, simított, enyhén elvékonyodó peremű, kisméretű *edény töredéke*. 1,7x1,3 cm.
6. Fekete, szürkésbarna foltos, korongolt, sávosan simított, jól iszapolt, ívesen kihajló peremű, éles válltörésű *tál töredéke*. Pá. 24 cm, 8,3x4,3 cm (XIII. tábla 6.).
7. Szürkésbarna, simított, jól iszapolt, sekély árokkal tagolt, egyik irányban megvastagodó *szalagfül* töredéke. 3,1x1,2x1,8 cm (XIV. tábla 2.).
8. Fekete, korongolt, simított, kopott, jól iszapolt, enyhén megvastagodó peremű, a nyakából induló, két sekély árokkal tagolt szalagfülű *korsó töredéke*. Pá. 10 cm, 5,9x5,1 cm (XIV. tábla 1.).
9. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, enyhén megvastagodó peremű *edény töredéke*. 2,1x1,5 cm.
10. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, enyhén megvastagodó peremű *edény töredéke*. 4,3x2,5 cm.
11. Fekete, korongolt, simított, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 3,7x3,5 cm.
12. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *edény peremtöredéke*. 2x1,8 cm.
13. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, kifelé enyhén megvastagodó peremű, éles válltörésű *tál töredéke*. 3x2 cm (XV. tábla 3.).
14. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó peremű *edény töredéke*. Pá. 20 cm, 5,6x2,4 cm (XVI. tábla 4.).
15. Fekete, korongolt, simított, kopott, homokkal soványított, réteges törésű, enyhén kihajló, vágott peremű, ívelt oldalú *tál töredéke*. Pá. 16 cm, 6x5,8 cm (XVII. tábla 2.).
16. Sötétszürke, korongolt, simított, homokkal soványított, réteges törésű, enyhén kihajló peremű *edény töredéke*. 3,1x2,7 cm.
17. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, mészkőszemcsével és homokkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, kifelé enyhén megvastagodó peremű, éles válltörésű *tál töredéke*. Pá. 18 cm, 7,1x3,3 cm (XVII. tábla 1.).
18. Fekete, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó, fedőtartós peremű, íves válltörésű *tál töredéke*. Pá. 17 cm, 6,1x4,2 cm (XIII. tábla 3.).
19. Sötétszürke, korongolt, homokkal és kevés mészkőszemcsével soványított, ívesen kihajló, befelé enyhén megvastagodó peremű, éles válltörésű *tál töredéke*. Pá. 20 cm, 5,2x4 cm (XVIII. tábla 4.).
20. Sötétszürke, korongolt, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, kihajló, kifelé enyhén megvastagodó, fedőtartós peremű *edény töredéke*. 3,5x3 cm.
21. Szürke, belül világosszürke, korongolt, homokkal és kőzúzalékkal soványított, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó peremű, éles válltörésű *tál töredéke*, felületén korongolási nyomokkal. Pá. 26 cm, 10,7x7,5 cm (XVI. tábla 5.).
22. Szürke, korongolt, barna szemcsével soványított, élesen kihajló, megvastagodó, fedőtartós peremű, kisméretű *fazék töredéke*. Pá. 11,6 cm, 5,8x3,4 cm (XIII. tábla 1.).
23. Fekete, korongolt, vízszintesen, majd függőlegesen simított, homokkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó peremű, íves válltörésű *tál töredékei*. Pá. 22 cm, 3,1x2,5 cm-től 13,1x8,5 cm-ig (XV. tábla 6.).
24. Barna, belül fekete foltos, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított enyhén kihajló, kifelé kissé megvastagodó peremű, íves válltörésű *tál töredéke*. Pá. 18 cm, 4,2x7cm (XIX. tábla 5.).
25. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított enyhén kihajló, kifelé kissé megvastagodó peremű, íves válltörésű *tál töredéke*. Pá. 24 cm, 5,6x3,6 cm (XVI. tábla 2.).
26. Szürke, korongolt, simított, homokkal soványított enyhén megvastagodó peremű, vízszintesen kannelúrázott nyakú, meredek falú *pohár töredéke*. Pá. 12 cm, 3,7x3,5 cm (XIV. tábla 4.).
27. Szürke, korongolt, homokkal és kevés mészkőszemcsével soványított, kihajló, befelé enyhén megvastagodó peremű *edény töredéke*. Pá. 15 cm, 3x2,2 cm.
28. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló peremű, íves válltörésű, kisméretű *tál töredékei*. 2,9x2,6 cm, 3,3x3,1 cm (XII. tábla 4.).

29. Szürke, belül téglaszínű, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, vízszintesen kihajló, megvastagodó peremű *hombár töredéke*. Pá. 14 cm, 5,6x4,7 cm (XVIII. tábla 3.).
30. Sárgásszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, enyhén megvastagodó peremű, éles válltörésű, kisméretű *tál töredéke*. Pá. 13 cm, 3,4x2,9 cm (XIII. tábla 5.).
31. Szürke, korongolt, homokkal és finom kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló peremű, sekélyen karcolt, vízszintes vonalköteggel díszített vállú *fazék töredéke*. Pá. 14 cm, 6,5x5 cm (XVII. tábla 3.).
32. Szürke, korongolt, apró kaviccsal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló peremű, sekélyen karcolt, vízszintes vonalköteggel díszített vállú *fazék töredéke*. Pá. 14 cm, 12,3x8 cm (XVII. tábla 5.).
33. Sötétszürke, korongolt, apró kaviccsal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló peremű, sekélyen karcolt, vízszintes vonalköteggel díszített vállú *fazék töredéke*. Pá. 11 cm, 7x6 cm.
34. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, ívesen kihajló, fedőtartós peremű, sekélyen karcolt, vízszintes vonalköteggel díszített vállú *fazék töredéke*. Pá. nem mérhető, 8,3x8 cm.
35. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, élesen kihajló, megvastagodó, vágott, fedőtartós peremű, középtájon öblösödő *fazék töredéke* és egy másik, hasonló *fazék* két *töredéke*. Pá. 16 cm, 13,2x9,6 cm, 6,1x4,7 cm (XII. tábla 2.).
36. Szürke, korongolt, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, kissé megvastagodó, fedőtartós peremű *fazekak töredékei*. Pá. 16 cm, 6,7x5,7 cm, 3,6x2,6 cm, 6x3 cm (XVIII. tábla 2.).
37. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, ívesen kihajló, kissé megvastagodó, fedőtartós peremű *fazék töredéke*. Pá. 14 cm, 4x4,6 cm (XIII. tábla 2.).
38. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, élesen kihajló, kissé megvastagodó peremű *fazék töredéke*. Pá. 11 cm, 10,3x5 cm (XV. tábla 1.).
39. Szürkésbarna, kézi korongon formált, kerámiazúzalékkal soványított, ívesen kihajló, kissé megvastagodó, szögletesedő, fedőtartós peremű *fazék töredéke*. Pá. 20 cm, 5,3x5,5 cm (XVIII. tábla 5.).
40. Fekete, belül sötétszürke, korongolt, jól iszapolt, függőlegesen simított sávok között függőlegesen simított hullámvonalakkal díszített nyakú, két enyhe lépcsővel tagolt vállú, nagyméretű *korsó töredékei*. 13,1x15,5 cm, 9,1x7,3 cm (XII. tábla 1.).
41. Sötétszürke, korongolt, homokkal és mészkőszemcsével soványított, réteges törésű, éles válltörésű *tál töredékei*. 5,3x2,6 cm, 5x3 cm.
42. Sötétszürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű, függőlegesen simított nyaka és vízszintesen simított válla között matt sávban besimított farkasfog mintával díszített, éles válltörésű *korsó töredéke*. 14,9x8,3 cm (XVII. tábla 4.).
43. Sötétszürke, téglaszínű foltos, korongolt, széles sávban simított, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 13x10,3 cm (XIV. tábla 3.).
44. Barna, sávosan simított, gyengén iszapolt, enyhe bordával tagolt *korsó(?) oldaltöredéke*. A simítás szabálytalanul felvitt vonalkázásszerű. 5,4x6,3 cm (XV. tábla 7.).
45. Sárgásszürke, korongolt, simított, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 3x2 cm.
46. Szürke, korongolt, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 2,6x2,7 cm.
47. Fekete, belül sötétszürke, korongolt, simított, jól iszapolt, vékony falú *edény oldaltöredékei*. 2,7x2,2 cm-től 6,6x5,5 cm-ig.
48. Szürke, sötétszürke foltos, korongolt, kevés kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazekak oldaltöredékei*. Az egyik fazék felülete karcos a korongoláskor kimozduló kőzúzalék miatt. 4,7x2,1 cm-től 9,3x8,9 cm-ig.
49. Fekete, belül szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű *hombárok oldaltöredékei*. 7x3,8 cm, 3,4x2,9 cm.

50. Szürke, korongolt, homokkal soványított *edények oldaltöredékei*. 5,5x3,6 cm, 4,6x3,5 cm.
51. Világosszürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 4,8x3,9 cm.
52. Világosszürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*. 5,4x3,7 cm.
53. Szürke, korongolt, homokkal soványított, vékony falú *edény oldaltöredékei*. 2,8x1,8 cm, 3,7x2,7 cm, 4,8x2,3 cm.
54. Szürke, korongolt, simított, homokkal és kevés mészkőszemcsével soványított, réteges törésű *hombár oldaltöredékei*. A nagyobbik darab utólagosan megmunkált, félbehagyott *korong.* 6,9x6,9 cm, 3,8x3,7 cm.
55. Barna, szürke foltos, belül sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 15x6,5 cm.
56. Sötétszürke, korongolt, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 5,8x4 cm.
57. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, kopott, homokkal soványított, réteges törésű *tál oldaltöredéke*. 4,3x4,3 cm.
58. Fekete, belül sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 4,9x3,5 cm.
59. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, vékony falú *fazék oldaltöredéke*. 3,8x2,2 cm.
60. Szürkésbarna, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű *edények oldaltöredékei*. 4x2,2 cm, 5,4x4,8 cm.
61. Téglaszínű, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított *hombár oldaltöredékei*. 6,4x5,5 cm, 4,3x4,3 cm.
62. Barnásszürke, korongolt, simított, csillámos homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított, nagyméretű, vastag falú *hombár(?) oldaltöredéke*. 12,3x10,5 cm.
63. Téglaszínű, korongolt, simított, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 6,4x2,5 cm.
64. Barnásszürke, belül szürke, korongolt, simított, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*. 5,2x3,8 cm.
65. Téglaszínű, korongolt, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*. 4,8x3,2 cm.
66. Szürkésbarna, belül kormos, korongolt, apró kaviccsal soványított *fazék oldaltöredéke*. 5x4 cm.
67. Szürke, belül kormos, korongolt, kevés kőzúzalékkal és mészkőszemcsével soványított *fazék oldaltöredéke*. 7,7x5,6 cm.
68. Szürke, belül sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 6,6x5,8 cm.
69. Szürke, belül sötétszürke, korongolt, kevés kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,9x3,4 cm.
70. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,5x4 cm.
71. Sötétszürke, korongolt *edények oldaltöredékei*. Az egyik töredék homokkal, a másik apró kaviccsal soványított. 5,4x4 cm, 5x4,1 cm.
72. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredékei*. 5x4,4 cm, 3,7x1,8 cm.
73. Sötétszürke, korongolt, folyami homokkal soványított, vékony falú *fazék oldaltöredéke*. 3,4x3 cm.
74. Egy sötétszürke, belül szürke, és egy szürke, korongolt, kaviccsal és kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke* és egy apró kaviccsal soványított *fazék oldaltöredéke*. 2,5x2,5 cm, 4,8x4 cm, 4,9x4,7 cm.
75. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, kevés apró kaviccsal soványított *fazekak oldaltöredékei*. 2,5x2,7 cm, 4,4x2,8 cm.
76. Sötétszürke, koromfoltos, belül szürke, korongolt, homokkal és kevés kőzúzalékkal, kaviccsal soványított *fazék oldaltöredéke*. 3,9x3,1 cm.
77. Szürke, korongolt kőzúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei*. 3,8x2,3 cm-től 4,3x3,2 cm-ig.

78. Szürke, korongolt, kevés kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. Két másik töredék finom kőzúzalékkal, kettő pedig folyami homokkal soványított. Az egyik fazék vékony falú, külső oldalán korongolási nyomokkal. 2,7x1,8 cm-től 5,6x5 cm-ig.
79. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei* és egy folyami homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 2,7x1,8 cm-től 5,5x3,5 cm-ig.
80. Téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei*. 3,5x2,4 cm-től 5,4x3,6 cm-ig.
81. Téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított edények, réteges törésű *fazekak oldaltöredékei*. 2,8x2 cm-től 6,3x4,5 cm-ig.
82. Téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 3,3x2,2 cm.
83. Szürke, belül fekete, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 3,8x2,9 cm.
84. Sötétszürke, korongolt, kopott, sávosan simított, homokkal és kevés apró kaviccsal soványított, vékony falú, réteges törésű, kónikus testű *edény alj- és oldaltöredéke*. 6,8x5,3 cm (XV. tábla 5.).
85. Sötétszürke, korongolt, homokkal, kevés kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű, gyűrűs talpú edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. 12 cm, 10x5,9 cm (XIX. tábla 4.).
86. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető, 6,6x6 cm.
87. Sötétszürke, korongolt, sávosan simított, homokkal soványított, réteges törésű edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető, 3,3x3,7 cm.
88. Sötétszürke, korongolt, szabálytalanul sávosan simított, homokkal és kevés kőzúzalékkal soványított edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. 8 cm, 7,9x7,3 cm.
89. Sötétszürke, belül fekete foltos, sávosan simított, korongolt, homokkal soványított edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. 7 cm, 7,4x7 cm (XIX. tábla 1.).
90. Sötétszürke, korongolt, erősen kopott, kevés kőzúzalékkal soványított hombár *alj- és oldaltöredéke* és egy barna, belül koromfoltos, simított, homokkal soványított, réteges törésű edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. 12 cm, 9,4x5,9 cm (XV. tábla 4.). Fá. 11 cm, 10,9x11,2 cm (XVIII. tábla 1.).
91. Szürkésbarna, korongolt, simított, homokkal soványított hombár *alj- és oldaltöredéke*. Fá. 12 cm, 6,5x5,4 cm (XVI. tábla 3.).
92. Szürke, korongolt, sávosan simított, homokkal és kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *edény alj- és oldaltöredéke*, oldalán korongolási nyomokkal. Fá. 12 cm, 11x10 cm.
93. Szürke, koromfoltos, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 8 cm, 12,4x8,3 cm (XIV. tábla 6.).
94. Sötétszürke, belül koromfoltos, korongolt, sávosan simított, homokkal és riolittufa szemcsével soványított, réteges törésű *hombár alj- és oldaltöredéke*. Fá. 9 cm, 5x6,4 cm (XIX. tábla 6.).
95. Téglaszínű, korongolt, homokkal és kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék aljtöredékei*. Fá. 9 cm, 2,2x1,6 cm, 6x4,8 cm (XV. tábla 2.).
96. Szürke, belül kormos, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 8 cm, 8,5x7 cm (XIII. tábla 4.).
97. Szürke, belül sötétszürke, korongolt, homokkal és kevés apró kaviccsal soványított *fazék aljtöredéke*. Fá. nem mérhető, 3,2x3,7 cm.
98. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető, 5,9x4,7 cm.
99. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 8 cm, 3,7x4 cm (XIII. tábla 7.).
100. Szürke, korongolt, koromfoltos, kőzúzalékkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 7 cm, 5x3,7 cm (XIX. tábla 3.).
101. Sötétszürke, korongolt, homokkal és apró kaviccsal soványított *fazék aljtöredéke*. Fá. nem mérhető, 5,6x4,3 cm.

102. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék aljtöredéke*. Fá. 10 cm, 3x3,1 cm (XVI. tábla 1.).
103. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, vékony falú *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető, 3,1x2,7 cm.
104. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 8 cm, 11,4x9,8 cm (XIX. tábla 2.).
105. Téglaszínű, belül sötétszürke, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű, nagyméretű *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 15 cm, 11,5x7,7 cm (XX. tábla 1.).
106. Téglaszínű, belül koromfoltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű, profilált talpú *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. 16 cm, 6,8x5,9 cm (XX. tábla 3.).
107. Szürke, belül sötétszürke, korong nélkül készített, simított, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék alj- és oldaltöredéke* (XX. tábla 4.) és egy sárga, fehér foltos *kova*. Ez utóbbi limnokvarcit (14. kép 1.). Fá. 12 cm, 6,8x4,8 cm, 0,8-1x2,7x4,2 cm.
108. Téglaszínű, sötétszürke foltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazék alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető, 4,7x4,7 cm.
109. Világosbarna, belül téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű, nagyméretű *fazék alj- és oldaltöredéke*, függőleges, széles, enyhén bemélyített kannelúrával. Fá. 15 cm, 5,3x7 cm (XX. tábla 2.).
110. Szürke, csillámos, sötétszürke törésű, gúlához hasonló, egyik oldalán csiszolt *fenőkő* töredéke. Kárpáti homokkő. 2,7x4,1x10,7 cm (XIV. tábla 5.).
111. Szabálytalan alakú, szürke, koromfoltos *kőtöredék.* Andezit a Zemplénből. 4,8x5,6x7,1 cm.
112. Szabálytalan alakú, szürke, koromfoltos *kő töredéke* és egy *őrlőkő töredéke*. Andezit a Zemplénből. 2,3-3,1x4,4x5,5 cm, 4,6x7,3x16,2 cm.
113. Szabálytalan alakú, sötétszürke *kőtöredék.* Andezit a Zemplénből. 3,4-4,2x5,8x6 cm.
114. Szabálytalan alakú, szürke *őrlőkő töredéke*. Andezit a Zemplénből. 4,9x5,7x11,7 cm.
115. Szabálytalan, hasábhoz hasonló alakú, lyukacsos, szürkésfehér *kőtöredék*. Bodrogkeresztúri riolittufa. 7,5x8,3x12,4 cm.
116. Szabálytalan alakú, lyukacsos, szürke, fehér és narancssárga foltos *kőtöredékek*. Bodrogkeresztúri riolittufa. 5,8x8,9x11,6 cm, 5,3x6,5x9,5 cm.
117. Szabálytalan alakú, szürke, fehér foltos, *kőtöredékek*, másodlagosan hasadozottra égtek. Bodrogkeresztúri riolittufa. 5,7x7,8x8,9 cm, 6,6x6,7x7,7 cm.
118. Két szabálytalan alakú, téglaszínű, áglenyomatos *paticsdarab* és két kúp alakú *agyagnehezék* töredék. 3x3,8x4,7 cm, 5,1x5,5x8 cm, 1,8x4,3x4,7 cm, 3,1x4,1x7,5 cm.

40. objektum: Sötétszürke, koromszemcsés, elmosódott szélű, nagyjából kör alakú folttal jelentkező objektum. Betöltése sötétszürke, nyugati szélén szürke-sárga-barna, koromszemcsével kevert, keleti részén agyagfoltos, barna. Ívelt oldalú, keleti oldala felé lejtős aljú gödör (4. kép 4.). Átm. 212x280 cm, M. 44 cm.
    1. Világosszürke, korongolt, kopott, jól iszapolt, duzzadt peremű, erős válltörésű *tál töredéke*. Pá. 20 cm, 7,3x3,9 cm (XXI. tábla 1.).
    2. Világosszürke, korongolt, kopott, jól iszapolt *hombár oldaltöredéke*. 4,2x3 cm.
    3. Téglaszínű, korong nélkül készített, kopott, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 3,4x2,5 cm.
    4. Szürkésbarna, belül sötétszürke, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4,3x3,2 cm.
    5. Szürkésbarna, korong nélkül készített, kopott, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 3,9x4,2 cm.

48. objektum: Sötétszürke, barna foltos, ovális folttal jelentkező objektum. Hossztengelye ÉNy–DK-i. Enyhén ívelt oldalú, egyenes aljú gödör (4. kép 5.). Átm. 238x131 cm, M. 35 cm.
    1. Világosszürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 4,2x4,5 cm.

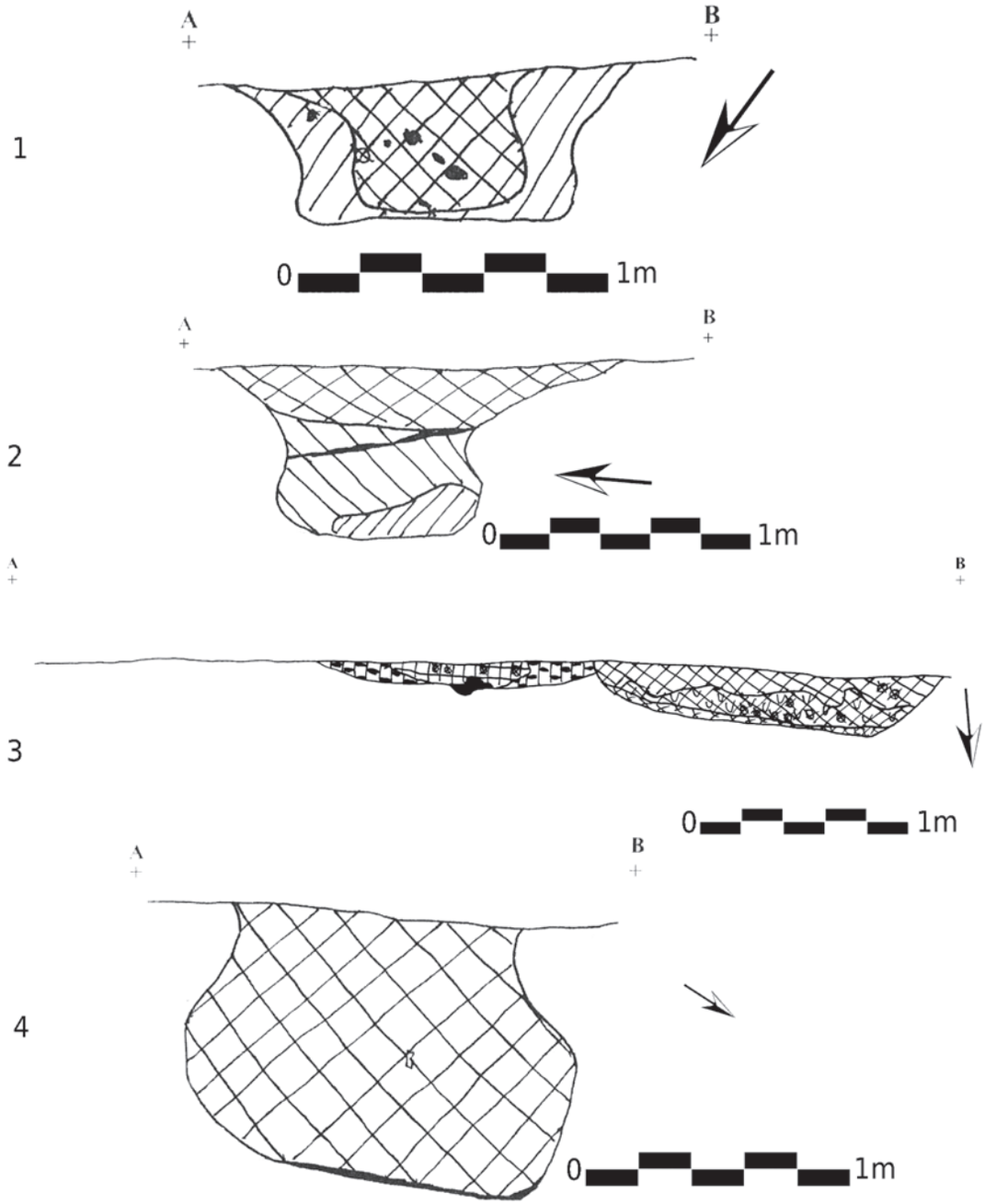
2. Szürke, korongolt, gyengén iszapolt, alacsony talpgyűrűs *korsó alj- és oldaltöredéke*. Fá. 8 cm, M. 2,6 cm.
3. Sötétszürke, korongolt, gyengén iszapolt *hombár alj- és oldaltöredéke*. Fá.11 cm, M. 5,9 cm (XXI. tábla 2.).
4. Szabálytalan, hasábhoz hasonló alakú, lyukacsos szerkezetű fehér *kövek töredékei*. A nagyobbik *őrlőkő töredéke* lehet. Riolittufa. 5,5x5,7x6 cm, 3,5x3,5x5,5 cm.
5. Szabálytalan, hasábhoz hasonló alakú, repedezett *kőtöredék*. Riolittufa. 3,5x4x5 cm.

49. objektum: Barnásszürke, koromfoltos, elmosódott szélű, kör alakú folttal jelentkező objektum. Betöltése barnásszürke, koromszemcsés, széle közelében az aljánál és a középső harmadában sötétbarna rétegződéssel. Tölcsérszerűen szűkülő, alsó harmadában enyhén bővülő gödör, alja egyenes (10. kép 1.). Átm. 134x145 cm, M. 44 cm.
1. Sárga, barnásszürke foltos, korongolt, vállán függőlegesen simított, alatta vízszintesen, sávosan simított, jól iszapolt, réteges törésű, ívesen kihajló, duzzadt peremű, enyhe lépcsővel tagolt vállú, hasvonalában öblösödő, bikónikus testű *korsó(?) töredékei*. Lemezesen hasad. Pá. 13 cm, 8x9 cm, 13,2x13,8 cm (XXI. tábla 3.).
2. Szürke, téglaszínű foltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 2,5x4,8 cm.
3. Sötétszürke, korongolt, simított, gyengén iszapolt edény *alj- és oldaltöredéke*. Fá. nem mérhető, 3,5x3,5 cm.
4. Szürke, amorf *paticsdarabok*. 1x1,8x2 cm, 1,5x2x2,2 cm.

61. objektum: Barnásszürke, világosbarna foltos, ovális folttal jelentkező objektum. A nyesés szintjén állatcsont került elő. A gödör betöltése a felső részén szürke, alatta világosbarna, DNy-i sarkában sötétbarna foltos. Közepe táján koromréteg futott végig. Felső része folyamatosan szűkül, majd fele mélységtől lefelé haladva öblösödik. Alja egyenes (10. kép 2.). Átm. felül 170 cm, alul 85 cm, M. 70 cm.
1. Szürke, korongolt, jól iszapolt, réteges törésű *hombár oldaltöredékei*. Vállán széles sávval simított. 13,5x14,3 cm, 2,7x3,1 cm, 2,7x2,9 cm, 2,7x3,6 cm.
2. Szürke, világosbarna foltos, belül világosbarna, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*. 1,9x4,3 cm.

64. objektum: Sötétszürke, koromfoltos, paticsszemcsés, kör alakú folttal jelentkező objektum. Betöltése sötétszürke, koromfoltos, piros szemcsével kevert. Oldala enyhén ívelt, alja észak felé mélyül, egyenes. Csak a barna üledékrétegbe ásták bele, a sárga altalajt nem érte el. A metszet alapján úgy tűnt, hogy a 65. gödröt részben ráásták az északi szélére (10. kép 3.). Átm. 178x140 cm, M. 10-20 cm.
1. Kisméretű, keskeny pengéjű, ívelt fokú *vaskés*(?). H. 5,8 cm, Sz. 0,8 cm, V. 0,3 cm (V. tábla 8.).

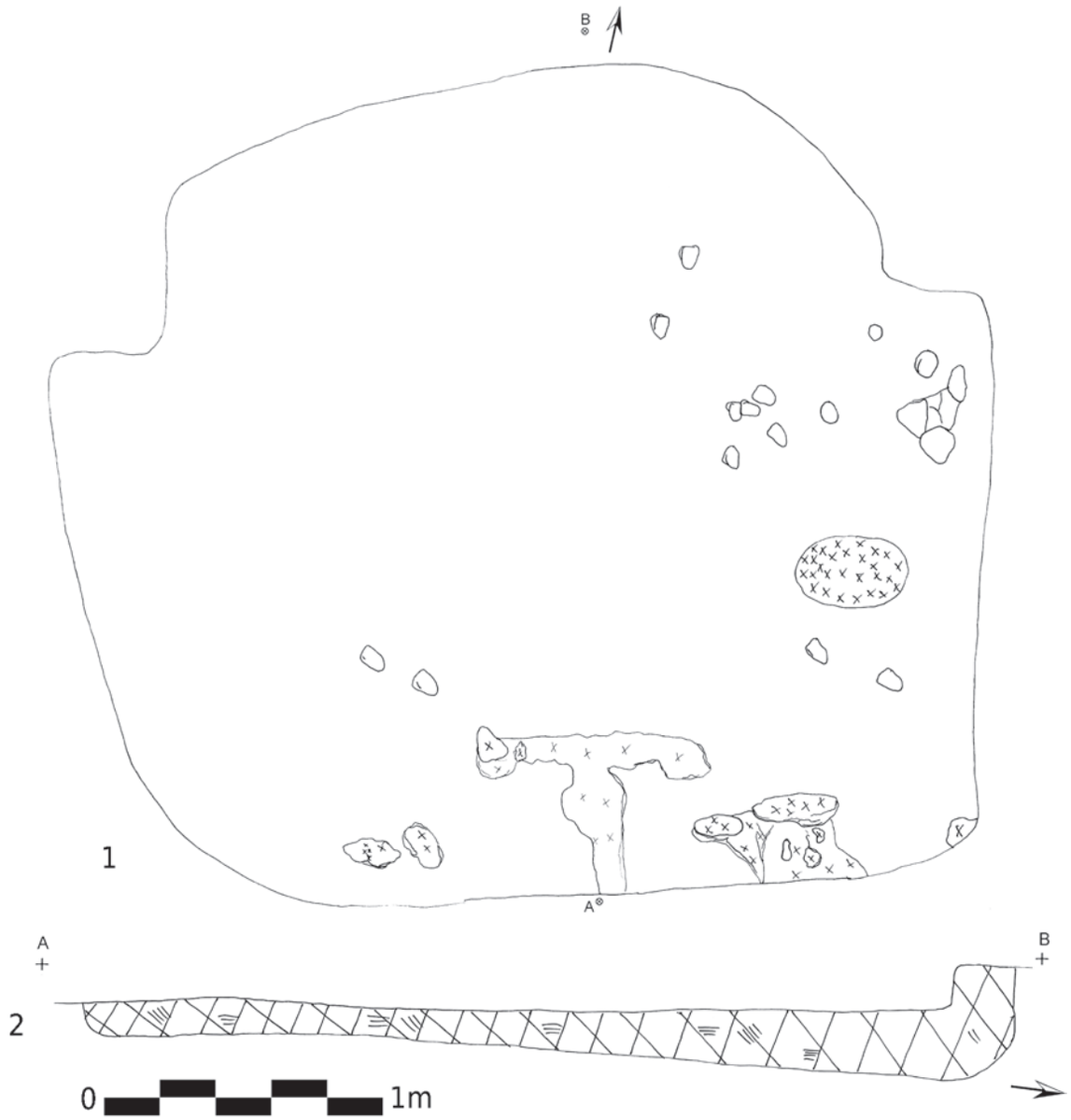
66. objektum: Koromfoltos, sötétszürke, elmosódott szélű, nagyjából kör alakú folttal jelentkező objektum. A nyesés szintjén állatcsont és tapasztásdarabok jelentkeztek. A ház alján – elsősorban az ÉK-i részén – három csoportban legalább 20-22 szövőszéknehezék feküdt. Közülük több annyira megsérült a gépi humuszoláskor és a bontáskor, hogy pontos számukat nem tudtuk megállapítani. A ház betöltése szürkésbarna, barna és sárga foltos. Fala meredek, alja nagyjából egyenes. A középvonalában, a déli szélén bedőlt fal átégett maradványai kerültek elő. Keleti felének közepén lekerekített sarkú téglalap alakú, vörösre égett felületet figyeltünk meg. 340x420 cm, M. 30 cm (11. kép 1–2.).
1. Hosszúkás, vége felé kissé elkeskenyedő *vastárgy (ár?)* famaradvánnyal. Átmetszete a nyéltüskéjénél négyzetes, a pengéjénél téglalap alakú. H. 10,4 cm, Sz. 1,5 cm, V. 1,3 cm (V. tábla 7.).
2. Téglaszínű, szürke foltos, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, kettős kónikus *orsógomb*. Másodlagosan megégett. Átm. 3,6 cm, M. 0,8 cm (XXII. tábla 4.).

10. kép
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 1: 49. objektum, 2: 61. objektum, 3: 64–65. objektum, 4: 70. objektum

Fig. 10
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 1: feature 49, 2: feature 61, 3: features 64–65, 4: feature 70

3. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű, ívesen kihajló, fedőhornyos *fazék peremtöredéke* és négy másik *fazékoldal*, a külső felületen észlelhető korongolási nyomokkal. Pá. 14 cm, 1,9x3 cm-től 6,3x4,5 cm-ig (XXII. tábla 1–2., XXIV. tábla 2.).

11. kép
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 66. ház

Fig. 11
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, house 66

4. Világosszürke, korongolt, apró kaviccsal soványított *fazék oldaltöredéke*. 2,5x2 cm.
5. Világosbarna, simított, jól iszapolt korsó széles árokkal tagolt *szalagfülének töredéke*. 5,8x3,3cm (XXII. tábla 5.).
6. Téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 6,3x6 cm.
7. Téglaszínű, belül fekete, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredékei*. 3,7x2,8 cm, 5,4x4,9 cm.
8. Téglaszínű, korongolt, sávosan simított, jól iszapolt edény oldaltöredéke. 5,8x3,6 cm.

9. Szürkésbarna, belül téglaszínű, korongolt, riolittufa szemcsével soványított *edény oldaltöredéke*. 5,1x3,4 cm.
10. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazekak oldaltöredékei*. Az egyik töredékben kevés kőzúzalék van. 1,7x1,9 cm, 3,2x2,4 cm, 4,6x2,6 cm.
11. Fekete, korongolt, sávosan simított, réteges törésű, homokkal soványított *edény oldaltöredéke*. 6x3 cm.
12. Szürke, korongolt, simított, kevés kőzúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*. 4,9x6,8 cm.
13. Szürke, korongolt, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 2,4x2,8 cm.
14. Téglaszínű, belül szürke, korongolt, finom kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 3,5x3,2 cm.
15. Szürke, korongolt, apró kaviccsal és kőzúzalékkal soványított *hombár oldaltöredéke* és egy másik hombár kevés kőzúzalékkal soványított *aljtöredéke*. 4,3x4,9 cm. Fá. 12,5 cm, 4,5x4,2 cm (XXIV. tábla 3.).
16. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, gyengén iszapolt *hombár alj- és oldaltöredéke*. Fá. 12 cm, 10,1x6 cm (XXIV. tábla 4.).
17. Világosszürke és sárgásszürke, korong nélkül készített, kúp alakú, ovális átmetszetű, közepe táján vízszintesen átfúrt *agyagnehezékek* (2 db). Az egyiken a csúcsa közelében furatkezdemény látszik. Törött, feltehetően gúla alakú, téglalap alapú, alján és közepe táján mindkét oldalán furatkezdeménnyel. E két utóbbi furat egymással szemben van, úgy tűnik, a lyukat két irányból fúrva akarták kialakítani. Gúla és kúp alakú *agyagnehezékek* töredékei (45 db). Egyes darabok foltosra égtek, másokon mély karcolások láthatók. 7,5x9x14,1 cm. A furat átm. 1,1 cm, illetve 2,1 cm. 8,5x7x11 cm, 8x9 cm, 5x8 cm, 1,2x2,7x2,9 cm-től 7,5x7,8x14 cm-ig (XXIII. tábla 1–3.).
18. Szürkésbarna, korong nélkül készített, kúp alakú, ovális alapú, közepe táján vízszintesen átfúrt *agyagnehezék.* Két barnásszürke, kúp alakú, közepe táján átfúrt *agyagnehezék.* Mindkettőn, az alja közelében ferdén felfelé irányuló furatkezdemény látható. A törött példány talpazata közelében trapéz alakú, vízszintes, lapos bütyök van. Barnásszürke, nyomott gúla alakú, felső harmadában átfúrt *agyagnehezék.* Alján és egyik oldalán több furatkezdeménnyel. 4,5x8,9x13,5 cm. A furat átm. 1,2 cm. 8x9x8,2 cm, 8x8,5x12 cm, 9x9x8,2 cm (XXIII. tábla 4.).
19. Téglaszínű, korong nélkül készített, két, feltehetően kúp alakú *agyagnehezék* töredékei. 2,8x4x5,2 cm, 3x6x6 cm.
20. Szürkésfehér, lyukacsos szerkezetű, ívelt oldalú *őrlőkő(?) töredéke.* Riolittufa. 8,4x6,2x5 cm.
21. Szürkésfehér, vörös foltos, lyukacsos szerkezetű *kő töredéke*. Riolittufa. 11,1x11,4x4,5 cm.
22. Szürke, tömör szerkezetű *őrlőkő*(?) *töredéke.* Andezit. 5,6x4,1x3,1 cm.
23. Szürke, csillámos, tömör szerkezetű *kő töredéke.* Andezit. 7,7x5,5x3,9 cm.
24. Szürke, korongolt, jól iszapolt, ívesen kihajló, kifelé megvastagodó, szögletesedő peremű *edény töredéke*. Pá. 12 cm. 5,8x2,3 cm.
25. Szürke, korongolt, simított, homokkal soványított, réteges törésű *edény oldaltöredéke*. 5,5x3,7 cm.
26. Szürke, korongolt, kevés kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 5,4x2,7 cm.
27. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredékei*. 4,7x2,7 cm, 2,9x1,8 cm.
28. Barnásszürke, kézi korongon formált, apró kaviccsal soványított, vastag falú *fazék oldaltöredéke*. 5,3x2 cm.
29. Szürke, belül sötétszürke, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 4x3,8 cm.
30. Téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 2,2x1,8 cm.
31. Szürkésfehér, lyukacsos szerkezetű *kő töredéke.* Riolittufa. 3,7x3,5x1,5 cm.

70. objektum: Sötétszürke, elmosódott szélű, nagyjából kör alakú folttal jelentkező objektum. Betöltése egynemű barnásszürke, alján 1-2 cm vastag koromréteggel. Enyhén méhkas alakú, kissé teknős aljú gödör (10. kép 4.). Átm. 130 cm, M. 112 cm.

1. Szürke, korongolt, homokkal soványított, ívesen kihajló, szögletesedő, vágott, fedőtartós peremű *fazék töredéke*. Pá. 15 cm, 3,3x2,6 cm (XXII. tábla 3.).
2. Barnásszürke, belül szürke, korongolt, homokkal soványított *hombár oldaltöredéke*. 4,7x3,2 cm.

Szórvány leletek:

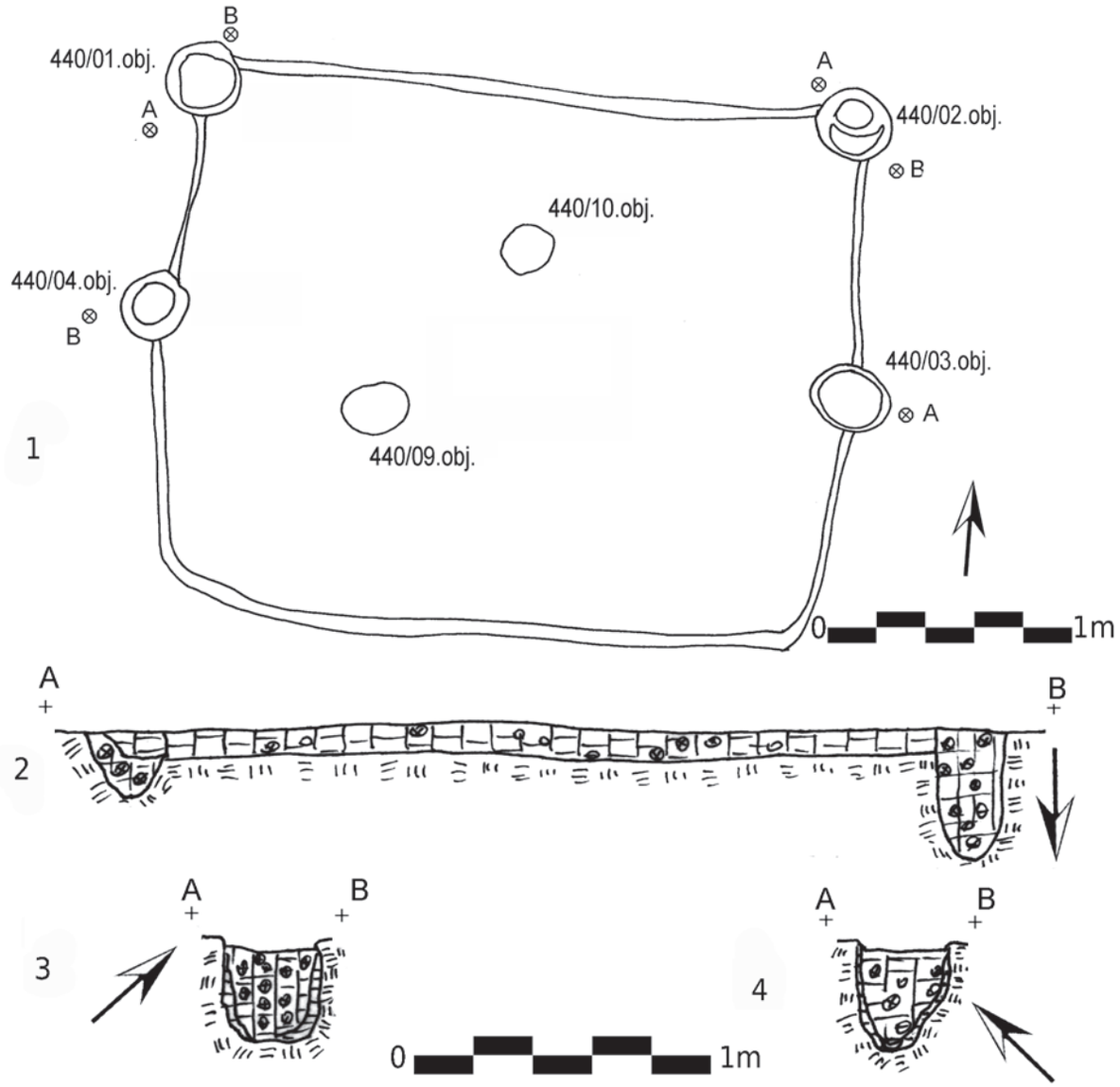
1. Sötétszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 2,1x2,1 cm.
2. Barna, belül szürke, kormos, korongolt, folyami homokkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 2,7x2,9 cm.
3. Sötétszürke, korongolt, simított, kopott, homokkal soványított, réteges törésű, lépcsővel tagolt vállú *edény oldaltöredéke*. 3,8x5,5 cm.
4. Világosszürke, korongolt, kopott, réteges törésű, mészkőszemcsével soványított, ívesen kihajló, kissé megvastagodó peremű *hombár töredéke*. Pá. nem mérhető, 3x3,4 cm.
5. Sötétszürke, belül szürke, korongolt, simított, réteges törésű *hombár oldaltöredéke*. 5,6x6,2 cm.
6. Sötétszürke, korongolt, kívül-belül simított *tál oldaltöredéke*. 5,2x8,3 cm.
7. Világosszürke, korongolt, kopott, homokkal soványított, réteges törésű *hombár alj- és oldaltöredéke*. Fá. 10 cm, 4,4x5,3 cm.
8. Szürke, korongolt, homokkal soványított, réteges törésű, korongos talpú *edény alj- és oldaltöredéke*. Fá. 11 cm, 7,8x10,8 cm.
9. Téglaszínű, korong nélkül készített, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, réteges törésű *fazék oldaltöredéke*. 2,5x4 cm.
10. Végei felé kiszélesedő *fenőkő töredéke.* H. 11,2 cm, Sz. 2,3-3 cm, V. 2,2 cm.

M3 autópálya 58. lelőhely

440. objektum: Téglalap alaprajzú, fekete, délnyugati sarkában paticsszemcsés felszínű objektum, hossztengelyében a nyugati falból „kiugrik" a 440/04., az északnyugati sarokból a 440/01., az északkeleti sarokból a 440/02., míg a tengely keleti végén a 440/03. cölöplyuk. A 440/09. cölöplyuk az ÉK–DNy-i átlós tengely délnyugati harmadában, míg a 440/10. cölöplyuk ugyanennek a tengelynek nagyjából középső részén jelentkezett. Meredek falú, egyenes aljú ház. Betöltése sötétszürke, paticsszemcsés. 226x288 cm, M. 10 cm (12. kép 1–4.).

1. Téglaszínű, korongolt, jól iszapolt, simított sekély, dőlt árkokkal kitöltött háromszög sormintával díszített *korsó(?) oldaltöredéke*. Pá. nem mérhető, 4,8x5 cm (XXV. tábla 2.).
2. Szürke, korongolt, gyengén iszapolt, enyhén kihajló, megvastagodó peremű, éles válltörésű *tál töredéke*. 3x4 cm (XXV. tábla 1.).
3. Három téglaszínű, korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított *fazéktöredék*. 2x2,6 cm, 2,7x3,1 cm, 3,2x4 cm.
4. Téglaszínű, korongolt, kopott, kevés kőzúzalékkal soványított *edény oldaltöredéke*, külső oldalán erős korongolási nyomokkal. 2,5x3,2 cm.
5. Szürke, korongolt, kopott, jól iszapolt *edény oldaltöredéke*, külső oldalán erős korongolási nyomokkal. 2,3x3,3 cm.
6. Barna, korongolt, kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*, külső oldalán erős korongolási nyomokkal. 4,7x5,7 cm.

550. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alakú, nagyméretű szürkésbarna, sötétszürke foltos, paticsszemcsés felszínű objektum. Meredek oldalú, egyenes aljú ház. Tapasztott padlót nem találtunk. A keleti oldalán az 574. számot egy sekélyebb objektum kapta, mely nem bizonyult önálló régészeti jelenségnek, hanem az 550. ház lépcsős előtere lehetett. Betöltése szürkésbarna, sárga, szürke szemcsékkel kevert. 324x354 cm, M. 32-43 cm (13. kép 1–4.).

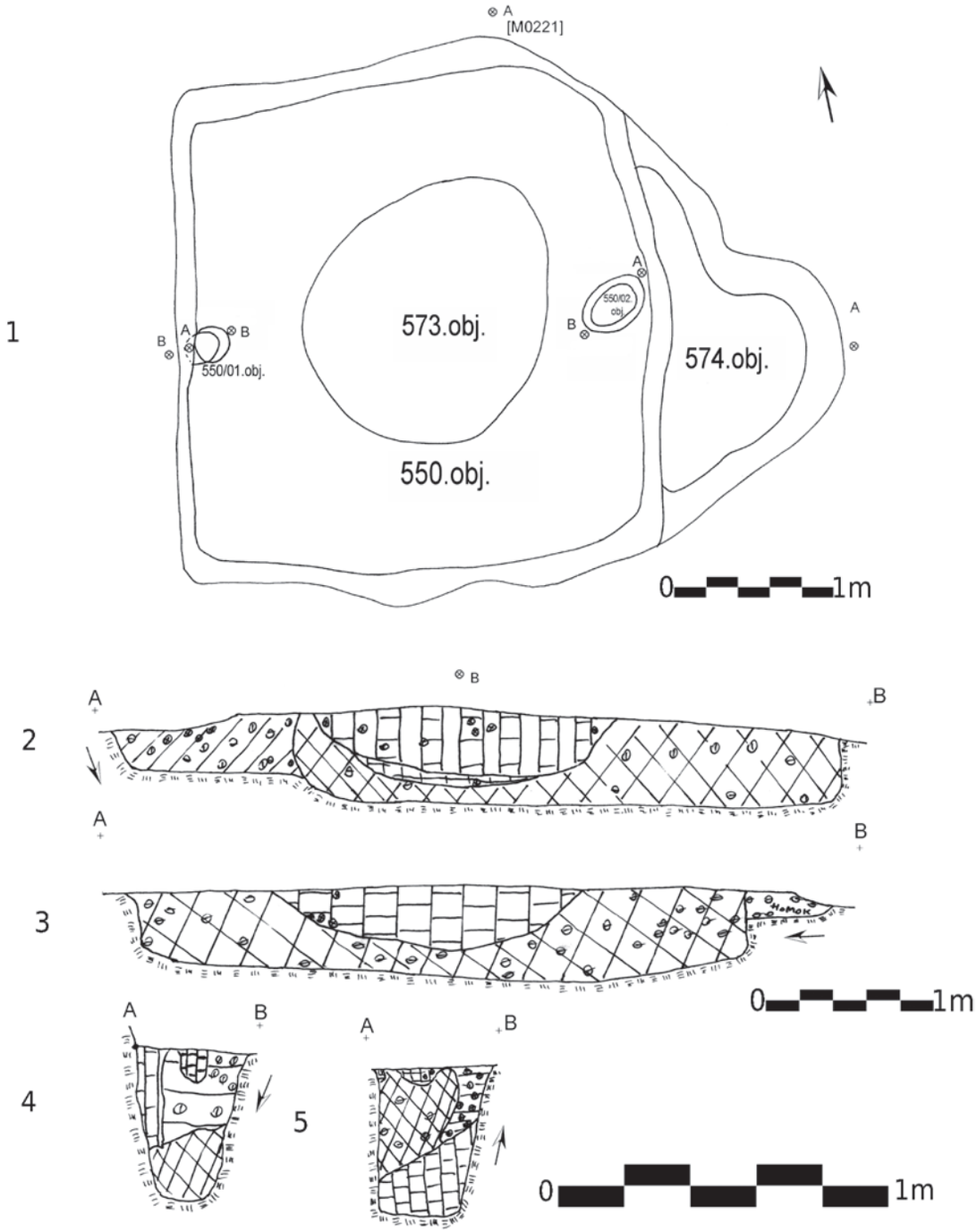
12. kép
M3 58. lelőhely 440. ház

Fig. 12
Motorway 3, Site 58, house 440

550.01. objektum: Cölöplyuk a ház nyugati oldalának közepénél, a fal mellett. A nyesett felület alatt 38 cm mélyen jelentkezett kerek, sötétbarna felületű folttal. Hengeres, alja a nyugati oldala felé lejtett. Betöltése az alsó részében sötétszürke, felső részében szürkésbarna, sárga foltosan kevert. Átm. 36x36 cm, M. 82 cm.

550.02. objektum: Cölöplyuk a ház keleti oldalának közepénél. Alja felé összeszűkül, betöltése az alsó részében szürkésbarna, felső részében sárga, sötétszürke foltosan kevert. Átm. 31x35 cm, M. 87 cm.

1. Barnásszürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, két vízszintesen bekarcolt vonallal díszített *fazék oldaltöredéke*. 2x2,8 cm (XXV. tábla 3.).

13. kép
M3 58. lelőhely 550. ház

Fig. 13
Motorway M3, Site 58, house 550

2. Szürke, korongolt, kőzúzalékkal soványított, sekélyen bekarcolt hullámvonalköteggel díszített *fazék oldaltöredéke*. 3x3,5 cm (XXV. tábla 4.).
3. Szürke, korongolt, simított, jól iszapolt *edény oldaltöredéke*. 2,1x3 cm.
4. Szürke, korongolt *fazék* kevés finom kőzúzalékkal soványított két *töredéke*, az egyik peremdarab. Pá. kb. 12 cm, 1,5x3,6 cm, 1,7x2 cm.
5. Barna, kézi korongon formált, kerámia- és kőzúzalékkal soványított *fazék oldaltöredéke*. 8,6x9 cm.
6. Aurelianus (270–275) *subaeratus* (XXV. tábla 10.).

A humuszban fémkereső műszerrel talált tárgyak:

1. Ovális, trapézhoz hasonló átmetszetű, kisméretű, öntött *bronzcsat.* A csattest a csattüske rögzítési helyénél egy szakaszon elvékonyodik, itt kör átmetszetű, a háromszög átmetszetű csattüske a tövénél ék alakban vésett, hegye a karikára hajlik. Átm. 1,2x1,8 cm, M. 0,7 cm (XXV. tábla 9.).
2. Kéttagú, felül húros *vasfibula töredéke.* Kengyele kör átmetszetű. Lába és tűje hiányzik. H. 4,5 cm. A kengyel átm. 0,4 cm (XXV. tábla 6.).
3. Kéttagú, felül húros, oldalt hajlított lábú *vasfibula töredéke.* Kengyele kör átmetszetű. Tűje hiányzik. H. 6,2 cm. A kengyel átm. 0,5 cm (XXV. tábla 5.).
4. Kéttagú, felül húros, oldalt hajlított lábú *vasfibula töredéke.* Kengyele kör átmetszetű. Tűjének vége hiányzik. Erősen korrodálódott. H. 7,2 cm. A kengyel átm. 0,6 cm (XXV. tábla 7.).
5. Aláhajlított, kiszélesedő lábú, nagyméretű *vasfibula töredéke.* Kengyele két, négyzetes átmetszetű tagból áll, mely a láb egymással szemközti oldalára támaszkodik. A kengyel nagyobb része, a fej és a tű hiányzik. H. 5,1 cm, Sz. 0,6 cm (XXV. tábla 8.).

A 14. lelőhely leletanyagának értékelése[5]

Kerámia

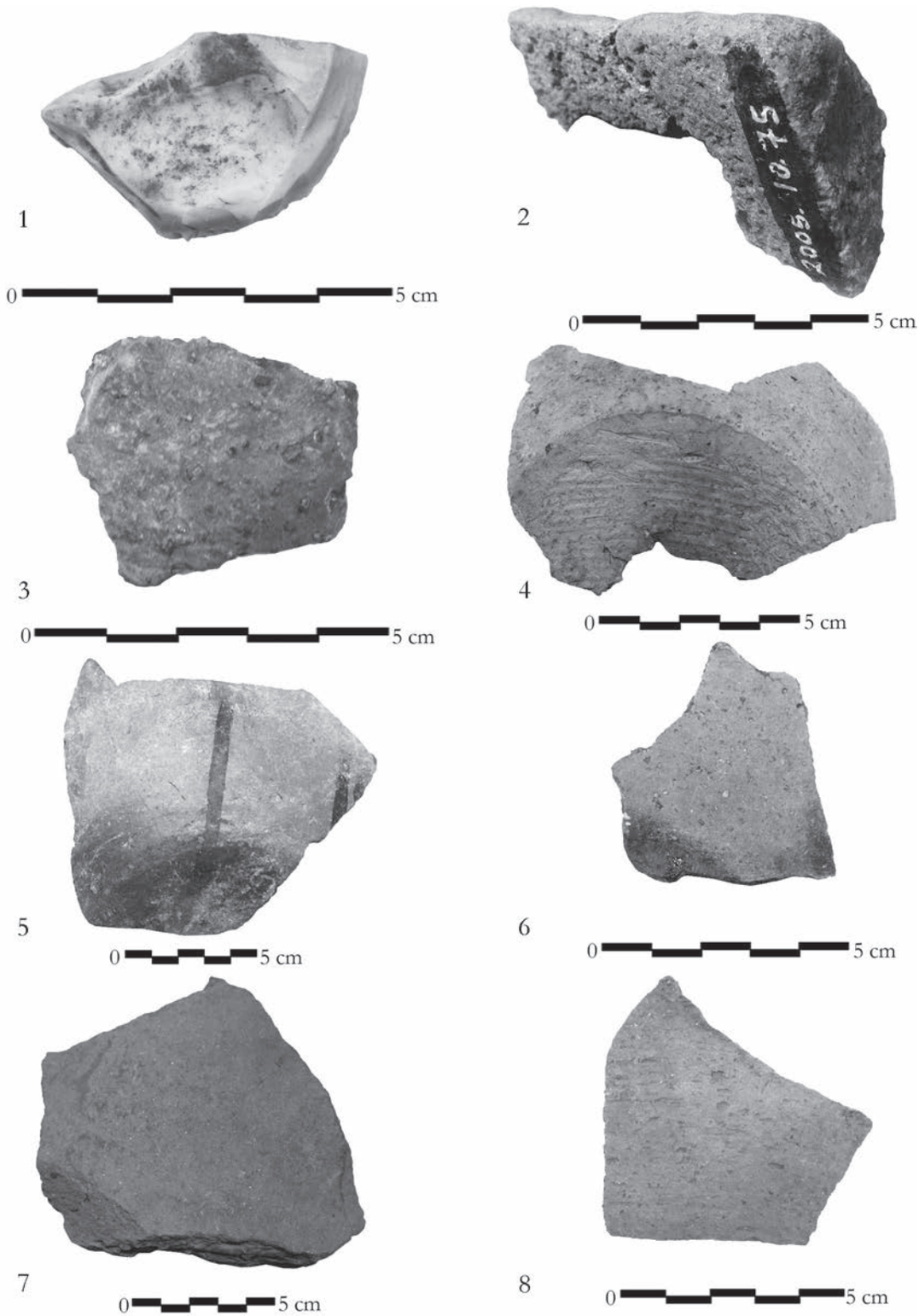
A leletanyag túlnyomó többségét a megszokott módon esetünkben is a kerámia teszi ki. A cserepek vizsgálata során 425 edény maradványait különítettük el. A darabszám természetesen csak becslés, mivel az égetés során különböző árnyalatok képződhetnek egy-egy edényen, így a cserepek összetartozása gyakran nem dönthető el. Megjegyzendő, hogy a négy épülethez képest magasnak tűnő darabszám valószínűleg mégsem túlzás: egy, a paraszti gazdálkodást elemző tanulmány adatai szerint egy átlagos háztartásban évente legalább 3-4 új cserépedény beszerzése vált szükségessé, és nem feltétlenül a megsemmisülés, hanem csak sérülés, kopás miatt. Élete folyamán még egy gyermektelen asszony is akár 200 db edényt felhalmozhatott, és egyes edénytípusok akár két nemzedék alatt használatban maradtak. A meglevő készlethez tehát mindig hozzászámolandó a szülői, sőt nagyszülői örökség (Fél–Hofer 1997. 252–253., 258.).

Korong nélkül készített kerámia

Tudjuk, hogy a korong nélkül készített kerámia – mind a Csengersima–petei telep késői anyagában, mind a késői szarmata leletek között – viszonylag kevés (Gindele–Istvánovits 2011. 99., 263., Kőhegyi–Vörös 1992. 108.). Így van ez esetünkben is: előfordulása a teljes anyagban 47 db, azaz 11,5 %.

A korongolatlan edények közül az azonosítható profilok alapján csak fazekak különíthetők el, melyek száma becsléseink szerint 32 db. A vállban szélesedő, kihajló peremű formát reprezentálják,

[5] A tárgyakat Dankóné Németh Erika, Takácsné Varga Ágnes és Szinyéri Péterné restaurálta, a rajzokat Beleznai Gabriella, Király József (†), Magyar Andrea és Svéda Csaba készítette. A lelőhely és az összesítő térképek Veszprémi László munkája. Fogadják köszönetemet!

14. kép

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 1, 6–8: 39. objektum, 2–4: 13. objektum, 5: 19. objektum

Fig. 14

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 1, 6–8: feature 39, 2–4: feature 13, 5: feature 19

semmilyen készítési vagy méretbeli jellegzetesség nem állapítható meg. Sovanyító anyaguk kerámiazúzalék, csak két töredékben azonosítottunk ehhez kevert kőzúzalékot.

Három esetben figyeltünk meg díszítést: egy fazékon ívelődő bekarcolt vonalat (IX. tábla 3.), míg két másik aljrészén függőleges, sekély kannelúrát (VII. tábla 6., XX. tábla 2.). Ez utóbbi ritkább, érdekesebb jelenség. Egy hasonlót ismerünk a III–IV. századra datált börvelyi teleprészletről (Gindele 2010. 309. Taf. 33: 18.). A karcolt díszű fazék pereme vágott, ráadásul mintha fedőhornyos lenne (IX. tábla 3.), azaz a jellegtelen töredékek egy része fedőkhöz is tartozhat. Fedőtartó kialakítása egyébként több edényen feltételezhető (pl. VI. tábla 5., 7.), biztosan azonban mindössze egyetlen fedő azonosítható. Két fazékon figyelhető meg agyagmáz használata. Szarmata közegben ez utóbbi felületkezelés a késői anyagban jellemző (Vaday 1989. 174.).

Korongolt kerámia

Összességében elmondható, hogy a 14. lelőhely kerámiájának nyersanyagát döntő többségében eleve homokkal sovanyították, melyhez különböző mértékben és szemcsenagyságban kőzúzalékot vagy apró kavicsot adagoltak (14. kép 3–4., 6–8.). Természetesen ez utóbbi két sovanyító anyag keverten is előfordul, ezért csak a jól elkülöníthető esetek számarányát vettük figyelembe. A kőőrlemény szemcsenagysága ugyan nem egységes, de karakteresen durvább zúzalékos példányt nem találtunk. Néhány esetben viszont igen finomra őrölt követ használtak, és ilyen esetben csak kis mennyiséget. Ez utóbbi edények kivétel nélkül hombárok maradványai.

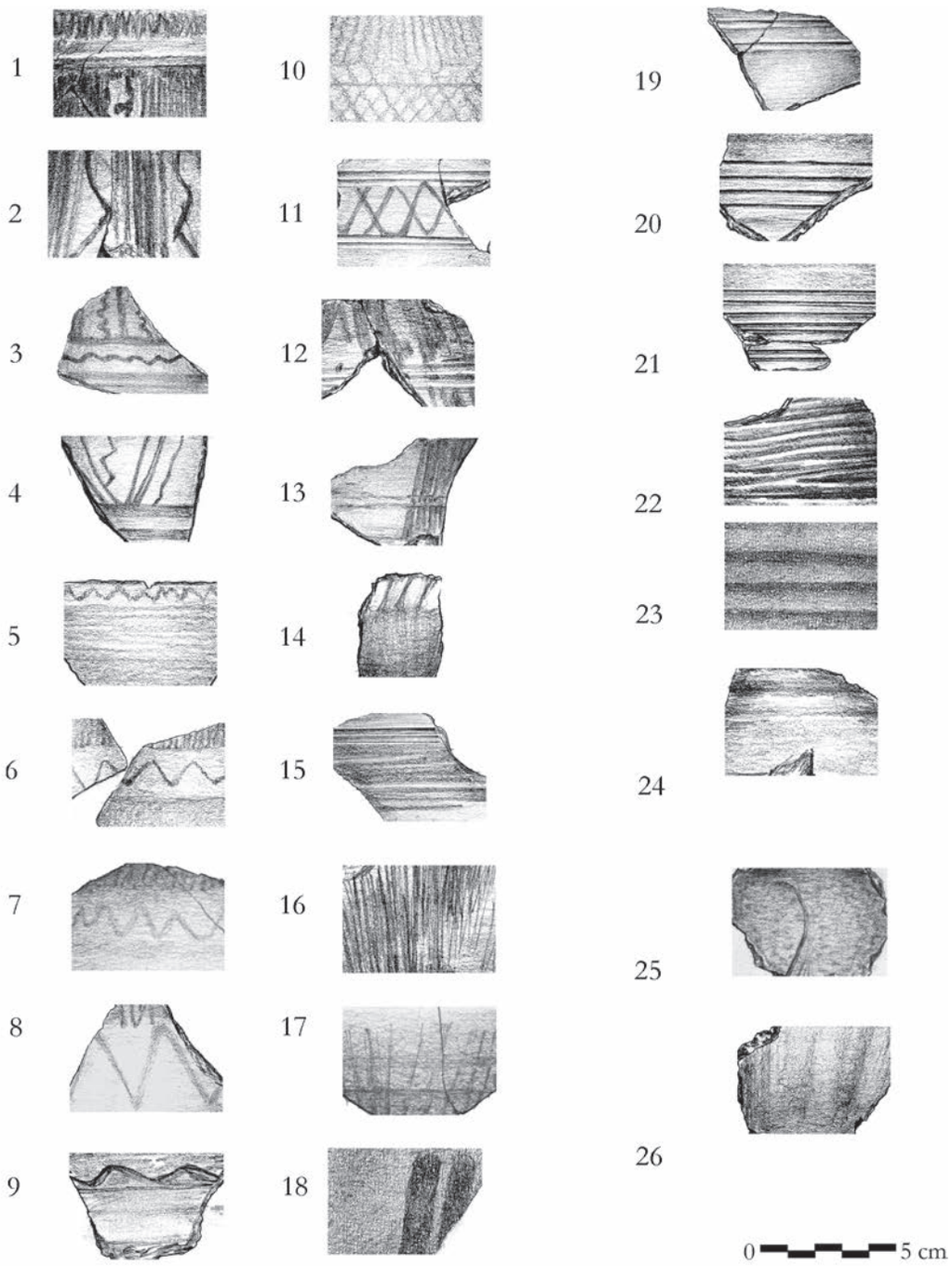
A homok nélküli, többé-kevésbé jól iszapolt töredékek száma 32, azaz a teljes korongolt kerámiának mindössze 8,4%-a. A homokon, kavicson és kőzúzalékon kívül sovanyító anyagként az eddig még nem azonosított barna szemcse két töredékben,[6] fehér szemcse két töredékben azonosítható. Ez utóbbi feltehetően riolittufa őrleményként határozható meg. Egyetlen esetben a homok markánsan csillámos volt, míg 26 töredék esetében nagy szemcséjű, folyami homok mutatható ki.

A biztosan azonosítható finomkerámia típusok közül a korsó és a tál közel azonos mennyiségben van jelen. Míg a tálak egy-két kivételtől eltekintve díszítetlenek, addig a díszített töredékek mindegyike korsókhoz tartozik.

A szürke különböző árnyalatai abszolút többségben vannak, téglaszínű edény 16 db, barna 26 db, fekete 35 darab azonosítható. A felületkezelés értékelésénél csak azokat a töredékeket vettük figyelembe, ahol a simítás a teljes felületre kiterjed, más esetben a simítást kifejezetten díszítményként értékeljük. Eszerint a vízszintesen, egyenletesen simított töredék 59 db, míg sávosan simított 69 db. Két további esetben megfigyelhető a függőleges simítás is: az egyik teljes felületen, a másik sávosan. Adataink szerint tehát megoszlásuk közel azonos.

Edényeinknek csak minimális hányada díszített. A besimított minták megoszlása a következő: hullámvonal 5 db, farkasfog minta 8 db, hálóminta 3 db cserépen. A farkasfog minta egy esetben karcolt. A váll lépcsős tagolása 5 esetben figyelhető meg. A 4 db kannelúra mély és keskeny, vonalkötegszerű. A vízszintes kannelúra egy esetben egy poháron, a többi esetben korongolt fazekakon mutatható ki. Dőlt kannelúra egy korsótöredéken van. Összetett díszítményként értelmezhető a matt és a simított, függőleges sávok váltakozása, melyek közül a matt mezőben függőleges farkasfog/hullámvonal látható. Ez az ún. murgai jellegű motívum 3 db-ot számlál. Egy-egy olyan edényünk van, ahol a vízszintes simításra függőlegesen simítottak: sávosra sávosan (XV. tábla 6.), illetve egy teljes felületű simításra függőlegesen, vonalkázásszerűen (X. tábla 5.). Három edényen vízszintes, két másikon pedig többé-kevésbé függőleges, széles sávokat simítottak (X. tábla 1., XIV. tábla 3.,

[6] Könnyen elképzelhető, hogy ez esetben csak a nem megfelelően előkészített agyag szennyeződéséről van szó.

15. kép

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely kerámiájának díszítményei 1–18: gyorskorongolt finomkerámia, 19–24: gyorskorongolt fazekak, 25–26: korong nélkül készített edények, 1–8, 10–17: besimított minták, 9: bekarcolt minta, 18: festett minta, 19–24: karcolt vonalköteg, illetve kannelúra, 25: bekarcolt vonaldísz, 26: függőleges kannelúra

Fig. 15

Pottery decorations of Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 1–18: wheel-turned fine pottery, 19–24: wheel-turned pots, 25–26: handmade vessels, 1–8, 10–17: smoothed patterns, 9: incised pattern, 18: painted pattern, 19–24: incised bunch of lines and flutes, 25: incised line decoration, 26: vertical flute.

illetve VI. tábla 6., IX. tábla1., XIV. tábla 1.). Az egyik edény vízszintes, széles sávját szabálytalan vonalkázással alakították ki (XV. tábla 7.).

A császárkori kerámiaanyag díszítése csak ritkán segít a kronológia megállapításában. Igaz ez a szimpla farkasfog/hullámvonal[7] mintára és a lépcsős válltagolásra egyaránt (II. tábla 2., 4., I. tábla 2., XI. tábla 1., 15. kép 1., illetve XII. tábla 1., XXI. tábla 3.). Az általunk azonosítottak közül csak a hálóminta, az ún. „murgai" díszítmény és a kannelúra segíthet kisebb-nagyobb mértékben, mert ezek a késő császárkortól jelentkeznek, igaz, a népvándorlás korban is kedveltek maradnak. Etnikai meghatározást mindenesetre nem tesznek lehetővé.

A császárkori kerámiaművesség ritka produktumai azok a festett edények, melyeken minden esetben valamelyik irányban dőlő, keskeny vonalak, sávok figyelhetők meg (15. kép 18.). Ez a díszítés a korai szarmata/dák anyagban éppúgy jelen van, mint a Bereg kultúrában, de előfordulása minden korszakban szórványos (Maróti–Vaday 1980., Istvánovits–Lőrinczy–Pintye 2005. 103. 20. kép 4., Pintye 2010. 100., 136., 36. ábra 2.). Lelőhelyünkön két ilyen töredéket találtunk (VII. tábla 5., 14. kép 5.), de ezek – a díszítés ritka megjelenése miatt – messze ható következtetések levonására nem alkalmasak. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy az etnikailag kevert lelőhelyekre jellemzőek. Jelenlétükre mindenesetre érdemes figyelnünk. Az edények talpának kialakítása szintén eléggé egysíkú: a két korongos típus (IV. tábla 4.) mellett két gyűrűs talp (VII. tábla 2., XIX. tábla 4.) azonosítható.

Edénytípusok

A cserépanyagot az alábbi típusokhoz soroltuk: 28 db tál, 22 db korsó, 1 db pohár, legalább 50 db hombár[8] és kb. 107 db korongolt fazék[9].

10 db edényről állapítottuk meg, hogy kézi korongolt, ezek mindegyike fazék.

Tálak

A tálak döntő többségükben bikónikus formák, többé-kevésbé élesen vagy erősen megtört vállal/hassal (XXVI–XXVII. tábla). A többséget képviselő S profilú példányok általában mélyek, csak kevés tányérszerű darab fordul elő. A perem egyetlen esetben tagolt, síkja – egy példány kivételével – túlnyúlik a váll vonalán. Ívelt oldalú példány léte mindössze egy esetben bizonyítható (XVII. tábla 2.). Egyetlen darab díszített, ennek pereme belső síkján egy mélyen karcolt farkasfog minta, vállán pedig ugyanígy kialakított két vízszintes, párhuzamos vonal látható (VII. tábla 1.). A bikónikus tálak vidékünkön a Kr. u. II–III. század fordulóján jelennek meg és a császárkorban végig használatban maradnak (Gindele–Istvánovits 2009. 87–88., 529. Abb. 46., 531., Abb. 48. D.). Településünk táltípusainak összetétele markánsan eltér mind a Bereg kultúra, mind ÉNy-Románia császárkori telepein tapasztaltaktól. Míg ezek lelőhelyein a hengeres vagy meredek nyakú-vállú, megtörő hasú tál meglehetősen gyakori a késő császárkorban (például Gindele 2010. 278. Taf. 2: 281., Taf. 5: 327., Taf. 51: 342. Taf. 66., Kotygorosko 1997. 817. Fig 2: 22–23., 818. Fig 3: 13–14., 17–19.), addig mi mindössze egy biztosan ilyen darabot (XXI. tábla 1.) tudunk bemutatni településünkről. Előbbi típusba tartozó tálunk legközelebbi analógiája Pócspetrin, III. századi szarmata telepen került elő, de

[7] A minta elnagyoltsága vagy éppen a motívumok keveredése miatt sokszor nehéz eldönteni, hogy valójában melyikről van szó.

[8] Méretükből adódóan a belőlük származó, jellegtelen töredékek mennyisége még óvatos darabszám becslést sem tesz lehetővé.

[9] Megjegyzendő, hogy a kőzúzalékos/szemcsés soványítású cserepek között előfordulhat korsó is, ám esetünkben egyértelműen erre utaló töredék nem került elő.

publikálója szerint ez a forma idegen a szarmata környezetben, ellenben Csengersima–Pete telepén gyakori forma ebben a században (Masek 2012. 223–224. 7. ábra, 4: 256., Gindele–Istvánovits 2009. 34–35. Abb. 41–42.).

S profilú tálaink kiváló formai párhuzamait közli S. Bulzan Margine lelőhelyről, a Berettyó völgyéből egy Przeworsk–dák telepről, ám azok korong nélkül készítettek. A szerző a II. század második fele – III. század közepe közé keltezte a lelőhelyet (Bulzan 2013. 460., 463. Pl. III: 6–7.).[10]

Kis mennyiségben ismert Zilahról korongolt változatban is a forma, de a szerzők nem végezték el az elemzésüket (Matei–Stanciu 2000. 495. Pl. 314: 4., 5., 8.). A lelőhely anyagának összetétele markánsan eltér a miénktől. A típus képviselője előfordult Lazuri/Lázári–Béla-réten, de a kontextus itt is teljesen eltérő. A falurészletet a szerző a D1 periódus végére keltezte és hangsúlyozta „poszt-Przeworsk" és „poszt-Csernyahov" kapcsolatait (Gindele 2010. 159., 356. Taf. 80: 3., 357. Taf. 81: 5., 358. Taf. 82: 10.).

A VII. tábla 1. tál peremén finom fedőtartós kiképzés érzékelhető. Jó analógiáját közölték Ongáról a Kr. u. V. század második feléből, bár az apró kaviccsal soványított anyagú (Soós 2014. 193., 195., 203. IV. tábla 7.). E táltípus a Marosszentanna–Csernyahov műveltség jellemzője a C3–D1 fázisban a Középső-Dnyeper-vidéken, de az ott előkerülő példányok leggyakrabban talpgyűrűsek (Petrauskas 2011. 412. Abb. 12: 413.). A késő római kori kvád fazekasok is előállítottak ilyen tálakat (Varsik–Kolník 2011. 350., 351. Abb. 15., 14.).

A karakteres has-/válltörésű tálak nem túl gyakoriak a szarmatáknál. Az S profilú tálak a mi edényeinkhez hasonló változatai kifejezetten ritkák, és elsősorban a késő szarmata – hun kori szarmata képviselőik ismertek (Vaday 1989. 150–151., 333. Abb. 41: 36–37.). Fazekasaik által egyik leggyakrabban készített edényük ívelt oldalú/félgömbös testű vagy kónikus. Előbbiek minimális előfordulása leletanyagunkban egyben lelőhelyünknek az irániak telepeitől való különbözőségét is jelzi. Az ívelt oldalú tálak nagy számban fordulnak elő a Kárpát-medence északkeleti régiójának császárkori kerámiaművességében Kelet-Szlovákiától a Kárpátalján át a Partiumig (Lamiová-Schmiedlová 1969., Kotygorosko 1997., Gindele 2010.).

A késő római fazekasműhelyek nagy számban gyártották a formát, de a római példányok gyakran besimítottak. Ottományi K. összefoglalta e táltípus elterjedését és megállapította, hogy a provinciális anyagban főleg a limes mentén fordulnak elő az V. század elején – első felében. Párhuzamait említi a mauterni műhelyből és Bécs környéki lelőhelyekről (Ottományi 2008. 156–157., 158. 14. kép 5., 175.).

Korsók

Egyik korsónkon dőlt kannelúra van (X. tábla 4.). Ez a díszítmény mind a kései szarmata, mind a Bereg kultúrás, mind pedig az északnyugat-romániai császárkori anyagban minimális mértékben jelen van. A hun periódusban a Dunántúlon közkedvelt. V. Kotigorosko szerint a Felső-Tisza-vidéken már a III. századtól kimutatható, míg a kutatók többsége a hun előretörés idejétől datálja ezeket. Eredetét a Marosszentanna–Csernyahov kultúrában látja a kutatás (Kotigoroško 1995. 143., 326. Fig. 117., 329. Fig. 120: 1–2., Gindele 2010. 194., 346. Taf. 70: 9., Taf. 73: 7–8., Párducz 1959a. 329., 359. XII: 5., Vaday 1982. 127–128.).

A rácsminta (I. tábla 1., VI. tábla 3.) és általában a besimított díszítés a késő császárkor – hun kor jellemző díszítésmódja a római műhelyektől a szarmatákig, germánokig (Ottományi 2008. 166.).

[10] A kerámia egy része és a fibula valóban származhat a C1b időszakból, ám a bepecsételt kerámia római eredetéről nem győzött meg a szerző. Figyelembe kell vennünk a barbár műhelyek termékeit is. Ezek egy része pedig feltehetően csak Dacia feladása után kezdte meg működését (Istvánovits 1997. 722–723.).

Egy másik díszítőelem a matt és simított függőleges sávok váltakozása, valamint az előbbin függőlegesen simított farkasfog/hullámvonal dísz (II. tábla 1., VI. tábla 10., XII. tábla 1. és esetleg VII. tábla 3., XIV. tábla 1.).[11] Ennek, az ún. „murgai" motívumnak az egyik legkorábbi megléte környékünkön a Csengersima–petei település 5. fázisában, a III. század közepe – IV. század közepe közti időszakban bizonyítható (Gindele–Istvánovits 2009. 536. Abb. 53., 537. Abb. 54.). Ez a díszítmény az egyik korsónkon majdnem pontosan a névadó leletnek megfelelően jelenik meg. Ugyancsak jó párhuzamként ajánlkozik a körösladányi korsó (Alföldi 1932. XXVI: 1., Bóna 1993. 163. 110. kép, Masek 2013. 240. Abb. 5: 1.). A murgai korsók divatja széles körben elterjedt a IV. század második fele és a VI. század közepe között (összefoglalóan: Masek 2013. 237.).

A korsók szalagfülének metszete ovális (egy esetben téglalap: XIV. tábla 2.), sekély széles árokkal/árkokkal tagolt (II. tábla 1., VIII. tábla 1., XIV. tábla 1., XXII. tábla 5.).

Hombárok

Ha csak az edények profilját nézzük, megállapíthatjuk, hogy hombárjaink meglehetősen egységesek. Számukra elsősorban a cserépdarabok nagyságából és a peremátmérőkből következtethetünk. Peremük egyszerű, tagolatlan. Az egyetlen markáns jegy, hogy alsó/középső harmadukban öblösödnek (III. tábla 9., IV. tábla 1., 6., IX. tábla 4., XV. tábla 4., XI. tábla 1., XIV. tábla 3., XXI. tábla 3. stb.). Talán nem mellékes az sem, hogy zömük közepes vagy kisméretű. Ez utóbbi jellegzetességhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy a szomszédos szarmata kultúrában a III. századtól jelennek meg a kisméretű hombárok, és a szarmatakor utolsó periódusában kifejezetten jellemzőek (Vaday 1989. 138–139.).

Annyi bizonyos, hogy településünk a részben egykorú Bereg kultúrától, valamint Északnyugat-Románia, Kelet-Szlovákia császárkori anyagától vagy éppen a Marosszentanna–Csernyahov műveltségtől elsősorban a széles, vízszintesen kihajló, síkozott vagy T alakú peremű, nyak nélküli – gyakran kőzúzalékkal soványított – hombárok hiánya alapján különbözik (Végh 1999. 214., Gindele–Istvánovits 2009. 61., 542–543. Abb. 59–60., Pintye 2010. 107.).

Fazekak

A korongolt edények közül a legnagyobb mennyiségben a fazekak különíthetők el. A teljes anyag mintegy 25%-át teszik ki.

A kőzúzalékos/apró kavicsos sovanyítású edények (14. kép 3–4., 6., 8.) a tapasztalatok szerint elsősorban a fazekak közül kerültek ki, melyek között a közepes méretű darabok a dominánsak. Ezen edényeknek csupán kis része díszített, minden esetben a vállon jelentkező, sekélyen, viszonylag szélesen karcolt vonalköteg motívummal/kannelúrával (I. tábla 5., VI. tábla 2., 8., VIII. tábla 5., XVII. tábla 5., XXII. tábla 2., 15. kép 19–22.). Ugyan nem díszítés, de fontos jellegzetesség, hogy több esetben (14 db) a külső felületen markáns korongolási nyomok láthatók (X. tábla 3., 6., XII. tábla 2., XXII. tábla 2., XXIV. tábla 2., 15. kép 23–24.). Bár fedőt nem csak fedőtartós/hornyos peremkiképzés (21 db) esetén alkalmazhattak (II. tábla 4., VIII. tábla 5., XII. tábla 2., XIII. tábla 1–2., XVIII. tábla 5., XXII. tábla 3.), mégis érdekes, hogy az ilyen darabok számához képest a fedők száma elenyésző: biztosan mindössze 1 db határozható meg (III. tábla 3.).

A gyorskorongolt házi kerámia késő római kori és kora népvándorlás kori anyagának alapos vizsgálatát, a szarmata és gepida anyag összehasonlítását legutóbb Masek Zs. végezte el. Az elkülönítéshez számos jellegzetességet sorol fel. Mi – elsősorban a peremkiképzés egyszerű,

[11] Elképzelhető, hogy – anyaga és formája alapján – az egyik korsó a kora vaskori anyagából keveredett a 19. számú ház betöltésébe (VIII. tábla 3.).

egységes volta, a soványítóanyag döntően kőzúzalékos jellege, a váll árkolt díszítése, a soványítóanyag felszínen észlelhető „roncsolása”[12] (14. kép 8.) és a korongról való levágás mikéntje (14. kép 4.) alapján – úgy gondoljuk, hogy ez a kerámiatípus a gepida jellegű anyaggal (Masek 2014. 193–196.) mutat erős hasonlóságot.

A szemcsés, kőzúzalékos soványítású fazekak a Csengersima–petei telepen a Kr. u. III. század első felétől már kimutathatóak, majd a század második felétől számuk egyre emelkedik, és a IV. század végéig adatolható az előfordulásuk. ÉNy-Románia kortárs településein ugyanez a folyamat zajlik le (Gindele–Istvánovits 2009. 88.). Az V. századi tiszavasvári telepen megvan ugyan a kőzúzalékos kerámia, és vannak hasonló peremkiképzések és felületkezelés, de ott jelentős mennyiségű, jellegzetes késő szarmata pecsételt, beszurkált, valamint bekarcolt hullámvonalköteg díszű fazék mutatható ki, ráadásul a peremkiképzések is változatosabbak. Ezzel együtt e telep nem „tisztán szarmata”, hanem feltehetően keleti germán jelleget is mutat, az ún. Tiszadob–Tiszakarád–Tiszavalk népesség használhatta (Istvánovits 1999. 179., 182.). Szarmata közegben – legalábbis a Közép-Tisza-vidéken és a Dél-Alföldön – az ilyen jellegű anyag a késői időszakban jelenik csak meg (Vaday 1989. 161–162.).

Szövőszéknehezék, orsógomb

Míg a 13. és 39. házból néhány darab, illetve töredék került elő, a 66. házban több tucatra következtethetünk. Példányaink között kúpos éppúgy előfordul, mint gúla formájú. Egyik darab talpát karéjos, fülszerű nyúlvány tagolja (II. tábla 5., XXIII. 1–4.). Míg a hagyományos darabok a III–IV. századtól ismertek – egyebek mellett Beregdarócról, Ózdról, Csengersima–Petéről vagy gepida környezetből például Szarvasról (Pintye 2010. 100–101., 116. 16. ábra 6–7., Párducz–Korek 1958. 34., Gindele–Istvánovits 2009. 283. Taf. 25: 5., 414. Taf. 156: 3., 6., 7., Tóth 2006. Taf. 1: 8–9.) –, addig ez utóbbinak nem ismerjük párhuzamát. Egyetlen, szabályos bikónikus orsógombunk teljesen általános forma, a típust széles körben, hosszú időn át használták (XXII. tábla 4.).

Római importkerámia

Lelőhelyünkön két objektumban találtunk római importedény töredékeket. Mindkét jelenség ház, melyek közül a 19. számúban két különböző edény maradványai kerültek elő. A legtöbb információt a VI. tábla 9. számon szereplő, zöld mázas tálka hordozza, melyhez hasonló példányokat T. Cvjeticanin az LRG 31. típusba sorolta. Megállapította, hogy az ilyen tálak a dunai provinciák IV–V. századi szürke árujában gyakoriak. Ritkábban zöld ólommázas darabok is azonosíthatók. Párhuzamok alapján a típust a IV. század végére – V. század elejére keltezte (Cvjeticanin 2006. 40. b. ábra).

Ebből a házból származik egy másik, erősen kopott, szintén zöld mázas edény néhány töredéke, melyekről csak valószínűsíthető, hogy egy korsóhoz tartozhattak. Fizikai jegyei alapján az előbbi edény kortársa lehet.

A 28. számú házból két szürke, szemcsés, erőteljes korongolási nyomokat mutató kisebb edény – feltehetően fazék vagy bögre – töredékét regisztráltuk. Az ilyen jellegű anyag a provinciákban a középső császárkorban jelenik meg, és végigkíséri a római fazekasok működését. Profil híján csak a technikájuk utal arra, hogy a késő római időszakból származnak.[13]

Kisméretű, erősen kannelúrázott nyakú, kónikus poharunk (XIV. tábla 4.) párhuzamát nem ismerem, talán leginkább egy speciális római üvegpohárra, az ún. *Sturzbecher*re emlékeztet.

[12] A szemcse korongoláskor kimozdulva krátert, karcolásnyomot hagy.

[13] A meghatározást dr. Horváth Friderikától (MTA BTK Régészeti Intézet) kaptam. Segítségét nagyon köszönöm!

Az idézett példány az IV. század végétől jellemző a Duna-vidéki üvegtípusok közt (Zeman 1988. 517., 519., 536. Abb. XIII: 5.b.).

Üveg[14]

A kisméretű kobaltkék töredék nagy valószínűséggel az ún. féltojás alakú poharakhoz (Nuppengläser) tartozik (XII. tábla 3.). Ezeket a Kr. u. IV. század második felétől kezdve gyártják mind a keleti, mind a nyugati tartományokban, és nagy népszerűségnek örvendtek a korszak barbárjai között végig az V. század folyamán (Sorokina 1970., Barkóczi 1988. 37a–b.). Tárgyunk különlegességét nem a formája, hanem a színe adja: ez a kék szín a korai római periódusban gyakori, majd csak a kései tárgyakon találkozunk vele ismét, ekkor már jóval kisebb mennyiségben. Poharunk kiváló párhuzamát Mainz–Weisenauból közölték (Klein 1999. 9. Abb. 14.).

Fémek

A 14. lelőhely 19. objektumában lelt (fél?)kör alakú, vékony, téglalap átmetszetű, korrodált vastöredék funkciója kétséges (V. tábla 1.). Az egyik oldalán szerves anyag maradványok látszanak, melyekből talán vasalás mivolta valószínűsíthető.

A császárkor ritka lelete az ugyanebből az objektumból származó, másodlagosan meghajlított, keskeny, mindkét oldalán sűrűn fogazott fűrész (V. tábla 3.). Vágóéleinek kialakítása miatt fa vagy csont/szaru megmunkálásra használhatták. Hasonló darabok hazánkban Ózd–Stadion és Beregdaróc, részben kortárs teleprészleteiről ismertek. Több példány került elő a Felvidéken Kr. u. V. századi környezetben (Párducz–Korek 1958. 34. VII: 11., Pintye 2010. 100., 118. 18: 6., 34: 5., Pieta 1987. 388., 389. Abb. 2: 1., 3., 7.).

A 28. ház körszelet alakú, egyenes tengelyű, kisméretű vascsatjának karikája megvastagodó, kör átmetszetű. Pecke némileg túlér a karikán, melyre ráhajlik (V. tábla 4.). Ez a forma karakteres, széles körben elterjedt lelet a D1 horizonttól (Tejral 1997. 330.). Méretéből adódóan lábbeli vagy tarsoly szíjazatához tartozhatott.

Ez az objektum még egy jól keltezhető tárgyat tartalmazott: a kéttagú, oldalt hajlított lábú, széles tűtartójú vasfibula legközelebbi „testvérei" a közeli 58. lelőhelyről származnak (IV. tábla 5.).[15]

Két drótdarab (V. tábla 6.) felhasználása kérdéses, így itt elemzésétől eltekintünk.

A 39. objektumból származó vastárgy egy nagyméretű, négyzetes fejű, négyzet átmetszetű, kovácsoltvas szeg (V. tábla 2.). Korszakunkhoz tartozását nem zárhatjuk ki, mivel több más kortárs lelőhelyen azonosítottak hasonlókat, például a vaskúti 8. – hun kori szarmata – halom koporsószögei között vagy a pócspetri III. századi szarmata falu leletei között. Említhetünk ilyet Börvely–Halmosról, a romániai Szatmár megye III–IV. századi településéről vagy éppen a kortárs zilahi teleprészletről (Párducz 1959. 96. X: 5–7., 11., 13., 17–18., 20., 21., Masek 2012. 238. 35: 9., Gindele 2010. 321. Taf. 45: 4., 6., Matei–Stanciu 2000. 334. Pl. 153: 5., 364. Pl. 183: 4., 389. Pl. 208: 3–4.).

A 64. gödör kisméretű, keskeny pengéjű késének foka enyhén hajlik, mindössze viszonylag kis mérete miatt érdekes, különösebb információt nem hordoz (V. tábla 8.).

Végezetül a 66. ház vastárgyáról ejtek néhány szót. A téglalap átmetszetű, egyik vége felé hegyesdő tárgyra vastagon famaradvány korrodálódott. Formai jegyei alapján ebben egy tokban hordott reszelőt vagy árat(?) feltételezek.

[14] A töredék meghatározását és értékelését dr. Dévai Kata (MTA-ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport) végezte el. Segítségét nagyon szépen köszönöm!

[15] Értékelésüket lásd alább!

Csonteszközök

Két csontból készült lelet származik teleprészletünkből. A 39. házból egy szarvasmarha lábközépcsontból készült eszköz töredéke és egy félig átfúrt csontkorong (XXIV. tábla 1., XI. tábla 2.). Az előbbiről elképzelhető, hogy a csontkorcsolya egyszerűbb, fúrás és rögzítés nélküli fajtája lehet (Herman 1887. 173. 50. ábra 5., 51. ábra). A másik tárgy funkciójáról ennyit sem tudunk. Kis mérete és súlya alapján nem valószínű, hogy orsókarikaként használták volna.

Kőanyag

A kemencék építőanyagaként, valamint őrlőkőként felhasznált vulkáni kőanyag riolit és riolittufa, kis részben andezit. Ezek a Zemplénből származnak, a riolittufát nagy valószínűséggel Bodrogkeresztúrból hozták. Az egyik fenőkövünk nyersanyaga kárpáti homokkő (XIV. tábla 5.).[16] Az őrlőkövek formája a töredékesség miatt nehezen meghatározható, de feltehetően kör alakúak voltak, mely alól a 13. ház egyik darabja kivétel. Ez téglalap alakú, de profilja arra utal, hogy eredetileg háztető formájú, kézzel mozgatott dörzsölőkő lehetett (14. kép 2.).

Az 58. lelőhely leletanyagának értékelése

Kerámia

Az 58. lelőhely kerámiaanyaga minimális. Biztosan császárkori objektumaiban kevés cseréptöredék került elő. Ezek megoszlása: korongolt, jól iszapolt szürke cserép 2 db, korongolt, jól iszapolt barna edény 1 db, korongolt jól iszapolt, téglaszínű, besimított díszű korsó(?) 1 db (XXV. tábla 2.), korongolt, kevés, finom kőzúzalékkal soványított szürke fazék töredéke 4 db, ugyanilyen típusú barna és téglaszínű töredék 1-1 db, kézi korongolt, nagyméretű, barna fazék töredéke 1 db, korong nélkül készített fazéktöredék 3 db. Láthatjuk, hogy a cserépmennyiség minimális, és egy eset kivételével külön edények darabjairól van szó, azaz összesen 14 edényről beszélhetünk. Itt is feltűnő a korong nélkül készített fazekak alacsony száma. Megállapítható továbbá, hogy a jól iszapolt és kőzúzalékos edények aránya 4:7.

Típus szerint valószínűleg egy korongolt, jól iszapolt korsó, egy gyengén iszapolt tál és két más edény, hat korongolt, kőzúzalékkal soványított fazék, egy más szemcsés anyagú edény, valamint három korongolatlan fazék különíthető el.[17]

Az egyik fazék külső oldalán erős korongolási nyom mutatható ki, hasonlóan a 14. lelőhely fazekainak egy részéhez. Itt is megvan a karcolt vonaldíszű főzőedény (XXV. tábla 3.), ám újdonság a mélyen karcolt hullámvonal (XXV. tábla 4.). A legérdekesebb edényünk a 440. házból származik. A feljebb már elemzett, S profilú, éles hastörésű tálak közé tartozik, így tovább erősíti a két lelőhely rokonságát és – legalábbis részben – kronológiai párhuzamosságát (XXV. tábla 1.).

[16] A kőanyag meghatározását Szabó László vegyészmérnök végezte el. Munkáját ezúton is köszönöm!

[17] A korsók közül a peremtöredék biztosan, míg a másik valószínűleg ide sorolható díszítettsége és falvastagsága alapján. A kőzúzalékos anyagú edények egyéb kategóriáját azért hoztam létre, mert egy töredékben olyan kevés ez a sovanyítóanyag, hogy funkciója más is lehetett vagy egyszerűen az agyag szennyezettségéről van szó.

Fémek

Mivel a lelőhely nagyobb – és feltehetően leletekben gazdagabb – részét a kivitelező az ásatás megkezdése előtt homokkal terítette le, így ott csak fémkeresős leletfelderítést végezhettünk. A fémtárgyak zöme innen származik.

A feltáráson mindössze egy Aurelianus subaeratus került elő az 550. számú házból (XXV. tábla 10.).

A fibulák mindegyike vasból készült. Ezek egyikéről csak az mondható el, hogy egy nagyméretű, aláhajlított lábú példány töredéke (XXV. tábla 8.), míg további kettő (három?)[18] oldalt hajlított lábú, kéttagú, felül húros, spirálkaros típusú (XXV. tábla 5–7.). Szarmata közegben a Kr. u. IV. századtól az alá- és oldalt hajlított lábú, nagyméretű vasfibulák válnak népszerűvé. A tendencia széles körben igazolható az V. század elejéig (Istvánovits 1993. 96. Abb. 5., 9., 116., Istvánovits–Kulcsár 1994. 71.). Megállapításunk az előző lelőhely példányaira is áll.

A kisméretű, keskeny talapzatú, ovális bronzcsat kedvelt típus a gepidáknál az V. század második felétől (XXV. tábla 9.). Tarsolyzárként vagy cipőcsatként értelmezhető (Csallány 1961. 277., 282. Taf. 4: 12., Taf. 12: 2., Taf. 16: 4. stb.).

Házak

A 14. lelőhely 13. háza négyzet, a 19. és 23. ház trapéz alaprajzú (5. kép 1., illetve 6. kép 1., 7. kép 1.). Ezek kivételével minden épületünk téglalapot formáz. Az oszlophely nélküli (19., 23., 28., 39., 66. számúak) és a rövidebb oldalfal metszéspontjában állított ágasfás (13. számú) épületek a teljes Barbaricumban fellelhetőek (6. kép 1., 7. kép 1., 9. kép 1., 11. kép 1., illetve 5. kép 1.). Ez utóbbi a lelőhely egyetlen épülete, melyben cölöplyukat azonosítottunk. Rendkívüli mélysége (a humuszolt felszíntől számított 60 cm) és a betöltésében talált kövek alapján rokonságot mutat a 39. házzal. Mindkettőnek kőkemencét építettek. Közös vonásuk továbbá, hogy kb. 20 cm mélyen egy nagyon kemény, szürke réteget (sározás) dokumentáltunk, mely arra utal, hogy a házak padlóját megújították, szándékosan jóval sekélyebbé téve őket. A padló sározását a 28. számú házban is sikerült azonosítanunk.

Nagyon érdekes a 66. ház. Ez az egyetlen épület, melyben konkrét bizonyíték van ideiglenes(?) tűzhely létére, mégpedig a keleti oldal közepe táján lelt téglalap formájú átégett – platni nélküli – folt alapján (11. kép 1.). Megtaláltuk a déli oldalon egy szakaszon a paticsfal bedőlt maradványát. Ritka szerkezeti elemet észleltünk az északi fal mentén: egy olyan sekélyebb karéjt bontottunk ki, mely apszisra emlékeztet. Talán egy ívelt előtető lehetett, mely mintegy fedett bejáratként képzelhető el. A ház hosszanti falán kialakított bejárat DNy-Szlovákia limes menti kvád lelőhelyein feltárt épületek több típusára jellemző a császárkorban és a népvándorlás korban, bár ott a bejáratok szűkebbek, általában délről nyílnak és a házakban több variációban ásott cölöplyukak vannak (Kolník 1998. 145. Abb. 1: 5., 7., 9.). Az ózdi egyik késő császárkori háznál ugyancsak van ívelődő, szűk bejárat, de azt az ágasfás-szelemenes szerkezetű ház keleti oldalán nyitották (Párducz–Korek 1958. 23. 3. kép 8., 25.). Przeworsk kultúrás lelőhelyen figyeltek még meg Lengyelországban nyugati bejárattal ilyen épületet, melyet a Kr. u. V. század első felére datáltak (Abramek 1998. 212., 214. Fig. 12.). Szintén keleti tájolású, de széles bejárattal látták el a csehországi Křepicen feltárt egyik császárkori házat (Tejral 1998. 192. Abb. 10: 8., 193.).

[18] Bár az egyik fibula tűtartója hiányzik, méretben és egyéb formai jegyei alapján valószínűsíthető, hogy a másik két példány típusába sorolható.

Az épületben kupacokban talált nagyméretű, kúpos agyagnehezékekről mennyiségük alapján elképzelhető, hogy szövőszék ellensúlyai.

A fix sütőkemence megléte térségünk császárkori területeinek házaiban egyáltalán nem jellemző sem a szarmatáknál, sem a Bereg kultúrás, sem ÉNy-Románia más császárkori telepein. Ideiglenes tűzgyújtás nyomai ugyancsak ritkán kerülnek elő. Ez a helyzet a gepida falvak esetében is (Vörös 1998. 58., Istvánovits 1997. 718., Matei–Stanciu 2000. 146. Fig. 12: 1a., 148. Fig. 14., Istvánovits–Gindele 2009. 484. Abb. 1., Tóth 2006. 48–49.). Ilyen ideiglenes tűzhely lehetett a 66. számú házban.

A 13. és 39. házban feltételezett kőtűzhelyek úgyszintén ritkák a császárkorban – kora népvándorlás korban. Északkeleti sarkában kőkemencével létesített IV. századi házat tártak fel Hernádvécse lelőhelyen (Soós 2011. 330.). A kőkemence viszonylag gyakori a Marosszentanna–Csernyahov kultúra kései fázisában a Dnyeszter menti lelőhelyeken, míg Erdélyben egyenesen házaik jellemzője (Magomedov 1999. 71., Körösfői 2016. 167.[19]).

A 19. és 23. ház a kissé trapézhoz hasonló alaprajza miatt érdekes (6. kép 1., 7. kép 1.). Bárminemű következtetés levonása nélkül jegyzem csak meg, hogy ez a forma tipikusnak mondható a kvád falvakban (Kolník 1998. 145. Abb. 2.). A 14. lelőhely házai K–Ny és KÉK–NyDNy tájolásúak. A lelőhely 13. háza ágasfás-szelemenes szerkezetű, klasszikus nyeregtetős forma, míg a 23., 28., 39. és talán a 19. épület az ún. ollós-ágasos építési mód speciális variánsába tartoznak. Cölöplyuk híján a szarufák végeit összecsapolhatták, és az így létrejött fogópárokat a hosszanti oldalakon vízszintes és átlós elemekkel, ún. viharlécekkel köthették össze. A szerkezet gyakorlati megvalósítását dokumentáltuk a nyíregyházi Sóstói Múzeumfalu pákászházánál (16. kép) (Pintye–Tompa 2014. 110–112.).

16. kép
Cölöplyuk nélküli, ún. ollós-ágasos szerkezetű, viharléccel merevített épület váza

Fig. 16
Framework of a building without post-holes; so-called forked prop construction stiffened with weather-board

Az 58. lelőhely 550. háza az előbbi lelőhely 13. házának formáját és cölöplyukainak elrendezését követi, ám keleti oldalán – a 14. lelőhely 66. házához hasonló – apszisos bejáratot figyeltünk meg (13. kép). Fontos különbség, hogy itt a bejáratként értelmezhető karéj a teljes falhosszra kiterjed, továbbá ebben a tengelyben egy-egy cölöplyukat is kibontottunk a falak belső oldalán. Analógiákat a 66. háznál már említettünk. Ami itt szokatlan, a cölöplyukak elrendezése, hiszen a keleti oszlop pontosan a bejárat centrumába esik. Ezt a megoldást az egyik szarvasi gepida házban figyelték meg (Tóth 2006. 31. Abb. 18.). Véleményem szerint apszisos-előtetős szerkezet feltételezhető az ongai 149. számú ház északi oldalának kialakítása és a karéj indításainál kibontott egy-egy cölöplyuk alapján is (Soós 2014. 210. XI. t. 2.).

[19] Köszönöm Körösfői Zsoltnak, hogy publikálatlan doktori disszertációjának kéziratát rendelkezésemre bocsátotta!

A 440. ház rövidebb oldalai mentén észlelt 2-2 cölöplyuk feltehetően az eredeti szerkezet maradványa, míg a másik két – látszólag rendszer nélkül elhelyezkedő – cölöplyuk egy utólagos statikai megerősítésre utalhat (12. kép). Bejáratra utaló nyomot nem rögzítettünk.

A lelőhely házai alapvetően sekélyek, K–Ny-i irányúak. Tűzhelyet, kemencét nem létesítettek bennük. Mindkettő a nyeregtetős típusba sorolható. Az épületekhez semmilyen más objektum nem tartozott, ami tanya vagy pásztorállás jelleget kölcsönöz a jelenségeknek.

Feltételezésünk szerint a területen – vagy legalábbis egy részén – planírozhattak, amit az bizonyít, hogy egy-egy edény töredékei több objektumból kerültek elő.

Gödrök

Gödrökről csak a 14. lelőhely esetében beszélhetünk. A 8 gödör fele-fele arányban oszlik meg az egyszerű, ívelt oldalú és a méhkasos kiképzésű típus között (4. kép, 10. kép). „Felületkezelést" csak a 64. számú gödörben figyeltünk meg, ez teljes egészében kiégett. Elképzelhető, hogy a jelenség nem szándékos cselekmény nyoma, azaz nem a gödör szigetelése miatt létesült, hanem a korong nélkül készített edényeket égették benne.

A lelőhelyek környezete, településszerkezet

A – már említett – Nyíregyháza–Harangod 58. számú lelőhely,[20] közelségén és kronológiáján kívül azért is kulcsfontosságú adatokkal szolgálhat a környék késő császárkorának, hun korának és kora népvándorlás korának megismeréséhez, mert egy temetőt is felszínre hozott (Markó 2010.). Az ásatás leletanyagát ugyan csak felszínesen ismerjük, de a házak típusairól és méretükről tudjuk, hogy az általunk ismertetettekkel megegyeznek. Téglalap alaprajzúak, rövidebb oldaluk felezőjében egy-egy cölöplyukkal, illetve cölöplyuk nélkül,[21] ráadásul ott is előkerült egy „apszisos" épület. Találtak továbbá egy, a rövidebb oldalak mentén 3-3 cölöplyukkal létesített házat, mely a mi 58. számú lelőhelyünkön feltárt egyik építmény rokona. Azaz: a háztípusok nem zárják ki, hogy azonos népesség lakta a lelőhelyeket.

Bár a 14. lelőhely épületei nagyrészt egy csoportban tömörülnek, a gödrök elhelyezkedése mégis lazább, szórt jelleget kölcsönöz a falurészletnek. Ez a szerkezet és a korongolt fazekak nagy száma jellemzi a klasszikus gepida telepeket, de ezt figyelték meg az ongai V. század második felére keltezett falurészletnél is.

További hasonlóság a nyíregyházi lelőhelyek és az ongai között a házakkal biztosan egykorú (leletanyaggal keltezhető) gödrök kis száma (Soós 2014. 193., 195.). A KÖSz és a JAM feltárásán egyaránt sok volt a leletanyagot nem tartalmazó verem, melyek egy része a házakkal egykorú lehet. Amennyiben ez így van, rövid élettartalmú falvakról (az 58. lelőhely JAM által kutatott része esetében: tanyáról/pásztorállásról) lehet szó, mivel a gödröket túlnyomórészt még eredeti funkcióval használták, és nem kezdtek szemetet felhalmozni bennük (2–3. kép).

A geológiai környezet azonosságával magyarázható az is, hogy mind a 14. számú, mind az 58. számú lelőhely KÖSz által ásott részén előfordultak humuszba ásott objektumok.

A lelőhelyeket a térképre vetítve megállapíthatjuk, hogy dombhátakon jöttek létre, víz közelében. A Csorda-Páskum név sem véletlen, ugyanis az itteni lelőhelyeket jelenleg is lapos, füves térség szegi, mely kiválóan alkalmas legelőnek. Az I. katonai felmérés ezt alátámasztja. Ha a lelőhelyek egymáshoz való viszonyát akarjuk elemezni, egyetlen kapaszkodónk lehet: az említett felmérésen szerepel a jelenlegi Nyíregyháza–Nagykálló út elődje, a középkorban használt kereskedelmi/

[20] A helyzet hasonló az 1. lábjegyzetben közöltekhez, ám itt a hiba nem a település, hanem a dűlő megnevezésével van: valójában ez is a Csorda-Páskumhoz tartozik.

[21] Igaz, ezt a feltárók – leletanyag híján – ismeretlen korúnak határozták meg.

hadi útvonal (Ulrich 1995. 22.). Ettől északra található az 58. és a 14. lelőhely azonos, germán(?) leletanyaggal, míg ettől délre a Nagykálló–Ipari park egyértelműen szarmata anyagú telepe és temetője (1. kép). Utóbbinak létezik egy markáns késő császárkori – hun kori rétege is.[22]

Életmód

A településen a ló és szarvasmarha csontja közel azonos egyedszámban fordult elő, és csak kevéssel előzik meg a hasonló mennyiségben jelentkező sertés-juh-kecske hármast. Ritka késő császárkori – hun kori barbár csontlelet egy tyúk maradványa. Az egyetlen kutya meglepően kevés a korszak – elsősorban a szarmaták – telepein megfigyeltekhez képest. Egy szarvasagancs töredék és egy lapockatöredék (ez utóbbi fajhoz kötése bizonytalan) és egy nyúlcsont a vadászat bizonyítéka lehet.[23] A viszonylag magas ló egyedszám kivételével a kép a szokványos császárkori háziállat állományt és a vadászat csekély fontosságát tükrözi Északkelet-Magyarországon (Vörös 1999. 229., Vörös–Soós 2015. 165.).

A hat épülethez mindössze hat biztosan egykorú gödröt tudunk kapcsolni. Ha így vizsgáljuk a teleprészt, akkor úgy tűnik, mintha elsősorban állattartással foglalkozó közösséggel kellene számolnunk. Nem felejthetjük el azonban, hogy nem ismerjük a falu kiterjedését, ha pedig a lelet nélküli gödröket (vagy egy részüket) a házakhoz kötjük, akkor a kép már korántsem egyértelmű.

Összegzés

A néhány vonásával a mieinkkel párhuzamba állítható Lazuri/Lázári határában feltárt telep elemzésekor a szerző Przeworsk és Marosszentanna hatásokat feltételez, de a lelőhely anyagának összetétele annyira eltérő a nyíregyházi településrészletekétől, hogy még feltételes kapcsolatuk sem tehető fel. Ugyanez igaz a szomszédos szarmata, Bereg kultúrás és egyéb közeli császárkori – kora népvándorlás kori szlovákiai és romániai lelőhelyekre is.

Kerámiaanyagainkban kevés jellegzetes darab van. A díszítményekről csak annyi állapítható meg, hogy a késő császárkortól a népvándorlás koráig használatban voltak. Az edénykészlet összetétele a nagy mennyiségű gyorskorongolt fazék alapján a gepida telepeket idézi (Tóth 2006. 93.), azonban formájukat és technológiájukat tekintve nem alkalmasak etnikum meghatározásra. A 14. lelőhely anyagában érdekes vonás a hasban vagy az alsó harmadban öblösödő – elsősorban kis- és közepes méretű – hombárok uralkodó szerepe.

Mindkét telepünk kerámiáját inkább az éles válltörésű tálak határozzák meg. Ezek az S profilú edények esetünkben nem szemcsés anyagúak, mint késő római rokonaik egy része vagy éppen az északkelet-magyarországi, csehországi vagy ausztriai testvéreik zöme. Még csak besimított díszítésük sincs, mint a késő római tálak jelentős részének. Nincs talpkorongjuk, mint a Marosszentanna–Csernyahov műveltség hasonló táljainak.

Leginkább a késő római, limes menti lelőhelyek simított, ám díszítetlen példányaival rokonok. Ezekről annyit állapított meg a kutatás, hogy barbár ízlés szerint készültek. Egyelőre – legalábbis a kerámia alapján – annyi bizonyos csak, hogy e barbárok a germánok közül kerültek ki. Bár nem zárhatjuk ki a településrészletek (részbeni) egykorúságát, a 14. lelőhely a római leletek alapján inkább a Kr. u. IV. század második fele – V. század első fele közötti időszakra keltezhető, míg az 58. lelőhelyen – a kisméretű bronzcsat figyelembe vételével – az V. század második felében még biztosan folyt az élet.

---

[22] JAM Rég Ad. 2010.115. A szarmata lelőhely biztosan megélte a hun hódítás korát. A temetőből itt csak egy szíjszorítós, megvastagodó karikájú csatot, míg a telepről kétoldalas csontfésűt és kiöntőcsöves korsót említünk meg (a kronológiához lásd Vaday 1994. 106–108.).

[23] Az archaeozoológiai meghatározást Berendi Erzsébet (JAM) végezte el. Fogadja köszönetemet!

Irodalom

Abramek 1998.

Bogusław Abramek: A Group of Przeworsk Culture settlements from the meridional section of the river Warta from the 3rd/2nd century B.C. to the 5th/6th century A.D. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994. Hrsg. Achim Leube. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 50. Dr. Rudolf Habelt Verlag GMBH, Bonn 1998. 208–216.

Alföldi 1932.

Alföldi András: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. / Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. ArchHung IX. 1932.

Barkóczi 1988.

László Barkóczi: Pannonische Glasfunde in Ungarn. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

Bóna 1993.

Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Corvina, Budapest 1993.

Bulzan 2013.

Sorin Bulzan: A Roman Period (2nd–3rd century AD) settlement from the Barcău river. Margine, "Valea Tăniei–Ţarina" (Bihor County, Romania). [Császárkori (II–III. század) telep a Berettyó völgyében. Margine / Széltalló, „Valea Tăniei–Ţarina" (Bihar megye, Románia).] *NyJAMÉ* LV. 2013. 451–465.

Cvjeticanin 2006.

Tatjana Cvjeticanin: Late Roman glazed pottery. Archaeological Monographies 19. Nationalmuseum, Belgrade 2006.

Csallány 1961.

Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. (454-568 u. Z.) ArchHung 38. 1961.

Fél–Hofer 1997.

Fél Edit – Hofer Tamás: Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Balassi Kiadó, Budapest 1997.

Gindele 2010.

Robert Gindele: Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2010.

Gindele–Istvánovits 2009.

Robert Gindele – Eszter Istvánovits: Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima-Petea. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2009.

Gindele–Istvánovits 2011.

Robert Gindele – Eszter Istvánovits: Die römerzeitlichen Töpferöfen von Csengersima–Petea. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2011.

Herman 1887.

Herman Ottó: A magyar halászat könyve I–II. Kiadja a K. M. természettudományi Társulat, Budapest 1887.

Istvánovits 1993.

Eszter Istvánovits: Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *Acta ArchHung* XLV. 1993. 91–146.

István̈ovits 1997.
Eszter Istvánovits: Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman Age population of the Upper Tisza region. [Noi săpături arheologice în hotarul localităţii Beregsurány (Comitatul Szabolcs-Szatmár-Bereg).] *AMP* XXI. 1997. 717–742.
Istvánovits 1999.
Eszter Istvánovits: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag. A settlement of the 5th century. [Hunkori település maradványai Tiszavasváriban, a Városföldjén.] *NyJAMÉ* 41. 1999. 173–184.
Istvánovits–Kulcsár 1994.
Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: IV. századi éremmel keltezett sírok a kárpát-medencei szarmata barabricumban. In: Numizmatika és társtudományok. Szerk. Nagy Ádám. MFM – Numizmatikai Társulat, Szeged 1994. 69–85.
Istvánovits–Lőrinczy–Pintye 2005.
Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor – Pintye Gábor: A szegvár-oromdűlői császárkori telep. [Die frühkaiserzeitliche Siedlung von Szegvár-Oromdűlő.] *MFMÉ–StudArch* 11. 2005. 51–144.
Klein 1999.
Michael J. Klein: Römische Gläser: Formen, Farben und Dekore. Zur Ausstellung «Römische Glaskunst und Wandmalerei». In: Römische Glaskunst und Wandmalerei. Ausstellung des Landesmuseums Mainz vom 12. Dezember 1999 bis 20. Februar 2000. Hrsg. Michael J. Klein. Philipp von Zabern, Mainz 1999. 1–20.
Kolník 1998.
Titus Kolník: Haus und Hof im quadischen Limesvorland. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 50. Hrsg. Achim Leube. Dr. Rudolf Habelt Verlag GMBH, Bonn 1998. 144–159.
Kotigoroško 1995.
Vjačeslav Kotigoroško: Ţinuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n.-IV. e.n. (Perioadele La Tène si romana.) Biblioteca Thracologica 11. Ministeriul Invatamentului Institutul Roman de Tracologie, Bucureşti 1995.
Kotygorosko 1997.
Vyacheslav Kotygorosko: Stamped ceramic of the Upper Tisa region / Ceramica stampilată din regiunea Tisei Superioare. *AMP* XXI. 1997. 801–832.
Körösfői 2016.
Körösfői Zsolt: Az erdélyi Marosszentanna-kultúra. Doktori disszertáció kézirata. Budapest 2016.
Kőhegyi–Vörös 1992.
Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: 3-4. századi temető és 4-5. századi település Szeged-Algyőn. [Friedhof auf dem 3. und 4. Jh. und Siedlung auf dem 4. und 5. Jh. in Szeged-Algyő.] *MFMÉ* 1989–1990:1. (1992) 63–116.
Lamiová-Schmiedlová 1969.
Maria Lamiová-Schmiedlová: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. *SlA* 17: 2. 403–501.
Magomedov 1999.
Boris Magomedov: Siedlungen der Černjachov-Sîntana-Kultur. In: Die Sîntana de Mureş – Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums Caputh vom 20. bis 25.

Oktober 1995. Hrsg. Gudrun Gomolka-Fuchs. Römisch-Germanische Komission, Frankfurt am Main. Dr. Rudolf Habelt Verlag GMBH, Bonn 1999. 69–82.

Markó 2010.

Markó András: Nyíregyháza, Harangod (KÖH 34840). *RKM* 2010. (2011) 308.

Maróti–Vaday 1980.

T. Maróti Éva – H. Vaday Andrea: Kora császárkori figurális díszítésű, festett kerámia Pannoniában és a szarmata Barbaricumban. [Frühkaiserzeitliche bemalte Keramik mit figuraler Verzierung in Pannonien und im sarmatischen Barbaricum.] *StudCom* 9. 1980. 79–94.

Masek 2012.

Masek Zsófia: Római császárkori települések Kántorjánosi és Pócspetri határában. [Kaiserzeitliche Siedlungen in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri.] In: Ante viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai az M3 Autópálya nyírségi szakaszán. Szerk. Szabó Ádám – Masek Zsófia. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2012. 179–342.

Masek 2013.

Zsófia Masek: Die kulturellen Beziehungen der hunnenzeitlichen Eliten im östlichen Mitteldonaugebiet am Beispiel der einglättverzierten Drehscheibenkeramik. [The cultural connections of the Hunnic Period Elits by the example of the wheel-thrown burnished pottery of the eastern part of the Carpathian-basin.] In: Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Tengelic, 16.-19.11.2011. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Hrsg. Matthias Hardt – Orsolya Heinrich-Tamáska. Verlag Bernhard Albert Greiner, Weinstadt 2013. 239–250.

Masek 2014.

Masek Zsófia: A késő római és kora népvándorlás kori gyorskorongolt házikerámia technológiai változásai az Alföld központi területein. [Technological changes in the production of wheel thrown coarse pottery in the central region of the Great Hungarian Plain in the Late Roman and Early Migration Period.] In: Avarok pusztái. Avarum Solitudines. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MŐT Tanulmányok 2. Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Martin Opitz Kiadó, MTA BTK MŐT Budapest 2014. 193–201.

Matei–Stanciu 2000.

Alexandru V. Matei – Ioan Stanciu: Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p. Chr.) în spaţiul Nord-Vestic al României. Bibliotheca Musei Porolissensis 2. Editura Porolissum a Muzeului din Zalău, Cluj Napoca 2000.

Ottományi 2008.

Ottományi Katalin: Késő római – kora népvándorlás kori településrészlet Biatorbágyról. [Ein Siedlungsteil von Biatorbágy aus der späten Römer- und frühen Völkerwanderungszeit.] *ArchÉrt* 133. 2008. 133–197.

Párducz 1959.

Párducz Mihály: Hunkori halmok Vaskút határában. [Barrows from the Hun Period in the vicinity of Vaskút.] *FA* XI. 1959. 95–104.

Párducz 1959a.

Mihály Párducz: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta ArchHung* 11. 1959. 309–398.

Párducz–Korek 1958.
Párducz Mihály – Korek József: Császárkori telep Ózdon. [Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd.] *ArchÉrt* 85. 1958. 18–36.
Petrauskas 2011.
Oleg V. Petrauskas: Scheibengedrehte Keramik als chronologischer Anzeiger nach den Materialen des Gräberfeldes der Černjachov-Kultur bei Velikaja Bugaevka, Kievskaja obl., Ukraine. In: Dreischeibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009. Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie Rheinische FriedrichVilhelms-Universität, Hrsg. Jan Bemmann – Morten Hegewisch – Michael Meyer – Michael Schmauder. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlicher Archäologie 13. Bonn 2011. 399–416.
Pieta 1987.
Karol Pieta: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Germannen, Hunnen, Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 12. Dezember 1987 bis 21. Februar 1988. Hrsg. Wilfried Menghin – Tobias Springer – Egon Wamers. Museum für Vor- und Frühgeschichte der Stadt Nürnberg. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1987. 385–395.
Pintye 2005.
Pintye Gábor: Nagykálló, Csorda-Páskum. *RKM* 2004. (2005) 250–251.
Pintye 2010.
Pintye Gábor: Császárkori településrészlet Beregből: MOL 49. lelőhely (Beregdaróc-Zsid). Függelék: Régészeti és történeti adalékok a falu Árpád-és középkori előzményéhez. *Gesta* IX. 2010. 98–152.
Pintye–Tompa 2014.
Pintye Gábor – Tompa György: Falu a faluban. Nyires Árpád-kori település születése a Sóstói Múzeumfaluban. / Sat în sat. Naşterea aşezării Nyires din epoca arpadiană în Muzeul Satului din Sóstó. / A village in a village. The birth of Nyires, an Árpád Age settlement in the Museum Village of Sóstó. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014.
Soós 2011.
Soós Eszter: Császárkori ipari (?) tevékenység nyomai a Hernád völgyében. [The signs of Roman Age industry int he Hernád Valley.] *Archeometriai Műhely* 2011: 4. 229–336.
Soós 2014.
Soós Eszter: Kr. u. 5. századi teleprészlet a Hernád mentén. [Parts of a 5th c. AD settlement by the Hernád River, Hungary.] *HOMÉ* LIII. 2014. 183–211.
Sorokina 1970.
N. P. Sorokina: Nuppengläser von der Nordkünste des Schwarzen Meers. *AnnAIHV* 5. 1970.
Tejral 1997.
Jaroslav Tejral: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Hrsg. Jaroslav Tejral – Herwig Freisinger – Michel Kazanski. Spisy Archeologického Ústavu Av Čr Brno 1997. 321–393.
Tejral 1998.
Jaroslav Tejral: Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Mähren und ihr Niederschlag im

archäologischen Befund. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 50. Hrsg. Achim Leube. Dr. Rudolf Habelt Verlag GMBH Bonn, 1998. 181–207.

Tóth 2006.
Ágnes B. Tóth: Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. MGAH 4. Red. Tivadar Vida. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2006.

Ulrich 1995.
Ulrich Attila: Szabolcs és Szatmár vármegyék XVI–XVII. századi pénzforgalma levéltári források és pénzleletek alapján. [Der Geldverkehr der Komitate Szabolcs und Szatmár im 16-17. Jahrhundert aufgrund von archivalischen Quellen und Geldfunden.] Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai. *Levéltári Évkönyv* XI. Nyíregyháza 1995. 21–28.

Vaday 1982.
Andrea H. Vaday: Bemerkungen zur Frage der eingeglätteten Keramik mit figuraler Verzierung. *MittArchInst* 10–11. 1980–1981. (1982) 121–130., 385–392.

Vaday 1989.
Andrea H. Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. 1989.

Vaday 1994.
Andrea Vaday: Late Sarmatian graves and their connections within the Great Hungarian Plain. [Nekorosarmatské hroby a ich vzťahy v rámci Veľkej Uhorskej Nižiny.] *SlA* 42: 1. 1994. 105–124.

Varsik–Kolník 2011.
Vladimir Varsik – Titus Kolník: Die spätrömische Töpferei von Cífer-Pác, Westslowakei. In: Dreischeibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Intrenationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009. Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie Rheinische FriedrichVilhelms-Universität, Hrsg. Jan Bemmann – Morten Hegewisch – Michael Meyer – Michael Schmauder. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie 13. Bonn 2011. 333–354.

Végh 1999.
K. Végh Katalin: Császárkori telep Szirmabesenyőn. [Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Szirmabesenyő.] *HOMÉ* 37. 1999. 181–222.

Vörös 1998.
Vörös Gabriella: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Szerk. Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 6. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula 1998. 49–66.

Vörös 1999.
Vörös István: A szirmabesenyői császárkori telep állatcsontmaradványai. [Tierknochenfunde aus der kaiserzeitlichen Siedlung in Szirmabesenyő.] *HOMÉ* 37. 1999. 223–236.

Vörös–Soós 2015.
Vörös István – Soós Eszter: Észak-magyarországi császárkori települések archaeozoológiai vizsgálata. [Archaeozoological investigation of Roman Imperial Age settlements in Northern Hungary.] *CommArchHung* 2015. 153–167.

Zeman 1988.
Jiři Zeman: Böhmen im 5. und 6. Jahrhundert. In: Germannen, Hunnen, Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 12. Dezember 1987 bis 21. Februar 1988. Hrsg. Wilfried Menghin – Tobias Springer – Egon Wamers. Museum für Vor- und Frühgeschichte der Stadt Nürnberg. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1987. 515–527.

Pintye Gábor

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: pintye.gabor@gmail.com

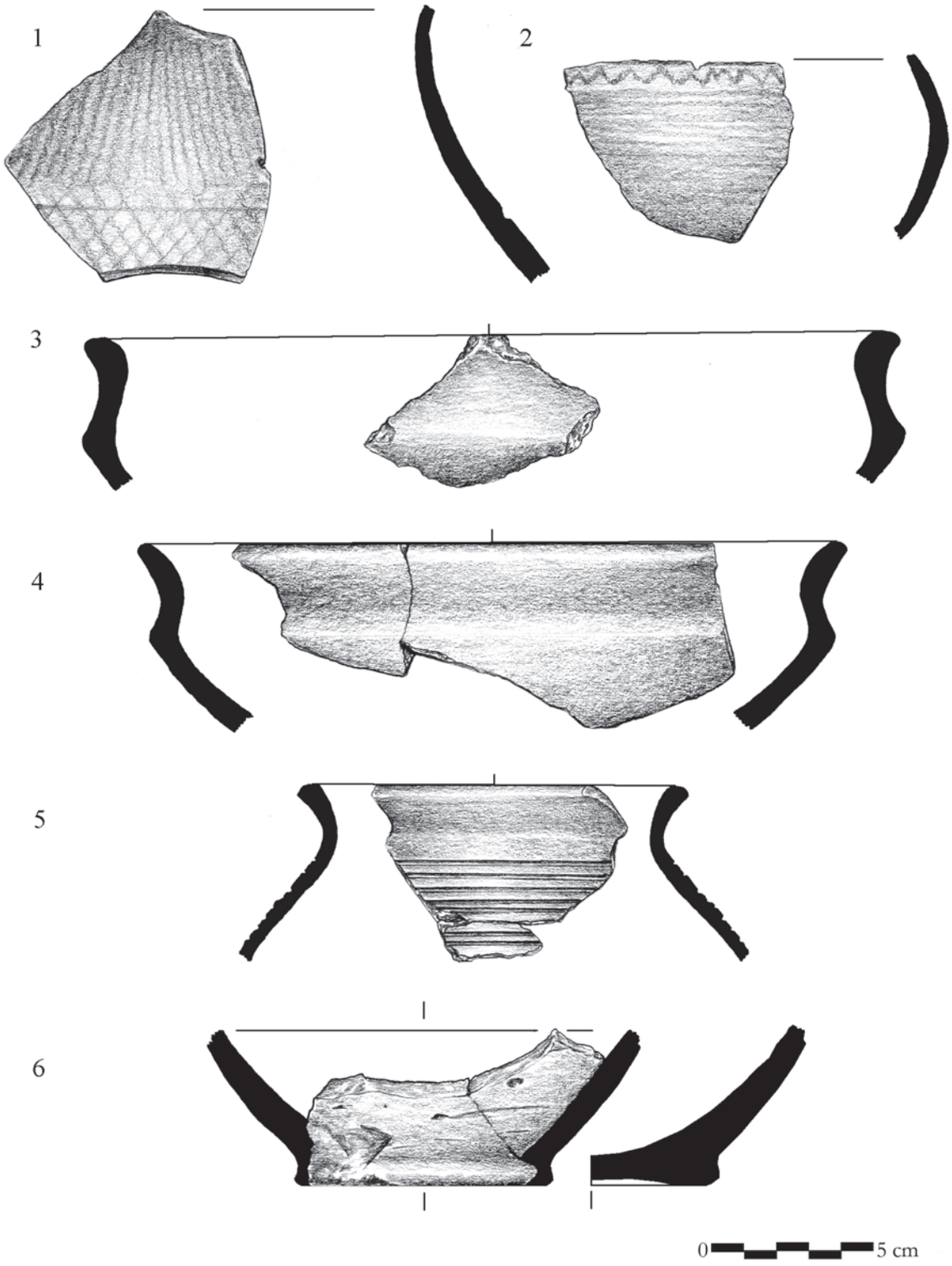
Settlement traces from the Hun Age and Early Migration Period between Nyíregyháza and Nagykálló

(Nyíregyháza–Csorda-Páskum I–II)

In the south-eastern confines of Nyíregyháza, several settlement parts from the Roman Age were found during preventive excavations preceding construction works of Motorway M3. Poor metal finds allowed us to make chronological assumptions, but did not allow to make ethnic identifications. Shapes and composition of pottery significantly differ from the contemporary cultures of the environment: neither Sarmatians, nor representatives of the Bereg Culture can be suggested as inhabitants of the settlement parts. Judging from types of bowls on the first place, we can conclude that some Germanic group could have been drifted to our territory during the ethnic moves/settlings of the period. This seems to be supported by a Germanic cemetery recovered in the direct vicinity.

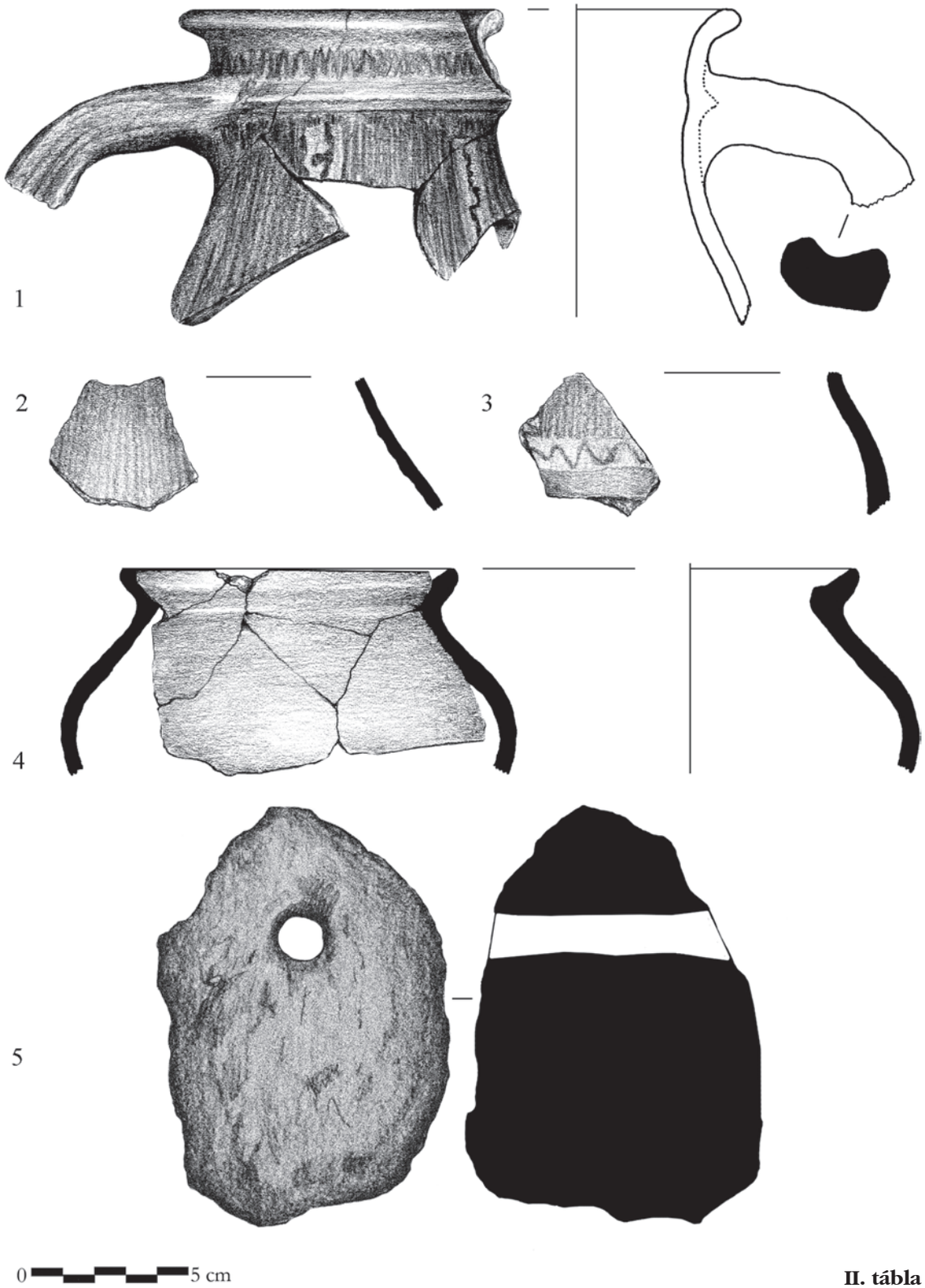
Gábor Pintye

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: pintye.gabor@gmail.com

I. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 13. objektum

Pl. 1
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 13

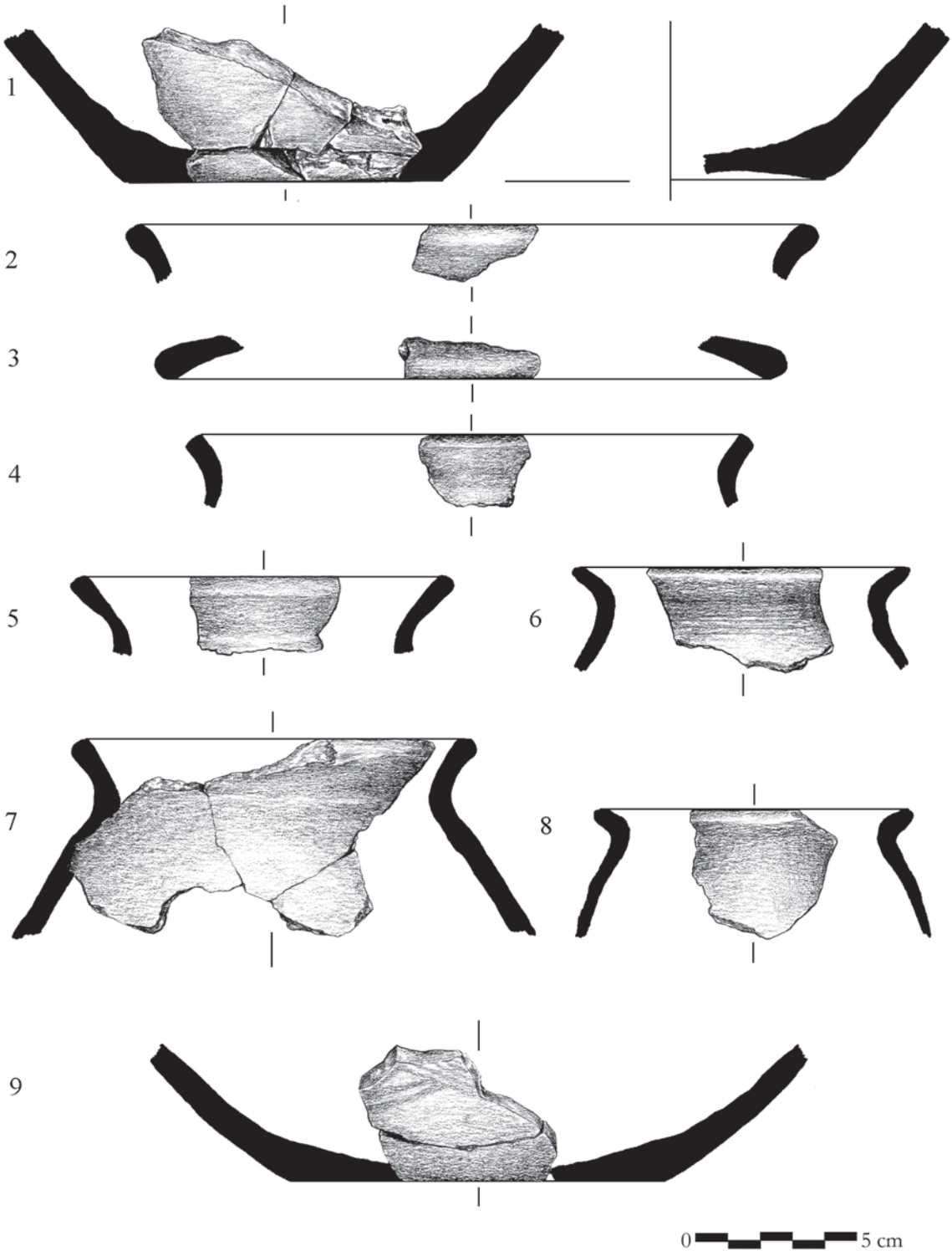

II. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 13. objektum

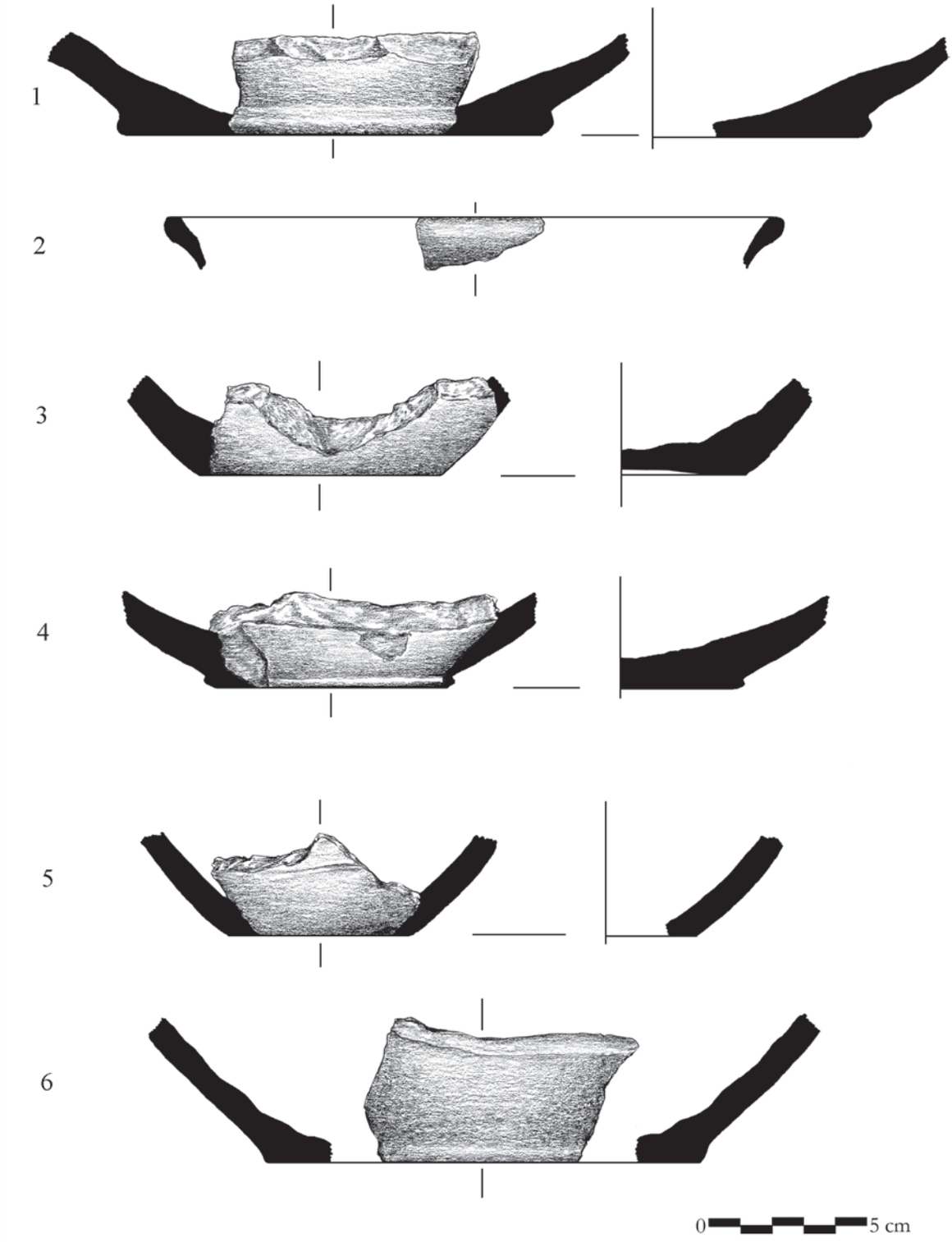
Pl. II

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 13

III. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 13. objektum

Pl. III
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 13

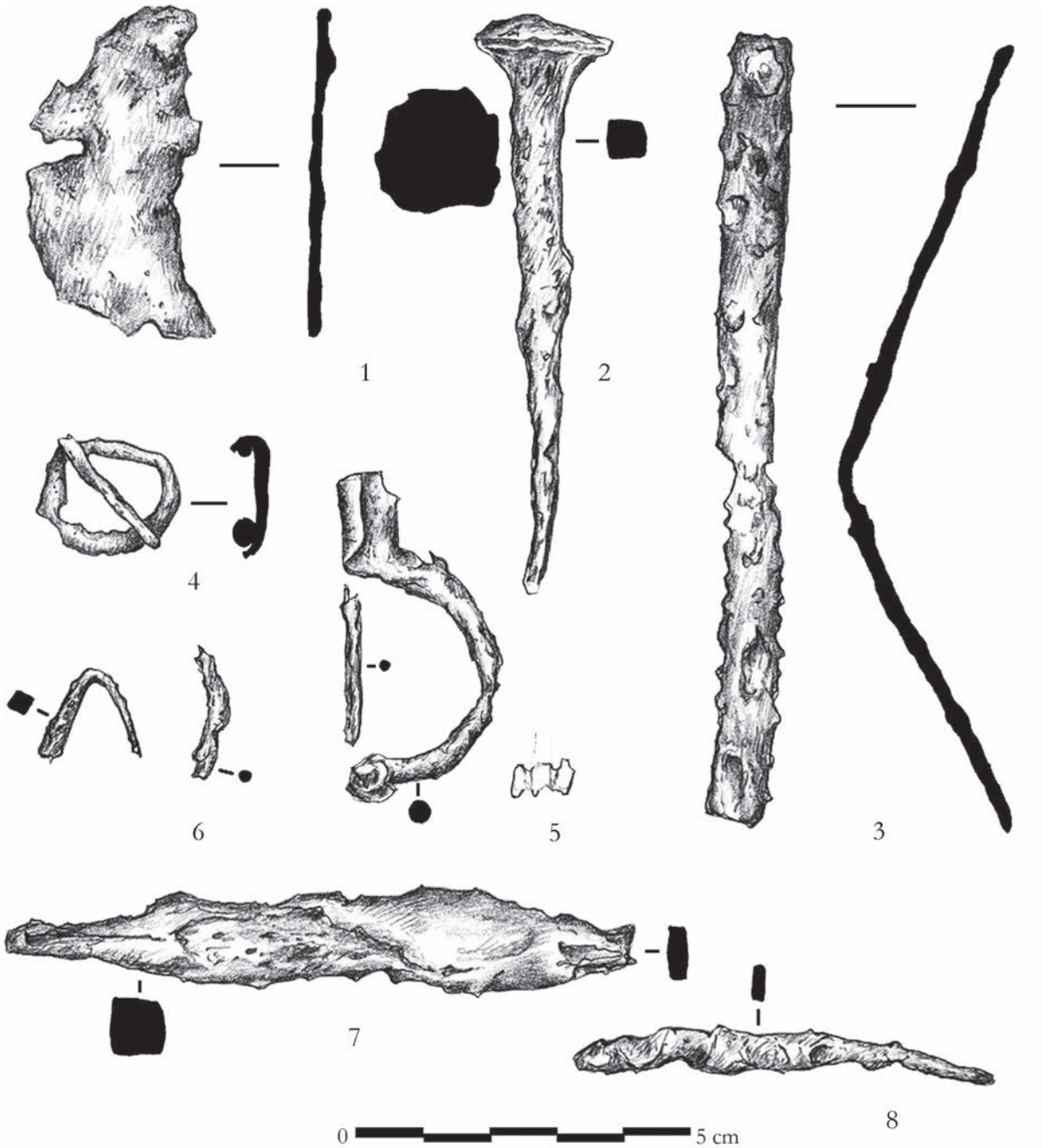

IV. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 13. objektum

Pl. IV

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 13

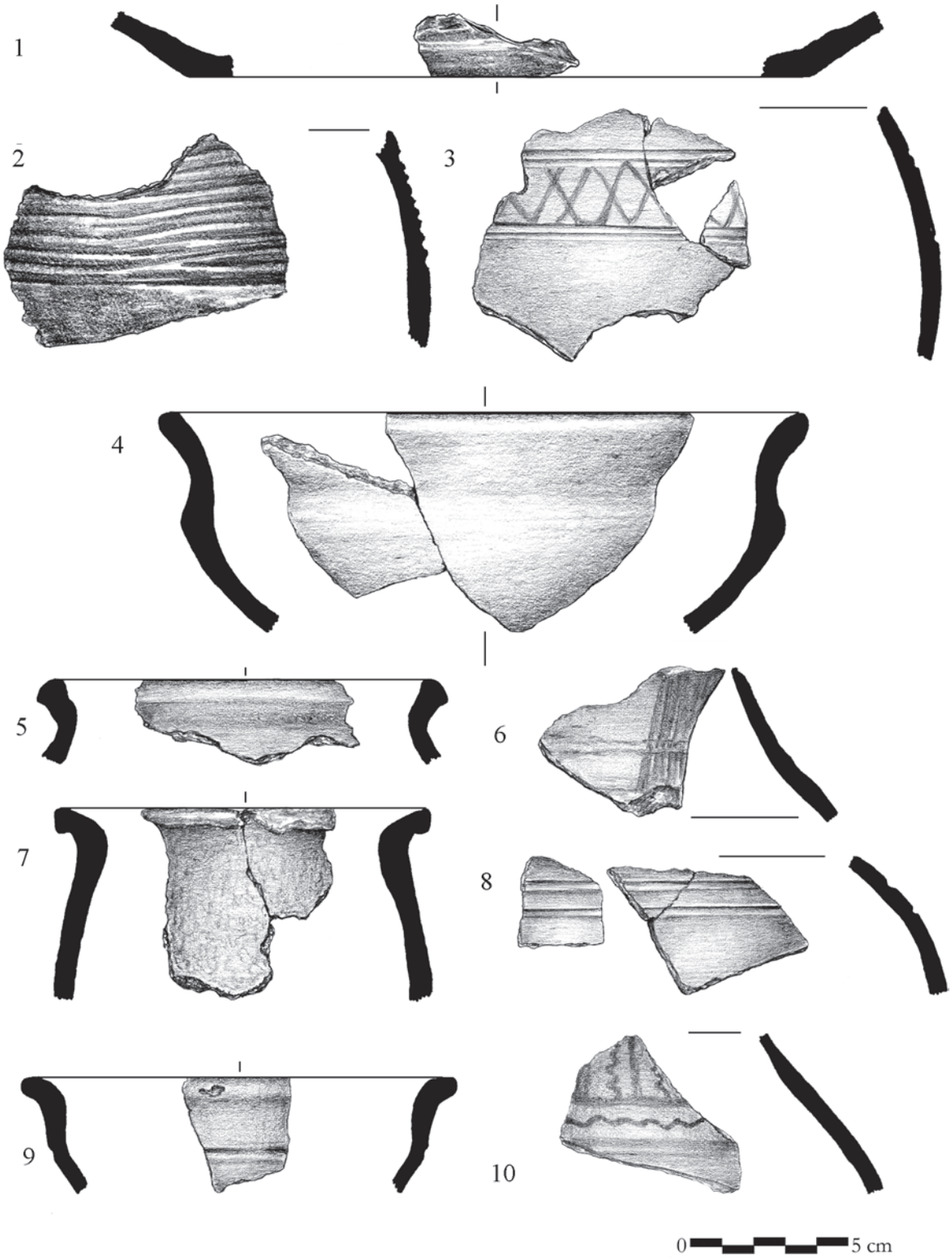

V. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 1, 3: 19. objektum, 2, 6: 39. objektum, 4-5: 28. objektum, 7: 66. objektum, 8: 64. objektum

Pl. V

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 1, 3: feature 19, 2, 6: feature 39, 4–5: feature 28, 7: feature 66, 8: feature 64

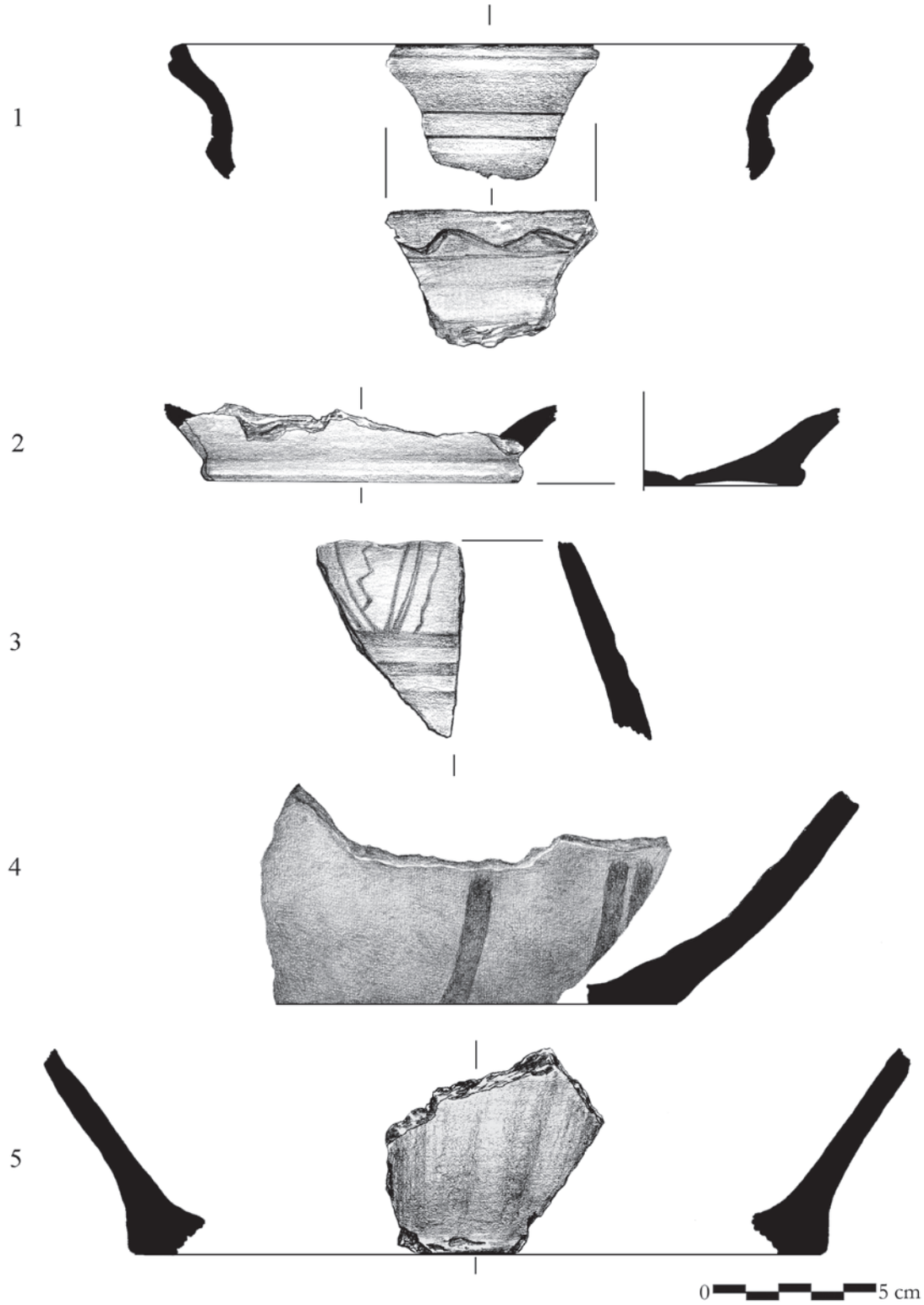

VI. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 19. objektum

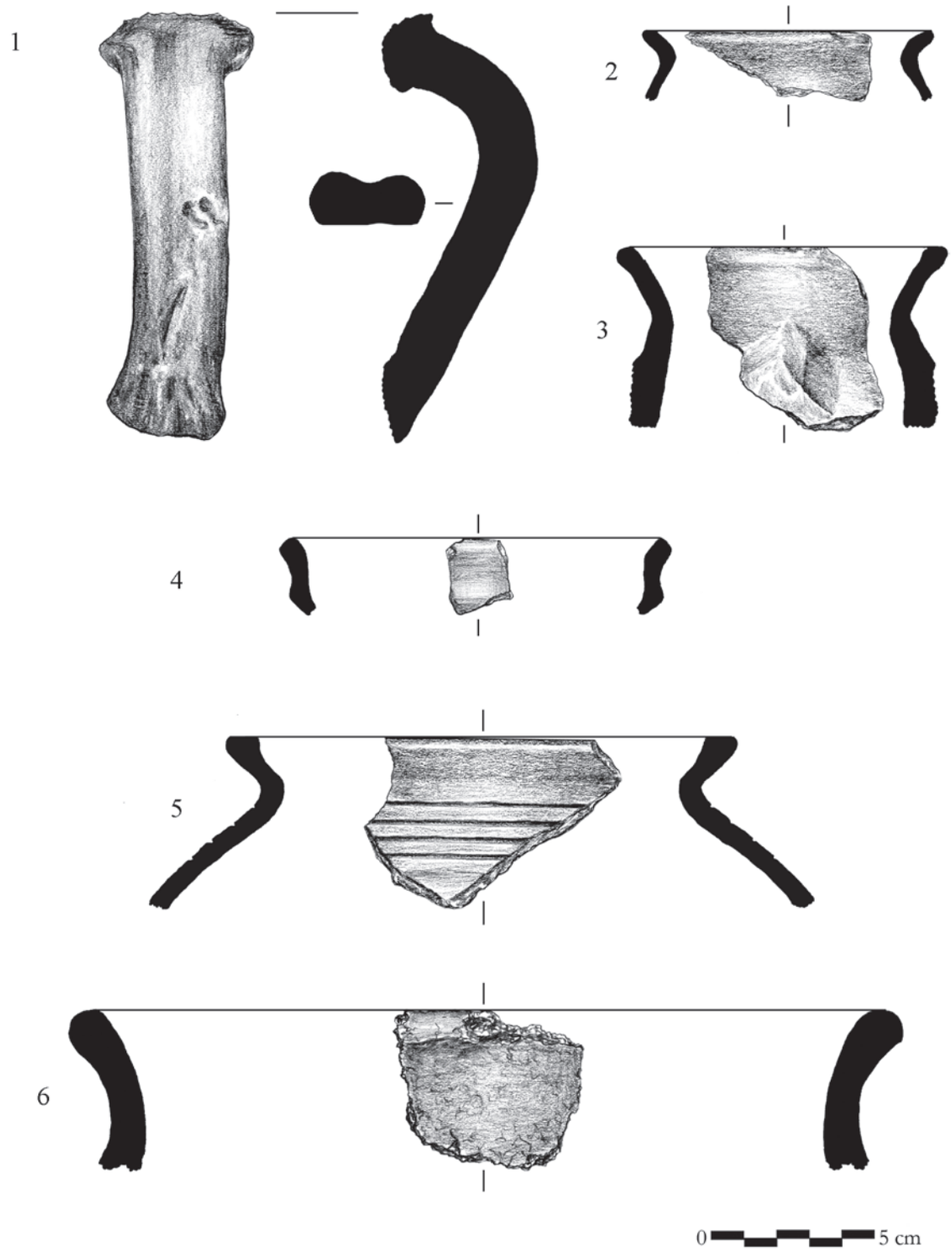
Pl. VI

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 19

VII. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 19. objektum

Pl. VII
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 19

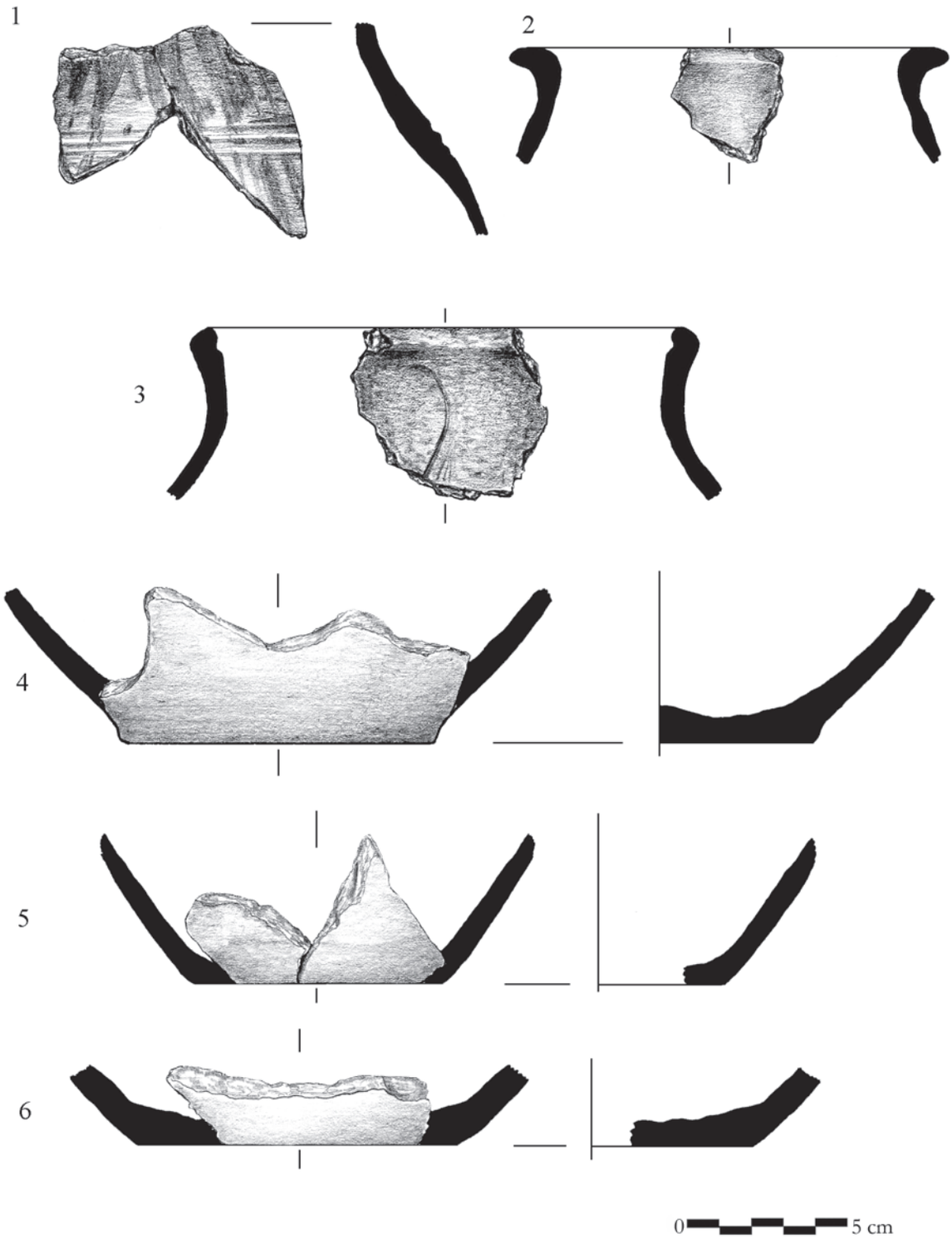

VIII. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 19. objektum

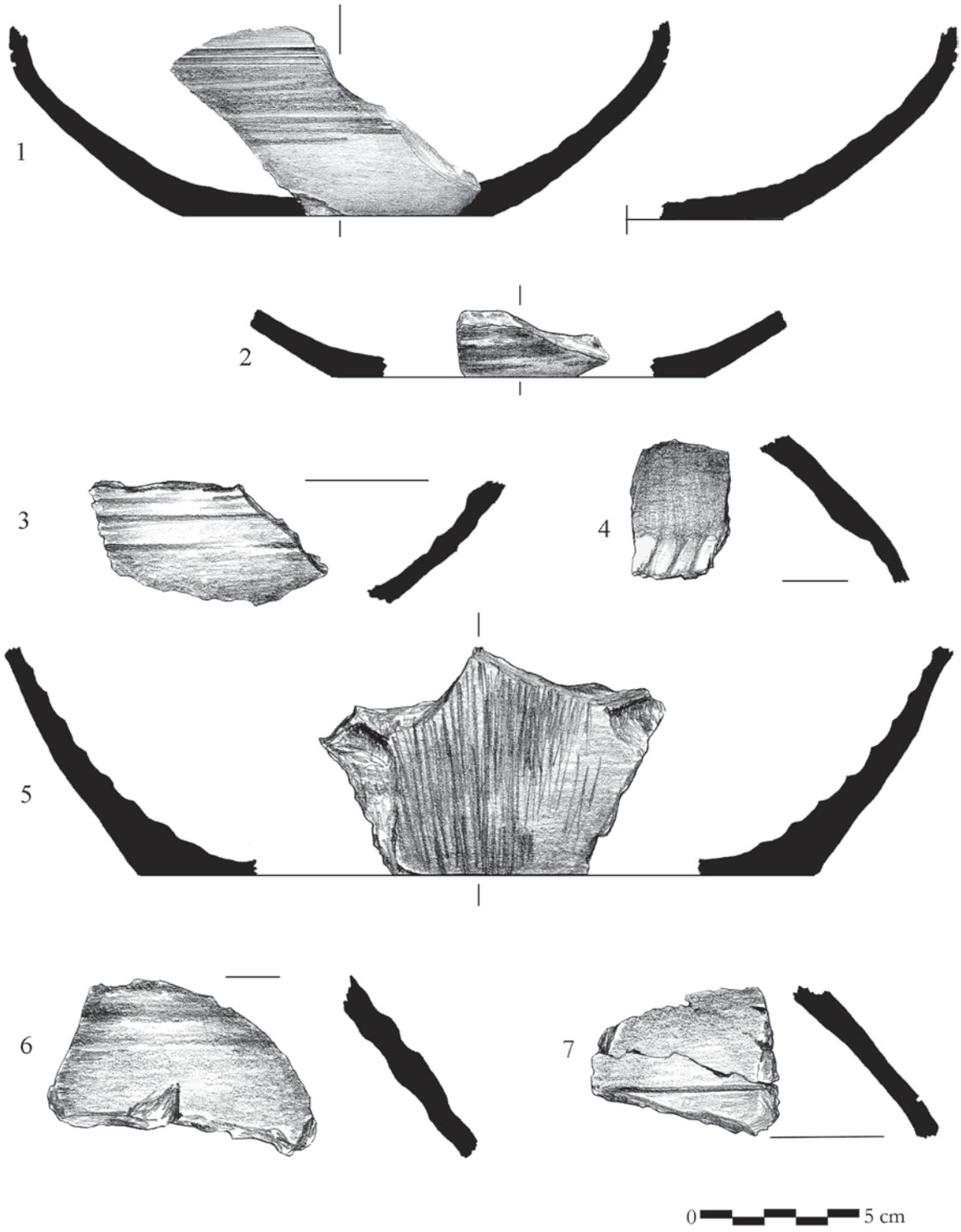
Pl. VIII

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 19

IX. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 19. objektum

Pl. IX
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 19

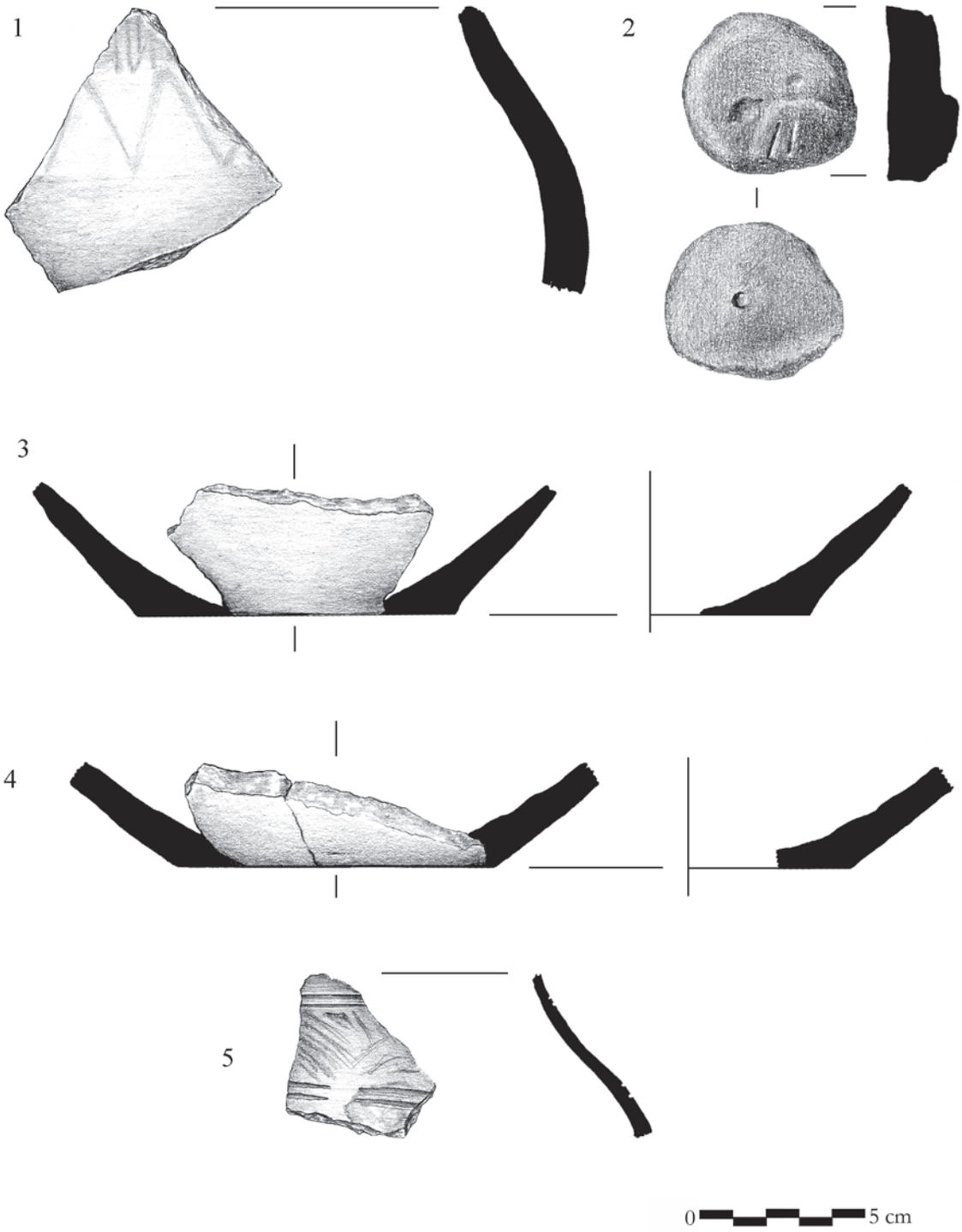

X. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 19. objektum

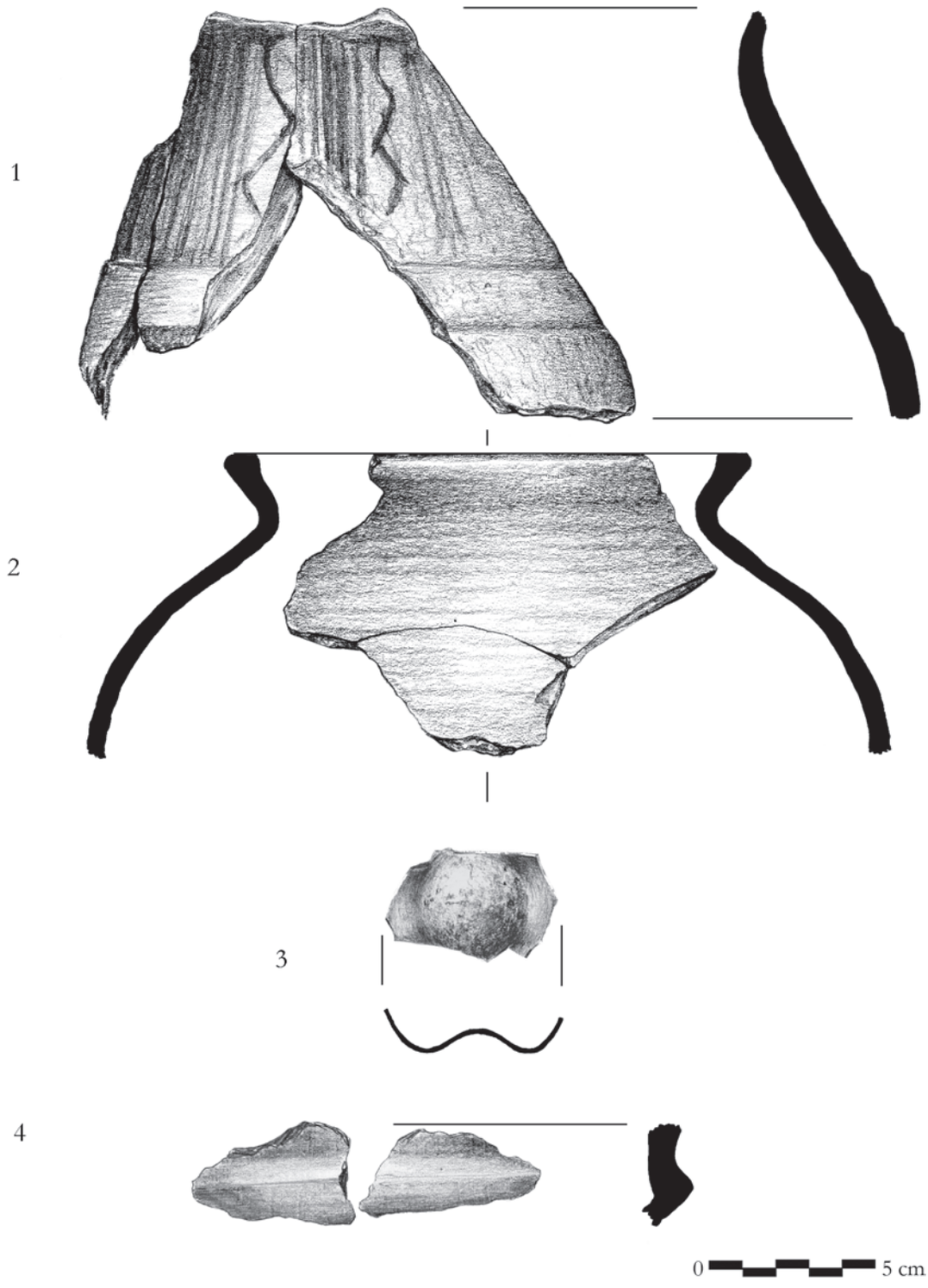
Pl. X

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 19

XI. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 28. objektum

Pl XI
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 28

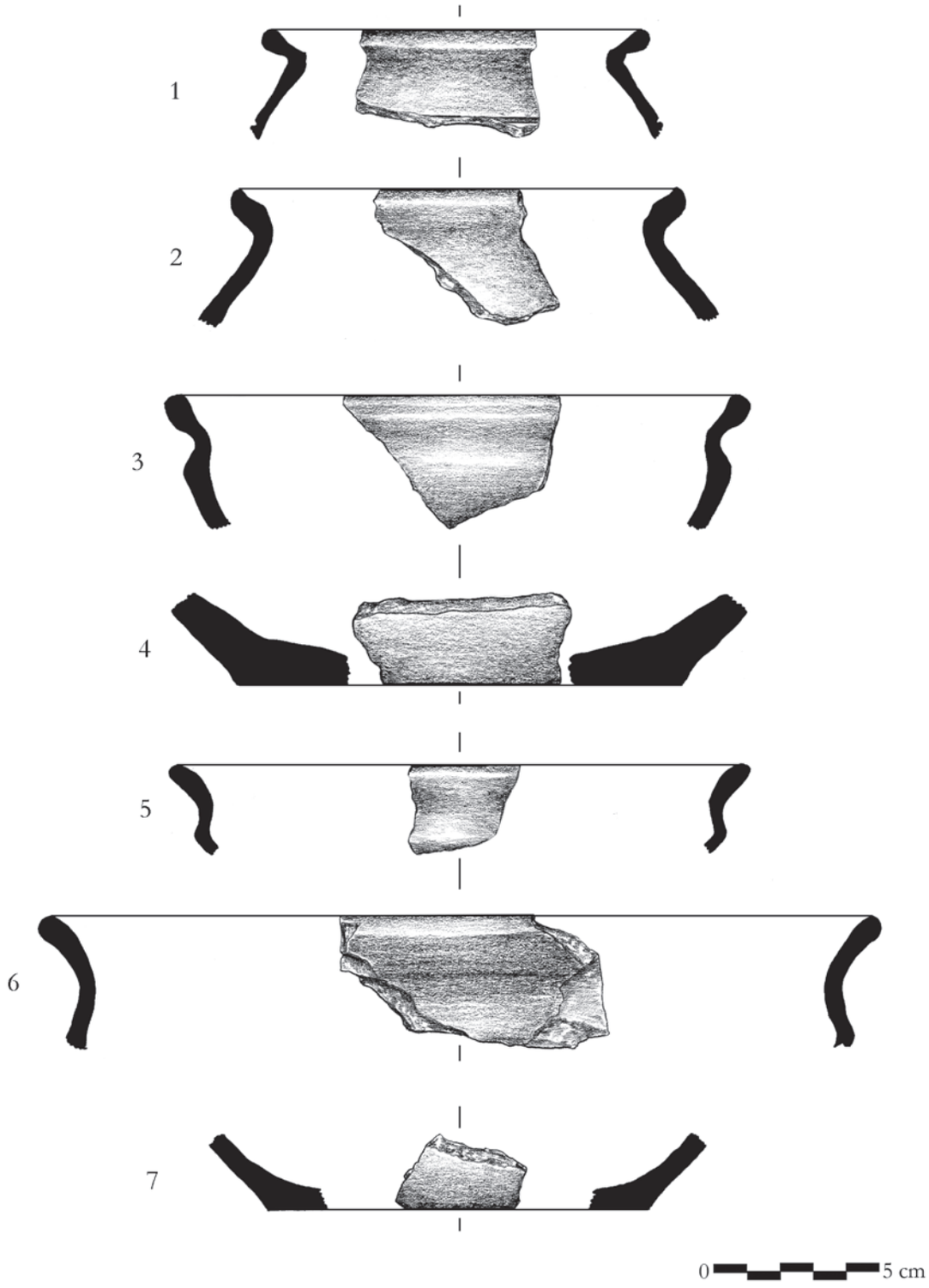

XII. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

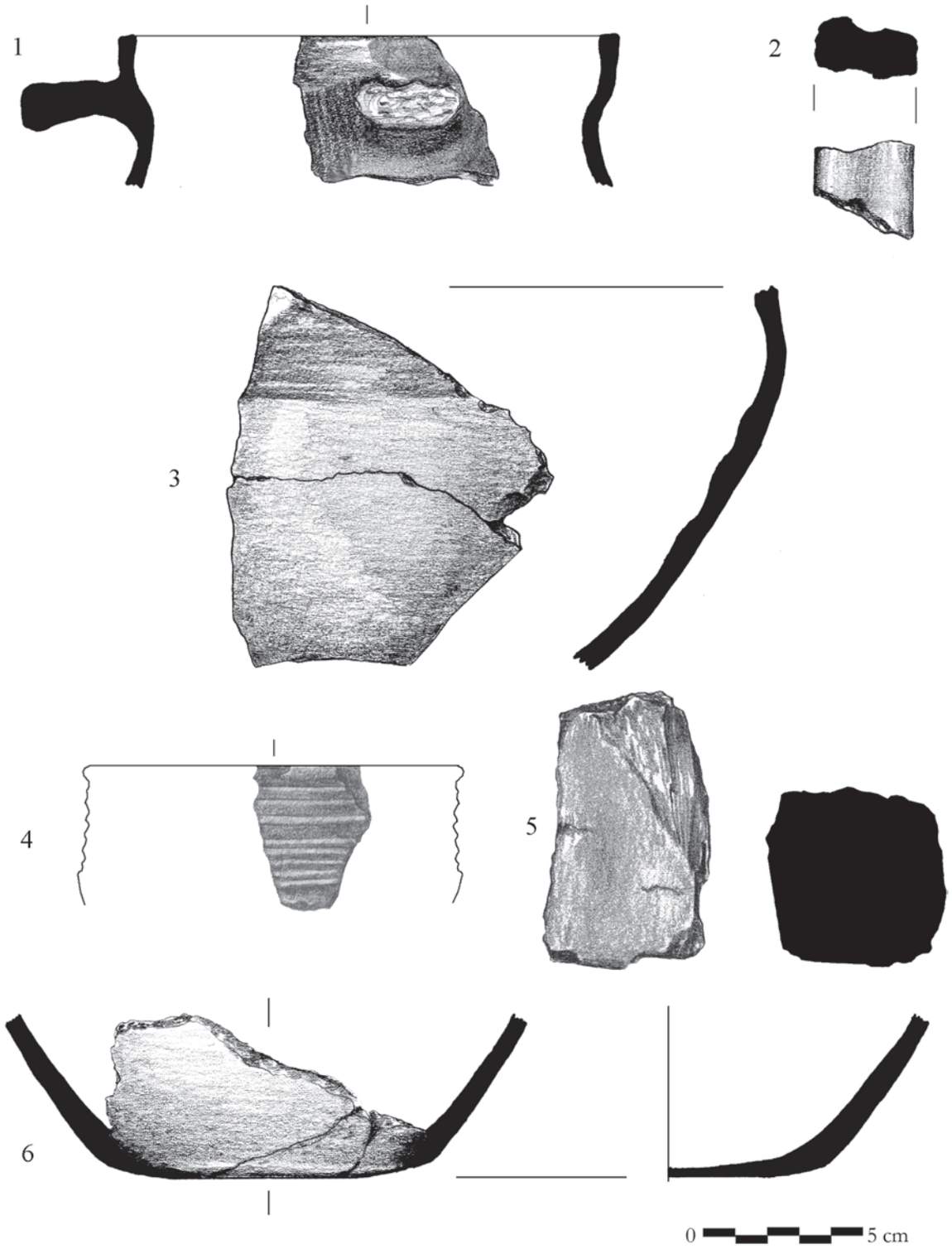
Pl. XII

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

XIII. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

Pl. XIII
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

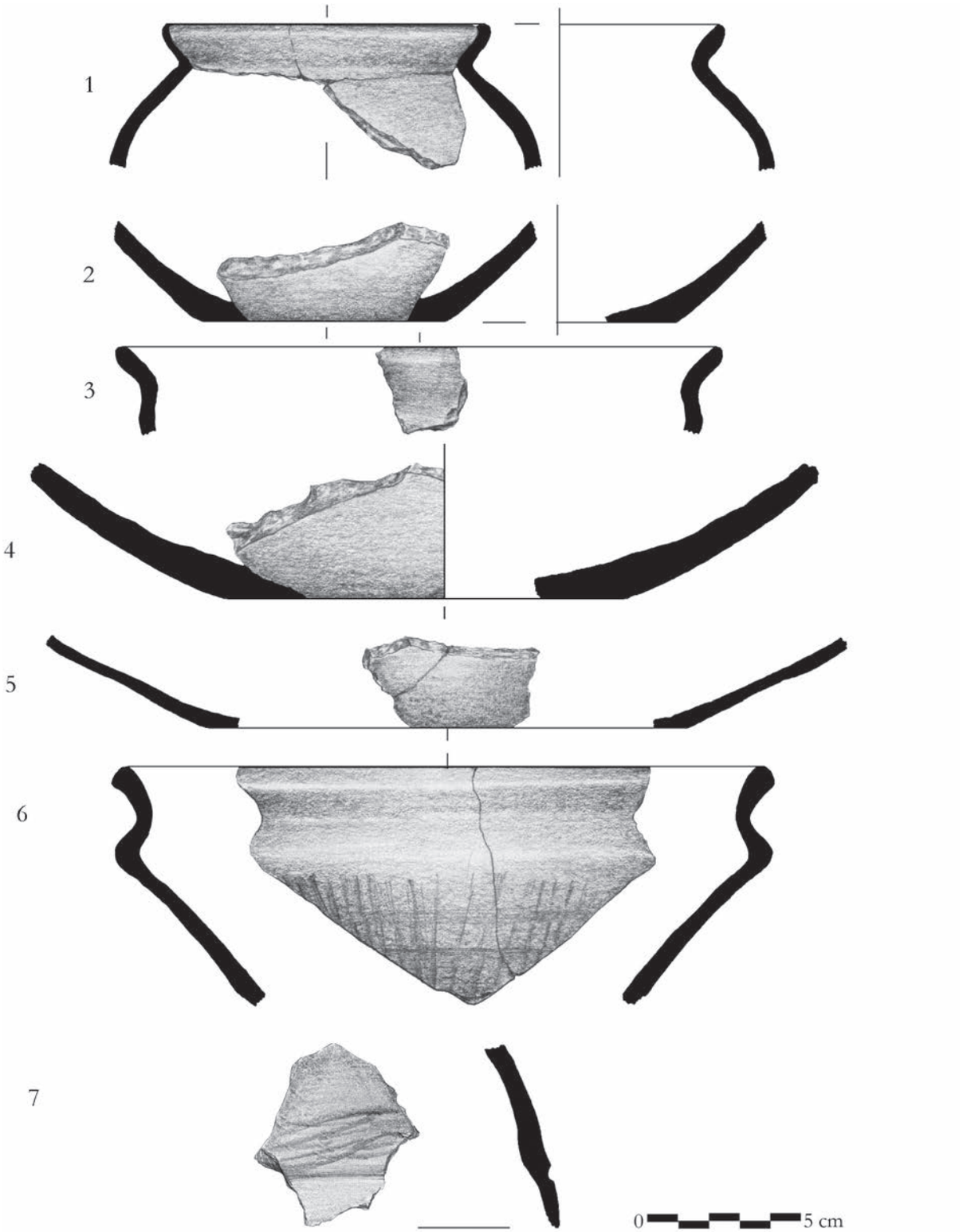

XIV. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

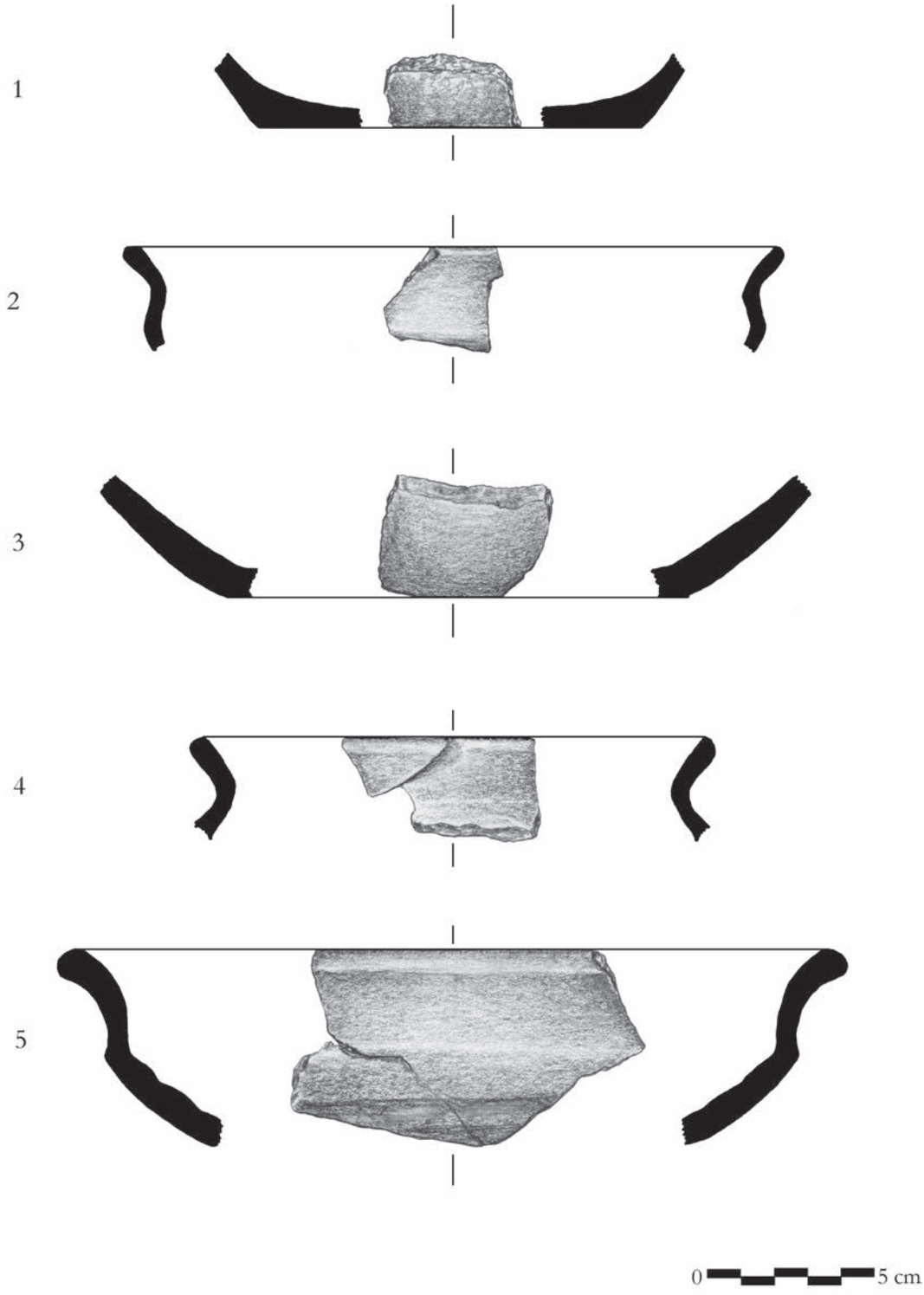
Pl. XIV

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

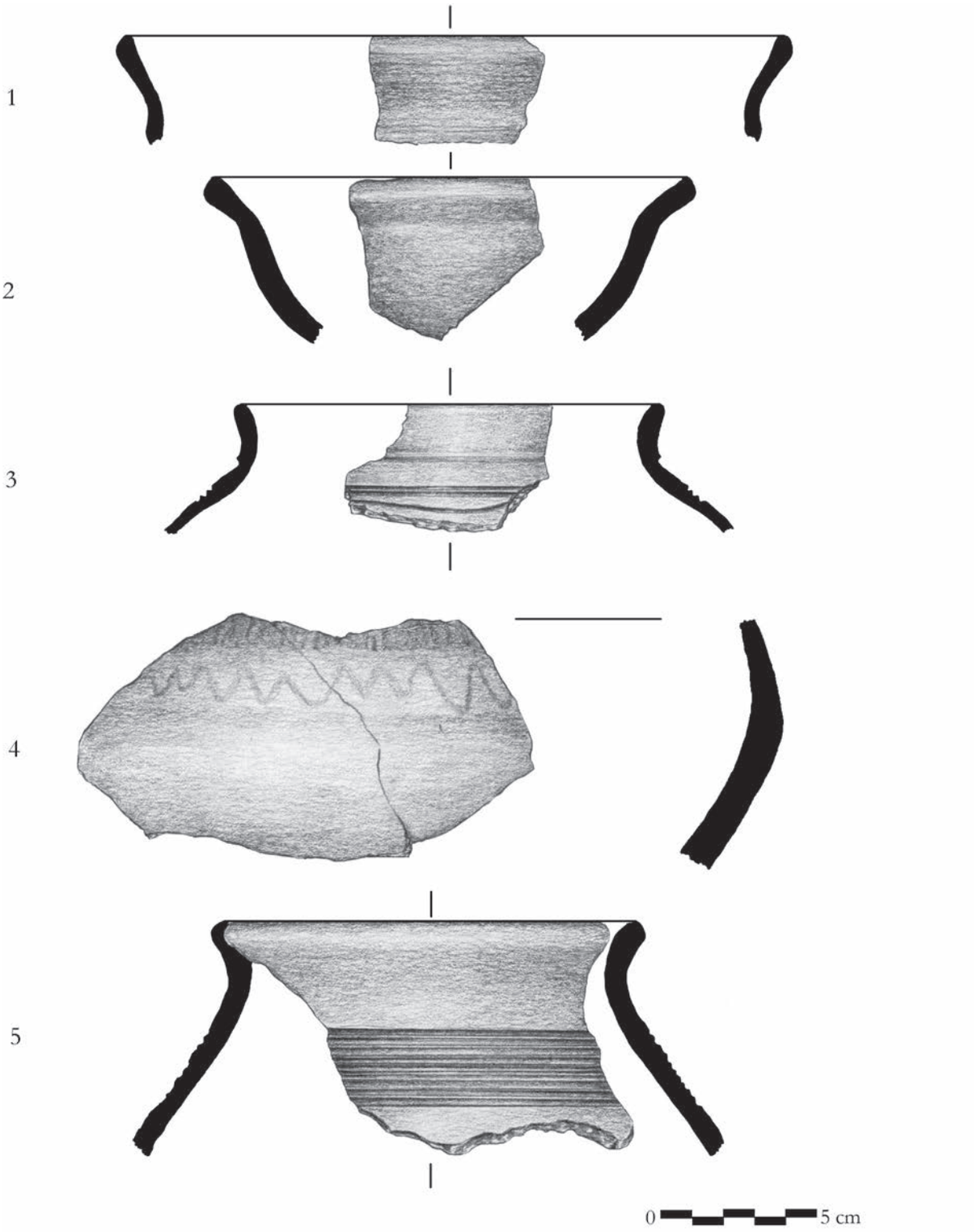
XV. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

Pl. XV
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

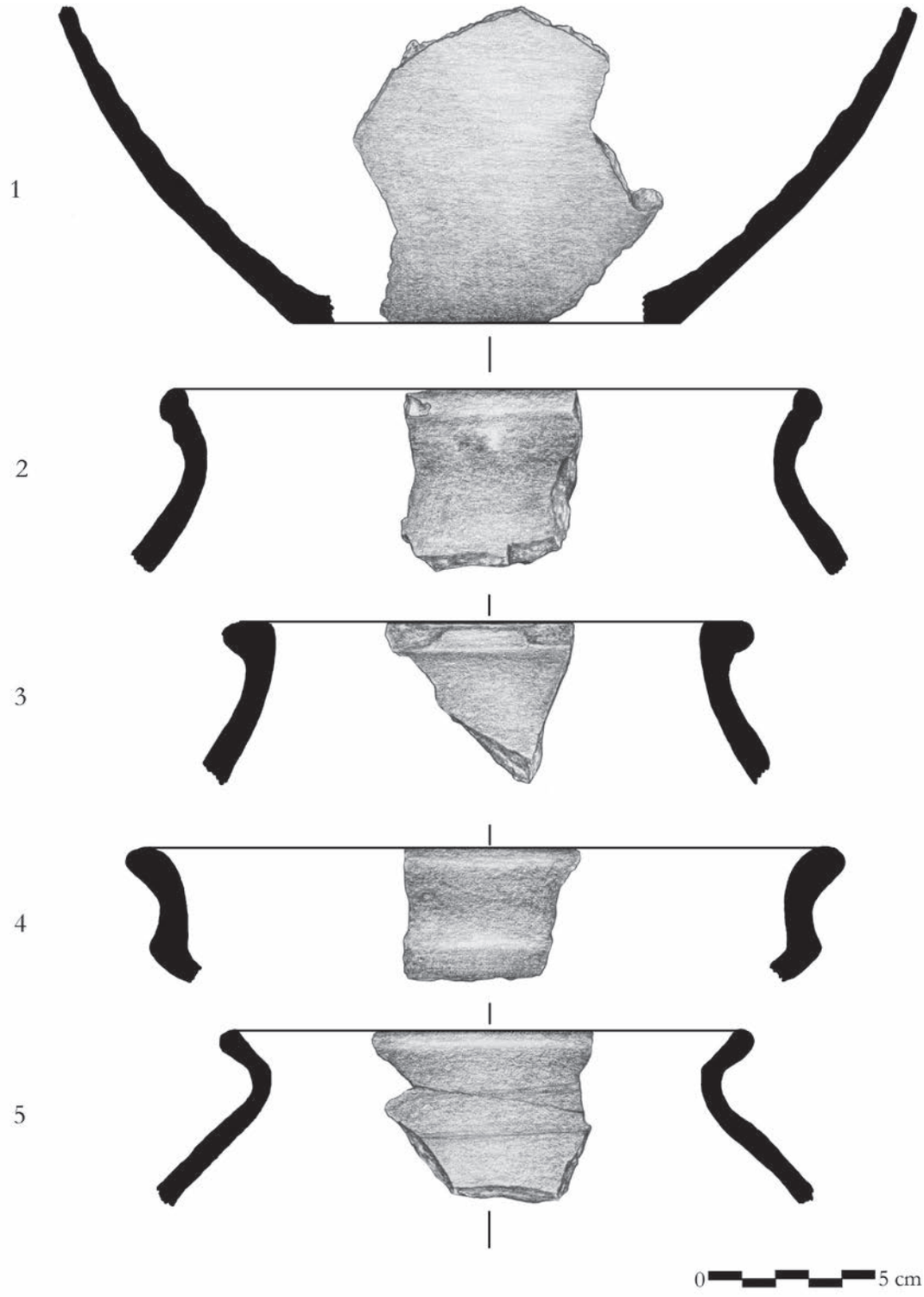
XVI. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

Pl. XVI
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

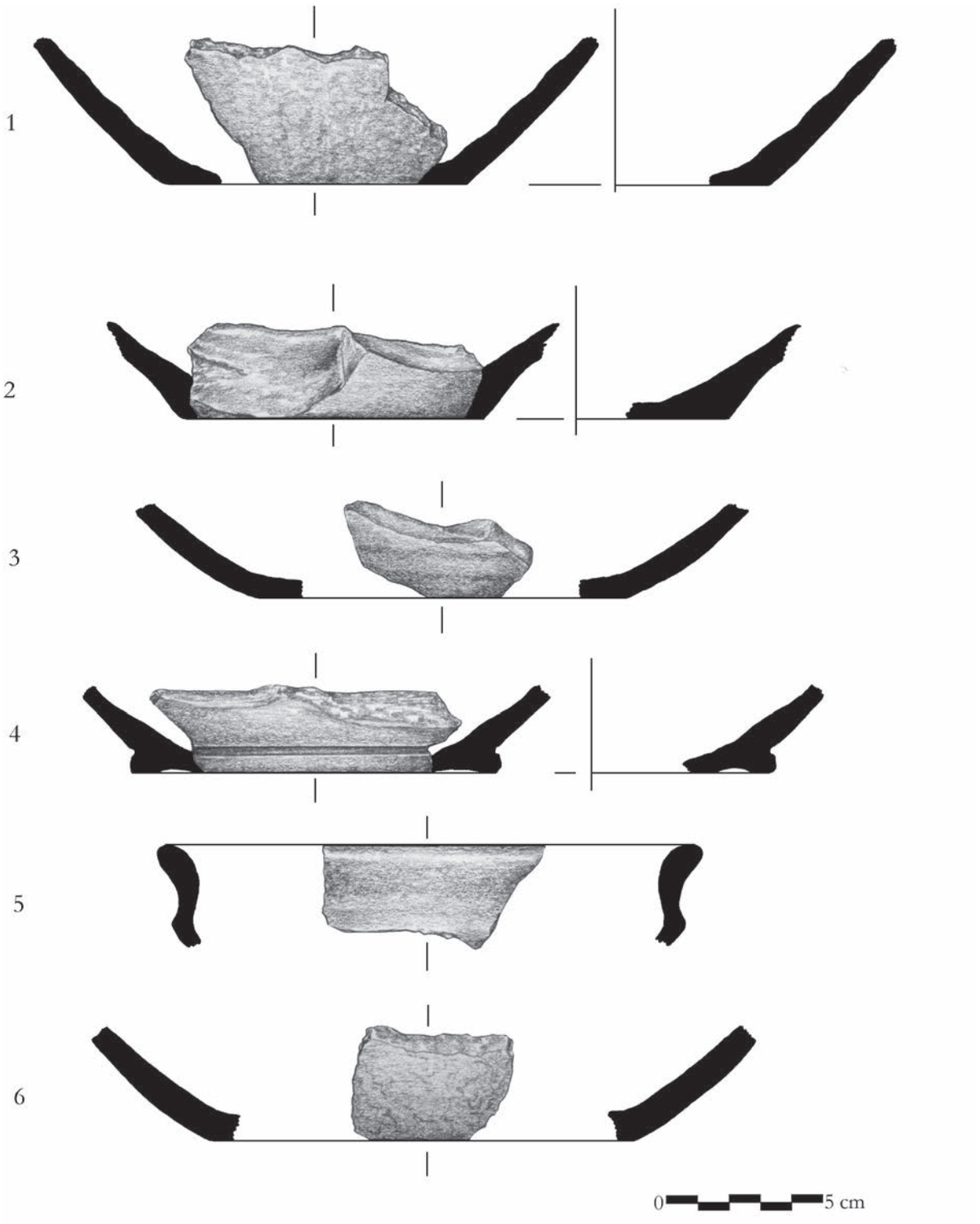
XVII. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

Pl. XVII
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

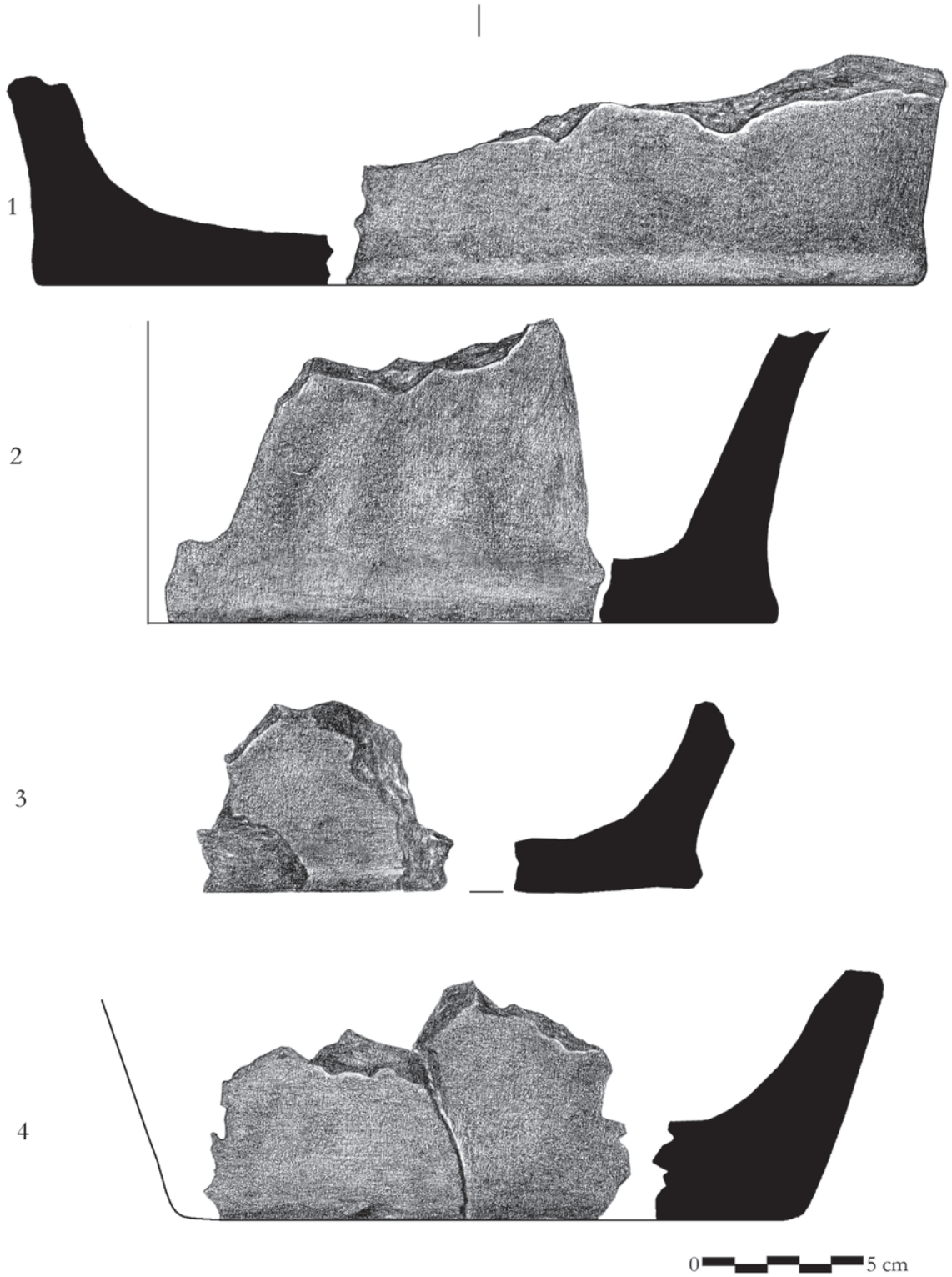
XVIII. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

Pl. XVIII
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

XIX. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

Pl. XIX
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

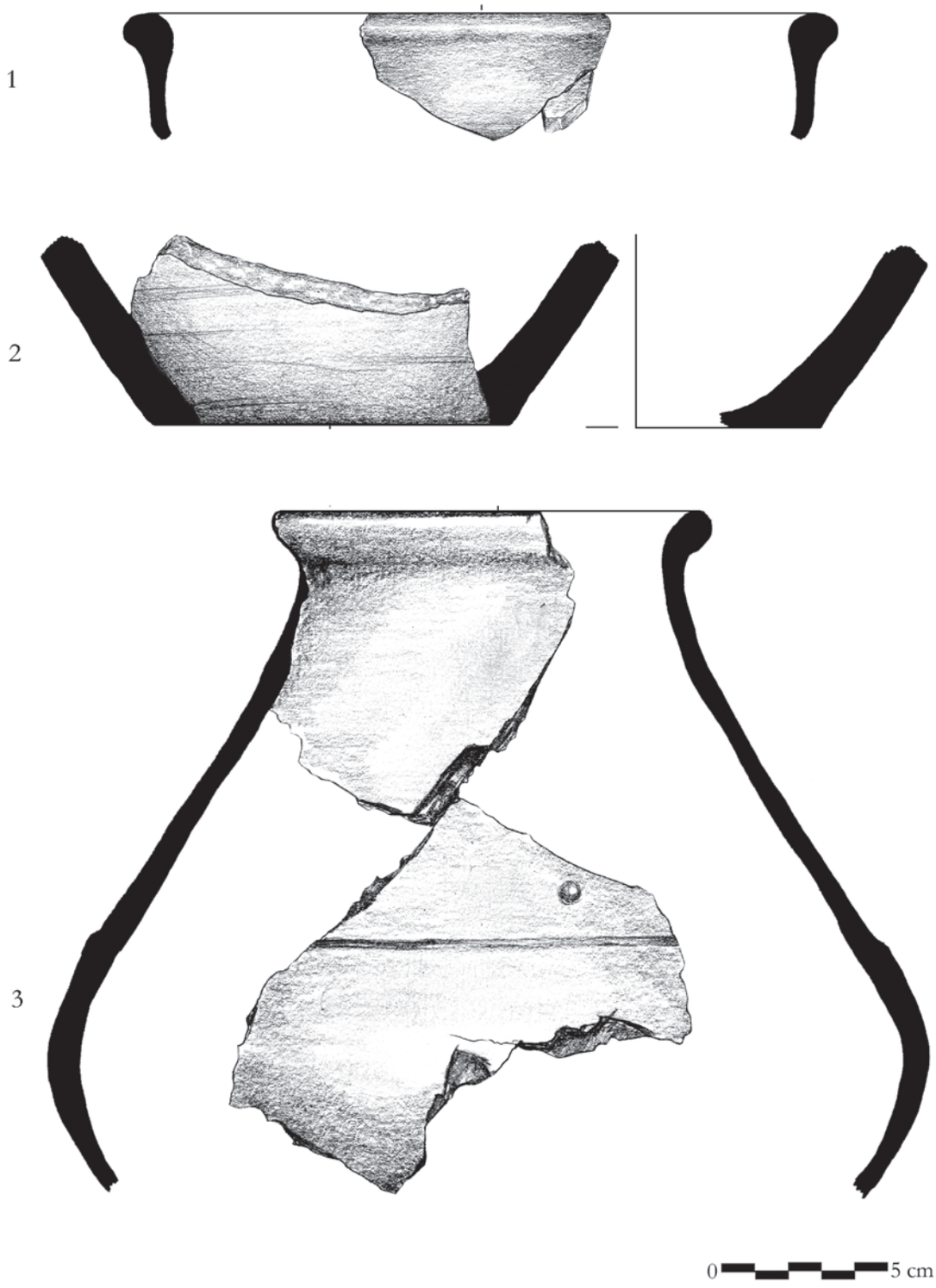

XX. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 39. objektum

Pl. XX

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 39

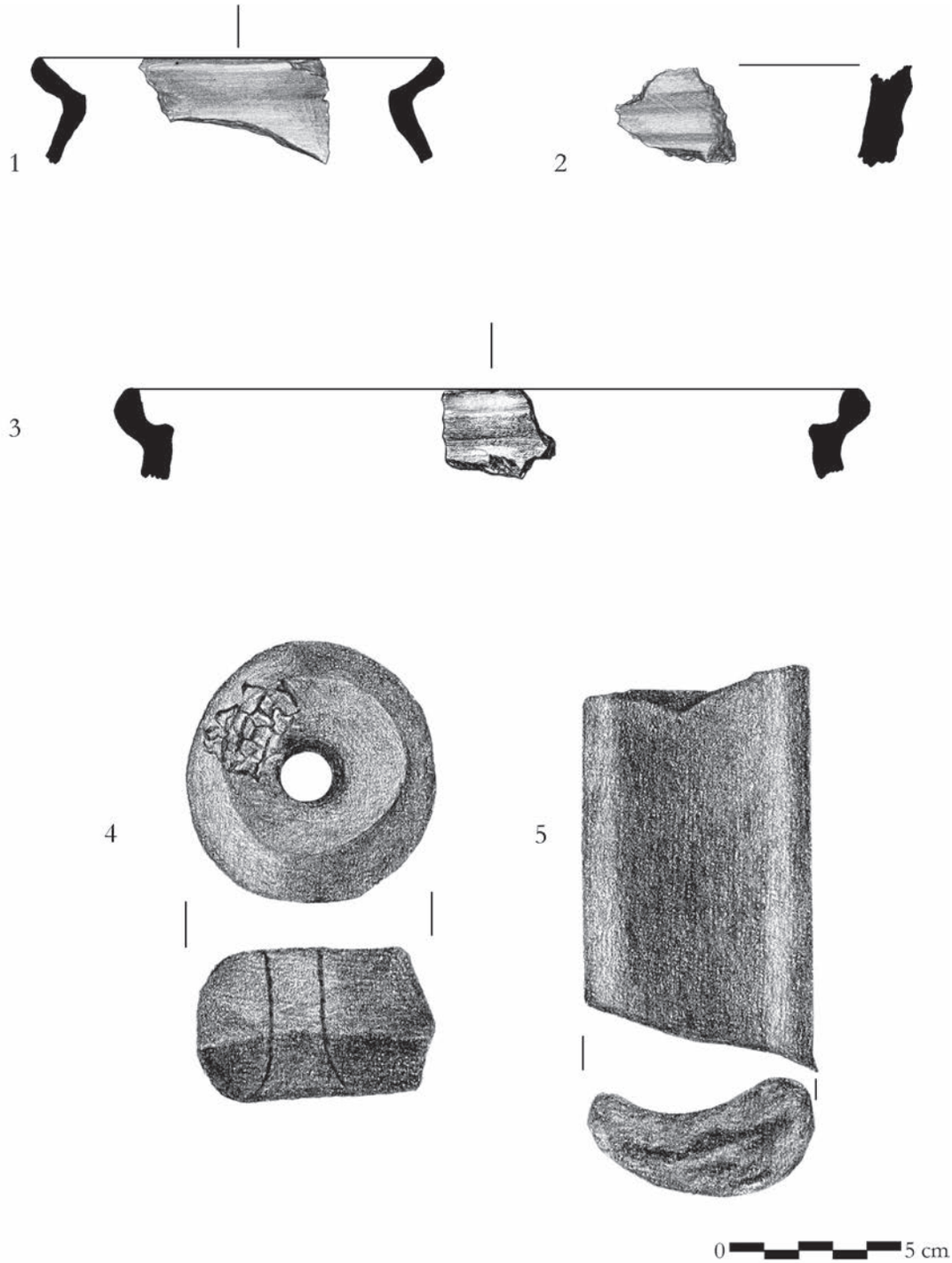

XXI. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 1: 40. objektum, 2: 48. objektum, 3: 49. objektum

Pl. XXI

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, 1: feature 40, 2: feature 48, 3: feature 49

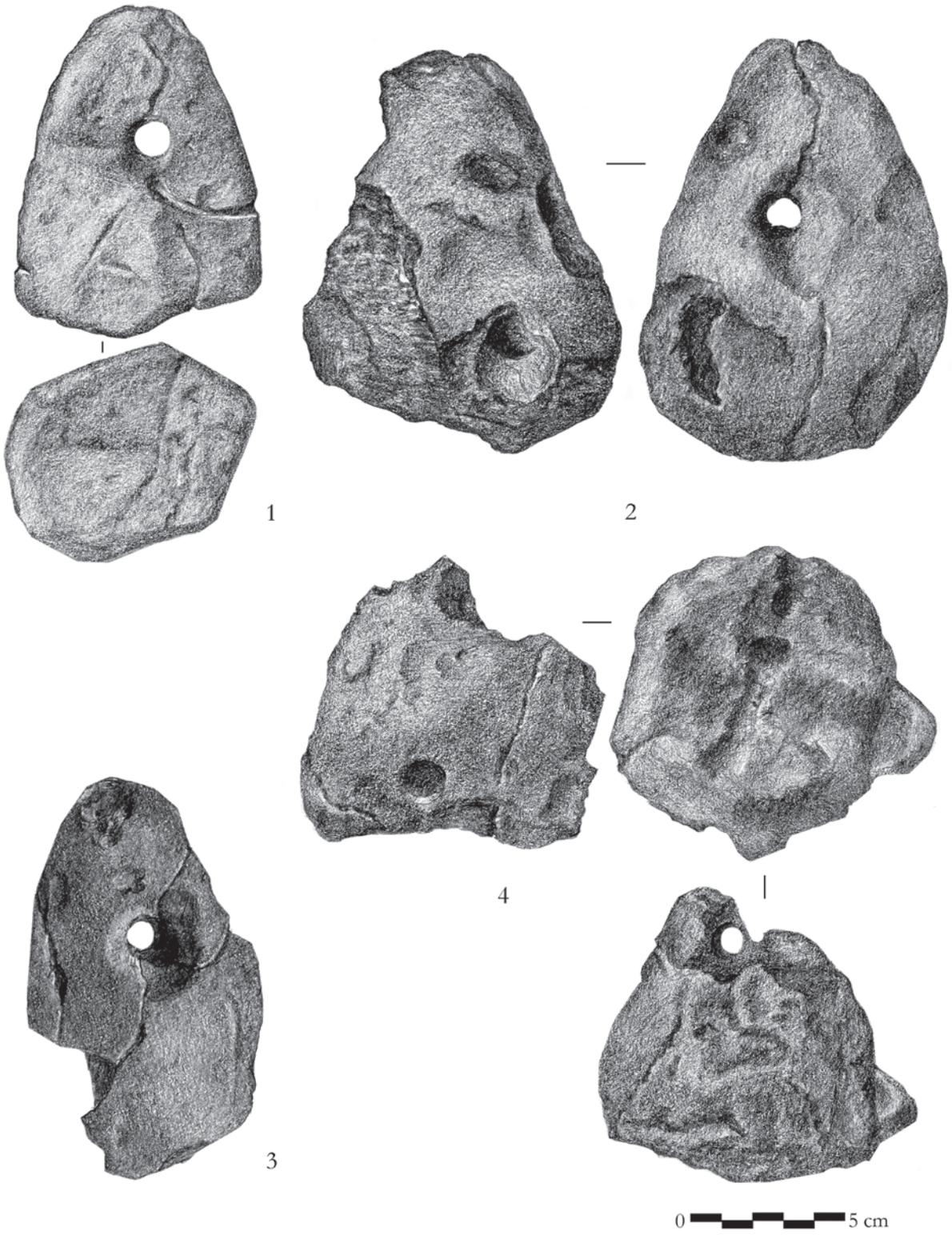

XXII. tábla

Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 1–2, 4–5: 66. objektum, 3: 70. objektum

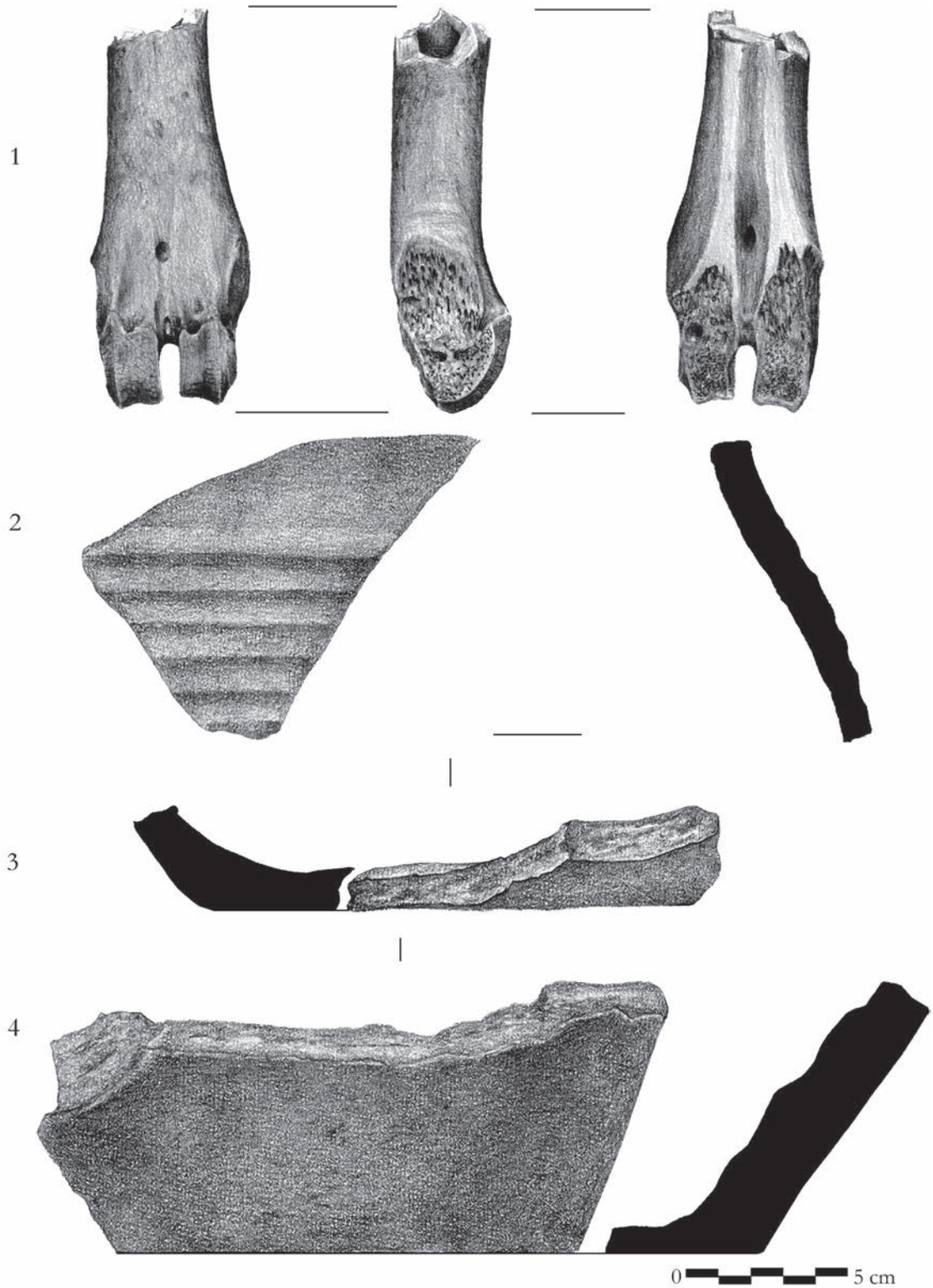
Pl. XXII

Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 1–2, 4–5: feature 66, 3: feature 70

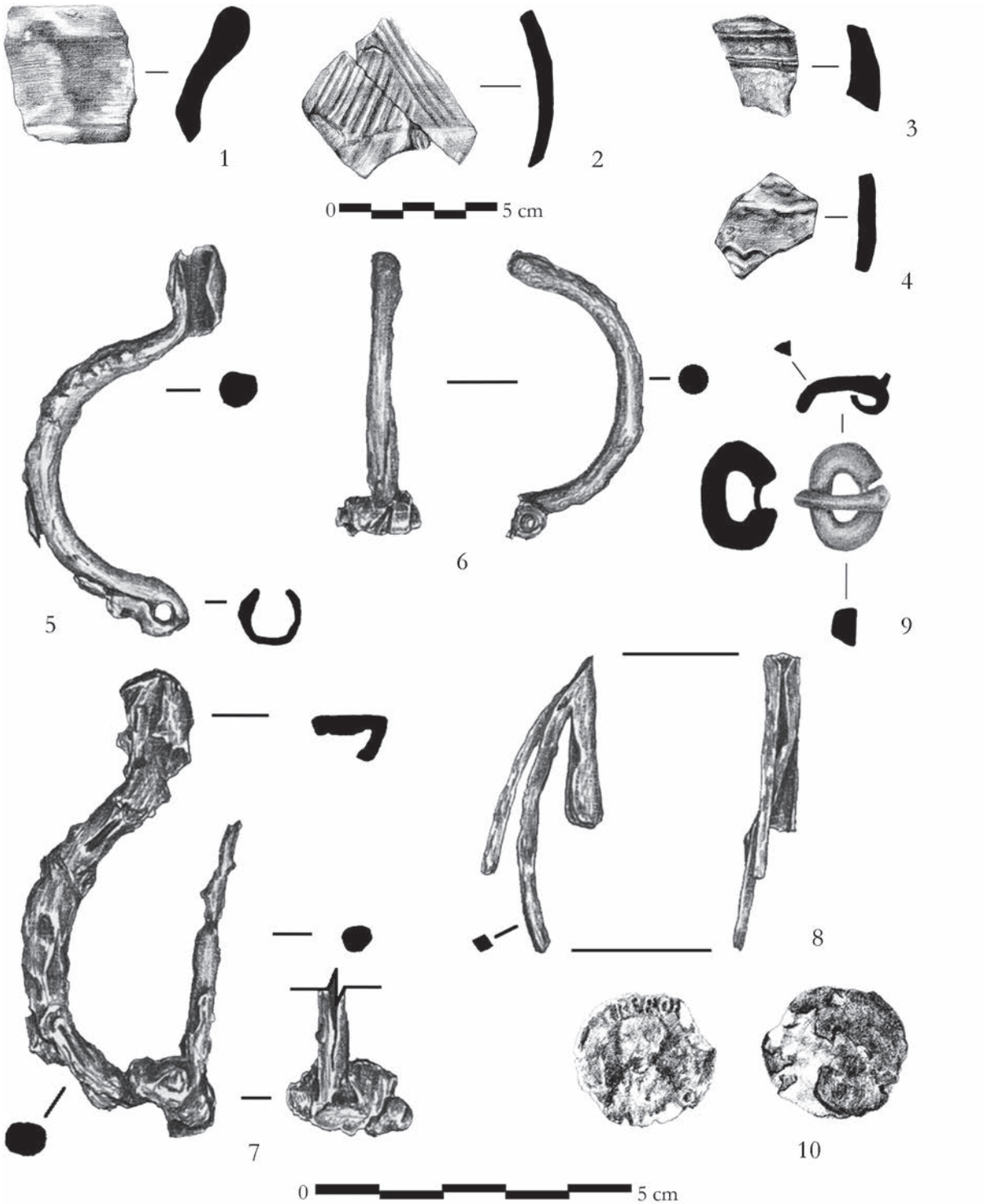
XXIII. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 66. objektum

Pl. XXIII
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14, feature 66

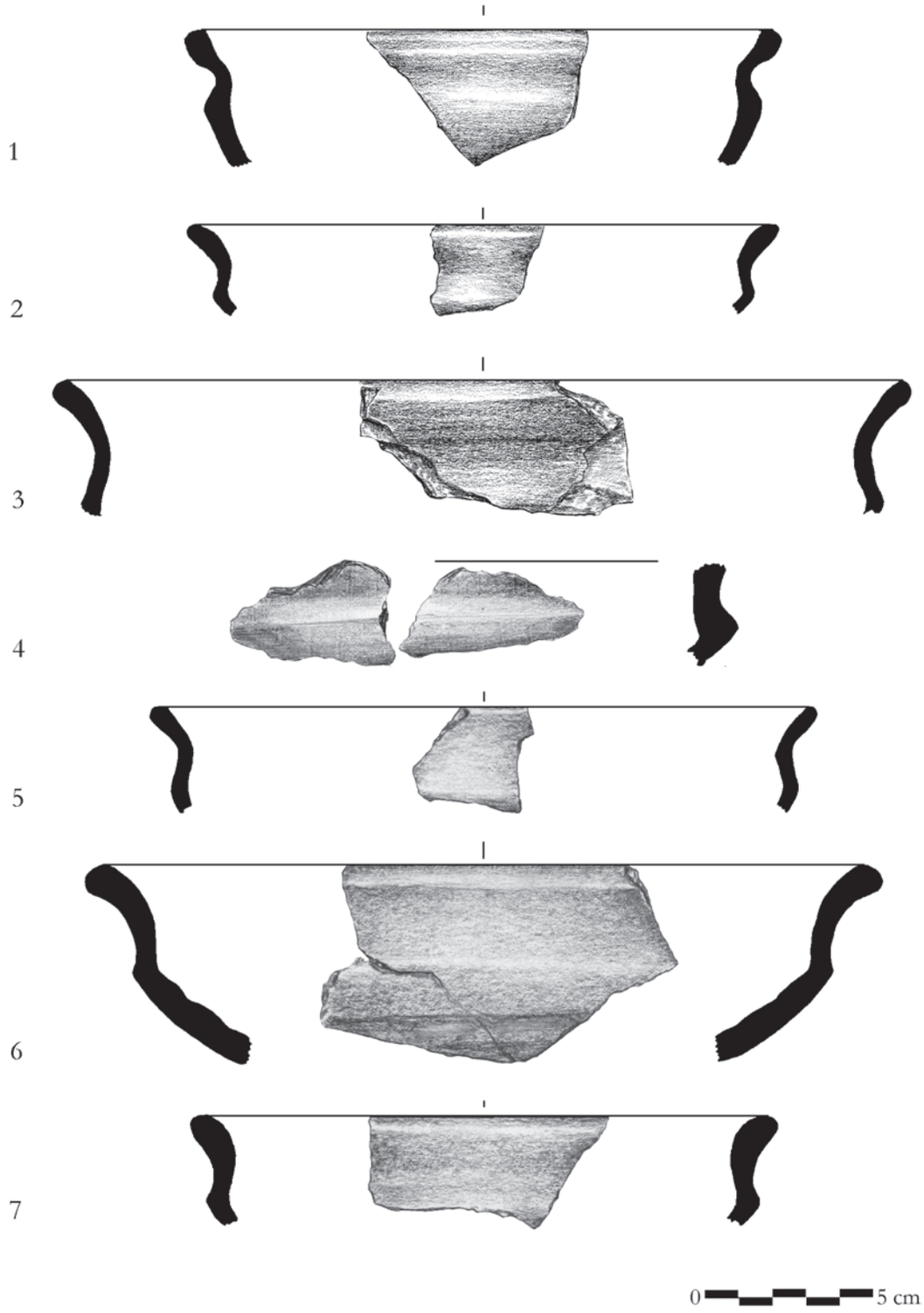
XXIV. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely 1: 39. objektum, 2–4: 66. objektum

Pl. XXIV
Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14 1: feature 39, 2–4: feature 66

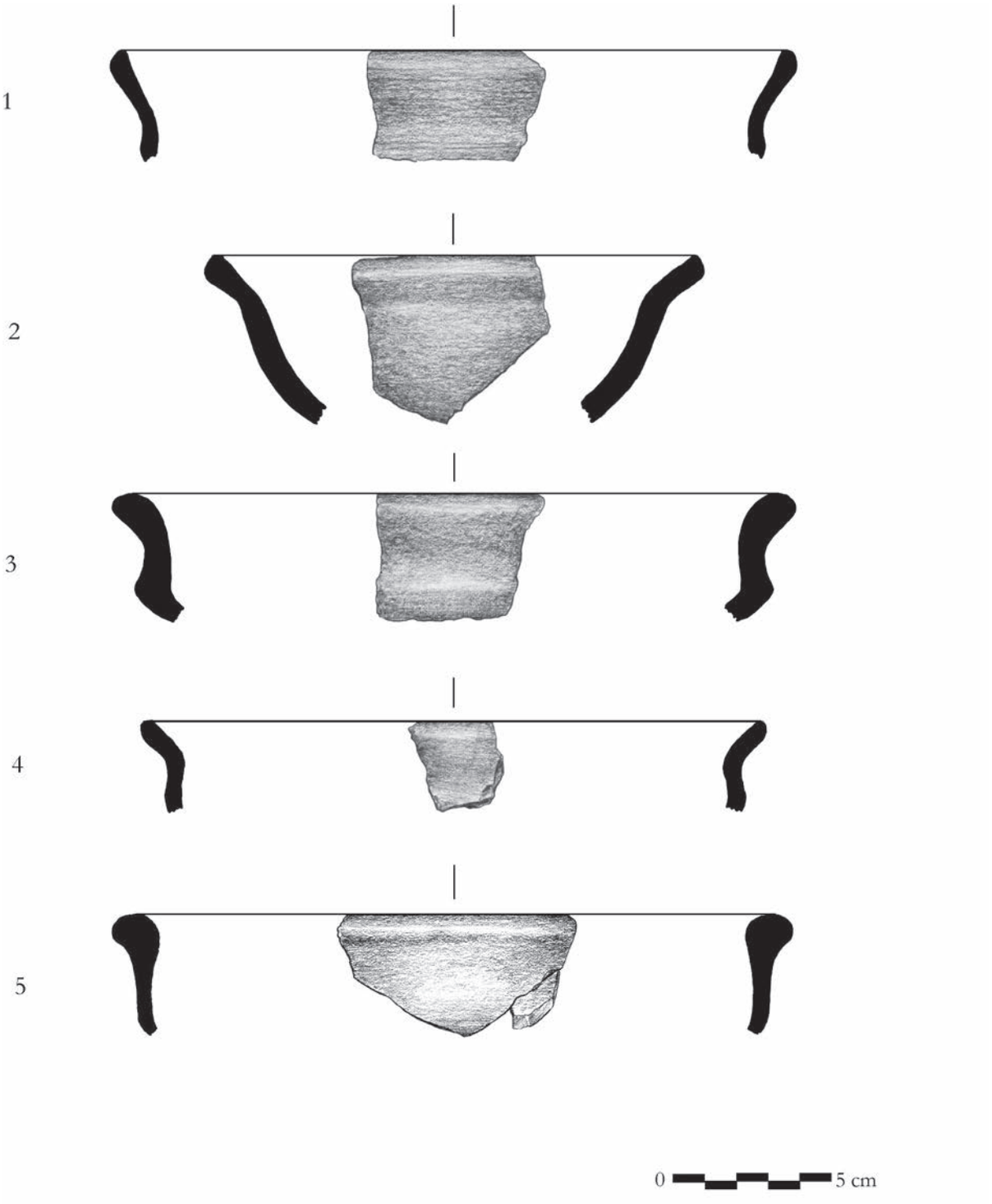
XXV. tábla
M3 58. lelőhely 1–2: 440. objektum, 3–4, 10: 550. objektum, 5– 9: fémkeresővel talált leletek

Pl. XXV
Motorway M3, site 58 1–2: feature 440, 3–4, 10: feature 550, 5–9: finds recovered with metal detector

XXVI. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely táltípusai

Pl. XXVI
Bowl types from Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14

XXVII. tábla
Nyíregyháza, Keleti elkerülő út 14. lelőhely táltípusai

Pl. XXVII
Bowl types from Nyíregyháza, Eastern By-pass Road, Site 14

Egy kora népvándorlás kori fegyveres sír Tiszavasvári határából

Körösfői Zsolt

Tiszavasvári északnyugati határában, az egykori tsz – a mai Dancs tehenészet – területén és annak környezetében egy nagyméretű lelőhely ismert.[1] A Tiszadob felé tartó országút mellett, attól délre, a Keleti és Nyugati főcsatornák által közrezárt területen elnyúlva fekvő lelőhelyet délről egy halastó határolja le (1. kép). A kedvező földrajzi adottságú terület több korszakban szolgált lakóhelyül a régi korok embereinek, legalábbis az innen ismert – neolitikumtól a középkorig keltezhető – változatos cserépanyag mindenképpen ezt jelzi.

1. kép
Tiszavasvári–Dancs tehenészet: a feltárás helyszíne

Fig. 1
Tiszavasvári–Dancs Milk Farm: situation of the excavation

Egészen az utóbbi évtizedig terepbejárásokra alapozott, viszonylagos ismereteink voltak a lelőhelyről. Majd egy családi tehenészetet alapítottak itt, amelynek bővítésekor az utóbbi években három alkalommal végzett próba- és megelőző ásatást a Jósa András Múzeum.

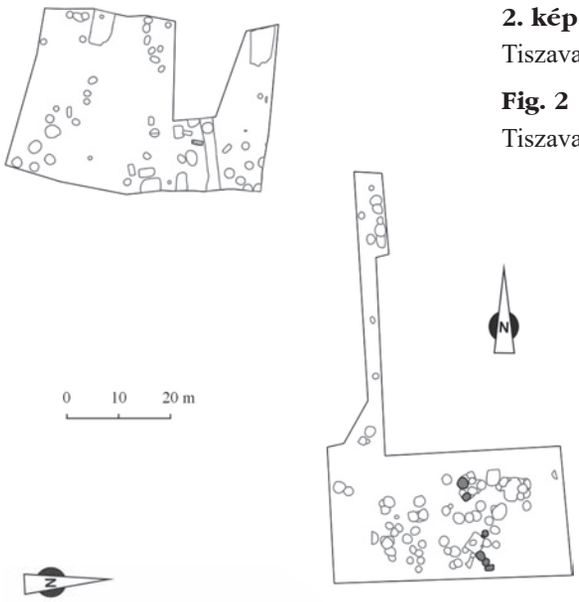
2010. október 19–28. között Németh Péter, Scholtz Róbert és Toldi Zoltán folytatott próbafeltárást a lelőhelyen (délkeleti felület: 2. kép). Az ekkor feltárt 91 régészeti jelenség telepobjektumokból (gödör, ház, cölöphely, kút, kemence és kemencebokor) állt, amelyeknek jó részét a késő császárkorra, annak is elsősorban kései időszakára keltezték. Szórványosan középső neolit, bronzkori és késő vaskori leletek ugyancsak kerültek elő. A lelőhely humuszolásakor Bacskai István fémkeresővel balta alakú csüngőt és fibulát talált.[2]

A tehenészet 2012-ben végzett bővítésekor Scholtz Róbert biztosított régészeti felügyeletet. Ez alkalommal régészeti jelenség nem jelentkezett.

---

[1] A lelőhely határa nem teljesen tisztázott, több néven ismert: Dancs tehenészet, Tiszavasvári 9. lelőhely, Büdi-szőlő I. A közhiteles nyilvántartásban két azonosító alatt – 24070. és 75721. – szerepel.

[2] JAM Adattár 2012.1.

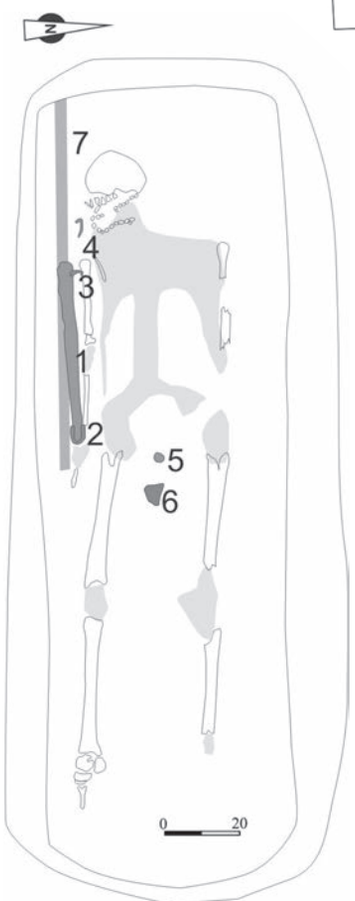

2. kép
Tiszavavári–Dancs tehenészet: az ásatás alaprajza

Fig. 2
Tiszavavári–Dancs Milk Farm: ground plan of the excavation

2014-ben a meglévő istállóépületektől nyugatra két újabbat építettek. A földmunkákkal párhuzamosan megelőző feltárást végeztem (északnyugati felület: 2. kép).[3] Az épület falainak alapozása csak fél méter széles árkokat igényelt volna, mivel azokban ilyen keskeny sávban kis eséllyel lehet a régészeti objektumokat megfigyelni – kibontásuk még ennél is bonyolultabb lett volna –, a megrendelővel megegyeztünk, hogy a beruházás által érintett területet teljesen lehumuszoljuk. Az idő és a költségek racionalizálása érdekében a beruházással érintett, közel 1500 négyzetméteres területre három hosszanti szondát nyitottunk. Az azokban megfigyelt leletsűrűsödés alapján a régészetileg jobban érintett keleti és déli részen a gépi nyesést az objektumok jelentkezési szintjéig, a többi helyen pedig az építkezés által megkívánt mélységig végeztük el.

A kutatott terület kelet felé lejtett. Ezen a részen az objektumok 80 cm mélyen jelentkeztek, míg a másik oldalon a régészeti jelenségeket már 20 cm mélységben dokumentáltuk. A megrendelő szíves hozzáállásának köszönhetően a földmunkákkal érintett és az azok által nem bolygatott – de a betonburkolat miatt a kutatások számára sokáig hozzáférhetetlenné váló – felületet egyben láthattuk. Az előkerülő régészeti jelenségeket legalább foltban dokumentálhattuk. Ilyen módon 68 objektumot figyeltünk meg, közülük tizenötöt tártunk fel. A belőlük és a felszínükről begyűjtött cserepek alapján a telepjelenségek – ahogyan azt a 2012-es ásatási eredmények alapján feltételezni lehetett – több korszakhoz tartoztak. Az egybenyitott felület megengedte, hogy nemcsak a falalapozások vonalába eső objektumokat, hanem a régészetileg érdekesebbnek tűnő jelenségeket is feltárhassuk. A kibontásra érdemesnek tartott objektumok kiválasztása egyértelműen szubjektív volt, számukat az idő szorítása határozta meg. A 94. számon dokumentált temetkezés – amely a jelen cikk témáját adja – ezzel az esetleges módszerrel került napvilágra.

3. kép
Tiszavasvári–Dancs tehenészet 94. sír

Fig. 3
Tiszavasvári–Dancs Milk Farm, Grave 94

A temetkezés Ny–K irányú, fehér szemcsékkel kevert világosbarna folttal jelentkezett, amely környezetétől csak világosabb árnyalatával vált el. A 225 cm hosszú és 90 cm széles, lekerekített sarkú téglalap formájú sírgödörben az elhunyt rendkívül rossz megtartású váza a sírfolt jelentkezési szintjéhez képest 60 cm mélyen feküdt. A hanyatt fekvő csontváz bordái, bal karcsontjai, medencecsontjai, csigolyái és bal lábfejcsontjai teljesen elporladtak, viszonylagos épségben a jobb karcsontok és a lábcsontok maradtak meg. Az elhunytat fejjel nyugatra, lábbal kelet felé tájolták. Kezét a törzs mellett kinyújtva, lábát párhuzamosan,

[3] JAM Adattár 2015.18.

4. kép
Tiszavasvári–Dancs tehenészet 94. sír: részlet a Langsax-szal

Fig. 4
Tiszavasvári–Dancs Milk Farm, Grave 94: detail with the Langsax

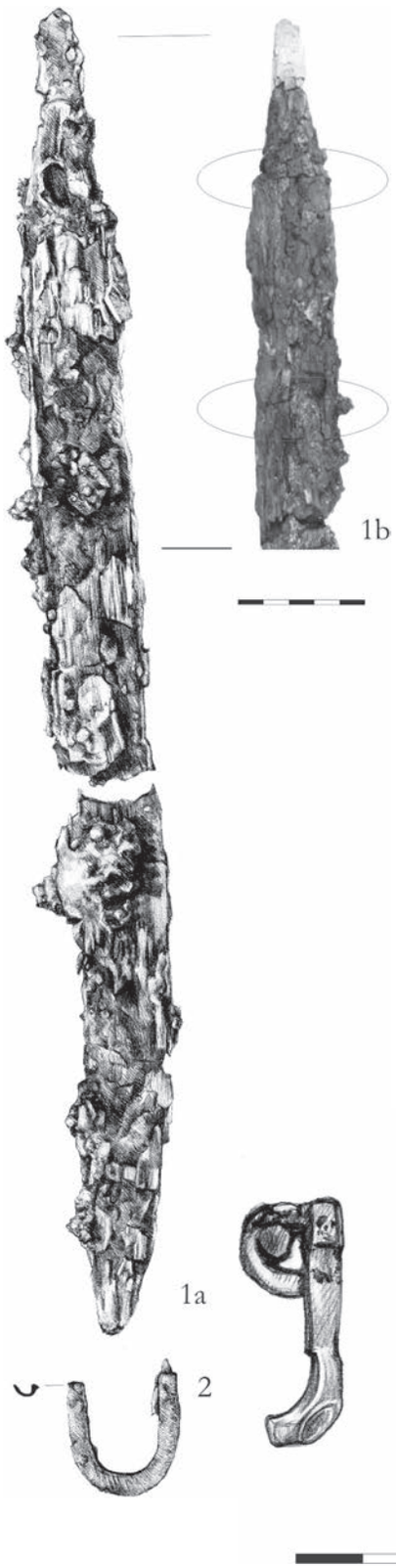
ugyancsak nyújtott pozícióban találtuk. A koponya délre dőlt, ami feltehetőleg a föld nyomásának tudható be (3. kép). A rossz megtartású csontok alapján csak bizonytalan és általános következtetéseket lehetett levonni. Annyit sikerült megállapítanunk róluk, hogy az elhunyt feminin jellegű, a koponyatető és a fogak alapján 23-40 éves kora körül halt meg.[4]

Leletek:[5] 1. A jobb kar külső oldalán, vele párhuzamosan egyélű rövid *vaskard* feküdt. A fém oxidációja a fegyver szinte teljes felületén konzerválta a hüvely famaradványát (4. kép, 5. kép 1a–b.). A fegyver röntgenfelvételén[6] a markolat tövénél, valamint tőle 10,3 cm-re a pengén, a fahüvely maradványán határozott élű, függőleges irányú elválások látszanak, amelyek a restaurálás után is megmaradtak (5. kép 1b.). A kardtok ezek alapján hosszabb falapokból állhatott, legalábbis a felső felében. A kardhüvely maradványa azon az oldalán, amelyen a fegyver feküdt, kevésbé maradt meg, nagyobb felületben a túloldalon, ott is inkább a penge felső felében látszik. Alsó harmadában, a kardpenge gerincén a famaradványra egy formátlan, nagyjából 4x3 cm-es vasdarab oxidálódott. Erről nem lehet megállapítani, hogy a hüvely tartozéka – függesztőfül – vagy a fegyverhez tapadt más vastárgy lehetett-e. A markolattüske középtájon helyezkedik el, a pengetőhöz tompaszögben csatlakozik. A kard hossza 50,7 cm, pengeszélessége 3,3-3,6 cm, vastagsága 0,1-0,4 cm. A markolattüske 5,3 cm hosszú, szélessége 1,5 cm, vastagsága 0,4 cm. 2. A kardhüvelyből – a penge korrózióját megőrződött famaradványán és feltételezett függesztőfülén kívül – még egy tokveret maradt meg. Az U alakú bronz *kardkoptató* (vagy koptatóveret) a fegyver hegyénél, eredeti helyzetében feküdt (4. kép, 5. kép 2.). Belső felében a korrózió famaradványt őrzött meg. Két végét a külső oldalán rovátkák díszítik. H: 5 cm, Sz: 4, 3 cm. 3. A sax markolatánál egy állatfejes (madárfejes?) – végén szélesített és rovátkolásokkal díszített – bronz *csatpecek* feküdt (6. kép). A pecek felerősítő füle vasmaradványt konzervált, amely eredetileg a csattest része lehetett, melyet azonban nem találtunk meg. Elképzelhető, hogy a csattest romlékonyabb anyagból – fából, csontból vagy akár vasból – készült, amely elporladt. A csat helyzetéből adódóan a fegyver szíjazatához tartozhatott. H: 3,5 cm, Sz: 0,7-1 cm, V: 0,3-0,5 cm. 4. Az elhunyt jobb válla fölött talált *vasszög* (7. kép) talán a koporsó tartozéka lehetett, amelynek deszkalenyomatát a sírgödör itteni, felső részén megfigyelhető vékony kékesszürke sáv (3. kép 7., 4. kép 7.) jelezte. H: 6 cm,

[4] A csontvázat Szathmáry László antropológus határozta meg. Az emberi maradványok a JAM 2015.3.3. leltári szám alatt találhatóak.

[5] A leletanyag restaurálását Takácsné Varga Ágnes és Dankóné Németh Erika végezte, a rajzokat Magyar Andrea, a fotókat Boros György készítette.

[6] A röntgenfelvételt Hutai Gábor készítette (MNM, Budapest).

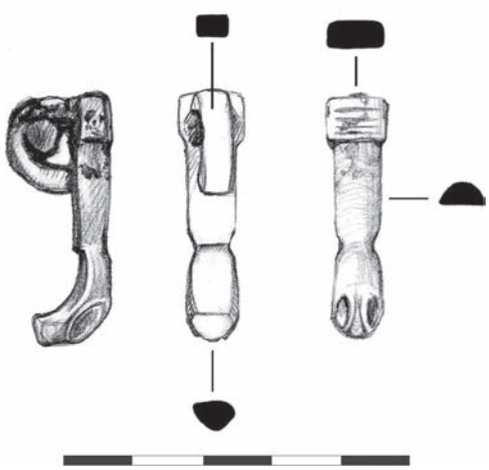
5. kép
Tiszavasvári–Dancs tehenészet 94. sír: keskeny pengéjű Langsax

Fig. 5
Tiszavasvári–Dancs Milk Farm, Grave 94: Langsax with narrow blade

Sz: 0,7-1 cm. 5. A medence tájékán egy rossz megtartású, kisméretű, ovális *vascsatot* találtunk (8. kép). Az erőteljesen átrozsdásodott csatról annyi állapítható meg, hogy tüskéje ráhajlik a vastagított csatkarikára. Átm: 2,5 x 2,2 cm, V: 0,3-0,5 cm. 6. Lentebb egy lassú korongolt *cseréptöredék* feküdt a sírgödör alján (3. kép 6.). 7. A kard restaurálásakor egy *vaspálca*(?) apró töredéke került elő, amelynek egyik oldalrésze megolvadt, benne bizonytalan anyagú vastag fonalszálak látszanak. A vasolvadék és korrózió által megőrzött fonalról az sem kizárt, hogy eredetileg sodrott drót lehetett, de mi inkább textilmaradványnak valószínűsítjük. Szabadabbra engedve a fantáziánkat a töredékes leletről azt is gondolhatjuk, hogy a kardtok hosszanti merevítő pálcatagjához tartozhatott. A hüvely merevítésének lenyomata lehet egyébként a kard gerincén végigfutó sötétszürke, átrozsdásodott vasréteg, amely határozottan elütött a penge pirosas színétől. A kard felszedése, majd a restaurálás után már nem maradt meg ez az oxidálódott vasréteg (4. kép 1.). H: 2,4 cm, Sz: 0,2-0,4 cm.

A leletek és a sír eredete és kronológiája[7]

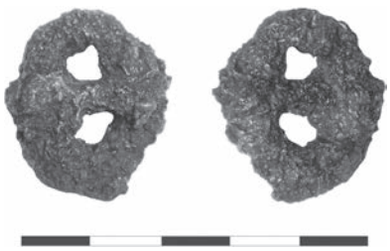
A temetkezés legfontosabb lelete a jobb kéz mellé fektetett egyélű rövidkard. A magyar szakirodalom – Bóna István és Cseh János után (Cseh 1989. 73., Bóna 2002. 206.) – ezekre az egyélű vágófegyverekre általában a scramasax megnevezést használja. Újabban azonban bizonyosságot nyert, hogy a scramasaxok a frankok által használt hosszú késszerű saxokkal azonosak. A hosszabb példányokra, amelyek közelharci (rövid) kardok, ez a megnevezés nem megfelelő (Kiss 2015a. 68.). A méretek alapján megkülönböztetett rövid, keskeny, széles és hosszú példányok között a tiszavasvári darab a német szakirodalomból ismert Kurzsax és Langsax típusok között helyezkedik el. Mivel pengéje a kisebb példányok átlagánál jóval hosszabb,

6. kép
Tiszavasvári–Dancs tehenészet 94. sír: csatpecek

Fig. 6
Tiszavasvári–Dancs Milk Farm, Grave 94: buckle prong

[7] A temetkezés és a sax melléklet értékeléséhez értékes útbaigazításokat Kiss P. Attilától és Masek Zsófiától kaptam, akiknek segítségét ezúton is köszönöm!

8. kép
Tiszavasvári–Dancs tehenészet 94. sír: vascsat

Fig. 8
Tiszavasvári–Dancs Milk Farm, Grave 94: iron buckle

7. kép
Tiszavasvári–Dancs tehenészet 94. sír: vasszög

Fig. 7
Tiszavasvári–Dancs Milk Farm, Grave 94: iron nail

ugyanakkor a hosszú, egyélű kardok konvencionálisan elfogadott alsó határát eléri, a Langsaxok közé sorolható.[8] A saxok egyetemes germán területeken végbement fejlődésében a Langsaxok – sorrendben megelőzik őket a Kurz- és Schmalsaxok, valamint a Breitsaxok – a Meroving-kor végén és a Karoling-kor elején alakulnak ki. Ugyanakkor a Kárpát-medencében ismertek hasonló felépítéssel és paraméterekkel példányok, amelyek majd két évszázaddal megelőzik ezeket a nyugat-európai Langsaxokat. A Karoling-kori példányoktól való megkülönböztetés miatt, az azoktól karcsúbb és pengevájat nélküli, V–VI. századi kardokra Dieter Quast után Kiss P. Attila a keskeny pengéjű Langsax terminus alkalmazását javasolja (Kiss. 2015a. 68.). Összefoglalva tehát: a tiszavasvári harcos mellett egy keskeny pengéjű Langsax feküdt.

A különböző saxtípusok eredetét tekintve igen eltérőek a vélemények. Leggyakrabban a hunoktól és az alánoktól átvett fegyverként tárgyalják őket (Cseh 1989. 73., Cseh 1990. 30.). Újabban felmerült a bizánci eredet lehetősége is (erről és az eredetkérdésről összefoglalóan: Kiss 2015a., Kiss 2015b.).

A Meroving-kor tipikus – az Alföldön nem túl gyakori – fegyverneméből a Tisza-vidéken 8 példány ismert (Kiss 2012. 157. 3. m.). Általában más fegyverekkel kombinálva (gyakran spathakkal), „másodfegyverként" szoktak a sírokból előkerülni: egymagukban csak ritkán. A magában előkerülő fegyverek között a Langsax utolsó helyeken áll (Kiss 2012. 149. 4. t.). Párhuzamként Kiss P. Attila a Hódmezővásárhely–kishomoki temető 42. és 82. rabolt (!) sírjait említi (Kiss 2012. 143.), amelyekben ugyancsak egy-egy darab került elő. Ezek azonban a tiszavasvári példánynál jóval rövidebbek, annak felét tehetik ki, az ún. Kurzsaxok típusába tartoznak (Bóna–Nagy 2002. 51., 67–69. Abb. 22., 33., Taf. 14., 23.). Közelebbi példa a Jobbágyi–Gyúri-földek 2. – ugyancsak rabolt – sír.[9] Ott az elhunyt bal lába mellé fektették a hosszú tőrt. A további sírmelléklet két csat, valamint egy tarsolykészséget jelző kovakő és kés. A tiszavasvári sírhoz nemcsak az egyedülálló és azonos típusú tőr köti, hanem a hasonló kisméretű csat is, amelynek párja a koponya közelében került elő, s karikája csontból készült(!). Ez közvetett módon erősíti azt a feltételezésünket, hogy az állatfejes csatpeckünk karikája eredetileg csont lehetett.

A tiszavasvári harcos legalább a felnőtt kor kezdetén volt. Az elhunyt korát és a fegyverként egymagában elhelyezett sax mellékletét tekintve a temetkezés jól illeszkedik a Tisza-vidéki fegyveres síroknál megfigyelt törvényszerűséghez, hogy a közelharci fegyvereket elsősorban az adultus és maturus korú halottak mellé helyezték. Az egymagukban előkerülő saxokra ez még inkább igaz (Kiss 2012. 146., 147.).

[8] A saxok kutatástörténetéről, tipologizálásáról bővebben: Csiky 2009. 136–148., Csiky 2012., Csiky 2015. 215–232.

[9] Masek Zsófia: Germánok az út szélén: http://www.asonyomon.hu/germanok-az-ut-szelen/ (2016. november 20.)

A fegyvertípus az V. század második felétől terjed el a gepidáknál (Nagy 2002. 112.). Kezdetben a spathákkal együtt, majd a VI. században inkább önállóan tűnnek fel a sírokban (Cseh 1990. 31.).

Az állatfejes csatpecek minden bizonnyal védő szereppel bírt a csat viselője számára (Nagy 2007. 38.). Hasonló állatfejes tüskével egy Gyulaváriban előkerült ezüstcsat rendelkezik (Nagy 2005. Abb. 5:4., Taf. 12.). Az itt feltárt leleteket a hun kort közvetlenül követő időszakra, az V. század második harmadára keltezik (Nagy 2005. 77.).

A jobb váll fölött megtalált szögről csak feltételezzük, hogy a koporsó tartozéka. A Tiszavidék késő császárkori, kora népvándorlás kori ácsolt fakoporsóit rendre S alakú vagy ácskapocs formájú vaskapcsokkal fogatták össze (kiragadott példaként a Hódmezővásárhely–kishomoki temetőből: Bóna–Nagy 2002. Abb. 40.). A kora népvándorlás korában azonban már ismertek koporsószegek. A Hegykő csoport ménfőcsanaki langobárd temetőjében például több sírban (251., 254., 257., 262.) kerültek elő hasonló vasszögek (Vaday 2015. Fig. 7:6., Fig. 8:5–7., 187., Fig. 10:5., 8.). Ahol nem találtak egyik fajtából sem, ott feltételezhetően faszögeket használhattak, ahogyan azt meg lehetett figyelni a Kisvárda melletti Daruszigeten 1969-ban megtalált rönkkoporsó esetében (Istvánovits 1998. 321. 2. kép).

A medence tájáról előkerült ovális vascsat a kora népvándorlás korra általánosan keltezhető lelettípus.

A kora népvándorlás kori temetkezés jelen pillanatban a lelőhelyen magányosan áll. A korábbi kutatásokban más temetkezés nem került elő. 2014-ben a több sírgyanús foltként dokumentált objektum közül – csaknem valamennyire rábontottunk – csupán kettő bizonyult valóban temetkezésnek. Az írásom tárgyát képező síron kívül még egy temetkezés került elő (92. objektum), amelyben egy pontosan nem keltezhető, feltehetőleg őskori, zsugorított helyzetű csontváz feküdt.

Sírunk keltezése a lelőhely összképétől eltérő. Korban legközelebb a 2010-ben tőle délkeletre feltárt nyolc késő császárkori telepobjektum áll. Közülük a 29/01. számú kút a legérdekesebb, amelynek aljából változatos fémanyag került napvilágra. A még restaurálatlan leletek között köpűs és levél alakú vas lándzsahegyek, kés, csiholó(?), ár, bronz lemeztöredékek és viseleti elem(?) darabjait lehet azonosítani. A korszakhoz kapcsolódik a már említett – műszeres leletfelderítéssel ezen a részen talált – aláhajtott lábú bronzfibula és egy balta alakú csüngő.[10]

Jelen ismereteink alapján tehát egy magányos fegyveres sírral van dolgunk, amely a mellékletei alapján a germán világ felé mutat és az V. század második felére keltezhető. Az, hogy a késő szarmata teleprészlettel van-e bármiféle kapcsolata – s a hun korhoz, a hun mozgalmakhoz kötődne inkább[11]– vagy kizárólag a Gepida Királysággal, nem megállapítható. A két korszak között éles határt húzni nem lehet.[12] Szolnok térségétől északra a klasszikus gepida leletanyag a Tisza mentén húzódik (Bóna 1984. 304–305. lapok közötti térkép), így a tiszavasvári lelet jó eséllyel lehet a keleti germánok egyik fegyveres temetkezése. Az azonban nem lehet véletlen, hogy a lelőhelyről más Meroving-kori leletet nem, viszont több hun kori tárgyat és objektumot ismerünk.

A magam részéről valószínűbbnek tartom, hogy esetünkben inkább a késő szarmata / hun kori településhez valamiféle módon kapcsolódó Meroving-kori temetkezésről lehet szó, semmint egy magányos harcosról.

[10] A leletek restaurálása még várat magára.

[11] Az Alföld késő császárkori – kora népvándorlás kori leleteinek etnikumáról rövid és világos összefoglalás: Istvánovits 1998. 309–319.

[12] A gepidák Kárpát-medencei terjeszkedéséről és a hun kor utáni hatalmi átrendeződésekről a térségben: Kiss P. 2015. 75–101.

Irodalom

Bóna 1984.
Bóna István: A gepidák. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Székely György. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 294–299.

Bóna 2002.
István Bóna: Gyula–Fövenyes. Szolnok–Szanda. In: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Hrsg. István Bóna – Margit Nagy. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2002. 197–237.

Bóna–Nagy 2002.
István Bóna – Margit Nagy: Hódmezővásárhely-Kishomok. In: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Hrsg. István Bóna – Margit Nagy. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2002. 34–77.

Cseh 1989.
Cseh János: Egy gepida harcos fegyverzete a Közép-Tisza vidékről. Helye Európa kora Meroving-kori emlékanyagában. *Jászkunság* 35: 5. 1989. 71–78.

Cseh 1990.
Cseh János: Adatok az V-VII. századi gepida emlékanyag egységéhez. Függelék: Erdély V–VII. századi gepida lelőhelykatasztere. *SzMMÉ* VII. 1990. 29–79.

Csiky 2009.
Csiky Gergely: Az avar kori szúró- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia. [Polearms and Edge-Weapons from the Avar Period. Classification – Typology – Chronology – Technology.]. Doktori disszertáció. ELTE–BTK, Budapest 2009.

Csiky 2012.
Gergely Csiky: Saxe im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Szerk. Vida Tivadar. ELTE BTK Régészettudományi Intézet – MTA BTK Régészettudományi Intézet, Budapest 2012. 371–394.

Csiky 2015.
Gergely Csiky: Avar-age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 32. Brill, Leiden-Boston 2015.

Istvánovits 1998.
Istvánovits Eszter: Adatok az Észak-Alföld 4. század végi – 5. század elejei lakosságának etnikai meghatározásához. [Angaben zur etnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts.] *MFMÉ – StudArch* IV. 1998. 309–324.

Kiss 2012.
Kiss P. Attila: „Nem a hadnak sokasága…" Megjegyzések a Tisza-vidéki gepida fegyveres réteg összetételéhez. [„Nicht nur die Menge der Armee…" Bemerkungen zur Zusammensetzung der bewaffneten Gesellschaft von Gepiden im Theissgebiet.] In: Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szerk. Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2012. 135–165.

Kiss 2015a.
Kiss P. Attila: Bizánc és a hunok vonzásában? Keskeny pengéjű langsaxok a gepidáknál. [In attraction of the Byzantium and the Huns? The narrow bladed long seaxes in the areas

of Gepids.] In: Res Militares Antiquae II. A II. ókori hadtörténeti és fegyvertörténeti konferencia tanulmányai. Szerk. Székely Melinda – Horti Gábor. Szeged 2014. április 11–12. JATEPress, Szeged 2015. 65–107.

Kiss 2015b.

Kiss P. Attila: Huns, Germans, Byzantines? The origins of the narrow bladed long seaxes. *Acta ArchCarp* XLIX. 2015. 131–165.

Nagy 2002.

Margit Nagy: Hódmezővásárhely-Kishomok. In: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Hrsg. István Bóna – Margit Nagy. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2002. 111–116.

Nagy 2005.

Margit Nagy: Gyulavári. In: István Bóna – Margit Nagy: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2005. 64–80.

Nagy 2007.

Nagy Margit: Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század). [Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau (3.-6. Jahrhundert n. Chr).]. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2007.

Vaday 2015.

Andrea Vaday: The Langobard cemetery at Ménfőcsanak. *Antaeus* 33. 2015. 163–242.

Körösfői Zsolt

Jósa András Múzeum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: korosfoi@gmail.com

An Early Migration Period warrior grave from the vicinity of Tiszavasvári

There is a multi-layered archaeological site northwest of Tiszavasvári. Its dimensions are not clear yet: in the official records, it was registered with different names and identification numbers, with varied extensions. Its most known part is the milk farm of the Dancs family (Dancs tehenészet), where, during the enlargement of the farm in 2010 and 2014, the Jósa András Museum conducted rescue excavations. In the course of the digs, we identified 159 archaeological features, only 106 of which (for several reasons) could have been excavated. Most part of the features belong to the Late Imperial and Hun Age settlement phenomena, beside them we uncovered two inhumation burials. One of them, a dead buried in contracted position, was dated to Prehistoric Age. The other one, discussed in the present article, was a warrior grave from the Early Migration Period.

This grave had a W–E orientation. Its stain was light brown mixed with white grains differing from its environment only with a lighter shade. The grave pit had a rectangular shape with rounded corners, its length was 225 cm and the width was 90 cm. The skeleton was very poorly preserved and lay resupinate 60 cm deep measured from the old ground. Only the bones of the right

arm and the leg bones remained relatively well preserved. Arms were laid along the body, legs laid parallel, also in rendered position. The skeleton had feminine character. Judging from the calvaria and teeth the buried person could die around the age of 23–40.

We could trace the dark grey stripe referring to the trait of the coffin board on the right side of the skeleton up to the region of the pelvis. On the interior side of the right arm, a so-called Langsax lay, its length slightly exceeding 50 cm. Out of the scabbard, the chape and large pieces of wood were preserved by the corrosion of the blade. Dark grey iron oxidation followed on the blade could belong to the stiffening part of the scabbard. At the grip, we uncovered a buckle prong decorated with animal head (the frame was missing) and an iron nail. In the region of pelvis, we found a small oval iron buckle and a hand-thrown pottery sherd.

According to our present knowledge, the burial was a single one. Judging from the grave-goods, it can be dated to the second half of the 5th century. Probably, this is one of the early, Upper Tisza Region representatives of the Meroving Age Germanic warrior graves. As a work hypothesis, we suggest that it should be examined in the context of the Hun Age settlement features that are close to the grave in time and space, assuming continuity(?).

Zsolt Körösfői

Jósa András Museum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: korosfoi@gmail.com

A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai

A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században a Körös–Tisza–Maros közén[1]

Lőrinczy Gábor

Bevezetés

A VI. század utolsó harmadában a Tiszántúlon megtelepedő népességet a kora avar időszakban a temetkezési szokásokra támaszkodva markánsabban lehet jellemezni, mint a sírokból ránk maradt tárgyi kultúra alapján. Éppen ezért – mint ahogy az elmúlt évtizedekben már néhány résztémában törekedtünk egy-egy, a korszakra és a területre jellemző temetkezési szokás bemutatására – most az avar kori temetkezési szokások Tomka Péter által felsorolt jelenségei közül (Tomka 1992.) a halotti kultusznak csak olyan nyolc, sajátos megnyilvánulását ismertetjük, melyek egyértelműen eltérnek a Kárpát-medence más tájegységeiről ismert VI–VII. századi temetkezési szokásoktól.

Az általunk tárgyalt területnek, a Tiszántúlnak egy részéről, a Körös–Tisza–Maros által közrefogott területről a késő avar kori temetőkben, temetkezésekben megfigyelt és dokumentált temetkezési szokásoknak a felgyűjtését és értékelését Bende Lívia végezte el (Bende 2000., Bende 2003., Bende 2006., Bende 2012.). Így lehetővé vált számomra egy adott terület kora és késő avar kori temetkezési szokásainak összehasonlítása.

Az időhatárokat (kora vagy késő) maguk a temetők jelölték ki, mivel a területről nem ismerünk olyan, a kora avar kor kezdetétől használt temetőt, amelybe az avar kor második felében is temetkeztek volna vagy fordítva, azoknak a temetőknek, temetőrészleteknek, amelyeket a hagyományosan közép és késő avar kornak nevezett időszakra keltezünk – függetlenül attól, hogy esetenként leletanyagaikban még kora avar kori jellegzetességeket is hordoznak –, nincs kora avar kori előzményük.

[1] A tanulmány az „Avar kori régészeti kutatások. Helyzetkép” című kerekasztal konferencián az MTA BTK Régészeti Intézetében 2013. december 12-én, „*A tiszántúli kora avar kori sírok és temetők sajátosságai, értelmezésük és értékelésük lehetőségei a szegvár-oromdűlői temető kapcsán”*, valamint Debrecenben a Déri Múzeumban, a Sötét Idők Túlélői című konferencián 2014. február 7-én „*A kora avar kori népesség továbbélése a 7–9. században a Körös–Tisza–Maros-közén*” és Esztergomban 2014. november 5-én a népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciáján „*A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető feldolgozásának sajátosságai. Tiszántúl a 6–7. században”* címmel elhangzott előadások összevont és átdolgozott, irodalmi hivatkozásokkal ellátott változata.

Röviden a tiszántúli kora avar kori lelőhelyekről és a Szegvár–oromdűlői temetőről

A Tiszántúlról[2] az Adam 1993-ban lezárt és 2002-ben megjelent kötetében közel 150 lelőhely esetében határozták meg a szócikkek írói a lelőhelyek használati idejét a VI–VII. századra. Egy 1998-ban megjelent cikkben 190 kora avar kori lelőhelyre utaltunk, ahonnan temetőrészlet, sír vagy szórványként előkerült tárgy volt ismert (Lőrinczy 1998.). Húsz évvel később, 2013 tavaszán közel 230 kora avar kori lelőhely valamivel több, mint 1700 sírjáról vagy temetkezésre utaló mellékletéről rendelkeztünk több-kevesebb információval. Ezek közül 77 olyan lelőhelyről tudtunk, ahonnan csak szórványos leletanyag került múzeumi gyűjteménybe, temetkezésre vonatkozó információ nélkül. Közel 100 azon lelőhelyek száma, ahonnan 1–4 sír került elő, több-kevesebb információval. 5–9 síros temetőrészlet 24, 10–24 síros temetőrészlet 15 lelőhelyről vált ismertté. Csak 5 olyan lelőhely van, ahonnan 25–100 és egy-egy lelőhely, ahonnan 240, illetve közel 500 síros temetőrészlet került elő. Ez utóbbi – amely jelen pillanatban a Tiszántúl eddigi legnagyobb sírszámú temetője – Szegvár–Oromdűlőn került elő.

A temető Szegvár község belterületétől keletre, a környezetéből 4 méterre kiemelkedő homokvonulaton helyezkedett el, ahol 1980 és 1997 között 300 méter hosszú és 130 méter széles területen, azaz mintegy 36 000 m^2-nyi összefüggő felületen – egy császárkori telep (Istvánovits–Lőrinczy–Pintye 2005.) és egy szarmata temető, valamint egy X–XI. századi temető (Bende–Lőrinczy 1997.) mellett – egy VI–VII. századi temető (Lőrinczy 1992., Lőrinczy 1995.) 495 sírját tártuk fel. A kora avar kori temető sírjai mintegy 21 000 m^2-nyi területen kerültek elő. A temető szélét északkelet és délkelet felé sikerült lehatárolnunk, a másik két irányban a temető folytatódik. Az értékelést nagyban segíti, hogy az ismertté vált temetőrészletben a síroknak csak 6%-a, azaz 27 sír volt bolygatott, illetve esett a korabeli sírrablás áldozatául.

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokások

A sírok tájolásáról

A Szegvár–oromdűlői temető sírjainak döntő többségére az ÉK–DNy-i tájolás jellemző, tehát az elhunytat fejjel északkeletre fektették. Csupán kisszámú temetkezés tájolása KÉK–NyDNy, illetve a temető sírjai között található 15 DNy–ÉK-i, azaz fordított tájolású.

A tágabb környékről, illetve a Tiszántúlról ismert kora avar kori temetkezések döntő többségére a K–Ny-i, illetve ÉK–DNy-i tájolás jellemző (Lőrinczy 1992a. 164–165., Lőrinczy 1995. 403., Lőrinczy 1996. 178–179.). Az általunk vizsgált területről – mint ahogy már említettük – ma már több mint 230, kora avar korra keltezhető leletről/lelőhelyről van adatunk. Ezek egyik jelentős része a XIX. században előkerült és az előkerülési hely megnevezésén kívül minden más adat nélkül múzeumi gyűjteményekbe juttatott szórványlelet, más esetben hiányos leletegyüttes. Másik részük ugyan a XIX. század második felében, illetve a XX. század első évtizedeiben került feltárásra, de tájolási adatot nem jegyeztek fel. Így nem véletlen, hogy a lelőhelyek többségéről – közel 125 helyszínről – a sírok tájolására vonatkozóan semmilyen információval nem rendelkezünk. A tájolási adattal rendelkező sírok/lelőhelyek több mint fele (mintegy 60 lelőhely – tehát a tiszántúli kora avar kori temetkezések irányítását meghatározóan ez jellemzi[3]) esetében a temetkezések tájolási

[2] Itt és a továbbiakban a Tiszántúl alatt a Kárpát-medence keleti felének a Tiszától keletre eső, északon a Tisza kanyarjáig, keleten az Erdélyi Középhegység nyugati lábáig, délen az Aranka völgyéig terjedő területet értjük.

[3] Ezekhez sorolandó négy DK–ÉNy-i tájolású temetkezés is, melyeknek a temetkezési szokásai azonosak az ÉK-i tájolású sírokban megfigyeltekkel.

iránya megegyezik a Szegvár–oromdűlői temetőben megfigyelt ÉK–DNy-i, illetve K–Ny-i tájolással. A tiszántúli további temetkezések között 1/3-1/3 arányban oszlanak meg az ÉNy–DK-i, az É–D-i és a Ny–K-i tájolási fő irányok.[4]

A Kárpát-medence VI–VII. századi sírjainak tájolása igen változatos, amire már több kutató rámutatott (például Kovrig 1963. 91., Tomka 1975. 5–9., Bóna 1986. 78., Tomka 2008. 242.). Míg a Tiszától keletre élő közösségek döntő többsége a már említett ÉK-i irányban tájolta sírjait, ugyanebben az időszakban a Kárpát-medencének a Tiszától nyugatra eső részén, a Duna-Tisza közén (Balogh 2016. 42.) és a Dunántúlon közismerten a Ny–K-i tájolás volt az általános.

A részleges állattemetkezésekről

A szegvári temető sírjaiban általánosnak tekinthető a részleges állattemetkezések előkerülése: 375 sír tartalmazta részleges vagy egész állat maradványát. A nyolc egészben eltemetett lovon kívül közel 400 szarvasmarha, 600 körüli juh és kecske, valamint több mint 100 ló nyúzott maradványa került elő.

A tiszántúli kora avar kori, részleges állattemetkezéseket tartalmazó temetők/temetkezések sorát az első összeállítás után (Lőrinczy 1992. 113–117.) többször sikerült kiegészítenünk, illetve újabb sírok közlésével bővítenünk (Lőrinczy 1995. 403., Lőrinczy 1996. 179–180., Lőrinczy–Straub 2005. 140.). Jelenleg közel 110 lelőhelyről van biztos adat arra vonatkozóan, hogy a sírokból részlegesen eltemetett állatmaradvány került elő, ami azt tanúsítja, hogy az állatmellékletek adása a temetők döntő többségére jellemző. A részleges állattemetkezés gyakori volt az általunk tárgyalt területen, ezen belül azoknak a közösségeknek a temetői, ahol ez szinte általánosnak mondható, a Körös–Tisza–Aranka által bezárt területen kerültek elő. E szokás ritkán ugyan, de előfordul a Körösöktől északra, ugyanakkor az Aranka völgyétől délre talált temetőkből szinte teljesen hiányzik.

A kora avar korból származó 575 sír esetében van adat állatmellékletről. A részlegesen eltemetett állatok száma megközelíti az 1500-at. Ezek mintegy 13%-a ló, 37%-a marha és borjú, 50%-a juh és kecske. Az eltemetett kisszámú egész állat döntő többsége ló, ezek száma nem éri el a 20-at. Valamennyit az elhunyttal közös sírba temették, tőle elválasztva.

A kora avar kori nyúzási gyakorlat

A szegvári közösség tagjai az állatok nyúzása során a koponya mellett a bőrben benne hagyott hosszúcsontokat nem az ízületeknél bontották ki, hanem a rádiusz és a tibia disztális végén ferdén kettéhasították (ún. csonkolt változat).

A régi ásatásokból származó állatcsontok többsége ma már csak kis részben vizsgálható. A múzeumi gyűjteménybe ritkán bekerült kisszámú állatcsontmaradvány között megtalálhatóak a rádiusz és a tibia kettévágott töredékei, amelyek a csonkolt részleges állattemetkezésre utalnak (Lőrinczy–Rácz 2014. 172.). Gyakran csak a feljegyzésekben találunk olyan utalásokat, melyek alapján részleges állattemetkezésre gondolhatunk: például *„A sír felső rétegében állatkoponya és hasogatott állatcsontok kerültek elő.”* (Csallány 1960. 51–59.) Olykor a régi sírleírások egyes megjegyzései utalnak a csonkolás meglétére: például hasogatott állatcsontok, torolt állapotban előkerült állatcsontok a sír betöltéséből, darabolt lócsontok stb.

[4] Meg kell jegyeznem, hogy az értékelésnél figyelemmel kell lennünk arra, hogy sok esetben nem használtak iránytűt a tájolási irány megadásánál, így ezek az adatok magukban hordozzák a pontatlanság lehetőségét, mivel az irányon kívül nem adtak meg fokértéket.

A halott és a vele eltemetett állatmelléklet térben történő elválasztása

A szegvári temető szinte minden sírjában megfigyelhető volt a halott és a vele eltemetett állatmelléklet térben történő elválasztása, azaz az elhunyt elválasztása az aknában (vagy annak felső szintjén) elhelyezett állatmellékletektől. Az elválasztásra a sírgödör speciális kialakításával teremtettek alkalmat. Ennek változatos formái az aknasírok esetében az akna két hosszoldalában kivájt fülek, valamint a kétoldali padkás vagy vállas sírok, illetve a padmalyos és a fülkesírok.

A kétoldali padkás, füles sírok esetében a padkákra és a rajtuk keresztbe fektetett deszkákra helyezték az állatmaradványokat. Az aknasírnál a koporsóra dobott földdel félig betemették a sírt és csak ezt követően helyezték el az állatokat.

A padmalyos és a fülkesír esetében az akna volt az állatmellékletek helye. A szegvári temető padmalyos és fülkesírjaiban a padmaly bejáratánál, illetve a fülke akna felé eső végénél, közvetlenül a száj előtt gyakran figyeltünk meg az akna betöltésénél sötétebb, sokszor fekete, barna pöttyös, zsíros tapintású betöltést. Ez a padmaly, illetve a fülke száját elzáró összegöngyölt állatbőr maradványa. Ebben a bőrben sohasem találtunk benne hagyott csontokat. Több sírban dokumentáltuk valamilyen merevebb anyagnak – például deszkának – a fülke szájához támasztását, mert az állatbőrt jelző betöltés a fülke szájánál függőleges síkban végződött. Néha előfordult a fülke aljában, illetve két oldalában keresztirányú vájat, ami a fülke szája előtti deszka egykori meglétére utalt (például 81. sír, 100. sír: Lőrinczy–Straub 2005. 139., Lőrinczy 1992. 90. Abb. 8.).[5] A padmaly száját elzáró fekete betöltés belső oldala gyakran egyenes volt, ami a koporsó egykori jelenlétére utal.

A különböző sírtípusokról

Az aknasír

A szegvári temető aknasírjai egyrészt megegyeznek a népvándorlás kori sírok általános formájával, azaz a téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú vagy enyhén lekerekített végű sír falai közel függőlegesek, alja egyenes vagy enyhén teknős kialakítású. Ugyanakkor van egy olyan forma, amelyet „füles" sírnak hívhatunk. Ennél a típusnál a sír aljától 55–60 cm-re a két hosszabbik falba egy-egy, kb. 10–15 cm mély és 15–20 cm magas vájatot készítettek. Ezek funkciója megegyezett a kétoldali padkás sírok padkáinak funkciójával, azaz az elhunyt vagy annak koporsója felett keresztbe fektetett fákat (ágakat, deszkákat) tartották. A temetés során ezekre helyezték a megnyúzott állatok maradványait, a bőrben hagyott koponyát és a lábcsontokat (például 1., 65., 704. és 881. sír – lásd Lőrinczy 1992. 81–90., Lőrinczy 1998. 350., Lőrinczy–Straub 2004. 315–317., Lőrinczy–Straub 2005a. 127.).

A kenotafium

Itt kell megemlítenünk, hogy az 1991-ig ismertté vált temetkezések közül 42 aknasírt határoztunk meg kenotafiumnak, vagyis ezek sem emberi, sem állati maradványt, sem pedig régészeti leletet nem tartalmaztak (Lőrinczy 1992. 81.). A feltárás folytatása során újabb, az eddigi üres objektumokkal és a kora avar sírokkal egyaránt megegyező, ÉK–DNy-i tájolású, hasonló betöltésű és összetételű, a domb gerincén, egy vonalban elhelyezkedő objektumoknak az avar sírokhoz való tartozása egyértelműnek látszott. Az 1997. évi ásatáson, a feltárt terület délnyugati szélén, a domb gerincén két, szuperpozícióban lévő folt került elő. Az ÉK–DNy-i irányítású 958. objektum az említett, egy vonalban fekvő objektumokkal egy sorban került elő, a 955. számú, D–É-i tájolású szarmata sírt

[5] A fülkét elzáró lap sohasem készült kőből, mint ahogy azt a szegvári 100. sír esetében írták (Vida 2003. 304. 37. kép felirata).

pedig ráásták. Ezek alapján több mint kétséges az üres objektumok kenotáfiumként értelmezése és az avar korba sorolása.

A padmalyos sír

A Szegvár–oromdűlői temető feltárt sírjainak közel ötöde (mintegy 90 sír) padmalyos temetkezés, melyek közül a 126., 130. és a 915. sírt már közzétettük (Lőrinczy 1992. 103. Abb. 17–18., Lőrinczy–Straub 2004. 306–307., 317.). A szegvári padmalyos síroknál tett általános megfigyeléseink alapján írtuk le a sírforma jellemzőit (Lőrinczy 2011. 149–151.).

A Kárpát-medencei padmalyos sírokra vonatkozó adatokat és ismereteket összefoglalva egy rövid kutatástörténeti áttekintés, néhány módszertani és terminológiai megjegyzés mellett közreadtunk egy lelőhely- és sírkatalógust (Lőrinczy–Straub 2006.). Az ebben található és a publikáció megjelenése óta előkerült újabb temetkezések alapján a Tiszántúlról ma 20 olyan kora avar kori lelőhelyről tudunk, ahonnan különböző számú[6] padmalyos sír került elő. Ugyanakkor az eddig ismertnél valamivel több padmalyos temetkezéssel kell számolnunk, mert már eddig is több lelőhely esetében – a dokumentáció és a sírformára vonatkozó megfigyelés hiányában – valójában csak közvetett bizonyítékok (állatcsontok helyzete, magasságbeli különbsége stb.) alapján tételezhettünk fel padmalyos temetkezést (Lőrinczy 1996. 181.).

Az általunk vizsgált területről származó padmalyos temetkezések döntő többsége a szegvári padmalyos sírokkal megegyező kialakítású volt. A padmalyt mindig az akna északi, északnyugati oldalában alakították ki. Ettől, a Tiszántúlon általánosnak mondható sírformától csak két temetkezés rendelkezik eltérő jellemzőkkel – Hajdúdorog–Városkert u. 1. sír és Kaba–Belterület (Lőrinczy 1996. 181.) –, aminek a magyarázata egy másik tanulmány témája.

A fülkesír

A Szegvár–oromdűlői temetőben az akna- és a padmalyos sírok mellett a feltárt temetkezések közel egyharmada – 150 – fülkesírnak bizonyult, melyek közül az alábbiakat tettük eddig közzé: 81., 98., 100., 109., 134., 196., 554., 692., 753., 829. és 870. sír (Lőrinczy 1992. 90–100., Lőrinczy 1995. 399–400., Lőrinczy–Straub 2004. 307–317., Lőrinczy–Straub 2005. 137–139.). A szegvári fülkesírok feltárásánál tett általános megfigyeléseink alapján – a padmalyos sírokhoz hasonlóan – írtuk le a sírforma jellemzőit (Lőrinczy 2011. 147–149.).

Az avar kori sírtípusok e különleges formájának Kárpát-medencei kutatástörténetével, elterjedésével, formai jellemzőivel teljességre törekvően több mint 20 éve foglalkozunk, összeállítva a lelőhelyek és temetkezések listáját is (Lőrinczy 1994., Lőrinczy 1995. 6. kép). Az avar kor második feléből származó pitvarosi és örménykúti fülkesírok közzététele (Bende 2000., Bende 2003a.), illetve a székkutasiak elemzése (Bende 2003. 308–310.) kapcsán Bende Lívia tekintette át a korábban publikált és az újabban előkerült, az avar kor második felére keltezhető sírokat, újabb adalékokat szolgáltatva a szokás gyakorlásának időrendjéhez. Ezeket az összeállításokat legutóbb Straub Péterrel közösen egészítettük ki (Lőrinczy–Straub 2005. 137–139., Lőrinczy–Straub 2006. 285.).

A szegvári temetőben feltárt fülkesírok között – dőlési szögük és kialakításuk helyzete alapján – több változatról, a közel vízszintes kialakításútól (például a 196. sír: Lőrinczy 1995. 399–400. 2. kép 1.) a 39°-os lejtésű sírig bezárólag beszélhetünk. Szegváron a fülkék kb. 1/5-ének egyik jellemzője, hogy lejtésük – ha nem is sokkal – meghaladja a 30º-ot, de ez az érték nem éri el a késő avar kori meredek kialakítású fülkék dőlésszögét.

[6] A lelőhelyek többségén csak egyetlen sír került elő, csupán néhány temető esetében tudunk 3–8, két temetőben 60–90 padmalyos sír előkerüléséről.

Általános a téglalap alaprajzú akna délnyugati végén kivájt fülke, de előfordul – ha kis számban is –, hogy az aknának az ellenkező, északkeleti végében alakították ki a különböző dőlésszögű fülkét (például a 753. sír: Lőrinczy 1995. 400. 3. kép 1.).

Az előzőekben említett formák nem csak a szegvári temető fülkesírjainak sajátosságai. Csallány Dezső – aki igen jól ismerte Móra Ferenc ásatási feljegyzéseit, és maga is tárt fel fülkesírokat – már ismerte a fülkesírok kialakításának valamennyi variációját. Bizonyíték erre az 1960-as években elkezdett, majd félbehagyott fülkesíros cikkéhez készített rajzvázlata (Lőrinczy 1995. 5. kép A.). Bár az 1970-es évekig a feltárásokon nem készültek a mai elvárásoknak megfelelő dokumentációk, a sírleírások alapján valószínűsíthető, hogy a tiszántúli kora avar kori fülkesírok kialakításának módozatai megtalálhatóak a szegvári temetőben feltárt fülkesírok között. Ezért kellő alapunk van arra, hogy például a romániai Sânpetru Germanban előkerült (Dörner 1960.) vagy a Szegvár–Sápoldalon feltárt lovassírt (Bóna 1979., Bóna 1980.) is fülkesírként értelmezzük. Ezekben az esetekben a fülkéket – az általános gyakorlattól eltérően – az akna északkeleti végében alakították ki (Lőrinczy 1994. 325., 32. j., 328., 36. j.). Ezekben a fülkékben a koporsóban elhelyezett halottat fejjel előre csúsztatták be, így az elhunyt égtáj szerinti elhelyezése megegyezett a temető többi temetkezésénél megfigyelt tájolással.

A vájt vagy rönkkoporsóról

A koporsó egykori meglétének elsődleges bizonyítéka a koporsó famaradványának előkerülése. Említhetjük a temető területéről a 33. sírt, ahol egyrészt a férfi medencelapátja mögötti sávban, a sír alján, az övveretek vonalában maradt meg a koporsó maradványának kis töredéke, illetve a 81. sírt, ahol a koporsó feneke mintegy 5-6 cm vastagon végig megmaradt a gerincoszlop alatt (Lőrinczy–Straub 2005. 138.).

A Szegvár–oromdűlői sírok döntő többségénél meg lehetett figyelni, dokumentálni, illetve valószínűsíteni a vájt koporsó egykori meglétét. Az eddig publikált sírok közül ide sorolhatóak az alábbi temetkezések: 81., 109., 130., 134., 165. és 870. sír (Lőrinczy 1992. 103. Abb. 17., Lőrinczy 1995. 399., Lőrinczy 1998. 22. j., Lőrinczy–Straub 2005. 138., Lőrinczy–Straub 2004. 307., 314–315.).

A Kárpát-medence talaj- és éghajlati viszonyai között a kora avar kori sírok esetében fakoporsó maradványa igen ritkán fordul elő. A jó megfigyeléseknek köszönhetően azonban változatos módon lehetett valószínűsíteni a vájt koporsó egykori meglétét. Egyes esetekben a sír betöltésében rajzolódott ki a vájt koporsó ovális körvonalának barna sávja. Gyakrabban volt megfigyelhető és dokumentálható a koporsón belüli és azon kívüli föld eltérő elszíneződése. A fatörzsből vájt koporsó használatának közvetett bizonyítéka a váll felhúzott, a kar testhez szorított helyzete, a kar- és lábcsontok alatt előkerült 7–10 cm vastag betöltés, amely a gerincvonal felé haladva egyre vékonyabb lesz. Ezekben az esetekben a keresztmetszetben kirajzolódott és dokumentálható volt a koporsó teknő alakja. Másrészt a viselet, a fegyverzet tárgyai, valamint a mellékletek helyzete alapján a felsőtest környékén gyakran valószínűsíthető a koporsó egykori megléte.

Az ételmelléklet – juh hosszúfartő

A szegvári temető 87 sírjából – a sírok 15%-ából – került elő juh keresztcsontja, farok- és ágyékcsigolyája külön-külön vagy együtt, ételmelléklet maradványaként. A temetés során a hosszúfartőt minden esetben a koponya mellé, többnyire a koporsóba helyezték (például 1., 81., 100., 109., 130. sír = Lőrinczy 1992. 84., 103., Lőrinczy 1995. 399.).

A tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ritka a csontos ételmelléklet, de ahol megtalálható, ott döntő többségük juh keresztcsontja (sacrum), farok- (vert. caudalis) és ágyékcsigolyája (vert. lumbalis) külön-külön vagy együtt, és szinte mindig a koponya mellett (Lőrinczy 1992a. 165.).

A régi feltárásokból, illetve a bizonytalan körülmények között ismertté vált temetkezésekből juh keresztcsontok előkerülését nehéz igazolnunk, hiszen a sírokban előforduló, kevésbé jó megtartású, nem látványos, néhány csigolyából álló testrészre alig figyeltek fel (Bende 2000. 244–245.). A ritka esetek egyike a Banner János által feltárt nagykamarási temetőrészlet, ahol az ásató a 17. és a 18. sírnál jegyezte fel juh keresztcsontjának előkerülését (Banner 1927. 152–153. 8. kép), valamint a Kiss Lajos által feltárt Tiszabercel–vékásdűlői 1. sír, ahol a koponya bal oldalától 20 cm-re – a koporsón kívül – került elő egy juh keresztcsontja (Csallány 1960. 34.).

A fenti sírok inkább csak jelzés értékűek, valószínűleg nem tükrözik az egykori valóságot, mert a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ezeknél jóval gyakrabban fordulhattak elő ételmellékletként juh keresztcsontok (Lőrinczy 1998. 344.). Erre utalnak az újabb feltárások során a temetkezésekből előkerült ételmellékletre utaló csontmaradványok. Ilyen például Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sírja, ahol a koponya bal oldala mellett anatómiai rendnek megfelelően került elő egy juh 6 farokcsigolyája (Lőrinczy–Rácz 2014. 151.).

Kerámiaedény a sírban

A Szegvár–oromdűlői temető minden negyedik sírjába helyeztek kerámiaedényt, vagyis közel 120 temetkezés tartalmazott edénymellékletet. Szabad kézzel formált, tölcséres peremű, szűk nyakú, gyakran vékony agyagmázzal fedett edényeket gyermekek és idősek, nők és férfiak a temetésük során egyaránt kaptak (például 1., 100., 126., 130., 165., 692., 870. sír = Lőrinczy 1992. 84., 96., 103., Lőrinczy–Straub 2004. 307., 311., 315., Lőrinczy 1998. 350.). Az akna- és a fülkesírokban általában a koponya mögött, illetve annak jobb, míg a padmalyos sírok döntő többségében a bal oldala mellett, a padmaly szája előtt, mindig a koporsón kívül állt.

A részleges állattemetkezésekhez hasonlóan a kerámiaedény mellékletként sírba helyezése a másik olyan sajátosság, amely a tiszántúli kora avar kori temetkezések többségében előfordul (Lőrinczy 1998. 352.). A régi feltárásokból említhető a többi között a szerbiai Mokrin–Vodoplav-dűlő (Ranisavljev 2007.), ahol minden ötödik sírból került elő edénymelléklet, valamennyi a koponya mellől (Lőrinczy 1994. 324., 31. j.), valamint a Tiszavasvári–koldusdombi temető sírjai (Csallány 1960. 51–59.), ahol a feltárt temetkezések feléből került elő edény, a megfigyelt sírokban mindig a koponya mellől (Lőrinczy 1998. 353.). Az újabban feltárt sírok többségére is jellemző a kerámiaedény melléklet, szintén a koponya mellől: például Felnac/Fönlak–Magaspart (Ro), Gyula–511. lelőhely, Hódmezővásárhely–Kishomok, Mérai porta, Nyíregyháza–Moszkva u. 9. (Tejüzem), Tiszavasvári–Kashalom-dűlő stb. (Zdroba–Barbu 1976. 49., Rózsa–Vörös 2004., Lőrinczy–Szalontai 1996. 275., Lőrinczy 2001. 191., Lőrinczy–Rácz 2014. 151–152.).

Az általunk vizsgált területről eddig közel 100 kora avar kori lelőhely esetében tudunk kerámiaedényről. Az ismertté vált kb. 250 edény azt jelzi, hogy nagyjából minden ötödik sírba helyeztek egyet. Az edény fej körüli elhelyezése a kora avar kori tiszántúli közösségek temetkezési rítusában igen kötött, hagyományos elem volt.

A sírok térfogatáról. Sírhantok helyett sírhalmok emeléséről

A sírok méreteinek és közvetve a benne eltemetett halott társadalmi helyzetének egy méretadattal történő, szemléletes jellemzésére alkalmas lehet a térfogatszámítás (Daim 1987. 71–76.,

Tomka 2003. 13.). A szegvári sírok esetében azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy az eltérő sírtípusok térfogatadatait nem érdemes mechanikusan összevetni, hiszen például a fülkesírok esetében az akna méretét a benne elhelyezni kívánt állatok helyigénye mellett olyan praktikus szempontok is meghatározhatták, mint például a fülke megközelíthetősége, míg a fülke méreteit az elhelyezendő koporsó mérete is befolyásolhatta (Lőrinczy–Straub 2005. 139.). Ez egyben jelzi a sír készítése során végzett munka mennyiségének különbségét a többi temetkezéshez viszonyítva, és utal az elhunytnak és családjának a közösségben elfoglalt kiemelkedő szociális helyzetére.

A szegvári és a kora avar kori tiszántúli temetőkre jellemző összetett sírgödrök kialakításának volt egy gyakorlati következménye a sírok és a temetők összképére vonatkozóan. A temetés során a sír aljára, a padmalyba vagy a fülkébe elhelyezett, koporsóba fektetett elhunytat az aknasír esetében a felette keresztbe fektetett fákkal, míg a padmaly és a fülke esetében összegöngyölt állatbőrrel zárták el. Így a fülkét, a padmalyt és az aknasírnak az alsó szintjét a temetés során nem töltötték vissza földdel. Hasonló volt a helyzet az állatmaradványok elhelyezését követően is. Az akna felső szintjén, illetve a padmalyos és a fülkesír esetében az aknában elhelyezett állatmaradványok helyigénye miatt a sírból kitermelt föld jelentős része már nem kerülhetett vissza a sírgödörbe.

A különböző sírtípusok átlagos térfogatadatait figyelembe véve, az aknasíroknál minimum 1–1,5, a padmalyos síroknál 2–2,5, míg a fülkesírok esetében 4,5–5 m³ föld maradhatott ki a temetés során. Ebből a földből az elhunyt fölé nem sírhantot, hanem sokkal inkább sírhalmot emeltek. A sírhantoknál jóval magasabb, nagyobb területet lefedő halmokra utalhat az is, hogy a szegvári temetőben a csoportosan elhelyezkedő sírok a megszokottnál jóval nagyobb távolságra fekszenek egymástól.[7]

Ezt a sajátosságot nem csak a szegvári temetőben lehet megfigyelni. A sírok egymástól való, jelentős mértékben eltérő távolságát jól szemlélteti, ha összehasonlítjuk a fülkesírokkal is rendelkező Székkutas–Kápolna-dűlői (Nagy 2003. kihajtós térképmelléklet), valamint a csak aknasíros Kölked–feketekapui A. (Kiss 1996. Abb. 7.) és a Tiszafüred–majorosi (Garam 1995. kihajtós térképmelléklet) temető temetőtérképét. A szemmel látható különbséget számszerűsíteni lehet. A mintának vett 25x25 méteres területen Szegváron 96, Székkutason 105, míg Kölkeden 225, Tiszafüreden 240 sír helyezkedett el. Ezek az adatok jól jelzik az egyes temetők eltérő sírsűrűségét és valószínűsítik, hogy a sírok fölé Szegváron nagyobb, Székkutason kisebb sírhalmokat emeltek.

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokásokról

A gepida–langobard–avar összecsapást követően a gepidák által addig megszállt Tiszántúl területére beköltöző népességet megkülönböztette a Kárpát-medence más tájait megszálló közösségektől a temetkezési szokásaiknak a fentiekben bemutatott láncolata. Temetőikben a sírokat következetesen K–Ny-i vagy ÉK–DNy-i irányba tájolva ásták meg, a temetkezések fölé különböző méretű sírhalmokat emeltek. Az elhunytakat fatörzsből vájt rönkkoporsóba helyezve, az általános aknasírok mellett padmalyos és fülkesírokba temették. A sírokba helyezett részleges állatmellékletek mennyisége és összetétele a halott ruházatán és mellékletein kívül az elhunytnak és családjának a közösségben elfoglalt helyét és anyagi helyzetét is jelezte. A mellékletként adott állatokat a temetést megelőzően úgy nyúzták meg, hogy az orsócsontot és a sípcsontot annak disztális végén kettéhasították. Ez a nyúzási gyakorlat (ún. csonkolt változat) a Kárpát-medencében kizárólag erre a tiszántúli közösségre volt jellemző. A mellékletként adott állatmaradványokat minden sírtípus esetében

[7] Ugyanakkor számításba kell azt is vennünk, hogy a kitermelt, laza föld tömege a számított tömegnél nagyobb helyet igényelt a temetés során.

bőrrel vagy fával választották el az eltemetett személytől. Túlvilági útjukra ételmellékletként egy-egy juh legzsírosabb részét, a hosszúfartőt adták, illetve a fej mellé kerámiaedényt helyeztek, ez utóbbit változó tartalommal.

A fentiekben leírtak alapján egy statikusnak, homogénnek tűnő kép rajzolódott ki. De mi itt arra törekedtünk, hogy az általános és közös jellemzőket mutassuk be és foglaljuk össze. Így az egyes közösségekre jellemző, a többitől részben eltérő sajátosságok vizsgálata, a temetkezési szokásokban a Kárpát-medencébe érkezéstől a VII. század közepéig eltelt idő során történt változások, a Tiszántúl egyes területeinek fokozatos megszállása, betelepítése és annak következményei egy másik dolgozat témája lesz.

A Tiszántúl kora avar kori településterületének sajátossága

A VI–VII. századra keltezhető sírok és temetők elhelyezkedése a vizsgált területen nem egyenletes. A lelőhelyek többsége a Körösöktől délre, a Tisza és az Aranka által bezárt, a Tisza menti és a Maros déli oldalán fekvő területekről ismert. Jóval ritkábbak, kisebb számban kerültek elő kora avar lelőhelyek a Körösöktől északra, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről. Ezek többsége az 1940-es évekig, kisebb hányaduk az ezredfordulóig vált ismertté. Mindezek ellenére úgy véljük, a terület kora avar kori benépesítésére/betelepítésére vonatkozóan reális képet mutatnak.

Nem lehet – bár sokszor elhangozott –, hogy egy-egy terület régészeti lelőhelyeinek sűrűsége nagyrészt annak következménye, hogy az adott vidéken a maga korában kiemelkedően gazdag ásató tevékenységet folytató régész dolgozott (például Csallány Gábor, Jósa András, Móra Ferenc és mások). Ebben az esetben nem ez magyarázza a lelőhelyeknek az előbbiekben felvázolt helyzetét.

Nem kétségbe vonva az elődök hatékony munkáját, elgondolkodtató, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belül 2000 óta Nyíregyházán és tágabb környékén, valamint a megyeszékhelytől keletre eső területen elvégzett, a nagyberuházásokat (autópálya, elkerülő utak, gázvezetékek nyomvonala, ipari parkok stb.) megelőző, több mint kétmillió négyzetméternyi feltárt területen (Istvánovits–Lőrinczy s.a.) nem került elő az elmúlt 15 évben kora avar sír vagy temető. A megye területén Tiszadada–Kálvinházáról egy magángyűjtőtől 1978-ban múzeumi gyűjteménybe került kora avar típusú edények (Vida 1999. 257–258.) után csak 2004-ben a Tiszavasvári–Kashalom területén feltárt 6 síros temetési terület (Lőrinczy–Rácz 2014.) vált ismertté.

Hasonló helyzetről árulkodnak a Hajdú-Bihar megyei adatok is. A megye területéről 2000-ig 14 kora avar kori lelőhelyről tudtunk, majd ezt követően a megyei nagyberuházásokat (autópályák és elkerülő utak, gázvezetékek nyomvonalai, ipari parkok stb.) megelőző, nagy felületű ásatások közel másfél millió négyzetméternyi felületén nem került elő 2015-ig kora avar sír vagy temető. Ezzel ellentétben ezeken az ásatásokon – a többi között – számtalan VII–IX. századi telepet, illetve nagy sírszámú temetők egész sorát tárták fel ugyanezen időszak alatt (Lőrinczy 2015. 149.).

Jász-Nagykun-Szolnok megyének a tiszántúli területeire vonatkozóan nincs pontos, számszerű adatunk az elmúlt tizenöt év megyei feltárásairól, ugyanakkor megemlíthetjük, hogy 2006–2010 között a Vásárhelyi terv keretében végzett megelőző feltárások során Rákóczifalva, Tiszabő, Tiszagyenda, Tiszabura határában végzett közel félmillió négyzetméter feltárása során mindössze négy lelőhelyen négy magányos kora avar temetkezés került elő.[8]

Ezek után nem irreális, ha a rendelkezésünkre álló adatok alapján megkíséreljük felvázolni a Tiszántúl kora avar kori települési sajátosságait. A lelőhelyek szóródása, csoportosulása, egyes

[8] Lásd a *Régészeti Kutatások Magyarországon*. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2006–2010. köteteinek vonatkozó címszavait!

temetkezési szokások megléte vagy hiánya alapján a területen belül kirajzolódik egy Maros menti csoport, valamint a Körös–Tisza–Maros közét benépesítő népesség területe, amelynek településterületi súlypontja egyértelműen a Tisza mentén található. A Körösöktől északra – nagyjából a mai Hajdú-Bihar és Szolnok megye tiszántúli része – egy, a többiektől eltérő, vegyes lakosságú terület lehetett. Felettük helyezkedett el az északi – nevezhetjük nyírségi – csoport, melynek igen szoros kapcsolata volt a Körösöktől délre és a Maros mentén megtelepült népességgel. Az egyes leletek és leletegyüttesek sajátosságai, valamint ezek időrendi besorolása alapján a Körösöktől északra fekvő területeket a folyótól délre megtelepült népesség csak a VII. század első harmadának utolsó éveitől kezdődően szállta meg, telepítette be, egymástól jelentős mértékben eltérő sűrűséggel.

Történeti kitekintés

Az érintett temetkezési szokások külön-külön és együttesen is szignifikáns jelenségek a korabeli Kárpát-medencében, ami az Avar birodalom más népeitől eltérő tradíciójú népesség jelenlétét valószínűsíti. A csak ezekre a közösségekre jellemző temetkezési szokások láncolata kellő alapot ad arra, hogy feltételezzük: az itt megtelepült népcsoport származásában, kulturális kötődésében is egy zárt közösség volt (Lőrinczy 1998. 354.). Ez a népcsoport alkotta – a kelet-európai sztyeppéről ismert régészeti leletanyag és temetkezési szokások alapján – a Kárpát-medencei avarság kelet-európai nomád komponensét (Somogyi 1991. 115.).

Elfogadott vélemény, hogy az avarsággal együtt más kelet-európai sztyeppei népcsoportok is részt vettek a Kárpát-medence 567–568-os megszállásában (Somogyi 1991. 115.). Ennek a népességnek etnikai azonosítása Csallány Dezső 1934-es tanulmánya óta máig tartó vita tárgya (Csallány 1934., például Bóna 1971. 301–303., Bóna 1981. 101–104., Lőrinczy 1992. 110–113., összefoglalóan Lőrinczy 1994. 311–319., Bálint 1995. 188.). Az eltérő vélemények oka, hogy az általunk tárgyalt terület VI. század végi megszállóira vonatkozó írott forrás nem maradt ránk. Ha egyértelmű ilyen adattal nem is rendelkezünk, a korabeli források egy-egy megjegyzése bizonyos következtetések levonására lehetőséget ad.

Az alig három évtizedes, szinte folyamatos háborús légkörben eltelt langobard–gepida szomszédságnak az avarok megjelenése vetett véget azáltal, hogy Baján kagán és a langobard követek hosszas „egyeztetés" után megállapodtak: az avarok részt vesznek a langobardok oldalán a gepidák elleni harcban, *„…de csak akkor, ha a langobardoknál lévő jószágállomány egytizedét azonnal megkapják, s amennyiben a háborúban felülkerekednek, úgy a zsákmány fele is az avaroké lesz, a gepidák országa pedig teljes egészében. Így is lett."* (*Menandros Protector E L p. 454, 23–456, 5* = Szádeczky-Kardoss 1998. 32–33.)

Arra a kérdésre, hogy a megállapodásban szereplő állatállomány kikhez és hova kerülhetett, a választ megalapozó archaeozoológiai vizsgálatokra és azok eredményeire valószínűleg még egy-két évtizedet várnunk kell. A sorsdöntő háborút követően – közvetlenül a győztes csata után megszerzett, illetve a vesztes gepidáktól hadisarcként – megkapott zsákmány azonosítására még nem történt kísérlet. Viszont a legyőzött gepidák alföldi szállásterületének egy jelentős – központi – részén, a Körös–Tisza–Aranka által határolt területnek főleg a Tisza és Maros menti sávján nem Baján avar népe, hanem általuk a kelet-európai sztyeppéről magukkal sodort közösségek települtek meg (Lőrinczy 1998. 354.). Ez a tény felveti annak lehetőségét, hogy – bár Baján kagán kötött szövetséget – a langobard–gepida háborúban résztvevő katonai kontingenst a területet a háború után megszálló népesség állította ki, és tagjai győztesként vettek részt a harcokban. E mellett szól az a megfontolás is, hogy kicsi annak a valószínűsége, hogy azt a területet, amelyért az avar hadsereg megharcolt, átengedték volna egy alávetett, csatlakozott népnek.

A kelet-európai sztyeppén, a Dontól nyugatra élő kutriguroknak ekkor már nem volt ismeretlen a Kárpát-medence déli része. A sorsdöntő langobard–gepida csatát megelőző kétéves fegyverszünetet a gepidák arra használták fel, hogy segítségül hívják a kutrigurokat, akik azonban túl korán érkeztek, ezért a gepida vezetés kárpótlásul a gepidákkal szembeni bizánci területre irányította a kutrigur sereget (*Procopius, De bello Gothico IV, 18* = Pohl 1997. 92.).

A Kárpát-medencét megszálló Baján kagán 568 táján, Sirmium első sikertelen elfoglalása során tízezer kutrigurt küldött át a Száva folyón Dalmácia elpusztítására (*Menander Protektor E L p. 458, 26–28* = Szádeczky-Kardoss 1998. 32–33.). Ez azt jelenti, hogy a kutrigur katonai egységeknek ekkor a Kárpát-medencén belül kellett lenniük, hiszen csak így volt lehetőségük a Száván átkelni.

A fentiek alapján a nyugat felé költöző avarokhoz a sztyeppén élő – önként vagy kényszerből csatlakozó – nomádok (Szádeczky-Kardoss 1998. 20–21.) közül a bizánci források a Kárpát-medencével kapcsolatban csak a kutrigurokról adnak értékelhető információt.[9] Ugyanakkor az avar vándorlást követően a források nem szólnak a Kárpátoktól keletre élő kutrigurokról, utigurokról (Komar 2004. 194.).

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokások és a sírokból előkerült régészeti hagyaték egy, ma még igen keskeny lelethorizontja, valamint a bizánci források szórványos híradásai alapján feltételezhetjük, hogy a Tiszától keletre eső területet a korabeli forrásokban kutriguroknak nevezett, illetve az általuk vezetett sztyeppei népesség foglalta el. Ennek a népességnek az etnikai összetétele régészetileg ma még nem meghatározható. Elválasztásuk, azonosításuk nehézségeire az alábbi forrás plasztikusan utal.

Az 559-ben bizánci területeket támadó kutrigurok ellen Justinianus császár az utigurokat a kutrigurok elleni háborúra biztatta, akik Menander Protektor szerint – a többi között – az alábbiakat üzenték a császárnak: *„Nem tisztességes és nem illő elpusztítani rokonainkat, akik nem csak velünk azonos nyelvet beszélnek, szomszédaink, viseletük és szokásuk is azonos a mienkkel, hanem vérrokonaink, még akkor is, ha más fejedelmek alattvalói."* (*Menander Protektor E L p. 170, 2, S. 42 bzw. fr. 3* = Szabados 2013. 4–5.). Ez a leírás ugyan jelzi annak nehézségét, hogy a tárgyi hagyatékuk alapján nehéz lesz megkülönböztetnünk az utigurokat és a kutrigurokat hasonló viseletük és életmódjuk miatt. Ugyanakkor nem zárható ki annak lehetősége, hogy a kelet-európai sztyeppén és a Kárpát-medencében egyre gyarapodó régészeti leletanyag, valamint a temetkezési szokások és a halotti kultusz együttes értékelése, és a különböző természettudományi – az mtDNS és a stroncium-izotópos – vizsgálatok alapján a jövőben választ kaphatunk arra, vajon mely tiszántúli közösségek első generációs tagjai születtek a VI. században a Don keleti oldalán és melyek a folyótól nyugatra eső területeken.

A kora avar kori népesség továbbélése az avar kor második felében a Körös–Tisza–Maros közén

A vizsgálatba bevont lelőhelyek, sírok arányáról

A Tiszától keletre fekvő, az általunk vizsgált területnek egy jól körülhatárolt részéről, a Körös–Tisza–Maros közéről rendelkezünk az avar kor második felére keltezhető temetőkben, sírokban megfigyelt temetkezési szokásokra vonatkozóan teljességre törekvő feldolgozással (Bende 2006., Bende 2012.). Ez lehetővé teszi a terület kora és késő avar kori temetkezési szokásainak

[9] Egyes kelet-európai jellegű, tiszántúli temetkezéseket, részletesebb indoklás nélkül, már eddig is többen a kutrigurokhoz kötötték: például Csallány 1934. 212., Somogyi 1987. 147., Bóna 1990. 115., Kürti 1996. 130–131.

összehasonlítását. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy míg a területről ismert kora avar kori lelőhelyek száma közel 80, a temetkezések száma nagyjából 950 körüli, az összehasonlításba bevont, a korszak második feléből származó sírok száma 3277, amelyek 53 temetőből és temetőrészletből ismertek (Bende 2006. 87.).[10] Míg a két időszakból ismert lelőhelyek száma megközelítően hasonló, addig az avar kor második feléből előkerült temetkezések száma többszöröse a kora avar kori sírokénak.

Kora avar kori temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében

A sírok tájolásáról

A vizsgált területnek az avar kor második felében megásott sírjaira az ÉNy–DK-i irány volt a meghatározó, itt a kora avar korra jellemző ÉK–DNy-i tájolásra nem akad példa. Ez arra utal, hogy a területen továbbélő kora avar kori lakosság által nyitott új temetőkben a tájolás nem tartozott a konzervatívan őrzött temetkezési hagyományok közé. Ebből a szempontból tehát nincs kontinuitás a kora és a késő avar kor között (Bende 2006. 88.).

A részleges állattemetkezésekről

A Körös–Tisza–Maros közén – még ha a kora avar korhoz képest csökkenő mértékben is – a temetkezési rítus meghatározó része az állatmellékletek sírba helyezésének szokása, azaz az állatot egészben vagy testének egy részét, illetve nagyobb darabjait temetik az elhunyt mellé. Ugyanakkor az avar kor második felében megásott fülkesírokra nem jellemző a részleges lovastemetkezés (Bende 2006. 98.).

A részleges állatmellékletek nyúzási gyakorlatának változása

A tárgyalt időszakban megváltozott a részleges állattemetkezés nyúzási gyakorlata: a lábvégek csonkolását – némi időbeli hiátus után – a fejtett forma váltotta fel, amikor a mellső és hátulsó lábközépcsontok proximális végeit az ízületeknél gondosan kifejtették, és a lábvégek roncsolás nélkül maradtak a bőrben és kerültek a sírba (Bende 2006. 98.).

Az állatmellékletek és az elhunyt térbeli elválasztása

Az állatmelléklet fontos jellemzője, hogy az állat egészben vagy részlegesen eltemetett testét minden esetben elválasztották a halottól (Lőrinczy 1994. 319.), amit a sírgödör speciális kialakításával vagy a koporsóhasználattal oldottak meg. Az aknasírokban az állatmellékletek a koporsón kívül, előtte, fölötte, mellette, nem ritkán alatta kaptak helyet. A padkás sírokba temetetteket az általánosnál jobban védték a földtől, illetve gondosan elválasztották az állatmellékletektől. A fülkés sírforma esetében az akna volt az állatmelléklet helye. A fülkesír száját összegöngyölt bőrrel (mindig sötét, szerves anyaggal telített a betöltés) vagy falappal (a fülke szája előtt az aljában és a két oldalában vájat van kialakítva) zárták el az avar kor második felében is (Bende 2006. 89.).

[10] Mindkét esetben csak azokkal a lelőhelyekkel számolunk, ahonnan a temetkezési szokásokkal kapcsolatban valamilyen információ rendelkezésre állt.

A különböző sírtípusokról

Az aknasír

A vizsgálatba bevonható temetők és temetőrészletek sírjainak többsége aknasír volt. A legáltalánosabb sírforma változataként előforduló kétoldali padkás sírtípusnál a koporsó fölötti padkákra még deszkákat is fektettek. Egyes nagyobb temetőkben a padkás sírtípus időben követi a fülkesírba való temetkezés szokását, és egészen a korszak végéig nyomon követhető. Sírépítményre utaló nyomokat valamennyi nagy temetőben, temetőrészletben megfigyeltek (Bende 2006. 89.).

A padmalyos sír

E sírtípussal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy az avar kor második feléből származó, a Körös–Tisza–Maros közén előkerült közel 4000 sír között egyetlen hitelesen feltárt padmalyos sír sem akad (Bende 2003a. 193.). Az örménykúti 4., bolygatott lovassír talán padmalyos kialakítású volt. Ennek megítélése azonban bizonytalan. Ha igaza van a sírhoz fűzött megjegyzéseiben Bende Líviának, akkor az ÉÉNy–DDK irányú, egyetlen padmalyos temetkezésként értelmezhető sírban a ló a férfi jobb oldalán, fordított tájolásban feküdt (Bende 2003a. 193. 3. kép 1., 11. kép 4.).

A fentiek értelmében a területen továbbélő kora avar kori lakosság által az avar kor második felében nyitott új temetőkben a padmalyos sír kialakítása – a tájoláshoz hasonlóan – nem tartozott a konzervatívan őrzött temetkezési hagyományok közé (Lőrinczy–Straub 2006. 282.).

A fülkesír

A fülkesíros temetkezést gyakorló közösségek továbbélése a temetkezési szokások értékelése során beigazolódott. A sírformának a IX. század elejéről – bizonyos időbeli hiátust követően – csak szórványos előfordulása ismert (Bende 2006. 90.).

A koporsóhasználatról

A háromezret meghaladó vizsgált temetkezés egynegyedéből van valamilyen közvetlen vagy közvetett adat koporsó használatára (ácskapocs alakú és korlátozottan előforduló S alakú koporsókapcsok, lemélyítések a sírok aljában, famaradvány, elszíneződés, testhelyzet, változatos csont- és leletelmozdulások) (Bende 2006. 90.). Figyelembe véve a régi ásatásokból származó, kevésbé megfigyelt temetkezések és a vizsgálatba bevont sírok magas számát, a Körös–Tisza–Maros közén nem számított különlegesnek az avar kor második felében a koporsó használata. A területen a kora avar korban általános vájt koporsó mellett jelentős számban megfigyelhető az ácsolt koporsó/láda használata a sírokban.

Az ételmelléklet adásról

Az ételmelléklet adás szokása a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében a temetkezési szokások fontos eleme, bár nem minden lelőhelyen bírt meghatározó jelentőséggel. Magasabb számú előfordulása főként azokban a közösségekben dokumentálható, amelyek a kora avar korra visszanyúló, helyi, főként a temetkezési szokásokban megmutatkozó gyökerekkel bírnak. A fajok gyakoriságát tekintve a juh áll az élen, és e népesség nem csupán magához a fajhoz ragaszkodott ebben a tekintetben konzervatívan, hanem meghatározott testrészéhez is (hosszúfartő). A juh ágyéki régiójának ételmellékletként adása egyértelműen továbbél a későbbi időszak Körös–Tisza–Maros köze temetőinek idősebb horizontjában (Bende 2000. 245., Bende 2003. 322., Bende 2006.

98.). Ezeken a lelőhelyeken idővel előtérbe kerülnek a szárnyasok, sőt a korszak második felére teljesen kiszorítják a juhot (Bende 2006. 98.).

Kerámiaedény a sírban

A Körös–Tisza–Maros közéről az avar kor második feléből származó sírok között a kerámiamellékletek előfordulásának aránya 8% körül van. Ezek helye az esetek több mint felében a láb, elsősorban a lábfej környéke. A koponya környéke csak a második leggyakoribb terület, de egyrészt egyes lelőhelyeket mégis ez jellemez, másrészt a VII. század második felében a legjellemzőbb, és gyakorisága a korszak vége felé folyamatosan csökken (Bende 2006. 94.).

Sírhantok és sírhalmok

Az avar kor második felének temetőiből előkerült sírok döntő többségükben aknasírok. A temetőkben csoportosan elhelyezkedő fülkesírok az átlagosnál nagyobb távolságra fekszenek a környezetükben előkerült akna- és fülkesíroktól. Az általánostól eltérő távolság megfigyelhető a már említett Székkutas–Kápolna-dűlői temetőn kívül a fülkesírokkal is rendelkező pitvarosi (Bende 2005. 188. kép 1.), az Orosháza–Béke tsz (Juhász 1995. Abb. 28.) és a Szarvas–Grexa Téglagyár (Juhász 2004. Abb. 38.) területén feltárt temetőben. Ezek szerint ezekben a temetőkben a fülkesírok fölé nem sírhantokat, hanem sírhalmokat emeltek.

A lószerszámos temetkezés

A VII. század közepe táján feltűnő temetkezési szokás legnagyobb számban kétségtelenül a Körös–Tisza–Maros közén jelenik meg, illetve előfordul még a Nyírségben és a Marostól délre. Ez a temetési rítus helyettesítője lehet a lótemetésnek. A vizsgált területen különösen gyakran kapcsolódik össze a fülkesírokba temetés szokásával. Előfordulása a század végéig követhető nyomon (Bende 2006. 94–95., Bende 2012. 651.).

A tiszántúli kora avar kori részleges lótemetkezések között igen ritka, hogy a lovat nem felszerszámozva temetik el, tehát a zabla nem a ló állkapcsa közül kerül elő (Lőrinczy–Straub 2005. 140.). A kivételek egyike a gyomai sír, ahol a kitömve eltemetett lovat nem szerszámozták fel. A fanyerget a hozzá tartozó kengyelekkel a halott mellkasa fölé, a zablát a kantárral együtt magára a nyeregre helyezték (Somogyi 1997. 99., 101.). A Hódmezővásárhely–Szárazér-dűlőben megmentett részleges lovassírban a két mellső lábszárcsont találkozásánál helyezkedett el a zabla (Korek 1942. 156.). A Tiszavasvári–kashalmi 34. sír – eddigi ismereteink szerint – annyiban egyedülálló, hogy ebben a részleges, fel nem szerszámozott lovastemetkezésben fordult csak elő a veretes fej- és farhám együtt (Lőrinczy–Rácz 2014. 174.).

Az eddig ismert kis esetszám ellenére hajlunk arra a véleményre, hogy a példaként felsorolt esetek egyfajta átmenetet jelentenek a lószerszámos temetkezési szokás gyakorlata felé, amikor a lovat már nem, csak a lószerszámot helyezik a sírba. Időrendi szempontból megközelítve a kétféle gyakorlat kapcsolódhat egymáshoz, mivel a döntő többségében a Tiszántúlról ismert lószerszámos temetkezési szokás a VII. század közepén tűnik fel és főként a VII. század utolsó harmadára jellemző (Bende 2000. 254., Bende 2003. 318.), míg a fel nem szerszámozott, részleges lovastemetkezések előfordulása a VII. század második harmadára tehető (Lőrinczy–Rácz 2014. 174.).

Temetkezési szokások továbbélése a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében

A vizsgált területen a kora avar korszakhoz képest az avar kor második felében a tájolás irányának megváltozása és a padmalyos sírforma hiánya markáns különbség, de a temetkezési szokások más elemeiben – a fülkesírokba temetés, a juh hosszúfartő ételmellékletként adása, illetve a koponya mellé helyezett edénymelléklet stb. – még azonosíthatóak a tiszántúli kora avar korral rokon elemek. Mindezek a jellemzők azonban már az újonnan nyitott temetőkben és számos lényeges változással keveredve jelentkeznek. Ilyen az állatmellékletek mennyiségének csökkenése, azok összetételének változása, a részleges állattemetkezések esetében a nyúzási gyakorlat változása, a lószerszámos temetkezési szokás megjelenése. Ezek a változások szemléletesen mutatják az avar korban bekövetkező korszak- és mentalitásváltás jeleit (Bende 2006. 90.).

A temetkezési szokásokban a vizsgált időszak elején megmutatkozó nagyobb különbségek a korszak vége felé egyre kevésbé markánsak, illetve egy-egy temetőn belül is jelentős változások következnek be. A kora avar kori előzményekkel rendelkező népesség temetőiben a fülkesírokat padkás és cölöpös sírépítmények, a vájt koporsókat ácsolt ládák, lábakkal ellátott koporsók váltják fel, és ételmellékletként a juh helyett fokozott szerephez jutnak a szárnyasok (Bende 2006. 100.).

Történeti kitekintés

Míg a kora avar korban a településterület súlypontja egyértelműen a Tisza mentén található, addig a késői időszakban a fülkesírokba is temetkező népesség a Tiszától és a Marostól távolabb eső, olyan területekre települt, ahol addig ilyen temetkezési szokást gyakorló közösségek nem éltek. A helyi gyökerekkel rendelkező népesség új temetőinek megnyitása, tehát településterületének elmozdulása a VII. század közepe tájára tehető (Bende 2006. 101.).

A terület kora avar kori népességének leszármazottaival azonosíthatók a többi között a Szarvas–Grexa Téglagyár, Székkutas–Kápolna-dűlő, Pitvaros lelőhelyen a temetőt indító közösség, másrészről lényeges összetevőit alkothatták például Endrőd–Kecskészug, Orosháza–Béke Tsz, Orosháza–Bónum Téglagyár, Örménykút, Szarvas–Rózsás temetőjének közösségei. Ezek a lelőhelyek nem alkotnak zárt egységet, a Körös–Tisza–Maros köze egymástól viszonylag távol eső pontjain fekszenek a belsőbb területeken, a nagyobb vízhozamú ereket kísérve. A késői időszakban e közösségek települési súlypontja Szarvas–Orosháza térségében lehetett (Bende 2006. 99–100.).

Az 568 táján a sztyeppéről a Tisza és a Maros partjára érkező, feltehetően a kutrigurok által vezetett kelet-európai sztyeppei népesség anyagi kultúrája generációkon keresztül – alkalmazkodva a tágabb környezetükhöz – folyamatosan változott. A sírokból megismerhető tárgyi hagyatékuk változása mellett temetkezési szokásaik között több évszázadon keresztül sírjaikban a halotti kultusz számos olyan elemét őrizték meg, amelyek alapján az idők változása ellenére 7-8 generáción keresztül közösségeik élete nyomon követhető.

Irodalom

Adam 2002.

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg. József Szentpéteri. VAH XIII. Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest 2002.

Bálint 1995.
Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai: régészeti tanulmányok. Magyar őstörténeti könyvtár. József Attila Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged 1995.
Balogh 2016.
Balogh Csilla: Régészeti adatok a Duna–Tisza közi avarok történetéhez. [The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluve as reflected in the archaeological record.] Studia ad Archaeolgiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 6. Budapest 2016.
Banner 1927.
Banner János: Népvándorláskori sírok Nagykamaráson. [Gräber aus der Völkerwanderungszeit bei Nagykamarás.] *Dolg* 3. 1927. 141–159.
Bende 2000.
Bende Lívia: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához. [Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr.] In: Hadak útján. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 2000. 241–279.
Bende 2003.
Bende Lívia: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar temetőben. [Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő.] In: B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor. MFMÉ – MonArch 1. 2003. 305–330.
Bende 2003a.
Bende Lívia: Avar temető Örménykúton. [Ein awarisches Gräberfeld in Örménykút.] *MFMÉ – StudArch* 9. 2003. 189–210.
Bende 2006.
Lívia Bende: Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft. [Burial customs in the second half of the Avar Age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros rivers.] *Arrabona* 44:1. 2006. 87–110.
Bende 2005.
Bende Lívia: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. PhD disszertáció kézirata. ELTE, Budapest 2005.
Bende 2012.
Bende Lívia: Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. [Bestattungen mit Pferdegeschirr, Tieropfer und Speisebeigaben in den spätawarezeitlichen Gräberfeldern des Gebietes zwischen Kreisch/Körös, Theiβ/Tisza und Mieresch/Maros.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE BTK, Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest 2012. 645–678.
Bende–Lőrinczy 1997.
Bende Lívia – Lőrinczy Gábor: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. [Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert.] *MFMÉ – StudArch* 3. 1997. 201–286.

Bóna 1971.
Bóna István: A népvándorlás kora Fejér megyében. [Die Zeit der Völkerwanderung.] Fejér megye története I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Szerk. Makkay János. Fejér megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár 1971.
Bóna 1979.
Bóna István: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. [Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.] *ArchÉrt* 106. 1979. 3–32.
Bóna 1980.
István Bóna: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta ArchHung* 32. 1980. 31–95.
Bóna 1981.
István Bóna: Die erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. *Studia turco-hungarica* 5. 1981. 79–112.
Bóna 1986.
Bóna István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei 1. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1. Magyarország műemléki topográfiája 10. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 15–91.
Bóna 1990.
István Bóna: Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. *WMMÉ* 15. 1990. 113–123.
Csallány 1934.
Csallány Dezső: A Szentes-lapistói népvándorláskori sírlelet. [Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit.] *Dolg* 9–10. 1933–1934. (1934) 206–214.
Csallány 1960.
Csallány Dezső: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. [Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.] *NyJAMÉ* 1. 1958. (1960) 31–85.
Daim 1987.
Falko Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1987.
Dörner 1960.
Egon Dörner: Mormînt din epoca avară la Sînpetru-German. [Tombe de l' epoque avare déconverte à Sînpetru-German.] *SCIV* 11. 1960. 423–434.
Garam 1995.
Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period in Hungary 3. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.
Istvánovits–Lőrinczy s. a.
Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és teleprészlet Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. *NyJAMÉ* LIX. 2017. s. a.
Istvánovits–Lőrinczy–Pintye 2005.
Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor – Pintye Gábor: A szegvár-oromdűlői császárkori telep. [Die frühkaiserzeitlichen Siedlung von Szegvár-Oromdűlő.] *MFMÉ – StudArch* 11. 2005. 51–114.

Juhász 1995.

Irén Juhász: Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza. Monumenta Avarorum Archaeologica 1. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest 1995.

Juhász 2004.

Irén Juhász: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár. FO 68. Monumenta Avarorum Archaeologica 7. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézete, Budapest 2004.

Kiss 1996.

Attila Kiss: Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Wagner, Innsbruck 1996.

Komar 2004.

Алексей Викторович Комар: Кутригуры и утигуры в Северном Причерноморье. Сугдейский сборник. Ред. Вадим Владиславович Майко. Киев–Судак 2004. 169–200.

Korek 1942.

Korek József: A Szárazér-dűlői avar lovassír. [Awaren Reitergrab in Szárazér-dűlő.] *Dolg* 18. 1942. 156–159.

Kovrig 1963.

Ilona Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40. 1963.

Kürti 1996.

Kürti Béla: Régészeti párhuzamok a kárpát-medencei avar kori fülkesírok (Stollengräber) keleti eredetéhez. [О проблеме восточного происхождения «катакомбных погребений» (Stollengräber) европейских аваров.] *Tisicum* 1996. 125–135.

Lőrinczy 1992.

Gábor Lőrinczy: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit. *CommArchHung* 1993. 81–124.

Lőrinczy 1992a.

Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. [Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung.] *NyJAMÉ* 30–32. 1987–1989. (1992) 155–171.

Lőrinczy 1994.

Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. (A fülkesíros temetkezés.) [Bemerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten. (Die Stollengräber.] In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. [Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer.] Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 311–335.

Lőrinczy 1995.

Lőrinczy Gábor: Fülkesírok a szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről. [Stollengräber im frühawarenzeitliche Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő. Beiträge zu den Varianten, zu Chronologie und territorialen Lage der Stollengräber.] *MFMÉ – StudArch* 1. 1995. 399–416.

Lőrinczy 1996.
Lőrinczy Gábor: Kora avar kori sír Szentes-Borbásföldről. [Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentes-Borbásföld.] *MFMÉ – StudArch* 2. 1996. 177–190.

Lőrinczy 1998.
Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. [Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.] *MFMÉ – StudArch* 4. 1998. 343–372.

Lőrinczy 2001.
Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei I. [Avarian grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County.] *NyJAMÉ* 43. 2001. 185–196.

Lőrinczy 2011.
Lőrinczy Gábor: A fülkesír. A padmalyos sír. In: Régészeti kézikönyv. Szerk. Müller Róbert. Magyar Régész Szövetség, Budapest 2011. 147–151.

Lőrinczy 2015.
Lőrinczy Gábor: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. [New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region.] *NyJAMÉ* 57. 2015. 149–176.

Lőrinczy–Rácz 2014.
Lőrinczy Gábor – Rácz Zsófia: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. [Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* 56. 2014. 141–217.

Lőrinczy–Straub 2004.
Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. [Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel II.] *MFMÉ – StudArch* 10. 2004. 305–337.

Lőrinczy–Straub 2005.
Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. [Alpine-type set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81.] *ZM* 14. 2005. 137–167.

Lőrinczy–Straub 2005a.
Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. [Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III.] *MFMÉ – StudArch* 11. 2005. 127–145.

Lőrinczy–Straub 2006.
Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez. [Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens.] *Arrabona* 44:1. 2006. 279–316.

Lőrinczy–Szalontai 1996.
Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. [Neuere archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Csongrád vom 6. bis 11. Jahrhundert. II.] *MFMÉ – StudArch* 2. 1996. 269–298.

Nagy 2003.
B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. In: B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor. MFMÉ – MonArch 1. 2003. 11–298.
Pohl 1997.
Walter Pohl: The Empire and the Lombards. Treaties and negotiations in the sixth century. In: Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity. The transformation of the Roman world 1. Ed. Walter Pohl. Brill, Leiden–New York–Köln 1997. 75–134.
Ranisavljev 2007.
Aleksandar Ranisavljev: Ranosrednjovekovna nekropola kod Mokrina. [Early Medieval necropolis near Mokrin.] Glasnik Srpskog arheološkog društva 23. Srpsko Arheološko Društvo, Beograd 2007.
Rózsa–Vörös 2004.
Rózsa Zoltán – Vörös István: Kora avar sír Gyulán. [Early avar grave in Gyula.] *RKM* 2002. (2004) 35–42.
Somogyi 1987.
Péter Somogyi: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der Pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *ArchAu* 71. 1987. 121–154.
Somogyi 1991.
Somogyi Péter: Lábbeliveretek a délorosz sztyeppéről. [Beschläge der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe.] *MFMÉ* 1984/85-2. (1991) 105–125.
Somogyi 1997.
Péter Somogyi: Drei frühawarenzeitliche Bestattungen aus der Fundstelle Nr. 264 von Gyoma. [Három kora avar kori sír a Gyoma 264. sz. lelőhelyről.] *MFMÉ – StudArch* 3. 1997. 97–116.
Szabados 2013.
Szabados György: Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben. [State and Ethnos the Hungarian History during the IXth–Xth Centuries.] *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 85. 2013. 3–24.
Szádeczky-Kardoss 1998.
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Magyar Őstörténeti Könyvtár. Balassi Kiadó, Budapest 1998.
Tomka 1975.
Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. II. Tájolás. [Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. II. Orientierung.] *Arrabona* 17. 1975. 5–90.
Tomka 1992.
Tomka Péter: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában. [Archeology and Ethnography. Question of Interpretation in Searching Burial Customs.] In: Hiedelmek, szokások az Alföldön I. Az Arany János Múzeum Közleményei 7. Szerk. Novák László. Arany János Múzeum, Nagykörös 1992. 65–74.
Tomka 2003.
Tomka Péter: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések. [The Latest Results of the Research Focussing on the Funeral Customs in the Avar Age. Double and Multiple Burials.] *Arrabona* 41. 2003. 11–56.

Tomka 2008.
Péter Tomka: Die Lehre der Bestattungsgebräuche. *Antaeus* 29–30. 2008. 233–264.
Vida 1999.
Tivadar Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. VAH 8. 1999.
Vida 2003.
Vida Tivadar: A korai és a közép avar kor. (568–7/8. század fordulója). In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerk. Visy Zsolt – Nagy Mihály. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Teleki László Alapítvány, Budapest 2003. 302–308.
Zdroba–Barbu 1976.
Mircea Zdroba – Mircea Barbu: Săpăturile arheologice de la Felnac şi Vladimirescu. *Ziridava* 6. 1976. 47–56.

Lőrinczy Gábor

e-mail: lorinczyg@gmail.com

Characteristic features of 6th–7th century burials and cemeteries east of the Tisza

Survival of Early Avarian Age population between Rivers Körös, Tisza and Maros

Population settled on the territory east of the Tisza (Tiszántúl) in the last third of the 6th century, can be better characterised by the burial customs observed in their graves and cemeteries in the 6th-7th century, than on the basis of their material culture found in the graves. Out of these, we represent here eight features that clearly differ from the burial customs known from other regions of the Carpathian Basin.

The graves were consequently oriented E-W or NE-SW and instead of sepulchral mounds, barrows of different size were erected. The dead were placed into treetrunk-coffins and – beside generally spread shaft graves – buried into niche and catacomb graves. Animals placed into the burials as grave-goods were skinned so that the radius and tibia were split into two at their distal end. In the Carpathian Basin, this skinning practice (the so-called truncating version) characterised only this population east of the Tisza. In all cases, remains of animals were separated from the buried person with leather or timber. As grave-food prepared for the otherworld, the fattest part of the sheep, the silverside was placed into the grave. It was accompanied with a ceramic vessel at the head, with different kinds of contents.

These burial customs – one by one and all together – represent a significant phenomenon in the Carpathian Basin of the age, that suggests the presence of population with traditions differing from other peoples of the Avarian Empire. This gives us enough reasons to suggest that the ethnic group settled in the region was a closed community from the point of view of origin and cultural relations. On the basis of East European steppe archaeological finds and burial rites, this ethnic group made the East European component of the Avars in the Carpathian Basin.

Considering the Carpathian Basin, Byzantine sources give us relevant information on the steppe nomads joining – whether voluntarily or by pressure – the Avars moving to the west, only in the case of Kutrigurs. At the same time, contemporary sources are silent about Kutrigurs and

Utrigurs living east of the Carpathians following the Avar migration. That gives us a possibility to suggest that the region east of Tisza was occupied by Kutrigurs and/or other steppe people led by them.

Collection and evaluation of burial customs observed and recorded in the Late Avarian Age cemeteries, burials in the part of the region, in the territory between the Körös, Tisza and Maros make it possible to compare burial rites of the Early and Late Avarian Age. The time limits (early or late) were set out by the cemeteries themselves, because we do not know in the region any cemeteries used from the Early Avarian Age in which burials were made in the second half of the Avarian Age and vice versa: cemeteries or parts of cemeteries traditionally dated to the Middle and Late Avarian Age do not have Early Avarian antecedents, even if in some cases they have finds showing Early Avarian features.

In the region in question, a significant difference, comparing to the Early Avarian times, is the change of orientation and lack of niche graves in the Late Avarian Age. At the same time, in other elements of the burial customs – burials in catacomb graves, presence of sheep silverside, vessels at the head – features related to the Early Avarian times can be identified. However, all these characteristics appear in the newly opened cemeteries and are mixed with a number of important changes. The latter include the decrease of meat, change in its composition, change in the skinning practice in the case of burials of animal parts and the appearance of burials with horse harness. These modifications are good signs representing the changes in the periods and in the mentality in the Avarian Age.

Population burying their dead in catacombs settled in territories relatively far from the Tisza and Maros, where no communities practicing this rite had existed earlier. In the late period the settlement centre of these communities could have been in the region of Szarvas and Orosháza. In the second half of the Avarian Age, newly arriving population groups settled in the region limited by rivers Tisza, Maros and Körös. This migration went on inside the Avarian Empire and included population of two different origins. Together with them, local survivors of the Early Avarian times, descendants of the East European steppe population led by the Kutrigurs in 568, survived until the Hungarian conquest.

Gábor Lőrinczy

e-mail: lorinczyg@gmail.com

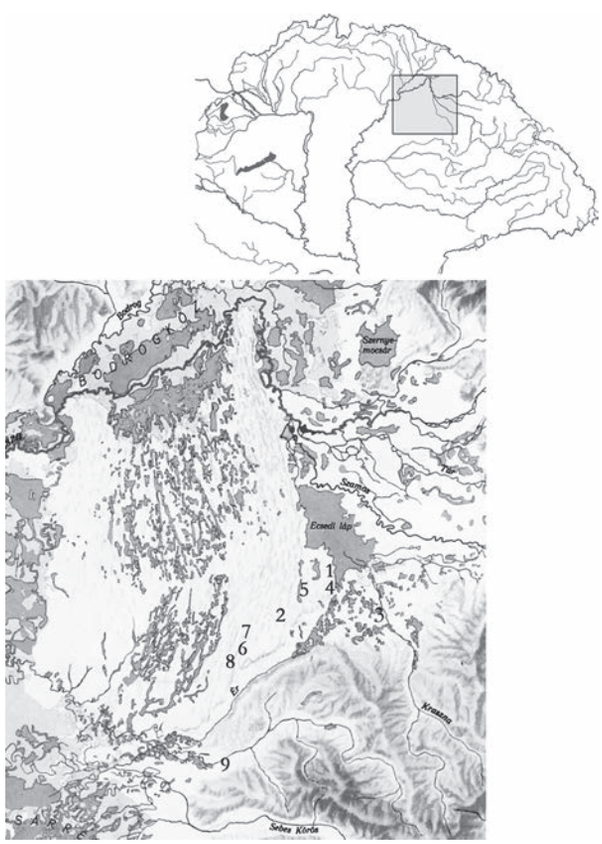
Cserépbogrács töredékek a Nagykárolyi Városi Múzeum és az érmihályfalvi Dr. Andrássy Ernő Múzeum gyűjteményéből

Romát Sándor

Az Érmellék és Nagykároly–Érmihályfalva síksága kora középkori kutatásának eddig megjelent szakirodalma nem foglalkozott részletesen a cserépbográcsokkal, csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem vett róluk tudomást (Crișan 2006. 79.). A következőkben ezeket az adatokat pótlom.

Bár a vizsgált régióban az elmúlt évtizedekben háttérbe szorult a kora középkori kutatás, részleges eredményekről mégis említést tehetek. A fő cél a 2000-es évek elejétől az eddig azonosított telepjelenségek kataszterbe vétele mellett a megismétlődő terepbejárások során talált újabbak regisztrálása volt. Jelen tanulmányt egyfajta előzetes, bevezető elemzésnek szánom a terület Árpád-kori anyagi kultúrája egy jellegzetes részének megismertetéséhez.

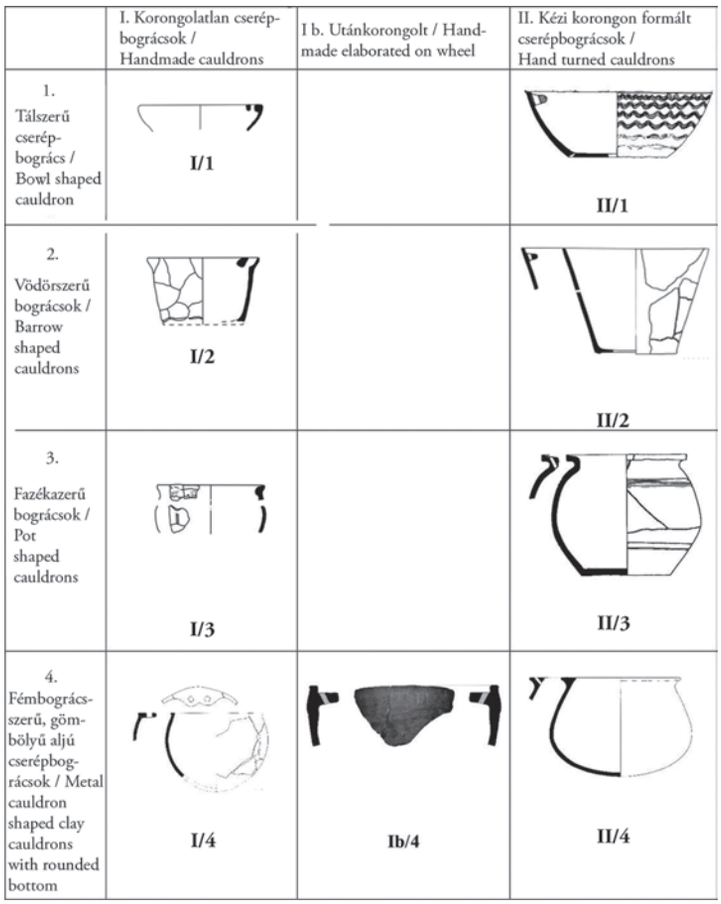
Mivel az esetek többségében ásatásra nem volt lehetőség, az egyes lelőhelyek azonosításánál a cserépedény leletek hagyományos feldolgozási módszerei döntő szerephez jutnak. A kerámiatípusok közül kiemelt figyelmet fordítottam a cserépbográcsokra, hiszen ezek az Árpád-kori edénytípusok közül a legkutatottabbak (Takács 2012. 410.).[1] Bár elemzésük

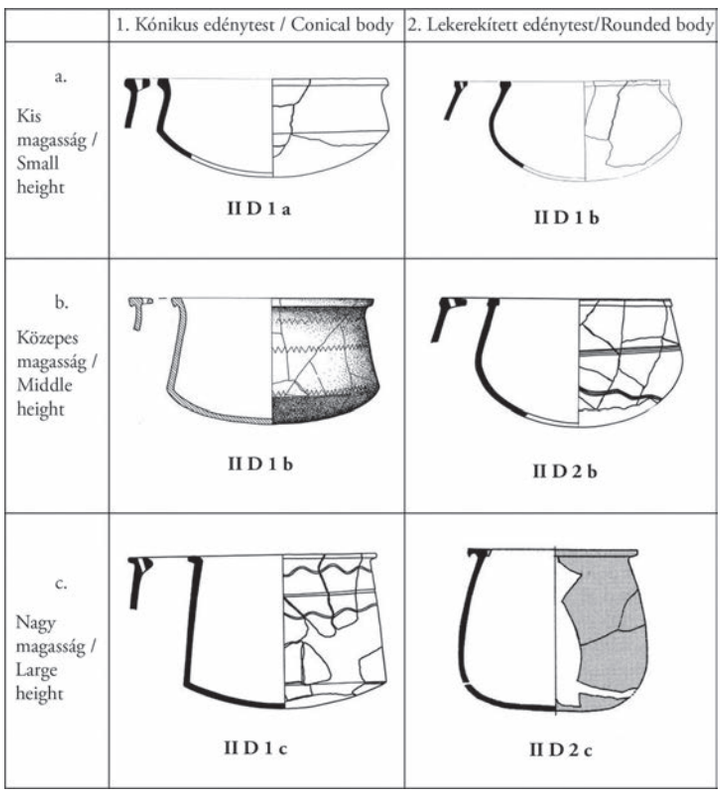

1. kép
1: Nagykároly–Kozárd, 2: Piskolt, 3: Királydaróc, 4: Nagykároly–Bobald, 5: Bere–Virágkert, 6: Érmihályfalva–Zelk Zoltán iskola udvara, 7: Érmihályfalva–Jánostelke, 8: Érkeserű–Nagysziget, 9: Tóttelek–Kenderes

Fig. 1
1: Carei–Kozárd, 2: Pişcolt, 3: Craidorolț, 4: Carei–Bobald, 5: Berea–Virágkert, 6: Valea lui Mihai–Yard of the Zelk Zoltán School, 7: Valea lui Mihai–Jánostelke, 8: Cheșereu–Nagysziget, 9: Tăutelec–Kenderes

[1] Itt mondok hálás köszönetet dr. Takács Miklósnak az MTA-BTK tudományos főmunkatársának a lektorálásért és a szíves tanácsokért.

2. kép
Takács Miklós cserépbogrács tipológiája (2010) új típusok kiegészítésével

Fig. 2
Clay cauldron typology by Miklós Takács (2010) complemented with new types

alapján – mivel általában kontextus nélküliek – erőltetett lenne mélyebb összefüggéseket keresnünk, néhány következtetést mégis levonhatunk. Az elemzésnek nyilvánvalóan az adatsor térképészeti vizsgálata az egyik súlyponti eleme (1. kép), hiszen a vizsgált területről a szakirodalom még nem ismer közölt leleteket (Takács 2012. 491–500.). Erre a szempontra tanulmányomban részletesen kitérek. Ezen felül a kiegészítés igényével kitekintek az eddig megjelent tipológiai rendszerre (2–3. kép).

Leletelemzés

Egy formai ritkaságnak számító cserépbogrács töredéke került elő Bere–Virágkert lelőhelyen: falának ívelése új típusra utalhat. Formailag a – feltehetően – fémbográcsszerű, gömbölyű aljú típushoz tartozik. Szabad kézzel formált, utánkorongolt, a bogrács testét ugyanis oly módon simították végig a korong nélküli formázás után, hogy az edényt minden bizonnyal ráhelyezték egy körbe forgatható alátét lapra (I. tábla 6.). Pontos tipológiai helyének meghatározása érdekében kiegészítettem a Takács Miklós által összeállított típustáblázatot

3. kép
Takács Miklós cserépbogrács tipológiája (2010) új típusok kiegészítésével: korongolt, fémbográcsszerű, lekerekített aljú cserépbográcsok

Fig. 3
Clay cauldron typology by Miklós Takács (2010) complemented with new types: wheel-made clay cauldrons with rounded bottom, similar to metal cauldrons

egy újabb, Ib/4 csoporttal (2. kép). A lelőhelyről V–VI. századi, kora vagy középső avar kori, szabad kézzel formált edénytöredékek, VII–VIII. századra datált, valamint XI–XIII. századi leleteket is említenek (Stanciu 2003. 271–272.). Mivel a tárgyalt bográcstöredék nem kontextusban került elő, így csak feltevésként javasolhatom a tipológiai módosítást, azzal az időrendi kiegészítéssel, hogy ezt a típust a VIII–XI. századra keltezhetjük, bár a lelőhely súlypontját I. Stanciu a VII. századra határozta meg (Stanciu 2003. 256.).

Az érmihályfalvi Zelk Zoltán iskola udvaráról egy rajzban kiegészíthető bográcstöredék került elő (II. tábla 4.).[2] A Takács Miklós-féle II D 2b típushoz sorolható, amely a fémbográcsszerű, gömbölyű aljú cserépbográcsok közepes méretű változata. A gödörből előkerült többi kerámiatöredék nem segít a pontos kormeghatározásban. Magát a típust általában a XI–XIII. századra datálhatjuk.

A terepbejárások esetlegességét jól példázza Érmihályfalva–Jánostelke határrész. Itt már Andrássy Ernő végzett ásatásokat 1943-ban,[3] de a lelőhely kiterjedése ekkor még nem körvonalazódott. Az utóbbi években az erdőirtások miatt újból meginduló futóhomok elmozdulása következtében a felszínre került a faluhely. Több terepbejárást végeztünk,[4] melyek során számos cserépbogrács töredéket is összegyűjtöttünk.

A lelőhelyről egy érdekes példányt emelek ki. Ez egy kiszélesedő szájperem, melyet átfúrtak. A kisméretű lyuk nyilvánvalóan a készítéskor készült, semmiképpen sem utólag. Bizonyos, hogy a II D típus 2c altípusához tartozik, azaz késői datálású (II. tábla 3.). Ezen kívül a lelőhelyen két további kontextus nélküli bográcstöredéket gyűjtöttünk. Ezek – szájperemük mérete alapján – nagy űrtartalmúak lehettek (III. tábla 1–2.).

Elmondható, hogy az itt előkerült bográcsleletek többsége a II D típushoz tartozik, amely a legáltalánosabb forma az Árpád-korban. Kisebb űrtartalommal rendelkező cserépbográcsok (III. tábla 5.), valamint néhány nagyobb űrtartalmú töredék is előkerült (III. tábla 6–7., IV. tábla 1–4.).

Lelőhelykataszter

1. *Nagykároly–Kozárd* (Németi 1999. 67.).

Kozárd település első említése a történeti dokumentumokban 1335 (Németh 2008. 156.).

Terepbejárás során előkerült leletek (leltári száma 9.162.).

– Lassú korongolt, oxidációs égetésű, folyami kaviccsal soványított, vörösesbarna külső felületű, belül kormos fekete, csigavonallal díszített, szájperemének külső szegélyén is díszített.

– Formai besorolása alapján lassú korongolt, fémbográcsszerű gömbölyű aljú cserépbogrács, II D 2a. típus. Kora: XI–XIII. század (Takács 2010. 147.). Magasságát nem lehet megállapítani, mivel a töredék kicsi (I. tábla 1.).

– Lassú korongolt, oxidációs égetésű, folyami kaviccsal soványított, kívül szürkésbarna, belül vörösre égett, csigavonallal díszített. Formai besorolása alapján lassú korongolt, fémbográcsszerű gömbölyű aljú cserépbogrács II D 2a típus. Kora: XI–XIII. század (Takács 2010. 147.). Magasságát nem lehet megállapítani, mivel a töredék kicsi (I. tábla 2.).

---

[2] A leleteket Toroczkai Károly amatőr helytörténész, a helyi iskola portása gyűjtötte be. Beszámolója alapján: „*a töredékek árokásás során kerültek elő egy, a sárga homokban jól elkülöníthető, fekete gödörből.*"

[3] *„János-telke nevű szántóföldeken a XII.-XIII. században falu volt. Itt két alkalommal végezetem sondajt. 60 cm mélységig van kultur réteg. A ledöngölt föld mutatja a lakások helyeit. Leleteim: malomkő két darabja, egyéb csiszolt és égett kövek, szén és hamu, háló nehezékek, sima és bekarcolt hullám vonallal díszített cserép edény töredékei."* (Andrássy Ernő naplójegyzetei.) A leletek elkeveredtek, amikor az 1960-as években megszüntették a múzeumot.

[4] A terepbejárásokra Emődi János, Lakatos Attila, Németi János, valamint Torockai Károly tartott velem.

2. *Piskolt–Kis utca 295.*

A település első említése a történeti dokumentumokban 1329 (Jakó 1940. 324.).

A töredék 2014 szeptemberében oszlopkiszedés közben került elő (leltári száma 35.817.).

– Lassú korongolt, oxidációs égetésű, folyami kaviccsal soványított, vörösesbarna, díszítetlen edénytöredék (I. tábla 3.). Formailag fazékszerű, besorolása lehet II C, kora a XI–XII. század (Takács 2010. 147.).

3. *Királydaróc*

A település első említése a történeti dokumentumokban 1302-ből származik (Németh 2008. 57.).

A lelet az 1979-es terepbejárás során került elő (leltári száma 20.246.).

– Cserépüst töredéke, lassú korongolt, redukciós égetésű, szürkésfekete, homokkal soványított, díszítetlen (I. tábla 4.). II D 2a típus, kora a X–XIII. század (Takács 2010. 147.).

4. *Nagykároly–Bobald II.* (Németi 1999. 65.)

Bobald első említése a történeti dokumentumokban 1329 (Németh 2008. 52.).

A lelet terepbejárás során került elő (leltári száma 9.161.).

– Lassú korongolt, világos vörösre égett, folyami kaviccsal soványított, széles peremű, csigavonallal díszített töredék. Típusát nem lehet meghatározni (I. tábla 5.).

5. *Bere–Virágkert*

A település első említése a történeti dokumentumokban 1204 (Németh 2008. 28.).

A töredék terepbejárásból származik, (leltári szám 21.525.).

– Szabad kézzel készített, utánkorongolt, kívül fekete, belül vörösre égett, folyami kaviccsal soványított. A törésvonalnál réteges „szendvicses" égetés figyelhető meg. Díszítetlen, a fület az edény belső oldalán készítették el, az edény falából húzták ki. Nem lehetett besorolni a típusok közé, a fémbográcsszerű gömbölyű aljú típushoz áll a legközelebb (I. tábla 6.).

6. *Érmihályfalva–Zelk Zoltán iskola udvara*[5]

Érmihályfalva első említése a történeti dokumentumokban 1270-ből származik (Jakó 1940. 302.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 787.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vöröses szürke, díszítetlen (II. tábla 1.). A II D 1a típushoz sorolható, amelyet a X–XI. századra lehet keltezni (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 782.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, „szendvicses" törésű, kívül világos vörös, belül világosszürke, külsején látszik egy vékony agyagréteg, amelyet viszonylag rosszul vittek fel az edényre. Díszítetlen (II. tábla 2.). Nagyméretű, mély, kónikus forma, a II D 1c típushoz sorolható, a XIII–XIV. századra lehet datálni (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 789.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vöröses égetésű, díszítetlen. A felfüggesztésre szolgáló lyuk nem a szájperemen van, hanem az edény falában. Késői forma (II. tábla 3.). A legömbölyített aljú, közepes méretű II D 2c típushoz tartozik, amelyet a XIV–XV. századra lehet datálni (Takács 2010. 147.).

[5] Az iskola gyakorlatilag a Nyírség legkeletibb dűnesorán helyezkedik el, valószínűleg az Árpád-kori Mihályfalva területén.

Az egyetlen olyan lelet a lelőhelyről, amely gödörből került elő, így kontextusában lehetett megfigyelni (Toroczkai Károly saját gyűjteménye).

– Gömbölyű aljú, lassú korongolt, homokkal soványított, szürkés vörös cserépbogrács töredéke. Fogaskerék („rádli") mintával díszített (II. tábla 4.). A fémbográcsszerű, gömbölyű aljú II D 2b típushoz tartozik. Kora a XI–XIII. század (Takács 2010. 147.).

7. Érmihályfalva*; Érmihályfalva–„Százholdas"; Érmihályfalva, Vízimalom*[6]

Jánostelke első említése a történeti dokumentumokban 1335 Tárnuk néven (Jakó 1940. 364.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 1669.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vörös, díszítetlen töredék (III. tábla 1.). A II D 2a típushoz tartozik, azaz kisméretű, gömbölyű aljú. Időrendi besorolása: XI–XIII. század. (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 1673.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vörös, belül fehér kerámiára jellemző fehéres szürke. Hullámvonallal díszített (III. tábla 2.). A II D 2b típushoz sorolható (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, redukciós égetésű, vöröses szürke, a perem alatt vonaldísszel (csigavonal?). A perem külső oldalán egy lefelé álló borda fut körbe, mely valószínűleg a peremkiképzésnél keletkezett, így nem tekinthető külön típusnak (III. tábla 3.). A II D 2b típushoz tartozik, XI–XIII. századi (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vöröses szürke, redukciós égetésű, díszítetlen. Típusát nem lehet megállapítani (III. tábla 4.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vöröses szürke, redukciós égetésű, csigavonallal díszített. A szájperem belső oldalán vékony kitüremkedő kis borda látszik (III. tábla 5.). A II D 2b típushoz sorolható, XI–XIII. századi (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vöröses szürke, redukciós égetésű, díszítetlen. Látszik, ahogyan a fazekas az agyaghurkákat egymás fölé ragasztotta, majd összesimította. A perem belső oldalának alsó része kicsit megvastagodik (III. tábla 6.). A II D 1c típushoz tartozik, nagyméretű cserépbogrács (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vöröses szürke, redukált égetésű, díszítetlen (III. tábla 7.). A nagyméretű II D 1c típusú cserépbográcsokhoz tartozik (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 798.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, szürkésfekete, sűrű csigavonallal díszített (IV. tábla 1.). A II D 2b típushoz sorolható, XI–XIII. századi (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 796.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, oxidációs égetésű, vörös, díszítetlen (IV. tábla 2.). A II D 2b típushoz sorolható, XI–XIII. századi (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 791.).

[6] A terület neve jelenleg hivatalosan Jánostelke vagy Jánosteleke. A régészeti anyag Vízimalom, Százholdas, illetve ezek kombinációja néven van még beleltározva az érmihályfalvi Andrássy Ernő Múzeum leltárában. Ezeket a neveket vettem figyelembe, amikor a katasztert készítettem.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, világosszürkés vörös, díszítetlen (IV. tábla 3.). A II D 2 b típushoz sorolható, XI–XIII. századi (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet (leltári száma 792.).

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vöröses, oxidációs égetésű, díszítetlen (IV. tábla 4.). Típusa nem határozható meg, anyaga alapján a XI–XIII. századra keltezhető (Takács 2010. 147.).

8. *Érkeserű–Nagysziget*

A település első említése a történeti dokumentumokban 1215 (Jakó 1940. 275.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vörösesbarna, díszítetlen. Típusa nem határozható meg (V. tábla 1.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, vörös. Típusát nem lehet meghatározni (V. tábla 2.).

9. *Tóttelek–Kenderes*

Tóttelek első említése a történeti dokumentumokban 1291 (Jakó 1940. 371.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, szürke (V. tábla 3.). A II D 2b típusba sorolható, és a XI–XIII. századra lehet datálni (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, világos vörös (V. tábla 4.). A II D 2b típushoz sorolható, XI–XIII. századi (Takács 2010. 147.).

Terepbejárás során talált lelet.

– Lassú korongolt, homokkal soványított, szürkés vörös (V. tábla 5.). A II D 2b típushoz sorolható, XI–XIII. századi (Takács 2010. 147.).

Irodalom

Crişan 2006.

Ioan Crişan: Aşezări rurale medievale din Crişana (secolele X-XIII). [Medieval rural settlement from Crişana (10th – 13th centuries)]. Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea 2006.

Jakó 1940.

Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Sylvester Nyomda RT., Budapest 1940.

Németh 2008.

Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. [Aşezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV.-lea.] JAMK 60. 2008.

Németi 1999.

János Németi: Repertoriul arheologic al zonei Careiului. [The Archaeological Survey of Carei Region. Nagykároly régészeti repertóriuma.] Bibliotheca Thracologica XXVIII. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti 1999.

Stanciu 2003.

Ioan Stanciu: Descoperiri medievale timpurii din judeţul Satu Mare şi Maramureş. Date noi observaţii şi opinii referitoare la ceramica medievale timpurie din nord-vestul României. [Frühmittelalterliche Funde und Befunde aus Kreisen Satu Mare und Maramureş. Neue

Angaben, Bemerkungen und Ansichten zur frühmittelalterlichen Keramik im Nordwesten Rumäniens.] *Marmatia* 7: 1. 2003. 249–316.

Takács 2010.

Miklós Takács: Das Formspektrum der Tonkessel im Karpatenbecken. [Typology of pottery cauldrons in the Carpathian Basin. Typologie de chauldrons céramiques dans le bassin des Carpathes. A Kárpát-medencei cserépbográcsok formai változatai.] *Arch. Korrbl.* 40: 1. 2010. 139–154.

Takács 2012.

Takács Miklós: A Kárpát-medence 10-11. századi cserépedény-lelőhelyeinek térképészeti vonatkozásairól – Másodszor. [Über die kartographische Aspekten der Keramikfunde des 10–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken – Zum zweiten Mal.] In: Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. Tempora Obscura 3. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások. Szerk. Liska András – Szatmári Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba 2012. 405–500.

Romát Sándor

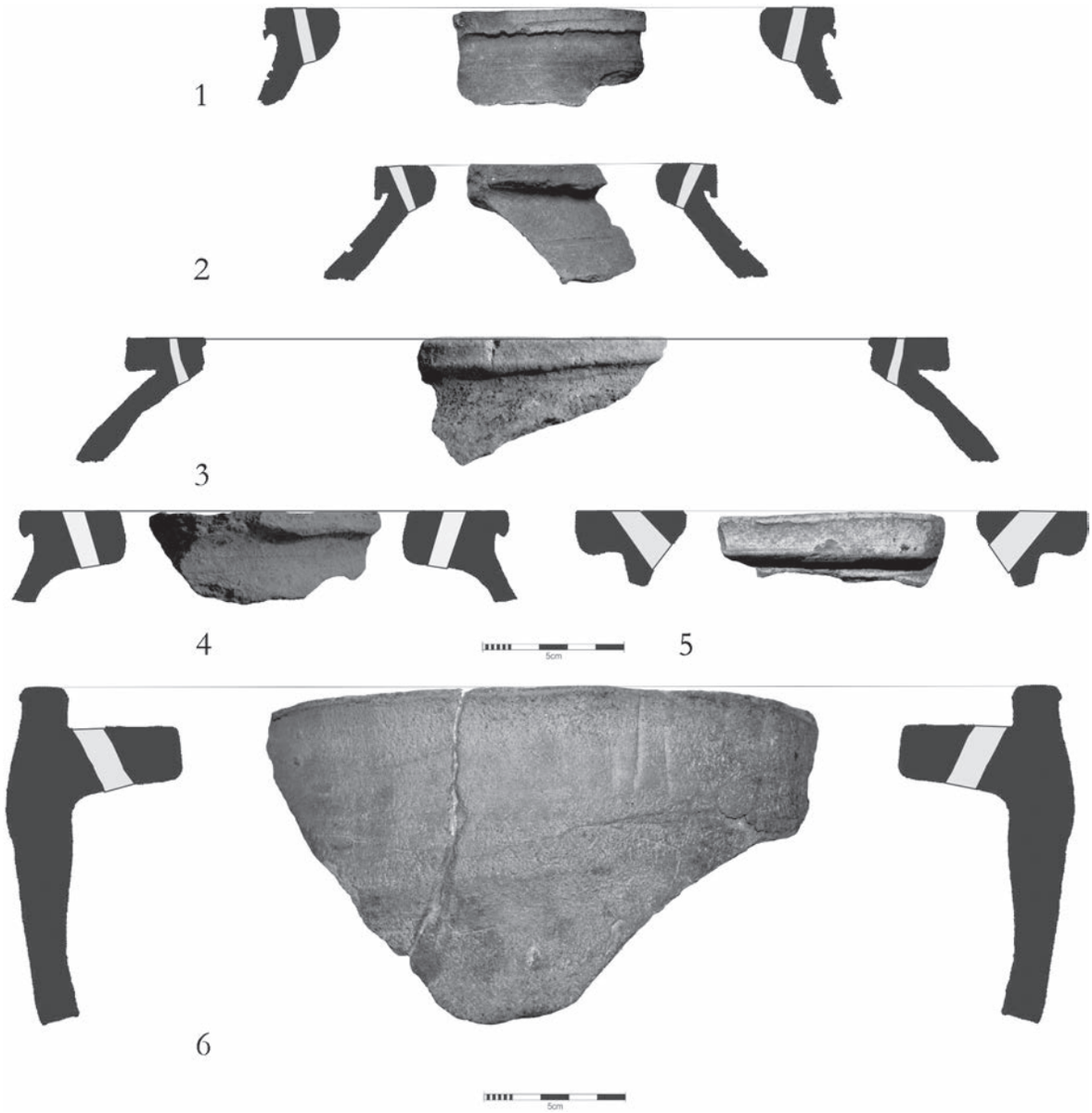
e-mail: s_romat@yahoo.com

Fragments of clay cauldrons from the collection of City Museum of Carei (Nagykároly) and from Dr. Andrássy Ernő Museum of Valea lui Mihai (Érmihályfalva)

In this article, I would like to present the Árpádian Age clay cauldrons belonging to the collections of the City Museum of Carei (Nagykároly) and of the Dr. Andrássy Ernő Museum of Valea lui Mihai (Érmihályfalva). Due to the lack of archaeological excavations in this region, a very important activity in archaeological research is land survey. The priority in this phase of the research is to locate the settlement patterns and it is also important to identify and date them. That is why methodologically the most important part is the classical analysis of the pottery shards, mainly of the special ceramic types like the cauldrons. We succeeded in identifying nine settlement patterns with cauldrons. Basically, they fit into the typo-chronology by Miklós Takács, like the most common type II.D, but we also were able to identify a new type of cauldron at Bere-Virágkert, proposed to be type Ib/4 in Takács`s typo-chronological list.

Sándor Romát

e-mail: s_romat@yahoo.com

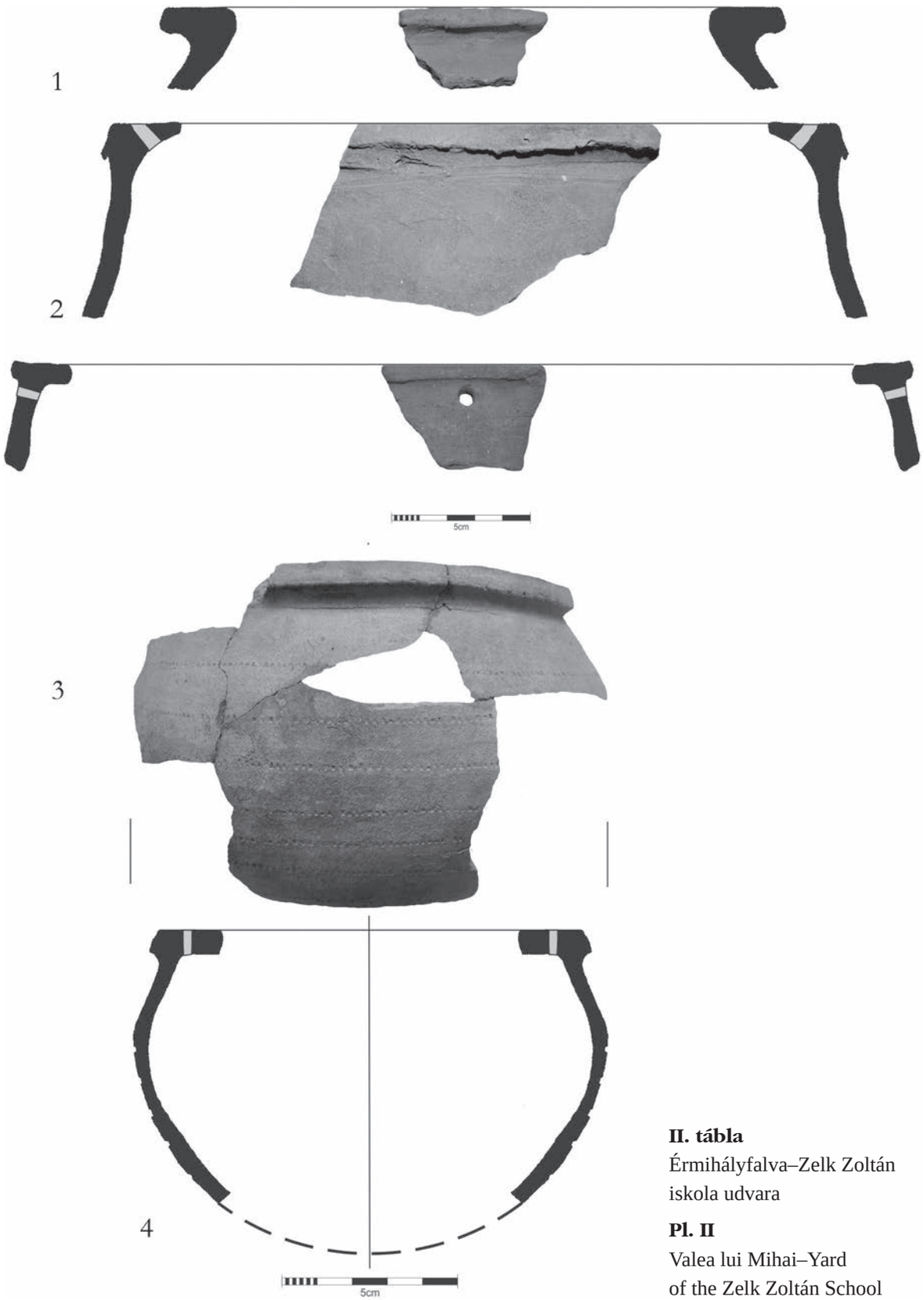

I. tábla

1–2: Nagykároly–Kozárd, 3: Piskolt–Kis utca, 4: Királydaróc, 5: Nagykároly–Bobald II., 6: Bere–Virágkert

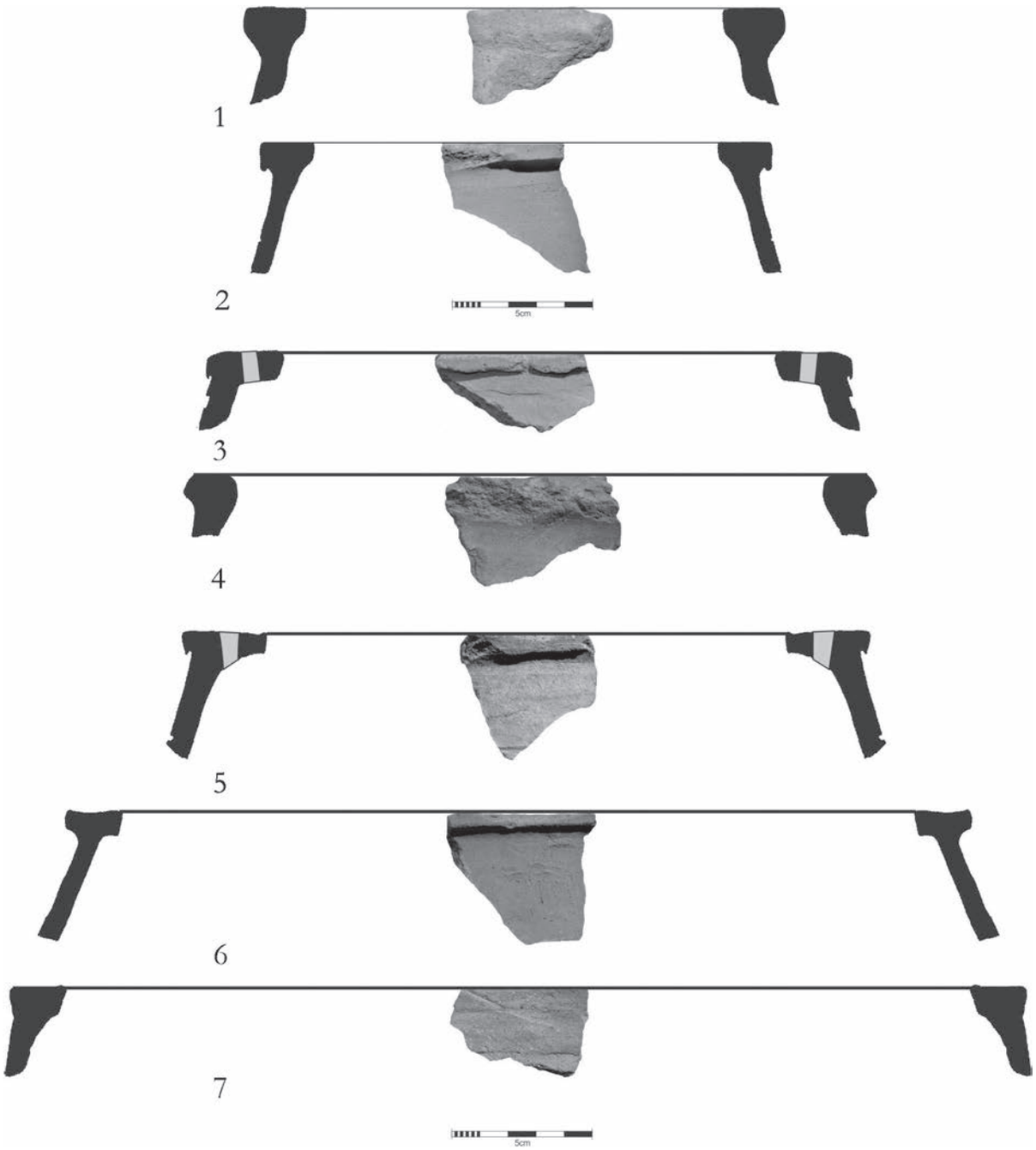
Pl. I

1–2: Carei–Kozárd, 3: Pişcolt–Kis utca, 4: Craidorolţ, 5: Carei–Bobald II., 6: Berea–Virágkert

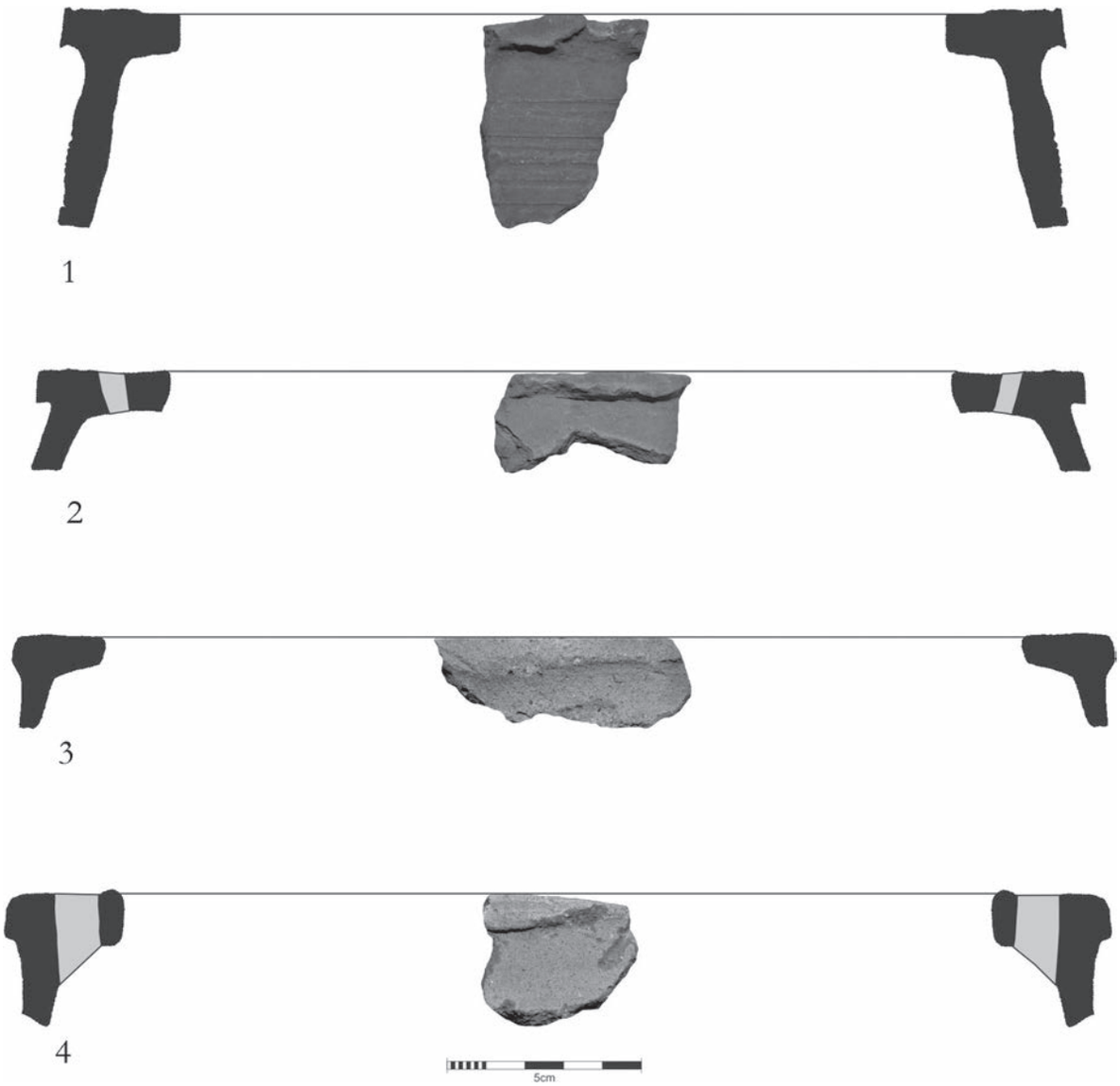
II. tábla
Érmihályfalva–Zelk Zoltán iskola udvara

Pl. II
Valea lui Mihai–Yard of the Zelk Zoltán School

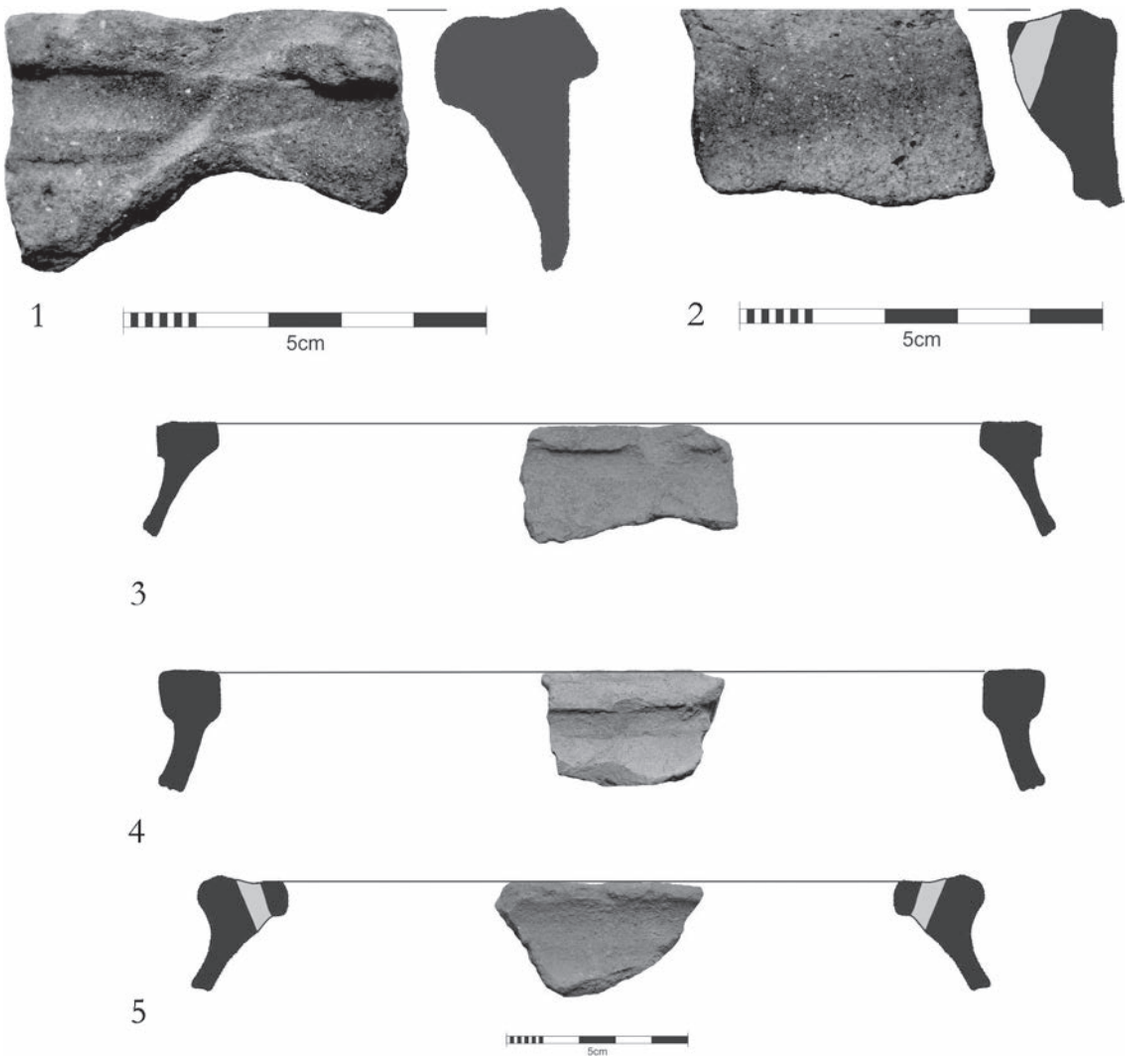
III. tábla
Érmihályfalva–Jánostelke

Pl. III
Valea lui Mihai–Jánostelke

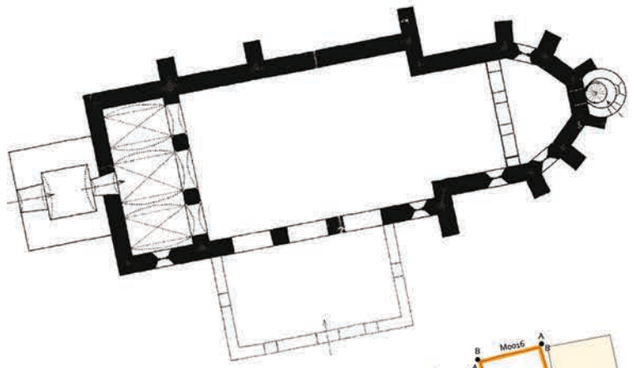
IV. tábla
Érmihályfalva–Jánostelke

Pl. IV
Valea lui Mihai–Jánostelke

V. tábla
1–2: Érkeserű–Nagysziget, 3–5: Tóttelek–Kenderes

Pl. V
1–2: Cheşereu–Nagysziget, 3–5: Tăutelec–Kenderes

Az elpusztult tiszadadai református templom
felmérési rajza (Kiss 1939.) /
Survey drawing of the demolished Calvinist church
of Tiszadada (Kiss 1939.)

3. SZELVÉNY / SECTION 3
13. SZELVÉNY / SECTION 13
3. SZELVÉNY / SECTION 3
12. SZELVÉNY / SECTION 12
5. SZELVÉNY / SECTION 5
11. SZELVÉNY / SECTION 11
2. SZELVÉNY / SECTION 2
15. SZELVÉNY / SECTION 15
4. SZELVÉNY / SECTION 4
14. SZELVÉNY / SECTION 14
6. SZELVÉNY / SECTION 6
8. SZELVÉNY / SECTION 8
9. SZELVÉNY / SECTION 9
10. SZELVÉNY / SECTION 10
7. SZELVÉNY / SECTION 7
1. SZELVÉNY / SECTION 1

Alapozási árok / Foundation ditch
Alapfal / Foundation wall
Alapozási árok jelentkezési szintje / Appearance level of the foundation ditch
Altalaj / Subsoil
Humusz / Topsoil
Humuszsáv / Topsoil strip
Bolygatott humusz / Disturbed topsoil
Beásás / Later pit
Habarcs / Mortar
Fix pont / Fixed point
Kopjafa / Wooden headboard
Fekete humusz / Black topsoil
Altalaj szonda / Subsoil trench
Téglatörmelékes beásás / Later pit with brick rubble
Tanúfal / Section wall
Padka / Bench
Lépcső / Stair

N
W
E
S

0 5m

Átjátszó állomás bekerített területe /
Fenced territory of the base station

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Ásatás Tiszadada–Romtemplom lelőhelyen

Adatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye rotundáihoz

Jakab Attila

Bevezetés

Az ország területén szép számban maradtak meg Árpád-kori szakrális építészetünk érdekes és látványos hagyatékai, a rotundák. Megyénkben ezzel szemben egyetlen álló emlékük sincs, s az egykor biztosan meglévők száma is csekély. Tiszadada az egyik olyan település, melynek középkori templomával kapcsolatban felmerült, hogy annak legkorábbi fázisa egy rotunda lett volna (Lukácsy 1980a. 99–100.).[1] A téma felkeltette az érdeklődésemet, és a felvetés ellenőrzéséhez tervásatás keretében megkutattam a mára elpusztult templom helyét. Dolgozatom első felében az ásatás eredményeiről számolok be, míg a másodikban a megyénk területén lévő rotundák említseit adom közre.

Írott források Tiszadada középkori templomáról

Dada neve először 1214-ben tűnik fel idevaló emberek nevében, majd legközelebb 1254-ben említik. 1284-ben IV. László innen keltezi egyik oklevelét. Templomát Szent György tiszteletére szentelték, melynek István nevű papja 1332-ben 8, 1333-ban 7, az 1334. évi I. és II. második részletért 6-6 garast fizetett (Németh 1997. 58.). 1597-ben már református egyházként ismert, s így írnak róla 1621-ben is (Barcsa 1906. 239.). 1696-ban kőből épült templomát említik (SzSzMM 1987. 352.)[2] csakúgy, mint 1700-ban (Adatok 1907. 287.).[3] 1721-ben felsorolják azon Szabolcs megyei templomok között, melyet a katolikusok visszakövetelnek (Barcsa 1908. 8.). 1736-ban szintén református tulajdonban lévő épületnek mondják (Acta Cassae 1969. 79.).[4] 1770-ben az egyházkerületben templomépítési segély gyűjtésére nyert engedélyt (Barcsa 1908. 348.). 1771-ben a vármegye engedélyével tatarozzák a templomot, ekkor szó esik egy fa haranglábról, mely 1763-ban már állt

---

[1] Lukácsy Gábort volt tanára, Németh Péter biztatta Kiss Lajos gyűjtésének feldolgozására, illetve további középkori templomok felmérésére, adataik összegyűjtésére. (Lukácsy első, a témához kapcsolódó dolgozata a nyíregyházi középkori templom felmérése s adatainak összegyűjtése volt, mely a Szabolcs-Szatmári Szemlében jelent meg (Lukácsy 1975.). Később kutatásának eredményeit Németh Péterhez juttatta el, aki a JAM Adattárának adta át (Lukácsy, Tiszadada). Az iratanyaghoz csatolt levelezésből kiderül, hogy a kézirat 1982–83 táján készült el, de nyomtatásban nem jelent meg. 1997-ben úgy tűnt, hogy lehetőség nyílik Lukácsy művének megjelentetésére, ám erre végül nem került sor. Felmérési eredményei közül néhányat Németh Péter mutatott be könyvében (Németh 1997.). Lukácsy Gábornak a fenti kutatásához kapcsolódóan jelent meg az említett cikke a tiszadadai rotundáról. A Lukácsy Gábor-féle kutatások hátterét nekem Németh Péter küldte el, akinek szívességét ezúton is köszönöm!

[2] *„Dada lapideum [templum] Calvinistratum."*

[3] *„Dada lapideum Calvinis."*

[4] *„Calvinistae… tenent."*

(SzSzMM 1987. 352.). A templom későbbi átalakításairól az 1809-ben felvett Vagyonleltár tájékoztat. Ebből kiderül, hogy a kőből és téglából épített templomot – az ekkor élők ismeretei alapján – két ízben bővítették. Nyugati irányban 1790-ben – melyet 1791-ben egy toronnyal is megtoldottak –, majd 1807-ben a déli bejárati csarnokkal.[5] A torony nyugati oldalán állt befalazva egy fehér kőből faragott emléktábla. Felirata:

ERIGE**M**EA
SPESETTVRISSAN**C**
CTEIEHOVAREX
LEOPOL**D**EET**L**E**X**
PATRIASISTETV
IS[6]

Az idézett szöveg megvastagított betűit a táblán pirossal jelölték, s ez adta ki a torony építésének befejező dátumát (Kiss 1939.)[7]. Kiss Lajos adatai szerint 1805-ben órával látták el a tornyot, *„ez azonban a vörös uralom áldozata lett”* (Kiss 1939.).[8] A toronyba 1837-ben és 1840-ben belecsapott a villám. Ezek után vették alacsonyabbra a toronysisakot, s alakították ki a pusztulásáig látható formát.[9] 1919-ben a románok és vörösök közötti csatározásokban a templom megrongálódott, bár ennek pontos mibenlétét nem ismerjük. Solymosi Tibor szerint ekkor kerülhetett

1. kép
Kiss Lajos felvétele a templomról (1939) (JAM Fotótár, 810.)

Fig. 1
Lajos Kiss's photo of the church (1939) (Photo Archive of the Jósa András Museum, 810.)

[5] *„A' Templom régi formájú, kőből és téglából készült, nagyobbitatott két ízbe; először 1790^be a' napnyugati vége ki tóldatott, másodszor 1807^be a' déli oldala, ahol Portikus volt, ki hozódott 3 ölre, hat öl hosszaságra, szélessége 5 öl, egész hossza 14 öl, magassága 3 öl mennyezetre van, Kar a két végibe kőből van, a' népnek elég nagy. Kerítése nintsen, az egész udvara 528 négyszögöl. A Torony épült 1791^be a' kőrakása 10 öl, óra van benne...”* (Tiszántúli Református Kollégium Levéltára I.1.s.1/a. Dada településnél).

[6] KISS 1939. Kiss Lajos múzeumunk egykori igazgatója nagy kedvvel és lelkesedéssel tárt fel és mért fel középkori templomokat Szabolcs megyében. Ennek köszönhetően 1939-ben – amikor egy kiszállása volt Tiszadadán – felmérte a templom alaprajzát, s további méréseket végzett a templomon kívül-belül, illetve a parókia – akkor még meglévő, később elpusztult – iratanyagát is tanulmányozta és kijegyzetelte.

[7] Az idézett – Kiss Lajos által személyesen leírt – szöveget további két helyen közölték, részben pontatlanul (Solymosi 1982/83. 46., Várady 1991. 931.). Solymosi Tibor tiszadadai református lelkész volt, akinek *„Rövid tanulmány Tiszadada múltjáról és jelenéről”* című munkája egy helytörténeti pályázat kapcsán született meg. Dolgozata jó szándékkal, de nem tudományos igénnyel íródott, helyenként fantáziadús helytörténeti mű (*„Tiszadada monográfiáját tudományos igényesség és teljességre törekvés nélkül készítettem, így nem is számíthatok maradék nélkül mindenki egyetértésére. ... Hellyel-közzel a fantazmagóriámra támaszkodva írtam le azokat az eseményeket, amelyeknek nincs, vagy alig van valami írásos bizonyítéka.”* – Solymosi 1982/83. 85.). Ugyanakkor néhány fontos adatot tartalmaz, melyek egy része máshonnan ellenőrizhető, így indokoltnak véltem – ahol szükséges volt – a felhasználását.

[8] Solymosi Tibor szerint az órát 1803-ban helyezték el (Solymosi 1982/83. 36.).

[9] Kiss Lajos adatai között csak az 1840-es évszám szerepel (Kiss 1939.).

2. kép
A nyugati torony egy képeslapon
(Tiszadada, Helytörténeti Gyűjtemény)

Fig. 2
The western tower on a postcard
(Tiszadada, Local Historical Collection)

sor a szentély boltozatának lebontására (Solymosi 1982/83. 37.). A templomon az utolsó nagyobb javítás 1921-ben zajlott *„a vörös-román rombolások”* után (Várady 1991. 931.).

Elpusztítására 1944. október 31-én került sor. A visszavonuló német csapatok – állítólag 14 mázsa – ekrazittal rakták körül a templomot, s este fél 8-kor felrobbantották. Szűcs József akkori lelkész még magával vihette az egyház klenódiumait, de a harangok[10] és a berendezési tárgyak elpusztultak a detonációban (Solymosi 1982/83. 47.).[11] A romba dőlt épületet nem lehetett újjáépíteni. Az új – a település központjába áthelyezett – templom alapjait 1948. október 31-én tették le. Építése 1949–50-ben zajlott, de a torony ekkor még csak a templom falainak magasságáig épült meg.[12] 1978-ban emelték meg 6 méterrel a falait és alakították ki mai formáját (Várady 1991. 931.).

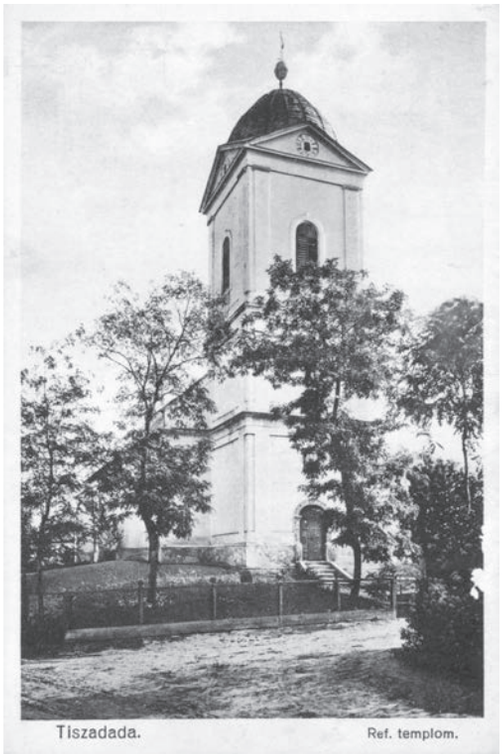
A kutatás előzményei

Mint a bevezetőben említettem, az ásatás elsődleges célja a feltételezett rotunda vizsgálata volt, ezen kívül a templom építéstörténetét szerettük volna tisztázni. A helyszínt megszemlélve kiderült, hogy a régi templom lebontása után néhány évvel annak dombját is elhordták, így szintje egy

[10] 1809-ben két harangról tesznek említést: *„Harang kettő, a’ nagyobb 8 mása 62 font. Irás ez rajta:„Ezen Harang a’ Dadai Reformata Ekklésia közönséges költségén Isten ditsőségére Készittetett. Kassán 1805. esztendőben. Öntötte Kristian Lebrecht” a’ kissebb Harang mint egy 3 mása. Ez irás van rajta „Fudit me Johan Vlach Anno 1689. Dada Cañpa. És 11 fontos óra Csengettyű.”* (Tiszántúli Református Kollégium Levéltára I.1.s.1/a. Dada településnél) Vlach (később: Oláh) Johannes a XVII. század végén működött Északkelet-Magyarországon. A kutatás ezidáig 4, általa öntött harangról tudott: Kassa 1690, Bánhorvát 1691, Polyánfalu 1695, Detrefalva 1696. (Patay 1989. 99.). Valószínűleg az ő dadai harangját rekvirálták az I. világháborúban, s e helyett öntötték azt a 280-kg-os kisharangot, melyen a következő felirat szerepelt: *„Hadbavonult harangja helyett öntette a tiszadadai Ref. Egyház 1922. évben.”* (Várady 1991. 931.) Várady József megjegyzi még, hogy a régi toronyórához tartozó 25 kg-os kisharangot az egykori tanácselnök az Állami Gazdaságba vitette, holléte azonban ismeretlen. 2009-ben a régi templom környékén lévő egyik ház kertjében került elő kertkapálás közben a felrobbantott templom 1805-ben öntött harangjának egy darabja az alábbi szövegtöredékkel: ...DAI REFORMA…, alatta: ...SŐSSÉGÉRE… Jelenleg a tiszadadai Helytörténeti Gyűjteményben látható kiállítva (7. kép).

[11] A templomról szerencsére viszonylag sok kép maradt fenn, melyek közül a legfontosabbakat be is mutatom (1–6. kép). (Ezeken kívül további két, osztott képeslapról van még tudomásom, melyek a templomot a déli oldalról ábrázolják. Ezek a fényképek további információkat nem adnak a templomról, így bemutatásuk itt nem indokolt.) A barbár pusztítás egyébként nem volt egyedülálló megyénkben. A Tisza mögé visszavonuló csapatok szisztematikusan robbantották fel, s tették részben vagy teljesen a föld színével egyenlővé a döntően középkori eredetű református templomokat. Így csak Tiszadada szűkebb és tágabb környékén: Tiszalök, Tiszaeszlár, Balsa, Gáva, Vencsellő (ma Gávavencsellő), Szabolcs, Tiszabercel (Bottyán [1950.] 50., 48., 16., 31., 51., 45., 47–48.), de itt említhetjük még meg a XVIII. században épült rakamazi római katolikus templomot is (SzSzMM 1987. 282.).

[12] Ekkori állapotáról készült képe: Bottyán 1950. 46. A templom építéséhez felhasználták a régi templom köveit és tégláit, valamint az egykori zsidó imaház anyagát (Solymosi Tibor lelkipásztor 1976-ban kelt feljegyzése: A tiszadadai református egyház rövid története. Tiszántúli Református Kollégium Levéltára, I.8.c.17.).

3. kép
A nyugati torony egy képeslapon
(Zempléni Múzeum, Szerencs, ltsz: 0195992)

Fig. 3
The western tower on a postcard
(Zemplén Museum, Szerencs, inv.no. 0195992)

4. kép
A régi templom felújítás közben
(Tiszadada, Református egyház tulajdona)

Fig. 4
The old church during renovation
(Tiszadada, property of the Calvinist Church)

5. kép
Fénykép a keleti oldalról (Kováts 1942. 553. alapján)

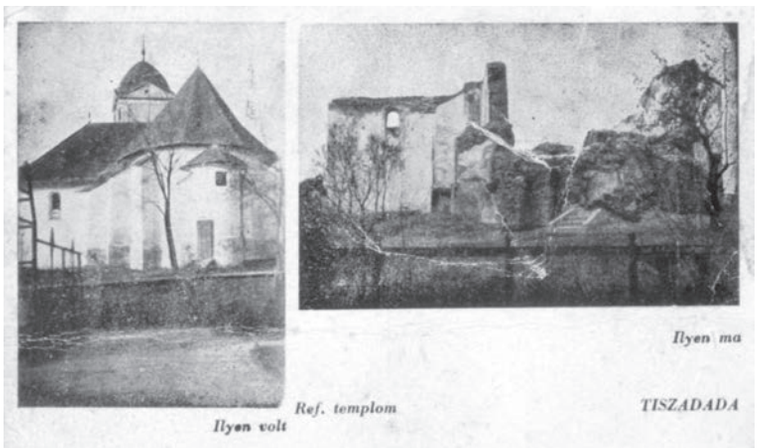
Fig. 5
Photo of the eastern side (after Kováts 1942. 553.)

síkba került a környező utcák szintjével.[13] A terület ma fásítva, parkosítva van; a templom emlékét csak egy kopjafa őrzi. A park keleti oldalán – ott, ahol egykor a szentély állt – egy 8x18 m-es, bekerített, téglalap alakú területen egy átjátszó torony emelkedik. A házak között álló tér neve Hunyadi tér, de a területet a helyiek csak Romtemplomnak nevezik, így az ásatás során mi is ezt az elnevezést használtuk (8. kép).

[13] A képek alapján az egykori domb magasságát 2-3 m-re becsülhetjük.

6. kép
Képeslap a keleti oldalról a felrobbantás előtt és után (Tiszadada, Helytörténeti Gyűjtemény)

Fig. 6
Postcard showing the eastern side before and after the blow up (Tiszadada, Local Historical Collection)

Az említett nehezítő tényezők ellenére tervásatás keretében láttunk neki a kutatásnak.[14] Ezt nagymértékben segítette a Kiss Lajos a már említett kiszállásakor felvett 1:100 méretarányú alaprajz. Ezt hasznosítottuk a kutatás során szelvények kijelölésében, illetve abban, hogy az összesítőt rá tudjuk vetíteni az alaprajzára, s el tudjuk azon helyezni szelvényeinket (Kiss 1939.).[15] Felmérése alapján a templom Ny–K-i tájolású, poligonális szentélyzáródású épület volt. Hossza – a torony nélkül – 29,5 m, belső hossza (a felmenő falak 1 m-es vastagsága miatt) 27,5 m volt. Külső szélessége 11, a belső 9 m volt. Nyugati oldalának középső részéhez csatlakozott egy 6x5 m-es torony 2,8x2,8 m-es belvilággal. Déli oldalához 6,2x11,2 m-es előcsarnok csatlakozott, 60 cm-es falvastagsággal. A szentély külső oldalához kapcsolódott a 2,8 m átmérőjű karzatfeljáró. Északi oldalát 3, a szentélyt 6, a délit 1 támpillér támasztotta (9. kép).

7. kép
Az 1805-ben öntött harang 2009-ben előkerült töredéke (Tiszadada, Helytörténeti Gyűjtemény)

Fig. 7
Fragment of the bell cast in 1805, found in 2009 (Tiszadada, Local Historical Collection)

[14] Az ásatás 2013–2015-ben zajlott. A feltárás teljes időtartama 12 munkanap volt. Elhúzódását egyrészt más munkák közbejötte indokolta, másrészt a feldolgozás során olyan kérdések merültek fel, melyeket csak újabb kutatással lehetett tisztázni. Az egykori templom maradványait összesen 15 szelvénnyel vizsgáltuk meg, melyek zöme – az alábbiakban részletezendő okok miatt – a terület nyugati részére esett. Az ásatás megvalósításában ezúton kell köszönetet mondanom Tiszadada Község Önkormányzatának – ezen belül elsősorban Mizser Zsolt polgármester úrnak – a közmunkások rendelkezésemre bocsátásáért. Külön köszönet illeti Kovács Gézát, a tiszadadai Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjét, aki mindenben a segítségemre volt, s maga is kivette a részét a munkából. Az ásatáson részt vett Deák Rita régész, a JAM részéről rajzolóként: Kiss László, Svéda Csaba és Vizler Csaba.

[15] A templom alaprajza megjelent nyomtatásban is (Németh 1997. 59.). A szelvényeknek az alaprajzra vetítésekor a torony alapozásának délnyugati, a hajó északnyugati és délnyugati sarkának, valamint a kriptának a megtalálása volt nagy segítségünkre. Figyelembe kell ugyanakkor vennünk, hogy Kiss Lajos a még álló templomot mérte fel, melynek felmenő falai keskenyebbek voltak az alapozási árkoknál. Az esetleges felmérési pontatlanságokat figyelembe véve néhány 10 cm-es eltérés is lehet az egykori valósághoz képest. A Lukácsy Gábor kéziratában többször említett felmérési pontatlanságok az egyes templomok esetében itt is tetten érhetőek. Így a hajó és a portikusz csatlakozásánál – a képeken jól megfigyelhető – kisméretű átlós támpillérek hiányoznak az átrajzolt összesítőről (Lukácsy, Tiszadada).

8. kép
A templom területe ma. Háttérben az átjátszóállomás (szentély), jobb oldalon a kopjafa (Désy kripta)

Fig. 8
The territory of the church today. In the background, the relay station (chancel), on the right side the wooden headboard (Désy vault)

A torony és a nyugati zárófal problémája

Az ásatás során kiderült, hogy a templom alapfalait szinte maradéktalanul kiszedték. Jól látható volt, hogy a domb elhordását követően – melylyel síkba hozták a területet – humusszal töltötték fel a kitermelt részt. Az átlagosan 30-35 cm vastag réteg alatt – ahol megmaradt – már jelentkeztek a sárga altalajba mélyülő alapozási árkok nyomai. Ezek a nyugati zárófaltól kelet felé haladva egyre sekélyebbek lettek, majd „elfogytak".[16] Célul tűztük ki az épület nyugati oldalán a torony és a nyugati fal helyzetének és kapcsolatának megállapítását. Az előkerült jelenségek értelmezését több dolog nehezítette: egyrészt a domb elhordásából és a falak kiszedéséből származó információvesztés, másrészt a torony és a nyugati bővítés sajátos megoldása. Éppen ezért kutatásaink zöme erre a területre koncentrálódott. Az itt húzott szelvényekből kiderült, hogy az átlagosan 120-130 cm széles alapozási árkok a nyugati oldalon szélesebbek, itt elérik a 180-190 cm-t. Ugyanakkor a torony mélyebbre hatoló keleti, északi és déli alapfalának nem találtuk nyomát. A 2. szelvény nyugati oldalán egy

9. kép
Kiss Lajos felmérése a templomról, valamint az ásatási szelvények az alaprajzra vetítve 1: habarcsos, téglatörmelékes betöltés sok terméskő darabbal, 2: sötétbarna, kemény réteg kevés törmelékkel, 3: sárga-barna kevert kemény réteg kevés törmelékkel, 4: sárgásbarna habarcs, 5: téglával erősen kevert, laza, barna, humuszos (kriptabetöltés), 6: sötétbarna réteg közepes mennyiségű törmelékkel, 7: sárga-barna kevert réteg, 8: sárga homokos talaj, 9: téglamaradvány, 10: sötétbarna betöltés, 11: sötétbarna, kevés törmelékkel kevert betöltés, 12: habarcsmaradvány

Fig. 9
Lajos Kiss's survey of the church, and the excavation sections projected onto the ground plan 1: fill mixed with mortar, brick rubble and lot of stone rubble, 2: dark brown hard layer with little rubble, 3: yellow-brown mixed hard layer with little rubble, 4: yellowish brown mortar, 5: incompact brown fill (of crypt) strongly mixed with brick and topsoil, 6: dark brown layer with medium quantity of rubble, 7: yellow-brown mixed layer, 8: yellow sandy soil, 9: remains of brick, 10: dark brown fill, 11: dark brown fill mixed with little rubble, 12: remains of mortar

[16] A kiszedett alapozási árkokban mindössze két helyen találtunk falmaradványt. Az északi oldalon a 3. szelvényben egy 254 cm hosszú, 125 cm széles kőalap látott napvilágot. A kelet felé egyre sekélyebb fal vastagsága 25-40 cm között változott. Vele szemben a déli oldalon – a délnyugati saroknál – a visszadobált, masszív kőtörmelék alatt egy 122 cm hosszú, 37 cm széles sáv maradt meg. (Ennek keleti vége az itt lévő két szelvényt elválasztó tanúfal alá futott.) (10. kép)

2,5-2,6 m széles, kiszedett alapárkot figyeltünk meg, melynek alját az omlásveszély miatt nem tudtuk elérni. Ez az alapozási árok, illetve az ekkor még csak sejtett nyugati fal vonala között egyértelműen megfigyelhetőek voltak a fektetőhabarcs nyomai. A fenti jelenségeket a későbbi kutatások alapján a következőképpen magyarázhatjuk: 1790-ben a középkori templom nyugati falát elbontva nyugat felé tovább bővítették az épületet.[17] Még ebben az évben elkészült a bővítés és a torony alapozása (11. kép). Ezt úgy csinálták, hogy a bővítés, valamint a torony nyugati, északi és déli alapfalát azonos mélységben alakították ki, azaz tömbszerűen kiástak egy nagyobb területet. A torony nyugati oldalán egy széles, és minden bizonnyal igen mély alapárkot alakítottak ki. A fenti munkák elkészülte után került sor a torony felépítésére 1791-ben.[18] A felvázolt elképzelés megmagyarázza az említett jelenségeket: a nyugati zárófal vastagságát az északihoz és délihez képest (a torony és a fal egybeépítése), azt, hogy miért nem vált el egymástól a torony és a fal alapozása, valamint azt is, hogy a torony nyugati vége és a nyugati fal között miért találtunk fektetőhabarcsot. Kérdés az, hogy mi indokolta ezt a szokatlan építésmódot? Véleményem szerint a magyarázat talán

10. kép

A hajó északi oldalán előkerült alapmaradvány

Fig. 10

Remains of the foundation discovered on the northern side of the nave

11. kép

A feltárás során előkerült évszámos tégla (1790) (Tiszadada, Helytörténeti Gyűjtemény)

Fig. 11

Brick marking the year (1790) found during the excavation (Tiszadada, Local Historical Collection)

[17] Azt, hogy hány méterrel toldották meg az épületet, adatok híján nem tudjuk megmondani.

[18] Az ásatás során a nyugati bővítést vizsgáló szelvényeinkből több helyen került elő (3., 7., 11. szelvények) évszámmal – 1790 – ellátott tégla, illetve téglatöredék. Ez megerősíti a bővítésnek a forrásokban említett időpontját (11. kép). Az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy a templom bontása során megtalálták az alapkőletételkor elhelyezett „emlékiratot" is. Erről így ír Solymosi Tibor: *„A torony fundamentumának kiásásakor találtak egy jókora terméskövet, amelynek belseje ki lett vésve, s benne egy nagyon régi teleírott pergamenre bukkantak, amelyet azonban nem sikerült elolvasni, mivel levegőt érve azonnal szétesett."* (Solymosi Tibor lelkipásztor 1976-ban kelt feljegyzése: A tiszadadai református egyház rövid története. Tiszántúli Református Kollégium Levéltára, I.8.c.17.).

12. kép
A kripta alapfalai nyugatról

Fig. 12
Foundation walls of the vault from the west

a domborzati viszonyokban rejlik. Vélhetőleg a domb nyugati oldala olyan meredeken lejthetett, hogy statikai okokból az említett megoldás bizonyulhatott optimálisnak.

A déli előcsarnok és a kripta

Az elpusztult templom emlékét őrző kopjafa körül tártuk fel az egykori kripta alapjait, melyek a déli előcsarnok alatt helyezkedtek el.[19] Ez utóbbi építési idejével kapcsolatban több dátum merült fel,[20] valójában a korábban már idézett Vagyonleltár alapján biztos, hogy 1807-ben épült.[21] Nyárády Mihály hajdani múzeumigazgató 1949-ben – hallván a templom bontásáról, s az alatta lévő kriptáról – levelet intézett Szűcs József lelkészhez a kriptával kapcsolatban,[22] akinek válaszából egyértelműen kiderül, hogy – minden logika ellenére – a kripta épült előbb.[23] Az idézetben szereplő 1853 évszám nyilvánvalóan elírás, 1753-ról lehet szó. Ennek az évszámnak – valamint az emlegetett 1750., 1751. éveknek, melyeket az előcsarnok építésére vonatkoztatnak – a forrására nem sikerült

[19] Teljes feltárására nem kerítettünk sort, nem utolsósorban a területén elhelyezkedő kopjafa miatt. A kutatások befejezése után találtam meg Szűcs József lelkész alább idézendő levelét, melyben szót ejt a kripta területén újra eltemetettekről, így a levélben foglaltak ellenőrzésére sem nyílt módunk. A kissé szabálytalan téglalap alaprajzú kripta falainak hossza: délen 490 cm, északon 430 cm, keleten 380 cm, nyugaton 345 cm volt. (A nyugati fal déli vége és a déli oldal között mintegy 70 cm hosszan hiányzott a fal folytatása, s hiányzott az alap az északi oldal keleti felében is. A déli fal nyugati vége egyébként mintegy 60 cm-rel húzódott nyugatabbra a nyugati fal síkjától.) Belvilága nyugat–kelet: 360-380 cm, észak–dél: 290-310 cm. Falvastagsága délen 40-54 cm, a többi fal esetében 30 cm körül volt. A keleti oldal közepén megtaláltuk a kriptába vezető lépcső utolsó, elfalazott, homokkőből készített lépcsőfokát, melynek hossza 95 cm, szélessége 34 cm volt (12–13. kép).

[20] Kiss Lajos 1750-re (KISS 1939.), míg Solymosi Tibor és Genthon István 1751-re teszi az építését (Solymosi 1982/83. 36., Genthon 1951. 412.). Az adatok összekeveredésére jellemző, hogy Bottyán János könyvében már a következőket írja: *„A régi templom igen szép, várszerű épület volt, 1750-ben épült."* (Bottyán 1950. 48.)

[21] *„...1807^be a' déli oldala, ahol Portikus volt, ki hozódott 3 ölre, hat öl hosszaságra..."* (Tiszántúli Református Kollégium Levéltára I.1.s.1/a. Dada településnél) Ezek a méretek lényegében megegyeznek az alaprajzról leolvasható 6,2x11,2 m-es adatokkal.

[22] JAM Irattár, 1949. év iratanyaga. 202/1949. számú levél.

[23] *„Hivatkozással 202/1949 sz. megkeresésére, tisztelettel közlöm, hogy a régi templom alatt csakugyan van kripta. Az utolsó halott egy ifj. Szikszay György nevű 21 éves fiatalember volt, az 1820. évben temették el. A kripta valószínűleg az 1853.* (sic!) *évben épült a toldalékrész templommal, helyesebben a mellékhajóval egy időben. A kripta az 1938. évben volt feltárva, és pedig azért, mert a mellékhajó nyugati fala a víz leggondosabb elvezetése ellenére is állandóan süllyedt, s már kidőléssel fenyegetett. Megásattuk a falat, s akkor kitűnt, hogy a süllyedést az okozta, miszerint a kripta végső, nyugati fala egysoros téglából volt megépítve, s erre rárakták a templomrész 1 m széles alapfalát. Úgy lehetett rajta segíteni, hogy a kriptán belől, a végső falat az alapfal szélességével egy szélességben aláfalaztuk, s a 4, romokban még felismerhető koporsót, illetve a bennük lévő hullamaradványokat sértés nélkül elföldeltük, ott bent a kriptában, melynek felső boltozata is veszélyesen gyönge volt, úgy hogy attól lehetett tartani, hogy beszakad, s a templomban felette ülők belesnek a kriptába. A kripta most abban az állapotban van, amelybe 1938. évben a leírt módon került. Tiszadada, 1949. szeptember 17. Szűcs József, ref. lelkész"* (JAM Adattár. 2002.131.).

13. kép
A kriptába vezető utolsó lépcsőfok

Fig. 13
Last stair-step leading to the vault

rábukkannom, de ezek a kripta valószínűsíthető építési idejét jelezhetik. Solymosi Tibor a déli előcsarnok építését 1751-re teszi, s köti azt Désy Mihály alispánhoz,[24] aki viszont 1753-ban született, így bajosan építtethette meg a jelzett időben. A kriptát vélhetőleg a beköltöző Désyek építtették, s maradt a család és a rokonság használatában mintegy 70-80 éven keresztül.[25]

[24] Solymosi Tibor még a következőket írta ezzel kapcsolatban: *„Az új templomrészt Désy Mihály királyi tanácsos – aki első vicipánja* (sic!) *volt a vármegyének – idejében építették 1751-ben a déli oldalon. Ezt Désy-templomnak, vagy új templomnak emlegetik mind a mai napig. Minden bizonnyal az Újváry Désy Család költségén történt annak építése."* (Solymosi 1982/83. 36.) „*Amint már előbb említettem az Újvárosi* (sic!) *Désy család építette a régi templom déli részét. E templomrész alatt ott is volt kripta, ahová ez a család, majd a Szikszayak és a Fekete család temetkezett."* (Solymosi 1982/83. 42.)

[25] Bár nem tartozik szorosan vett témámhoz, érdemes néhány szót szólnom a Désy családról és magáról Désy Mihályról. A család alapítója Désі János volt, aki 1649-ben III. Ferdinándtól kapott nemességet, melyet Eperjesen hirdettek ki. Ádám nevű fiának volt gyermeke János, s így hívták az ő fiát is, aki 1760-ban költözött Dadára. Fiai Mihály és Pál (Csoma 1897. 170–171.). A Dadára – esetleg csak Szabolcsba – való költözés azonban hamarabb kellett, hogy megtörténjen, mert az 1754–1755. évi nemesi összeírás már Szabolcs megyei nemesként említi Désі Jánost, illetve Ádámot (fia?, testvére?) (Illésy 1902. 94.). Désі János – mint dadai birtokos – legkorábbi általam ismert említése 1759-ből való (MNL SzSzBML V.b. 219. Protocollum Dadaiensi). Désy Mihály életútját leginkább a Nyíry István és Fazekas György által elmondott temetési beszéd alapján tudjuk rekonstruálni. Ezek szerint 73 éves korában halt meg, tehát 1753-ban született. 50 évet töltött el Szabolcs vármegye közigazgatásában, végigjárva a hivatali ranglétrát. 1776-ban tiszteletbeli esküdtnek nevezték ki. 1782-től alszolgabíró, 1792-től jegyző. 1795 és 1810 között főszolgabíró. Közben 1808-ban országgyűlési követ. 1810–1819-ben másod-, 1819–1826 között első alispán (Nyíry 1826. 22–23.). A fentieken kívül több vármegye főtáblabírájaként is megemlékeznek róla (Fazekas 1826. 9.). (A Nyíry-féle beszédre Dézsi László /Nyíregyháza/, a Désy család egyik leszármazottja hívta fel a figyelmemet. A beszédeket Horváth György tiszteletes /Nagykálló/ juttatta el hozzám. Segítségüket ezúton is köszönöm!) 1824-ben a „*Magyar Literatura fáradhatatlan terjesztőjét, s buzgó Előmozdítóját"* császári királyi tanácsosi ranggal ruházták fel (*Tudományos Gyűjtemény* IV. 1824. 126., Nyíry 1826. 23.). (Désyt 1821–22-ben, valamint 1824–26-ban feltünteti a *Tudományos Gyűjtemény* a támogatók listáján, így nem véletlenül nevezi a cikk a *„Magyar Literatura fáradhatatlan terjesztőjének"*.) Az egyházi igazgatásában is vállalt tisztséget; mint *„superintendentialis assessor"* (egyházkerületi tanácsbíró) (Fazekas 1826. 11.). 1820-ban a Felsőszabolcsi Egyházmegyében mint *„coadjutor Curátor"* (az esperes mellett elnöklő segédgondnok, egyházmegyei gondnok) említtetik (Görömbei 1882. 79., Borovszky 1900. 359.). Felesége Ludányi Bay Erzsébet volt. A temetési beszéd négy élő lánygyermekéről, s három elhunyt fiáról emlékezik meg (Nyíry 1826. 25–26.). I. Ferenc 1821-ben Désy Mihálynak, testvéreinek, Györgynek és Sámuelnek, valamint Mihály nevű unokaöccsüknek az Abaúj vármegyei Újvár birtokra új adományt ad, s az Ujvári előnév adományozása mellett régi címerüket megerősíti és kibővíti (Áldásy 1941. 418–419.) (14. kép). Désy halálának időpontjáról egy fennmaradt emlék tanúskodik. *„A falu megbecsülendő műemléke a régi Désy kripta megmaradt címeres és feliratos része, ami a legrégebbi temetőből lett áthozva a mostani régi temetőbe, 1950-ben a templomépítés idején. Az ősi család maradéka a kripta köveit a ref. egyháznak adta, hogy beépítse azt az akkor épülő torony és templom falába."* (Solymosi 1982/83. 42.) Szövege*: „A BUS EOZVEGY NEHAI JÓ FÉRJÉNEK KIRÁLYI TANÁCSOS ÉS VOLT ELSŐ V_ISBÁNY*(!) *UJVÁRI DÉSY MIHÁLY URNAK KI MEGHOLT 1826. ESZT. APS. 15 NAP 'S ITT NYUGSZIK ELHUNYT KEDVES GYERMEKEIVEL."*Az említett kőemlék jelenleg a tiszadadai temetőben található. Azt, hogy ez nem a templomban lévő Désy kriptából származik, más adat is megerősíti. Kovács Géza, a tiszadadai Helytörténeti Gyűjtemény vezetője egy idős helybeli lakos adatai alapján közölte, hogy az a – körülbelül – 1800 és 1860 között használt régi temetőben lévő kripta bejárati ajtaja fölött volt. A temetőt mára felszámolták. Az elbeszélés szerint a kripta helye a Damjanich utca 21. szám alatt volt. (Az nem teljesen világos, hogy a család vajon miért temetkezett két helyre?) (15. kép)

14. kép
A Désy család 1821-ben nyert címere (Wappenbuch 1893. Taf. 104. alapján)

Fig. 14
Coat of arms of the Désy family acquired in 1821 (after Wappenbuch 1893. Taf. 104.)

15. kép
Ujvári Désy Mihály címeres síremléke (Tiszadada, temető)

Fig. 15
Grave monument of Mihály Ujvári Désy with coat of arms (Tiszadada, cemetery)

Az egykori domb helyén végzett földelhordás volumenét jól jelzi, hogy a kriptából mindössze 2-3 sornyi felmenő téglasor maradt meg. Keleti oldalán a kriptába vezető lépcső utolsó fokát tudtuk feltárni. A Szűcs József levelében megfogalmazottak igaznak bizonyultak: a kripta nyugati zárófala valóban egy – bár helyenként két sort is megfigyeltünk – sornyi téglából épült. Ugyanakkor a kripta többi oldala szélesebb és masszívabb volt.[26]

A rotunda kérdése

Feljebb említettem, hogy az elhordott domb – azaz most már park – keleti oldalát egy téglalap alakú, észak-déli hossztengelyű, 8x18 m-es bekerített rész övezi, melyen egy átjátszóállomás van. Ennek területén – ahová az egykori szentély esett – természetesen nem lehetett kutatni, ám a kerítés nyugati szélénél igen: itt alakítottuk ki az első szelvényünket. Falcsonkra, alapmaradványra nem akadtunk. Mint az ásatás során rekonstruálni lehetett, a dombnak ezt a részét – az épület lebontása után – homokbányászó helyként hasznosították, s később feltöltötték.[27] A későbbi szintadatok azt is megmutatták – amit ekkor még nem tudhattunk –, hogy a szelvényünk északi szélének szintadata, valamint a következő évben feltárt kripta utolsó lépcsőfoka között mindössze 1 cm különbség volt. Tekintve, hogy a templom falaiból, alapozási árkaiból – a nyugati rész kivételével – semmilyen

[26] Solymosi Tibor kissé zavaros leírása alapján egyébként valószínűleg két kripta volt a templomban:*„A régi hosszú templom déli bejáratának jobb felől eső részén – az új templom és a régi templom találkozásának belső szögében volt egy kripta. Régészek ezt hivatalosan nem vizsgálták soha. A szemtanúk visszaemlékezései zavarosak. Meglehet a régi (pogány) templomnak egy megmaradt része, amit alkalmasint temetkezési helyül használtak. Az új templom alatt is volt kripta. Ide a ma élők közül többeken* (sic!) *is jártak le. Régi elavult szalagokat, csontokat, koporsódeszka darabjait találták benne."* (Solymosi 1982/83. 37.) Kutatásunk az először említett kriptára nem irányult, így nem tudni, hogy ennek maradtak-e meg maradványai.

[27] A modern feltöltéssel kapcsolatos feltételezésünket igazolta, hogy közel 70 cm-es mélységben egy műanyag bevonatú vezetéket találtunk.

nyom nem maradt, ez azt jelenti, hogy a rotundának vélt építmény – melynek alapozása biztosan sekélyebb kellett, hogy legyen, mint a nagyméretű templomé – megsemmisült. Az ásatás tehát nem tudta tisztázni azt a felvetést, hogy valóban volt-e rotunda Tiszadadán.

A bevezetőben már utaltam Lukácsy Gábor cikkére, melynek megállapítása ösztönzőleg hatott a kutatás megkezdésére. Cikkének megírásakor még csak fényképekre és elbeszélésekre hagyatkozott, és azok alapján a következőképp vélekedett: *„Ha a bővítéseket képzeletben lebontjuk a 4. képen*[28] *jól látható, hogy az eredeti épület kerek hajójú, félköríves szentéllyel záródó rotunda volt. A szentély sugara a hajóéhoz képest kicsinek látszik, ezért alaprajza a magyarországi rotundák közül a kallósdira és azzal rokon épületekre emlékeztet, melyek a kerek templomok közül a legkésőbb épültek. A hasonlóságot fokozza, hogy a helybeliek szerint, a falakban csúcsíves („hegyes tetejű") fülkék voltak, melyeket szobrok helyeinek véltek."* (Lukácsy 1980a. 99.).[29] A templomhoz csatlakozó kis építmény egyébként már Kiss Lajosnak feltűnt: *„A templom építésére pontos, sőt megközelítő adat sincsen, csupán az apsisról következtethetünk az építési idejére. Apsisa egyedülálló a megyében."* (Kiss 1939.) Koráról nem nyilatkozott.[30]

Lukácsy Gábor a már említett, kéziratban maradt munkájában tért vissza a kérdésre. Mint írja, korábbi véleményének kialakításában – ti. a templom apszisa egy korábbi rotunda maradványa – két dologra épített. Egyrészt a cikkében bemutatott fényképre, mely alapján a szentély falai ívesnek – kereknek – mutatkoztak. Másrészt Genthon István 1951-ben megjelent munkájára, aki Tiszadada templomáról a következőket írta: *„Református templom, egyetlen homlokzati toronnyal és támpilléres, gótikus szentéllyel, mely félköríves apszidiollal zárul. Az apszidiol a XII., a szentély a XV. századból."* (Genthon 1951. 412.) Kiss Lajos már korábban említett anyagának ismeretében azonban véleménye némileg módosult. Ebből ugyanis kiderült, hogy a felrobbantott templom szentélye nem kerek, hanem sokszögletű volt. Az eredeti feltevés viszont a „rotunda-elmélet" egyik sarokköve volt. A felmérés ismeretében sorakoztathatott fel érveket és ellenérveket korábbi feltevésére vonatkozólag. Szócikkében a lényeget érintő kérdést tesz fel: „ *Kérdéses viszont, hogy mikor épült a kis apszis, jórészt ennek eldöntésétől függ, hogy feltételezhető-e továbbra is a szentély elődjeként egy centrális (immár tizenkétszögű) templom?"* (Lukácsy, Tiszadada) Az idézett helyen felhívja a figyelmet Kiss Lajos felmérésének néhány pontatlanságára – mely adatok némi korrekciója esetén a „rotunda-elmélet" tartható lenne –, illetve néhány távolabbi analógiára, melyek szintén támogathatnák az egykori rotunda meglétének feltételezését. Ugyanakkor azt is írja, hogy: *„A tiszadadai templom szentélye és apszisa alapján elképzelt centrális templom minden lényegi elemét együtt felmutató rotundát nem ismerünk, ami szintén az elképzelés ellen szóló érv. … E néhány érv- és ellenérvvel talán annyit sikerült bizonyítanunk, hogy egyelőre bármelyik lehetőséget hiba volna kizárni, a templom pedig mindenképpen elég érdekes ahhoz, hogy egy szondázó ásatás szentélyben kifizetődő legyen."* (Lukácsy, Tiszadada)

Magam a következőket gondolom a felvetésekről. Egyrészt nem világos, hogy miért kell tizenkétszöggel bíró rotunda hajóban gondolkodni. A Genthon által XV. századinak meghatározott szentély keltezése a formája alapján nagy valószínűséggel helytálló. Az átlagtól eltérő épület

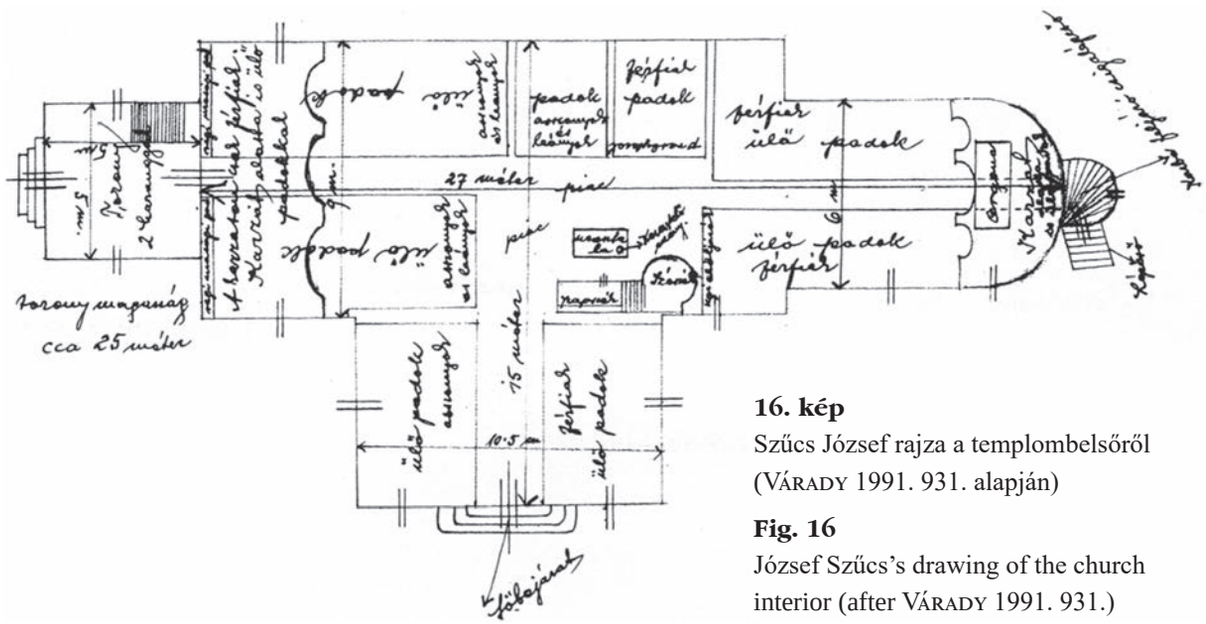
---

[28] A cikkében szereplő kép a templom keleti oldalát mutatja a felrobbantás előtti állapotban.

[29] Az idézett rész után Lukácsy Gábor kísérletet tesz az épületrész keltezésére, a XIII. század második felére datálja és építtetőjeként a Gutkeled nembéli Istvánt vagy annak fiát, Pált nevezi meg (Lukácsy 1980a. 99–100.). Ez a koncepció jelenik meg a megye műemlékeit bemutató kötetben is (SzSzMM 1987. 352.). Solymosi Tibor helytörténeti dolgozatában egy egész fejezetet szentel a templom építéstörténetének, melyben hosszan ír a rotundáról, melynek több fázisát(!) felvázolta és rajzokkal illusztrálta – minden alap nélkül, nyilvánvalóan nem függetlenül Lukácsy Gábor említett cikkétől (Solymosi 1982/83. 34–36.).

[30] A teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy Gyurkó János könyvében – forráshivatkozás nélkül, de nyilván Lukácsy cikke nyomán – Tiszadadánál egy XIII. századi, centrális terű épületről ír (Gyurkó 2006. 107.).

meglétét keresni erőltetettnek vélem, miközben egy teljesen hagyományos alaprajz áll előttünk. Amennyiben elfogadjuk, hogy egy gótikus szentéllyel van dolgunk, úgy a többi megfigyelés könnyen megmagyarázható. Az nem kétséges, hogy valóban figyeltek meg az elbontás során „hegyes tetejű" fülkéket és más befalazásokat, mert ezt más források is megerősítik.[31] Ezek nagy valószínűséggel a gótikus templom befalazott ülőfülkéje/ülőfülkéi, illetve szentségtartója, esetleg egyéb, a katolikus időszakban liturgikus célokat szolgáló fülkék lehettek. Nem zárhatjuk ki egy korábban elpusztult sekrestye ajtajának a befalazását sem. A fenti gondolatsort elfogadva a kallósdi és más, a körébe tartozó épülettel való hasonlóság elveszíti létjogosultságát. Ami az említett kis épületrészt illeti, arról a következőket mondhatjuk. Kiss Lajos felmérése alapján a karzatfeljáró külső átmérője 2,8 m, falvastagsága mintegy 0,5 m volt. Az északi és déli falvastagságot alapul véve a belsejében mindössze 1,8 m átmérőjű hely maradt. Ám a valóságban még ennél is kisebb lehetett, mert kéziratában 170 cm átmérőjűnek írja le. Még a példaként emlegetett – valóban extrém kis mérettel bíró – kallósdi szentély is nagyobb ennél: átmérője 1,96 m.[32] Ráadásul az építmény és a szentély közötti átjáró – ajtó – szélességét 90 cm-nek mérte le kézzel készített vázlatán, ami szintén ellentmond a feltételezésnek. Kétségünket tovább fokozza a karzatfeljáró ábrázolása az alaprajzon, ami Lukácsy Gábornak is feltűnt. Jól megfigyelhető ugyanis, hogy a patkóíves építmény „belevág" az apszist itt támasztó két támpillérbe, azaz későbbinek tűnik. Felvethető ugyan, hogy a támpillérek kialakításakor mintegy körbevettek volna egy már meglévő épületet, ám ezzel éppen a támpillérek eredeti szerepe kérdőjeleződne meg.[33] Az építmény Szűcs József 1931-ben készített rajzán „*karba feljáró csigalépcső"* néven szerepel (Várady 1991. 931.). Funkciója a szentélyben lévő karzat külső megközelítése volt. Már az 1809-ben felvett Vagyonleltár leírja, hogy két karzat volt, egy nyugati és egy keleti,

16. kép
Szűcs József rajza a templombelsőről (Várady 1991. 931. alapján)

Fig. 16
József Szűcs's drawing of the church interior (after Várady 1991. 931.)

[31] *„Valóban, a lebontás idején cellákhoz hasonló részeket, kupos ivelésü befalazott ajtókat, ablakrészeket találtak, ami addig teljesen ismeretlen volt."* (Solymosi 1982/83. 37.) *„A robbanás után a romfalakon titkos részeket találtak, amelyek be voltak falazva. A vakolatok alatt hatalmas ajtóknak a helyei látszódtak." (*Solymosi Tibor lelkipásztor 1976-ban kelt feljegyzése: A tiszadadai református egyház rövid története. Tiszántúli Református Kollégium Levéltára, I.8.c.17.)

[32] Az adatra: Busics–Páli–Tóth 2016. 11. Ezúton is köszönöm Tóth Sándornak, hogy közös cikküket eljuttatta hozzám!

[33] Kiss Lajos felméréséből kiderül, hogy a támpillérek szélessége 100 cm, míg a karzatfeljáró két oldalán lévőké 70-75 cm volt.

azaz ekkor már mindkettő létezett.[34] A nyugati karzat megközelítése a karzataljból vagy a toronyból viszonylag egyszerűen megoldható volt. Felvethető, hogy eredetileg a keleti karzat megközelítése is belülről történhetett, ám a későbbiek folyamán a külső megközelítést részesítették előnyben, s ennek megoldására születhetett meg az elemzett épületrész (16. kép).

A fentieket összefoglalva: bár ásatással nem lehetett a Lukácsy Gábor által felvetett rotunda kérdést megválaszolni, a felsorolt érvek alapján azt gondolom, hogy Tiszadadát törölni kell a rotundával rendelkező helyek köréből.[35]

Rotundák említése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Megyénk rotundáiról, illetve az esetlegesen idesorolható épületekről még nem született összefoglaló mű. Az ilyen jellegű munkák száma meglehetősen csekély, így a téma kutatástörténete röviden összefoglalható.

Elsőként Gervers-Molnár Éva munkáját kell megemlítenem, aki a magyarországi rotundák történetét ismertető könyvében említ meg két, a megye szatmári részén elhelyezkedő települést – Szamosangyalost, valamint a közelében fekvő elpusztult Csengerjánosit –, ahol rotundákkal számol (Gervers-Molnár 1972. 55., 80., 224. jegyzet). Ezt követően Lukácsy Gábor foglakozott a témával két cikkében. Az egyikben Nagykálló (egyik) középkori templomáról sikerült bebizonyítania, hogy az rotunda volt (Lukácsy 1980b.), míg a másikban – Nagykálló mellett – Tiszadada elpusztult középkori templomáról írt mint olyan helyről, melynek legkorábbi előzménye egy rotunda volt (Lukácsy 1980a.). Magyar Kálmán 1975–1977-ben végezte el a nagyecsedi Sárvár monostorának feltárását. Az ásatás eredményeinek publikálása során adott hírt egy feltételezhető rotunda előkerülésről (Magyar 1982., Magyar 1984.).Végezetül Szilágyi András könyvéről kell még szót ejtenem, aki a korábban ismert adatokat gyűjtötte össze, Nagykálló kivételével (Szilágyi 2008. 200–202.).

Az alábbiakban magam is megpróbáltam az ismert adatokat összegyűjteni. Törekedtem a teljességre, ennek ellenére elképzelhető, hogy van olyan forrás, amelyről nincs tudomásom. Az adatok felsorolásánál a biztosakat említem meg először, illetve felsorolom azokat, ahol csak gyanítható, illetve nem igazolható a rotunda megléte.

Nyírbátor

A település első említése 1279-ből származik. 1313-ban Simon és Márton nevű papjait említik. Utóbbi egyúttal szatmári alesperes. A szatmári főesperesség alá tartozó egyház István nevű papja, szatmári plébános 1333-ban 26 garast fizet, s ugyanennyit fizet Lőrinc nevű papja is 1334-ben. 1354-ben és 1484-ben Szent György mártír tiszteletére szentelt egyházát (*eccle-e ipsorum parli B- Geo-i martiris in eadem Bathor fundate*), míg 1433-ban rotundáját említik, mely a Krisztus teste titulust viselte (*penes eccl-m parvam et rotundam sacratissimi Corporis Christi constructam*) (Németh 2008. 20–23. további irodalommal).

---

[34] *„...Kar a két végibe kőből van…"* (Tiszántúli Református Kollégium Levéltára I.1.s.1/a. Dada településnél)

[35] Azt, hogy a Kiss Lajos által felmért templomnak valóban voltak korábbi előzményei, Solymosi Tibor sorai is megerősítik: *„A templom szétbontása idején feltűnt, hogy a templom alatt még egy másik templom alapja is mutatkozik. Ehhez már nem nyúltak, nem háborították, hanem a templomi kriptákkal együtt földdel betemették."* (Solymosi 1982/83. 36.) (Ezeket az alapokat a domb elhordása során semmisítik meg véglegesen.) A szövegben azonban nem esik szó ennek a korábbi templomnak az alakjáról, és vélhetőleg nem is figyelte meg senki alaposabban, de nyilvánvalóan a gótikus periódust megelőző, elbontott templom maradványai láttak napvilágot bontás közben.

A később református kézre került templom mellett lévő épület 1708-ban még állt; legalábbis erre következtethetünk Beniczky Gáspár naplójának ez évben írt bejegyzéséből, ahol a következőket jegyezte fel Nyírbátorról: „*Emlékezetre méltó régi szép két templom exastál ebben a helyben…* [a református templom] *födett nagy öreg Templom, kiknek sekrestyéje más külső kápolnájával együtt puszta*." (Leffler 1915. 265.) Tekintve, hogy más kápolnáról nincs tudomásunk a református templom kapcsán, így azt a rotundával kell azonosítanunk.

Valószínűleg a tárgyalt épületünkre kell vonatkoztatnunk azt az 1757 körül készült leírást is, amelyben a következőket olvashatjuk: *„A templom keleti részén, mely a sekrestyéhez hasonló módon félköralakban épült..."* (Weszprémi 1970. 193.).[36]

Vélhetőleg nem sokkal ezután bontják el; legalábbis erre utal, hogy álló épületként többé nem említik a források. Így nem találjuk nyomát sem az 1809-es Vagyonleltárban,[37] sem az1810-ben felvett „Relatioban", melynek célja a templom, illetve a Báthory síremlékek vizsgálata volt (Farkas 1892.). Ugyanakkor a XIX. század közepe táján még élt az emléke – némi legendával fűszerezve. Ekkor ugyanis a következőket jegyezték meg a minket érdeklő épületről. *„…északi oldalán egy nagyobb épület csatlakozott hozzá, az emberemlékezet óta elpusztult rom, manapság csak alapjai tanúskodnak nyomáról. A nép véleménye és hagyománya szerint kolostor volt az, és bizony, ahogy a műveltebbek állítják, az Ágostonos vagy karinges kanonokoké* [volt]*, akiknek utolsó tagjai a sanyarú időkben, amíg el nem menekültek, egy bizonyos utcában gyűltek össze, hogy hitüket megtarthassák."*[38] Néhány évtized múlva már az emléke sem élt. 1918-ban ugyanis a következőket válaszolja az akkori tiszteletes egy, a püspökség által küldött kérdőív egyik pontjára: *„Régebbi templomról feljegyzés nincs."*[39]

A templom az 1930-as évek elejére igen rossz állapotba került, éppen ezért szükségessé vált helyreállítása. A felújítás Möller István építész vezetésével zajlott. 1933-ban, vakolatjavítás során az északi oldalon repedéseket fedeztek fel, amiről Möllert értesítették. Ő június 8–9-én megvizsgálta a helyzetet és jelentésében a következőket írta: „*Egyben tisztelettel bejelentem, hogy ugyanott* [az északi oldalon] *egy igen szép XV. század végéről való díszesen tagozott és majdnem sértetlen ajtókeret, a szentély oldalfalnál pedig nagyobb magasságban kora renissance korlát került elő. Ezekről, valamint a veszélyes szerkezeti repedésekről fényképeket rendeltem, melyeket bátor leszek pótlólag beküldeni. Jelentem továbbá, hogy a veszélyes falszakasznál alapvizsgálatot végezve csatlakozó alapfalakat találtam. Mivel ezen az oldalon a terep 70 cm-el magasabb, mint a templom padlója ami fokozza az átázást és kifagyást, megkértem a presbyteriumot, hogy hordják el a szekeres gazdák a földet a templom mellől és lehet, hogy akkor még érdekes falmaradványokra fogunk bukkanni. Ezen kérésemet méltóztassék hivatalosan is támogatni."*[40] A levélből tehát kiderül, hogy ekkor

---

[36] „*In Orientale Templi parte, instar Sacrarii in formam semicirculi exstructa..."* (Weszprémi 1970. 192.) Weszprémi István munkája 1787-ben jelent meg. További leírásából kiderül, hogy ő Nyírbátorban mintegy 30 évvel azelőtt járt, s ő az akkori állapotokat írta le (Weszprémi 1970. 195.). Az biztos, hogy a templom sekrestyéje sohasem volt félkör alaprajzú, szentélye viszont poligonális, csakúgy, mint a feltárt rotundáé. Ez alapján van csak értelme az összehasonlításnak. (Kérdés ugyanakkor, hogy az épületet miért nevezi sekrestyének? Ez talán az ekkori másodlagos funkcióját jelzi.)

[37] Tiszántúli Református Kollégium Levéltára I.1.s.5. Nyírbátornál.

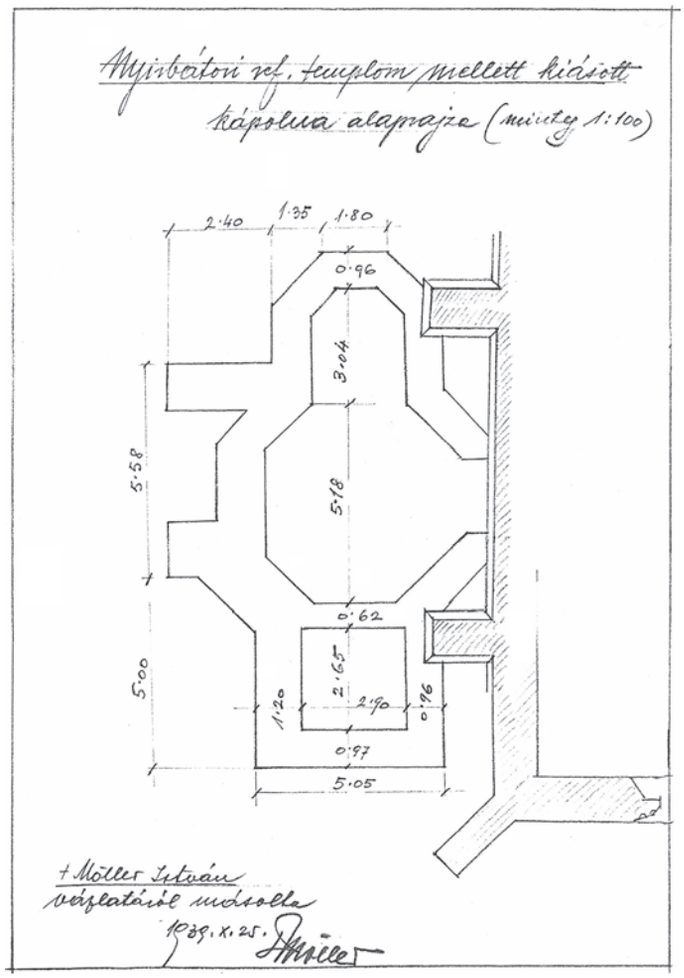
[38] A fordítás C. Tóth Norbert munkája, akinek segítségét ezúton is köszönöm! *„…cuius lateri boreali olim aedificium maius adhaerebat: id, quod ad memoriam hominum rudera nunc iam direpta docebant, hodie vero sola fundamenta conspicua testantur. Communis in plebe opinio, traditione nata, fert istud fuisse Coenobium, et quidem ut intelligentiores asserunt, Canonicorum S. Augustini, seu Superpelliciatorum, cuius ultimi incolae tristibus illis temporibus, dum salutem in fuga quaererent, in quadam platea comprehensi, animam pro fide posuerint."* (Czinár-Fuxhoffer 1869. 201.)

[39] Tiszántúli Református Kollégium Levéltára I.8.c.5., Nyírbátor.

[40] Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Tudományos Irattár, MOB Iratok 1933/214. Ezúton is köszönöm Bardoly Istvánnak, hogy az iratanyag tanulmányozását lehetővé tette!

17. kép
Möller István felmérése a rotundáról (Kiss Lajos hagyaték, Szabolcsi templomok, Nyírbátor alatt – fénymásolat a JAM Adattárában)

Fig. 17
István Möller's survey of the rotunda (Lajos Kiss legacy, Churches of Szabolcs beyond Nyírbátor – xerocopy in the Archive of the Jósa András Museum)

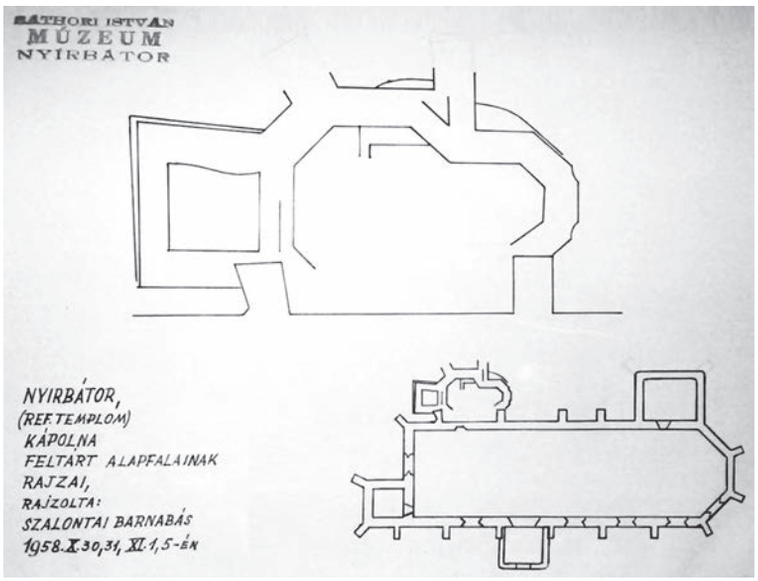

került elő a rotundába vezető ajtó, s ekkor találták meg a rotunda visszabontott alapfalait. A Möller hagyatékban a további kutatással kapcsolatban nem maradtak fenn iratok. Biztosan tudjuk azonban, hogy – vélhetőleg még ebben az évben – megtörtént a rotunda feltárása. Kiss Lajos múzeumigazgató szabolcsi templomokról szóló gyűjtésében ugyanis található egy 1939-ben kelt levél, melyet Möller István fia, Möller Károly küldött Kiss Lajosnak a rotundára vonatkozó kérdésére. Ennek melléklete egy alaprajz, amely Möller felmérését tartalmazza a rotundáról, méretadatokkal együtt (17. kép).[41] Az épület újrafeltárására 1958–1959-ben került sor.[42] Ekkor Csallány Dezső múzeumigazgató és Szalontai Barnabás, a nyírbátori múzeum igazgatója vezetésével láttak újra napvilágot a rotunda maradványai, melyek bemutatásra kerültek (18–20. kép).[43] A feltárt alapfalak alapján egy kisméretű, poligonális szentélyből, centrális hajóból, valamint egy négyzetes toronyból álló épületegyüttes képe rajzolódott ki. Hajójának déli része csatlakozik a mai református templom északi falához, ahol a két épületet egykor ajtó kötötte össze (Papp 2005. 198.). A Simon Zoltán vezetésével zajló kutatások 2008-ban némileg mó-

[41] *„Kiss Lajos muzeumigazgató urnak. Folyó hó 23.-án kelt nb. levelére örömmel közlöm, hogy boldogult apám feljegyzései között sikerült megtalálnom a nyírbátori református templom mellett kiásott keresztelő kápolna-szerű épület alaprajzát, melynek másolatát tisztelettel csatolom. Megjegyzem, hogy a két nyírbátori gótikus templomról a Műemlékek Országos Bizottságának pontos felmérések állnak rendelkezésére. Kiváló tisztelettel: Möller Károly."* A válaszlevél 1939. október 25-én kelt. Kiss Lajos megkereső levelének nem sikerült a nyomára bukkannom, ám tartalma kikövetkeztethető. A levél és az alaprajz: Kiss Lajos hagyaték, Szabolcsi templomok, Nyírbátor alatt. (Fénymásolat) JAM Adattár.

[42] Ásatási dokumentáció, Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattár 36.Ny.I.; Ásatási dokumentáció, Báthori István Múzeum, Nyírbátor: 49-71. (Az MNM Adattárának idevonatkozó anyagát Szende László juttatta el nekem. Segítségét köszönöm! A nyírbátori adatok megtekintéséért Báthori Gábor igazgató úrnak tartozom köszönettel!) A dokumentációban megemlítik, hogy a feltárást Möller Istvánnak a templom 1931-ben(!) készített „helyzetrajza" segítségével kezdték meg. Ez azért érdekes, mert – mint Möller levelében fentebb olvashattuk – a falakra csak 1933-ban bukkantak rá. Vélhetőleg elírásról lehet szó. Az 1958. évi összesítőn az épület hosszát 13,6 m-nek, szélességét 6,9 m-nek írták le a feltárók. A feltárásról készült képek a nyírbátori Báthori István Múzeum Fotógyűjteményében találhatóak, ám ezek közül számos darab hiányzik, lappang.

[43] A templom 2007-es felújításakor a bemutatott részeket téglával cserélték ki. Simon Zoltán cikkében megjegyzi, hogy a bemutatott falak nyomvonala jelentősen eltér a feltárt falakétól (Simon 2009. 137. 11. lábjegyzet).

dosították a korábbi eredményeket (21. kép[44]). Kiderült, hogy a korábban feltárt és bemutatott forma valójában másodlagos. Az eredeti szentélyzáradék és a hajó ugyanis nem poligonális, hanem patkóíves volt. Bár a hajó északi fala elpusztult, a déli fal íves záródása alapján itt eredetileg egy „klasszikus" rotunda

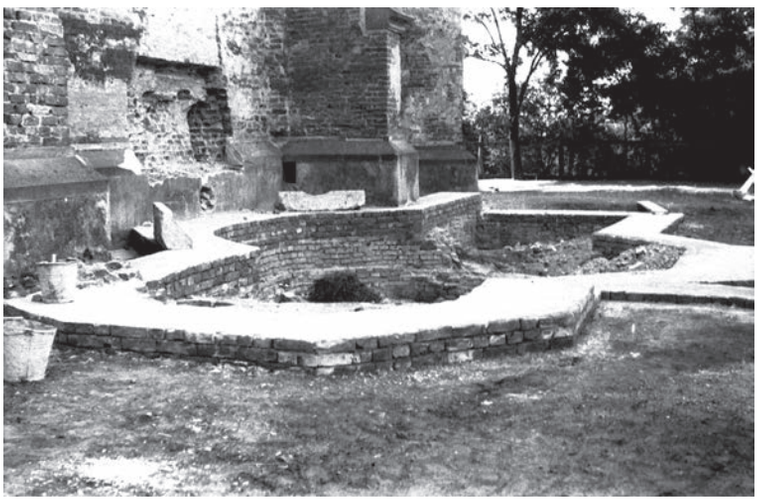
18. kép
A rotunda maradványainak felmérési rajza (1958) (MNM Régészeti Adattár)

Fig. 18
Survey drawing of the rotunda remains (1958) (Hungarian National Museum, Archaeological Archive)

19. kép
A rotunda feltárás közben nyugatról (1959) (Báthori István Múzeum, Nyírbátor, Fotóleltár 2461)

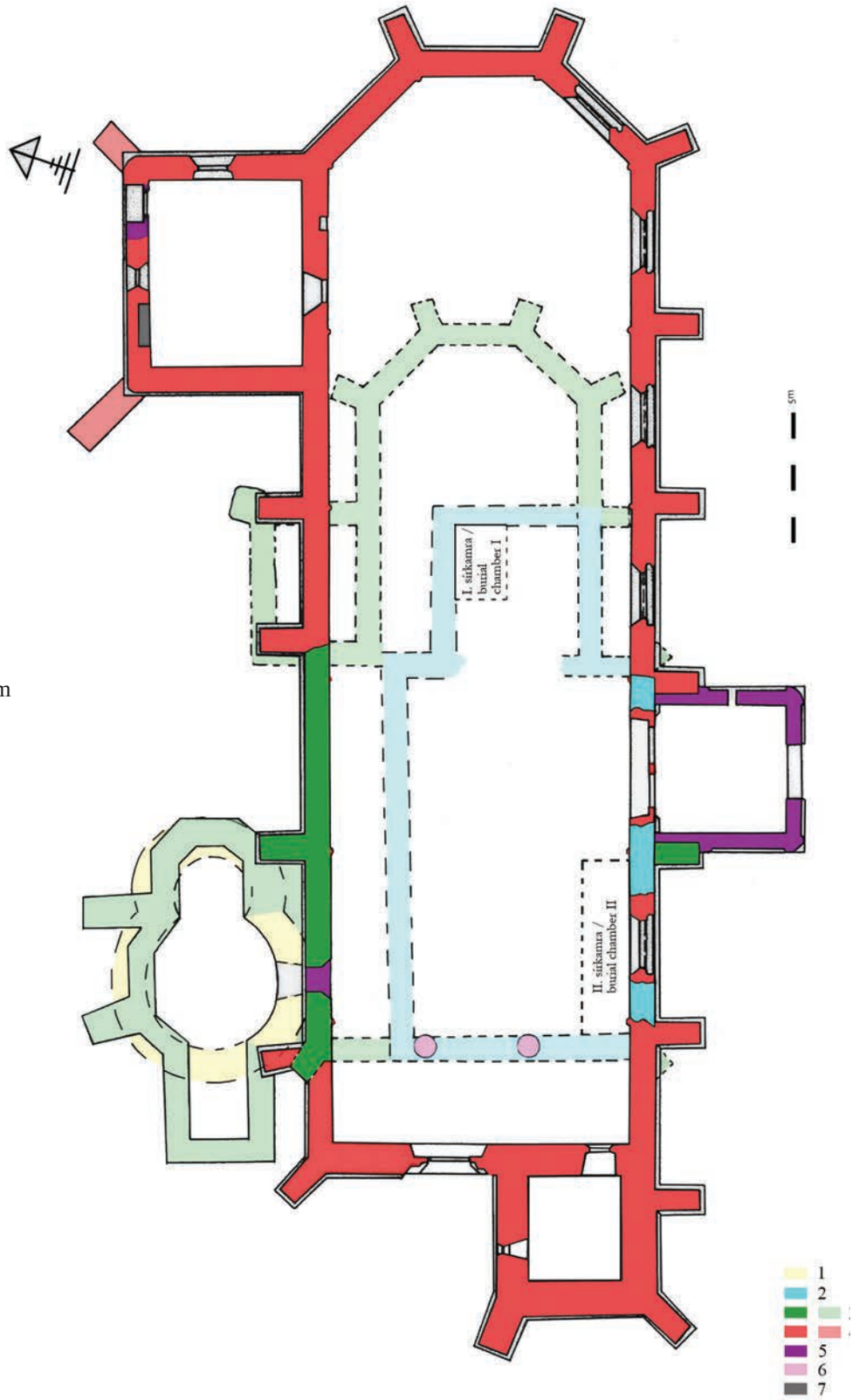
Fig. 19
The rotunda during the excavation from the west (1959) (Báthori István Museum, Nyírbátor, Photo inventory 2461)

20. kép
A bemutatáshoz felfalazott alapfalak (Báthori István Múzeum, Nyírbátor, Fotóleltár 2546)

Fig. 20
Foundation walls reconstructed for display (Báthori István Museum, Nyírbátor, Photo Archive 2546)

[44] A rajzot Simon Zoltán juttatta el hozzám, akinek segítségét ezúton is köszönöm!

21. kép
A református templom kutatási alaprajza
1: XII. század,
2: XIII. század második fele,
3: XV. század második fele,
4: XVI. század eleje,
5: XVIII. század,
6: XIX. század vége,
7: modern

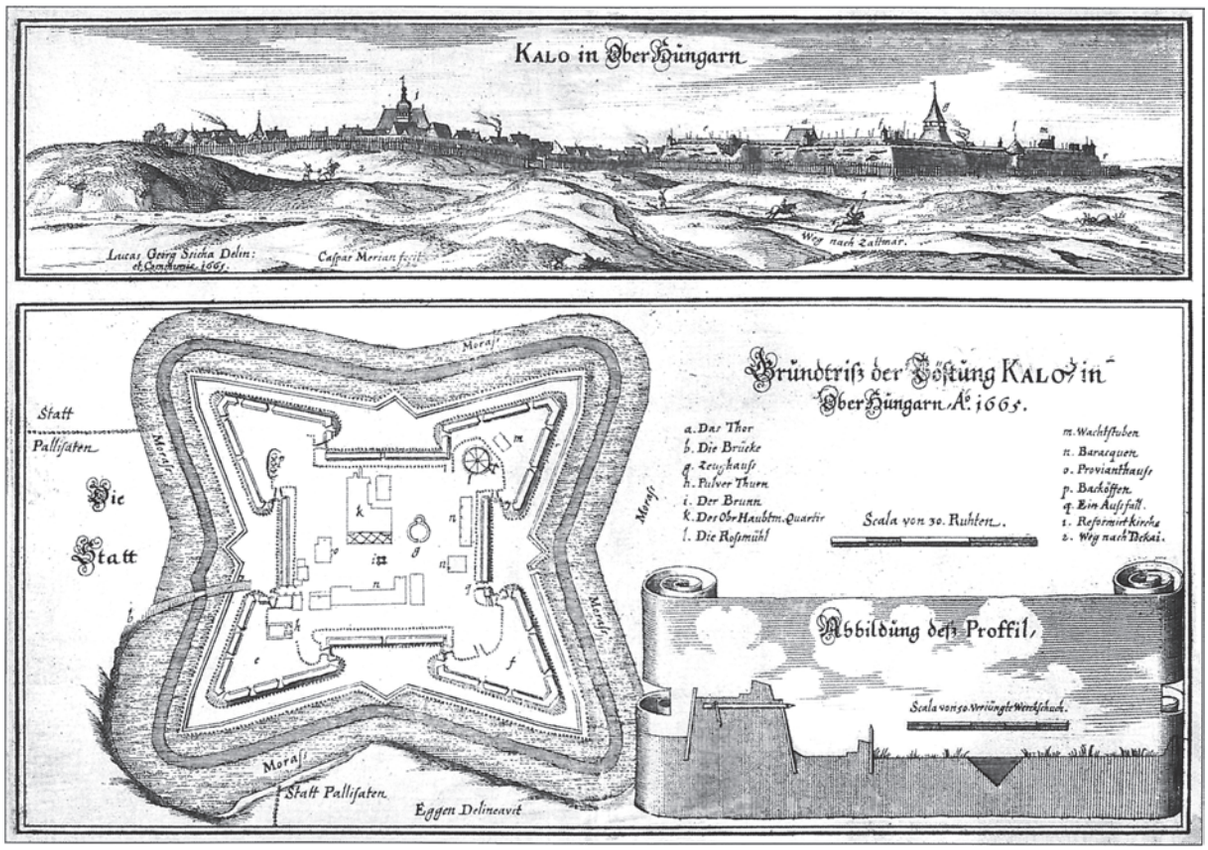
Fig. 21
Investigation ground plan of the Calvinist church
1: 12th century,
2: second half of the 13th century,
3: second half of the 15th century,
4: early 16th century,
5: 18th century,
6: end of the 19th century,
7: recent

22. kép
A rotunda bemutatott alapjai napjainkban

Fig. 22
Displayed ruins of the rotunda today

állt.[45] Kora pontosabban nem határozható meg (22. kép). Más, hasonló alaprajzú templomok alapján az Árpád-korban épülhetett (Simon 2009. 137.). Átépítésének idejét Simon Zoltán a ma álló templom második építési perióduához köti, véleménye szerint az 1480-as években történhetett

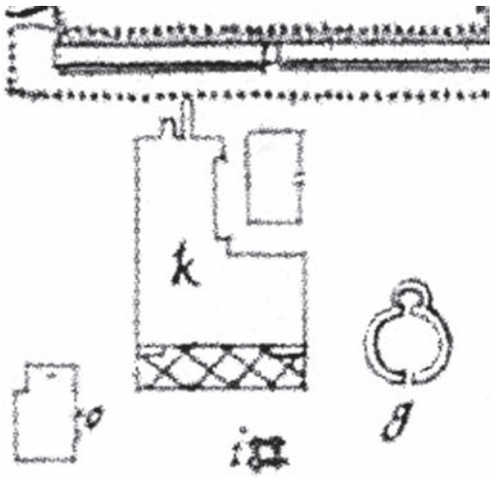
23. kép
A nagykállói vár és a város metszete (1665) (Rózsa 1995. 85. alapján)

Fig. 23
Gravure showing the castle and town of Nagykálló (1665) (after Rózsa 1995. 85.)

[45] Meg kell jegyeznem, hogy az eredeti rotunda szentélyének íves falait már a Csallány–Szalontai ásatás összesítő rajzán feltüntették. Elemzésére, bemutatására azonban nem került sor.

24. kép
Részlet a nagykállói vár és városról készült metszetből
(Rózsa 1995. 85. alapján)

Fig. 24
Part of the gravure showing the castle and town of Nagykálló
(Rózsa 1995. 85. alapján)

(Simon 2009. 143–145.). Feld István ellenben felveti, hogy a ma álló templomnak valójában csak egyetlen előzménye volt, és hogy ez a templom valamilyen módon össze volt kötve az említett rotundával (Feld 2009. 157.). A mai templom előzménye(i) és a rotunda kapcsolata és időrendi kérdései tehát még további kutatásokat igényelnek, és csak remélni lehet, hogy a későbbi kutatások választ adnak a ma még megválaszolatlan kérdésekre.

Nagykálló

Nagykálló neve először Lökös fia Miklós (*Nic. F. Leukes de Kallo*) nevében tűnik fel (Németh 1997. 138.). 1328-ban arról értesülünk, hogy Demeter nagykállói pap Csanád egri püspök általános helynökének, Péter mesternek a helyettese. 1329-ben papja Iván mester Nemir és Apáti birtokai ügyében járt el.[46] Lőrinc nevű papja 1332-ben 18, 1333-ban 11, az 1334. évi I-II. részlet fejében 25 garast fizet (Németh 1997. 138.). Nagykállóról tudni kell, hogy a középkori település magja nem azonos a mai városközpontéval; ez utóbbi mai helyére csak a vár 1570-es évekbeli felépülése után került. Az eredeti mag helyén épült a kállói végvár, emiatt kellett azt elhagyniuk a lakosoknak (Lukácsy 1980b. 49.). A várról ismert egy 1665-ben készült metszet, melyen feltüntetik a vár alaprajzát. A betűkkel ellátott épületek közül a g-vel jelzett érdekel most bennünket. Ezt a metszeten hadiszertár *(Zeughauss)* névvel illetik. Ennek mind tájolása, mind alaprajza megegyezik egy rotundáéval (Rózsa 1995. 85., Lukácsy 1980a. 98., Lukácsy 1980b. 51.). Hogy kétségünk se legyen az épület eredeti funkciója felől, érdemes a 80 éves Major András 1636-ban tett tanúvallomását idéznünk: *„…jól emlékszem, hogy ahol egykor a templom állott, ezt most a kállói várban fegyvertárnak használják. A mellé a szentély mellé épült a vár és a város."* (Lukácsy 1980a. 98., Lukácsy 1980b. 51.) A leírtak alapján tehát nem lehet kétségünk, hogy az említett épület valóban egy szakrális építmény, mely formája alapján egy nyugati bejárattal rendelkező rotunda volt. Lukácsy Gábor a kállói egyházról akkor ismert történeti adatokat erre az épületre vonatkoztatta (Lukácsy 1980a. 98–99., Lukácsy 1980b. 53.) (23–24. kép).

Németh Péter újabb kutatásaiból kiderült, hogy a források alapján két középkori épülettel kell számolnunk a településen. A Szent Kereszt tiszteletére szentelt temploma több forrásban felbukkan. 1483-ban torony nélküli kőegyházát említik, és értékét 10 márkára becsülték. Utoljára 1552-ben tűnik fel a forrásokban a templom, titulus nélkül (Lukácsy 1980b. 52., Németh 1997. 138.). A XV. század első felétől már Szent Mihály néven említik. Másik egyházi épülete egy kápolna volt,

[46] Az adatokat Németh Péter bocsátotta rendelkezésemre, akinek segítségét ezúton is köszönöm!

melyet Krisztus vére tiszteletére szenteltek.[47] Az említett kápolnát azonosíthatjuk a Lukácsy Gábor által felismert rotundával.[48] Az 1570-es években épült fel a vár, és ekkortól az épületet immár másodlagos funkcióval látták el. Pusztulása a váréval együtt következett be, amikor II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc során elrendelte annak lebontását, amire 1709-ben került sor (Koroknay 1959. 86.).[49] *Nyírbátorban és Nagykállóban tehát bizonyítható módon állt egykor rotunda.*

---

[47] *„1434: in capella precioosissimi sanguinis Domini in oppido Kallo fundata."* Ez utóbbi adatokért Németh Péternek tartozom köszönettel! A forrásokban emlegetett másik templom helye még lokalizálásra vár. Mutatnak arra adatok, hogy talán a mai református templom alatt keresendő. A templom történetére vonatkozólag a következőket jegyezhetjük meg: a ma álló – poligonális szentélyzáródású, támpillérekkel ellátott – templom 1710-ben épült. Az adatot Görömbei Péter jegyezte fel könyvében egy 1754-től vezetett jegyzőkönyv alapján: *„...a nagy-kállói reform. Templom fundaltatott (minekutánna az előtte való elromladozott volna) ezen mostan folyó századnak elein, ugymint Krisztus születése után számlált 1710-dik esztendőben, mint annak e dolog emlékezetére irott Deák versek bizonyítják."* A Görömbei által lefordított latin vers magyarul így hangzik: *„Kálló alapjából új templomot épitett 1710-ben, midőn éhség, döghalál s háború, e három iszonyú csapás pusztitott az országban."* (Görömbei 1882. 37.) Az ezt megelőző templomról a következőket jegyezték fel a XVII. század végén: *„Kalló, ligneum templum, Calvinistrarum"* (SzSzMM 1987. 105.). Azt, hogy a kállói reformátusok temploma ebben az időben fából volt, egy másik, 1700-ban kelt forrás is megerősíti: *„Oppidum Kallo templum ligneum, Calvinis, Kallo ligneum Calvinis." (*Adatok 1907. 284., 286.) Ennek pusztulása után épült fel a már említett új templom. Forrásunk nincs rá, de valószínű, hogy az új templom a régi helyén épült fel. Görömbei Péter könyvében említést tesz egy XVII. századi térképről, mely alapján azt írja, hogy *„...ezen a ref. templom a város közepén, a mostan meglévő ref. templom helyén van feltüntetve."* Ez a térkép azonos a bemutatott 1655-ös térképpel, melynek felső része a várat és a várost ábrázolja távlatban. (Az azonosítás alapja Borovszky 1900. 153., ahol a fentebb említett térkép szerepel, s melynek őrzési helyéül az ekkor még Nagykállóban székelő múzeumot nevezik meg – Görömbei 1882. 34.) Borovszky ugyanezt a helyet jelöli meg a kép forrásául egy másik, Nagykállót ábrázoló térképpel együtt, amelyen ugyanez a templom van feltüntetve (Borovszky 1900. 554., 427., 556.). Az 1655-ben készült ábrázoláson a rotundán kívül további két (templom)tornyot jeleznek, melyek a házak fölé emelkednek. Az egyik mögött egy magas, nyeregtetős épület fedezhető fel. Feltételezhető, hogy e két utóbbi összetartozik. Az utóbbi mellett lévő 1. szám feloldása a metszeten: *„Reformirt*(!) *kirche"* (Rózsa 1995. 85.). Azaz ebben az időszakban a reformátusok egy nagy, önálló templommal bírtak a város területén. Arra is mutatnak adatok, hogy – vidékünkön elterjedt módon – a reformáció térhódításakor a reformátusok az egykori katolikus templomot vették birtokba. Ezt a felvetést erősítik meg Soós Imre sorai*: „... a katolikusok papot 1750-ig nem kaptak, templomuk sem volt, miután a középkori templomot a reformátusok bírták"* (Soós 1985. 450.), és így tudta Dóka Klára is (Dóka 1998. 81.). (Munkájuk megírása során mindketten az Egri Főegyházmegyei Levéltár anyagát használták fel, így az általuk leírtakra ott lehetne további adatokat találni.) Ezt más források is alátámasztják. Így tudjuk, hogy 1721-ben a katolikusok a reformátusoktól visszakövetelendő templomok között felsorolják a kállóit is (Barcsa 1908. 8.). 1736-ban a a templomot a reformátusok birtokában lévőnek írják le a források: *„Calvinistae...tenent"* (Acta Cassae 1969. 184.). Az említett adatok azok, melyek alapján a másik középkori templom lokalizálását lehetségesnek vélem. (Az elképzelésnek az sem mond ellent, hogy a XVII. század végén a reformátusok tulajdonában lévő templomot fatemplomként említik. Több ismert adat van arra vonatkozólag, hogy biztosan középkori templom elpusztulása után annak helyén a XVII–XVIII. századi források fatemplomot említenek, majd ennek elbontása után újból „kőből" készített épületet húznak fel. Azaz csak az épületek anyaga változik, de a helyük nem.) Az állítás ellenőrzésére csak egy kutatás nyújthatna választ. Mindenesetre akár a jelzett helyen – akár máshol – a későbbiek folyamán számolnunk kell még Nagykálló területén egy lappangó középkori templom előkerülésével.

[48] A „kápolna" kifejezés azt sugallja, hogy kisméretű épületről lehet szó, ami az említett rotundára feltétlenül igaz. A korábban említett történeti adatok – a vár felépítése, a reformátusok templomának városban jelzett elhelyezkedése, az, hogy a katolikusok a reformátusok templomát visszakövetelik – a rotunda esetében kizárják annak egyházi használatát a XVI. század végétől kezdődően. Az 1665-ös metszeten ábrázolt templom az, amelyről a források korábban többször írnak, és amelyet a katolikusok a magukénak vallanak.

[49] Azt, hogy a vár és a kápolna pusztulása egy időben következett be, írott forrás igazolja. 1715-ben ugyanis a kállói katolikusok levelet intéztek az egri püspökhöz. Ebben a hitéletük folytatásához, gyakorlásához egy ferences atyát kérnek. Ehhez kapcsolódóan megemlítik, hogy a lerombolt vár területe – mely most üres és elhagyatott – alkalmas lenne kápolna és kolostor építésre (Soós 1985. 450.).
A lerombolt vár területét felparcellázták, napjainkban beépített terület. Az említett metszeten lévő, i betűvel jelzett, a rotundától északnyugatra fekvő kút – mint Lukácsy cikkének írásakor a tulajdonos vélte – az egyetlen régi kút a vár területén. Ez – Lukácsy Gábor feltételezése szerint – azonos lehet a metszeten ábrázolttal. Ez alapján az egykori rotunda a Béke utca 14. számú telken helyezkedhet el (Lukácsy 1980b. 54.). Ugyanakkor Koroknay Gyula cikkéből kiderül, hogy a Béke utca 6. szám alatti telken *„jópár éve" „találtak egy kör alakú, egyéb falakkal bekötött épületmaradványt. Ugyancsak ebben a kertben vályogvetéskor igen sok emberi csont került elő a falrészen kívül..."* (Koroknay 1959. 87.) Ez alapján feltehető, hogy a rotundát, illetve annak temetőjét semmisíthették meg a munkálatokkal. Az említett telken lakók – elmondásuk szerint – a vályogvető gödröket kivéve soha nem hallottak hasonló dolgokról, noha az 1970-es évek eleje óta laknak ott. Azóta a tulajdonosok a területet jelentősen feltöltötték. Koroknay cikkének megjelenését figyelembe véve az általa leírtakhoz képest az említett munkák egy-két évtizeddel hamarabb is bekövetkezhettek, így nem csoda, hogy mára az előkerült leleteknek az emléke is elenyészett.

Az alábbiakban azokat az adatokat mutatom be, ahol meglétük ásatással vagy ábrázolással nem igazolható. Az egyik ilyen Tiszadada, melyről a dolgozat első részében már részletesen írtam, ám még néhány további települést is ide kell sorolnunk.

Szamosangyalos

A település neve a forrásokban először 1214-ben tűnik fel. Egyházát 1381-ben említik (Németh 2008. 5.). Egy 1733-ban készült összeírás megemlékezik a felújításra szoruló, kőből épült, református kézben lévő templomról (Acta Cassae 1969. 12.).[50]

Szamosangyalos kapcsán már többen leírták, hogy kerek templomát a Szamos áradása hordta el, egyesek szerint a XIX. század folyamán, míg mások szerint 1800-ban (Gervers-Molnár 1972. 55., 80. 224. jegyzet, SzSzMM 1986. 372., Várady 1991. 889., Németh 2008. 5., Szilágyi 2008. 200.).[51] Az említett munkák hivatkozásai mind egy forrásra mennek vissza: Kiss Kálmán 1878-ban megjelent könyvére (Kiss 1878.). A szerzők által idézett oldalszámokon azonban nem teljesen a fenti állítás szerepel. Ott ugyanis a következőket olvashatjuk: „*A régi templom a helység keleti végén állt, a régi paplak előtt, s egy köralakú épitmény volt, melyet a régi temető övezett. Építtetése korát meghatározni nem tudjuk; de hihetőleg a reformációt előző időkből származott. 1744-ben a vizitáció megkérte Domahidy István földesurat, hogy újíttassa meg e templomot …. Az újabb s jelenleg is használt templomot, a toronnyal 1799-ben kezdték el épiteni; de csak 1830-ban végezték be teljesen. … A régi papitelek útcából lévén fogva, igen szűk volt, úgy hogy az egyháznak az Ajtay családtól kelle a lelkész számára évről-évre házi-kertet is bérelni. Magát a régibb paplakot Varga István lelkész 1798. január 7-ikén … felszentelte. … 1839-ig ebben laktak a lelkészek; de a Szamos elhordással fenyegetvén: Kerekes Sándor özvegye Darvay Máriával, a mostani parókhiális telekért elcserélték.”* (Kiss 1878. 362–363.)

A fentiekből tehát kitűnik, hogy valóban egy kör alaprajzú építményről ír Kiss Kálmán, aki forrását nem adja meg. A leírásból kiderül, hogy a régi paplak telkét, melyet a Szamos elhordással fenyeget – s amely előtt a templom állt – csak 1839-ben cserélik el egy újra. A szövegben tehát nem az szerepel, hogy a korábbi templomot valóban elhordta volna a Szamos, melynek pusztítása már korábban is problémát okozott. 1832-ben a következőket jegyzik fel – az akkori pap panasza alapján – a presbitériumi jegyzőkönyvbe: *„A Ns. Consistorim Tagjai közönségesen figyelemre vették a mostani Parochiális Telekünknek mind a Szamos vize által való tetemes rontását és annak már eddig is szembetűnő meg kissebitését s idővel egészen való elrontását is...”*[52] Látható tehát, hogy a probléma nem volt újkeletű. Azt nem tudjuk, hogy a régi telket – s vele együtt a régi templomot – valóban elhordta-e a folyó. A település környékén a Szamos szabályozására az 1850-es években került sor,[53] és addigra valóban megsemmisülhetett az egykori papi telek és vele együtt a régi templom, de mint alább olvashatjuk, egyáltalán nem biztos, hogy így történt.

A régi telek helyét ma már nem tudjuk meghatározni, de vélhetőleg nem lehetett túl messze a mai templomtól. Ezt a II. József-féle I. Katonai Felmérés térképe alapján lehet állítani. Ezen

---

[50] *„Habet templum lapideum, alias commodum, nisi quod propter scissura parietum reparatione indiget.”*

[51] Szilágyi András munkájában a Szamosangyalosra, illetve az alább tárgyalandó Csengerjánosira vonatkozó történeti adatok teljes mértékben összekeveredtek, noha Gervers-Molnár Vera könyvének adatait helyesen hivatkozza, és azok ott különválasztva szerepelnek. Éppen ezért a szamosangyalosi Szent Margit rotunda használata téves. (Itt jegyzem meg, hogy – elírás folytán – a 201. oldalon szereplő nyírbátori rotunda fényképe alá „Feldebrő: centrális templom és altemplom” cím került.)

[52] Debreceni Református Kollégium Levéltára I.359. Szamosangyalos b. Presbitériumi jegyzőkönyvek 1830–1966. 2.d.

[53] Lásd erre az 1853-ban kelt térképet, mely a Szamos folyó átvágásainak tervét mutatja be Szamosangyalos és Szamostatárfalva között: http://maps.hungaricana.hu/hu/37784/?query=angyalos (2016. X. 10.)!

ugyanis a templomot az akkori Fő – ma Rákóczi – utca végén, a Szamoshoz közel tüntetik fel, és annak helye (első pillantásra) megegyezik a mai temploméval.[54] Azt, hogy az új templom nem a régi helyén épült fel, két forrás is megerősíti. Egyrészt az 1808-ben felvett, az angyalosi református egyház vagyonát taglaló leltár jegyzőkönyve, ahol ezt olvashatjuk: *„Egy Temploma toronnyal edjüt, a' melly 1799dik Esztendőben kezdetett Ekklésia Költségén, Közönséges falu földjén építetni."* (Szabadi 2006. 14.) A másik forrás egy 1799-ben kelt szerződés. Ebben azt írják, hogy tekintettel arra, hogy: *„ ...nékünk ti. Angyalosi Reformata Eklézsiának, nem lévén olyan hellyünk a hová állandó templomot épithessünk",* kérnek a Kerekes családtól telket. Ezt biztosítják is a saját birtokukból, *„mellyen most lakik Farkas András nevű Taxás, Déli és Északi szomszédja az Uttza, Nap keletről pedig Diószeghy Zsigmond mostani Taxása, Juhos Sigmond."*[55]

Az említett iratok nem tesznek említést a régi épületről, és emiatt a kérdés továbbra is nyitott, hogy vajon a település középkori temploma valóban rotunda volt-e? Így *az adatot mint bizonytalant kell kezelnünk*.[56]

Nagyecsed–Sárvár

A Nagyecsedhez tartozó, attól délre elhelyezkedő Sárvár neve először Anonymus művében fordul elő. A Gutkeled nemzetség Szent Péter tiszteletére épült monostorát a tatárok 1241-ben feldúlták. Újjáépítéséhez a monostor egyik birtokát kellett eladományozni. 1331-ben apátját még említik. 1354-ben a monostor tartozékait földesuraik felosztják egymás között, és ezzel megkezdődött végleges pusztulása, mely valamikor a XIV. század végén következett be (Magyar 1982. 10–11., Magyar 1984. 154., Németh 2008. 258–260.). A monostor régészeti kutatását Magyar Kálmán végezte el 1975–1977-ben. Ennek során két – nem egyszerre létező – templom alapjai láttak napvilágot. Az egyik egy egyhajós, a másik nagyobb méretű, háromhajós bazilika volt (Magyar 1982. 11–12., Magyar 1984. 160., 164.). A templomok építésének időrendje vitatott (Magyar 1982. 11–13., 160., 164., 176–177., Havasi 2011. 32–38. – a korábbi vélemények összefoglalásával). Az ásatás és a kőfaragványok nemrégiben történt vizsgálata alapján a bazilika a korábbi, melynek megépítését az 1070-es évek és a század vége közé tehetjük (Havasi 2011. 46–47.).

Az említett két templomon kívül egy harmadik – feltételezett – alapjairól is beszámol az ásató. A bazilika romjaitól délre egy 9x16 m-es alapterületű épület maradványai kerültek elő. A többszörösen bolygatott épületnek sikerült feltárni az északkeleti, íves téglasorból kirakott szegélyét (Magyar 1982. 12.). Egy későbbi publikációban az építmény kiterjedése már módosult: ekkor már egy 17 m hosszú, 7-9,5 m széles épületről ír az ásató (Magyar 1984. 164.). Az ovális alaprajzú építményről megjegyzi, hogy *„egyedülálló, mivel a kisebb, a szentélyrésze nem K-i, hanem Ny-i tájolású lehetett. Egységes, közel 1,5-2 m vastag*(!), *többrétegű agyagbázisa maradt meg."* (Magyar

[54] Lásd erre: http://mapire.eu/hu/ honlap I. Katonai Felmérési térképén Angyalos falu felmérését (2016. X. 10.)!

[55] Debreceni Református Kollégium Levéltára I.359. Szamosangyalos f. Igazgatási iratok. 1799–1968. 3.d.

[56] A helyi emlékezet nem őrzött meg a régi templom helyére vonatkozó adatokat. Erre ugyanakkor támpontot nyújthat, hogy a Rákóczi út keleti végén – mintegy 50 m-re a most álló templomtól a Szamos irányában –, a gát lábánál 1970 környékén, amikor a ma is meglévő családi ház épült, pinceásás közben csontvázakat találtak. Ugyanezen telken az 1990-es évek elején közműárok ásása során – az 1–3. szám alatti mezsgyehatárnál – szintén igen sok emberi csont került elő. A terület egy, a környezetéből kiemelkedő kis dombhát, melynek keleti vége a gát alá fut. A domb legmagasabb pontja mintegy 1-1,5 m-rel magasodik a környező utcaszint fölé. Ez a rész a 3. számú telek udvarán található. A fenti adatok alapján felvethető, hogy – amennyiben nem egy korábbi korszak nagy kiterjedésű temetője helyezkedik itt el – esetleg ezen a területen volt az egykori templom és parókia. Ezt a leírtakon kívül az is támogathatja, hogy a terület a leírásban olvasható módon az egykori főút keleti végén, közel a Szamoshoz helyezkedik el. Ugyanakkor némileg ellentmond az elképzelésnek, hogy az említett kiemelkedés a Rákóczi út déli oldalán található, és nem az északin, ellentétben az I. Katonai Felmérésen ábrázoltakkal. Ez talán magyarázható az út nyomvonalának eltolódásával. A felvetés ellenőrzésére csak a módszeres terepi kutatás adhat választ.

1984. 179. 39. lábjegyzet) Ami a korát illeti, a *„… téglabazilikával egyidősnek látszik az ovális kápolna, a plébániatemplom. A bazilikához hasonlóan döngölt agyagalapokra építették – a bazilika ásatásánál is talált – téglaanyagból. A belőle előkerült 223. téglasír melléklete szerint még a XIV–XV. században is használták, illetőleg temetkeztek benne."* (Magyar 1984. 176.) *„A bazilikával egy időben kerülhet sor az ovális alakú építmény, az eredetileg agyagalapra téglából készült esetleges plébániatemplom megépítésére."* (Magyar 1984. 177.)

Az „ovális kápolna" bemutatása kapcsán a szerző nem használja a rotunda kifejezést, ám az előkerült falakat bemutató fénykép alatt a körtemplom szó szerepel, így egyértelmű, hogy a maradványokat azok közé sorolja (Magyar 1982. 13. 6. kép). Az építmény értelmezése vitatott. Ennek több oka van. Mint Havasi Krisztina felhívta rá a figyelmet, a megmaradt téglaszegély fényképe, illetve annak az alaprajzon ábrázolt vázlata más (Havasi 2011. 31.). Ráadásul kétféle összesítő ismert, melyeken a feltételezett épület körvonalai eltérnek egymástól (vö. Havasi 2011. 28. 2–3. kép). Kétségeinket tovább fokozza a publikációkban szereplő méretadatok különbözősége, az extrém vastagnak leírt agyagalapozás, valamint a szentélyként és hajóként interpretált részeknek a megszokottal ellentétes tájolása. Véleményét a témával kapcsolatban Tóth Sándor fogalmazta meg legmarkánsabban: *„A negyedik egységből … az ásató szeretett volna rotundát fabrikálni, de a leginkább cipőtalpra emlékeztető alaprajz nem vehető komolyan. Úgy tűnik, hogy a feltárás folyamán nem mindig sikerült az építési jelenségeket a másféléktől megkülönböztetni."* (Tóth 2001. 368.)

A leírtakat összefoglalva: a Sárvármonostor területén feltárt jelenség interpretálása rotundaként számomra kétséges. Úgy vélem, hogy addig, míg egy hitelesítő ásatás nem bizonyítja az ellenkezőjét, Sárvárt *törölnünk kell a rotundás lelőhelyek sorából*.

Jánosi[57]

A település első említése 1322-ből származik. Az oklevélben András erdélyi püspök engedélyezi, hogy az idevaló Jánosi Péter fia, János Csengerben fakápolnát építhessen a Boldog Margit anyaegyház jogainak csorbítása nélkül. Tamás nevű papja 1332-ben 6, Benedek papja 1334-ben 9 garas pápai tizedet fizet (Gervers-Molnár 1972. 80. 224. jegyzet, Németh 2008. 126.).

Az a vélemény, hogy a településen rotunda állt volna, egyetlen adatra megy vissza: *„1782-ben temploma körfalai még meglehetős nagyságban megvoltak."* (Kiss 1878. 694.) Kiss Kálmán ebben az esetben sem említette meg adatainak forrását. Az idézett rész alapján sorolta Gervers-Molnár Vera könyvében a rotundák közé az említett templomot (Gervers-Molnár 1972. 80. 224. jegyzet). Az adatot maga is bizonytalannak vélhette, hiszen a fő szövegben nem említette – ellentétben a Szamosangyalosra vonatkozóakkal – és a rotundák elterjedését bemutató térképén sem tüntette fel (Gervers-Molnár 1972. 55., 97. 1. kép). Jánosi templomának rotundaként értékelése még az 1980-as évek elején – falainak napvilágra kerülésekor – is továbbélt. Molnár József cikkében idéz egy ekkor kelt, neki címzett levelet, mely szerint: *„a templom … kör alaprajzúnak mutatkozik."* (Molnár 1985. 95.)

Jánosi a környék egyik jelentősebb településének számított, ám a XIV. század folyamán helyét fokozatosan Csenger vette át. A környék háborús pusztításai nem kímélték Jánosit sem, így a XVI. század végén a települést már pusztaként említik (Molnár 1985. 96–98.). Pusztatemplomáról

[57] Későbbi, gyakran használt megnevezése: Csengerjánosi. (Az általam ismert első erre vonatkozó adat 1429-ből származik: Molnár 1985. 96.)

1707-ben,[58] valamint 1734-ben és 1736-ban emlékeznek meg.[59] A Kiss Kálmán által idézett adaton kívül több forrás ezután már nem említi az épületet.

Középkori templomának feltárását Varga Béla végezte el 1982–84 és 1986 között.[60] Ennek során egy trapéz alaprajzú, egyterű, poligonális szentélyzáródású templom alapjait, illetve a körülötte lévő templom körüli temető egy részét tárta fel. A sírok leletanyagában XVI–XVII. századi leletek kerültek elő, korábbi időszakra jellemző tárgyi anyag viszont nem.[61] Tekintve, hogy a település temploma 1322-re biztosan állt és már filia alapítását is engedélyezték, építését legalább néhány évvel vagy inkább évtizeddel korábbra kell tennünk. Ez egyben azt jelenti, hogy a feltárt épület nem lehet azonos a település korai templomával. Ezek fényében viszont azt is kizártnak tartom, hogy első – még Árpád-kori – templomának falai a XVIII. században fennállottak volna. Úgy vélem, hogy a Kiss Kálmán által használt „körfalai" kifejezést inkább körítőfalnak kell értelmeznünk, azaz azt kell alatta értenünk, hogy az épületnek még álltak felmenői falai a XVIII. század végén. A leírtak alapján a Csengerjánosiban – második templomának esetében – biztosan nem kell a tárgyalt épülettípussal számolnunk, így *törlendő a rotundás helyek listájáról*.

Összegzés

Dolgozatomban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye rotundáinak, illetve a rotundákra vonatkozó adatoknak a vizsgálatát végeztem el. Célom az adatok összegyűjtése és kritikai vizsgálata volt. Hat településsel kapcsolatban merült fel, hogy területükön egykor rotunda állt. Közülük kettő esetében lehet igazolni egykori meglétüket: Nyírbátorban, illetve Nagykállóban. Előbbiben ásatás, utóbbiban képi ábrázolás és írott forrás tanúsítja egykori létezésüket. Szamosangyalos esetében a rotundára vonatkozó adat bizonytalan, és létét jelen pillanatban sem cáfolni, sem megerősíteni nem lehet. Csengerjánosiban biztosan nem, és véleményem szerint Tiszadadán és Nagyecseden sem kell számolnunk rotunda létével. Látható tehát, hogy Szabolcs-Szatmár megye mai területén mindössze két, a középkorban jelentősnek számító helyen találunk rotundát, a Báthoryak, illetve Kállayak egykor fontos központjában. Ez utóbbiak miatt gyanakodhatunk azok korai építésére. Kissé tágabbra tekintve elmondható, hogy a környéken sem találunk túl sok hasonló épületet. Az egyik ilyen az egykori Szatmár vármegye területén álló kispeleskei (ma: Pelişor, Románia) rotunda, melyet mára már lebontottak. Építését a XIII. századra, illetve annak második felére teszi a kutatás (Henszlmann 1864. 151., Kiss 1999. 80–84.). A karcsai és a gerényi (ma: Horjani, Ukrajna) hatkaréjos rotunda – Kiszomborral és Kolozsmonostorral együtt – külön csoportot alkot (Gervers-Molnár 1972. 46–52., Tóth 2004.).

Összefoglalva a fentieket elmondható, hogy az ismert rotundák száma csekély, és csak bízhatunk benne, hogy az újabb kutatások során – ha nem is nagy számban – kerülnek még elő hasonló épületek megyénkben.[62]

---

[58] Szaniszló Zsigmond írja naplójában: *„… mi penig szállottunk az jánosi templum mellé, mely is puszta volt."* (Torma 1890. 326., Molnár 1985. 98.)

[59] *„Ecclesia deserta."* (Acta Cassae 1969. 171.)

[60] JAM Adattár 2001.103.

[61] A templom alaprajzát lásd: Papp 2011. 276.

[62] Ezúton köszönöm a dolgozat átolvasása során tett hasznos megjegyzéseket Németh Péternek és Szőcs Péternek!

Irodalom

Acta cassae 1969.

Acta Cassae Parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. Egri Egyházmegye. 1733–1779. 1. Füzet. Művészettörténeti adatok. Abara-Kvakóc. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai IV. Az anyagot összegyűjtötte Bónisné Wallon Emma. Sajtó alá rendezte Bónisné Wallon Emma – Sprenger Márta. Szerk. és a bevezetőt írta Henszlmann Lilla. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest 1969.

Adatok 1907.

Adatok Telekesy István egri püspök korához. In: Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez. IV. kötet. Szerk. Leskó József. Érsek-Lyceumi nyomda, Eger 1907. 268–546.

Áldásy 1941.

Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke II. Címereslevelek 7. kötet. 1801–1825. Sajtó alá rendezte Dr. Czobol Alfréd. Kiadja Dr. Áldásy József, Budapest 1941.

Barcsa 1906.

Barcsa János: A Tiszántuli Ev. Ref. Egyházkerület történelme I. Debreczen sz. kir. Könyvnyomda-Vállalata, Debreczen 1906.

Barcsa 1908.

Barcsa János: A Tiszántuli Ev. Ref. Egyházkerület történelme II. 1711–1822. Debreczen sz. kir. Könyvnyomda-Vállalata, Debreczen 1908.

Borovszky 1900.

Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Apolló Irodalmi Társaság, Budapest É.n. [1900.]

Bottyán 1950.

Bottyán János: Rombadöntött és felépített templomaink. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Bottyán János. Református Egyetemes Konvent, H.n. É.n. [1950.]

Busics–Páli–Tóth 2016.

Dr. Busics György – Páli Meliton – Tóth Sándor: Az egykori királyi hosszegység meghatározása két megmaradt középkori templom méretei alapján. *Geodézia és Kartográfia* 68: 3–4. 2016. 7–12.

Czinár-Fuxhoffer 1869.

Damiani Fuxhoffer Benedictini Pannonii Monasterologiae Regni Hungariae libri duo. Recognovit ad fidem fontium revocavit et auxit Maurus Czinár. Tomus I. Monasteria. Vindobonae et Strigonii 1869.

Csoma 1897.

Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kiadja Abaúj-Torna vármegye közönsége, Kassa 1897.

Dóka 1998.

Dóka Klára: Egri főegyházmegye. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 5. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 1998.

Fazekas 1826.

Keresztyéni szent elmélkedés az érdemes emberek eránt való tiszteletről és szeretetről, mellyet néhai császári királyi tanátsos, Tek. Nemes Szabólts vármegye első al-ispányja, Újvári Dé'sy Mihály úrnak, közakaratból Nagy-Kállóban tartott utólsó tisztességtétele alkalmatosságával, Június 7-dik napján, 1826-dik Esztendőben, mondott Fazekas György,

Nagy-Kállói predikátor, 's a' Felső Szabóltsi Egyházi vidék notáriussa. Debreczenbenn nyomtatta Tóth Ferentz. 1826.

Farkas 1892.

Farkas Lajos: A nyirbátori ref. templom multjából. *Nyírvidék* XIII: 38. 1892. szeptember 18. 1., 3.

Feld 2009.

Feld István: A Bátoriak kegyúri temploma. Megjegyzések az újabb nyírbátori épületrégészeti kutatások értékeléséhez. *SzSzBSzle* XLIII: 1. 2009. 155–158.

Gyurkó 2006.

Gyurkó János: Árpád-kori templomok a Kárpát-medencében. Érdi Környezetvédő Egyesület, H.n. [Érd] 2006.

Genthon 1951.

Magyarország műemlékei. Összeállította Genthon István. Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.

Gervers-Molnár 1972.

Gervers-Molnár Vera: A középkori Magyarország rotundái. Művészettörténet füzetek 4. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.

Görömbei 1882.

Görömbei Péter: A Nagy-Kállói Ev. Ref. Egyház története. Steinfeld B., Sárospatak 1882.

Havasi 2011.

Havasi Krisztina: Sárvármonostor XI. századi kőfaragványainak katalógusa elé. In: Középkori egyházi építészet Szatmárban. Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2011. 26–59.

Henszlmann 1864.

Henszlmann Imre: A szathmári püspöki megyében általunk látott egyházi műemlékek lajstroma. *ArchKözl* IV. 1864. 141–157.

Illésy 1902.

Az 1754-55. évi országos nemesi összeírás. Összeállította Illésy János. Athenaeum Kiadó, Budapest 1902.

Kiss 1939.

Kiss Lajos hagyaték: Szabolcsi templomok. Tiszadada alatt. (Fénymásolat.) JAM Adattár.

Kiss 1999.

Imola Kiss: Edificii ecleziastice cu plan central. Rotonda de la Pelişor. [Eclesiastic buildings with central plan. The circular hall from Pelişor.] In: Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. / Középkori egyházi építészet Erdélyben. / Medieval Ecclesiastical Arhitecture in Transylvania. Coord. Kiss Imola – Szőcs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 1999. 76–96.

Kiss 1878.

Kiss Kálmán: A Szatmári Reform. Egyházmegye Története. Tóth László, Kecskemét 1878.

Koroknay 1959.

Koroknay Gyula: A kállói vár. [La fortezza di Kálló.] *NyJAMÉ* II. 1959. (1961) 73–89.

Kováts 1942.

Magyar református templomok II. Főszerk. Kováts J. István. Athenaeum Kiadó, Budapest 1942.

Leffler 1915.

Leffler Béla: A nyírbátori ref. templom. *ArchÉrt* XXXV. 1915. 261–287.

Lukácsy 1975.

Lukácsy Gábor: Nyíregyháza lebontott református temploma. *SzSzSzle* X: 3. 1975. 55–63.

Lukácsy 1980a.

Lukácsy Gábor: Elpusztult rotundák Szabolcs megyében. Nagykálló és Tiszadada. [Zerstörte Rotunden im Komitat Szabolcs. Nagykálló und Tiszadada.] *ArchÉrt* 107. (1980.) 98–101.

Lukácsy 1980b.

Lukácsy Gábor: Nagykálló Árpád-kori temploma és kapcsolata a török kori várral. *SzSzSzle* XV: 3. 1980. 48–55.

Lukácsy, Tiszadada

Lukácsy Gábor: Román kori templomok Szabolcs-Szatmár megyében. Kézirat. JAM Adattár 2009.61.

Magyar 1982.

Magyar Kálmán: Nagyecsed-Sárvár nemzetségi monostora. *Műemlékvédelem* XXVI: 1. 1982. 9–16.

Magyar 1984.

Magyar Kálmán: Nagyecsed-Sárvár nemzetségi központ kutatása (1975–77.) [Forschung des Adelszentrums von Nagyecsed-Sárvár (1975–77).] *CommArchHung* 1983. 147–186.

Molnár 1985.

Molnár József: A régen elpusztult Jánosiról. *SzSzSzle* XX: 3. 1985. 95–103.

Németh 1997.

Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Ethnica, Nyíregyháza 1997.

Németh 2008.

Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. / Aşezările comitatului medieval Satu Mare pâna începtul secolului al XV-lea. JAMK 60. 2008.

Nyíry 1826.

A' halhatatlanság már itt e' földi köz-társaságokban, egy halotti beszédben megmutatva, mellyet Tekintetes Nemes Szabólts Vármegyének Karjai és Rendjei köz végezések után, néhai b. e. méltóságos császári királyi tanátsos első al-ispány Újváry Désy Mihály Úrnak utólsó tisztesség-tételére, a' N.Kállói ref. templomban, 1826-dik Esztendőben, június 7-dikén elmondott Nyíry István, a' S.pataki anya-oskolában a' tiszta, és alkalmaztatott philosophiát; a' természeti, magános, közönséges, és nemzeti törvényeket tanító rendes professor. Debreczenbenn nyomtatta Tóth Ferentz, 1826.

Papp 2005.

Papp Szilárd: A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515. Balassi Kiadó, Budapest 2005.

Papp 2011.

Papp Szilárd: Csenger, református templom. In: Középkori egyházi építészet Szatmárban. Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2011. 272–278.

Patay 1989.

Patay Pál: Corpus campanarum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1989.

Rózsa 1995.
Rózsa György: Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek. / Towns, castles, mansions. Old Hungarian views. / Städte, Burgen Schlösser. Alte ungarische Veduten. HG & Társa Kiadó, Budapest 1995.
Simon 2009.
Simon Zoltán: Adalékok a nyírbátori református templom építéstörténetéhez. *SzSzBSzle* XLIII: 1. 2009. 135–154.
Solymosi 1982/83.
Solymosi Tibor: Rövid tanulmány Tiszadada múltjáról és jelenéről. 1982/1983. (Kézirat. JAM Adattár. Tört. Dok. 583–584.)
Soós 1985.
Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1985.
Szabadi 2006.
„Nagy Atyáinknak is Attyaik szerzették…" A Szatmári református egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a bevezetőt írta Szabadi István. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen 2006.
Szilágyi 2008.
Dr. Szilágyi András: A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai. Semmelweis Kiadó, Budapest 2008.
SzSzMM 1986.
Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Szerk. Entz Géza. Magyarország Műemléki Topográfiája X. Szerk. Dercsényi Dezső. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
SzSzMM 1987.
Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II. Szerk. Entz Géza. Magyarország Műemléki Topográfiája XI. Szerk. Dercsényi Dezső. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.
Torma 1890.
Torma Károly: Szaniszló Zsigmond naplói. 1682–1711. 5. közlemény. Történelmi Tár 1890. 307–327.
Tóth 2001.
Tóth Sándor: Sárvármonostor. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarország területén. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Bencés Főapátság, Várszegi Asztrik főapát, Pannonhalma 2001. 368–371.
Tóth 2004.
Tóth Sándor: Hatkaréjos rotundáink. [Unsere Sechspassrotunden.] In: Architectura religioasă medievală din Transilvania III. / Középkori egyházi építészet Erdélyben III. / Medieval ecclesiestical architetecture III. Coord. Daniela Marcu Istrate – Adrian Andrei Rusu – Szőcs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmăren, Satu Mare 2004. 6–60.
Várady 1991.
Várady József: A Tiszántúl református templomai II. Borsodi Református Egyházmegye, Sajószentpéter – Debrecen 1991.
Wappenbuch 1893.
Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen. Vierten Bandes fünfzehnte Abteilung. Der Adel von Ungarn sammt den

Nebenländern der St. Stephans-Krone. Bearbeitet von Géza Csergheö. (Heft 1-7 unter Mit-Redaction des Iván von Nagy.) Verlag von Bauer und Raspe, Nürnberg 1893.

Weszprémi 1970.

Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik rész I. és II. tized. IV. kötet. Ford. Vida Tivadar. Medicina Könyvkiadó, Budapest 1970.

Jakab Attila

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: teglaegeto@freemail.hu

Excavation at the site Tiszadada–Romtemplom

Data on the rotundas of Szabolcs-Szatmár-Bereg County

In 2013–2015 we conducted excavation at the place of the demolished Medieval church of Tiszadada in Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Our aim was to check an earlier suggestion according to which the earliest phase of the building was a rotunda. The church was blown up by withdrawing German troops in 1944. Later, local inhabitants carried away the remains for the construction of the new Calvinist church. After that, the church hill itself was removed also. On this – today parked – place called Ruined Church by the locals only insignificant remains of the demolished church were found. They could be relatively accurately situated on the ground plan drawn in 1939. Field works effected also the territory possibly belonging to the rotunda, so the excavation could not give an answer to the question whether the mentioned building existed in the past. However, based on other data we should reject this suggestion.

In the second half of the study we listed settlements of the county where rotundas were mentioned. In two places – Nyírbátor and Nagykálló – the existence of rotundas can be attested, but both were demolished in the past. In the case of the perished church of Szamosangyalos, on the present stage of research we can not answer the question. In Csengerjánosi and Nagyecsed-Sárvár the data do not support the suggestion that there used to exist rotundas in the past.

Attila Jakab

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: teglaegeto@freemail.hu

A tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum keménycserepeinek katalógusa I.

Festett tányérok

Páll István

Bevezetés

Az utóbbi időszak régiségvásárainak kedvelt (és hozzá kell tennem: legtöbbször méregdrága) árucikkei közé tartoznak a leginkább a felső-magyarországi keménycserép gyárak által hajdanában előállított színes tányérok, kancsók, komatálak, amelyek az ahhoz értő eladók és vásárlók között bizonyos értelemben „tudományos" eszmecseréket kiváltva szinte „bizalmas" kapcsolatokat eredményeznek. Az „egykalászos" meg „kétkalászos" Miatyánk-tányérokról vagy a „feliratos" és „madaras" tányérokról folyó diskurzusok során a beavatatlanok számára követhetetlen párbeszédek alakulnak ki, nem beszélve a gyári jegyeket nélkülöző tárgyak származási helyét eldöntő egyéb jelek meglétének vagy hiányának ellentmondást nem tűrő beazonosítása már-már késhegyig menő viták során.

Mint minden divatirányzatnak, így a keménycserép tárgyak (főként tányérok) gyűjtésének és a lakások fő helyén történő prezentációjának vannak tanulságai (emlékezzünk csak az 1970-es évek rokkagyűjtési mizériájára vagy a fazekastermékek ugyanakkori tündöklésére a lakótelepi kiskonyhák beépített bútorain és falain!). A ma már értéküket vesztett egykori kedvencek jó, ha múzeumi gyűjteményekbe vagy tájházakba kerülve megmaradtak, de zömük a kukában végezve teljesítette be küldetését…

Feltételezhetjük, hogy a jelen tanulmányunkban tárgyalandó keménycserepek hasonló módon kerültek köztulajdonba: eredeti tulajdonosaik örökölték vagy ajándékba kapták, majd lakáskörülményeik (esetleg nyaralóik) meg a divat változása után jobb híján múzeumi műtárggyá váltak. Bár még manapság is találkozhatunk olyan gyűjtőkkel, akik lakásuk falait tányérok tucatjaival díszítik, de ez a bemutatási mód – eltérően azok hagyományos paraszti funkciójától – már kifejezetten csak „tezaurálási" jelentőséggel bír, használati értéke nincs. Ilyen gyűjtemények aztán tulajdonosuk halála után vagy elkótyavetyélődnek, vagy teljes egységként közgyűjteményeknek ajánlják fel őket akár térítésért, akár ajándék formájában (lásd a közelebbi kiállítóhelyek közül a konyári Kurucz Albert Falumúzeum Pallás-gyűjteményét vagy a nyíregyházi Jósa András Múzeum Péchy-gyűjteményét!).

Munkánk készítésével célunk az volt, hogy a néprajztudomány képviselői által korábban eléggé marginálisnak tekintett tárgyegyüttes múzeumi jelenlétét bemutassuk. Szándékunk az, hogy sorra véve Szabolcs-Szatmár-Bereg megye muzeális gyűjteményeit, felkutassuk azon keménycserép tárgyakat, amelyekkel ezen intézmények rendelkeznek, majd múzeumonként és fajtánként

rendszerezzük és bemutassuk azokat. Ehhez igen jó példát nyújt Bihari-Horváth László közelmúltban megjelent kitűnő kötete (Bihari-Horváth 2012.), amely a fentebb említett Pallás-gyűjteményt veszi számba, bevezetőjében a hazai keménycserép-gyártás technikai és történeti menetét is tárgyalva, kitérve az egyes gyárak által használt díszítőmotívumok sajátosságaira. A munka jelentőségét mutatja, hogy az *Ethnographiában* is érdemesnek tartották értő bemutatását (Verebélyi 2016.).

Annak ellenére, hogy a néprajzosok csak érintőlegesen említették tanulmányaikban a paraszti háztartásból a fazekasmunkákat viszonylag gyors ütemben kiszorító keménycserép edényeket, azokon a területeken, ahol az edényeket előállító gyárak működtek, a szakirodalom rövidebb-hosszabb terjedelemben foglakozott velük. Elegendő, ha csupán a megyei népművészeti monográfiák megfelelő fejezeteit felütjük (Heves megye keménycserép gyártásának külön fejezetet szentelt Gy. Gömöri Ilona – Gömöri 2005. 227–234., illetve Borsod-Abaúj-Zemplén esetében Veres László – Veres 1997.). Ez nem véletlen, hiszen a keménycserép edények háztartásokban betöltött szerepe jelentős volt, mivel a praktikumon kívül az esztétikumot is szolgálta. Főként a színes, virágos tányérok megbecsülése bírt nagy fontossággal, hiszen azon kívül, hogy díszítő funkciót töltöttek be, ünnepi alkalmakkor étkezés céljából sok helyen levették a falról; a feliratosak – különösen a névvel ellátottak – szerelmi ajándékként emlékeztették tulajdonosukat hajdanvolt ifjúságára; a vallási képekkel vagy szövegekkel ellátott tányérok pedig a hit fontosságára, állandó jelenlétére figyelmeztettek.

Itt csak azokat a keménycserép műtárgyakat vesszük sorra, amelyek a hagyományos gyári technikával és anyagokból készültek. Nem célunk a gyártási technológia ismertetése, mivel azt a lexikonok, illetve az irodalomjegyzékben szereplő tételek közül több más szakirodalom tartalmazza.[1]

A Vasvári Pál Múzeum keménycserép tárgyai

1. kép
A Vasvári Pál Múzeum (hajdani református paplak) eredeti konyhájában kialakított (tányér)bemutató

Fig. 1
Plate exhibition arranged in the original kitchen of the Vasvári Pál Museum (former Calvinist vicarage)

A múzeumban ezideig 333 db keménycserép tárgy gyűlt össze, szinte kizárólag Tiszavasvári területéről. Ezek egy (kisebb) része kiállításon tekinthető meg, zömük a múzeum emeletén kialakított „látványraktárban", üvegezett vitrinekben látható (1–3. kép).

Közülük 123 db *tányér*, melyek jelen vizsgálatunk tárgyát képezik. Csak a festett motívumos, a II. világháború előtt vagy az azt követő rövid idő alatt készített tányérokat dolgoztuk fel, a bemutatásból kihagytuk a fehér, díszítetlen vagy csupán plasztikus peremdíszítéssel előállított gyári „tucatárut". Bár a hollóházi gyár 1948-as államosításáig Szakmáry Károly bérleményeként még továbbműködött, s gyári jegyét egészen 1954-ig használták, nem tudni, hogy az ott készült tányérok közül melyek ezen időszak termékei. Úgy véljük, ekkor már főleg díszítetlen, fehér használati edények jöttek ki a gépek alól, hasonlóan a kispesti gyár orosz jóvátételre gyártott termékeihez. Kihagytuk

[1] Elegendő itt Katona Imre összefoglaló munkájára utalnom (Katona 1978.).

azokat a dísztányérokat, amelyeket már az 1960-as években feléledt próbálkozások során dobtak piacra a hollóházi és a kispesti gyár tevékenysége révén, s a fentebb említett kronológiai bizonytalanság miatt kerültek csak be a múzeumba.

A keménycserép gyűjtemény másik jelentős részét képezi 82 db *tál* (ide vettük a *leveses, pecsenyés, gyümölcsös tálakat*, valamint a *komacsésze* vagy *komatál* névvel illetett edények is ennek a kategóriának a részét képezik). Többségükön szerepel gyári jegy, de különösen a komatálaknál sokszor hiányozhat is. Egyébként a komatálak között nagy számban előfordulnak porcelánok, így azok nem tartoznak vizsgálatunk tárgykörébe.

A szintén jelentős számú (34 db) *bögre* vagy *csupor* között érdekesek a Monarchia ausztriai, illetve csehországi területén készített, háborús vagy uralkodói propagandát szolgáló, a népi megnevezése szerint „ferencjóskás" példányok. Ezeken az I. világháborúban résztvevő szövetséges központi hatalmak vezetői (I. Ferenc József osztrák császár és magyar király, II. Vilmos német császár) szerepelnek különkülön vagy együtt, színes mellképükkel, illetve Rudolf trónörökös és neje. Egy eltűnt bögrén egy lovon vágtató huszár képe volt látható. Mivel ezek zöme porcelán, így – fájdalom – le kellett mondanunk jelen vizsgálódásunk során a bemutatásukról.

A 11 db *egyéb kategóriába* sorolható edény (fali és asztali sótartó, cukortartó, kisbödön, lábas, fazék stb.) előfordulása egyedi.

A tárgyak zöme ajándék, kisebb részüket a múzeum megvásárolta. Nagyobb tárgyegyüttes e tárgykörből nem került a gyűjteménybe. Megjegyzendő: nem minden leltárba vett darab lelhető fel jelenleg a gyűjteményben. Ehhez tudnunk kell, hogy a múzeum fennállása során három alkalommal váltott épületet Tiszavasvárin belül, így az át- meg átköltözések óhatatlanul nyomot hagytak az állományon. Bizonyára nem véletlen, hogy 46 keménycserép tányér, tál és bögre tűnt el a revízió szerint, közöttük is elsősorban a díszesebbek vagy ritkábbak. A 35 tányér között a leltárkönyv szerint voltak feliratosak („Julcsa", „Mari", „Emlék") meg madárral díszítettek éppúgy, mint több rózsás és más virágmotívumú. A 6 elveszett bögre mindegyike ún.

2. kép
A Vasvári Pál Múzeum konyhájának kéményalján a tálas, rajta tányérok, az asztalon keménycserép boroskancsó

Fig. 2
Plate holder with plates and stoneware wine ewer on the table in the kitchen of the Vasvári Pál Museum

3. kép
Az ún. „láványraktár" keménycserepekkel a Vasvári Pál Múzeumban

Fig. 3
The so-called open storage with stonewares in the Vasvári Pál Museum

„ferencjóskás” volt, tehát az I. világháború idején készült porcelántárgy. Ezek azonosítása, illetve bemutatása ma már nem lehetséges.

A múzeumba bekerült keménycserép tárgyak fajták szerinti statisztikája a következő:

tányérok: 123 db + eltűnt 35 db

tálak: 77 db + komatál 20 db + 2 vagy 3 részes komatál 10 db (eltűnt tálak: 5 db, közülük 1 db 2 részes)

bögrék: 34 db (közülük „ferencjóskás” 10 db), tejfeles csupor 15 db, nagyobb csupor 2 db (eltűnt 6 db)

egyéb: cukortartó: 1 db, sótartó (fali): 1 db, sótartó (asztali): 1 db, vajas kishordó üzletbe: 1 db, kis díszkulacs: 3 db, kisfazék: 1 db, kisbödön: 1 db, borospohár: 1 db, lámpaernyő: 1 db

A keménycserép tárgyak készítési helyének és idejének meghatározása

A kerámiák származási helyének megállapításánál könnyű a helyzetünk, amikor a tárgyak fenékjegyei alapján meg tudjuk határozni a gyárak székhelyét. Ezt a legtöbb esetben megtehetjük, hiszen a termékek nagyobb részén szerepelnek azok a jegyek, amelyek egyértelműen jelzik azt. A gyártók részéről nem szükségtelen annak kinyilvánítása, hogy hol hozták létre azt a gyártmányt, mivel a konkurencia és az esetleges minőségi reklamáció miatt fontos volt ismerni a gyártó személyét. A kőedényeket a korai szakaszban rendszerint csak helységnévjeggyel látták el azokban a manufaktúrákban, amelyek nem rendelkeztek privilégiummal. Az edények mérete befolyásolta a használt kisebb vagy nagyobb fenékjegyeket: a kisebbre rövidebb, a nagyobbra hosszabb jegyet ütöttek (Csifféry 1997. 59–60.). Ez a hollóházi edényeknél elég szembetűnő: a „Hollóháza” felirat edényeinken a régebbi, keretes formában 23x7 mm, az újabb, keret nélkülieken 21x3, 26x4 és 28x5 mm nagyságú benyomott gyári jegy formájában található meg.

A nagy tömegű, gyári előállítás miatt a termékek értéke nem volt magas, így a keménycserepek márkajelzései nem bírtak olyan fontossággal, mint a porcelánok esetében (sok terméken talán ezért nem szerepel semmiféle eredetre utaló megjelölés). A kiegészítő jelzések (római és/vagy arab számok, betűk, egyéb jelek) talán a készítés idejét, a tányérok mintáit tervező személyt rejthetik. Erre utalhat egyes telkibányai és miskolci edények aljába nyomott „H” (= Hüttner 1838-ból) vagy Telkibányán az „M” (= Maurer, szintén 1838-ból) (Katona 1986. 32–33.), s Katona Imre szerint nem kizárt, hogy a miskolci jegyek mellett látható római számok a készítés hónapját jelezhetik (Katona 1977. 79.), bár ennek ellentmond, hogy van birtokunkban egy „XV” számmal jelölt miskolci tányér is! Ily módon tehát csak igen ritkán lehet kideríteni a készítmény létrejöttének pontosabb idejét. Marad az a megállapítás, hogy tudjuk, mely gyár terméke az adott műtárgy, s a jegyek még ahhoz is hozzásegítenek, hogy készítésük idejét – legalábbis azt a periódust, amikor az illető gyári jegyet használták – meghatározhassuk. Bár ez utóbbi pontosabb évszámhoz kötése csak kevés esetben lehetséges[2] (Katona 1978. 187.).

Más a helyzet abban az esetben, amikor a tárgyakon semmiféle jelzés nem szerepel. Ilyenkor a díszítőmotívumok milyensége alapján kísérelhetjük meg gyártási helyük meghatározását, bár az egyes gyárak egymást átfedő terméklistája, a szakmunkások gyakori ide-odavándorlása, illetve az azonos mintakönyvek használata (Katona 1986. 54–55.) nehezíti helyzetünket. Az egyes tányérokon, bögréken használt magyar nyelvű felirat sem utal a készítés helyére, hiszen az egyik leginkább magyar feliratokkal is operáló keménycserép gyár éppen az Osztrák-Magyar Monarchia ausztriai

[2] Ilyen például a miskolci Butykay-féle gyár az első periódusban vagy Regéc, ahol a gyári jegy használatának három évtizede alatt a jegy mellett majdnem mindvégig feltüntették az előállítás évszámát.

részén, Wilhelmsburgban működött. Bár a motívumazonosság miatt szinte lehetetlen megállapítani, hogy például a kék vagy zöld szőlőlevelekkel és indákkal díszített peremű tányérok készítése melyik gyárakhoz köthető, hiszen csaknem valamennyi felső-magyarországi gyárban (Apátfalva, Hollóháza, Körmöcbánya, Miskolc, Telkibánya stb.) szokásban volt alkalmazásuk a XIX. század közepe táján. Az egyes tárgyaknál mégis megpróbáljuk a lehetséges gyártóhely azonosítását: ezek esetében (?) jelet alkalmaztunk a feltételezett készítési hely neve után.

Dolgozatunkban a gyári jegyek számbavételekor nem szorítkoztunk a tányérokon lévőkre, mivel a jövőben szándékunkban áll a gyűjteményben található tálak, komaszilkék, kancsók és bögrék bemutatása, így hasznosnak látszott valamennyi jegyet együtt tárgyalni. Ezeket a gyárak alfabetikus sorrendjében mutatjuk be, s röviden utalunk az üzemek történetére, bár itt nem tisztünk azok bővebb taglalása, hiszen Katona Imre nagyszerű összefoglalásán túl (Katona 1978.) több más kitűnő munka már megtette azt. A nagyrészt múzeumi évkönyvekben megjelent rész-összefoglalásokon kívül Katonának a miskolci és a telkibányai gyár történetét taglaló munkáját (Katona 1977., Katona 1986.) emelem ki, de utalhatok Csifféry Gergely bélapátfalvi (Csifféry 1997.), Molnár László városlődi (Molnár 1971.), Pálfi József hollóházi (Pálfi 2008.) és Kápolnai Iván kispesti (Kápolnai 1972.) gyártörténeti munkájára.

Gyári jegyek a tiszavasvári múzeum keménycserép tárgyain

Altrohlau (Stará Role – Csehország)

		Az altrohlaui gyár jegyei között e jegyet a *Nowotny*-éra idején használták termékeik megjelölésére. A múzeum két tányérján találhatók ezek a benyomott jegyek. *1824–1884*
		A *Moritz Zdekauer* tulajdonlásának idejében bevezetett gyári jegyek a tulajdonosváltás után is – mind a mai napig – használatban maradtak; múzeumunkban négy bögre és csésze, egy komatál meg egy tejszínes kiöntő aljára pecsételve láthatók. *1884–*

Az 1810-ben *Benedikt Hassbacher* alapította gyárat 1824-ben *Augustin Nowotny* üzletember vásárolta meg, majd működtetése *Emanuel Nowotny* irányításával folyt tovább. A családi vállalkozásként az 1880-as évekig tartott, majd az ekkor bekövetkezett válság miatt a csődközelbe jutott üzemet 1884-ben *Moritz Zdekauer* prágai bankár vásárolta fel. Tulajdonlásának ideje alatt felfutott a gyár termelése, s termékei Amerikába és a holland gyarmatokra is eljutottak. A gyár termékeinek jegyeként mind a mai napig használt koronás sasos és M Z betűkkel jelzett védjegy az ő nevének kezdőbetűiből állt össze. A márkanév 1909-től változott meg, amikor a jogokat a *C. M. Hutschenreuter* nevű német cégcsoport vette át. A cég (illetve a gyár), mely 1918-tól a megalakult Csehszlovákia területén működött, 1945-ig az *Altrohlau Porzelain Factories* nevet viselte. A II. világháború után

államosított gyárat 1945-től a *Carlsbader Porcellan* néven jegyezték be, 1958-tól pedig felvette a *Karlovarsky Állami Vállalat* nevet. Jelenleg a *Starovolsky porcelán Moritz Zdekauer* nevet viseli (https://www.kovels.com).

A fenti rövid „gyáréletrajz" alapján nem véletlenül jegyzi ma a gyár védjegyét három állam (Németország, Ausztria és Csehszlovákia/Csehország) porcelángyára.

A Vasvári Pál Múzeum gyűjteményében az 1824–1884 közötti Nowotny-korszakot két tányér, illetve az 1910-es éveket jegyző C. M. Hutschenreuther-éra császáros – császári családos emlék porcelán- és keménycserép bögréi képviselik.

Apátfalva (Bélapátfalva)

	A *Dubravszky Sándor és családja* bérlése idejében használt benyomott gyári jegy. Mind tányérokon, mind tálakon megtalálható. *1866–1890*
	Nagy Zsigmond és fia bérlősködése idején alkalmazott benyomott gyári jegy. A múzeum tárgyai közül több tányér viseli ezt a stigmát, de tálon is fellelhető. *1893–1905*
	Ez a szintén *Nagy Zsigmond és fia* bérlete idején alkalmazott, benyomott gyári jegy ritkább, csupán egyetlen tárgyunkon fordul elő. *1893–1905*
	Gyári edényjegy *Schöpflin Armandné* (utóbb Beck Vilmosné) idejéből. Egyetlen tányéron, a 73.141.1 ltsz. alattin található, benyomott formában. *1906–1909*
 	Gyári edényjegyek *Schöpflin Armandné* (utóbb Beck Vilmosné) idejéből, melyeket szintén a masszába nyomtak. *1906–1909*

A XIX. század közepétől 1927-ig az Egri Káptalan tulajdonában előbb barna mázas, majd fehér alapszínű edényeket gyártó üzem a korabeli Magyarország egyik legmeghatározóbb keménycserép gyára volt. Bár az 1830-as években történt alapításról eltér a kutatók véleménye, de abban megegyeznek, hogy egészen a *Földváry testvérek* 1851-es bérlői belépéséig huzamosan nem működő gyár ekkor kezdte meg eredményes tevékenységét (Csiffáry 1997. 20–25.). Működése során 8 bérlő irányításával folyt a termelés a gyárban. A múzeum gyűjteménye az első három bérlő (*Hüttner József, Aue és Vankó*, valamint a *Földváry testvérek*) 1842–1866 között itt eltöltött idejéből származó keménycseréppel nem rendelkezik. Az 1866–1890 között itt bérlősködő *Dubravszky Sándor és családja*, majd az 1893–1905 között itt működött *Nagy Zsigmond és fia Nagy Ferenc* idejéből már több

tányér került a múzeum tulajdonába. Az 1906 (ekkortól nevezik hivatalosan a települést Bélapátfalvának, s a fenékjegyeken is ekkor jelenik meg a rövidített „B.Apátfalva", illetve a „Bélapátfalva" felirat az addigi „Apátfalva" helyett) és 1909 közötti rövid időszakban bérleti idejét itt töltő *Schöpflin Armandné* (utóbb Beck Vilmosné) idejében gyártott tányérok is találhatók a tárgyak között, akárcsak a *Pruzsinszky János és fiai* 1909–1920 közötti itteni működési ideje alatt készítettek. 1920–1928 között, a gyár bezárását megelőző közel egy évtizedben (az *Első Magyar Bélapátfalvi Kőedénygyár Rt.* működési idején) készített keménycserép nem került múzeumba (Csifféry 1997. 60–70.).

Bécs (?) – Hardtmuth

	880 HARDTMUTH 29	A „Hardtmuth" gyári jegy egyetlen tányéron (86.21.1 ltsz) lelhető fel gyűjteményünkben. *XX. század eleje*

Első magyarországi előfordulásaként a *tatai kőedénygyár* 1870-es évekbeli felvásárlásakor hallunk a bécsi *Hardtmuth cég*ről, amikor azt Fischer Károlytól megvette és átalakította kályhagyárrá (Katona 1978. 185.). A *Hardtmuth-kályhagyár* termékeként a csehországi Budweisban 1900 körül készült cserépkályha a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán is szerepelt. A cég a magyar piacon 1921 után *Kályha- és agyagárugyár Rt.* néven volt jelen – írja Peterdi Vera.[3] A *kispesti Porcellán-Kőedény és Kályhagyár Rt*-t jegyző és létrehozó vállalkozások között szerepel a *Hardtmuth L.Co. Rt.* is,[4] ami arra utalhat, hogy a kályhagyártáson kívül érdekelve érezte magát a keménycserép áruk gyártásában. Hogy maga a cég ilyen tárgyak gyártásával mikortól és milyen intenzitással foglalkozott, számunkra jelenleg nem világos.

A múzeum tányérján a masszába nyomott „Hardtmuth" felirat fölött 880-as, alatta 29-es szám olvasható. A három sorban elhelyezett gyári jegy mérete 19x9 mm.

Gyöngyöstarján

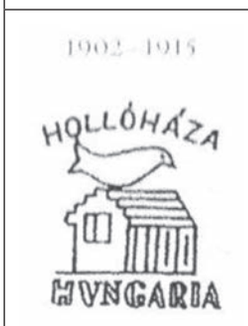
	„Gy.Tarjáni Agyagipar 3" gyári jeggyel egyetlen ovális pecsenyés tál található gyűjteményünkben (63.97.1 ltsz). *1890–1925*

Gyöngyöstarjánban két, valószínűleg eleinte egymástól független keménycserepet gyártó üzem működött. A fenti jegyet használó gyár a téglaégető részlegeként létesült, ahol 1890 után kezdtek főzőedényeket gyártani. Bár a *dr. Polgár Sándor* tulajdonában lévő üzem fő profilja a tégla- és cserépgyártás volt, fazekasárui és főzőedényei egyszerű szépségükkel az 1896-os millenniumi kiállításon elismerést váltottak ki. Olcsó termékeiket nemcsak Hevesben, hanem a Jászságban is szívesen

[3] www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mammut_evkonyv-11/pages/001_tanulmanyok.htm (2016. X. 5.)
[4] www.kispest.hu/news/a_granitgyar_tortenete/1415/96/ (2016. X. 10.)

vásárolták. Az 1913-ban *Gyöngyöstarjáni Tégla-, Fedélcserép- és Agyagárugyár Rt.* néven bejegyzett budapesti székhelyű cég 1925-ben tönkrement, így felszámolták (Csiffáry 1996. 114.).

Hollóháza

  	Az *Istványi Ferenc* bérlete idején alkalmazott gyári jegyek közül a kerettel ellátott, benyomott variáns a régebbi, s általában nyolcszögletű tálainkon lelhető fel. A leggyakrabban használt a keret nélküli benyomott helységnév (a múzeum ilyen jegyű tárgyainak többsége ide tartozik). A körben elhelyezett, benyomott „Hollóháza” felirat egyetlen tárgyunkon látható. *1870–1902 között*
   	Az *Istványi-*, majd halála után fia, *ifj. Istványi és Bolemann-*, majd az őket követő *Fischer*-féle bérlemény idején alkalmazták a *ház tetején ülő hollót* benyomott gyári jegyként. Ennek fajtái: – az egyszerű, felül „Hollóháza” felirattal, az ábra alatt arab számmal jelölt jegy, – a hollós ház alatt „Hungaria” feliratot viselő, – majd az efölé ívesen felírt Hollóháza névvel ellátott, – illetve a fenti feliratokat felváltó, kisbetűs „Magyar Gyártmány!” feliratos jegy. *1902–1915*
  	Az I. világháború utáni újraindítási időszak bérlői (*Margitay és Mezey*) idején alkalmazott gyári jegyek közül a benyomott holló, alatta ívesen képezett „Hollóháza” felirattal a gyakoribb, melynek ismerjük (kék) máz alatti pecsételt változatát is. Az ugyanilyen ábrájú, ám felül íves „riolit” feliratot is hordozó jegy máz alatti (zöld) pecsét formájában került a tárgyakra. *1923–1927*

		A *Berger–Lipsitz*-féle bérlemény idején keletkezett készítményeken használt jegyek közül a korábbi időszak hollós – feliratos megoldása folytatódott, ekkor a gyári jegyet kör zárja körül. Ez a variáns mind benyomott, mind (zöld) pecsét formájában létezik tányéron és bögrén egyaránt. A pajzsban ferdén lefelé futó szalagba írt, H.M.K.K. rövidítést tartalmazó gyári jegyet (Hollóházi Majolika Kőedény és Kályhagyár) máz alatti (zöld és barna) pecsét formájában vitték fel a termékekre. Tárgyaink közül ez a jegy a gyakoribb ezen időszakból. *1927–1939*
		
		A *Szakmáry* időszakban készült hollóházi termékek közül mindenfajta tárgyunkon megtalálható ez a kék és zöld, máz alatt pecsételt jegy. *1939–1949*
		Az államosítás utáni időszak gyári jegyeként megszületett azonosítóval bögréken találkozunk. *1948–1955*

Hollóháza a felső-magyarországi keménycserép gyártás egyik legtermékenyebb üzeme, amely mind a mai napig működik, igaz, jelenleg már csak porcelángyártással foglalkozik. Az eredetileg üveghutaként indult, majd 1831-től már keménycserép gyárként működő Károlyi-tulajdon első bérlőjének neve csak az 1840-es évek elejéről ismert (*Shätz János Frigyes*). 1846-ban már *Martiny Sámuel* neve bukkan fel ilyen minőségben. 1847-től *Lányi Sámuel* bérleménye a gyár, amelyet ő 1848-tól társas vállalkozásként kívánt működtetni a *Bähr családdal* (Pálfi 2008. 33.). Kisebb-nagyobb pereskedés után 1849-től 1851-ig *Bähr Vilma* egyedüli bérlőként, majd 1852-től a család „per- és tehermentesen" folytathatta a termelést a hollóházi „fábrikában". Érdekes, hogy ezen időszakban semmilyen jelet nem használtak a kerámiákon, azokat elsőként az 1870-es évektől vezette be Istványi Ferenc (Pálfi 2008. 34.).

A gyár virágkora Bähr Károly 1857-ben bekövetkezett halála utáni korszakban köszöntött be, amikor az 1859-ben hollóházi termelésbe előbb tisztviselőként, majd 1870-től bérlőtársként, illetve cégvezetőként bekapcsolódott *Istványi Ferenc* (bérlőtársa az egykori Bährné, aki ekkor már új férjével, *dr. Bolemann István* selmecbányai orvossal élt, illetve *Steinbach Lajos* pozsonyi borkereskedő volt). Az 1892-ben nevet váltott gyár (ekkortól *Hollóházai Kőedény, Majolica, s Kályhagyár Istványi és tsa*) a profilját is bővítette: megjelent a majolika (fajansz) és a cserépkályha a gyártási palettán. A gyár szárnyalásának Istványi 1902-ben bekövetkezett halála vetett véget, pedig a hazai

kőedénygyártást a századforduló környékén erősen sújtó külföldi kőedény behozatal kiküszöbölésére épp csak hogy tető alá hozták a telkibányai gyárral való egyesülést, melynek ekkortól Istványi lett a bérlője (Pálfi 2008. 46., 51.). Halála után *Bolemann* és *ifjabb Istványi* ténykedése határozta meg a termelést, majd 1907-ben egy, a gyárat érzékenyen érintő tűzeset okozott nehéz helyzetet. Azzal, hogy 1907-ben a telkibányai gyár működése is megszűnt (hasonlóan az addigra szintén bezárt miskolci, murányi, rozsnyói gyárakhoz), a wilhelmsburgi mellett a hollóházi vált az „egyetlen számottevő magyar" keménycserép gyárrá, melynek termékei a Felvidéken Kassára és közelebbi területekre, az Alföldön Debrecen és Nagyvárad körzetébe, illetve Erdélybe jutottak el nagyobb számban. A folyamatos termelés – bár csökkentett mennyiséggel – a háború közepette fennmaradt, mégpedig egy új bérlő, *Fischer Emil* ténykedése eredményeként, aki a herendi porcelángyár alapítója, Fischer Móric unokaöccseként *gróf Károlyi László*val létrehozta a hollóházi uradalmi kőedény- és Fischer Emil-féle fayance gyárat; ez utóbbit a megszűnt budapesti Fischer-gyár áthozott eszközeire alapozták (Pálfi 2008. 56–60.).

Az I. világháború után újraindult termelést egy újabb, ifjabb Istványi-periódus után rt formában való üzemelés valósította meg *Margitay Zoltán* és *Mezey Ödön* irányításával, jelentős korszerűsítések után. Az 1923 őszétől *Hollóházai Kerámiagyár Rt.* néven működő gyár nehézségei a Trianont követő piacvesztések és bankcsőd után megnövekedtek, 1926-ban szüneteltették a termelést. 1927-ben új bérlők, *Berger Jakab* és *Lipschitz Jakab* sátoraljaújhelyi bérlők irányításával kezdődött újra a munka, melyet az 1929–1933-as gazdasági válság akasztott meg. Az 1938-ig csak „takaréklángon" működő üzem 1939-ben ismét leállt, s csak az első bécsi döntést követő terület- (és piac-) gyarapodás után indult be ismét gőzerővel *Szakmáry Károly* kassai kereskedő bérlete alatt. A termelés csak kis ideig (1944–45 fordulóján) szünetelt a front előretörése miatt. A Szakmáry korszak csak 1948 márciusáig tartott: bekövetkezett az államosítás. Ekkortól a *Szakmáry Károly Kerámia Gyár* nevet és tulajdonost váltva *Hollóházi Kerámiagyár*, majd később *Hollóházi Porcelángyár*ként működik mind a mai napig. E névváltást védjegyváltás is kísérte: az 1954-től immár a Szakmáry-féle védjegyet felváltó „zöld fenyős" emblémával a háztartási edények gyártását ismét felvették termékkínálatukba (Pálfi 2008. 77–78.).

A múzeum keménycserép tárgyainak zöme a hollóházi gyár terméke. A bemutatott gyári jegyek közül a legtöbbel a Szakmáry időszak idején gyártott tányérokon, bögréken, tálakon találkozunk, míg a korábbi időszakhoz tartozó, Hollóháza feliratos, valamint a háztetőn hollót ábrázoló jegyes tányérokat és tálakat szép számmal tanulmányozhatjuk gyűjteményünkben. Az 1954 utáni korszak zöld fenyős gyári jegyét több, újonnan ismét gyártani kezdett, ekkor azonban már porcelánra festett színes dísztányéron, illetve bögrén láthatjuk viszont. Ez és a későbbi gyári jegyek előfordulása eseti, meglétük vizsgálatunk szempontjából nem releváns.

Kispest

		A kispesti gyár első gyári jegye a *„Porcelán-, Kőedény- és Kályhagyár"* rövidítése. A máz alatti pecsét zöld, később az oválisba foglalt „Made in Hungary" felirattal egészítették ki. *1924–1950*

		A kispesti gyár államosítás utáni gyári jegye a *„Gránit Csiszolókorong- és Kőedénygyár”* nevet rejti magában. A máz alatti pecsét bordó, fekete vagy zöld. Létezik alul ovális keretben „Made in Hungary” kiegészítéssel is. *1950–2002*

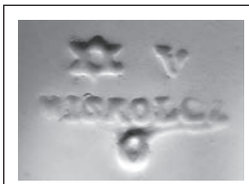
Az 1922-ben *Porcellán-, Kőedény- és Kályhagyár Rt.* néven, elsősorban tömegfogyasztásra szolgáló olcsó fajansztermékek előállítására több cég által alapított gyár 1924-ben kezdte meg a próbaüzemet. Bár a piacot elárasztó olcsó külföldi porcelán és a hazai vásárlók fajansztermékektől való idegenkedése miatt a gyár veszteségesen működött, exportja elérte az össztermék 40%-át, s termékei Románia mellett a Balkán térségében bírtak jelentős szereppel. A gyár valójában kétprofilú volt: edényeket és szanitertermékeket egyaránt gyártottak. Bár a *„Gránit”* márkanevet már kezdetektől használták termékeiken, azt hivatalosan csak 1938-ban vette fel a gyár, melynek új neve így *Gránit Porcellán- és Kőedényárugyár Rt.* lett (Kápolnai 1972. 27., 37–38., 57.).

A II. világháború idején a hadiüzemmé nyilvánított gyár termelése és belföldi eladásai megnövekedtek. Bár a háború során jelentős károkat szenvedett, a termelést 1945-ben újraindították. Az 1948-ban államosított üzem termékszerkezetének átalakítása során a szanitertermékek kikerültek a gyár profiljából, helyette – a tiltakozások ellenére – megkapta a csiszolókorong-gyártás feladatát, ami egyúttal névváltást eredményezett: 1950-től *„Gránit Csiszolókorong- és Kőedénygyár”* néven futott a termelés, ami magával hozta a gyári jegy megváltozását (Kápolnai 1972. 64., 78., 81.).

Az 1960-as évek termékváltása során a tányérgyártás csökkenése mellett emelkedett a díszműáruk előállítása, de az 1990-es évek elején önálló gyáregységekké szétvált üzem nem kerülhette el a leépülést: 2002-ben működése megszűnt.[5]

Múzeumunk tárgyai közül jelentős számú tányér és bögre viseli a „Gránit” márkajelet, s a különböző színű pecsétek nagy részén, ovális keretben a „Made in Hungary” felirat is szerepel, ami jelentős exportra utal. Különösen az egyszerű, fehér tányérok képviseltetik magukat a gyűjteményben, melyek nagy része a háború utáni időszakban gyártott termékek közé tartozik. A bögrék és a tálak között főként a két háború között itt gyártott darabok láthatók.

Miskolc

		A második miskolci kőedénygyár Koós-féle bérleménye idején keletkezett termékek gyári jegyei közül e két megjelölés található meg gyűjteményünk tányérjain és táljain. *1886–1900*

A Miskolcon a XIX. században működött három keménycserép gyár közül a legkorábbi (a „*Miskolczi Porczellán és kő edény gyár*”) egyike a viszonylag korai alapításúaknak. Első említése 1833, alapítói *Biszterszky Imre* és *Butykay József*. Közel 30 évnyi, csőddel, tűzesettel, 1848-as

[5] http://www.kispest.hu/news/a_granitgyar_tortenete/1415/96/ (2016. X. 5.)

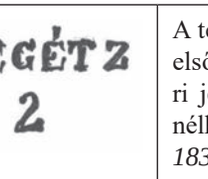
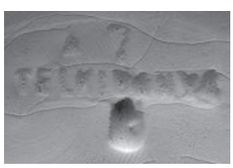
forradalmi zűrzavarral, tulajdonosváltásokkal (az 1841-es csőd utáni periódusban *Povovszky Jánosé*, *Barkassy Imréé*, majd nem sokkal később *Mildner Alajos Ferenc*é a gyár) megterhelt működés során a gyár 1862-ben leég, ezzel itt a keménycserépgyártás befejeződött (Katona 1977. 11., 77.).

A második miskolci kőedénygyárról az első említés 1882-ből ismert: *Koós Miksa* irányításával ekkortól működik egy „porcelánfestőde", amelyet 1884-ben majolika- és porcelángyárrá fejleszt. Az ez évtől működő keménycserép gyár 1894-ben *Agyagipari Rt.* néven újjáalakult, de a külföldi – elsősorban csehországi – konkurencia miatt itt is megnehezedtek a termékeladások. Ennek következében a készletek felhalmozódásából keletkezett veszteségek miatt a csődöt nem kerülhette el. 1896-ban Koós lemond igazgatói megbízatásáról, s a termelésben szünet állt be. Az 1898-as újranyitás volt a gyár „hattyúdala", hiszen a következő évben tapasztalt konjunktúra hamar lecsengett, s 1901-ben már beszüntette működését (Katona 1977. 54–59.).

17-18 évi szünet után a felsőbányai *Tury Józsefé* az érdem, hogy „*Miskolci Gőztéglagyár Kőedény- és Kályhagyár*" néven 1918-ban megalakult az a részvénytársaság, amelyik a város harmadik kőedénygyáraként működött másfél évtizeden keresztül. Az Rt. igazgatója 1932-ben meghalt, s nélküle az edénygyártás inspiráló nélkül maradt. A profilt váltó működés során az Rt. a tégla- és cserépgyártásra összpontosított, az edénygyártást szükségszerűen csökkentette (Katona 1977. 64.).

A Vasvári Pál Múzeum gyűjteményében található tányérok és tálak közül a „Miskolcz" feliratos fenékjegyűek, a felirat felett hatágú csillaggal alkotják a miskolci keménycserepek zömét (a jegy mérete rendszerint 28x13 mm, amelybe a felső csillag beletartozik), de találhatók még egyszerű „Miskolcz" feliratosak is.

Telkibánya

		A telkibányai keménycserép gyár működésének első időszakából származó egyik tányérunk gyári jegye „Regétz" formában szerepel, évszám nélkül. *1830–1862*
		A gyár későbbi működési ideje alatt készített termékeknél mindvégig a „Telkibánya" gyári jegyet használták. *1862–1907*

Porcelán- és kőedénygyáraink között a telkibányaié az elsőség. Sokáig (egészen 1862-ig) a „Regécz" jelzést alkalmazta készítményein. Ez a megjelölés annak az uradalomnak a neve, melynek egyik falujában, Telkibányán létesült az első porcelángyár Magyarországon a XIX. század elején. A gyárban már 1830-ban megindult a termelés, így alapításának éve az 1820-as évek végére tehető (Katona 1986. 15.). A *herceg Bretzenheim* ötletére létrejött gyár első ismert igazgatója *Hüttner Mátyás* volt. Bár az első termékek porcelánok voltak, mellettük a telkibányai gyárban mindvégig kőedények is készültek, hiszen a munkásokat a cseh porcelán- és kőedénygyártás területéről toborozták, így kézenfekvő, hogy értettek azok gyártásához (Katona 1986. 25–26.). Igazgatóváltások következtében *Hüttner József* és anyja, *özv. Hüttner Mátyásné*, majd 1838-ban bekövetkezett hirtelen távozásuk után 1841-ben már *Mayer János* a „Fábrica Direktor". Ő az, aki az addig főként porcelángyártással foglalkozó gyárban a Hüttnerék „fajanszosítási" törekvéseivel szemben a kőedénykészítést preferálta, hiszen korábban Pápán és Herenden is ezzel foglalkozott (Katona 1986. 36.).

Mayer itteni hosszabb működése idején tértek át a bérlői rendszerre (Mayer 1849–1857-ben már mint bérlő intézte a gyár ügyeit). Az őt egymás után gyors ütemben követő bérlők, úgymint *Moll József* kassai, majd *Friedmann* boldogkőváraljai, később *Martini és Gerhard* kassai lakosok, rövid ideig tartó bérlőségük idején nem törekedtek a váltásra, a gyár korszerűsítésére, az edények díszítésének változatosabbá tételére, hanem a régi, bevált sablonokat követték. Az 1860-tól bérlő *Fiedler Gyula* úgy döntött, hogy végleg felhagy a porcelángyártással, és kizárólag kőedénykészítéssel foglalkozik. A végleges átállásra 1870-ben került sor (Katona 1986. 50.).

Fiedler egyedül, majd később fiával együtt már tulajdonosként közel négy évtizeden keresztül irányította a gyár működését, mely ezen időszakban érte el teljesítménye csúcsát. Halála után, 1899-től *Wittich Gusztáv*, a keménycserép gyártási tapasztalatait a szomszédos hollóházi gyárban megszerző bérlő volt az utolsó, aki az önálló telkibányai gyár tevékenységét ilyen minőségben vezethette. Az egész magyar kőedénygyártást sújtó válság miatt 1902-ben egyesült a hollóházi és a telkibányai üzem. Utóbbiban Wittich megtartotta igazgatói posztját – igaz, csak rövid időre, hiszen a gyár működése 1907-ben véglegesen megszűnt, gépeit Hollóházára szállították át, pótolandó az ott kitört tűz okozta károkat. Így ért véget a szépreményű gyári termelés Telkibányán, pedig annak utolsó fél évtizedében a válság enyhítésére ismét porcelánt is kezdtek gyártani annak ellenére, hogy azt újabb rekonstrukciók révén teljes egészében a kőedénygyártásra rendezték be (Katona 1986. 65–66.).

A múzeum e gyárban készített tárgyai között egyetlen tányéron (86.110.1 ltsz) szerepel a benyomott, 15x3 mm-es „Regétz" gyári jegy, alatta egy „2" benyomott számmal, évszám nélküli variánsként. A szakirodalomban bemutatott gyári jegyek listájában csak egyetlen helyen értesülünk a településnév „Regétz" írásmódjáról, azonban ott évszámmal együtt; minden más előfordulásban a „Regécz" írásmódot alkalmazták, évszámmal kiegészítve (Katona 1978. 258.). Az összes többi keménycserép tárgyunkon „Telkibánya" benyomott gyári jegy található (méretük: 26x4 mm).

Wilhelmsburg

	A wilhelmsburgi keménycserép gyár gyűjteményünkben található, megjelölt tányérjai közül ez az egyetlen fajta benyomott gyári jegy fordul elő, melyet 1909-ig használtak. *1865–1909*

A magyar keménycserép gyártás gondjainak és tönkremenetelének a cseh gyárak mellett egyik legfőbb okozójaként számon tartott wilhelmsburgi gyár 1865-ben „*KK Wilhelmsburger Steingut- und Porzellan-Fabrik*" néven alakult *Rudolf Strohmayer* közreműködésével. Az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb cserépgyára a XIX. század végén érte el termelésének maximumát, amikor is az egész birodalomban teríteni tudta termékeit. Az osztrákok féktelen versenye az edények árait igen nagy mértékben leszorította. Tehette ezt abból a megfontolásból, hogy elébe ment a vásárlói igényeknek, az edényeihez szükséges kiváló alapanyagok bőven rendelkezésére álltak, s a magyaroknak magyar témájú, ízlésüket tükröző, magyar nyelvű feliratokkal ellátott tányérokat gyártottak. Nem tartózkodtak attól sem, hogy más magyarországi gyárak motívumait felhasználják a könnyebb eladhatóság érdekében (Katona 1986. 65.), ami nem volt szokatlan a magyar gyárak esetében sem!

Az 1883-tól *Richard Lichtenstern* működtette gyár sikereit kihasználandó – egyben termékskáláját bővítendő – 1912-ben megveszi *Znojmo*ban (Znaim) az egészségügyi kerámiagyárat és *Teplitz-Schönau*ban a keménycserépgyárat. A Monarchia szétesése után 1919-től a *Wilhelmsburger Steingutfabriks G.m.b.H* nevet viseli, majd fél évtized múltán, 1925-ben felveszi tulajdonosa nevét is (*Wilhelmsburger Steingutfabrik Lichtenstern and Co.*). Keménycserép termékei továbbra is megjelennek a magyar piacon, igaz, már a megváltozott gyári jegyek feltüntetésével.

Az 1932-től *Wilhelmsburger Steingutfabrik AG* néven működő gyár 1935-ben először a porcelángyártást is beveszi nevébe (illetve profiljába) a keménycserép mellé (*Wilhelmsburger Steingut- und Porzellanfabrik A.G*), de 3 év múltán már a keménycserép eltűnik, egyszerűen csak kerámiagyárként működik tovább (*Ostmark Keramik Aktiengesellschaft*). A II. világháború után újjászervezett gyár 1946-tól *Österreichische Keramik AG* néven működik tovább. Profilbővítés után 1960-tól szanitertermékek gyártására is alkalmassá tették, s ez a gyár nevében megjelent (*Österreichische Sanitar-Keramik und Porzellan-Industrie AG (ÖSPAG)*. 1997-ben a gyár asztali porcelántermelését beszüntették.[6]

Múzeumunk gyűjteményében szép számmal találhatók wilhelmsburgi benyomott gyári jegyeket viselő tányérok, s motívumaik és a gyári katalógusukban közölt ábrák alapján ide sorolhatunk más tárgyakat (kancsó, bögre) is, bár azokon gyártóik nem jelölték meg származási helyüket.

A tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum keménycserép tányérjai

Mivel szándékaink szerint tanulmányunk első részében csupán a festett keménycserép tányérokat mutatjuk be, e bevezető rész után nézzük, milyen különböző szempontok szerint osztályozhatjuk azokat. Amennyiben *készítési helyük* alapján vizsgáljuk a statisztikánkat, a gyári jegyek alapján a következő adatokat kapjuk:

Összes meglévő tányér: 129 db

Hollóháza	37
Telkibánya	5
(Bél)Apátfalva	13
Wilhelmsburg	15
Kispest	44
Miskolc	3
Altrohlau	4
eddig kiderítetlen jelű	1
gyári jegy nélküli	7

A gyűjteményből eltűnt 36 db tányér készítési helye a leltárkönyv szerint:

Hollóháza	5
Telkibánya	1
Apátfalva	5
Kispest	3
Miskolc	1
gyári jegy nélküli	21

[6] https://de.wikipedia.org/wiki/ÖSPAG (2016. IX. 20.)

A fenti adatokból megállapíthatjuk, hogy a régi felső-magyarországi keménycserép gyárak (Hollóháza, Telkibánya, Apátfalva és Miskolc) termékei közül 70 db tányér jutott a múzeumba. A később indult kispesti gyár főleg fehér dömpingtermékeivel van jelen a gyűjteményben, bár néhány, háború előtt gyártott színes festésű terméke is megtalálható. A Monarchia országhatárainkon kívül eső, osztrák és cseh területen létesült gyárainak termékei szintén megjelennek a gyűjteményben: a legnagyobb és legjelentősebb ausztriai gyár, Wilhelmsburg 15 db, a csehországi Altrohlau 4 db tányérral képviselteti magát. Igen jelentős a gyári jegy nélküli tányérok száma: a jelenlegi állományban 7 db, az eltűnt, s ma már beazonosíthatatlan tányérok között 21 db.

Tanulmányunkban a tányérokat mégsem a gyártási helyük, hanem a rajtuk lévő *motívumok alapján* csoportosítva adjuk közzé. Eszerinti felosztásunk sorrendje a következő:

1. növényi motívumok,
2. emberábrázolások,
3. állatábrázolások,
4. feliratos tányérok,
5. egyéb.

Ha egy tányéron növény- vagy emberábrázolás és/vagy felirat van, ott a tányéröböl motívuma a mérvadó.

A motívumok alapján osztályozott tányérjaink zömén a fő motívum *növényi* eredetű, még az olyanoknál is, ahol a tányér öblében más motívumok, illetve feliratok találhatók, de a perem díszítése növényi ornamentikájú. Ilyenek gyűjteményünk 52 darabján láthatók. Közülük 5 db kosárban vagy edényben (vázában) lévő virágcsokrot ábrázol (1–4. kép), míg a fő növénymotívum, a (többnyire piros) *rózsa* 13 tányéron fordul elő, igaz, egyiken már stilizált formában (5–21. kép). Kedvelt virágmotívum még a *szegfű* különböző színváltozata (22–28. kép), s különböző színű és fajtájú *kiskerti virágok* sorakoznak tányérjainkon a violával kezdve a tulipánnal bezárólag (29–41. kép). Egyetlen, viszonylag késői kispesti tányérunk ábrázol *mezei virágokat* (pipacs, búzavirág és kalász szerepel rajta – 42. kép), míg öt tányérunkon a mezőgazdasághoz kapcsolható motívumokat jelenítettek meg: *gabonakéve sarlóval* a gabonatermelés (43. kép), a *szőlőlevelek* és *-fürtök* a szőlészet-borászat témakörének ábrázolásai (44–47. kép).

Gyűjteményünkben *emberábrázolású tányér* kis számban fordul elő. A négy közül egyen felirat is szerepel. Tányérjaink közül három esetében életképet láthatunk: az egyiken egy fiatal pár áll a mezőn. A kalapos, népviseletes legény egy fejkendős leány kezét fogja (48. kép). A másik életképes tányéron két kék egyenruhás katona harcol egy feszület előtti ligetben (49. kép), míg a harmadik öblében egy ivóban egy magyar ruhás legény borosflaskát emelve mondja az előtte állva hegedülő zenésznek, hogy *„Húzd rá czigány”* (Wilhelmsburg, XIX. század vége – 50. kép). Legújabb, a két világháború között készült kispesti tányérunk öblében egy zöld falevélbe festett pásztort láthatunk, mellette kétoldalt egy-egy báránnyal (51. kép).

Az *állatábrázolás* viszonylag ritka, főként madarak figyelhetők meg. 6 tányérunkra kismadarat festettek, közülük kettő azonos. Első három madaras tányérunk Altrohlauban készült (kettőn rajta van a gyári jegy, a harmadik plasztikus pereme megegyezik egy szintén jelölt altrohlauival). Az 52. képen bemutatott, feltehetően Altrohlauban készült tányéron egy ligetben a földön lévő madárfészekben 3 fióka várja a hazatérő anyamadarat. Az 53. kép tányérján egy villás farkú, színes madár egy rózsaszálon ül, míg a harmadik madaras tányérunkon (54. kép) egy színes kismadár ül egy virágzó bokor ágán. Két egyforma, XIX. század végi apátfalvi tányérunk öblében szintén egy tarka madár ül egy virágzó bokorágon (55–56. kép), míg a legrégebbinek tűnő, XIX. század második

felében készült telkibányai madaras tányérunk öblében és peremén 8 kismadár kék árnyképét ábrázolták (57. kép).

8 *feliratos tányérunk* közül három női nevet *(„Klári", „Borcsa"* és *„Isten hozott Zsuzsi"*) hordoz magán (58. kép – Miskolc, XIX. század vége, 59. kép – Hollóháza, XX. század eleje és 60. kép – Apátfalva, XIX–XX. század fordulója), míg másik kettőn hazafias jelmondat szerepel a XIX–XX. század fordulója környékéről *(„Éljen a király!"* és *„Éljen a Haza"* – 61. kép, Apátfalva és 62. kép, Hollóháza). A legmívesebb az az Altrohlauban gyártott, plasztikus peremű tányér, amely az öblében a tölgyfaágak közé foglalt koronás magyar címert ábrázolja, alatta az *„Emlek 1867"* feliratt al (63. kép).

Egyetlen feliratos tányérunk van a még ma is igen kedvelt „Miatyánk"-sorozatból. Az „egykalászos" darabon az *„És ne vigy minket a kisértetbe de szabadits meg a gonosztól Ámen!"* felirat olvasható (Bélapátfalva, 1909–1920 között – 64. kép). E tányért dr. Puskás Miklós római katolikus esperes ajándékozta a múzeumnak.

Az *egyéb* kategóriába sorolt 13 tányérunk között az öblében és a peremén kék pöttyökkel díszített, kék vonaldísszel a peremszélén (65. kép), illetve két azonos kistányér zöld pöttyökkel (66. kép), valamint a peremszélein kék vonaldíszeket viselő tányér (67. kép) és a csak a belső peremszélén kék vonaldíszű tányérunk (68. kép) az egyszerűbbek közé tartozik. A 69. képen látható darab kék peremdíszítése egymással szembefordított apró háromszögekből és a köztük elhelyezett ferde vonalkákból áll. Ezeket Hollóházán gyártották, készítési idejük a XIX–XX. század fordulója, illetve az utolsó kettőé az 1920-as évek. Hat tányérunk peremére geometrikus díszt festettek. Bár motívumuk szinte azonos, más-más színűek (kék és okker) és festésük sem egy kéz munkája. Gyártási helyük: 70. kép – Hollóháza, 71. kép – Apátfalva, illetve Hollóháza, a 72. kép és a 73. képen látható-val egy készletből 4 db, idejük a XIX–XX. század fordulójára tehető. Az utolsó, e kategóriába sorolt tányérunk díszítése kék, az öblében geometrikus nyolcágú csillag, melynek csúcsait kis pontokból álló íves vonalak kötik össze. Peremét apró kisebb-nagyobb pontocskák rendezett alakzata tölti ki (74. kép). Készítési helye Hollóháza, ideje 1870 és 1902 közé tehető. Díszesebb a 75. képen lévő, feltehetően Hollóházán készített tányér, melyen a koronás, színezett pajzsos Kossuth-címer látható.

A keménycserép tányérok katalógusa

1. Tányér (1. kép)

Wilhelmsburg (?), XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében okker virágkosárban vörös rózsa, kék, sárga és vörös szirmú virágszálak, zöld levelek. Peremén két kék vonaldísz által közrefogva, háromszor megismétlődően vörös rózsa zöld levelekkel, köztük kék, egymásba kapcsolódó szögletes horgok. Jelöletlen. Repedt. Átm: 22,5 cm. Ltsz: 63.102.1.

2. Tányér (2. kép)

Kispest, 1924–1950. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében bordó cserépedényben bordó virágok zöld szárakkal és levelekkel. Peremén háromszor megismételve két-két bordó virág zöld szárral és levelekkel. Kívül bordó vonaldísz. Alján zöld gyári pecsét máz alatti lenyomata, alatta ovális keretben „Made is Hungary" felirat, rányomott zöld 378 szám, valamint masszába nyomott „A1LG" kód. Repedt. Átm: 24 cm. Ltsz: 74.49.1.

3. Tányérok (3. kép)

Wilhelmsburg (?), XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében alul-felül piros, közte íves függőleges csíkokból képzett virágcserépben hat piros virágból és két bimbóból álló növény zöld szárral és levelekkel. Peremén három, zöld száron zöld levelekből és kék virágokból álló motívum, peremszélen fekete vonaldísz. Jelöletlen. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 86.16.1 és 86.17.1.

4. Tányérok (4. kép)

Kispest, 1924–1950. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében bordó cserépedényben bordó virágok zöld szárakkal és levelekkel. Peremén háromszor megismételve két-két bordó virág zöld szárral és levelekkel. Kívül bordó vonaldísz. Alján zöld gyári pecsét lenyomata. Repedt. Átm: 24 cm. Ltsz: 73.126.1 és 73.94.1.

5. Tányér (5. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében kék vonaldísz keretezte piros rózsa, kék és sárga virág csokra zöld levelek közt. Peremén fekete indák által összefogott piros virágok zöld levelek között, az indákon három-három sárga x-szel. Peremszélen fekete vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Kopott. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 63.547.1.

6. Tányér (6. kép)

XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros rózsa, kék virág, piros bimbók, zöld szárak és levelek alkotta csokor. Peremén piros rózsákból, kék virágokból és zöld levelekből álló virágfüzér, peremszélen piros vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy: címerpajzsban „FRNN", a pajzs fölött stilizált korona, lentebb 73 szám. Repedt. Átm: 22,5 cm. Ltsz: 63.548.1.

7. Tányér (7. kép)

Miskolc, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros rózsa, mellette kék és bordó virág zöld levelekkel. Peremén piros rózsák, kék virágok, zöld és bordó levelekből álló sor. Peremszélen kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Több helyen kopott. Átm: 23,5 cm. Ltsz: 65.69.3.

8. Tányér (8. kép)

Hollóháza, XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében bordó rózsa, kék és lila virág, zöld levelek. Peremén bordó rózsák, kék virágok, zöld és lila levelek alkotta koszorú. Peremszélen bordó vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23,5 cm. Ltsz: 84.5.1.

9. Tányér (9. kép)

Regéc (Telkibánya), XIX. század közepe. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében bordóslila rózsa négy kék virággal, zöld szárakkal és levelekkel. Peremén sötétszürke és kék vonaldísz között kék jégcsapszerű motívumsor alkotta kördíszítés. Kopott, anyaga több helyen mállik. Alján benyomott „REGÉTZ 1" gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 86.110.1.

10. Tányér (10. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében bordó rózsa és színes virágok alkotta csokor zöld levelekkel. Peremén három bordó rózsa és kék virág zöld levelekkel motívum váltakozik bordó, kék, sárga kettős levelekkel. Peremszélén bordó vonaldísz. Repedt. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 22 cm. Ltsz: 88.96.1.

11. Tányér (11. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros rózsa zöld szárral és levelekkel, körötte négy kisebb piros virág zöld szárral és levelekkel. Peremén két piros vonaldísz. Repedt, csorba. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 72.74.1.

12. Tányér (12. kép)

XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében nagyobb kék rózsabimbóval, szárral és levelekkel, körötte négy kisebb rózsaszál. Peremén két kék vonaldísz között négy kisebb kék rózsa. Jelöletlen. Ép. Átm: 22 cm. Ltsz: 75.170.1.

13. Tányér (13. kép)

Hollóháza, XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében háromszög alakban elhelyezett három piros rózsa és három rózsabimbó zöld levelekkel. Pereme két barna vonaldísz között egészében pirosra festett, ebben két lila rózsa és bimbó zöld levelekkel és két kék ibolyacsokor zöld szárral és levelekkel. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23,2 cm. Ltsz: 2014.214.01.

14. Tányér (14. kép)

Hollóháza (?), XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében lila rózsa, piros és kék virágok, zöld szár és levelek képezte csokor. Pereme két barna vonaldísz között egészében

pirosra festett, ebben három lila rózsa és bimbó zöld levelekkel, barna szárral. Jelöletlen. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 2014.216.01.

15. Tányér (15. kép)

XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében szélesebb vonaldísz által körítve kopott piros rózsák és zöld levelek. Peremén három ismétlődő piros rózsa és piros bimbó zöld leveles száron. Kopott. Jelöletlen. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 73.129.1.

16. Tányér (16. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében egy szál kék és egy szál piros virág alkotta csokor zöld levelekkel. Peremén két piros vonaldísz között sűrűn felfestett piros hullámzó díszítés. Erősen kopott, repedt. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.1.190.

17. Tányér (17. kép)

Hollóháza, XIX. század vége – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében bordó rózsa és más virágok zöld levelekkel. Peremén két piros vonaldísz között háromszor piros levélmotívumok és barna száron bordó levélkék. Erősen kopott. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 76.3.1.

18. Tányér (18. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében három piros virág (rózsa?) kék szárral és levelekkel. Peremén öt zöld virág levelekkel és szárral. Peremszélen sötétbarna vonaldísz. Alján benyomott gyári jel. Ép. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 74.63.1.

19. Tányér (19. kép)

Wilhelmsburg (?), XIX. század vége. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében két piros rózsa és egy bimbó, zöld levelekkel. Peremén három szélesebb (okker, lila és világossárga) vonaldísz. Jelöletlen. Átm: 20 cm. Ltsz: 79.3.1.

20. Tányér (20. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében kék kereszt, melyet két oldalán barna leveles inda fon körül, két oldalán egy-egy piros rózsa, alul kék virág, zöld levelek. Peremén kék geometrikus motívumok alkotta szegélyt tagolva két kék vonaldísz között három piros virág zöld levelek között. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 87.28.1.

21. Tányér (21. kép)

Hollóháza, XX. század első fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében stilizált piros és zöld virágot zöld indára fűzött piros tulipánsor körít. Peremén két piros vonaldísz között hat piros-zöld virág. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 63.98.1.

22. Tányér (22. kép)

Miskolc, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében három kék búzavirág zöld szárral és levelekkel. Peremén háromszor megismételve leveles zöld száron négy-négy búzavirág, kívül kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 22,5 cm. Ltsz: 73.40.1.

23. Tányér (23. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében három piros szegfű zöld szárral és levelekkel. Peremén négy piros gabonakalász szárral és levelekkel. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 74.192.1.

24. Tányér (24. kép)

Hollóháza, XIX. század vége – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében egy zöld száron három kék búzavirág zöld levelekkel. Peremén ugyanez háromszor megismétlődik. Szélén kék vonaldísz. Ép. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 86.109.1.

25. Tányér (25. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében két piros szegfű zöld szárral és levelekkel, peremén három kék kalász gabonaszállal. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.27.2.

26. Tányér (26. kép)

Hollóháza, XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros szegfű zöld levelekkel, alatta és két oldalán zöld indás-leveles száron három piros virággal. Peremén körben piros szegfűs, zöld leveles és piros virágos motívumsor, peremszélen sötétbarna vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy, alatta benyomott 37 szám. Csorba. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.140.1.

27. Tányér (27. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében kék szegfű zöld szárral és levelekkel. Peremén három ugyanilyen virágmotívum, legszélén kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.146.1.

28. Tányér (28. kép)

Telkibánya, XIX. század 3. harmada. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében kék búzavirág három kis kék virággal, sárga levelekkel és szárral. Peremén ugyanezen virágokból álló összefüggő motívumsor, legkívül kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23,2 cm. Ltsz: 75.1.1.

29. Tányér (29. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében zöld leveles száron öt kék virág. Peremén három zöld virág, levél és szár motívum, legszélen barnás vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 86.95.1.

30. Tányér (30. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében három piros virág zöld szárral és levelekkel, peremén három helyen egy-egy zöld száras és leveles kék virággal. Peremszélen sötétbarna vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 84.23.1.

31. Tányér (31. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros pötytyökből álló virág zöld szárral és levelekkel. Peremén kék vonaldísz, alatta háromszor megismételt négy-négy kék pöttyökből festett virág zöld szárral és levelekkel. Ép. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 76.5.1.

32. Tányér (32. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében három piros virág zöld szárral és levelekkel, peremén három helyen egy-egy zöld száras és leveles kék virággal. Peremszélen sötétbarna vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 84.96.1.

33. Tányér (33. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében három piros virág zöld szárral és levelekkel. Peremén négy ugyanilyen virág, peremszélen kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Kicsit kopott. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.135.1.

34. Tányér (34. kép)

Kispest, 1924–1950. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében két piros virág zöld szárakkal és levelekkel, kicsi piros virágokkal. Peremén három piros virágos, zöld száras és leveles motívum, peremszélen barna vonaldísz. Alján máz alatti zöld gyári pecsét, alatta oválisban „Made in Hungary” felirat, 210 szám. Csorba. Átm: 23,9 cm. Ltsz: 74.50.1.

35. Tányér (35. kép)

Bélapátfalva, XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében egy zöld leveles száron három kék virág és egy kék bimbó. Peremén háromszor ismétlődik egy-egy piros virág és bimbó zöld szárral és levelekkel, peremszélen kék vonaldísszel. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.141.1.

36. Tányér (36. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében három kék virág zöld szárral és levelekkel. Peremén négy ugyanilyen virágmotívum, legszélén kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 74.193.1.

37. Tányér (37. kép)

Telkibánya, XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öblében kék kis virág zöld levelekkel. Peremén négy kis kék virág, legszélén kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 22,5 cm. Ltsz: 75.3.1.

38. Tányér (38. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében három, kék pontokból álló virág zöld szárral és levelekkel. Peremén négy ugyanilyen növénymotívum. Peremszélen kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23,2 cm. Ltsz: 73.26.1.

39. Tányér (39. kép)

Bécs (?), XX. század eleje. Keskeny, meredek perem sekély öböllel. Öblében piros, kék és lila virágok zöld levelekkel, öbölszélen szélesebb okker vonaldísz. Peremén három lila oválisban piros, kék és zöld telt ovális dísz, háromszor két lila, piros és kék virág zöld levelekkel, közöttük szakaszonként vonalcsíkkal kettéosztva hullámvonalak. Peremszélen vonaldísz. Alján benyomott ”HARDMUTH” felirat. Ép. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 86.21.1.

40. Tányér (40. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, sekély perem lapos öböllel. Öble díszítetlen. Pereme felső háromnegyedét elfoglalóan zöld száron lilás rózsa és bimbó sárga levelekkel, közöttük lila szárakon lila levelek. A perem szélén lila vonaldísz. Ép. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 88.97.1.

41. Tányér (41. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében négy piros virág, zöld levelek, barna szár. Peremén körben négy piros és négy zöld tulipán között kettesével elhelyezett kék virág alkotta motívumfüzér. Peremszélen piros vonaldísz. Ép, öblének ábrája erősen kopott. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23,2 cm. Ltsz: 73.1.178.

42. Tányérok (42. kép)

Kispest, 1924–1950. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Peremén felül két piros pipacs, kék búzavirág, sárga kalászok, zöld szár és levelek alkotta csokor, szemben vele kisebb piros pipacs, kék búzavirág és sárga kalász zöld szárral és levelekkel, két oldalt még kisebb, egy-egy piros pipacs, kék búzavirág és sárga kalász zöld levéllel. Csorba. Alján máz alatti zöld gyári pecsét. Átm: 23,5 cm. Ltsz: 73.127.1 és 73.162.1.

43. Tányér (43. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében összekötött gabonakéve, kötésébe egy sarló szúrva, mellette két oldalt zöld sásszerű növények kék és piros virágokkal. Peremén piros, kék, zöld virágok barna leveles szárral összekötve futnak körbe. Peremszélen piros vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 75.14.1.

44. Tányér (44. kép)

XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében kék szőlőlevél kaccsal. Peremén két kék vonaldísz között öt kék kacsos szőlőlevél. Jelöletlen, alján benyomott „2” szám. Ép. Átm: 23,5 cm. Ltsz: 86.108.1.

45. Tányér (45. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében két nagy piros szőlőfürt zöld száron, zöld kaccsal és levelekkel. Peremén három világoszöld szőlővessző kacsokkal és levelekkel. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 63.553.1.

46. Tányér (46. kép)

Apátfalva, XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében barna virágkosárban egy piros és egy kék szőlőfürt, zöld levelek. Peremén két kék vonaldísz között három piros, három kék szőlőszem-kupac váltakozik zöld szőlőlevelekkel és kacsokkal. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 72.62.1.

47. Tányér (47. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében két piros szőlőfürt zöld szárral, kacsokkal és levelekkel. Peremén három piros szőlőfürt zöld szárral, levéllel és

kacsokkal. Peremszélen sötétbarna vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 23,5 cm. Ltsz: 73.107.1.

48. Tányér (48. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében színes életképen kalapos, botos, többrétegű köpenyes férfi bordó ruhás, kötényes, fejkendős leány kezét fogja egy zöld füves, piros és sárga virágos mezőn. Peremén belül szélesebb, kívül keskenyebb vonaldísz között piros rózsákból és bimbókból, zöld levelekből álló motívumsor fut körbe. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 63.100.1.

49. Tányér (49. kép)

Wilhelmsburg (?), 1910-es évek. Keskeny, meredek perem nagy mély öböllel. Öblében két kék uniformisban lévő katona egy temetőben lévő feszület előtt harcol. Peremén kék osztott motívumokból álló díszítés, legkívül egymást követő rövid csíkból és pontból összeállt vonaldísz. Jelöletlen. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.98.1.

50. Tányér (50. kép)

Wilhelmsburg, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében kocsmajelenet: egy cigány hegedül az asztal melletti széken ülő és mulató tollas sapkás férfinak. Peremén felül „Húzd rá czigány" felirat, alsó kétharmadában zöld szárú és levelű piros rózsák és tulipánok alkotta növényfüzér. Ép. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 63.103.1.

51. Tányérok (51. kép)

Kispest, 1924–1950. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében egy fűrészes szélű zöld falevélbe festett pipázó juhász, tulipán és más virágmotívumok közé foglaltan, mellette két oldalt egy-egy fehér bárány. Peremén hat, zöld falevélben stilizált sárga, piros és fehér tulipánmotívum. Peremszélen zöld vonaldísz. Alján máz alatti zöld gyári pecsét. Ép. Átm: 24 cm. Ltsz: 72.74.2 és 73.134.1.

52. Tányér (52. kép)

Altrohlau (?), XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében egy tarka kismadár száll le egy erdőben a földön lévő, három fiókával teli fészekre. Peremén két kék vonal között barna faágak látszanak, valamint három, zöld leveles, piros virágból és bimbóból komponált motívum. Jelöletlen. Repedt. Átm: 22,6 cm. Ltsz: 63.99.1.

53. Tányér (53. kép)

Altrohlau (?), XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében bordó rózsaszál zöld szárral és levelekkel, melyre egy villás farkú tarka kismadár száll. Pereme okker színűre festett, plasztikus virágos, indás és leveles motívumsorral. Jelöletlen. Csorba. Átm: 23,2 cm. Ltsz: 63.545.1.

54. Tányér (54. kép)

Altrohlau, XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros virágos és bimbós, zöld és barna leveles faágon színes madár ül. Egész peremét két sorba rendezett piros, fehér és zöld téglalapok töltik ki. Alján benyomott „Nowotny Altrohlau" felirat. Repedt. Átm: 22,8 cm. Ltsz: 86.20.1.

55. Tányér (55. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros és kék virágos bokorágon tarka madárka ül. Peremén két sötétbarna vonaldísz közét kék sáv tölti ki. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 21,8 cm. Ltsz: 79.5.2.

56. Tányér (56. kép)

Apátfalva, XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében piros és kék virágos bokorágon tarka madárka ül. Peremén két sötétbarna vonaldísz közét kék sáv tölti ki. Alján benyomott gyári jegy. Repedt. Átm: 22 cm. Ltsz: 79.5.1.

57. Tányér (57. kép)

Telkibánya, XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében három repülő kék madár. Peremén két bordó vonaldísz között öt hasonló madár. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 75.2.1.

58. Tányér (58. kép)

Miskolc, XIX. század vége. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében „Klári" felirat, melyet felül nyitott, piros rózsából, két-két kék és piros virágból, világoszöld levelekből összeállított koszorú ölel. Hullámos peremén kívül szélesebb, beljebb két keskeny sötétbarna vonaldísz. Alján gyári fenékjegy. Ép. Átm: 24,2 cm. Ltsz: 74.170.1.

59. Tányér (59. kép)

Hollóháza, XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében „Borcsa" felirat körül bordó virágból kétfelé kinövő kék levelű, bordó virágos, tulipános inda. Peremén piros, fehér és zöld vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 2016.118.1.

60. Tányér (60. kép)

Telkibánya, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében „Isten hozott Zsuzsi" feliratot balról ölel egy piros rózsából, két kék és egy piros virágból álló, zöld szárral és levelekkel összekötött kompozíció. Pereme két piros vonaldísz közét kitöltő széles kék sáv. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 83.48.1.

61. Tányér (61. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében írott betűs „Éljen a király!" felirat, melyet alul piros rózsák, két oldalán szimmetrikus négy kék, három piros virágból, sötétzöld szárból és levelekből álló koszorú körít, felül egy-egy piros bimbóval. Peremén két piros vonaldísz között három piros virág piros levelekkel, köztük három sorba rendezett kék hatágú csillagkitöltéssel. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 75.185.1.

62. Tányér (62. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek, hullámos szélű perem nagy, mély öböllel. Öblében két szimmetrikusan elhelyezett, hangsúlyos bordó virágból, mellette két kék kisebb virágból és zöld levelekből álló motívum, közöttük kék „Éljen a Haza" felirat. Peremén (belülről kifelé haladva) egy szélesebb sárga, két keskeny barna és egy szélesebb kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 24 cm. Ltsz: 63.552.1.

63. Tányér (63. kép)

Altrohlau, 1867. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében fekete vonalas metszeten a koronás magyar címer, melyet alul és kétoldalt két tölgyfaág keretez. Legalul írott betűs „Emlek 1867" felirat. Teljes felületén világosbarna peremét plasztikus indás-leveles virágmotívum sor díszíti. Peremszélen két sor fehér vonaldísz. Alján benyomott „NOWOTNY ALTROHLAU" felirat. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 63.104.1.

64. Tányér (64. kép)

Bélapátfalva, XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében „És ne vigy minket a kisértetbe de szabadits meg a gonosztól Amen!" felirat, a peremre kimenően alul bordó rózsa, mellette kétfelől kék és bordó virágok zöld levelek között, legfelül egy-egy sárga kalász. Peremszélen kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 75.187.1.

65. Tányér (65. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében középen egy, körötte szimmetrikusan hat kék pötty. Peremén hat kék pötty, peremszélén kék vonaldísz. Repedt. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 23 cm. Ltsz: 63.101.1.

66. Kistányérok (66. kép)

Kispest, 1924–1950 között. Teáscsésze alá való. Keskeny, lapos perem sekély öböllel. Peremén két körben elhelyezett zöld pöttyök. Alján máz alatti zöld pecsételt gyári jegy, alatta ovális keretben „Made in Hungary" felirat. Kopott. Átm: 11,2 cm. Ltsz: 88.101.1 és 88.101.2.

67. Tányér (67. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Peremén két keskenyebb, legkívül szélesebb kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.145.1.

68. Tányér (68. kép)

Hollóháza, 1939–1949 között. Keskeny, sekély perem lapos öböllel. Hullámos peremén plasztikus díszítés, peremének öböl felőli szélén kék vonaldísz fut körbe. Alján zöld máz alatti gyári jegy. Kopott. Átm: 25 cm. Ltsz: 73.1.177.

69. Tányér (69. kép)

Hollóháza, 1920-as évek. Keskeny, meredek perem lapos öböllel. Peremén apró kék, egymással szemben felfestett háromszögekből és ferde vonalkákból álló vonaldísz, kívül rajta keskeny vonalcsík. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 24 cm. Ltsz: 75.63.1.

70. Tányér (70. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öble díszítetlen. Peremén két keskeny fekete vonaldísz között kék kontúros fekete geometrikus vonalmotívumok, szélén keskenyebb kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 72.61.1.

71. Tányér (71. kép)

Apátfalva, XIX–XX. század fordulója. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öble díszítetlen. Peremén két keskeny barna vonaldísz között kék kontúros barna geometrikus vonalmotívum, szélén vastagabb kék vonaldísz. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 73.99.1.

72. Tányér (72. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öble díszítetlen. A perem szélén lévő fekete és okker vonaldísz, valamint az öböl peremén körbefutó fekete vonaldísz között fekete és okkersárga geometrikus díszek vonalba rendeződve futnak körbe. Ép. Alján benyomott gyári jegy. Átm: 22,5 cm. Ltsz: 84.63.1.

73. Tányérok (73. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem nagy, mély öböllel. Öble díszítetlen. A perem szélén futó sötétzöld és okker vonaldísz, valamint az öböl peremén látszó sötétzöld vonaldísz között sötétzöld és okkersárga geometrikus díszek vonalba rendeződve futnak körbe. Ép. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 22,7 cm. Ltsz: 73.156.1, 73.157.2, 73.158.4, 73.159.4.

74. Tányér (74. kép)

Hollóháza, XIX. század 2. fele – XX. század eleje. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében nyolc ágú kék csillag, melynek belsejében kilenc pötty, rajta kívül két-két csúcsáról induló, pöttyökből képzett íves vonal. Peremét két kék vonaldísz között kék pontokból és cseppekből rajzolt félkörök, félvirágok és pontok töltik ki. Alján benyomott gyári jegy. Ép. Átm: 23 cm. Ltsz: 84.6.1.

75. Tányér (75. kép)

Hollóháza(?), XIX. század 2. fele. Keskeny, meredek perem mély öböllel. Öblében a koronás magyar címer, alatta két zöld tölgyfaág. Peremén piros, zöld és kék virágokat piros indás levelek kötnek össze, peremszélen piros vonaldísz. Jelöletlen. Repedt. Átm: 23 cm. Ltsz: 75.171.1.

Irodalom

Bihari-Horváth 2012.

Bihari-Horváth László: A keménycserép tányér. Tárgytipológia és katalógus a Kurucz Albert Falumúzeum Pallás-gyűjteményéből. Észak-bihari tárgykatalógusok 1. Konyár Nagyközség Önkormányzata, Konyár 2012.

Csifféry 1996.

Csifféry Gergely: Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében. Tanulmányok Heves megye történetéből 14. Heves Megyei Levéltár, Eger 1996.

Csifféry 1997.

Csifféry Gergely: A bélapátfalvi keménycserép. Studia Agriensia 18. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger 1997.

Gömöri 2005.
Gy. Gömöri Ilona: Cserép-, keménycserép- és üvegedények. In: Heves megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Petercsák Tivadar – Veres Gábor. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger 2005. 203–240.
Katona 1977.
Katona Imre: Miskolci kőedénygyárak. Borsodi kismonográfiák 4. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1977.
Katona 1978.
Katona Imre: A magyar kerámia és porcelán. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1978.
Katona 1986.
Katona Imre: Az első magyar porcelángyár (Telkibánya). Borsodi kismonográfiák 24. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1986.
Kápolnai 1972.
Kápolnai Iván: A Gránit gyár 50 éve. Finomkerámiaipari Művek Gránit Csiszolókorong- és Kőedénygyár, Budapest 1972.
Molnár 1971.
Molnár László: A városlődi kőedénygyár (1866–1950). *VMMK* 10. 1971. 275–299.
Pálfi 2008.
Pálfi József: A hollóházi porcelán. Hollóházi Porcelán Manufaktúra Zrt., Hollóháza 2008.
Verebélyi 2016.
Verebélyi Kincső: Bihari-Horváth László: A keménycserép tányér. Tárgytipológia és katalógus a Kurucz Albert falumúzeum Pallás-gyűjteményéből. *Ethnographia* 2016: 2. 340–341.
Veres 1997.
Veres László: Üveg és keménycserép. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Fügedi Márta. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1997. 297–314.

Páll István

e-mail: pallistvan@freemail.hu

Catalogue of the stoneware from the collection of the Vasvári Pál Museum of Tiszavasvári

Painted plates

The aim of the author is to start the catalogisation of stoneware kept in the Tiszavasvári museum that has in its collection more than 300 such items. As a beginning, the author chose the painted plates. His intention is to evaluate the complete stoneware material kept there (and later, to catalogue all the stoneware objects in the museum institutions of Szabolcs-Szatmár-Bereg County), so he represents in this article all factory marks found not only on the plates, but on the rest of stoneware objects. Naturally, not only the marks, but the factories are introduced so that through their history the reader could get an idea about those processes, changes, foundations and liquidations of factories during which these industries sometimes flourished and sometimes got bankrupt.

As to the almost 80 stoneware plates kept in the collection, the system of their classification is also introduced in the study: they are listed not according to their place of production, but according to the motifs of their decoration. The first theme shows the greatest variety. Here the favourite motifs

are the plants, among them the rose on the first place. The second one represents human depictions, while the third the animal ones (they are represented only by birds and two lambs). The fourth theme includes descriptions (mainly female names) and the fifth includes stoneware plates with other motifs.

The closing chapter of the study is a plate catalogue in which all the decorated plates of the museum are listed. These are products of a factory functioning from the first third of the 19th century up to the nationalisation of 1948. Each peace got a detailed description and photo.

István Páll

e-mail: pallistvan@freemail.hu

1. kép / Fig. 1

2. kép / Fig. 2

3. kép / Fig. 3

4. kép / Fig. 4

5. kép / Fig. 5

6. kép / Fig. 6

7. kép / Fig. 7

8. kép / Fig. 8

9. kép / Fig. 9

10. kép / Fig. 10

11. kép / Fig. 11

12. kép / Fig. 12

13. kép / Fig. 13

14. kép / Fig. 14

15. kép / Fig. 15

16. kép / Fig. 16

17. kép / Fig. 17

18. kép / Fig. 18

19. kép / Fig. 19

20. kép / Fig. 20

21. kép / Fig. 21

22. kép / Fig. 22

23. kép / Fig. 23

24. kép / Fig. 24

25. kép / Fig. 25

26. kép / Fig. 26

27. kép / Fig. 27

28. kép / Fig. 28

29. kép / Fig. 29

30. kép / Fig. 30

31. kép / Fig. 31

32. kép / Fig. 32

33. kép / Fig. 33

34. kép / Fig. 34

35. kép / Fig. 35

36. kép / Fig. 36

37. kép / Fig. 37

38. kép / Fig. 38

39. kép / Fig. 39

40. kép / Fig. 40

41. kép / Fig. 41

42. kép / Fig. 42

43. kép / Fig. 43

44. kép / Fig. 44

45. kép / Fig. 45

46. kép / Fig. 46

47. kép / Fig. 47

48. kép / Fig. 48

49. kép / Fig. 49

50. kép / Fig. 50

51. kép / Fig. 51

52. kép / Fig. 52

53. kép / Fig. 53

54. kép / Fig. 54

55. kép / Fig. 55

56. kép / Fig. 56

57. kép / Fig. 57

58. kép / Fig. 58

59. kép / Fig. 59

60. kép / Fig. 60

61. kép / Fig. 61

62. kép / Fig. 62

63. kép / Fig. 63

64. kép / Fig. 64

65. kép / Fig. 65

66. kép / Fig. 66

67. kép / Fig. 67

68. kép / Fig. 68

69. kép / Fig. 69

70. kép / Fig. 70

71. kép / Fig. 71

72. kép / Fig. 72

73. kép / Fig. 73

74. kép / Fig. 74

75. kép / Fig. 75

Gyermekviseletek Nyírbátorban a XX. század első évtizedeiben

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei
Viselettörténeti sorozat
III.

Ratkó Lujza

A Jósa András Múzeum évkönyvének 2008. évi kötetében megkezdett viselettörténeti sorozatunk[1] harmadik részeként a nyírbátori gyermekviseleteket elemezzük a Báthori István Múzeum üvegnegatív-gyűjteménye alapján. A feltehetően az 1910-es évekből származó fotógyűjteménynek mindenekelőtt viselettörténeti szempontból van komoly jelentősége, hiszen e kor viseleteiről megyénk vonatkozásában csak nagyon gyér forrásokkal rendelkezünk. A fotókat nagy valószínűséggel Vadász Elek nyírbátori gyógyszerész készítette, akinek az iparhatósági iratok szerint 1915–1918 között volt engedélye a fényképész tevékenységre. Valószínű, hogy a képeken látható környezet sem más, mint a patika udvara és terasza, ahol – műterem híján – a képek többsége készült (Szabó 2008. 409.). A fényképész azonban nem mondott le a műtermi körülményekről, hanem kis asztalkával, székekkel, vázába tett virággal igyekezett hasonló miliőt teremteni. Ugyancsak a fotó minél szebb kivitelezésének szándéka érezhető azon, hogy a gyerekek és a nők kezébe virágokat vagy a kert növényeiből letört ágakat adott a fotós, és gyakran még a ruhájukra is virágbokrétát tűzött – alaposan „felvirágozta" a kamerája elé kerülőket.

Az 1221 fénykép közül 268 képen látható egy vagy több gyerek, legtöbbször anyjával vagy más nőrokonával (pl. feltételezhetően nagyanyjával) együtt. A 2-3 gyerek teljesen általános, de nem ritka a 4-5 gyerekes család sem. A család férfitagjainak jelenléte sokkal ritkább, ami nyilvánvalóan a háborús időszakkal magyarázható, s ha fel is bukkannak a képeken, akkor gyakran katonai egyenruhában. A gyerekek életkora széles skálán mozog a csecsemőtől egészen az ifjúkor küszöbén álló serdülőkig, így jól nyomon követhető a viseletek életkor szerinti alakulása. A gyerekek számából és a paraszti, polgári, valamint „úri" viseletek arányából képet kapunk Nyírbátor korabeli népességéről és társadalmi összetételéről.[2] Ugyanígy fontos életmódbeli és társadalomnéprajzi tanulságokkal szolgálnak a fényképeken látható játékok, a gyerekek kedves tárgyai, amelyek révén a kor családi és gyerekéletébe nyerhetünk bepillantást.

---

[1] Ratkó 2008. A megye gyerekviseleteinek összefoglalását lásd Ratkó 2014. 613–621.

[2] Nyírbátor 1910-ben a maga cca. 7800 lakosával megyei viszonylatban is jelentősebb településnek számított (vö. Ratkó 2008. 421.).

Pólyás gyermekek

Csecsemők – pár hetes, hónapos gyerekek – viszonylag ritkán, az 1221 fotó közül mindössze 13 képen fordulnak elő.[3] Az ő „öltözékük" nagyjából egységesnek mondható: mindegyik gyermek nagyobb méretű tollpárnába van tekerve, s többségük két-háromujjnyi széles szövött szalaggal átkötve. Nyírbátori adatunk nincs arra, hogy hívták a csecsemőöltözéknek ezeket a darabjait, de a megye más területein *párna (pólyás párna, pólyapárna, kis párna)* illetve *párnakötő, pólyakötő* volt a nevük (Luby 2002. 156., Nyárády 1964. 147., Csiszár–Felhősné 1983. 43.). A képek tanúsága szerint tehát ebben az időszakban nem ismerték még kisvárosi polgári körökben sem a vattával bélelt, téglalap alakú, hosszúkás pólyát. A képek túlexponáltsága miatt nem mindig vehető ki, hogy milyen módon *pókázták be* a gyereket, de néhány fotón jól látható, hogy a párnát sarkára fordították, és úgy csavarták bele a kicsit, hogy a feje az egyik párnacsúcshoz esett (1. kép). A *pólyapárná*nak ezt a sarkát általában madeirából varrt fodorral szegték, amely szépen keretezte a gyerek fejét. Ez elsősorban a legkisebbekkel kapcsolatban mondható el, ugyanis a nagyobbacska, már karra ültethető gyerekekre – már amennyire ez a képeken kivehető – zsákszerűen tekerték rá a párnát, s míg a pár hetes csecsemőknek csak a feje, illetve a keze látszik ki, addig a nagyobbaknak már kint van a felsőtestük is. Egy-két példa akad a kezeket leszorító archaikus pólyázási módra: ezekben az esetekben a gyerek karja is le van kötözve, nyakig be van pólyázva.[4]

A *pólyás párná*nak két fajtáját láthatjuk a képeken. A hétköznapra valót egyszerű, díszítetlen fehér vászon (gyolcs) vagy mintás huzat fedi. Az ünnepi *párna* ezzel szemben minden esetben fehér huzatú, és két-négyujjnyi széles madeirafodor szegélyezi azt a sarkát (esetleg oldalát – ez nem mindig dönthető el a képek alapján), ahol a gyerek feje nyugszik.[5] A tizenháromból mindössze öt esetben találkozunk díszítetlen huzattal: három fehérrel, egy csíkossal és egy pöttyössel; az előforduló másik csíkos huzatú párnát mintha saját anyagából varrt fodor díszítené (a kép életlensége miatt ez nem látszik egyértelműen). Feltételezhetően a fényképezkedés ünnepi alkalmával magyarázható, hogy a képek többségén ünnepi *pólyás párná*t látunk.

A *párnakötő*nek ugyancsak két fajtáját fedezhetjük fel a képeken. A tizenháromból nyolc esetben kb. háromujjnyi széles, különböző mintájú szövött bolti szalagokkal van átkötve a *párna*. Három képen a szövött szalag végéhez varrt pertli vagy színes selyemszalag szolgál megkötőül. Egy esetben világos (fehér?), vélhetően selyemszalag a *pólyakötő*, két képen pedig nem látszik, hogy mivel van átkötve a párna; ezek közül az egyiken egy madeirával szegett fehér takaró van a gyereken. Mindössze három olyan nagyobbacska gyerek van, akiknek a *párnája* nincs átkötve: ők csak hónaljig vannak bebugyolálva a *párná*ba.

Luby Margit gyűjtései szerint Szatmárban gyakran az újszülött keresztanyja volt az, aki az egyéb ruhafélék mellett a *pólyás párná*ról gondoskodott. Érdekes hiedelem kapcsolódott a *párna* elkészítéséhez: úgy tartották, hogy nem szabad *dugott* (tömött) libának vagy kacsának a tollával megtölteni, mert „rettegős" lesz a gyerek. *Párnakötő*nek boltban vettek selyemszalagot vagy díszes szövött pántlikát, amelyet gyakran még külön ki is hímeztek. Lányoknak rózsaszín, fiúknak kék vagy kékkel kivarrott illett. A nagy becsben tartott gyereknek pirosat vettek, amelyről úgy tartották, hogy *szemveréstül* is jó, azaz hatásos szemverés ellen (Luby 2002. 156.).

---

[3] Luby Margit szatmári gyűjtései szerint a kicsi gyereket 7-8 hónapos koráig *szopós*nak, 8 hónap után *karonülős*nek nevezték (Luby 2002. 144.).

[4] Lásd ehhez Kapros 1986. 177., Korkes 1992. 34.

[5] Ilyen sarkukon díszített *párnahajak* a vásárosnaményi Beregi Múzeum gyűjteményében is megmaradtak, ami arra utal, hogy valamikor Beregben ugyancsak a sarkos pólyázási mód lehetett általános.

Ajakon a kisebb méretű, 1x1 méteres párnának *parasztpárna*, az 1,5x1,5 méteres nagyobbnak pedig *úri párna* volt a neve. A *párnahaj*at az alkalomhoz illően váltogatták. Ünnepre (templomba vagy vendégségbe) selyemcsíkos fehér batisztot húztak, amelyet *égszín* virágos fehér szövet *párnakötő*vel tekertek körül, s a végébe varrt piros pántlikával kötöttek meg. A hétköznapi *párnahaj*at kevésbé kényes zefírből vagy piros kartonból varrták, és egyszerűen gatyamadzaggal kötötték körbe (Nyárády 1964. 147.).

A *pólyás párná*ból a képeken a kicsiknek csupán a feje és a karja látszik ki, ezért sok mindent nem lehet leolvasni az öltözékükre vonatkozóan. A tizenháromból kilenc csecsemőnek a fejét világos, saját anyagából vagy madeirából varrt fodrokkal díszített kis sapka takarja (1. kép). Szatmárban ennek *fejkötő*, Ajakon *főkötő* vagy *fékető* volt a neve. Amennyire a képekről megállapítható, a többségüket valószínűleg gyolcsból varrták, csupán egyről lehet teljes biztonsággal kijelenteni, hogy horgolással készült. Egy nagyobbacska gyerek fejét vastag kötött sapka fedi, egy kisebbé mintha egy világos, apró mintás kendővel lenne bekötve, végül két pólyás feje födetlen.

A gyerekek felsőtestén általában hosszú ujjú, világos, alkalmanként virágmintás vagy petytyes kis *rékli,* esetleg vastagabb kötött felső látható. Szatmárban ezt a *rékli*t a *gyerek*nek (fiúnak) szögletes, a lánynak kerek kivágással készítették (Luby 2002. 157.). Luby Margit és Nyárády Mihály gyűjtéseiből tudjuk, hogy a *rékli* alá hátul nyitott, nyakkorcánál madzaggal szűkebbre vagy bővebbre húzható és megköthető, lábszárig érő kis ingecskét adtak a gyerekre.[6] Két hónapos koráig – míg a köldöke be nem gyógyult – *pupfásli*val (*pupkötél*lel) tekerték körül, altestét pedig *gyermekruhá*val (pelenkával) fedték be. A szegényebbek erre a célra egy tenyérnyi vászonrongyot, úgynevezett *farrongy*ot használtak (Luby 2002. 156.).

Karonülős gyermekek

A *karonülős* gyerekekhez azokat a nagyjából fél-másfél éves kicsiket soroltuk, akik édesanyjuk (vagy más nő rokonuk) karján, ölében ülnek, illetve segítséggel vagy önállóan széken ülnek vagy állnak. Közülük többen még tulajdonképpen pólyás korúak, de a képen *pólyás párna* nélkül szerepelnek. Az összes kép közül 78 ilyet találtunk.

Ennek a korosztálynak nemtől függetlenül egységes viselete egy rendszerint hosszú ujjú, nagyjából lábszárközépig, ritkábban bokáig érő hosszú ruhadarab. Ennek két változata látható a képeken: az egyik egy hosszú, ingszerű darab, míg a másik egy két részből összevarrt, gyakran különböző módokon díszített ruhácska. Általános tendenciának látszik, hogy minél kisebb a gyerek, annál inkább a fehér jellemző az öltözékére, s ahogy nő, úgy öltöztetik egyre inkább mintás anyagú, színesebb, díszítettebb ruhába.

Hosszúing

A 78 közül 46 képen a kicsiknek közvetlenül a testen viselt ruhadarabját, a hosszú ujjú, általában lábszárközépig érő egyszerű ingecskét láthatjuk (2. kép). A *pólyás párna* alá is ezt adták rájuk. Anyaga legtöbbször fehér gyolcs, esetleg vékonyabb vászon vagy valamilyen fehér (világos) alapon pöttyös, ritkán csíkos vagy egyéb apró mintás anyag. A különböző anyagok eloszlását jól jelzi, hogy 26 fehér ingecskére 20 mintás jut. A ruhadarab lefelé bővülő szabása biztosította, hogy a gyerek kényelmesen elférjen benne. Kivétel nélkül mindegyik hátul gombolós (megkötős). Az ing ujja mandzsetta nélkül és keskenyebb-szélesebb mandzsettával egyaránt előfordul, illetve néhány

[6] Szatmárban úgy tartották, hogy „újszülöttre nem szabad ócska inget adni, mert akkor özvegy lesz a párja" (Luby 2002. 156.).

esetben rövidebb, könyökig érő ujjfazonnal is találkozunk. A nyakkivágás túlnyomó többségben kerek, s legegyszerűbb formájában gallér nélküli. Jellemzőbb azonban, hogy a felnőtt női viselethez hasonlóan saját anyagából varrott nagy gallér díszíti. Ezek fazonja a képek rossz minősége miatt gyakran nem vehető ki világosan, de a keskenyebb-szélesebb, gyakran a vállat is takaró kerek gallér mellett hegyes, elöl a mellre lenyúló fazon is előfordul. Egyedi változat a 2. képen látható, szintén levehető, egyszerű inggallér szabású, szélén Margit-cakkal (vagy hímzéssel?) díszített darab, melyet az ing saját gallérja fölé tettek díszként a gyerek nyakába. Itt a gallér díszítése megegyezik az ingujj végére varrt dísszel. Lejjebb még külön foglalkozunk a felgombolható-levehető nyakfodorral és a pártedlivel.

Kantus

Az egyszerű szabású hosszúing mellett a *karonülős* gyerekek másik öltözete egy bonyolultabb szabású, rendszerint díszítettebb ruhácska. Ennek megyeszerte ismert neve a *kantus*, amelyet Ajakon *viganó*nak is neveznek (Muraközi 1992. 193., Nyárády 1964. 148., Ratkó 2014. 615–616.). Egyszerűbb formája nem sokban tér el az *ing*től: esetenként kétrészes szabása, ráncolt, fodros ujja vagy néhány díszítő felhajtás (pié), aljára varrt fodor jelzi, hogy nem *ing*et látunk a képen.

A *kantus* hagyományos formája nem egy-, hanem kétrészes: a csípő, ritkábban a derék vonalában megszabott szoknyaszerű alsó részt keskenyebb-szélesebb rakásokkal vagy ritkább-sűrűbb ráncolással, néhány esetben pedig egymás felé fordított rakásokkal (úgynevezett *hólok*kal) varrták a felsőrészhez (3. kép). A szabásvonalat gyakran a ruha saját anyagából készített keresztpánt vagy elütő színű szalag rávarrásával hangsúlyozták. Egy-két esetben bújtatókba fűzött övvel is találkozunk.

A *kantus* ujja meglehetősen változatos formákat mutat. Bár a képek többségén a széles gallérok, nyakfodrok takarása vagy a felvétel rossz minősége miatt nem látszik az ujjak *kantus*hoz varrásának módja, nagyon valószínű, hogy többségük a szakirodalom által *bevarrott*nak nevezett ujj. A *karonülős* gyerekeknél – főként a legfiatalabbak körében – a leggyakoribb az egyenes szabású, szűk, hosszú ujj. Ennek bősége éppen csak annyi, hogy a gyerek karja kényelmesen elférjen benne. Egy másik ujjfazon a vállnál enyhén ráncolt, az előbbinél bővebb szabású hosszú ujj, amely az alkar és a csukló felé összeszűkül a hosszanti szűkítő bevarrásoknak köszönhetően. A vállban bő fazonnak előfordul kézelős változata is, melynél az ujj bőségét két-háromujjnyi széles mandzsettába fogják bele. Végül a negyedik, gyakori forma a vállban erősen ráncolódó, a könyöknél (a könyök felett vagy alatt) gumival összehúzott bő ujj. Ezek gumírozása gyakran nem egyszeres, hanem többsoros, s mindig kb. kétujjnyi széles fodorban végződik. Legbővebb, rendszerint csipkével díszített vagy a gumírozásnál színes selyemszalaggal átkötött (esetleg átfűzött), puffos ujjnak tekinthető változatait elsősorban kislányokon lehet látni.

A *kantus* nyaka többször gallér nélküli, de gyakran láthatunk a képeken keskenyebb vagy szélesebb, kerek vagy hegyes gallérokat is éppúgy, mint a felnőtt nők öltözékén. Mind rávarrt, mind levehető gallérral találkozunk. A levehető gallér egy sajátos változatáról, a nyakfodorról lejjebb külön is szólunk.

A *kantus* a képeken általában fehér vagy világos, apró mintás anyagból készült – ezek között már jóval több a mintás, mint a hosszúingek között. A leggyakoribb a bors- vagy borsószem nagyságú, elszórt pöttyökből álló minta, de néhány esetben vékony, hosszanti csíkozással is találkozunk. (A pöttyös és a csíkos mintázat egyébként a felnőttek öltözetén szintén gyakran előfordul, nemegyszer egymás mellett.) Gyakori jelenség, hogy a szoknyarészen, ritkábban az ujj váll alatti, felkart fedő részén két-három keskeny hajtást, piét látunk. Ezek funkciója kettős: egyrészt díszítették a ruhácskát, másrészt a gyerek növésével egyet-egyet kibontva közülük meg lehetett hosszabbítani

a *kantus*t vagy az ujját, s így az tovább hordható maradt. A piéken kívül – feltehetően elsősorban a kislányokon – több, két-háromujjnyi széles fodor díszíti a szoknyarész alját. Fodrot elvétve a vállon is találunk. Ugyancsak a kislányoknál fordul elő, hogy a hónalj vagy a mell vonalában színes selyemszalaggal kötik át a ruhát, és elöl, oldalt vagy hátul nagy masnit kötnek rá.

A *kantus* alatt több képen feltehetően hosszúing van: vagy szűk ujja látszik ki a *kantus* rövidebb ujja alól, vagy – alkalmanként madeirával díszített – alja villan ki a szoknyarész alól.

Egészkötény

A *karonülős* gyerekek körében mindössze öt esetben találkozunk a ruha egész elejét eltakaró, hátul gombos vagy megkötős *egészkötő*vel. Az öt esetből még nemigen lehet általános következtetéseket levonni, de bizonyos tendenciák már így is megfogalmazhatók; nevezetesen hogy a két fiú kötényruhája mind szabásában, mind díszítettségében jóval egyszerűbb, mint a három kislányé. A fiúk köténye mindkét esetben egyszínű fehér (világos) anyagból készült egyszerű kerek nyak- és karkivágással, mindenféle díszítés nélkül. Az egyik egyenes szabású, míg a másik lefelé bővülő, amely így jobban követi a *kantus* szoknyaszerűen kibővülő formáját. Mindkettő nagyjából egy tenyérnyivel rövidebb a mintás anyagú *kantus*nál.

A három kislány köténye már nagyobb változatosságot mutat. Jellemző például, hogy mintás anyagból készültek: az egyik fehér (világos) alapon apró pettyes, a másik világos alapon pasztell virágmintás, míg a harmadik színes alapját élénk színű virágminta borítja. Az is megfigyelhető, hogy a karkivágás ívét a vállon mindhárom esetben a kötényruha saját anyagából készített keskenyebb-szélesebb fodor díszíti. Az egyik – mint ahogy nagyításban jól kivehető – hátul széles masnira kötődik. Nem dönthető el egyértelműen, de mintha ennek lekerekített alját kb. háromujjnyi széles, enyhén húzott fodor is díszítené. A három közül a legszebb változatot a 4. képen láthatjuk, amelyen az anyja ölében álló kislány öltözékének egésze elüt szépségével az átlagtól. A piékkel és madeirával díszített *kantus*t mindenekelőtt sűrű, vékony csíkozású, szélesebb szövött csíkmintájú, háziszőttesnek (?) tűnő anyaga teszi különlegessé, míg a két részből szabott, lekerekített aljú *egészkötény*t nemcsak szép mintás anyaga, a vállát és az alját díszítő fodrok, hanem a nyakán, mellrészén és az alján látható, világos cérnával varrt duplasoros díszítővarrások is szebbé teszik az átlagnál.

Nyakfodor, pártedli

A nagyobbacska, 2–10 éves gyerekek viseletére jellemző nyakfodor, ajaki nevén *mizli* – ha nem is nagy számban, de – már az egész kicsik nyakában is feltűnik. Hat olyan képet találtunk, ahol nagy valószínűséggel ilyen felgombolható, keskeny pántba ráncolt, madeirából varrt fodorgallért visel a gyerek (a képek rossz minősége miatt ez nem mindig dönthető el egyértelműen).

Pártedlivel mindössze négy esetben találkozunk a képeken (5. kép.). Előfordulásuk mindenképpen érdekes, hiszen az egyszerű kerek szabású, nyakba akasztható, a mellet takaró előkét kifejezetten etetéskor használták, hogy megóvják a gyerek ruháját a bepiszkolódástól. Előfordulásukat a fényképezés különleges alkalmával feliratuk magyarázhatja: erős nagyításban ugyanis két képen folyóírással írt, feltehetően hímzett felirat fedezhető fel, melyek a képek rossz minősége miatt felnagyítva is csak nagyjából olvashatók. Az 1170-es leltári számú képen látható pártedli valószínű felirata: „Akkor sírok, (a)mikor nekem teccik!” Az 1891. képen a szélen körbefutó hímzett huroksorral díszített pártedlin a betűk a „papa kedvencze” feliratot formázzák. Könnyen elképzelhető, hogy ez utóbbi esetben a pártedli felkötésének érzelmi háttere és egyfajta üzenete volt, hiszen valószínű, hogy a kép a háborúban katonáskodó apa számára készült.

Lábbeli, harisnya

Mint fentebb már említettük, a karonülő gyerekek túlnyomó többsége mezítlábasan, csupasz lábszárral szerepel a képeken. Nagy valószínűséggel közéjük tartoznak a takaróba göngyölt kicsik is. Nyilvánvalónak tűnik az a feltételezés, hogy azokra a gyerekekre nem adtak cipőt, akik még nem tudtak járni, a saját lábukon közlekedőkre viszont már lábbeli került. A cipőt viselő gyerekek száma nagyjából fele a mezítlábasokénak. Cipőjük általában magas szárú, takarja a bokát, csak elvétve látni pántos félcipőt. A cipők orra legtöbbször kerek, sarkuk pedig vagy egészen alacsony, vagy egyáltalán nincs. Gyakoribb köztük az oldalt egysorosan gombolódó fazon, a fűzős valamivel ritkább.

A cipős gyerekek lábszárán minden esetben harisnya van, ami ebben az időszakban még térdig érő, kézzel kötött ruhadarabot jelentett, amelyet gumival vagy szalaggal erősítettek a lábszárhoz. A képeken elsősorban egyszínű, hosszanti bordás kötésű harisnyákat látni, a fehér (világos) jóval ritkább. Két esetben világos alapon keresztben csíkos mintás harisnya is előfordul, melyek csíkját sötétebb, apró rombuszokból álló vízszintes sorok alkotják.

Haj- és fejviselet

A karonülő gyerekek több mint fele (77 közül 47) hajadonfőtt szerepel a képeken. Nemüktől függetlenül – néhány kopasz gyereket leszámítva – egyformán rövid hajúak. A frizurájukra édesanyjuk szemmel láthatóan nem fordított túl sok gondot: legtöbbjük haja fésületlen vagy kócos, bár akad néhány oldalra, illetve homlokba fésült, sőt, talán hajolajjal (?) vékony tincsekbe ragasztott haj is. Mindössze három kislány fején fordul elő szalag (egyikőjüknek még haja sincs): az egyujjnyi széles fehér (világos) selyemszalag kettőnek a feje tetején baloldalt van átkötve kis masnival, míg a harmadiknak egy vékony hajtincsébe kötötték bele a szalagcsokrot.

A többi gyerek valamilyen fejfedőt visel: többségük az asszonyok főkötőjéhez hasonló szabású, az egész fejet befedő, áll alatt megkötött *fejkötő*t. A fehér gyolcsból varrt – esetleg horgolt vagy kötött színes – főkötőt minden esetben fodrokkal, (madeira)csipkével díszítették, ami szépen keretezi a kicsik arcát (6. kép; lásd még 3–4., 18. kép). A *fejkötő* mellett kisebb számban, de annál változatosabb fazonokban találunk különböző sapkákat a gyerekek fején, az egyszerű kötött sapkától kezdve a katonai sapkán keresztül a kalapig és a bárányból kucsmáig elmenően (7. kép).

Takaró

A legkisebbek öltözékének sajátos kiegészítője egy négyszögletes, nagyjából vállkendő nagyságú terítő, amellyel a gyerekek alsótestét takarták le. A takaróként funkcionáló terítőbe azokat a pólyából már kinőtt, de valószínűleg járni még nem tudó kicsiket csavarták bele, akikre még nem húztak cipőt és harisnyát, s akiknek csupasz lábszárát be kellett fedni valamivel. (A harisnyába-cipőbe öltöztetett gyerekek között mindössze egynél fordul elő ez a kiegészítő.) Néhány esetben a fényképezőgép lencséje előtt kitakarták a gyereket, és a terítőt az ölben vagy karon ülő gyerek alá terítették.

A takarónak három fajtája figyelhető meg a képeken. A legegyszerűbb, valószínűleg hétköznap használt változata valamilyen nagykendő: kockás, rojtos szövetkendő vagy vastag, kötött, rojtos *hárászkendő* (3. kép), illetve egy esetben egy nagyméretű, virágmintás fejkendőbe bugyolált gyerekkel is találkozunk. Ezek a kendők nyilvánvalóan nem a gyerekek, hanem az anyjuk ruhatárából való darabok. Ilyen mindössze négy található a képeken.

A takaró másik, legnagyobb számban előforduló változata valamilyen színes, egy esetben világos, nem népi motívumokkal kihímzett, általában széles fodorral díszített darab, amely kinézete alapján kifejezetten asztalterítőnek tűnik. A fodor (klott?) anyaga több esetben elüt fényes felületével a takaró anyagától. Már hímzett voltából és a fodor igényesen kivitelezett különleges ráncolási technikájából is feltételezhető, hogy ezeket ünnepre használhatták.[7]

Végül a fehér, vászonból vagy gyolcsból készült, körben gyári madeira-csipkével díszített harmadik típusú takaró az, amely vélhetően eredetileg is gyerektakarónak készülhetett. Ez egyébként pólyás gyerek letakarására is szolgált.[8]

Egyedinek tűnik a 8. képen látható, vastagabb színes szövetből vagy posztóból készült, leveles virágokkal kihímzett terítő. Nemcsak az egyik oldalán egyujjnyi, másik oldalán háromujjnyi szélességű rakott – és nem húzott – fodor teszi egyedivé, hanem a sarkaira rávarrt, a fodor anyagából készített szalagcsokor is. Éppen e szalagcsokrok alapján feltételezhető, hogy ez a darab nemigen készülhetett asztalterítőnek, hanem eredendően valószínűleg gyerektakaró lehetett.

Kisgyermekek

Mint láthattuk, a pólyásoktól kezdve a karonülő gyerekekig a nemi különbségek a viseletben legfeljebb a kiegészítőkben, illetve feltehetően a színekben jelennek meg. Ez érthető, hiszen ilyen kicsi korban a nemnek még semmilyen jelentősége nincs. A nemi identitástudat kb. 3-4 éves kortól kezd kialakulni, s ezzel összhangban a fotókon is nagyjából az ilyen korú gyerekeken látunk már „fiús", illetve „lányos" öltözékeket. Luby Margit szerint Szatmárban ennél fiatalabb korban kezdték a nemek szétválasztását: ha a gyerek betöltötte az 1 évet, akkor az anyja „rendes férfiinget" készített neki, mert nem tartották illendőnek, hogy egy fiú „lányingben" járjon (Luby 2002. 157.). Bűdszentmihályon (a mai Tiszavasváriban) ezzel szemben a XIX. század végéig a gyerekek iskolába kerülésükig *kantus*ban jártak, sőt a lányok gyakran még tovább is, csak a kicsikre jellemző *fikető* maradt el a viseletükből (Gombás 2016. 187.). A megye más településeiről is inkább arról vannak adataink, hogy 6-7, ritkábban 12 éves korig viselték a gyerekek nemüktől függetlenül a *kantus*t (Ratkó 2001. 235.).

Lányviseletek

A kislányok viseletében kétféle tendencia figyelhető meg: a gyerekek túlnyomó többsége egyrészes ruhácskát visel, kisebb részük pedig kétrészes, blúzból és szoknyából álló együttest hord. E korosztály legkisebbjein többnyire még a fent ismertetett *kantus* látható, a náluk idősebbeken viszont már más fazonú, színében és szabásában eltérő ruhafélék fordulnak elő a leggyakrabban.

---

[7] Ez a takaró nagyon hasonló a beregi falvakban *szemtakaró*ként ismert, keresztelőre készített, és szemverés ellen is hatásosnak tartott terítőhöz (Csiszár–Felhősné 1983. 48.), csak míg a *szemtakaró*t kizárólag jeles családi ünnepeken vették elő, addig a képeken látható takarók nyilvánvalóan gyakoribb használatúak: ha hétköznapokon nem is, de a fotózás különleges alkalmával előkerültek. A megyéből Mátészalkáról van adat hasonló hímzett terítőről, melyet a pólya letakarására használtak nemcsak ünnepeken, hanem hétköznapokon is (Bartha 1992. 255.).

[8] A Beregi Múzeum gyűjteményében található hat darab *szemtakaró* mind anyagát, mind technikáját illetően igen változatos képet mutat: a házilag szőtt pamutosvászontól a gyári gyolcsig és damasztig, illetve a hagyományos keresztszemes hímzéstől, szedett csíkos és vagdalásos mintától a polgári jellegű madeira és richelieu technikáig minden előfordul. A hat *szemtakaró*ból csupán a két hagyományos díszítéssel készült (keresztszemes és szedettmintás) darab színes, a többi négynek a hímzése is fehér. Jellegzetességük még, hogy körben – egy-egy esetben pedig két, illetve három oldalukon – csipkével vagy rojttal szegettek. (Lásd a Néprajzi Múzeum honlapján az „On-line adatbázisok" menüpont alatt!)

1. A *kantus*hoz legközelebb álló, inkább kisebb lányokon látható ruhafazon fő jellemzője, hogy két részből szabott és hosszított derekú: a szabásvonal rendszerint a csípő magasságába esik. A szabásvonalat 2-4 ujjnyi széles, általában a ruha anyagából, de esetenként más színű anyagból vagy mintásan szövött bolti szalagból rávarrt pánt teszi hangsúlyossá, amelyre díszként szintén saját anyagából vagy elütő színű széles selyemszalagból nagy masnit, ritkábban virágot varrtak.[9] Két-három kislány ruháját a ruha anyagával bevont kettős gombsor teszi elegánssá; ők éppen öltözékük jó szabása és rendezettsége alapján feltételezhetően jobb módú családból származnak (9. kép).

A ruhák anyaga a *kantus*ok fehér vagy nagyon világos pasztell színéhez képest mindenképpen színes vagy világos alapon mintás. A minták változóak: az apró, sűrűn ismétlődő pöttyöktől kezdve a csokros virágmintán át a nagy indás növényi ornamensig többfélével találkozunk (8., 10. kép). A képeken sötétnek látszó – vagyis élénk színű – anyagok legtöbbször minta nélküliek. Néhány esetben előfordul, hogy a kislány ruhája az anyja öltözékének anyagából készült.

A ruha felső része egyenes vagy ritkábban lefelé picit bővülő szabású. Egy-két esetben látunk keskeny levarrásokkal (piékkel) vagy széles rakásokkal bővített változatot, amely kényelmes bőségben veszi körül viselőjét.

A ruha ujja túlnyomó többségben hosszú, ami legtöbbször egyenes szabású, mandzsetta nélküli ujjat jelent. Előfordul azonban vállban enyhén ráncolt, illetve 3-4 ujjnyi vagy még szélesebb, akár más – fehér vagy csíkos – anyagból, madeirából készített mandzsetta is. Néhány esetben háromnegyedes ujjal is találkozunk. Gyakori jelenség, hogy a ruha nyakát nagyméretű, matrózgallérhoz hasonló, fehér, olykor csipkés vagy madeira anyagú gallér borítja, mely elöl középen rendszerint kisebb-nagyobb masniban, ritkábban nyakkendőszerűen lelógó megkötőben végződik. A gallérok többsége hozzá van varrva a felsőhöz, de egy részükről úgy tűnik, hogy levehető gallérként van a nyakba téve (megkötve vagy gombolva).

A hosszított derekú ruhák többségének szoknyarésze 2-3 ujjnyi széles rakásokkal készült. Leggyakoribb változata elöl középen kb. 10-15 cm szélességben nincs berakva; a rakások csak ennek a résznek a két szélétől indulnak kifelé hajtva, szimmetrikusan. Kevésbé gyakori a szoknya ráncolt típusa.[10]

2. Egy másik fazonú kislányruha jellegzetessége, hogy a hosszított felsőrész lazán rábuggyan a derékra-csípőre. Ez abból fakad, hogy a vélhetően gumírozott övrészt nem tolják le a csípőre, hanem a derékon marad. A ruha anyaga változatos: az egyszínű világos (fehér) vagy világos alapon apró pettyes, hosszában csíkos vékonyabb kelméktől kezdve az egyszínű színes szövetszerű textilekig elmenően többféle lehet (11., 22. kép). Ujjuk lehet hosszú, egyenes szabású vagy ráncolt, háromnegyedes puffos ujj egyaránt. A másik ruhához hasonlóan ennél is gyakori a nagyméretű, fehér (világos) gallér (12. kép).

[9] „Virágnak" nevezzük azt a virághoz hasonló ruhadíszt, amely sűrű ráncokba szedett és kör alakúvá összehúzott széles selyemszalagból, valamint a közepébe varrt, selyemmel bevont gombból készült.

[10] Ezekkel a ruhákkal kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy lehet-e összefüggésük az 1920-as évek nyugat-európai divatjával, hiszen azt éppen a csípővonalú szabás, a hosszított derék és a lezser felsőrész jellemezte. Elképzelhető ennek a jelenségnek egy pragmatikus magyarázata, miszerint ezt a szabást azért alkalmazhatták, hogy a növésben levő gyereknek esetleg több évig jó legyen a ruha. Ezt támasztaná alá az is, hogy a szoknyarész alja rendszerint több ujjnyi, tenyérnyi szélességben fel van hajtva, nyilvánvalóan abból a célból, hogy le lehessen ereszteni, ha nő a gyerek. A nyugati divattal való nagyfokú egyezés azonban mindenképpen elgondolkodtató, és felvetődik a kérdés: elképzelhető-e az, hogy egy olyan, szabolcsi viszonylatban ugyan jelentősnek számító, országosan viszont meglehetősen marginális településre, mint Nyírbátor, eljutottak volna a kor aktuális (nagy)városi divatját bemutató lapok, szabásminták? A fotók tanúsága szerint igen, bár akkor további kérdésként merül fel, hogy a nagylányok, felnőtt nők viseletében miért nem fordul elő ez a fazon; az ő öltözetüket ugyanis a klaszszikus testhez simuló, a karcsú derekat hangsúlyozó felső, és a földig érő, lefelé kissé bővülő szoknya jellemzi. E kérdések megválaszolásához további kutatásokra van szükség.

3. A harmadik fazon, amely kisebb és nagyobb lányokon egyaránt előfordul, egy hosszú ujjú, hónaljtól lefelé enyhén bővülő, alján egy (kb. 30-40 cm) széles vagy két-három keskenyebb (2-3 ujjnyi) rávarrt fodorral díszített ruha (13. kép). A fodrok felett rendszerint kettő-négy, kb. 1-2 cm széles felhajtásokkal, piékkel biztosították, hogy a gyerek növekedését követve le lehessen ereszteni a ruhát; így az több évig hordható maradt. A ruha anyaga rendszerint egyszínű világos (fehér?), de akad világos, illetve ritkábban színes alapon elszórt apró mintás (pl. kis körös, pettyes, kockás), pepita vagy „magába" csíkos (csíkos szövésű) textília is. A nyaka gallér nélküli vagy galléros, ami az egyszerű keskeny állógallértól kezdve a vállra nyúló széles, hegyes végű vagy kerek gallérig többféle lehet. Előfordul egy-egy madeirából készült, külön felvehető széles nyakfodor vagy gallér, illetve a vállcsúcstól kiindulóan félkörösen felvarrt, a vállakat és a mellet takaró tenyérnyi széles fodor is. A ruha ujja rendszerint egyenes szabású, mandzsetta nélküli, de találhatók szélesebb mandzsettás fazonok is. Gyakori jelenség, hogy az ujj csak háromnegyedes, nem ér a csuklóig. Ezek végét előszeretettel díszítették egy vagy két, a ruha anyagából, ritkábban madeirából készült, 2-3 ujjnyi széles fodorral. E rövidebb ruhaujjnak létezik egy vállban kissé megráncolt, a könyök magasságában keskeny zámlikkal (ráhajtásokkal) beszűkített, fodor nélküli változata is. Kifejezetten bő (háromnegyedes) ujjú ruhák is találhatók a fotókon, amelyekre szintén saját anyagukból vagy madeirából készült fodro(ka)t varrtak. Ezek ujjvégei, mint egy-egy képen nagyításban jól látszik, gumírozottak lehetnek, így a karon följebb vagy lejjebb húzhatók voltak.

Ezt az egyszerű ruhácskát a fodrokon kívül olykor övként a derékra, kisebb lányoknál a mellre kötött 3-4 ujjnyi széles szalaggal díszítették, amelyet többnyire elöl a bal oldalon nagy masnira kötöttek, hosszú lógót hagyva. A szalag általában a ruhához hasonlóan világos, csak elvétve fordul elő a képen sötétnek látszó, vagyis feltehetően színes szalag (13–14. kép).

4. A negyedik típusú öltözék, amely az eddig ismertetett ruháknál jóval kisebb számban látható a fotókon, egy külön felsőből és szoknyából álló kétrészes együttes. A blúzt rendszerint a szoknyába behúzva viselik, de néhány képen a kislányokon a felső a szoknya fölött van. E laza szabású, hosszított fazonú, egysoros gombolású felsők sajátossága, hogy a csípővonaltól lejjebb, nagyjából a combtőig érnek, s aljuk kb. 3-4 ujjnyi széles pántban végződik. Ujjuk hossza lehet háromnegyedes, illetve könyökig érő. A kor divatjának megfelelően nagyméretű gallér van rajtuk ugyanúgy, mint a más fazonú felsőkön (15. kép).

Egy kifejezetten úrinak tűnő család fényképén a két kislány egyszínű rakott szoknyához klasszikus fehér matrózblúzt visel színes, nagy gallérral, melynek széleit fehér csíkok díszítik.

A kétrészes öltözetek közé tartozik az a néhány kislányviselet is, amely parasztinak nevezhető. Az egyik a 16. képen látható, amelyen a kislány az édesanyja szoknyájához hasonló pöttyös anyagból készült szép együttest visel: színes alapon fehér pöttyös ráncolt bőszoknyát testhezálló blúzzal és körben fodros köténnyel.[11] A szoknya mérsékelten bő, vagy legalábbis elöl a hason nincs beráncolva. Az alján kb. négyujjnyi felhajtás, fölötte pedig két keskeny pié látszik, amelyek nemcsak díszítik a szoknyát, hanem praktikusan leengedhetővé is teszik. A blúz szorosan a testre tapad, nyakán nagyméretű gallér, szélein keskeny fehér csipkével. Az ujj vállban kissé húzott, széles mandzsettáján szintén keskeny csipke látható két sorban. Mind a szoknyát, mind a felsőt a színes anyagtól elütő fehér cérnával varrta a varrónő, ami a viseletek díszítésének egy bevett módja. A kötényt tenyérnyi széles, enyhén ráncolt fodor keretezi. A képen nem látszik jól, de annyi kivehető, hogy ahol a fodor hozzá van varrva a kötényhez, ott valamilyen színes nagy pöttyös díszszalag fut körbe. A kislány szép viseletét kétsoros gyöngyházfényű, nyakhoz simuló gyöngysor és hasonló gyöngyből

[11] Az öltözék formája alapján feltételezzük, hogy kétrészes együttest, nem pedig egybevarrott ruhát látunk a képen.

készült egyszerű fülbevaló egészíti ki. Szorosan fésült, középen elválasztott haját a feje tetején keskeny fehér szalaggal fogták át, felül kisebb masnira megkötve. Az öltözék kiegészítője a gyerek jobb kezében látható, marokra gyűrt zsebkendő.

A másik szép népviselettel a 17. képen találkozunk. A kislány szoknyájának és felsőjének ugyanaz az anyaga: fehér alapon színes pöttysorokból összetevődő, két vékonyabb és egy vastagabb, hosszanti csíkokkal díszített vászonféléből (?) készült a ráncolt bőszoknya és a hosszú ujjú *libabegyes* blúz.[12] Ennek a blúzfazonnak az az érdekessége, hogy az elejébe egy bő szabású betét van betoldva, amely rábuggyan a kötény korcára. A szoknya alján két, ujjnyi széles pié látszik, és ugyancsak két keskeny piével alakították megfelelő hosszúságúra a blúz vállban ráncolt, széles mandzsettájú ujját. A mandzsetta végét keskeny fodor díszíti. A kötény anyaga fehér, pasztellszínű pöttyökkel, és – mint a másik kislány kötőjét – ezt is tenyérnyi széles fodor veszi körül. A kislány középen elválasztott, kétfelé fésült, szabadon lógó haját a fej tetején masnira kötött fehér szalag fogja össze.

Végül a harmadik paraszti viseletet a 18. képen láthatjuk, amelyen a nagylányt kivéve az egész hattagú család öltözéke parasztinak, és nem polgárinak tekinthető. A kép életlensége miatt csak nagyításban vehető ki jól, hogy a kislány felsője és szoknyája pasztellszínű alapon fehér margarétás anyagból készült. A blúzt többszörös, keresztben rávarrt gumírozás teszi testhezállóvá. Elejét válltól vállig érő keskeny fodor díszíti éppúgy, mint egyszerű szabású, mandzsetta nélküli hosszú ujjának végét is. Ráncolt, fehér, *vendégaljas félkötő*jének mintája apró karikákból áll. Külön érdekessé teszi a kislány megjelenését a fejét keretező fehér szalag, amely szorosan hátrafésült, feltehetően két ágba font és koszorúba feltett hajába van belefonva, és a fejtetőn kisebb masnira kötve. A leányka nyakában látszó fehér fodorról nem lehet eldönteni, hogy a hajba font szalag része-e vagy ténylegesen nyakfodor.

Paraszti és polgári közti átmeneti viselettel találkozunk a 19. kép két nagyobbacska lánytestvérén. Míg édesanyjuk ruhája egyértelműen a népviseletek körébe sorolható, addig az ő öltözékükben már inkább polgári elemek dominálnak. Azonos szabású ruházatuknak csak az anyaga különbözik egymástól: a bal oldali kislánynak feltehetően valamilyen egyszínű színes, míg a jobb oldalinak színes alapon apró kockás az anyaga. A két felső szabása ugyanolyan: a mellvonalban vágott és ráncolt, többszörös keresztpiékkel és szélükön fehér csipkés rátétekkel díszített blúz hosszú ujja vállban ráncolt, és széles mandzsettában végződik. Bokáig érő szoknyájuk enyhén ráncolt, bár a bal oldali kislány szoknyája bővebb; mindkettő alját tenyérnyi széles, fehér csipkével díszített fodor, fölötte egy pié, illetve fehér zsinór és díszvarrás teszi csinossá.

Egészkötény

A korszak divatos ruhadarabja lehetett a felsőtestet is takaró *egészkötény:* nemcsak a karonülő kisebbek öltözékében gyakori, mint fentebb már írtuk, hanem a 4-5 éves gyerekekében is éppúgy, mint a nagyobbacska, 6-12 éves forma kislányokéban. Mivel a képeken csak elölről látszanak ezek a ruhadarabok, ezért a szabásuk alapján csak feltételezni tudjuk, hogy nem kötényruhával állunk szemben (amely hátul teljes hosszában össze lenne varrva), hanem csupán a viselőjét teljesen körülvevő *egészkötő*vel, amelyet hátul gombbal vagy megkötővel fogtak össze. Valószínűleg a viseletek általános polgári jellegével magyarázható, hogy a paraszti viseletre jellemző (csak a szoknyát takaró) *félkötő* csupán elvétve bukkan fel a fotókon.

[12] Ez a megnevezés Geszteréden ismert (Ratkó 1996. 287.); nincs adatunk arról, hogy Nyírbátorban hogy nevezték ezt a típusú blúzt.

Az *egészkötény*nek két fajtája fordul elő a képeken. Az egyik fazon jellemzője, hogy a felső és alsó testet takaró részt egy anyagból szabták, legfeljebb a vállpántot, illetve az alján levő fodrot varrták hozzá külön. Ez a nagyobb lányok viseletében gyakoribb. A másik, főként a kisebb lányokon látható fazon két darabból szabott: a felső rész tenyérnyi széles két vállpántja egy ugyancsak széles (esetenként keskenyebb) keresztpánttal csatlakozik a kötő alsó részéhez. A keresztpánt azonban nem a derékra esik, mint a későbbi divatú *mejjeskötők*nél,[13] hanem föl egészen hónalj alá, a mell vonalába. A széles vállpánt legtöbbször a váll vonalában, függőlegesen indul hátra, de néhány esetben a két pánt elöl középen nagyjából derékszögben van összevarrva, s így vetik át a gyerek két vállán. Gyakori jelenség, hogy a kötő vállpántjait eltakarja az alatta levő ruha nagyméretű gallérja.

A kötők anyaga általában egyszínű világos (fehér?) vagy világos alapon apró mintás, petytyes, sűrűn vagy ritkábban csíkozott, elszórt körmintás. Ezeknek a kötőknek rendszerint a mintája is pasztellszínű. Jóval kisebb számban látható a fotókon színes alapon egyszínű vagy mintás, főként pettyes kötény (20. és 5. kép).

A kötények általában 3-4 ujjnyival rövidebbek a féllábszárig érő ruhánál, de vannak sokkal rövidebb változataik is.

Mindkét kötőfazonnál gyakori, hogy az alját saját anyagából rávarrt keskenyebb-szélesebb fodor díszíti. Csíkos anyag esetében a fodrot legtöbbször ferdén szabják, így annak ferde csíkja érdekes kontrasztot alkot a kötő csíkozásával. Egy-két kisebb gyereken a vállpánt külső részén is látható keskeny díszfodor. Több esetben a kötény jobb oldalán négyzet alakú, alul háromszögbe kicsúcsosodó rátett zsebbel találkozunk.

Egyedi darab a 21. fotón látható, szélein egyszerű mintával kihímzett *egészkötő,* melynek két széles keresztpántját és cakkozott alját kezdetleges +, valamint > motívumok váltakozó sorával varrták ki (+ > > + > >). A kötő világos anyagától elütő fonal színes lehetett. A kislány ruhája alól kilátszó alsószoknya szintén hímzett (lásd lent).

Alsóruhák

A kislányok ruhája alól gyakran kilátszik az alsószoknya (madeira)csipkéje, ami alapján feltételezhető, hogy a korabeli divathoz tartozó jelenséggel állunk szemben: direkt úgy köthették fel az alsószoknyát, hogy 1-2 ujjnyi kilátsszon a csipkéjéből. Érdekes módon a nagylányok és az asszonyok viseletében nem találkozunk ezzel, noha a dél-nyírségi falvakban gyakran előfordult, hogy éppen a fiatal lányok öltöztek így, „mert hát ugye meg kellett *fityogtatni*" a szép csipkét (Ratkó 1996. 289.). Mindössze egy esetben fordul elő cakkos szélű hímzett alsó: az ötszirmú virágokat, melyeknek mintha szára is lenne, valószínűleg laposöltéssel varrták ki (21. kép).

Több képen határozottan úgy tűnik, hogy a kilátszó madeira nem alsószoknyához, hanem hosszú szárú bugyogóhoz tartozik (illetve előfordul vastag anyagú, alján farkasfoggal díszített darab is), ami azt jelenti, hogy ez a polgári eredetű ruhadarab a nyírségi falvakhoz képest jóval korábban megjelent a mezővárosi múltú Nyírbátor öltözködési kultúrájában.[14]

Lábbeli, harisnya

A kislányok lábán csaknem kivétel nélkül harisnya és cipő van, mindössze néhány esetben találkozunk mezítlábas gyerekkel. A feltehetően kézzel kötött harisnyák túlnyomó többsége sötét

[13] A később elterjedt *mejjeskötő* fazonnak egy szép, madeirából varrt példányát láthatjuk a 13. képen.

[14] Nyírségi adatok szerint a bugyogó ugyan már az I. világháború idején megjelent a paraszti viseletben, de csak a harmincas években kezdett általánossá válni (Ratkó 1996. 291.).

(fekete?), hosszában bordázott kötésű, de legalább azonos számban fordul elő keresztben bordázott kötésű fehér vagy csíkos is. A sötétebb alapon világosabb csíkokat nemcsak folytonos vonalként, hanem valamilyen kisebb minta (pl. rombuszok vagy világosabb és sötétebb fekvő téglalapok) sorba rendezésével is kötötték. Előfordul egy-egy kockás vagy pepita jellegű, illetve különböző színű csíkokból álló minta is. Kisebb számban megfigyelhető finomabb, vékonyabb anyagú fehér harisnya, amelyet elsősorban módosabbnak tűnő, rendezettebb öltözékű családoknál láthatunk.

Néprajzi leírásokból, gyűjtött adatokból tudjuk, hogy a harisnyák térdig értek, s hogy térd alatt (esetleg fölött) gumival vagy szalaggal rögzítették a lábhoz. Két kép van mindössze, ahol látszik, hogy madzaggal, illetve – egy kislány esetében – masnira kötött világos selyemszalaggal erősítették fel a harisnyát. Ez utóbbi gyereknek a cipőjében is selyemszalag van fűző helyett.

A térdharisnyán kívül, amelynek felső vége csak elvétve látszik ki a szoknya alól, több esetben előfordul fehér, féllábszárig érő vagy még rövidebb harisnya, amely gyakorlatilag hosszú szárú zokninak felel meg. A képeken ilyet csak jól szituált, kifejezetten városi divatot követő családok gyermekein látunk (22. kép). A rövid szárú harisnyák között akad egy-két csíkos, de ez inkább a fiúk viseletére jellemző.

A cipők túlnyomó többsége hosszú szárú: bokáig, vagy a fölé ér. A kisebbek inkább oldalt gombos fazont, a nagyobbak fűzőset viselnek. Fűzős vagy keresztpántos félcipő, illetve csizma a kislányok lábán csak elvétve fordul elő. Úri családok gyermekein látható olyan félcipő, amelyben nem fűző, hanem 1-2 ujjnyi széles színes selyemszalag van befűzve és nagy bokrára kötve.

Haj- és fejviselet

A nagylányok és a kendő nélküli asszonyok szorosan a fejhez simuló, szigorúan hátrafésült frizurájához képest feltűnő jelenség, hogy a kisebb gyerekek hajviseletére nem mindig fordítottak gondot: rövid vagy nyakba érő, félhosszú hajuk olykor meglehetősen fésületlen, csapzott. Ez esetleg érthető akkor, ha a hajat még nem lehet összefogni, de nemegyszer látni a képeken olyan kislányokat, akiknek vállig érő, tehát már fonható hosszúságú haja kócosan lóg (lásd pl. 6. kép). Annál érdekesebb, hogy legtöbbször még az ilyen kócos hajból sem marad el a nagy fehér masni, amelyet sokszor csak úgy kötnek a hajba, hogy a rendszerint oldalt elválasztott haj egy tincsébe kötik bele. A masni a rendezettebb hajakból sem hiányozhat: akár hátra van fésülve, akár oldalra, akár frufrut visel a kislány, a széles selyemszalagból kötött fehér (világos vagy ritkábban színes) masni ott libeg a fejük tetején, illetve oldalsó tincsében (23. kép). Ritkább jelenség, hogy nem egy, hanem két masni ékesíti a lányka haját. Ugyancsak megfigyelhető, hogy az úri viseletű kislányok masnija nemcsak egészen nagy, hanem még fel is áll, és gyakori köztük a színes.

Az igényesebb anyák kislányuk haját igyekeztek rendezetté tenni akkor is, ha nem volt még fonható. Ennek egyik eszköze a hajráf (félkör alakú hajpánt), amely a fejtetőre téve lefogta a hátrafésült hajat. Másik módja volt a haj átkötése szalaggal a tarkótól indítva, a fül mögött vezetve és a fej tetején masnira megkötve. Ezek a masnik rendszerint kisebbek (és jobban rálapulnak a fejre), mint a „szóló" masnik, aminek főként az az oka, hogy keskenyebb, kb. kétujjnyi szalagból vannak kötve.

A legrendezettebb és legszebb frizura a fejtetőn koszorúba feltett hajfonat, amelyre két példát is láthatunk a 24. képen. A haj hosszúságától függően egy vagy két ágba fonták a hajat, s a copfo(ka)t feltűzték a fej tetejére. Gyakran szalagot fontak bele, de ha nem, akkor is kötöttek masnit rá.

Ennek a korosztálynak a hajviseletében feltűnően sok a rövidre vágott frufru, s nemcsak a rövid hajú kislányoknál, hanem azoknál is, akiknek hosszú haja van (lásd 15. kép). Azért szembetűnő ez, mert a nagyobb lányoknál és a felnőtt nőknél egyáltalán nem fordul elő a frufru.

Egy-egy egyedi, modernnek nevezhető hajviselet is feltűnik a képeken, mint például a 12. képen, amelyen a legnagyobbik kislány középen elválasztott haja lazán a homlokába (és a fülére) van fésülve. Hasonlóan modern apródfrizurát látunk egy-két jól szituált kislány esetében.

Végül meg kell említenünk a néhány úri viseletű kislány frizuráját díszítő, egy-egy esetben gyönggyel kirakott hajcsatokat.

Kiegészítők

A szorosabban az öltözékhez tartozó kiegészítők közül mindenekelőtt a díszítésül szolgáló különböző ékszereket kell megemlítenünk. A leggyakoribb talán a fülbevaló, amely minden korosztálynál előfordul. Amennyire a képekről kivehető, az egyszerű köves, gyöngyberakásos kis fülbevaló volt a legnépszerűbb (pl. 20. kép). Nagyobb fémkarika (arany?) fülbevaló látható a 15. képen egy úri család nagyobbik lányának fülében.

A másik, főként a kisebb lányok viseletében gyakori ékszer a világos színű gyöngyökből fűzött egysoros gyöngysor. Egy-két esetben apró gyöngyökből fűzött kétsoros lánccal (2. kép), valamint szalagra fűzött medalionnal (?) találkozunk a fotókon. A nagyobb lányok nyakában gyöngysor helyett inkább egyujjnyi széles, szorosan a nyakra simuló, sötét színéből következően vélhetően színes pánt a gyakoribb (15., 5. kép).

A harmadik klasszikus ékszer a gyűrű, amely a gyerekek ujján ritkán fordul elő. Nemcsak fémből, hanem – fehér színéből következően – szaruból készült változatai is láthatók lányok és fiúk kezén egyaránt.

Gyakori kiegészítője a lányok viseletének – miként a felnőtt nőknek is – a kézben fogott, olykor csipkével díszített fehér zsebkendő.

Mindössze négy képen látható nagyon különböző korú kislányok kezében kis kézitáska, amely elsősorban felnőtt viseletdarab lehetett. Közülük két gyerek kifejezetten úri öltözékű.

Fiúviseletek

A már járni megtanult legkisebb fiúk öltözéke gyakran még a *kantus,* olykor *egészkötő*vel. Ennek szép példáját láthatjuk a 17. képen, amelyen a bő ujjú, csíkos anyagból készült *kantus*t szintén csíkos, zsákszerű szabású *egészkötő* és harisnya egészíti ki. A nyakfodor is azt jelzi, hogy még kisgyerekről van szó, hiába van a fején a „nagyos" katonasapka.

A *kantus*ból kinőtt kisfiúk legjellemzőbb öltözéke a térdnadrág valamilyen felső ruhadarabbal: legtöbbször széles gallérú, matrózblúzhoz hasonló felsővel vagy szintén nagy gallérú kiskabáttal (13., 16. kép). A nadrág és a felső rendszerint ugyanabból az anyagból, leggyakrabban valamilyen színes (feltehetően szürke, sötétkék, barna) szövetből készült. Ritkábban előfordul egyszínű világos, vagy világos alapon függőleges csíkozású, vászonnak tűnő vékonyabb anyag (23–24. kép). Egy esetben találkozunk világos alapon kockásnak tűnő, sűrű pötty- vagy kockamintás anyaggal is. Ezek a világos, vékonyabb anyagú öltözékek minden bizonnyal nyári ruhadarabok, amire nemcsak a fotókon látható növényzet utal, hanem az is, hogy viselőjük több esetben mezítláb van.

Mindössze néhány olyan képpel találkozhatunk, amelyen a felső és a nadrág nem azonos anyagú: például vékonyabb csíkos vászon felső és szintén hosszanti csíkozású, sötétebb anyagból készült nadrág alkot egy öltözéket. Időnként a fiúk felső ruhadarabja valamilyen színes, mintás (pettyes) kelméből készült.

A legtöbb felsőnek hasonló a szabása, ami arra utal, hogy a fotók készítésének idején ez a típus kifejezetten divatos ruhadarabnak számíthatott. A 13. képen, ahol egyszerre látható vászon és

szövet változatban, jól kivehetők e kiskabát jellemzői: az egy- vagy kétsoros gombolás és a szögletes szabású, nagyméretű, oldalt és hátul a vállat, illetve a lapockát takaró gallér. A gallér lekerekített csúcsban végződő, kb. kétujjnyi széles megkötőjét elöl a mellen különböző módon megkötve hordják, amely hosszúságától függően nyakkendő- vagy csokornyakkendő-szerű formaként díszíti a felsőt (16. kép). Noha a gallér elöl V alakban simul a mellre, a kabátka mégis nyakig zárt a két gallérszárny közé bevarrt betétnek köszönhetően. Találkozunk a képeken kisebb gallérokkal is, valamint olyanokkal, amelyeket elütő színű, 1-3 sorban rávarrt szalag díszít. A kabátra általánosan jellemző a hat nagyméretű gomb (bár több képen előfordul, hogy a díszítő gombokból nincs meg mindegyik) és a keskeny kihajtójú zsebek kétoldalt.

A nyakkendőnek olykor nemcsak a kabát anyagából készült fajtájával találkozunk a fotókon, hanem világos (fehér?), elütő anyagú, feltehetően külön felerősített változatával is (22. kép).

A vászon vagy szövet kiskabát alatt a legtöbb esetben keskeny állógalléros vagy hegyes, illetve lekerekített szabású, kihajtós gallérú inget viselnek a gyerekek, gyakran még a nyári öltözetnek számító vékonyabb, csíkos felső alatt is.

Ebben a korosztályban egyedi a mindössze egyetlen fotón látható mellényviselet: a 4 éves forma kisfiún a keskeny galléros, széles mandzsettás ingen szorosan testre simuló, csípővonalig érő, két keskeny zsebes szövetmellény látható V alakú nyakkivágással, kihajtható, egy-egy gombbal díszített gallérral. Egyenes szárú hosszú nadrággal és fűzős félcipővel viseli.

A térdnadrág fazonja egységesnek mondható a képek többségén: térd alá érnek, egyenes vonalú száruk éppen csak olyan bő, hogy kényelmesen elférjen benne a lábszár. Előfordul néhány gombos változat, amelyek szára alul oldalt 2-3 gombbal záródik, megkönnyítve a nadrág fel-, illetve levételét.

A háborús időkkel magyarázható, hogy ezt a korosztályt előszeretettel öltöztették katonai ruhába: a képek tanúsága szerint kifejezetten divat volt az éppen katonáskodó apa egyenruhájának másolatát megvarratni a kisfiúknak (7. kép).

Az összes képen mindössze egyetlenegy olyan nagyobbacska fiú van, akinek a viselete kifejezetten falusias: a *nagyujjas*t és *surc*ot (kék vagy fekete férfikötőt) viselő gyerek öltözéke meglehetősen kopottas, viseltes (25. kép), ami jelzi, hogy a szegényebb réteghez tartozó családból származhat.

Lábbeli, harisnya

A fiúgyerekek többsége hosszú szárú sötét (fekete), kisebb részük keresztben csíkos harisnyát visel, melynek felső vége nem látszik ki a térdnadrág alól. Néhány fiún rövid szárú csíkos harisnyával találkozunk, amely gyakorlatilag a mai zokninak felel meg; ennek szára kb. 3-4 ujjnyira, tenyérnyire nyúlik a magas szárú cipő fölé, de lábszárközépig érő változata is létezik (22–23. kép). A csíkozás rendszerint keresztben futó, a harisnya fehér alapszínénél sötétebb (azaz feltehetően színes), vékonyabb-vastagabb csíkokból áll. Egy-egy képen a csíkok eltérő árnyalatúak, ami arra vall, hogy különböző színűek lehetnek.

A leggyakoribb lábbeli a magas szárú, boka fölé érő, rendszerint oldalt gombos cipő. Ritkábban látunk a képeken szintén magas szárú, fűzős cipőt, illetve a téli képeken gyakori a csizma, amelynek találkozunk régies fazonú, mindkét lábra egyformán szabott *egylábos* változatával is (vö. Ratkó 1996. 280.).

Haj- és fejviselet

A fiúgyerekek túlnyomó többsége *nyakócon* (hajadonfőtt) van a képeken, így jól látható a frizurájuk. Általánosságban elmondható, hogy legtöbbjükre – különösen a kisebbekre – az egészen rövidre vágott haj vagy a kopasz fej jellemző. Sokkal ritkább a kissé megnövesztett haj, amelyet legtöbbször előre a homlokba fésülnek. Ezek között van néhány, amely kereken körbenyírva kifejezetten frufrusra van kialakítva. A hosszabbra hagyott és oldalt elválasztott haj csak a nagyobb, kb. 13 év fölötti fiúkra jellemző – a kisebbek között csak elvétve fordul elő egy-egy ilyen. A választék legtöbbször baloldalt van.

A fiúk egy kisebb hányada valamilyen fejfedőt visel. Ezek közül a hagyományos posztókalap fordul elő a leggyakrabban (5., 16. kép), amelynek teteje viszonylag magas és gömbölyded, ami arra utalhat, hogy vagy betűrés nélkül, vagy csak kissé betűrve viselték. Néhány esetben szélesebb szalaggal átkötött szalmakalap látható a képeken.

Az öt év alatti kisfiúkon csaknem kizárólagosan katonai sapkákkal találkozunk: gyakrabban az elöl gombos, magasabb változatával, ritkábban a tiszti tányérsapkával (7., 17., 21. kép).

Kötött sapkát csak elvétve látni egy-két kisebb fiú fején. Sajátos átmenetet képviselhet a kalap és a sapka között az a néhány fejfedő, amelynek anyaga a sapkákéhoz hasonlóan puha, ugyanakkor a peremét elöl felhajtva kalapszerűen viselik, s így az háromszög alakban keretezi az arcot. Ilyenek csak kisebb gyerekek fején fordulnak elő, nemcsak fiúkon, hanem lányokon is.

Serdülők

A serdülőkor átmenetet jelentett a gyerekkor és felnőttkor között, s ez az átmenetiség a viseletben is jelentkezik. Ez a változás elsősorban a „gyerekes" ruhadarabok elhagyásában, felnőttesre cserélésében érhető tetten. Természetesen ez nem egyszerre, egyik napról a másikra történt meg, hanem hosszabb idő alatt, és gyerekenként, családonként különböző életkorokban. Hogy mikortól kezdett egy gyerek a fiatalokhoz hasonlóan öltözködni, ez nagyon sok mindentől függhetett: a gyerek érettségétől, a szülők szándékaitól, a család vagyoni helyzetétől, az öröklött ruhadarabok mennyiségétől stb. Gyakori jelenség például, hogy olyan lányok és fiúk, akik az életkoruk alapján még gyerekek, már a felnőtt fiatalokhoz hasonlóan öltözködnek. Ugyancsak gyakran látható keveredés a különböző korosztályok öltözékében a gyerekes és a felnőttes ruhadarabok tekintetében. Jó példa erre a 26. kép, amelyen a két legényke már felnőttes *ujjas*ban, de még a gyerekek viseletéhez tartozó térdnadrágban látható.

A nagylányos öltözék mindenekelőtt az egyrészes ruha felcserélését jelenti a testhezálló felsőből és hosszú, enyhén ráncolt vagy szabott szoknyából álló kétrészes együttesre. A serdülőket az idősebbek hasonló ruházatától elsősorban a fehér, illetve világos (pasztell) színek különítik el. Ugyancsak a gyerekkorból való kinövés csalhatatlan jele a nagylányos hajviselet megjelenése, ami egyfelől a nagy masnik elmaradását jelenti, másfelől a szorosan hátrafésült és feltehetően egy vagy két ágba befont copfot – végében masnival, ami sajnos nem látszik a fotókon (2. kép). Ami látszik, az néhány koszorúba feltett haj, amelyben a masni már sokkal kisebb a kislányokénál.

A fiúk esetében az említett váltás a térdnadrágnak hosszú nadrágra, a széles gallérú, nyakkendős kabátkának *ujjas*ra (zakó), a gombos vagy fűzős cipőnek pedig csizmára való cserélését jelenti. Megjelenik viseletükben a *lajbi* (mellény) is. Szatmári adat, hogy a falusi fiúgyerekeknek 12 éves korukban varrattak a *kocaszabó*nál felnőttes öltözéket, *ujja*st és nadrágot (Luby 2002. 214.). Szintén feltűnik a felnőttek viseletére jellemző kalap. A nadrág a kor divatja szerint egyenes szárú. Az *ujjas* alatt hosszú ujjú, mandzsettás, rendszerint fehér inget viselnek, melynek előfordulnak vékony csíkos változatai is (27. kép).

Tárgyak a fotókon

Játékok

Mivel a fotók gyerekeket ábrázolnak, természetes, hogy viszonylag gyakran felbukkannak a képeken kedves tárgyaik, játékaik is. A kislányoknál legtöbbször baba, a fiúknál valamilyen fegyver látható.

Babával összesen 10 képen találkozunk. Városias életmódra, illetve a képen látható családok polgári mivoltára vall, hogy mindegyik baba porcelán (vagy gumi) fejű, városias ruhába öltöztetett bolti baba, házilag készített egy sincs köztük (10. kép). A 10 közül két fiúbaba van, mindkettő kisfiúnál, illetve egy nagy hajas baba, amelynek mérete a többi, kb. 30 cm hosszúságú babának legalább a háromszorosa. Tulajdonosa, egy 7-8 év körüli kislány nemcsak a különleges játékszer miatt, hanem a ruházata alapján is a jól szituált réteghez sorolható.

A kisfiúk körében legnépszerűbb fegyver a kard: több ízben láthatunk a fotókon fémkardot, amely vagy a katonáskodó apa fegyvere, vagy markolattal, bojttal ellátott tökéletes másolata az eredetinek (7. kép). A 24. képen egy botból vagy kukoricaszárból készült változata fordul elő.

Fából készített puskából kettő van a képeken. Az egyiknek valamilyen elsütő szerkezete is lehetett, amellyel a fegyver csövének végébe bedugott, madzaggal hozzáerősített dugót ki lehetett lőni. Ezek a játékszerek arra utalnak, hogy a fiúknak nemcsak a viseletére, hanem a játékaira is rányomta a bélyegét a háború.

E legnépszerűbb játékokon kívül előfordul még egy-egy maci, játékkutya, csörgő és egy valószínűleg házilag készített kalapálós játék is (22. kép).

A felnőtt élet tárgyai

A gyerekek játékain kívül a tárgyak másik csoportja minden bizonnyal alkalmilag került a fotókra: valószínűleg a fényképezés szokatlan helyzetétől idegenkedő, ijedt vagy síró kicsik figyelmének elterelését szolgálták. Feltételezhető, hogy a fényképész háztartásából ötletszerűen kerültek elő olyan változatos tárgyak, mint például esztergált gyertyatartó, gyufás skatulya, pohár, újság, pipaszár, tülök. Szintén jó módszer lehetett a figyelemelvonásra valamilyen finom csemege, ugyanis több gyerek kezében lehet látni almát, süteményfélét vagy egyéb ennivalót, amelyet a kisebbek közül néhányan majszolnak is.

A tárgyak egy harmadik csoportja már nem ötletszerűen, hanem nagyon tudatosan, a felnőttek utánzásának jegyében került a fotókra. A felnőttes viselkedésnek egyik ilyen sajátos, mai szemmel nézve meglehetősen furcsa jele egy viszonylag gyakran, akár 10 év körüli kisfiúk kezében is látható tárgy: a cigaretta. Mindjárt érthetővé válik azonban ennek a háttere, ha ide idézzük az 1901-es születésű geszterédi parasztprímás, Keserű János szavait a cigarettázásról, aki éppen az általunk vizsgált időszakban, az 1910-es, 1920-as években *legénykedett:* „Aki nem dohányzott, azt *asszonszáju*nak mondták, *jányszáju*nak! Én is azér dohányoztam, mer jányho jártam meg jányokkal beszílgettem, hát minden legény akkor vót legény, ha vót cigarettája! De még az sem vót valóságos dohánzás, ha nem szíjta le a füstöt! ... Leszíjtam én is, megcsináltam tisztességesen, hogy ha a lányok közt beszílgetek, akkor ne legyek utolsó a többi között!” (Ratkó 1996. 126–127.)

A *legénykedés*nek olyan, számunkra morbidnak tűnő megnyilvánulása is felbukkan a képanyagban, hogy két tizenéves fiú – mellesleg cigarettával a szájában – döfő mozdulatot imitálva bicskát fog egymásra. Nyírségi tánckutatásainkból tudjuk, hogy a XX. század első évtizedeiben a táncmulatságokban gyakoriak voltak a verekedések, amelyek során sokszor előkerült a csizmaszár-

ból a bicska. Ebben az időszakban azt tartották igazán *viális* (életrevaló), *híres* legénynek, aki nem félt megvédeni magát és barátait, ha nézeteltérés támadt; a bicska és a verekedés tehát természetes módon hozzátartozott a legényélethez (Ratkó 1996. 129., 300.). Ennek fényében már érthető a fotón látható két fiú „nagylegényes" gesztusa.

Mindössze néhány képen tűnik fel a fiúk *lajbi*ján vagy kabátján óralánc, ami különösen a 24. kép bal szélén álló, 4-5 év körüli kisfiúval kapcsolatban furcsa, hiszen egy ilyen kicsi gyerek általában még nem ismeri az órát.

A felnőtt életnek nemcsak tárgyaival, hanem – egyetlen képen – egy jellemző mozzanatával is találkozunk: két kisebb és egy nagyobb, 10-13 év körüli fiút egy katonaruhás férfival (valószínűleg apjukkal) egy kocsmai ivójelenet részeseiként örökítettek meg két sörösüveg és négy megtöltött, marokra fogott söröskorsó társaságában. A jelenetet nyilvánvalóan a fotózás kedvéért állították be így, s nem valószínű, hogy ennyire fiatal gyerekek körében szokás lett volna a sörözés vagy más alkohol fogyasztása.

Még egy tárgycsoportról kell említést tennünk, amely feltételezhetően a fényképezkedés időpontjával van összefüggésben: nevezetesen az olyan vallási tárgyakról, mint az énekeskönyv vagy az olvasó. Ezek viszonylag nagy száma ugyanis arra utalhat – a viseletek ünnepi jellegén túl –, hogy a fotók egy része vasárnap vagy ünnepnap készülhetett, vagyis olyan napon, amikor a családok templomba menve vitték magukkal az olvasóikat és az énekeskönyveiket (24–25. kép).

A napi időjárásra utalhat néhány képen a főként nagyobbacska lányok kezében tartott esernyő, illetve egy másik fotón látható fehér napernyő, amely egy kalapot viselő „kisasszony" öltözetének tartozéka. Ugyanakkor felmerül annak a lehetősége, hogy a fényképész adta a gyerekek kezébe, hogy ezzel is fokozza a fotó érdekességét.

Valószínűleg a távollevő, katonáskodó apa megidézését szolgálhatják a kézben tartott, a kamera felé fordított bekeretezett fotók: hogy ha másképp nem, hát képen legyen köztük a hiányzó családtag.

Társadalmi rétegződés

Ha a korabeli Nyírbátor társadalmi rétegződésére nézve szeretnénk tanulságokat levonni, akkor az első, amit meg kell állapítanunk, hogy a viseletek túlnyomó többsége polgári, városi divatú, a paraszti viselet csak elenyésző számban jelenik meg a képeken. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy Nyírbátor lakossága alapvetően a városi polgárság kategóriájába tartozott, és életmódja karakteresen különbözhetett a falusi, paraszti réteg életmódjától. Ezt a képeken előforduló tárgyak is alátámasztják.

A következő szempont, amivel kapcsolatban további következtetések vonhatók le, az a városi polgárságnak főként a családok vagyoni különbségében megnyilvánuló rétegződése. Ebből a szempontból viszonylag homogén kép rajzolódik elénk, hiszen a fotókon nagyjából hasonló minőségű öltözetek láthatók hasonló rendezettségben felöltve. A képek számához képest viszonylag kevés azoknak a fotóknak a száma, amelyen az átlagosnál drágábbnak, igényesebbnek látszó öltözék tűnik fel. Ezek a ruhadarabok finomabb anyaguk, igényes kivitelezésük, újszerű állapotuk vagy a szokásostól elütő fazonjuk miatt ütnek el az átlagtól, jelezve, hogy viselőjük magasabb, vagyonosabb társadalmi réteghez tartozik. A gyerekek körében ilyen „úri" viseletdarabnak számít a mai értelemben vett télikabát, a szőrmebunda vagy -gallér, a kislányokon a kalap, az alkart takaró, hosszú szárú, fehér csipkekesztyűféle, a napernyő, vagy például a kétféle bőrből készült csillogó lakkcipő. E nem mindennapi ruhadarabokon kívül sokszor az öltözék csinos szabása, viselésének rendezett, igényes

volta – például a lábra feszesen simuló harisnya vagy a jó állapotú, tiszta cipő – is utal a módosabb származásra (lásd 15. kép).

Ahogy „felfelé" nincs túl sok eltérés az átlagtól, úgy „lefelé" sincs: kevés olyan fotó van, amelyen az átlagosnál kopottabb, szegényesebb öltözék jelenik meg, utalva a család vagyoni helyzetére. A társadalmi ranglétra alacsonyabb fokára olykor nem is a ruhadarabok viselhetőségéből következtethetünk, hanem inkább a viselet felöltésének egyfajta igénytelenségéből: például a koszos cipőből, a harmonikás szárú, lecsúszott harisnyából, a fésületlen, kócos hajból, az öltözék általános rendezetlenségéből.

Ugyancsak Nyírbátor polgári társadalmának egységességét támasztja alá az a jelenség, hogy kifejezetten paraszti viselet csak nagyon kevés fordul elő a képeken.[15]

Összegzés

Az üvegnegatívok aprólékos vizsgálatával egyfelől pontos képet kaptunk az 1910-es évek gyermekviseleteiről, az egyes korosztályok korabeli divatjáról, másfelől az öltözékek és a fotókon szereplő tárgyak alapján következtetéseket lehetett levonni Nyírbátor társadalmi rétegződésére, vagyoni megoszlására nézve is. Ez alapján egy meglehetősen egységes polgári lakosság képe rajzolódott ki, amelytől sem felfelé, sem lefelé nincsenek nagy eltérések: azaz mind a módos, úri réteg, mind a szegényebb, illetve paraszti réteg csak kis számban jelenik meg a fotókon. A gyerekek aránya a képeken a demográfiai viszonyokba engedett bepillantást. Az elemzésnek két érdekes, nem várt eredménye is volt. Egyfelől fény derült arra a meglepő jelenségre, hogy egy ilyen kisebb, mezővárosi jellegű településen, mint Nyírbátor – ha csak a gyerekek viseletében is, de – jelen voltak a korabeli, modernnek számító nyugat-európai városi divatjelenségek (csípővonalú szabás, lezser felső, frufru). További kutatásokat igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a felnőttek viseletében miért nem fordulnak elő ezek a jelenségek. A másik fontos tanulsága az elemzésnek, hogy egy ilyen kicsinek számító vidéki városka milyen karakteresen eltér viseletében – és nyilvánvalóan népességében, életmódjában – a környező falvak paraszti lakosságától.

Képjegyzék

1. kép – lelt. sz. 1076
2. kép – lelt. sz. 1618
3. kép – lelt. sz. 1013
4. kép – lelt. sz. 1843
5. kép – lelt. sz. 1433
6. kép – lelt. sz. 1936
7. kép – lelt. sz. 1220
8. kép – lelt. sz. 1347
9. kép – lelt. sz. 1147
10. kép – lelt. sz. 1214
11. kép – lelt. sz. 1025
12. kép – lelt. sz. 1439
13. kép – lelt. sz. 2028
14. kép – lelt. sz. 1958
15. kép – lelt. sz. 1840
16. kép – lelt. sz. 1225
17. kép – lelt. sz. 1734
18. kép – lelt. sz. 1516
19. kép – lelt. sz. 1004
20. kép – lelt. sz. 1855
21. kép – lelt. sz. 1878
22. kép – lelt. sz. 1476
23. kép – lelt. sz. 1028
24. kép – lelt. sz. 1355
25. kép – lelt. sz. 1682
26. kép – lelt. sz. 1736
27. kép – lelt. sz. 1939

[15] A paraszti viseletű emberekről sem lehet tudni, hogy helybeli lakosok vagy esetleg valamelyik környező településről származó falusiak lehetnek.

Irodalom

Csiszár–Felhősné 1983.
Csiszár Árpád – Felhősné Csiszár Sarolta: A beregi népi textíliák lexikona. Folklór és etnográfia 11. Szerk. Ujváry Zoltán. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen 1983.

Bartha 1992.
Bartha Elek: Az emberi élet fordulóinak szokásai Mátészalkán. In: Mátészalka néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica, Debrecen 1992. 247–275.

Gombás 2016.
Gombás András: Büdszentmihály hagyatéka. Néprajzi tanulmányok. Szerk. Baloghné Szűcs Zsuzsanna. Vasvári Pál Múzeum, Tiszavasvári 2016.

Kapros 1986.
Kapros Márta: A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. [Bräuche und Glaubensarten in Verbindung mit der Geburt entlang des Flusses Ipoly.] Studia Folkloristica et Ethnographica 18. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen 1986.

Korkes 1992.
Korkes Zsuzsa: Népszokások és viseletek Kartalon. Kartali mozaikok 1. Kartali Érdekvédelmi Kör, Kartal 1992.

Luby 2002.
Luby Margit: A parasztélet rendje és későbbi tanulmányok. Szerk. Mohay Tamás. Nap Kiadó, Budapest 2002.

Muraközi 1992.
Muraközi Ágota: Népi öltözet, szőttesek, hímzések Mátészalkán. In: Mátészalka néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica, Debrecen 1992. 189–218.

Nyárády 1964.
Nyárády Mihály: Az ajaki népviselet. [Die Volkstracht von Ajak.] *NyJAMÉ* IV–V. 1961–1962. (1964) 141–194.

Ratkó 1996.
Ratkó Lujza: „Nem úgy van most, mint vót régen...” A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában. Sóstói Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 1996.

Ratkó 2001.
Ratkó Lujza: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye tánchagyománya. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékei. A megye néphagyományai. Szerk. Sivadó Sándor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai, Közművelődési Intézete és Továbbképző Központja, Nyíregyháza 2001. 181–250.

Ratkó 2008.
Ratkó Lujza: A nyírbátori cigányság viselete a XX. század első évtizedeiben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei. Viselettörténeti sorozat I. [Attire of the Nyírbátor Gypsies in the early-20th century. Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Costume history series I.] *NyJAMÉ* L. 2008. 421–444.

Ratkó 2014.
Ratkó Lujza: Viselet. [Folk Costumes] In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 539–625.

Szabó 2008.
Szabó Sarolta: Üvegnegatívok a Báthori István Múzeum fotógyűjteményében. [Glass negatives in the Photography Collection of the Báthori István Museum (Nyírbátor).] *NyJAMÉ* L. 2008. 409–420.

Ratkó Lujza

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: ratkolujza@josamuzeum.hu

Child costumes in Nyírbátor in the first decades of the 20th century

Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County
Costume history series
III

The present article is the third part of the series on costume history "Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County" started earlier in the annual of the Jósa András Museum. We continue the analysis of the glass negative collection consisting of 1221 pieces, belonging to the Báthori István Museum of Nyírbátor. This photograph collection coming from the 1910s and 1920s is outstandingly significant from the point of view of the costume history, because from our county we have only poor sources on the costumes of this period. Out of 1221 photographs, on 268 ones we see one or more children with their mother or other female relative. Only rarely – this is war period – children appear with their father or other male relative. Various ages are represented: from babies, up to the pubescents reaching their adolescence. Thus, we can follow the change of costumes according to the age. Judging from the number of children and the ratio of peasant and "genteel" costumes, we get an idea about the contemporary population and its social composition in Nyírbátor. At the same time, toys, favourite objects of the children serve as important markers of the life style with the help of which we can make social ethnographical conclusions. These objects also give us an opportunity to get an insight into the families' and children's life of the age.

Lujza Ratkó

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ratkolujza@josamuzeum.hu

1. kép / Fig. 1

2. kép / Fig. 2

3. kép / Fig. 3

4. kép / Fig. 4

5. kép / Fig. 5

6. kép / Fig. 6

7. kép / Fig. 7

8. kép / Fig. 8

9. kép / Fig. 9

10. kép / Fig. 10

11. kép / Fig. 11

12. kép / Fig. 12

13. kép / Fig. 13

14. kép / Fig. 14

15. kép / Fig. 15

16. kép / Fig. 16

17. kép / Fig. 17

18. kép / Fig. 18

19. kép / Fig. 19

20. kép / Fig. 20

21. kép / Fig. 21

22. kép / Fig. 22

23. kép / Fig. 23

24. kép / Fig. 24

25. kép / Fig. 25

27. kép / Fig. 27

26. kép / Fig. 26

Adalékok a baktalórántházi Dégenfeld-kastély építéstörténetéhez

Mohácsi Endre

Az 1946 októberétől tüdőszanatóriumként működő kastély Baktalórántháza város meghatározó turisztikai látványossága. Az utolsó lakói után ma Dégenfeld-kastélynak nevezett épület története egészen a XVI. század utolsó évtizedéig vezethető vissza. Az évszázadok során Bakta és Lórántháza falvakat – ezzel együtt pedig a kastélyt – olyan jelentős családok birtokolták, mint a Baktai, a Báthori, a Tatay, a szalai Barkóczi, a nagykárolyi Károlyi, a hallerkői Haller, a bárczai Bárczay, a Beck és nem utolsó sorban a Dégenfeld család. A kastély falai között vendégeskedett II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc évei alatt, és gróf Széchenyi István is ellátogatott ide 1846-os körútja alkalmával. Évekig itt rejtegették a Szabolcsi 48. Honvédzászlóalj zászlaját.

Az eredeti épület építésére vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre adatok. A legutóbbi – 2015-ben végzett – régészeti falkutatás eredményeire sem támaszkodhatunk annak megállapítására. Jelen tanulmányban a korabeli közigazgatási iratokban és a birtokos családok fennmaradt irathagyatékában végzett levéltári kutatások alapján igyekszünk eddig feltáratlan adatokat szolgáltatni az építéstörténetre vonatkozóan.[1]

Elöljáróban kitérek Bakta nevének eredetével kapcsolatban a történeti munkákban fontos első említés problémájára. A települések nevének korai megjelenését jellemzően a Mohács előtti, esetleg Árpád-kori forrásokban fedezhetjük fel.[2] Ezek nagy részét már korábban feldolgozták, és számos helyen publikálták. Viszont a kevés tapasztalattal rendelkező vagy laikus kutatókat könnyen tévútra terelhetik a már publikált adatok, ha nem vizsgálják meg – amennyiben rendelkezésre állnak – az eredeti forrásokat. Bakta esetében hasonló „cipőben járhat" a település eredetét kutató, ugyanis korai történetét illetően sok kétes, illetve félrevezető adatot találhat. Dolgozatunkban a lehető legtöbb ismert forrást megvizsgálva szeretnénk eredményre jutni a Baktára vonatkozó történeti adatokra vonatkozóan. A publikált forrásokat megvizsgálva Baktát mint birtokot 1321. január 5-én említették először. Az oklevél a Kállay család levéltárának 115. számú feldolgozott irata

[1] Köszönettel tartozom dr. Németh Péternek, aki a 2014-ben az értékleltárhoz írt dolgozatát rendelkezésemre bocsátotta és korábbi kutatásai eredményeivel segítette munkámat. A dolgozat létrejöttéhez nagyban hozzájárult dr. Kovács Ágnes és dr. Mészáros Kálmán szakmai segítsége, amelyet nagyon köszönök!

[2] Bakta esetében hasznos történeti források a többi között az Árpádkori új-, az Anjou kori okmánytár, a Codex Diplomaticus, a Kállay család oklevéltára etc.

(Kállay 1943. I. 36.).[3] A Kállay család oklevéltárának minket itt érintő regesztáit dr. Czobor Alfréd levéltáros készítette. Az oklevelekben található eredeti településneveket – „Bagatha", „Bagda", „Bogda" – ő Baktával azonosította (Kállay 1943. I. 245.).[4] Németh Péter 2008-ban megjelent munkájában (Németh 2008. 12.) például a „Bagatha", „Bogda", „Bagda" településneveket Bagda helynévvel azonosítja, mely Laskod, Temeháza, Nyírkarász közös szomszédja volt Szatmár vármegyében egy 1338-as bejárás alapján (DLDF 62178.) és később elpusztult. Bagda település feltételezett helye a térképen Laskod és Petneháza között, Baktától körülbelül hat kilométerre található.

Kutatásaink során több mint negyven, 1282 és 1518 között kiadott oklevelet vizsgáltunk meg a kusza szálak rendbetételének reményében. Az alábbi táblázatban a Magyar Nemzeti Levéltárban található, részben már feldolgozott és kiadott oklevelek adatait gyűjtöttük össze. A cél a tévesen Baktára vonatkoztatott oklevelek kiszűrése volt. A meghatározásban az akkori birtokosok neve és vármegyei szerepeltetés volt a meghatározó. Bakta települést minden esetben Szabolcs vármegyében szerepeltetik az oklevelek. Viszont szembetűnő, hogy Bogda–Bagda helységet – figyelembe véve Baktától való északnyugati elhelyezkedését – hol Szabolcs, hol Szatmár vármegye területére lokalizálták.

	Oklevél kelte	Oklevél jelzete	Birtokosok neve	Megye	Birtok neve
1.	1319. I. 17.	DLDF 50665.		?	Bogda
2.	1321. I. 5.	DLDF 50683.	Mihály fia István és László	?	Bagatha
3.	1321. I. 20.	DLDF 50686.	Mihály fia István és ?	?	Bagda
4.	1321. III. 8.	DLDF 50688.	Komorzanus és fia Komorzanus és Chepan fia Kozma		
5.	1321. III. 9.	DLDF 50689.		?	Bagda
6.	1321. III. 22.	DLDF 50693.	Komorzanus és fia Komorzanus és Chepan fia Kozma	?	
7.	1337. XII. 2.	DLDF 51078.	Komorzanus és fia Komorzanus és Chepan fia Kozma	?	Bogda
8.	1343. VII. 26.	DLDF 76707.	Kun Miklós és anyósa (Bakta-i Gergely fiának Lászlónak özvegye)	Szabolcs	Baktha
9.	1368. VI. 17.	DLDF 52126.	Bakta-i Kun Miklós és Bakta-i Gergely	Szabolcs	Baktha

[3] A váradi káptalan jelentése szerint a fent említett évben Mihály fia István és testvérei a IV. László király által nekik adományozott Bakta, Laskod és Mérgesd birtokok beiktatásánál Komorzanus és Csépány fia, Kozma ellenállásába ütköztek. Az ügynek természetesen folytatása volt, még januárban Debrecenben tárgyalták volna Ubul fia Mihály fia István és atyjafiainak perét Csépány fia Kozmával, de az egyik fél elmaradásával az ügyet későbbre halasztották (Kállay 1943. I. 36. Nr. 117.). Végül szintén ez év márciusában végleg megegyezésre jutottak Debrecenben Dózsa erdélyi vajda előtt. A megegyezés értelmében Csépány fia Kozma Baktát, Ubul fia Mihály fiai István, László és Mihály pedig Laskod birtokát kapták (Kállay 1943. I. 37–38. Nr. 123.).

[4] A Bogda településnév ennél korábban csak egy másik település kapcsán merült fel 1282-ben, amikor IV. László király Thomoy fiának Syuge ispánnak adományozta „Mérgesd" birtokot szolgálatai fejében, mely birtokkal határos volt Terche, Karász, Ujlak, Buhud mellett Bogda is. IV. László eredeti oklevele elpusztult, de 1319-es átírása, megerősítése Károly Róbert királyunktól fennmaradt (DLDF 50665). Ugyanebben az évben –1282-ben – László királyunk a szomszédos Laskod birtokból kihasított Kiskércs nevű kétekényi földet erősítette meg Bogda-i Illés Ispán tulajdonában, melyet még V. István király adományozott neki korábban (DLDF 50630). A Bogda-i név láttán kétségünk sem lehet afelől, hogy Bogda település minden bizonnyal kapcsolatban állhatott Illés Ispán családjával. Mivel Bakta neve településnévként először Baktaként – akkor is „Baktha"-ként – csak egy 1343. július 26-án kiadott oklevélben tűnik fel (DLDF 76707), megkérdőjelezhető, hogy a korábban említett „Bagatha", „Bagda", „Bogda" tényleg a mai Baktalórántháza Bakta részével azonos-e.

10.	1421. VII. 2.	DLDF 62238.	Bakta-i György fia Gergely		Baktha
11.	1422. VI. 20.	DLDF 43530.	Vaya-i Vid, Bezdédi Márton és Domonkos	Szatmár	Bagda
12.	1424. XI. 11.	DLDF 54406.		Szabolcs	Baktha
13.	1429. V. 1.	DLDF 54668.		Szabolcs	Bagda
14.	1446. X. 5.	DLDF 55338.	Waya-i Vid felesége Erzsébet	Szabolcs	Bagda
15.	1450. II. 19.	DLDF 55442.	Pazon-i Benedek és fiai János, Sebestyén és Barnabás	Szatmár	Bagda
16.	1450. III. 4.	DLDF 55443.	Waya-i Demeter fia Vitus és felesége Erzsébet	Szatmár	Bagda
17.	1454. XI. 8.	DLDF 62313.	Petneháza-i Jakab fia Gergely	Szatmár	Bagda
18.	1454. XII. 7.	DLDF 62314.	Petneháza-i Gergely	Szatmár	Bagda
19.	1455. IX. 3.	DLDF 62320.	Vaya-i Vid özvegye Erzsébet	Szatmár	Bogda
20.	1462. VII. 8.	DLDF 68651.	Bakta-i János és Porteleki Imre és Katalin	Szabolcs	Baktha
21.	1469. XII. 14.	DLDF 57749.	Bayon-i István és felesége Jusztina, Chath-i László Katalin lányának lánya, Jákó-i Tamás felesége Priska, Zylagh-i Gergely felesége Zsófia és Iklod-i Péter felesége Orsolya	Szabolcs	Bagda

Az oklevelek vizsgálata után biztosan megállapítható, hogy Bogda és Bagda egy és ugyanazon települést jelölt. A kétféle írásmód magyarázata minden bizonnyal félrehallás és elírás következménye, ahogyan „Baccha" és „Bacca", valamint „Bakcsa" helységnevek is, melyekben Gerőné Krámer Márta szerint „Bakta nevének legkorábbi változatával találkozunk" (Gerőné 1962. 237.).[5]

Bagda legfontosabb birtokosa a XV. és XVI. században a Petneházi, a Vay, a Nyíri és az Ibrányi család volt. Ezzel szemben Baktán a jelenleg ismert első oklevél idejétől, azaz 1343. július 26-ától egészen a XVI. század első negyedéig töretlenül a Baktai család volt a birtokos. A római katolikus templom reneszánsz ajtókeretének 1519-ben keletkezett felirata is ezt bizonyítja: „MATHEUS DE BAKTHA FACIUNDUM CURAVIT 1519".

Az 1526 előtti források vizsgálatának eredményeképpen kijelenthetjük, hogy Bagda és Bakta a XIV. századtól a XVI. század második évtizedéig létező és két külön település volt.

A mohácsi csatavesztés után Bagda teljesen homályba burkolózott és eltűnt. Neve majd csak a XIX. század második felében tűnik fel újra.[6] Bakta az 1549. évi rovásadó-összeírás szerint az akkori Szabolcs vármegye legnagyobb birtokosának, ecsedi Báthori Andrásnak volt a tulajdonában (Maksay 1990. 686., 704.). Lórántházával egyetemben az ecsedi uradalom részét képezte a XVI. század második felében is. Birtokosai ebben az időben is az ecsedi Báthori család tagjai

[5] Krámer Márta tanulmányához a Zichi 1872.-ben feldolgozott és kiadott oklevél szövegét használta, melyben a nehezen olvasható településnevet tévesen írhatták át.

[6] Szabolcs vármegyéről már a XIX. század elejéről ismerünk részletes közigazgatási térképeket, például Sexty András munkáit, de a harmadik katonai felmérés 1869 és 1887 között készült térképei előtt nem találkozhatunk Bagda nevével. Itt Kis-Bagda tanyaként szerepel. 1933-ból értesülünk arról, hogy a Petneháza melletti Bagda nevű vízparton La Tène kori leleteket találtak (*Szabolcsi Hírlap* 1: 201. 1933. november 3. 7.). A terület a régészek előtt nem ismeretlen, ugyanis a közelben négy Árpád-kori lelőhelyet tartanak számon Bagda néven (vö. a Közhiteles Nyilvántartásban Petneházától északnyugatra fekvő 39301, 39307, 50796 és 50797 számon szereplő régészeti lelőhelyekkel).

voltak. A település történetében ezekben az évtizedekben fontos szerepet játszott ecsedi Báthori István országbíró. Báthori, aki húgával, Erzsébettel az ország egyik legnagyobb birtokállományát tudhatta magáénak a szülők – ecsedi Báthori György és somlyai Báthori Anna – házassága révén.[7] István harmincéves korában már Szabolcs és Szatmár vármegye főispánsága mellett 1585-ben az országbírói címet is elnyerte Rudolf császártól. Baktát mint az ecsedi váruradalom fontos tartozékát Báthori István 1596 körül személyes titkárának és barátjának,[8] Tatay Istvánnak[9] adományozhatta.[10] Tatay István 1594-ben megházasodott, felesége Ibrányi Kata lett. Baktát nászajándékként kaphatta meg az országbíró titkára és bizalmasa. Tatay István és családja szolgálataiért óriási vagyont örökölt Báthoritól, aki adományairól büszkén írta végrendeletében: *„...valamennyi neki volt mind én adtam ő nekie."* (Radvánszky I. 1879. 216.) Ragaszkodását Tatayékhoz mi sem fejezhetné ki jobban, mint saját írása: *„...Tatay Istvánt fiam helyett tartottam, jámbor szolgálatjáért, kit ugyan én tartottam vala föl is, és feleségének Ibrányi Kata asszonynak, kit uráért úgy tartottam és tartok is (az míg veszi) mint leányomat."* (Radvánszky I. 1879. 216.) Bár az esküvő után Telegdy Pálnak[11] panaszkodva írta Báthori, hogy *„...Istennek elég nagy ostora vagyon rajtam. Véres orbán halalhoz kezöl, Tatait pedig el nőzetem mellőlem..."* (Eckhardt 1944. 166.) Barátjára mégis számított, ha a közeli baktai birtokot adományozta neki. Báthori 1604-ben készült végrendeletében több birtokadományának jövőbeli betartásáról gondoskodott. Mivel a baktai birtok Tatayaknak szóló donatiójáról nem maradt fenn írásos emlék, a végrendeletében leírt rendelkezések e feltételezésnek csak közvetett bizonyítékai: *„Leveleim között Ecsedben, Hortról (ki Szabolcs vármegyében gondolom, hogy vagyon), melyet pénzen vöttem és Tatay Istvánnak, jámbor szolgámnak éltében attam, ha valahogy leveleim között találnának leveleket, azokat testamentomosom*[12]*, secretariussomal*[13] *öszve kiszegye, és az Tatay István árvai fiai levelei közibe tetesse és tegyék. Azonképpen cselekedjenek, ha Baktáról, Lórántházáról avagy az ibrányi jószágról való leveleket találnak, azokat is oda tegyék."* (Vadász 2002. 47.)

A baktai kastély elődjéről Tatay István 1607-ben és 1609-ben keltezett hagyatéki leltárából tudhatunk meg információkat. A hagyatéki leltárakat Szabolcs vármegyében, a mai Nyírkarászon 1607-ben, majd Apagyon 1609-ben olvasták fel és hitelesítették. Az apagyi leltár a Nyírkarászon írott kiegészítés. A számos arany, ezüst és drága ruhaneműk mellett szó esett az élőállat állományról, a szőlőbirtokokról és nem utolsósorban megemlítette a Tatay család baktai birtokán élő udvarbírót, valamint egy ekkor már Baktán álló udvarházat is. A leltár viszonylag pontos képet ad Tatay házának berendezéséről: *„Az udvarházban vagyon asztal nro 6., deszkás nyoszolya nro 6., karosszék nro 1., fa rosta vagyon nro 3., vas rosta vagyon rossz nro 2., dagasztó teknő nro 2., szita vagyon nro 3., a konyhán vagyon vasfazék nro 11., vas nyárs nro 3., réz mozsár nro 2., rostély nro 2., vágó kés nro 2., fenyő zsindely vagyon ezer nro 300., dézsa vagyon nro 5., pinczetok*[14] *egy vagyon, vagyon benne ó* [...] *palack nro 6., hitvány palack vagyon nro 3., Egy öreg ezüst serleg pohár vagyon, ón tál vagyon nro 10., ón tányér vagyon nro 11., egy ezüst csecses szopóka,*[15] *szőnyeg, viselt, fehér vagyon nro 1.,*

[7] Házasságuk révén a Báthori család két ága egyesült, így a hatalmas birtokok egy kézben összpontosultak.

[8] Báthori István és Tatay István kapcsolatáról bővebben: Kovács 2015.

[9] Tatay István (?–1604 előtt) ecsedi Báthori István titkára.

[10] Erről tanúskodik a baktai római katolikus templomban ma is megtalálható harang felirata: „ME FIERI CURAVIT DOMINUS STEPHANUS TATAY DE BAKTA ANNO 1596."

[11] Telegdy Pál (1564–1596) Várday Kata férje, kállói kapitány, Bereg- és Zemplén vármegyei földbirtokos.

[12] A végrendelet készítője (lat.).

[13] Titkár (lat.).

[14] Borosüvegek tartására használt kosár vagy láda.

[15] Valószínűleg kisgyermekek számára készült itatóedény, melyből könnyebben tudtak inni.

vörös vagyon nro 2." (Radvánszky II. 1879. 136.) A baktai birtok Tatay István halála után fiára, Ferencre szállt, nem került vissza az ecsedi uradalomhoz, attól függetlenül, hogy a korabeli összeírásokban az ecsedi váruradalom részeként jelölték. Egy 1614-ben keltezett, az ecsedi váruradalomról szóló összeírásban ezt olvashatjuk: *„Baktha integr*[16] *Loranthaza: Tataiak birják, szegény Bátori István atta donatioban."*[17] Tatay Ferencről és a baktai birtokról az 1609 és 1630 közötti időszakban nincsenek további ismert források, amelyek a kastély történetéhez érdemben hozzájárulhatnának. Halála után özvegye hamar talált magának új férjet, mégpedig szalai Barkóczi László[18] személyében, akinek szintén nem ez volt az első házassága. Mivel Tatay Ferenc fiú utódot nem nemzett, birtokai visszaszálltak a koronára.

II. Ferdinánd 1630-ban új adományként Baktát és Lórántházát a kállói vár főkapitányának, Barkóczi Lászlónak adományozta. A nova donatio szövegéből értesülhetünk a Baktán lévő épületről is: *„…nostra egregii Ladislai Barkoczy de Zala, consortem, afficimur Totales et integras possessiones Bakta, Curiamque Nobilitarem ibidem fundata et extructa..."*[19] Vagyis Baktán ekkor már állott egy nemesi kúria (Curia Nobilitaris), mely nagy valószínűséggel azonos lehetett a Tatay István hagyatéki leltárában említett udvarházzal.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem halála után csak I. Rákóczi György uralkodása alatt normalizálódott az erdélyi politika. A köztes időben előbb felesége, Brandenburgi Katalin, majd öccse Bethlen István fogta a gyeplőt a kezében kisebb-nagyobb sikerrel. De miért olyan fontosak az erdélyi események a kicsiny baktai birtok szempontjából? A válasz az, hogy Bakta az ecsedi vár tartozékaként szerepelt az összeírásokban egészen addig, amíg ecsedi Báthori István nem adományozta kedves hívének, Tatay Istvánnak és ivadékainak. Az ecsedi váruradalom Báthori István halála után 1605-től Báthori Gábor birtokába került. Gábris vitéz[20] halála után 1613-ban visszaszállt a koronára. 1621-ben Bethlen Gábor elfoglalta és hadjárata után itt őrizte a szent koronát. 1624-ben királyi adományként bírta. Bethlen Gábor fejedelem halála után 1629-ben ismét a korona birtoka lett, amíg II. Ferdinánd nem döntött úgy, hogy az elhalt fejedelem testvérének, Bethlen Istvánnak adományozza az 1633-ban lezajlott eperjesi tárgyalások[21] gyanánt létrejött, gyenge lábakon álló béke megőrzése érdekében. A gond csak ott kezdődött, hogy Bethlen István katonái nem tudtak – vagy nem akartak tudni – II. Ferdinánd 1630-as, szalai Barkóczi Lászlónak szóló adományáról, így betörtek birtokára és megkárosították.[22] Bethlen István és Barkóczi László 1633. december 12-én az ügyet végül birtokcserével rendezte el úgy, hogy Bakta újra visszakerült a kállói kapitány birtokába.[23]

A baktai kastély történetében lehetne mellékes is a birtokosok cseréje. Ám ha megvizsgáljuk közelebbről az 1630-as Barkóczi-féle adományozólevelet és az 1633-as Bethlen–Barkóczi-féle konszenzust, kis különbséget vehetünk észre a baktai épületre vonatkozóan. Történetesen azt, hogy míg az 1630. április 21-én kelt donatioban Baktán „Curia Nobilitarist", azaz „nemesi kúriát" emlegetnek, három évvel később mint „Castello", azaz „kastély" szerepel. Az elírás lehetősége kizárható, ugyanis a korábbi okiratokban szintén nemesi udvarházat vagy udvarházat emlegettek, 1633 után pedig – és az egész század folyamán – megmaradt a kastély elnevezés. Arra a kérdésre, hogy

[16] Beleértve (lat.).

[17] MNL OL E 156 a. Fasc. 013. No. 006.

[18] Szalai Barkóczi László (1601–1659) zempléni alispán, Bereg vármegye alispánja (1653–1659), kállói kapitány (1633–1642).

[19] MNL Magyar Kancelláriai Levéltár A 57 VII. köt. 954–955.

[20] Móricz Zsigmond Tündérkertjében nevezte Báthori Gábort Gábris vitéznek.

[21] I. Rákóczi György és II. Ferdinánd között Eperjesen tárgyalások indultak a harmincéves háborúban betöltött, egymással szembehelyezkedő álláspontjuk miatt.

[22] MNL SzSzBML. IV. A. 1. Fasc. 52. No. 12. 1634.

[23] MNL A 57 VIII. köt. 25–29.

Barkóczi László épített-e új kastélyt magának, egyenesen tőle tudhatjuk meg a választ. Végrendeletében – amelyet éppen Baktán fogalmazott meg 1658. december 12-én – pontosan kitért „maga erejéből szerzett" és „maga vagyonából építtetett" javaira (Komáromy 1901.).

A Pálóczi Horváth család XVII. századi naplójában olvashatjuk, hogy „*A*[nno] *D*[omini] *1631. die 13. mensis julii kezdette el Barkóczi László uram az pálóczi kőházat építtetni"* (Szabó 1881. 194.). Barkóczi végrendeletének szövegében csak a pálóci házát említette meg mindjárt az elején *„...melyet én építettem mindenestül magam költségemen..."* (Komáromy 1901. 151.), míg a baktai kastélyt csak felsorolásként olvashatjuk, több információt nem írt róla.

Barkóczi László az 1640-es évektől egyre több időt töltött Baktán. Azt, hogy pontosan milyen épület állt rendelkezésére ezekben az időkben, az ide vonatkozó ismert források ismeretében is homály fedi. A főkapitány leveleiben sem törekedett egyértelmű megfogalmazásra baktai „házára" nézve.[24] Batthyány Ádám királyi kamaráshoz intézett leveleiben „baktai házként" és „castelloként" is szerepelt. Kastélyra utal az a levél, melyet szintén a királyi kamaráshoz intézett 1654. november 20-án, miszerint *„Az Erdélyi Fejedelem eö nag*[ysá]*a már alkalmas ideje, hogy Váradon lakott, úgy volt dispositiója,*[25] *hogy tegnapi napon menjen Székelyhídra ott fel igyekezvén mulatni*[26] *Ecsedben s Kállóban jönni szándékozik, s az télnek nagyobb részét itt kinn*[27] *való házainaál akarja el tölteni. Írja eö nag*[ysá]*a énnekem is, hogy ez Baktai házamnál meg fog engemet is látogatni."*[28] Hogy II. Rákóczi György Erdély fejedelme végül tiszteletét tette-e Barkóczi baktai birtokán, nem tudhatjuk, viszont azt igen, hogy a kastély nyilvánvalóan elég „nagy" lehetett még az erdélyi fejedelem fogadására is.

Arra nézve, hogy mennyire kedvelhette a kállói kapitány baktai „házát", mi sem lehet fontosabb bizonyíték, mint az, hogy 1658-ban kelt végrendeletét itt fogalmazta meg. Végső akarata szerint így rendelkezett Bakta további sorsáról: *„Az attyámfiának Pécsi Anna asszonynak nomine dotis, és a kisebbik fiamnak Lackónak hagyom baktai kastélyomat cum omnibus suis pertinentija, és ugyan Bakta nevü egész falut és Loránt házát."* (Komáromy 1901. 154.)

A levéltári források szerint harminc évvel később már több részbirtokos volt Baktán. A szomszédos birtokosnak, Kércsy Sándornak és feleségének, Karászi Horváth Máriának zálogosította el 1696. júniusában Perényi Klára, özvegy Gersey Pethő Lászlóné a többi között *„...Baktán lévő kastélybeli részemet hozzá tartozandó majorságbeli szántó földeivel, réteivel, halászó vizeivel, erdeivel és mindennemű hozzá tartozandó Pertinentiával*[29]*."*[30] Ez év októberében szalai Barkóczi László legkisebb fia László szintén Kércsy Sándornak és feleségének zálogosította el tíz évre: *„Sabocz vármegyében Bakta Lórántháza nevű faluban lévő egy és mindennemű birodalmomat, nevezet szerint kastély beli részemet, jobbágyimat, telkeimet, a hozzá tartozandó földeimmel, erdeivel, egyszóval cum omnibus pertinentiis*[31] *valamit ott bírtam és per manus is bocsátottam Kércsy Sándor uramnak, feleségének nemzetes Horváth Mária asszonynak ezerkétszáz magyar forintokban."*[32]

1696-előtt tehát a baktai birtok legalább három tulajdonossal büszkélkedhetett, mivel Perényi Klárán és szalai Barkóczi Lászlón kívül Barkóczi Krisztina – Barkóczi György, Barkóczi László

[24] A korabeli szóhasználat problémáira Koppány Tibor (Koppány 2006.) hívta fel a figyelmet.

[25] Elhelyezkedés (lat.).

[26] Időt tölteni.

[27] Erdélyen kívül.

[28] MNL OL P 1314. 9. d. No. 2190.

[29] Tartozék (lat.).

[30] MNL OL Károlyi Nemzetségi Levéltár No. 7. Lad. 28.

[31] Minden tartozékával (lat.).

[32] MNL OL P 392 No. 10. Lad. 28.

bátyjának egyetlen lánya – is a baktai részbirtokosok közé tartozott. Károlyi Sándor, Barkóczi Krisztina férje egy 1711-ben Ebergényi Lászlónak írt levelében arra emlékezett vissza, hogy *„Pro consolatione*[33] *azt írattam én az baktai házamra*[34]*, mikor Holló Zsigmond*[35] *árulónak költött volt Frajnfelczcel*[36]*: Generosus equus non curat canes latrantes*[37]*, más felől penig: Quisquis amat, dictis absentum rodere famam, has aedes vetitas noverit esse sibit.*[38] *Mégis, az mostani motus*[39] *kezdetin csakugyan belement az rossz ember, s azt írta a falra: Kurva az anyja, az ki építette, s az ki meg is gondolta."* (Mészáros 2010. 311–312.) 1697-ben tehát, amikor Károlyi Sándornak kellemetlen ügye támadt Holló Zsigmonddal, már tíz éve – Barkóczi Krisztinával kötött házassága révén – bírta a baktai kastélyt és tartozékait. Az 1696-os elzálogosításról csak később, Barkóczi László halála után vehettek tudomást, amit a birtok teljes kiváltásával rendeztek végleg 1701-ben. Erre bizonyíték a Kércsy Sándorral[40] kötött egyezség szövege: *„hogy tudniillik én Kércsy Sándor meg nevezett kedves feleségemmel az felső esztendőkben, néhai te*[kinte]*tes és nag*[ység]*os Szalay Barkóczy László úrtól és nagyságától az portiójában*[41] *jutott jószágot Nemes Szabolcs Vármegyében Bakta és Lórántháza nevű falukban lévőt, ugyanottan való puszta Castélyban való részével, és Gyulaházi egy puszta telekével együtt, mind ahhoz tartozó appertinentiákkal*[42] *ezer Rhénes forintokon meg vévén és bizonyos contractus*[43] *mellett magunknak zálogosítván. Minthogy a meg nevezett néhai jó emlékezetű úr vér szerint való osztályos Attyafiait Országunk Törvénye és bevett jó rendtartása szerint* [...] *vetté nem kínálta, sőt hírré sem tötte, azért az Te[kin]t[e]tes Na [gyság]gos Barkóczy Krisztina Asszony törvényes úton és* [...] *igyekezik vala bennünket impectálni*[44] *és az specifikált jószágot rehabeálni*[45]*."*[46] Barkóczi Krisztina az egyezség szerint ezer forintot fizetett ki készpénzben és háromszáz forint értékben hagyott a baktai és lórántházi telkekből egyet-egyet Kércsy Sándornak és feleségének.

A Rákóczi-szabadságharc alatt hol Károlyi Sándor, hol Barkóczi Krisztina töltött el itt többkevesebb időt. A baktai kastély és a birtok a háborús idők miatt folyamatosan amortizálódott. Már 1704-ben Károlyi ezt írta feleségének: *„Bizony Szívem most betölt az, amit régen megmondottam, hátha még három esztendeig ide haza nem lennék: se Apátiban,*[47] *se Károlyban, se Baktán nincsen semmi házi provisio*[48]*, az cseléd éhel hogy nem vesz, mint informáltatom, akármelyikbe mennénk, egy ebédet nem tudnak adni."* (Kovács 1994. 20.)

1710 decemberére Rákóczi csapatai néhány végvár kivételével kiszorultak az ország területeiről. Visszavonultában Károlyi Sándorral maga a fejedelem is megszállt Baktán. Mivel Barkóczi

---

33 Vigasztalásként (lat.).

34 A kastély falán lévő feliratokra és annak történeti jelentőségére dr. Mészáros Kálmán, a Hadtörténeti Intézet kutatója hívta fel a figyelmemet.

35 Holló Zsigmond (1616–1686) eperjesi harmincadmester és kamarai tanácsos.

36 Franz Anton Freyenfels (?–?) kamarai tanácsos.

37 Nemes mén nem törődik az ugató kutyákkal (lat.).

38 Aki szavával szereti rossz hírét kelteni a távollevőknek, az tudja meg, hogy ebbe a házba tilos bejönnie.

39 Lázadás (lat.)

40 A szomszédos Nyírkércs birtokosa.

41 Birtokrész (lat.).

42 A tárgyhoz tartozó, hozzá nem kötött, de azzal kapcsolatos (lat.).

43 Szerződés (lat.).

44 Akadályoz (lat.)

45 Visszahelyez (lat.).

46 MNL OL P 392 No. 12. Lad. 28.

47 Olcsvaapáti.

48 Ellátás (lat.).

Krisztina férje tanácsára továbbutazott, itt már nem találkozhatott Rákóczival. Ingóságait a kastélyból elszállíttatta, kivéve férje dolgait: *„Én Édes szívem, valóba megkíndám az éjel a fogamra, még most sincs szintén jól. Mindazáltal amim it volt, magam mindent elrakatván, egy kalmárszekérrel elküldék holmit, aki nélkül ellehetek. Meghagyván, hogy az oly portékákot hordókba beszegezve tartsák, amikor kel, vihessék. Mik maradtak it, Kegyelmednek feljegyzettem, Kegyelmedhez tartozandók. Gondolván, ere jű Kegyelmed, s akkor felrakják ezeket is."* (Kovács 2011. 373–374.) Amikor Baktára érkezett a fejedelemmel, Károlyi Sándor méltatlankodva vette észre itten jószágának szegénységét. Levelére Barkóczi Krisztina mentegetőzve az alábbiakat írta: *„Baktát, Szívem, nem én hattam pusztán, hanem Kegyelmetek élte ki. Én, amely 4 hordó bort elhoztam, addig ahelyett oda mást vittek, s egyebet el nem hoztam a dibdábságnál. Ha pedig az következnék, jűnének utánam."* (Kovács 2011. 377.)

Károlyi Sándor és Barkóczi Krisztina elsőszülött lánya, Klára, aki már 14 éves korában megházasodott, férjével, Haller Gáborral[49] éppen a Baktán lévő házat szemelték ki közös családi fészeknek, ahogyan Károlyi feleségének 1720. januárjában írt leveléből olvashatjuk: *„Fiam uram,*[50] *úgy látom levelébül, változtatta elméjét, és már az telet Baktán akarja tölteni."* (Kovács 1994. 300.) Barkóczi Krisztina már 1720 márciusában kérte férjétől, hogy vályogvető szakembert hozzon Baktára, mert majort és istállót kell építeni. Májusban már komolyabb építkezések megindulásáról számolt be férjének, noha szerinte lányuk – Klára – gazdasszonyként nem állt a helyzet magaslatán a munkálatok vezetése körül: *„...nem írhattam mivel a nyomorult Baktai Gazda Asszony dolgaiban foglalatoskodtam s építése körül majd minden nap jobban estig Pallérkodtam, mivel ez a Boldogtalan nép rettenetes tudatlan, valamihent az ember el fordul csak Babilon Tornya*[51] *lesz belőle."*[52] Válaszában Károlyi Sándor nyugtázta felesége panaszait: „*Ne csudáld azt szivem, hogy pallér kell, mert az Császár mesterembere mellett is megkívántatik az, sehol nincs oly dolgos, az ki mellett pallér nem volna. Vagy azé, aki dolgoztat, vagy azé a mester emberé, az ki az munkát felvállalta."* (Kovács 1994. 367.) A tégla és a munkaerő hiánya miatt az építkezések lelassultak. Károlyi Klára – hogy apját megnyugtassa – a következőket írta november 18-án kelt levelében: „*Édes n*[agysá]*gos Úr, mint hogy ha I*[ste]*n az jövő Tavaszt engedi érnem ha csak pénzem valami kevés leszen nem akarom továb halasztani az Baktai pusztás alkalmatosságunk építéssét, hanem az n*[agysá]*god*[na]*k az mint már teczik az körül vétele egy majort építeni az mint ottan létében beszéllet n*[agysá]*gotok felőle vagy pedig csak palánkal az mint n*[agysá]*god*[na]*k leg inkább fog teczeni."*[53] Az építkezés folytatása azonban elmaradt, majd csak 1722 májusában kaphatunk hírt róla Károlyi Sándortól: *„Az baktai ház iránt nem kell építeni Madár János*[54] *szavára, hanem parancsolni kell neki. Oda fenyőfa nem kell több az folyó gerendáknál, az alja mind tölgyfa lehet, az szarufája égerfa-kőfalat is megbirná azon épület, meg egy contignatiot*[55]*, ne*[m]*hogy az tölgyfát meg nem bírná. Madár János csak az maga gusztusáért beszél fenyőfához, sokkal könnyebbnek tartja abbul dogozni."* (Kovács 1994. 367.)

Károlyi Sándor, Barkóczi Krisztina és Károlyi Klára leveleiből nem egyértelmű, hogy az 1720 és 1723 között tárgyalt baktai építkezés a már korábbi években említett ház vagy palota

[49] Hallerkői Haller Gábor (1685–1723).

[50] Haller Gábor.

[51] Utalás a bibliai jelenetre, amikor az emberek óriási építményükkel fel akartak jutni Istenhez, erre ő megváltoztatta a beszélt nyelvüket, így zűrzavar támadt.

[52] MNL OL P 1507 B – VI. No. 37288.

[53] MNL OL P 1507 B – VI. No. 23799.

[54] Madár János (?–?) a Károlyi család több birtokán alkalmazott építőmester.

[55] Emelet (lat.).

felújítását és bővítését vagy egy teljesen új épület építését jelenti. Korrespondenciájukból a kastélyra nézve azonban bőven találhatunk értékes adatokat. Például Károlyi Klára atyjának 1723. június 21-én kelt levelében ezt olvashatjuk: *„Az Baktai ház téglájának vetésséhez hozzá fognak holnap, az felső contignatioját is már be sindelyezték, az görbe szarufa csinálásához fogtanak, az ház pedig téglával fog n*[agysá]*g*[o]*d rendelése szerint lenni.”*[56] Az építkezést több dolog hátráltatta. Az egyik a hozzáértő szakemberek hiánya, bár a Károlyiaknak már évekkel a baktai építkezések előtt voltak mesterei. Többször foglalkoztatták Madár Jánost, aki már 1711-ben Munkácson, később pedig Salánkon is bizonyította rátermettségét. Azonban ő 1722 szeptemberében megbetegedett. Az építkezéshez olyan nagyon fontos tégla beszerzése vagy előállítása sem volt könnyű. A falazóanyag összetevőit a környékről próbálták beszerezni a gyorsabb munka reményében. Károlyi Klára az anyagokból általában mintát küldött atyjának szemrevételezésre. *„Menyen végére k*[e]*g*[yelmed]*, hogy az mely föveny vagyon itten az itt való tóban jó állandó leszen é az mész közzé vakolni, úgy mondják ez az régi vakolás is*[57] *affélével volna melyet mustrára elküldöttem.”*[58] Más nyersanyagokat helyben próbáltak vásárolni: *„Salétrom iten töb is vagyon, az kit küldöttem ha alkalmatos volna 10 árával lévén adós abban. Írja meg k*[egyelme]*d, mert ha jó lesz csak meg veszem.”*[59] Mégis a baktai munka csigalassúsággal haladt. 1723 első fele hamar elszaladt komolyabb eredmények nélkül. Viszont az ácsmesterek jól haladtak munkájukkal: július 14-ére már *„az harmadik contignatio be deszkázása is véghez megyen ezen az héten, most az harmadik fiókját deszkázzák”*[60] – írta Károlyi Klára. Már szeptember 12-ét írtak, amikor Klára az építkezésről kissé csalódott hangon így számolt be atyjának: *„Már mész volna baktán s míg I*[ste]*n n*[agysá]*god haza hozza remélem tégla is leszen, ugy is n*[agysá]*god M*[é]*l*[tósá]*gos jelen léte nélkül nem dolgozhatnék az köműves.”*[61] Csekély önbizalma miatt szinte mindenről kikérte szülei véleményét. *„Ablak rámának való léczrül mostani órán létében ha méltóztatnék na*[gysá]*god parancsolni és az ki székek*[ne]*k is alkalmatos volna ugy alázatosan vennem n*[agysá]*god gratiajat.”*[62] Folyamatosan kérlelte atyját, hogy – ha módjában áll – látogassa meg minél hamarabb, mert abban bízott, hogy ő majd rá tudja venni a munkásokat dolguk végzésére. Károlyi Klára kérése nem maradt válasz nélkül. Ami azt illeti, az elkanászodott munkásoknak és a félben lévő építkezésnek éppen az kellett, hogy Károlyi Sándor kellő szigorral előrelendítse a munkálatokat. *„Szerencsésen érkezvén ide, még csak fele vala meg az grádicsnak, de kipótoltatom az heverést, mert gyertyárúl*[63] *végeztetem el az más(ik) felét is velek, hogy már szép alkalmatossan járhatni fel s alá 21 fokon az padra – közepin alkalmatos nyugvóhelye lévén. Klárám olyan forma grádicsot sohasem láta. Mész elég vagyon, de Pécsi nem lévén ott, az paraszt bíró nem mert adni. Holnap Balsára küldök az gyűlésbe. Az alatt az veremben, kit Ecsedbül hordattam volt, találtunk három négy napra valót, hanem tégla semmi sincs. Jobbára holnap Károlybul égetött küldök, s mezőn az többit is kiégetteti. Fog folyni az munka. Az asztalos is azólta kilencz ajtót csinált.”* (Kovács 1994. 494.) – írta októberben Károlyi generális feleségének, majd a biztonság kedvéért októberben még egy téglaégetőt küldött lánya szolgálatára (Kovács 1994. 497.). Sőt, október 29-én keltezett levelének végén viccesen szúrta oda: *„Maholnap a baktai templomban is Te Deum Laudamus lesz az tégláért.”* A hideg időjárás nem kedvezett a munkálatoknak, bár még november

[56] MNL OL P 1507 B – VI. No. 23863.

[57] Itt Károlyi Klára talán egy régebbi, már álló épületről tehetett vallomást, amelyet esetleg ezekben az években építettek át.

[58] MNL OL P 1507 B – VI. No. 23865.

[59] MNL OL P 1507 B – VI. No. 23865.

[60] MNL OL P 1507 B – VI. No. 23867.

[61] MNL OL P 1507 B – VI. No. 23866.

[62] MNL OL P 1507 B – VI. No. 23866.

[63] Gyertyafény mellett, azaz éjszaka is dolgoztak a munkások.

elején nagyban folyt a munka a kastély körül. *„Az köművesek Károlyban való érkezését alázatosan értem na*[gysá]*god levelébül, máskint ma úgy hiszem hordották az kemenczéből az téglát de ha I*[ste]*n job üdőre nem forditya talán csak tavaszra marad az épités, az meszet már el hordották melyet Vay úr adott.”*[64] – számolt be atyjának Károlyi Klára.

Az építkezés munkálatait ezután a tél beállta mellett egy családi tragédia is hátráltatta. 1723. december elején Károlyi Klára férje – Haller Gábor – életének 38. évében tragikus hirtelenséggel elhalálozott.[65] *„Árva Károlyi Klára”* – ahogyan férje halála után szignózta leveleit – figyelme a baktai építkezésekre a következő hónapokban megcsappant. A gyász leteltével írásai között egyre több adatot találhatunk az építkezések folytatására vonatkozóan. A munkálatok csak nagyon lassan folytak, ami nem csoda, ugyanis a kastély mellett több más épület megépítésébe is belekezdtek, nem beszélve a család más birtokain való építkezésekről, melyek szintén ezekben az években folytak.[66] A téglavetésre folyamatosan szükség volt. Károlyi Sándort lánya több nagykárolyi égetőkemence elkészültéről tudósította, amelyekben folyamatosan készítették az építőanyagot. 1725 októberében atyjának írott levelében az ablaküvegek gyártásáról szólt, és arról, hogy a kőműveseknek lesz bőven munkája, mert *„…az én házamat mindenütt mossa az eső, megis tanácskoznánk hogy lehetne orvosolni, mert úgy károm keletkezik belőle.”*[67] Ebben az évben még az új ecetes ház mellett tanulóházat és a tanító házát is tervezték, de annak berendezése még kétséges volt. *„…bárcsak egyéb alkalmatossága készülhetne belől is, szék asztal az mi olyan kívántatik.”*[68] 1726. november 7-én atyjához írt levelében már a falak új meszeléséről számolhatott be, bár a tetőt szerette volna megigazíttatni, mert félő volt annak hibái miatt a falak ázása.[69] A baktai kastély 1727 augusztusában már vendégfogadásra is alkalmas lehetett, ugyanis Károlyi Klára a „baktai bilicum”[70] elkészítését kérte Károlyi Sándortól.[71]

A baktai birtok Károlyi Klára halála után fiaira szállt. A következő évtizedeket a kastély történetében – használható források hiányában – homály fedi. Annyi bizonyos, hogy az időközben II. Józseftől 1781-ben vásártartási privilégiumot szerzett Bakta kastélya Haller Sándortól[72] zálogba került a Bárczay család tulajdonába. Bárczay Miklós[73] lánya, Anna révén került II. József legkiválóbb mérnöke, bökönyi Beck Pál[74] tulajdonába. A Beck családtól ismét leányágon került el a baktai kastély és a hozzá tartozó birtok a Dégenfeld[75] família tulajdonába. Az ifjú Dégenfeld Imre[76] és neje, Beck Paulina 1834-ben állítólag felújíttatta a kastélyt, azonban az első világháború után a román hadsereg pusztításai nyomán a családi levéltár megsemmisült, így annak kutatása nem lehetséges.

---

64 MNL OL P 1507 B – VI. No. 23872.

65 Haller Gábor halálának időpontját mindenképp december 6-a előttre kell kelteznünk, mivel Károlyi Klára december 6-án kelt levelében köszöni meg Károlyi Sándor részvétnyilvánítását.

66 Így például 1724-ben az éradonyi birtokon (MNL OL P 1507 B – VI. No. 23885.).

67 MNL OL P 1507 B – VI. No. 23917.

68 MNL OL P 1507 B – VI. No. 23917.

69 MNL OL P 1507 B – VI. No. 23950.

70 A billikom szó a német Willkommen! (Isten hozott!) szóból eredeztethető. Jelentése: vendégfogadó kehely, korsó.

71 MNL OL P 1507 B – VI. No. 23986.

72 Hallerkői Haller Sándor (?–?).

73 Bárczai Bárczay Miklós (1760 előtt–1792).

74 Bökönyi Beck Pál (1758–1827) mérnök.

75 Svájcból átszármazott család. 1810-től erdélyi birtokos, magyar grófi család.

76 Gróf Dégenfeld Imre (1810–1883) politikus, Szabolcs vármegye főispánja (1848–1849), a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka (1860–1883).

A kastély története mélyebb megismerésének záloga a fennmaradt, még feldolgozatlan korabeli források feltárása lehet.[77]

Az épület elhelyezkedésére nézve nagy segítségre lehetnek a korabeli ábrázolások. A kastélyról a legkorábbi ismert ábrázolás 1885 körül készülhetett. A kor ismert festője, Mészöly Géza a század nyolcvanas éveiben megörökítette a kastély előtti park egy részét és az épület délkeleti oldalát, ám festménye időközben elveszett. A Mészöly-féle ábrázolást csak a *Vasárnap Újság*ból[78] ismerhetjük fekete-fehérben. Rendelkezésre állnak még a korabeli kéziratos térképek, amelyeken a település szerkezetét és a kastély, sőt a park elrendezését is felfedezhetjük. A Mária Terézia uralkodása alatt megindult térképezés, azaz a birodalom első katonai felmérése 1763 és 1787 között zajlott, majd két másik követte 1806–1869 és 1869–1887 között. A katonai felmérések térképei elsősorban a korabeli harcászat igényeit elégítették ki, így a terepviszonyokra különös gondot fordítottak. Az első felmérés magyarországi térképén – amely az 1782 és 1785 közötti viszonyokat örökített meg – a kastély és környezete pontosan látható, és ami fontosabb, ez a pozíció nem változott meg sem a második, sem a harmadik katonai felmérés térképeinek ábrázolásain.

A levéltári források, illetve azoknak a XVIII. századi térképek adataival való összevetése alapján kijelenthetjük, hogy a mai kastély épülete azonos lehet a Károlyiak által birtokolt épülettel. Nem valószínű – a források sem támasztják alá –, hogy Károlyi Klára gyermekei az 1720-as évek közepére elkészült, részben új építményt lebontották volna és más helyen építkeztek volna. Minden bizonnyal ez volt az a kastély, ahol II. Rákóczi Ferenc Károlyi Sándorral megszállt néhány éjszakára, és amelyet részben Károlyi – felesége Barkóczi Krisztina révén – birtokolt házassága évétől, azaz 1687-től. Nincs adat arra sem, hogy Barkóczi László – aki végrendeletét baktai „castellumában" írta – gyermekei új kastélyt építettek volna, ahogyan arra sincs, hogy Barkóczi László, aki szintén a felesége révén a Tatay családtól szerzett birtokon a már meglévő nemesi kúria helyett újat építtetett volna, mert nem volt elég komfortos, akár az erdélyi fejedelem fogadására is. Az viszont tény, hogy Tatay Ferenc ecsedi Báthori István országbírótól 1596-ban adományként kapott baktai birtokán 1607-ben már udvarház állott.

Az írott források mellett természetesen fontos lenne az épület komolyabb falkutatása, mely bizonyíthatná avagy cáfolhatná a történész feltevéseit. Bízunk benne, hogy a jövőben sor kerülhet erre, és biztos tudást adhatnánk át a következő generációknak.

Irodalom

DLDF

A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL–DF 5.1). Szerk. Rácz György. Internetes verzió, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Arcanum Kft., Budapest 2010. http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a150506htm?v=pdf&a=start

Eckhardt 1944.

Két vitéz nemesúr. Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Közzétette Eckhardt Sándor. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, Budapest 1944.

[77] Példának okáért szolgáljon a téglási kastélyból megmenekített napló, melyet Dégenfeld Imre lánya, Berta írt 1858-tól néhány évig. Az eredeti napló ismeretlen helyen lappang, ám fénymásolatban rendelkezésre áll a téglási könyvtár gyűjteményében. Dégenfeld Berta naplójában bőven beszámol téglási és baktai élményeiről.

[78] *Vasárnapi Újság* 32: 48. 1885. november 29. 769.

Gerőné 1962.
Gerőné Krámer Márta: A Baktalórántházi r. k. templom. *Műemlékvédelem* 6: 4. 1962. 237–240.
Kállay 1943.
A nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.) I–II. kötet. 1224–1350. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai 1. Franklin, Budapest 1943.
Komáromy 1901.
Barkóczi László végrendelete (1658). Közli Komáromy András. *Történelmi Tár* Uj folyam II. (24. évf.) Szerk. Komáromy András. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1901. Vegyes közlések 150–160.
Koppány 2006.
Koppány Tibor: Castellumtól a kastélyig. Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből. Históriaantik Könyvesház, Budapest 2006.
Kovács 1994.
Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Szerk. Kovács Ágnes. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1994.
Kovács 2011.
Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Első kötet (1698–1711). Közreadja Fogarassy Zoltán – Kovács Ágnes. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen 2011.
Kovács 2015.
Kovács Dóra: Ecsedi Báthory István közigazgatási és gazdasági feladatokat ellátó szervitorai. In: Tempus Adest. Tanulmányok az Eötvös Collegium 30 éve alapított Történész Műhelye tiszteletére. *Acta Historica Societatis de Alexandro Mika Nominatae* I: 4. Szerk. Kovács Dóra – Szabó Melinda. Mika Sándor Egyesület, Budapest 2015. 11–32.
Maksay 1990.
Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
Mészáros 2010.
Bene Regi – A Király Javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója (1710–1711). Sajtó alá rendezte Mészáros Kálmán. Rákóczi Források. Nap Kiadó, Budapest 2010.
Németh 2008.
Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. [Asezarile comitatului medieval Satu Mare pâna la începutul secolului al XV-lea.] JAMK 60. 2008.
Radvánszky 1879.
Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I–II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Bérháza, Budapest 1879.
Szabó 1881.
Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból. Gyulafy Lestár följegyzései. Közli Szab Károly. / Martonfalvi Imre deák emlékirata. A pálóczi Horváth család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores XXXI. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest 1881.

Vadász 2002.
Ecsedi Báthory István végrendelete. Fiatal Filológusok Füzetei. Bevezetéssel közreadja Vadász Veronika. Korai újkor I. Magánkiadás, Szeged 2002.
Zichi 1872.
A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára II. / Codex diplomaticus domvs senioris Comitvm Zichy de Zich et Vasonkeő II. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső. Magyar Történelmi Társulat, Pest 1872.

Mohácsi Endre

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: mohacsiendre@gmail.com

Data on the history of the Dégenfeld Residence in Baktalórántháza

The history of the Dégenfeld Residence in Baktalórántháza that got its name after its last inhabitants, can be traced as far as the first third of the 17th century. During the centuries, villages of Bakta and Lórántháza, and, together with it, the residence were owned by such significant families of the county as szalai Barkóczi, nagykárolyi Károlyi, hallerkői Haller and bárczai Bárczay. In the first years of the 19th century the building belonged to Pál bökönyi Beck, the prominent surveyor of Emperor Francis I. It got to the Dégenfeld family as the dowry of his daughter Paulina.

No archaeological research has been conducted in the site, so we have only few data on the early history of the building. Ferenc Rákóczi was hosted in the residence during the years of the Liberty War, and Count István Széchenyi also visited the place during his round tour of 1846. The author, based on his archive research in contemporary administrative documents and legacy of the owner families, recovers several new, previously unknown data on the history of the construction.

Endre Mohácsi

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: mohacsiendre@gmail.com

A nyíregyházi alapítványi Erzsébet Árvaház

Jakó János

A közelmúltban a gyűjteményembe került két régi képes levelezőlap keltette fel az egykori nyíregyházi Erzsébet Árvaház iránti érdeklődésemet. Az adatgyűjtő munka során hamar bebizonyosodott, hogy a nyíregyházi Jótékony Nőegylet és az árvaház története elválaszthatatlanul összefonódott.

Az összegyűlt rendkívül sok adat közül – a terjedelem korlátai miatt – csak a téma szempontjából legfontosabbakat használhattam fel munkám során.

A korabeli dokumentumok – elsősorban a *Nyírvidék* tudósításai – alapján összeállított írásomban tudatosan ragaszkodtam a régies írásmódhoz és kifejezésekhez, amelyek hűen tükrözik az adott kor sok mindent befolyásoló hangulatát.

Az Erzsébet árvaház megalakulásának előzményei

„Régen érezve hiányát egy jótékony nőegyesületnek,… mi is… megalakitottuk nőegyesületünket 1866-ik évben." – adja hírül a helybeli nőegyesület választmánya a *Nyír* című hetilapban 1867-ben. Majd megemlíti, hogy *„Többirányu jótékonyságán kivül, egyesületünk kiváló czéljául tüzte ki, egy árvaház létesitését."* Végezetül egy felhívás következik: *„Hogy tehát czélunk kivitelához minél közelebb juthassunk, mindazok, kik jó szándékunkat helyeslik... ezennel egész tisztelettel felkéretnek, kegyes adományaikat attól meg nem vonni!"*[1]

A *Nyír „Vegyes hirek."* rovatában röviddel ezután írja az alábbiakat. *„Ugy értesültünk, hogy lelkes nőegyletünk az árvaházat ujévtől kezdve már megnyitja, azon szegények számára, kiknek szerető szülei már a jobb létre átszenderültek."* Céljuk elérése érdekében *„A legközelebb mult gyülésökben elhatároztak egy, tárgysorsolással összekötött bált rendezni, melynek tiszta jövedelme az árvaház javára fordittatni fog."*[2] Egy héttel később – ugyancsak a *„Vegyes hirek*." rovatból – arról értesülünk, hogy *„A helybeli nőegylet deczember 20-diki választmányi gyülésében az árvaháznak berendezését véglegesen elhatározta. Ápolónőül… özvegy Lechner Antalné választatott meg. – Az árvaház egyelőre 4 árva ellátására szoritkozik. A nagyobb számu elláthatás végett 1868. február 3-ára sorsolással összekötött tánczvigalom van kitüzve."*[3]

„A könyörületesség vagyis a nyomor enyhitése különösen hivatása a nőnemnek. E czél elérése végett alakult a helybeli nőegylet, s kitüzött czélját… egy szerényebb sorsu árvaházban gyakorolja. Ez idő szerint hat szegény sorsu árvát ápol a helybeli nőegylet,… a kisebbek az árva-intézetben,

[1] Adakozási felhivás a Nyiregyházán, 1866-ik évben alakult nőegyesület által czélozott árvaház javára! *Nyír* I: 9. 1867. december 1. 3.

[2] Vegyes hirek. *Nyír* I: 12. 1867. december 22. 3.

[3] Vegyes hirek. *Nyír* I: 13. 1867. december 29. 3.

a nagyobbak a helybeli iskolákban nyernek oktatást." – olvasható nem egészen egy év múlva a *Nyír* 1868. október 31-i számában.[4]

Az *„ápolónői állomásáról lemondott özvegy Lechnerné asszony helyett – özvegy Velenczey Ferenczné lőn ápolónőnek megválasztva, – s azonnal is beállitva."* – olvasható a *Nyír* egyik 1868 januári számában.[5]

Az árvaház ügyét hamarosan Nyíregyháza kereskedelmi ifjúsága is felkarolta. Ezt bizonyítja az 1868. november 24-én *„a nőegyleti árvaház és saját segélyegylete javára rendezendő „tánczestélyre""* szóló meghívója.[6]

A nőegylet 1869. július 4-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy az egylet bevétele tagsági díjakból, jótékony adományokból, *„szini előadások- s tánczvigalmakból"* származott. A kiadási tételek között az árvaházra vonatkozó két fontos adat fedezhető fel. Az egyik a gondozottak létszámára utal (*„6 árva ruházatára"*), a másik (*„házbér"*) pedig arra, hogy akkor még nem volt saját otthona az árvaháznak, bérelt helyiségben gondozták az árvákat. A tudósítás a *Tiszavidék* 1869. augusztus 8-i számában jelent meg.[7]

Az első épület

Az árvaház önálló épületének megvásárlásáról a *Tiszavidék* 1870 júniusi számaiban, a nőegylet közgyűléséről szóló tudósításokban találunk megbízható adatokat. A jegyzőkönyvben szerepel, hogy *„az egylet e folyó évben az ugynevezett pacsirta utczán 1600 forintért egy házat vásárolt…"* Az intézetbe felvett nyolc árváról az *„ápoldai felügyelőné özv. Velenczey Ferenczné"* számolt be részletesen a közgyűlés előtt.[8] Az árvaház szabályszerű működését szigorúan ellenőrizte a nőegylet, erre utalnak az alábbi mondatok. A nőegylet választmányának *„kötelezettsége"*, hogy *„sorrendben hetenként egyszer két két tag meglepi az árva ápoldát, s utánna néz ott mindennek."*[9]

A nőegylet *„vagyon-kimutatása"* szerint *„Az árvaházi épület és telek értéke 1600 frt."* volt 1887-ben is, azaz megvásárlása óta nem változott.[10]

„Az egylet eleinte bérházban gondozta ápoltjait. Majd a politikai hajnalhasadáskor vidám tánczra perdült, dalolt és magyar szindarabokat adott elő… Egy farsangi mulatsággal hozta létre azt a kis összeget, melyen egy nádfedeles viskót vásárolhatott… Alacsony földes szobák, parányi ablakok, primitiv berendezés, szerény ellátás, semmi igény." – tudjuk meg *Leffler Sámuel*[11] 1900. október 14-i írásából.[12] Szépen megfogalmazott mondatainak lényege egybecseng az ismertetett sajtóhírekkel.

Az egylet szűkös anyagi lehetőségei miatt azonban – ugyancsak *Leffler* szavaival élve – *„épen csak táplálhattuk és ruházhattuk, meg jó erkölcsben nevelhettük a mi kis árváinkat."*

A nyíregyházi Jótékony Nőegylet pénztárnoki feladatait 1876 novembere és 1884 márciusa között *Szesztay Károlyné* látta el. Leköszönésekor a *Nyírvidék* 1884. április 20-i számában részletes

[4] Egy pár szó a nyiregyházai nőegylet érdekében. *Nyír* II: 44. 1868. október 31. 1.

[5] Vegyes hirek. *Nyír* II: 4. 1868. január 25. 3.

[6] Hirdetések. *Nyír* II: 45. 1868. november 7. 4.

[7] Kivonat a nyiregyházai nő-egylet 1869. évi jul. 4-én tartott közgyülésének jegyzőkönyvéből. *Tiszavidék* III: 12. 1869. augusztus 8. 2.

[8] A nyiregyházi nőegylet máj. 26-án tartott közgyülésének jegyzőkönyve. *Tiszavidék* IV: 23. 1870. június 6. 1.

[9] A nyiregyházi nőegylet. *Tiszavidék* IV: 24. 1870. június 13. 1.

[10] A nőegylet mult évi számadása. *Nyírvidék* IX: 14. 1888. április 14. Melléklet.

[11] *Leffler Sámuel* főgimnáziumi tanár, 1874-től huszonhét éven át a Nőegylet ügyvezető titkári teendőit is ellátta.

[12] Leffler Sámuel: Az „Árvaház". *Nyírvidék* XXI: 41. 1900. október 14. 1–2.

beszámolót tett közzé az egyesület pénzügyi helyzetéről. Utal a *Szabolcsmegyei Közlöny „1881-ik évi 54 számában az 1876 évi november havától, az 1881 év végéig közzé tett”* számadására, majd az 1882. január 1-től december 31-ig és az 1883. január 1-től 1884. március végéig terjedő időszak bevételeit és kiadásait részletezi, az árvaházra vonatkozó adatokat külön is felsorolva. A „*Bevételül befolyt”* tételek között az árvák munkájának a szerény díja is szerepel, míg a *„Kiadás”* részben az árvák élelmezése, ruházata s vegyes szükséglete, valamint az árvaház javítása, fűtése tételek egyaránt megtalálhatók.[13]

Építkezés, bővítés

Ugyancsak *Leffler* már idézett írásában olvasható, hogy „*Nádas viskónk kicsiny, szűk lett. Az addig ápolt 10 árva helyett 15, sőt volt 16, vagy 17 árvát „kellett” befogadnunk… A helyzet tarthatatlanná vált… A várost hivtuk segítségül… Épitkeztünk. – A nádfedelü árvaház csinos, modern alakot öltött 1893-ban.”*

Szomorú eseményről adott hírt a *Nyírvidék* 1900. szeptember 9-én. *„A mult vasárnap este ½ 8 óra tájban kigyuladt a helybeli jótékony nőegylet tulajdonában levő „Erzsébet árvaház” tetőzete... a Pacsirta utczán. A tűzoltók is hamarosan megjelentek, de az épület tetőzetét már megmenteni nem lehetett. A tűz… nagy rémületet keltett az intézetben elhelyezett árvák között, kiket azonban sikerült idejében biztonságba helyezni s ideiglenesen egy közeli lakóházban elhelyezni.”*[14]

A szeptember 16-i számban rövid tudósítás olvasható arról, hogy „*A nyiregyházi jótékony nőegylet választmánya e hó 10-én tartott ülésén foglalkozott a szeptember 2-án leégett „Erzsébet árvaház” épültének ujjáépitési kérdésével. A választmány elhatározta, hogy az árvaházat… még ez évben felépitteti… Az uj épület elkészültéig az intézetben gondozott árvák ideiglenesen kibérelt helyiségben helyeztettek el.”*[15]

Újjáépítés

Két héttel később a *Nyírvidék* már arról ír, hogy *„az árvaház ujból épül* s *már fedél alatt áll,…sokkal izlésesebben és nagyobb méretekben kel ki hamujából… A tűz által okozott kár megtérült részben a biztositó társulat által kifizetett kártérítési összegből, részben a nőegylet által gyüjtött könyöradományokból… Az épitkezés előreláthatólag október hó végéig teljesen befejezve lesz… az uj épületben már sokkal többnek lesz helye, mint volt a régiben. A leégett házban ugyanis legfeljebb csak 10–12 árvát lehetett elhelyezni, az uj épületben azonban már 25–30-nak jut hely…”*[16]

Az előbb idézett sorok írója, *Popp György*[17] a következő számban újból jelentkezik: *„Miután a leégett árvaházat megnagyobbitva ujból felépitettük, okvetlenül reformálni kell… a nevelési rendszert is… Az eddigi nevelési rendszer mellett csak közönséges cselédeket nevelhettünk… A társadalom tegye nekik lehetővé, hogy nem a kapával és a legalsóbb udvari és konyhai, hanem a finomabb szobai és szalonbeli teendők elvégzésével szerezzék meg kenyeröket… Szükségesnek tartanám…, hogy a nagyobbak gyakorlatilag megtanulják a gyermekgondozást, a tisztogatást, felszolgálást, varrást, főzést, mosást, vasalást és szabást… Még azt is megteheti az árvaház, hogy egyes*

[13] Közönség köréből. Nyilvános számadás. *Nyírvidék* V: 16. 1884. április 20. 2–3.

[14] Ujdonságok. Tüzek. *Nyírvidék* XXI: 36. 1900. szeptember 9. 4.

[15] Ujdonságok. Az árvaház felépitése. *Nyírvidék* XXI: 37. 1900. szeptember 16. 3.

[16] Popp György: Az árvaház. *Nyírvidék* XXI: 39. 1900. szeptember 30. 2.

[17] *Popp György* magyar királyi tanácsos, nyíregyházi pénzügyigazgató.

tehetségesebb leánykát tovább tanittat és kisdedóvónénak vagy tanitónénak képeztet ki.”[18] Megszívlelendő javaslatai ellenére a gondozottak nevelési/képzési célkitűzései csak jóval később, az árvaház hadiárvaházzá alakulása után változtak meg jelentősebben.

Karácsonyi ünnepségek

Az árvaház életében kezdettől fogva jelentős eseménynek számítottak a karácsonyi ünnepségek, amelyekről a helyi sajtó rendszeresen beszámolt. Példaként az 1902. évi *„ünnepély”* előtti rövid újságcikket[19] és az ünnepség műsorát, valamint a megjelent városi előkelőségek (így *Majerszky Béla* polgármester, *Geduly Henrik* evangélikus lelkész és mások) nevét is ismertető, egy héttel későbbi tudósítást említem.[20]

Az árvaházat adományaikkal segítő adakozókról szóló, illetve az adományokat köszönő írásokkal gyakran találkozunk, a felsorolhatatlanul sok köszönet közül csupán néhányra hivatkozom.[21]

Az 1911-ben, a Korona szálló dísztermében tartott nőegyleti hangverseny[22] után a Nőegylet külön köszönetet mondott *„a közreműködött hölgyeknek és uraknak”,* valamint mindazoknak, *„a kik felülfizetésükkel és jegymegváltásukkal anyagilag is hozzájárultak az árvaház részére teendő 1000 koronás „Básthy Barnáné” alapitvány létesitéséhez.”*[23]

Az árvaházról, az intézetben gondozott árvák mindennapjairól sok fontos adatot tudhatunk meg *Básthy Barnáné* nőegyleti elnöknek az 1909. évről összeállított, a Nőegylet Közgyűlésén 1910. május 29-én elhangzott beszámolójából. (A hivatkozás megtévesztő címe ellenére a beszámoló egyértelműen a Nőegylet 1909. évi tevékenységéről szól!) Az első pillanatra túl bőségesnek tűnő ismertetést a gondozott kislányokat nagyon szerető *Básthy Barnáné* szép gondolatai és mondatai indokolják. *„Évi jelentésemet az Erzsébet-árvaházzal kezdem, mivel a nőegyletünk legfőbb gondját ez képezi. Ez évben 16 gyermek nyert gondozást, nevelést az árvaházban, kiket most Irén testvér, ki Zsuzsanna testvér helyére… és Berta testvér ki Irma testvér helyére… jött, gondoznak. Ők tanitják a gyermekeket minden jóra, hasznosra, kézimunkára, kerti foglalkozásra, sütni, főzni, vasalni, foltozni, szóval legfőbb törekvésük, hogy árvaházunkból kikerülve hasznos, dolgos, jóravaló cselédekké váljanak. Az árvák fehér- és ruhanemüit a Testvérek sajátkeztüleg varrják. Szeretettel ápolják a gyermekeket, ha betegek. Szép meleg időben vasár- és ünnepnapokon… a szabadba vagy az erdőbe sétálni járnak. Különben is, ha az időjárás engedi, legtöbb idejüket az udvaron az árnyas fák alatt töltik… Ott tanulnak, étkeznek, a kicsinyek játszanak mindig a Testvérek felügyelete alatt… Minden gyermek saját felekezetü népiskolájában nyer oktatást… Vasárnap és ünnepnap, vagy a saját, vagy felváltva… mindnyájan egyik vagy másik templomba járnak imádkozni a Testvérek kiséretében. Az árvaházban reggel, este, étkezés előtt és után mindig imádkoznak.”* Megtudjuk a beszámolóból, hogy az intézet orvosa ekkor *dr. Hoffmann Emil* városi orvos volt. *„December 23-án… tartottuk a karácsonyfa ünnepet Erzsébet árvaházunkban, hol szokás szerint a tágas hálószobában volt a… karácsonyfa felállitva… Az ünnepélyt Leffler Sámuel, a nőegylet örökös titkára nyitotta meg,…*

[18] Popp György: Az árvaház. *Nyírvidék* XXI: 40. 1900. október 7. 1–2.

[19] Ujdonságok. Karácsonyi ünnepély az Erzsébet árvaházban. *Nyírvidék* XXIII: 51. 1902. december 21. 4.

[20] Ujdonságok. Árvák karácsonya. *Nyírvidék* XXIII: 52. 1902. december 28. 5.

[21] Mi hir a Nyirben. Nyilvános köszönet. *Tiszavidék* IV: 44. 1870. október 31. 3.; Ujdonságok. Köszönet nyilvánitás. *Nyírvidék* XXI: 32. 1900. augusztus 12. 4.; Ujdonságok. Köszönet nyilvánitás. *Nyírvidék* XXIII: 19. 1902. május 11. 4.; Ujdonságok. Nyilvános köszönet. *Nyírvidék* XXVII: 5. 1906. február 4. 6.; Ujdonságok. Köszönet. *Nyírvidék* XXXI: 49. 1910. december 18. 5.

[22] Ujdonságok. Nőegyleti estély. *Nyírvidék* XXXII: 46. 1911. november 12. 5.

[23] Nyilvános köszönet. *Nyírvidék* XXXII: 48. 1911. november 26. 5.

főtisztelendő Rutkay Gyula görög katolikus főesperes ur mondott gyönyörű ünnepi beszédet…" Az árvaház épületében, kertjében és udvarában történt munkákról is szó esik. *„Az épületet a tüzfaltól kezdve kívül belül kijavittattuk, utána mindent kifestettettünk, a kutat kitisztittattuk, a kertben 12 darab gyümlcsfát ültettünk…"* (Nőiparіskola 1913.).

A világháborús évek

Az árvaház éveken át céljainak megfelelően működött. *„Áldásos működését még a háború alatt is zavartalanul képes volt kifejteni, mert Nyiregyháza… előkelő hölgyközönsége úgy erkölcsileg, mint anyagilag felkarolta."* (Ruszinkóné 1929. 50.) A karácsonyi ünnepségek sem maradtak el.[24]

1917-re azonban a társadalom áldozatkészsége is kimerült, az árvaház további fenntartása lehetetlenné vált. *„A végeszüntelen háboru mindent megörlő nyomorusága rendkivül sulyos helyzetbe hozta a nyíregyházi Jótékony Nőegyletet is… A vezetőség… nem talált kiutat a közönség segitsége nélkül,… kénytelen a közönség áldozatkészséghez fordulni."* Ezért az alábbi felhívást bocsátotta ki: *„A Nyiregyházi Jótékony Nőegylet által fenntartott Erzsébet árvaház a háboru következtében igen mostoha anyagi körülmények közé jutott… Első izben fordul a Nőegylet az árvák érdekében Nyiregyháza város nemes társadalmához: segitse hozzá adományaival a Nőegyletet, az Árvaház további fenntartásához."*[25] A felhívás nem volt hiábavaló. Az árvaház, ha szerényebb körülmények között is, de tovább működött, még a hagyományos karácsonyi ünnepségeket is megtartották.[26] A köszönet sem marad el.[27]

Az alapítványi Erzsébet árvaház (hadiárvaház) létrejötte

A következő évek eseményeit jórészt *Ruszinkóné Justh Emma „A nyiregyházi alapitványi Erzsébet-árvaház története"* című írása alapján ismertetem. *„1917-ben… az árvaház… épületét menekültek foglalták el, s az Erzsébet-árvaház is a világháború áldozatainak sorába került".* A Nőegylet elnöksége a *„rendeltetésétől kényszerűen elvont árvaházat hadigondozási célokra* a *m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszteriumnak ajánlotta fel."* A szerény kis ház azonban szép, nagy telke ellenére sem felelt meg az általános követelményeknek, ugyanis minél több hadiárva elhelyezését lehetővé tevő, nem pedig kisebb intézetekre volt elsősorban szükség. *„Bernolák Nándor*[28]*.... miniszter úr azonban végül mégis engedett a Nőegylet ismételt kérésének és alapítványként átvette az árvaházat."* Ezért nevezik ettől kezdve az árvaházat alapítványi Erzsébet Árvaháznak. *„Az alapítólevél, mely 1921. évi szeptember hó 13-án nyert kormányhatósági jóváhagyást, az alapítvány vagyonaként a Pacsirta-utca 21. sz. alatti ingatlant jelöli meg összes tartozékaival és az épület leltári felszereléseivel együtt. A népjóléti miniszter köteles az ingatlanon intézetet létesítni, fenntartani és az összes fenntartási költségekről gondoskodni. Az intézet rendeltetése elsősorban a világháború hadiárváinak gondozása… Az intézet férőhelyei közül négynek betöltésénél az alapító Nőegylet javaslatát mindenkor meg kell hallgatni."* Csaknem egy esztendő telt el azonban az intézet működésének

[24] Ujdonságok. Az árvák karácsonya. *Nyírvidék* XXXV: 102. 1914. december 20. 4.; Ujdonságok. Árvák karácsonya. *Nyírvidék* XXXVI: 102. 1915. december 23. 7.; Ujdonságok. Az árvák karácsonya. *Nyírvidék* XXXVII: 101. 1916. december 21. 3.

[25] Segitséget kér a Nőegylet az árvaháza javára. *Nyírvidék* XXXVIII: 103. 1917. május 16. 2.

[26] Ujdonságok. Karácsonyfa ünnepségek. *Nyírvidék* XXXVIII: 284. 1917. december 22. 3.; Ujdonságok. Az árvaház karácsonya. XXXIX: 294. 1918. december 24. 3.

[27] Ujdonságok. Nyilvános köszönet. *Nyírvidék* XXXVIII: 286. 1917. december 28. 3.

[28] *Bernolák Nándor* népjóléti és munkaügyi miniszter 1921. április 14. – 1922. június 16. között.

a kezdetéig. Az ott lakó menekült családok kiköltöztetése ugyanis a rendkívül mostoha lakásviszonyok miatt csak nagyon nehezen sikerült, ezt követően pedig a legszükségesebb tatarozásokat és a *„tisztogatásokat”* is el kellett végeztetni. *„Az újjászervezett intézet 1922. szeptember 1-én nyithatta meg kapuit első 13 növendéke előtt. A miniszteriumunk által kiadott szervezési szabályzat az intézet közelebbi céljául lehetőleg intelligensebb szülőktől származó, jeles előmenetelű hadiárváknak internátusi nevelését és gondozását tűzte ki.”* Az intézet élére az idézett írás szerzője, *Ruszinkóné Justh Emma* igazgatónő került, akinek a növendékek gondozásában és nevelésében az *„árvaanya”* nyújtott segítséget. Érdekes adat, miszerint *„az első évben az intézet gazdasági ügyeinek és számadásainak vitelével, valamint pénzkezelésével a tokaji m. kir. hadiárvaintézet igazgatója volt gondnoki minőségben megbízva.”* A következő évben a minisztérium ebben a vonatkozásban is függetlenítette az intézetet (Ruszinkóné 1929. 50–53.).

Az 1920-as években hazánkban a hadiárvák gondozása hat állami és 63 szerződéses viszonyban lévő intézetben történt, melyek közül a közeli tokaji Magyar Királyi Hadiárvaházban 140, a nyíregyházi alapítványi Erzsébet árvaházban 31 gyermek van elhelyezve (Képviselőházi napló 1927. 25.). Itt jegyzem meg, hogy az Erzsébet árvaházban megalakulásától kezdve csak leányokat helyeztek el, s ez a helyzet az árvaház alapítványi működése során sem változott.

A nyíregyházi alapítványi Erzsébet árvaház az ország egész területéről fogadott be hadiárvákat. Az egyes árvaházakban betöltésre váró férőhelyekről az ország számos területén hírt adtak a lapok. *Somogy vármegye Hivatalos Lapja* 1928-ban azt írja, hogy a nyíregyházi alapítványi Erzsébet árvaházban (Nyíregyháza, Pacsirta u. 21.) rendelkezésre áll *„11 férőhely jeles tanulmányi előmenetelű leányok részére, középiskolai taníttatásuk céljából”,*[29] 1929-ben *„2 férőhely jeles tanulmányi előmenetelű leányok részére, középiskolai taníttatásuk céljából, felekezeti különbség nélkül”*[30], 1930-ban pedig 4 férőhelyről tudósít, az előző évihez azonos feltételek mellett.[31] Ugyanezeket a hirdetéseket a *Vasvármegye Hivatalos Lapja* is közzétette.[32]

Az árvaház bővítése

„Kezdetben 3 nagyobb lakóhelyiség állott csak rendelkezésünkre, amelyek közül egy az intézet irodája s egyben az igazgatónő lakószobája, a másik kettő pedig a növendékek háló-, illetve nappali és tanuló szobája volt… Az 1923. év nyarán Miniszter urunk elrendelte az intézet kibővítését… új ebédlőt kaptak a növendékek, s az eddigit hálóteremmé alakítottuk át; iroda, egy lakó- és egy vendégszoba, konyha, cselédszoba épült az eddigi szerény helyiségekhez.” Így a férőhelyek száma is jelentősen megnőtt, *„1924 szeptemberében már 30 leánykát fogadhattunk be…”* (Ruszinkóné 1929. 52.).

Az árvaház helyiségeiről, azok rendeltetéséről, az árvaházban folyó mindennapokról egy visszaemlékezés révén részletesebb adatok is fennmaradtak. *„A nyíregyházi hadiárvaház fiatal intézmény volt. Csak három éves, amikor én 46-os sorszámmal a 30 fős intézet anyakönyvébe bejegyeztettem. Teljes neve… Nyíregyházi Alapítványi Erzsébet Hadiárvaház volt, és kifejezetten középiskolás hadiárváknak adott otthont… Mindössze egy rend ruhát kellett hoznunk. Azt, amit magunkon viseltünk. Ennek azonban egyúttal iskolai egyenruhának kellett lennie.”* – kezdődik a visszaemlékezés. Majd megtudjuk, hogy az intézetben lakott az igazgatónő családjával, akinek volt egy irodája

[29] Pályázati hirdetmény. *Somogy vármegye Hivatalos Lapja* 47: 25. 1928. június 21. 337.

[30] Pályázati hirdetmény. *Somogy vármegye Hivatalos Lapja* 48: 18. 1929. május 2. 129.

[31] Pályázati hirdetmény. *Somogy vármegye Hivatalos Lapja* 49: 20. 1930. május 15. 186.

[32] Pályázati hirdetés. *Vasvármegye Hivatalos Lapja* 26: 25. 1928. jún. 14. 172.; Pályázati hirdetmény. *Vasvármegye Hivatalos Lapja* 27: 17. 1929. ápr. 25. 137.; Pályázati hirdetés. *Vasvármegye Hivatalos Lapja* 28: 21. 1930. május 8. 180.

is. A gyermekeknek pihenésre és tisztálkodásra adott volt két hálószoba (egy nagy és egy kicsi, 18, illetve 12 fő részére) és egy mosdó. Fürdeni a városi fürdőbe jártak. A két hálószoba közötti kis átjáró szobában aludt néha a gyermekeket segítő és ellenőrző *„árvaanya”,* de volt külön szobája is. Az L alakú épület hosszában helyezkedett el az utcáig kinyúló *„nagyháló”*, az átjáró szoba, a *„kisháló”* és a mosdó, utána az árvaanya szobája (*„melyet félig-meddig irodának is használtak”*), egy nagy éléskamra, majd az ebédlő, *„s végétől befordulva”* a konyha és a cselédszoba. *„A mellékhelyiség az udvaron volt, még a tisztikar számára is.”* Az igazgatónő és családja a főbejáratnál lakott. Rajtuk, az árvaanyán és a gyerekeken kívül az intézetben lakott még egy háztartási alkalmazott („*cseléd”*). Az egyetlen irodai alkalmazott a kerítésen kívül, az utcában lakott. Kint laktak más háztartási alkalmazottak is. A nagyobb lányok aludtak a kis hálószobában, a kisebbek a nagyban. *„Az ebédlő egyúttal nappali és tanulószoba is volt.”* Benne három hosszú asztal volt elhelyezve, 5-5 szemben lévő férőhellyel. A kicsik a bejárat melletti asztalnál ültek, a középsők asztala az ablakok alatt, a nagyobbaké az ebédlő zárófalánál helyezkedett el. Ennek megfelelően alakult ki a *„kis, középső és nagy asztal” elnevezés* (A HADIÁRVAHÁZ 2015.).

A továbbiakban a bevezetőben említett két ritka nyíregyházi képes levelezőlapot mutatom be.

Az 1. képen látható lap hátoldalán az *„Alapitványi Erzsébet árvaház Nyiregyháza. Étterem.”* felirat olvasható. Az asztalok elhelyezése és az asztal mellett ülők száma (23 gondozott) alapján arra lehet gondolni, hogy a felvétel röviddel az 1923 nyarán történt bővítés után készülhetett. A korát megbízhatóan nem lehet megállapítani (a lapon – bár a címzés szerint Esztergomba akarták küldeni – nincs bélyeg, amely támpontul szolgálhatna, s a rövid szöveg sem tartalmaz dátumot). A leánykák mögött álló két felnőtt az intézmény vezetője és a nevelőnő lehet.

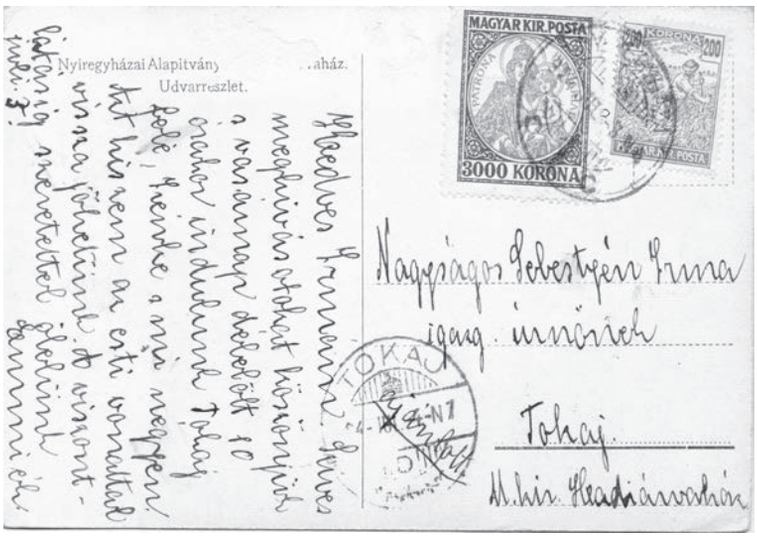
A másik képes levelezőlap (2. kép) az L alakú épület udvari részletét ábrázolja. A hátoldali felirat is erre utal: *„Nyiregyházai Alapitványi Erzsébet Árvaház. Udvarrészlet”*. A két felnőtt

1. kép / Fig. 1

2. kép / Fig. 2

3. kép

Fig. 3

társaságában az oszlopos tornácon ülő nagyobb leányok kézimunkáznak és a kisebbek keze sem látszik tétlennek.

A 3. kép az előző képeslap hátoldalát mutatja, amely több szempontból is érdekes. A bélyegeken lévő postai bélyegző szerint 1924. július 3-án adták fel Nyíregyházán, és az érkezését dokumentáló tokaji bélyegző dátuma szerint másnap már meg is érkezett rendeltetési helyére. A jellegzetes, szép kézírású szöveg és az aláírás (*„…vasárnap délelőtt 10 órakor indulunk Tokaj felé, Irénke s mi négyen… A viszontlátásig szeretettel ölelünk Emmiék”*) arra enged következtetni, hogy a lapot a nyíregyházi intézet igazgatónője, *Ruszinkóné Justh Emma* írta, aki férje és két leánya (*Emma* és *Magda*) társaságában látogathatott el Tokajba, az *Irénke* pedig hű segítőtársa, *Wagner Irén* nevelőnő lehet. A címzett neve és lakhelye (*Nagyságos Sebestyén Irma igazg. úrnőnek Tokaj. M. kir. Hadiárvaház”*) is amellett szólhat, hogy *Ruszinkóné* írta a lapot, hiszen a tokaji igazgatónő az alapítványi Erzsébet Árvaház megalakulása után rövid ideig a nyíregyházi intézmény gondnoki feladatait is ellátta, így minden bizonnyal jól ismerték egymást.

Az árvaházi férőhelyek száma éveken át változatlan maradt. Erre utal az 1930/31. évi állami költségvetésben szereplő rövid megjegyzés, miszerint a nyíregyházi alapítványi Erzsébet árvaház *„Középiskolai tanulmányokat folytató jeles előmenetelű hadiárva leányok internátusi nevelését szolgálja. Az intézetben elhelyezhető növendékek száma 30.”* (Állami költségvetés 1930. 69.) Megjegyzendő, hogy *Háger* az árvaházat 32 hadiárva leány számára létesített intézményként említi (Háger 1929. 85.).

„Intézetünk rendeltetése az alapítóoklevélnek megfelelően, a növendékek szellemi pályákra való előkészítése. Ecélból… a Nyiregyháza városában fölötte nagyszámban található középiskolákat látogatják… A növendékek szellemi készségének intenzívebb fejlesztése céljából külön önképzőkört alakítottunk” – jegyzi meg írásában az igazgatónő (Ruszinkóné 1929. 53.).

Fontosabb események az alapítványi Erzsébet árvaház életében

„Intézetünknek arra kellett törekednie, hogy a társadalom rokonszenvét és azután áldozatkészségét is biztositsa a maga számára. Kedvező alkalmat szolgáltatott erre Vass József[33]*…. miniszter urunk leirata, amelyben elrendelte, hogy a Petőfi Sándor születésének századik évfordulója alkalmából rendezett országos ünneplésben a főhatósága alá tartozó hadiárvaintézetek is vegyenek részt.”* – olvasható *Ruszinkóné* már többször idézett munkájában (Ruszinkóné 1929. 52.). A Városi Színházban rendezett ünnepségről a *Nyírvidék* is megemlékezett.[34] Tudósításából tudjuk, hogy az ünnepi előadáson a városi előkelőségek mellett *Pettkó-Szandtner Aladár* népjóléti miniszteri

[33] *Vass József* népjóléti és munkaügyi miniszter 1922. június 16. – 1930. szeptember 8. között.

[34] Hadiárvák Petőfi ünnepe. *Nyírvidék* XLIV: 131. 1923. június 13. 3.

tanácsos is megjelent. Részletesen beszámol a Petőfi ünnep programjáról is, amelynek összeállításában *Wagner Irén* nevelőnő segített az igazgatónőnek. „*… a „Nyírvidék"-nek az ünnepségről irt közleménye eljutott a messze Amerikában élő magyar testvéreinkhez is és egy szép napon Jávor János, Nyiregyházáról kiszármazott honfitársunktól 100 dollár érkezett árvaházunk számlájára, majd a clevelandi magyar egyesületek küldtek 100 dollárt intézetünknek."* (Ruszinkóné 1929. 52.)

A Nyíregyházi Leányegyesület *„a sóstói erdőben a sziksós gyógyfürdő mellett épült"* nyaralóját 1923 év nyarára az Erzsébet hadiárvaháznak ajánlotta fel azzal a kívánsággal, hogy a nyár folyamán a Leányegyesület 10 nyíregyházi gyermeket nyaraltathasson a Sóstón a hadiárvák mellett. A hadiárvaház igazgatónője az ajánlatot felterjesztette a népjóléti miniszterhez, aki azt örömmel fogadta és úgy nyilatkozott, hogy *„amennyiben a miniszteri kiküldött helyszini szemléje a sóstói nyaralót alkalmasnak találja, az ajánlatnak megfelelően kész lesz…felhasználni…*[35] Két héttel később már arról számol be a *Nyírvidék*, hogy *„A miniszter nevében… Pettkó-Szandtner Aladár miniszteri tanácsos megtekintette a nyaralót, azt az üdülés céljaira a Leányegyesület által közölt feltételek mellett igen alkalmasnak találta és át is vette."*[36] Így 30 gyermek állandó nyaraltatására nyílt lehetőség. A város vezetősége a sóstói szikes fürdőben ingyenes fürdőzést engedélyezett a gyermekeknek és kísérőiknek. A létszám egész nyáron át teljes volt (Ruszinkóné 1929. 54.).

Az intézetben 1924-ben megalakult 39. számú „Erzsébet királyné" leány cserkészcsapat, és a már korábban létrehozott önképzőkör komoly lehetőséget teremtett a gondozottak szellemi és testi képzésére (Ruszinkóné 1929. 53.). Két év elteltével már arról ír a *Nyírvidék*, hogy *„A nyiregyházi 39. sz. Erzsébet királyné leánycserkész-csapat a nagyméltóságu miniszter úr K. 35718-1925. számú rendeletének értelmében megkezdte Szabolcs vármegye területén a pénzbeli és természetbeni adományok gyüjtését… Célja ezen gyüjtésnek a csapat minél tökéletesebb felszerelése és a hadiárvák nappali szobájának, valamint a leánycserkész otthonnak a kiépitése, ahol a cserkészek a délelötti órákban megfelelő vezető mellett tökéletesen elsajátithassák a varrási ismereteket."*[37] A Pacsirta utcai csapat munkájáról Margócsy is megemlékezik (Margócsy 1997. 106.).

A nyíregyházi hadiárvák karácsonyi ünnepén 1924-ben *Pettkó-Szandtner Aladár* államtitkár és *Kállay Miklósné* főispánné, az *„árva kislányok önképző egyesületének a díszelnöke"* is megjelent. A *„mély szépségü"* karácsonyi beszédet *Nagy Lajos* református lelkész, vármegyei főlevéltáros tartotta. A gazdag és sokszínű program kiemelkedő eseménye volt a növendékek által előadott pásztorjáték. Utána *„a közönség a játékkiállitási terembe vonult… a kiállitási teremben voltak a feldiszitett karácsonyfák és hosszú asztalon a hadiárvák karácsonyi ajándékai..."*[38]

Az 1925. évi karácsonyi ünnepségről is beszámol a *Nyírvidék*. Ez alkalommal ünnepi beszédet *Énekes János* prépost-kanonok mondott. *„Nagy örömet keltett a hadiárva cserkészlányok körében Kozák István a 88. Szabolcs cserkészek parancsnoka azzal, hogy könyvtárt létesitett a leányok számára s a könyvtár első köteteit a karácsonyi ünnepre ő maga hozta fel. A cserkészfiuk zenekarának pompás nótáira táncra perdült a fiatalság, a tombolajáték dus nyereményeiből pedig csaknem minden vendég részesült."* Az 1925-ben az intézetben lakók számára vonatkozó adat is fellelhető a tudósításban, miszerint *„Harmninckét hófehér ruhás hadiárva"* vonult fel az ünnepségen.[39] A hadiárvák köszönete ekkor sem maradt el. *„A nyiregyházi Alapitványi Erzsébet Árvaház hálás szivvel*

---

[35] A Leányegyesület sóstói nyaralóját az idei nyárra az Erzsébet hadiárvaháznak ajánlotta fel. *Nyírvidék* XLIV: 78. 1923. április 7. 3.

[36] A népjóléti miniszter a nyárra átvette a Leányegylet sóstói nyaralóját. *Nyírvidék* XLIV: 89. 1923. április 20. 3.

[37] Hirek. Leánycserkész Otthon Nyiregyházán. *Nyírvidék* XLVII: 6. 1926. január 9. 5.

[38] Pettkó-Szandtner Aladár államtitkár a nyiregyházi hadiárvák karácsonyi ünnepén. *Nyírvidék* XLV: 294. 1924. december 24. 9.

[39] A nyiregyházi Erzsébet hadiárvaház karácsonyi-ünnepén. *Nyírvidék* XLVI: 292. 1925. december 24. 3.

adózik nyiregyháza város társadalmának karácsonyi ünnepélyünkön ujból tanusitott szeretetéért…" – olvasható a helyi lapban 1926 januárjában.[40]

Karácsonyfa-ünnepségről ad hírt a *Nyírvidék* 1926 decemberében is. Az *„ünnepély"* színhelye *„az árvaház Pacsirta u. 21. szám alatti épületének a közel száz embert befogadó képességü nagyterme"* volt. *„A megjelent közönség élén ott látjuk dr. Kállay Miklós főispán nejét, mint az Erzsébet királyné leánycserkészcsapat Nagyasszonyát, Mikecz Istvánné Nagyasszonyt, a hadiárvaház egyik magas patrónusát"* és még sok más városi előkelőséget. Az ünnepi megnyitó beszédet *Krieger Mihály* evangélikus lelkész tartotta. *„Ezután szines filmszerüen pergett a müsor"*, amelyről kellő részletességgel ad számot a tudósítás. *„A pompásan sikerült müsor után a karácsonyi ajándékok kiosztása következett a karácsonyfa alatt a szinpad hátterében."*[41]

Az alapítványi Erzsébet árvaház látogatói között az ország legmagasabb méltóságait is megtaláljuk. *„Örökké emlékezetes marad intézetünk történetében az a két alkalom, amikor hadiárváinkat a Kormányzó úr és Főméltóságú hitvese személyes, kegyes érdeklődésükkel tüntették ki és… Anna kir. hercegasszony és József kir. herceg Őfenségeék látogatása is."* (Ruszinkóné 1929. 53–54.)

Jelentős *„pedagógiai"* esemény volt 1927-ben az árvaház cserkészeinek kerti ünnepsége, amelyről a *Nyírvidék* két egymást követő számában is olvashatunk.[42] *„Az alapítványi Erzsébet árvaház 39. Erzsébet királyné leánycserkészcsapata be fogja mutatni a város közönségének a leánycserkészet célját, hivatását dokumentáló programmját." Pettkó-Szandtner Aladár* államtitkár is jelezte, hogy részt vesz a kerti ünnepségen. A programban a többi között cserkészavatás, torna- és elsősegély bemutató, tánc (magyar toborzó), karének (irredenta dalok), valamint gyermek színjáték (*„Erzsébet királyné emléke"*) is szerepel. A Pacsirta utcai árvaház udvarán és kertjében tartandó ünnepségen *„tizenkét hadiárvát avatnak leánycserkésszé"*, elsősegélynyújtási ismeretekből *dr. Konthy Gyula* városi főorvos, az intézet orvosa vizsgáztatja a cserkészeket. Az ünnepség közös vacsorával zárul. *„A programmszámok alatt a kertben az ünnepély szinhelyén tábori konyhában megfőzik a leánycserkészek a gulyás és turóscsuszából álló vacsorát."*

Az árvaház rendezvényei után továbbra is következetesen köszönetet mond mindazoknak, *„kik ugy megjelenésükkel, mint adományaikkal évről-évre vonzóbbá és melegebbé teszik a hadiárvák záróünnepélyét…"* Így történt ez 1928-ban is.[43]

A *Nyírvidék* 1929. évi karácsonyi számában azt írja, hogy *„Az árvaház az idei karácsonyon maga is árva. Pacsirtautcai otthonában az avult régi ház falai felmondták a szolgálatot: az árváknak a város segitő jóságát elfogadva, a Csillag-utcai városi épületbe kellett költözniök, mig a népjóléti miniszter és Nyiregyháza város kölcsönös áldozatából fel nem épül az árvák uj hajléka." Ruszinkóné Justh Emma* igazgatónő és lelkes gárdája *„a hajléktalanság évében is"* magas színvonalú karácsonyi műsoros délutánt rendezett. Az ünnepség színhelye a római katolikus iskola díszterme volt, az ünnepi beszédet *Énekes János* prelátus tartotta. Az ünnepség közönsége sorában most is számos megyei és városi előkelőség foglalt helyet, köztük *Kállay Miklósné*, az alapítványi Erzsébet Árvaház Önképző Körének díszelnöke, *„a hadiárvák lelkes patrónája", dr. Erdőhegyi Lajos* főispán,

[40] Hirek. A hadiárvák köszönete. *Nyírvidék* XLVII: 6. 1926. január 9. 5.

[41] Az Erzsébet Hadiárvaház karácsonyfa-ünnepélye. *Nyírvidék* XLVII: 290. 1926. december 22. 8.

[42] Pettkó-Szandtner Aladár államtitkár vasárnap Nyiregyházára érkezik és résztvesz az Erzsébet árvaház cserkészeinek kerti ünnepségén. *Nyírvidék* XLVIII: 139. 1927. június 22. 4.; Tizenkét hadiárvát avatnak leánycserkésszé vasárnap délután a Pacsirta utcai árvaházban. *Nyírvidék* XLVIII: 140. 1927. június 23. 4.

[43] A nyiregyházi Alapitványi Erzsébet Árvaház köszönete. *Nyírvidék* XLIX: 164. 1928. július 21. 4–5.

Benkő András királyi tanfelügyelő, *dr. Konthy Gyula* városi főorvos, az intézet orvosa, *dr. Teltsch Kornél* és *dr. Névery János* igazgatók.[44]

Az árvaház lakói rövidesen visszaköltözhettek felújított otthonukba. Erre utal a *Nyírvidék* 1930 júniusi rövid híradása, amelyben azt írja, hogy az árvaház évzáró ünnepsége *„a pacsirtautcai árvaház udvarán lesz.”*[45] Néhány hónappal később újabb rendezvényről olvashatunk. *„Évadnyitás lesz holnap az Erzsébet Alapitványi Árvaház Pacsirta-utcai otthonában…”* Az ünnepség gazdag műsorában szerepel többek között *Kisfaludy Károly Csalódások* című vígjátékának egy felvonása is.[46]

Az 1930. december 20-i számából az intézetben akkor dolgozó *„árvaanya”* nevét (*Szinay Mária*) is megtudhatjuk.[47]

Az évek során az intézet nevelési/képzési célkitűzései tovább módosultak. Az intézet vezetőjének egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy a nehéz elhelyezkedési viszonyok között valamennyi növendék számára *„nem fog biztos kenyér akadni, ha valamennyiöket szellemi kiképzésben részesítjük… hadiárváink egyrészéről a legmegfelelőbben akkor gondoskodunk, ha valamely, speciálisan nők által űzött és biztos jövedelmezőségű iparágra tereljük őket. Ez a tervem az 1928. évben valóra is vált. Miniszter urunk elfogadta a nyiregyházi Erzsébet-kézimunkakereskedés és varrodának ajánlatát és hozzájárult ahhoz, hogy növendékeink közül 12-őt, akik arra kedvet és hajlandóságot mutatnak, az említett vállalat műhelyébe tanoncként szerződtessünk. A vállalat kötelezte magát arra, hogy ezeket a lánykákat… a fehérnemű- és felsőruhavarrásban, valamint a kézimunkaiparban teljesen kiképzi és felszabadításukat is biztosítja.”* (Ruszinkóné 1929. 54–55.)

A növendékek kézimunka terén így szerzett jártasságára utal az újságban 1931-ben megjelent néhány apróhirdetés. *„Felsőruhavarrást és kézimunkát vállalunk az Erzsébet árvaházban. Pacsirta utca 21 sz.”;*[48] *„Diványpárnák montirozását divatos kézimunkák készitését jutányos áron vállaljuk. „Erzsébet” Árvaház, Nyiregyháza, Pacsirta-utca 21.”*[49]

Az árvaház életében bekövetkezett döntő változásról tudósít *a Nyírvidék* 1931. április 2-án. *„A népjóléti miniszter és a Jótékony Nőegylet a Stefánia Szövetségnek*[50] *engedték át a Pacsirta-utcai árvaház épületét. Június 1-én szűnik meg a nyiregyházi hadiárvaház.”*[51] A Pacsirta utcai árvaház, amely *„Vallási megkülönböztetés nélkül fogadta be gondozottait, az első világháború után elsősorban hadiárvákat”, Margócsy* szerint is 1931-ig működött (Margócsy 2002. 95.).

Váratlan tragikus eseményről ad hírt a *Nyírvidék* 1931. július 2-án *„…f. évi junius hó 30-án, délután fél 3 órakor, életének 49. évében, rövid szenvedés után…”* elhunyt *Ruszinkó Jenőné Justh Emma*, a m. kir. Erzsébet hadiárvaház igazgatónője. *„Együtt halt meg az ő szeretett árvaházával.”*[52]

---

[44] A vallás útján haladjanak az erkölcsi ideálok felé – mondotta Kállay Miklósné államtitkárné a hadiárvák karácsonyi ünnepén. *Nyírvidék* L: 294. 1929. december 24. 3.

[45] Pettkó-Szandtner Aladár államtitkár is résztvesz a hadiárvaház holnapi évzáró-ünnepségén. *Nyírvidék* LI: 142. 1930. június 26. 7.

[46] Az Erzsébet Alapitványi Árvaház holnapi műsoros délutánján előadják Kisfaludy Csalódások c. vigjátékának egy felvonását. *Nyírvidék.* LI: 255. 1930. november 9. 6.

[47] Nagy érdeklődéssel várja Nyiregyháza közönsége az Alapitványi Erzsébet Árvaház karácsonyi ünnepét. *Nyírvidék* LI: 289. 1930. december 20. 7.

[48] Hirdetés. Felsőruhavarrást és kézimunkát vállalunk az Erzsébet árvaházban. *Nyírvidék* LII: 88. 1931. április 19. 9.

[49] Hirdetések. Diványpárnák montirozását... vállaljuk „Erzsébet” ávaház. *Nyírvidék* LII: 105. 1931. május 10. 12.

[50] 1915-ben alakult meg az „Országos Stefánia Szövetség” az anyák és csecsemők védelmére.

[51] A népjóléti miniszter és a Jótékony Nőegylet a Stefánia Szövetségnek engedték át a Pacsirta-utcai árvaház épületét. *Nyírvidék* 52: 75. 1931. április 2. 3.

[52] Ruszinkó Jenőné. *Nyírvidék* LII: 146. 1931. július 2. 5.

„Ruszinkó Jenőné… abban a pillanatban halt meg, amikor az árvaházat hivatalosan is átadták a népjóléti miniszter kiküldöttei uj rendeltetésének, a Stefániának, illetve Nyiregyháza városának.”[53]

Az alapítványi Erzsébet árvaház utóélete

A Stefánia Szövetség bérbe szerette volna adni Pacsirta utcai otthonát, amely azonban még 1932 nyarán is üresen állt.[54] Három évvel későbbi hír szerint *„anya- és csecsemőotthont akar a Stefánia berendeztetni a Pacsirta-utcában rendelkezésére álló házban.”*[55]

Az egykori nyíregyházi városi kertészet 1917-től működött üzemszerűen az Árok utca melletti területen. *„Ez a kertészet lett… a gyakorlótelepe annak a kertmunkásképző iskolának, amelynek a terve 1936-ban már szerepel a városi képviselőtestület előtt…*” (Margócsy 1989. 171–172.). *„Az iskola internátusa és tantermei részére a Pacsirta-utcai épületet szánná a város. Ezt az épületet megfelelően át kellene alakitani és ki kellene újabb termekkel bőviteni, végül fel is kellene szerelni”* – írja 1937 elején a *Nyírvidék.*[56] A szükséges munkálatok jelentős költsége egy ideig nehezítette a döntést, amely végül 1938-ban született meg, amikor a Pacsirta utcai volt árvaházi épületet az iskola rendelkezésére bocsátották. A történtekről 1939 áprilisában a *Nyírvidék* is beszámolt. *„Mint ismeretes, a földmüvelésügyi minisztérium Nyiregyházán kertmunkásképző iskolát létesitett. Az iskola céljaira a város a Pacsirta-utcában levő árvaház épületét engedte át…”*[57] Az iskolai munka 15 tanulóval 1939 tavaszán indult meg. Az épületben 1947-ben leánykollégium létesült (Margócsy 1989. 172.).

Az egykori árvaházi épület további sorsának követése már nem feladata a jelenlegi ismertetésnek.

Végezetül legyen szabad egy szubjektív megjegyzést tennem. A korabeli nyíregyházi sajtó (*Nyír, Tiszavidék, Nyírvidék, Nyírvidék Szabolcsi Hírlap*) Nyíregyháza múltbeli eseményeinek hihetetlenül gazdag forrása. A régi folyóiratoknak az adott kor gondolkodását, hangulatát hűen tükröző nyelvezete ugyancsak sok hasznos információval szolgál. Böngészésüket ajánlom mindazoknak, akiket a régi nyíregyházi (és megyei) élet érdekel, úgyszintén azoknak, akik szeretik a magyar nyelv választékos régi kifejezéseit, a mögöttük meghúzódó gondolatokat és érzéseket, valamint azoknak is, akiket a korabeli magyar helyesírás ma már néha megmosolyogtató sajátosságai érdekelnek.

Irodalom

A hadiárvaház 2015.

V.: A hadiárvaház, az intézet 1925–1931. Nagykálló Helytörténeti Gyűjtemény. https://www.facebook.com/nagykalloimuzeum/posts/428308673961

[53] Eltemették Ruszinkó Jenőnét. *Nyírvidék* LII: 148. 1931. július 4. 3.

[54] Ujra nagyobb számban pusztulnak a nyiregyházi gyermekek. A Stefánia orvosainak megdöbbentő adatai. *Nyírvidék* LIII: 146. 1932. július 1. 2.

[55] Egész Nyiregyháza összefog a Stefánia anya és csecsemő-otthonának érdekében. *Nyírvidék Szabolcsi Hírlap* III: 100. 1935. május 2. 2.

[56] Harmincnégyezer pengőbe kerülne a nyiregyházi kertészképző iskola felállitása. *Nyírvidék Szabolcsi Hírlap* V: 24. 1937. január 30. 4.

[57] Az életveszélyes állapotban lévő járványkórházat lebontják. A városi faiskolát a kertmunkásképző iskolának adják át használatra. *Nyírvidék Szabolcsi Hírlap.* VII: *77.* 1939. április 5. 7.

Állami költségvetés 1930.
1930/31. évi állami költségvetés. XVI. fejezet. Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest 1930.
Háger 1929.
Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete. Szerk. Háger László. Kiad. Erdélyi Gyula, Nyíregyháza 1929.
Képviselőházi napló 1927.
Az Országgyűlés Képviselőházának 36. ülése 1927. április hó 7-én. In: Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmadik Kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest 1927. 25.
Margócsy 1989.
Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. III. Néhány új fejezet a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza Városi Tanács V. B., Nyíregyháza 1989.
Margócsy 1997.
Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. IV. Újabb híradások a régi Nyíregyháza életéből. START Rehabilitációs Vállalat és Intézményei, Nyíregyháza 1997.
Margócsy 2002.
Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. V. Újabb mozaikok a régi Nyíregyháza életéből. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza 2002.
Nőipariskola 1913.
Nőipariskola pénztári számadás, elnöki jelentés, tagok névsora az 1913. évről. 2016. 08. 04. http://www.szabarchiv.hu/drupal/node/28349 (Fájl: VIII_0606_Női_Ip_Isk_1909_Kgy_1_doboz_F_pall.pdf)
Ruszinkóné 1929.
Ruszinkóné Justh Emma: A nyiregyházi alapitványi Erzsébet-árvaház története. In: A magyar hadiárvagondozás 10 éve. Szerk. Pettkó-Szandtner Aladár. Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium, Budapest 1929. 50–56.

Dr. Jakó János

H–4400 Nyíregyháza
Lukács Ödön u. 4.
e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Erzsébet Foundation Orphanage of Nyíregyháza

Women's Charity Association of Nyíregyháza formed in 1866, one year later founded the Erzsébet (Elizabeth) Orphanage. Its undisturbed operation was provided by donations of the generous members of society and by the income from amateur performances, balls and concerts organised by the women's association. In 1921, the Ministry of Social Welfare took over the institution to host war orphans. From this time, its official name became "Erzsébet Foundation Orphanage of Nyíregyháza". Number of places gradually grew from 13 to 30. According to the goals formulated by the ministry, the task of the institution was the education and protection of war orphan girls in an internate. These children were supposed to come from possibly intelligent families and have good school results. The present study based on contemporary documents presents the everyday life of

the Erzsébet Orphanage, the title predecessor and then of the Erzsébet Foundation Orphanage (war orphanage for girls), the education of the inmates and the Christmas parties. We also learn about the school literary society, the girl scout movement, special training in dressmaking and handicraft. The foundation orphanage ceased in 1931, the building was inherited by the Stefánia Alliance. In 1939, the School for Gardening was formed here. Thus, an institution serving noble goals for almost seven decades in our town ceased.

Dr. János Jakó

H–4400 Nyíregyháza
Lukács Ödön u. 4.
e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Orvosnők Szabolcs vármegyében 1945 előtt

Kührner Éva

A nők évezredek óta jelen vannak a gyógyításban, hiszen az ápolás, az egészségügyi bajok elhárítása, a gyengék segítése főként női feladat volt. A gyógyítás régen is és ma is több síkon folyt és folyik. Baj esetén leginkább a család nő tagjai adták, adják az első segítséget. Ha a próbálkozás eredménytelen, régen füvesasszonyokhoz, bábákhoz fordultak, ma természetgyógyászhoz. Komoly gyógyító, ápoló tevékenységet végeztek az apácák és a hajdan élt nemesasszonyok, akik tudásukat sokszor füveskönyvek lapjain adták tovább utódaiknak. Ha a népi és laikus gyógyítók praktikáikkal nem értek el eredményt, a betegek tanult orvosokhoz fordulhattak, akiknek száma évszázadokkal ezelőtt igen csekély volt és soraikban nőt alig-alig találni.

A gyógyító nők a régi korokban

Nem volt ez mindig így, hiszen az ókori társadalmak történetéből számos orvosnőről tudunk. Az Egyiptomban működő Peszeset nemcsak gyógyított, hanem felügyelői, mai értelemben orvosigazgatói szerepet töltött be. Az egyiptomi istennők között Thoerisz és Ízisz a gyógyításhoz kötődött, hozzájuk a könnyű szülés miatt fohászkodtak. A Római Birodalomban is természetes volt az orvosnők praktizálása, hiszen Plinius orvosjegyzékében felbukkan több nő. Támogatta a nők orvosi gyakorlatát a zsidó kultúra is; Kis-Ázsia határain túl Itáliában és a német nyelvterületen több praktizáló zsidó nő ismert a középkorból. Egykor megszokott volt, hogy a sebészek, orvosok özvegyei örökölték és folytatták tovább elhunyt férjük praxisát. A nők a XV. századig részt vehettek az egyetemi orvosképzésben is, melynek leghíresebb iskolái a 900-as évektől működő salernoi orvosi iskola és a bolognai egyetem 1113-ban alapított orvoskara volt. A párizsi egyetem 1160-tól működő orvoskaráról azonban 1220-ban már próbálták kitiltani a nőket – nem sok sikerrel, így 1313-ban újabb tilalommal kellett próbálkozni (Kölnei 2009. 446–447.).

1478-ban IV. Sixtus pápa rendeletben tiltotta meg a diploma nélküli gyógyítást. Ezzel felértékelődött az orvosdoktori foglalkozás az egyéb gyógyító tevékenységekkel (sebészet, bábaság, gyógyszerészet) szemben. Presztízsféltés miatt az orvosi fakultásokon egyre kevésbé látták szívesen a nőket, ezért akadályokat görgettek egyetemre kerülésük elé. Ennek következtében a XVI–XIX. század között a hölgyek szinte teljesen eltűntek a hivatalos gyógyítás területéről (Kölnei 2009. 447.).

Változást csak a XIX. század vége hozott, amikor 1864-ben a női emancipációs mozgalom következtében a zürichi egyetem kitárta kapuit az európai, sőt a tengerentúli hölgyek előtt. Az első magyar orvosnő, *Hugonnai Vilma* is itt szerzett diplomát 1879-ben, melyet azonban itthon csak

1897-ben sikerült honosítania. Eközben 1894-ben munkába állt Nagaszakiban Japán első női orvosa, és az USA-ban a századfordulón már 6000 doktornő folytatott gyakorlatot.[1]

Orvosnőképzés hazánkban

A magyarországi áttörést Wlassics Gyula 65719/1895. sz. miniszteri rendelete jelentette, mely az uralkodó előzetes jóváhagyását követően lehetővé tette – bizonyos korlátozásokkal – a nők egyetemi továbbtanulását a két hazai egyetem (a budapesti és a kolozsvári) bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti karán. Az első, hazai egyetemen diplomát szerzett orvosnő *Steinberger Sarolta* (1900), egy tiszaújlaki jómódú család lánya volt. Őt két év múlva *Strendfel Ida* követte. Ettől kezdve évente átlag 6-7 nő kapott orvosi diplomát itthon. Az első világháború kezdetén már 20 körülire tehető az ország egyetemein felavatott doktornők száma, amely a háború végére évi 42-re nőtt (Végess 1929. 830.). 1910-ig az összes egyetemi hallgatónő harmada, az 1910-es években a fele orvosi karokon tanult (Gyáni 1984. 32.).

A trianoni – felsőoktatást is sújtó – veszteségek után, a húszas évek elején Szegeden és Debrecenben, majd Pécsett kezdődött el az orvosképzés. Emellett 1922-től az 1928/29-es tanévig csak kivételesen vettek fel nőket a pesti egyetemre, hogy jusson elég hely a háborút megjárt fiatalembereknek (Végess 1929.830.). 1930 táján az összes egyetemre járó nő között már csak 12% volt a medikák aránya, ami lassan emelkedésnek indult ugyan, de nem léphette át az 1934-ben 30%-ban maximált mértéket. Nem segítette a nők értelmiségi, köztük az orvosi hivatásának választását az 1920-30-as évek értelmiségi túltermelése és munkanélkülisége sem (Gyáni 1984. 32.).

A doktornők társadalma

A Magyar Szemle 1938-ban a Statisztikai évkönyv adatai alapján áttekintette a korszak diplomás nőinek helyzetét. Ez alapján tudhatjuk, hogy az 1934/35-ös tanévben 8200 egyetemet és főiskolát végzett nőt tartottak nyilván hazánkban. Kétharmaduk – 5434 fő – Budapesten élt, közülük 2548-an végeztek főiskolát és 2886-an egyetemet. A fővárosban élő egyetemet végzett nők többsége bölcsész végzettségű volt, míg 22%-uk – 642 fő – volt orvosnő (Magyaryné 1938. 48.).

A medikák a középosztályból kerültek ki, sokan földbirtokos, értelmiségi szülői háttérrel. Számukra a tanulás nem a társadalmi mobilitást szolgálta elsősorban, az elhivatottság, a családi tradíció vezérelte őket a gyógyítás területére. Nem volt mellékes szempont az sem, hogy az egyetem elvégzése alatt lehetőségük volt az általános műveltségük gyarapítására, a társadalmi érintkezésre, ismerkedésre, ami növelte férjhez menési esélyüket.

A diplomás nők, így az orvosnők jelentős hányada sem gyakorolta tartósan tanult foglalkozását. Akadályozta ebben őket a családalapítás, gyermekszülés. A diplomás munkanélküliség idején elhelyezkedési esélyeik csökkentek. Sokan nem is voltak igazán rászorulva a kenyérkereső foglalkozás űzésére, hiszen férjük, családjuk eltartotta őket. Tudásukat jótékonykodásban kamatoztatták, vagy orvos férjük legfontosabb segítői lettek (Gyáni 1984. 33.).

A doktornők közül viszonylag kevesen mentek férjhez, a házastársak kb. kétharmada szintén orvos volt. Viszonylag elterjedt volt körükben a válás. Végess Ilona 31%-ra, Melly József 50% körülire teszi a férjezett doktornők arányát a korszakban, és Melly szerint a férjezettek 54,1%-ának gyereke is volt (Végess 1929. 830., Melly 1932.).

[1] Hírek. *Vasárnapi Újság* 41: 16. 1894. 267., Hírek. *Vasárnapi Újság* 48: 51. 1901. 831.

A diplomás hölgyek – így a doktornők is – elsősorban a fővárosban és nagyobb településeken éltek, ami nagyrészt az ott koncentrálódó egészségügyi intézményeknek volt köszönhető, illetve jobb esély és több fizetőképes páciens volt a magánpraxis gyakorlására ezeken a településeken. A két világháború közötti évtizedekben az összes fővárosi orvos 12,5–13,5%-a volt nő (Gyáni 1984. 32.). A kórházakban leginkább kezdők és egyedülállók vállaltak munkát, amin nem csodálkozhatunk, ismerve a kórházi munka megterhelő voltát, az állandó inspekciókat és a kórházi bentlakást, amely nehezen egyeztethető össze a családi élettel. Magánpraxist többnyire a családos és idősebb nők folytattak.

Bármennyire is igyekeztek teret nyerni a hölgyek az orvoslásban, a két háború között a gyógyítás nem volt általánosan elfogadott női foglalkozás. Bizonyos szakterületeken a praktizálás elérhetetlen volt számukra, nem mehettek pl. tisztiorvos képző tanfolyamra. Többségük bel-, gyermek-, nőgyógyász, szemész, fogász és iskolaorvos volt, vagy a társadalombiztosításban dolgozott. Nehezen tudtak tudományosan előre haladni, például magántanárrá válni, de érzékelhető volt a hátrányos megkülönböztetés velük szemben a bérezés terén is (Magyarné 1938. 49.).

Doktornők Szabolcsban

A megyénk egészségügy történetével foglalkozó munkák lapjain már megneveztek néhány 1945 előtt itt praktizáló orvosnőt. Az újabban véletlenül előkerült források – legfőképpen az „*Erzsébet Közkórház Gyakorló orvosok és orvosjelöltek névjegyzéke*” címet viselő jegyzék – felkeltette gyanúmat, hogy a XX. század első felében a megyénkben praktizáló doktornők száma jóval nagyobb lehetett, mint azt eddig hittük (Orvosi névtár). A névjegyzékben két tucat olyan már ismert vagy korábban nem említett hölgy neve szerepel, akik az 1945 előtti időszakban megfordultak a nyíregyházi Szabolcs vármegyei közkórházban. Ezt kiegészítve egyéb nyomtatott és kéziratos forrásokkal, közigazgatási, valamint reklámcélú adattárakkal,[2] közléseikből 41 olyan hölgy nevét sikerült csokorba szednem, akik 1914 és 1944 között kórházi, magán-, községi vagy társadalombiztosítási orvosként dolgoztak Szabolcs vármegyében.

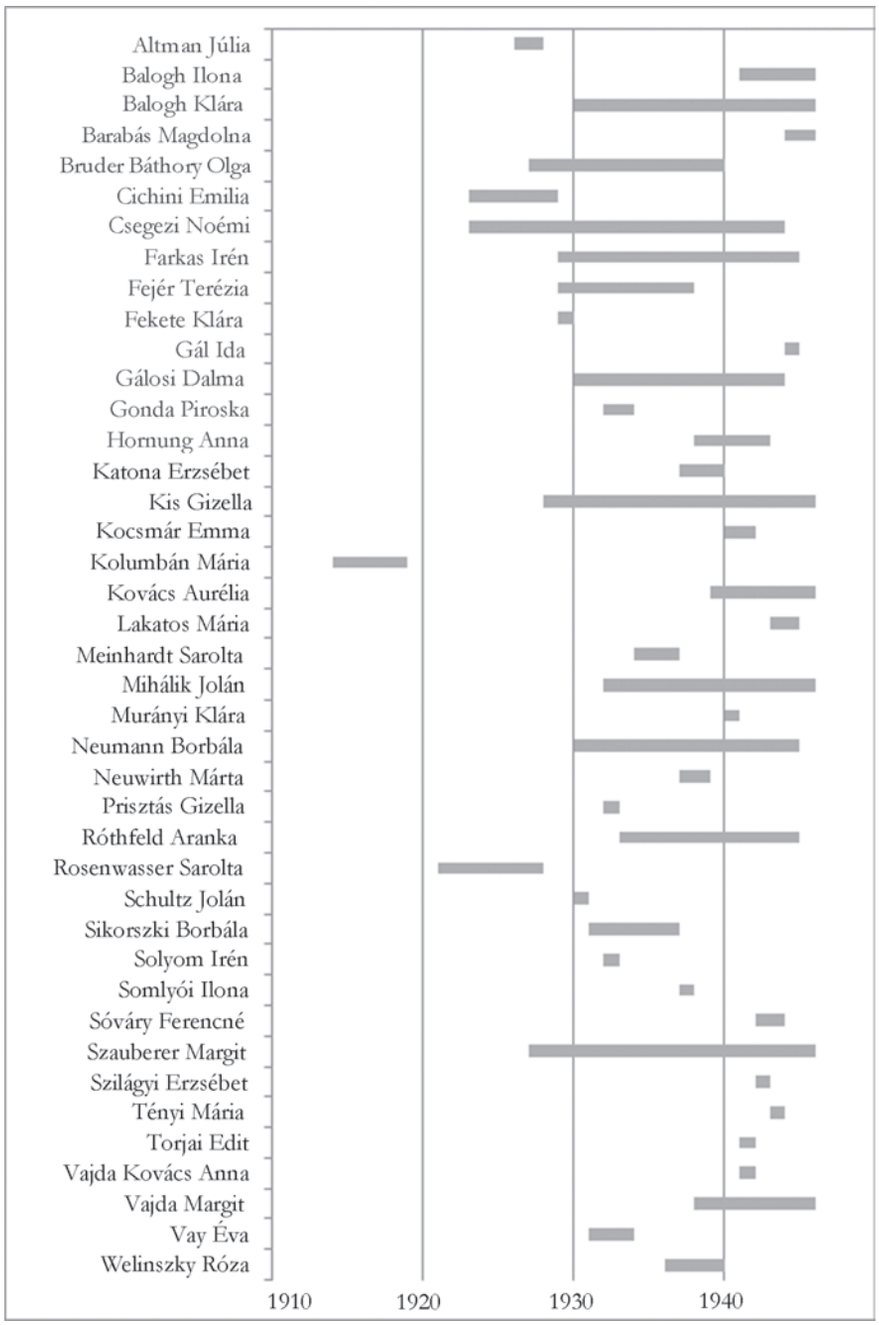
Munkám során nehézségek sorával kellett megbirkóznom. Gondot jelentett, hogy a századelő férficentrikus világában még a praktizáló nőket is sokszor csak férjük, apjuk kapcsán említik meg monográfiáink. Kevesen szerepelnek a címtárakban is. A helyi sajtó, a *Nyírvidék* hasábjain csak a társadalmi életben aktív szerepet vállalók vagy társasági események, bulvár hírek kapcsán bukkannak fel. Nehezítette a kutatást a különböző okokból bekövetkezett lakhely- és működési területváltozás. További nehézséget jelentett, hogy a férjezett nők egyes forrásokban (pl. Tiszti cím- és névtár) „elvesztették” leánykori nevüket, utalások híján azonosításuk nehéz volt.[3] Az egymást kiegészítő kéziratos és nyomtatott források segítségével igyekeztem felvázolni a doktornők életrajzát, és számos esetben sikerült pontosítanom a korábban nyomtatásban megjelent téves adatokat. A teljes életutak bemutatása azonban a jövő kutatóira vár.

A szabolcsi doktornők társadalmi jellemzői

Az elsőként Szabolcsban felbukkanó orvosnő a Kolozsvárott 1911-ben diplomát szerzett *Kolumbán Mária*, aki az első világháború évei alatt 4 évig működött az Erzsébet Közkórházban. Őt a húszas évek elején két Nyíregyházán és egy Kisvárdán magánpraxist folytató hölgy követte.

[2] Lásd az Adattárat a tanulmány végén!

[3] Például Sóvári Ferencnéről nem tudható, hogy addig leánynéven szereplő nő vagy egy új személy.

1. kép
Az orvosnők szabolcsi működésének időtartama

Fig. 1
Duration of doctresses' activity in Szabolcs

A harmincas évek elején 10-re emelkedett, majd 1932-től a korszak végéig 15 körül állandósult a megyében hosszabb időn át dolgozó orvosnők száma.

A forrásokban fellelt 41 hölgy közül öten csak 1-4 hónapos gyakorlatukat töltötték megyénk két kórházában, Nyíregyházán (*Murányi Klára, Somlyói Ilona, Szilágyi Erzsébet, Tényi Mária*) és Kisvárdán (*Prisztás Gizella*). Néhányan végzett orvosként, de egy évnél rövidebb ideig gyógyítottak megyénkben (*Gál Ida, Schultz Jolán, Sólyom Irén, Torjai Edit, Vajda Kovács Anna és Kisvárdán Fekete Klára*). A rövid időtartamú munkavállalás oka sokféle lehetett; például a férjhez menés vagy a háború és a trianoni döntés miatti menekülés, melynek első állomása a határmegyévé vált Szabolcs volt, ahonnan továbbindultak új egzisztencia teremtése reményében az ország más vidéke felé. 30 személyről jelenthető ki tehát, hogy legalább 1 évig vagy ettől hosszabb ideig végzett gyógyító munkát Szabolcsban (1. kép). Közülük nyolcan éltek 1945 után is Nyíregyházán, egy-egy személy pedig Nyírmihálydiban és Újfehértón.

A fellelt 41 személy közül csak 20 származott a mai Magyarország területéről, közülük 7 Szabolcsból. 7 fő Erdélyben, 4 fő Felvidéken, 2-2 fő Kárpátalján és a Vajdaságban, 1 fő Burgenlandban született. 5 fő születési helye ismeretlen maradt.

A Szabolcsba került orvosnők többsége (18 fő) az 1914-es alapítású Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen doktorált, ahol az első orvosi diplomát 1922-ben adták ki

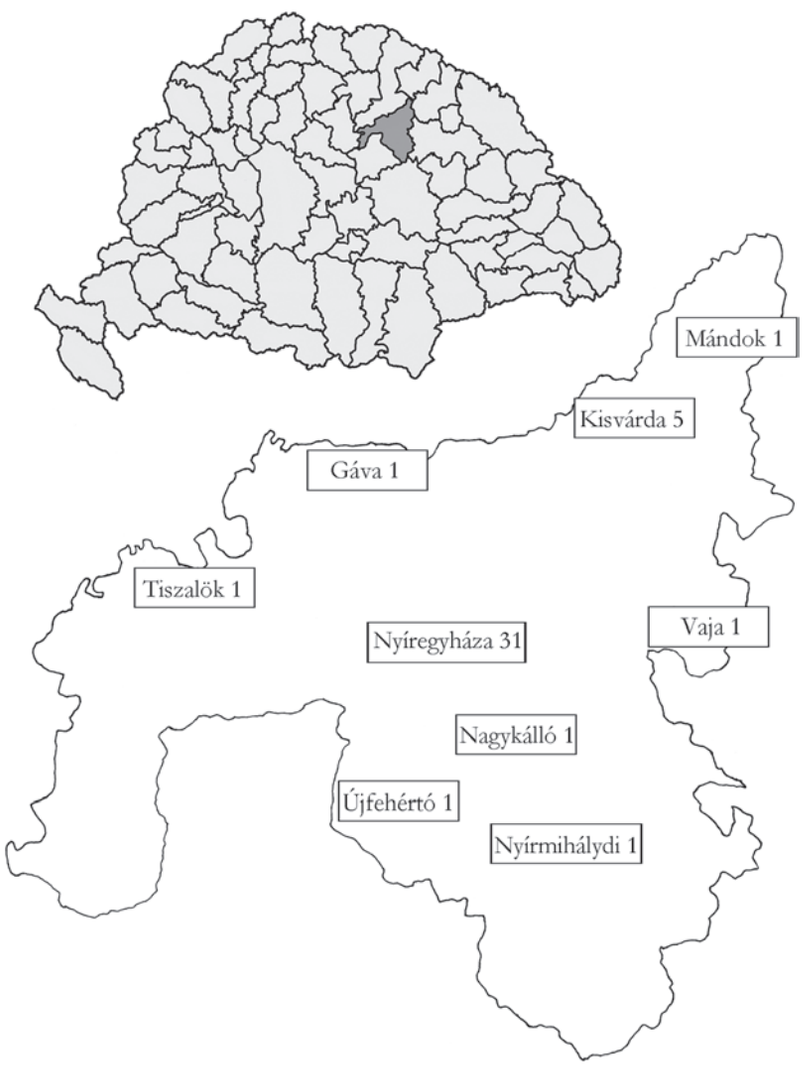
(Kapusz 2008. 45.). A pesti egyetemről kikerült 8 fő közül 5 annak az idősebb nemzedéknek a képviselője, aki még csak két orvoskar közül választhatott: Kolozsvárra főleg az erdélyiek mentek tanulni (mintánkban 3 fő), a pécsi egyetemről öten kerültek megyénkbe, ketten Szegeden végeztek. 5 esetben nem ismert a diplomaszerzés helye. Valószínűleg történelmi vagy családi, esetleg tanulmányi okai lehettek annak, hogy hárman egyetemet váltottak: egy hölgy a Kolozsvárott, egy másik a Debrecenben kezdett tanulmányait Pesten fejezte be, míg egy harmadik Debrecenből Pécsre távozott.

A Szabolcsban megfordult doktornők közül hárman a tízes években végeztek, vagyis az első hazai orvosnő nemzedék tagjai. 13-13 fő a húszas és harmincas években, 6 fő 1940–44 között kapott diplomát, 6 esetben a dátum nem ismert. A doktornők többsége érettségi után rögtön vagy 1-2 éven belül folytatta egyetemi tanulmányait, és húszas éveik közepén végeztek. Öt személyt 28-29, négyet 30-32 évesen avattak doktorrá. A késői diplomaszerzés okai között szerepelhetnek egyéni okok (férjhez menés, válás, testvérek bevárják egymást stb.), de inkább gyanakodhatunk a történelmi, politikai problémákra és a képzés újjászervezése körüli nehézségekre.

A családi hátteret az apa foglalkozása alapján 20 esetben sikerült tisztáznom. Az adatok megerősítik a korábbi szerzők feltételezését (Gyáni 1984. 34.), hogy az orvosnők többnyire a középosztály tagjai közül kerültek ki. Mindösszesen három családfő kötődött szorosabban a mezőgazdasághoz, 1-1 földbirtokos, bérlő és malomtulajdonos családfenntartóval. Az apák foglalkozása között előfordult még 3 jegyző, 1 számvevőségi tanácsos, 3 közigazgatási tisztviselő, 2 MÁV alkalmazott, 3 értelmiségi (bíró, mérnök, tanító), 2 kiskereskedő és 2 iparos (hentes, szabó). Egy doktornő nagybátyja professzor volt, vélhetően az édesapja is értelmiségi pályán működött.

Végess Ilona és Melly József korabeli becsléseivel összhangban (Végess 1929. 830., Melly 1932. 64–65.) a szabolcsi doktornők 42,5%-a férjezett volt, közülük ketten elváltak. A férjek kétharmada orvos volt, de 1-1 tanár, lelkész és mérnök is előfordul közöttük.

Három fő kivételével megállapítható volt a doktornők vallási

2. kép
Az orvosnők szabolcsi működésének helyszínei

Fig. 2
Places of activity of doctresses in Szabolcs

hovatartozása. A legtöbben római katolikusok (21 fő) voltak, magas volt a reformátusok aránya is (10 fő). 6 fő izraelita, 1 fő evangélikus volt.

Az orvosnők megyénk 9 településén dolgoztak. Legtöbben a megyeszékhelyen (31 fő) és Kisvárdán (5 fő), ami érthető, hiszen ezeknek a településeknek polgárosodott lakói igényelték a tanult gyógyítókat, ugyanakkor e két település kórházai a medikák számára gyakorlóhelyként is szolgáltak. Az idők folyamán egy kisvárdai doktornő a megyeszékhelyre költözött át, két nyíregyházi orvosnő pedig Gáván és Mándokon is praktizált. A XX. század elején felbukkant még egy-egy orvosnő Nagykállóban, Nyírmihálydiban, Tiszalökön, Újfehértón és Vaján is (2. kép).

A hölgyek többsége kórházi segéd- vagy alorvosként kezdte pályáját. Később a megterhelő kórházi munka helyett magánpraxist nyitottak, esetleg a betegbiztosítók valamelyikénél vagy iskolaorvosként helyezkedtek el. A szabolcsi mintában magas a fogorvosok száma (6 fő). Előfordul több laboratóriumi, gyermek-, szülész-nőgyógyász, bőrgyógyász doktornő és néhány kör- vagy rendelőintézeti orvos is. Egy doktornő – *Csegezy Noémi* – több szakképesítéssel rendelkezett.

A megyénkben letelepedett és hosszabb időn át itt élő nők lakhelyük társadalmi életében is jelentős szerepet játszottak; jótékonykodtak, szabad líceumi előadásokat tartottak, fontos szerepet vállaltak az egészségnevelés terén és mintát adtak az emancipáció követelőinek.

Ahogyan egy háború átrendezi országok, családok életét, úgy alakította át az 1945 előtt megyénkben dolgozó orvosnők életét is. Hárman a holokauszt áldozatai lettek, másokat a kommunista diktatúra lehetetlenített el. Többen eltávoztak a megyéből, sőt hazánkból. Jó páran azért itt maradtak és részük volt a háború utáni egészségügy megszervezésében és működtetésében. Emlékük ápolása az utódok kötelessége.

Adattár

Az alábbi adattár a Szabolcs vármegyében 1914–1944 között egy évnél hosszabb ideig praktizált 30 orvosnő rövid életrajzát vázolja fel. Az adatgyűjtés részben nyomtatott országos (Orvoskamarai adattár 1942., Pesti 1914/1936., Tiszti címtár 1873/1944.) és megyei (Vertse 1927., Háger 1929., Hunek 1931., Vertse 1931., Dienes 1939., Vertse 1948., Nagy 2004.) adattárak segítségével történt, kiegészítve nyomtatott (Karady 2004., Kapusz 2008.) és kéziratos (Végbizonyítványok 1907/1952.) egyetemi névsorokkal, helyi levéltári anyagokkal (Igazoló iratok, Orvosi névtár), helyi újságok (*Magyar Nép*,[4] *Nyírvidék*[5]) híreivel, valamint a Szegedi és Pécsi Tudományegyetemek Általános Orvostudományi Karok Dékáni Hivatalainak megkeresésemre adott írásbeli közléseivel, melyeket ezúton is köszönök.

A nevek után zárójelben a születési, halálozási és a vallási adatok találhatók.

dr. Altman Júlia, Földesné (Gyöngyös, 1900. június. 24. – 1970. izr.) Diploma: Pest 1924. Vaján működött 1926–27-ben fogorvosként, majd a harmincas évek elején a fővárosba költözött.

dr. Balogh Ilona Anna (Érpatak, 1906. január 1. – ? ref.) Apja körjegyző. Testvére dr. Balogh Klára. Középiskolai tanulmányait a nyíregyházi Evangélikus Leánygimnáziumban végezte. 1929-ben beiratkozott a debreceni egyetemre, ahonnan az 1933/34-es tanévben Pécsre távozott. Gyakorlatát az Erzsébet Közkórházban töltötte 1934. június 15. – 1935. február 15. között. 1936 májusában avatták doktorrá. Ezt követően a pécsi sebészeti klinikán volt műtőorvos, 1938-tól a fogászati klinikán, majd 1940-ig a Baranya megyei iskolafogászaton dolgozott. Férje 1936. május 21-től dr. Bejte Tibor városi aljegyző, akitől néhány évi házasság után elvált.

[4] *Magyar Nép*. Demokratikus napilap, Nyíregyháza, 1944–1948. számai.

[5] *Nyírvidék.* Szabolcsvármegye hivatalos lapja, Nyíregyháza, 1900–1944. számai.

1941-ben Nyíregyházán nyitott rendelőt és a Kálvineum iskolafogorvosa is volt. A nyíregyházi iskolafogászat létrehozása (1942) után ő lett annak vezetője.

dr. Balogh Klára Mária (Érpatak, 1901. március 3. – 1970. ref.) Dr. Balogh Ilona testvére. A nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium magántanulója volt. Diplomát 1929-ben Debrecenben szerzett. 1930-tól Nyírmihálydiban magánorvos volt, ahova körorvos férjét, Balogh (Baboeszku) Rezsőt követte.

dr. Barabás Magdolna (1921. június 12. – ?) Diplomáját Kolozsvárott kapta 1944. november 14-én. Ezt követően 1980-ig Újfehértón volt községi orvos. Tisztiorvosi képesítést szerzett. Férje Hagymási Árpád tanár volt.

dr. Báthory Bruder Olga (Mocsár – Zemplén vm., 1901. október 30. – ? rkat.) Diplomáját Debrecenben állították ki 1926. december 18-án Bleyerné Bruder Olga néven. 1927. március 28-tól 12 évig az Erzsébet Közkórház alorvosaként a laborban dolgozott. Részt vett az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Egyesülete nyíregyházi csoportjának életében. Közben 1936-ban röntgen, kórbonctan és bakteriológia laboratóriumi szakorvosi képesítést szerzett. 1939. július 31-én Szolnokra távozott.

dr. Cichini Emilia (Debrecen, 1894. február 9. – 1928. május 14. rkat.) Édesapja irodatiszt. Középiskoláit szülővárosában végezte. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetemen kezdte, ahonnan a budapesti orvoskarra ment át, ahol 1920-ban kapott diplomát. Valószínűleg az egyetemen ismerkedett meg későbbi férjével, dr. Szabó Károllyal. Közös életüket 1922–23-ban az akkor Szatmár megyéhez tartozó Nagydoboson kezdték, mindketten körorvosként. 1923-ban kerültek Kisvárdára, ahol Szabó Károly – majdani igazgató főorvos – a kórház sebésze lett. Cichini Emilia szülész-nőgyógyász szakorvosként magánpraxist folytatott. A doktornő 1928. május 14-én délután a kórház orvosi szobájában mellbe lőtte magát. Tettének oka ismeretlen.

dr. Csegezi Noémi (Marosvásárhely, 1894. március 3. – ? rkat.) Budapesten érettségizett, a Budapesti IV. Kerületi Községi Gizella Királyné Leánygimnáziumban. A pesti egyetemen szerzett diplomát 1920-ban. Hallgatóként, majd avatása után különböző klinikákon és egy fővárosi rendelőben dolgozott. 1923-ban telepedett le férjével, dr. Gaizler Gyulával, az Erzsébet Közkórház röntgenlaboratóriumának vezetőjével Nyíregyházán. Téves tehát az a korábbi feltételezés (Fazekas 1997. 61.), hogy a házaspár már 1912-ben, illetve 1918-ban a kórházban dolgozott. Csegezi doktornő 1925-ben ideg- és belgyógyász szakvizsgával rendelkezett. Férjével megfelelő diagnosztikai háttérrel (röntgen és laboratórium) rendelkező magánrendelőt nyitottak a Kossuth utca 20-ban. Valószínűleg Bruder Olga távozását követően dolgozott a kórházi laboratóriumban is. Nagyon aktív társadalmi életet élt. Számos ismeretterjesztő előadást tartott, részt vett jótékony rendezvényeken, sok publikációja – többnyire útirajz – jelent meg a helyi lapok hasábjain. Légoltalmi témájú könyveket is írt nemzeti könyvtárunk katalógusa szerint *„A nő szerepe a légoltalomban”* és *„Gázvédelem és harcgázbetegségek”* címmel. Tagja volt az Országos Orvos Szövetségnek, a Természettudományi Társulatnak. Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Egyesülete nyíregyházi csoportjának városi elnöke volt. Az 1940 novemberében frissen megalakult Tüdőbeteg Szanatórium Egyesület ügyvezető elnökévé választották, melynek keretében minden eszközzel harcolt a tbc ellen.

dr. Farkas Irén (Szeged, 1903. – Auschwitz, 1944. izr.) 1927-ben Szegeden avatták doktorrá, majd 3 évig a zsidó kórházban és az Apponyi Klinikán szerzett gyakorlatot. 1929. május 12-én férjhez ment a nyíregyházi születésű, Szegeden végzett dr. Kovács László orvoshoz, és Nyíregyházára került. Ér utca 3. alatti fogászati rendelőjében külföldről hozott modern eljárásokat alkalmazott. Az 1930/31-es tanévtől a városi polgári leányiskola iskolafogorvosa. Szorgalmazta a városi iskolafogászat létesítését. Dr. Farkas Irén és férje, valamint Julianna lánya a holokauszt áldozata lett. Deportálásuk előtt a doktornő az ideiglenes zsidó kórházban gyógyította sorstársait.

dr. Fejér Terézia Etelka **(**Debrecen, 1901. november 28. – ? rkat.) Apja hentesmester. Középiskoláját szülővárosában végezte, és ott kelt diplomája is 1930. október 30-án. Gyakorlatát a nyíregyházi Erzsébet Közkórházban töltötte, ahol végzése után alorvosként dolgozott. 1936 júniusában gyermekszakorvosi képesítést szerzett. 1937-ben férjhez ment az egy évvel korábban diplomázott dr. Molnár Gyula kórházi alorvoshoz. Július 31-ével lemondott állásáról, majd Husztra távoztak, ahol körzeti orvosként dolgozott. Később, 1941-ben visszatértek a megyébe.

dr. Gálosi Dalma (Magyaróvár, 1902. március 24. – 1944. izr.) Édesapja számvevőségi tanácsos. A magyaróvári Kegyestanítórendi Főgimnáziumban érettségizett, majd a pécsi egyetemen szerzett diplomát 1927-ben. Gálosi doktornő 1930. szeptember 13-án férjhez ment egyetemi évfolyamtársához, dr. Friedländer Jenőhöz. Tiszalökre került, ahol fogorvosi praxist folytatott. 1944-ben a nyíregyházi gettó orvosa volt. A házaspár és két gyermekük a holokauszt áldozata lett.

dr. Gonda Piroska (? – ?) Diplomaszerzési helye nem ismert. 1931 februárjában kezdett praktizálni a budapesti Stomatológiai Klinika fogorvosaként. 1932–33-ban néhai Kugel Viktor nyíregyházi rendelőjét vezette.

dr. Hornung Anna Adél (Debrecen, 1912. november 15. – ? ref.) Apja kereskedő. A debreceni egyetemen avatták 1938-ban. Ezt követően az Erzsébet Közkórházban állt munkába kisegítőorvosként. 1941-től alorvos. 1944-ben a nemibeteg-gondozó vezető orvosa lett. 1945 után B-listázták, majd Vásárosnaményban dolgozott.

dr. Katona Erzsébet (Kisvárda, 1909. február 1. – ? ref.) Apja községi jegyző. A kisvárdai Bessenyei György Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi diplomája 1937. február 20-án kelt Debrecenben. Azt követően június 7-én állt munkába az Erzsébet Közkórházban, ahonnan 2 évnyi gyermek- és fertőző osztályon töltött idő után 1939. augusztus 31-én Kisvárdára távozott. 1941-ben már a fővárosi Uzsoki úti OTI kórház segédorvosa.

dr. Kis Gizella (Demecser, 1902. szeptember 26. – 1969. rkat.) Apja pályafelvigyázó. 1929-ben avatták orvosdoktorrá a debreceni egyetemen. Előtte Nyíregyházán gyakornokoskodott 11 hónapig. Ezt követően kórházi alorvos lett. 1933. február 19-én férjhez ment a nyíregyházi születésű dr. Mayer Bélához. Férjével magánorvosi rendelőt nyitottak, ahol Kis doktornő a gyermek-, férje a nőgyógyászati betegeket látta el. A házaspár aktív résztvevője volt a város társadalmi életének. 1945 után a Népfront elnöksége mellett működő egészségügyi bizottság tagja.

dr. Kocsmár Emma (Marosvásárhely, 1909. október 16. – ? ref.) Szegeden diplomázott a Ferenc József Tudományegyetemen 1937. március 13-án, majd 1938 júniusától díjtalan gyakornok lett ugyanott a klinikán. 1940 áprilisában került Nyíregyházára kórházi alorvosnak, ahol 1941 végéig dolgozott a sebészeten. Ekkor elbocsátották, mert a „fegyelmezetlen" doktornő engedély nélkül eltávozott karácsonyi szabadságra.

dr. Kolumbán Mária (Balázsfalva – Alsó Fehér vm., 1887. február 6. – ? ref.) Apja törvényszéki bíró Gyulafehérvárott, ahol Mária középiskoláit végezte. Kolozsvárott avatták doktorrá 1911. december 2-án. Ezt követően a tordai közkórház nő- és gyermekgyógyász segédorvosa lett. 1914 tavaszától a nyíregyházi közkórházban volt alorvos, a megye első női orvosaként. Saját munkája mellett az 1916 októberében besorozott két férfi kollégáját is helyettesítette, állandó inspekciót tartott. Ezt a megye pénzjutalommal köszönte meg. 1918-ban visszatért Gyulafehérvárra, ahol körorvosként működött.

dr. Kovács Aurélia (Nagymoha – Brassó vm., 1909. január 11. – ? ref.) Debrecenben kapott diplomát 1941. április 5-én. 1939 nyarától a nyíregyházi Erzsébet Közkórházban töltötte gyakorlatát, ahova avatása után alorvosként visszatért. Nyíregyháza ostromakor ő volt a kórház sebésze. Korompay Klekner mellett tanúskodott annak népbírósági perében. A háború után B-listázták és 3 évre eltiltották az orvosi hivatás gyakorlásától. Később visszakerülve a kórházba röntgenorvosként dolgozott nyugdíjazásáig.

dr. Lakatos Mária Magdolna (Püspökladány, 1919. január 11. – Budapest, 2005. rkat.) Diplomáját Debrecenben kapta 1943-ban. Dr. Fazekas Árpád több ízben publikált feltételezésével ellentétben, mely szerint a cselédkönyves Lakatos Mária volt az a „Mária doktornő", aki 1944. október 25-én Nyíregyháza ostroma során tüdőlövés következtében meghalt (Fazekas 1997. 70.), anyakönyvi bejegyzésből tudható, hogy a doktornő 2005-ben hunyt el Budapest VIII. kerületében.

dr. Meinhardt Sarolta (Munkács, 1909. június 14. – ? rkat.) Egyetemi tanulmányait 4 évig a debreceni egyetemen folytatta, de avatása már a budapesti egyetemen történt 1935. május 18-án. Gyakorlatát 1934. január 1-től Nyíregyházán töltötte, ahova avatását követően visszatért. A kórház bőrgyógyászatán dolgozott 1936. június 18-ig bőrgyógyász szakorvosként, amikor a fővárosi Uzsoki utcai OTI kórházba távozott. Férje Kiszely György.

dr. Mihálik Jolán (Kanak – Torontál vm., 1907. augusztus 20. – ? rkat.) Apja Fehérgyarmaton mérnök. A debreceni egyetemen avatták doktorrá 1933. december 16-án. Gyakorlatát 1932 nyarától Nyíregyházán az Erzsébet Közkórházban végezte. 1943 májusában a Vöröskereszt helyi fiókjának orvosává választották. 1944. január 16-án visszatért a kórházba gyermekgyógyász szakképesítés szerzés céljából. Az OTI segédfogalmazója (1942–43), majd orvosa, később helyettes főorvosa (1944) lett. A háború után a rendelőintézet vezetője volt. 1945 után a Népfront elnöksége mellett működő egészségügyi bizottság tagja. Férje Gavallér Endre mérnök.

dr. Neumann Borbála (Kassa, 1899. június 4. – Auschwitz, 1944. izr.) Pécsett avatták 1924-ben. Ezt követően néhány évig Budapesten, a Wesselényi u 13. alatt rendelt belgyógyászként. Házasságkötése (1930. május 21.) révén került Nagykállóba, ahol férje, a kállói születésű Vadász Ernő 1921 óta szülész-nőgyógyász volt. A doktornő magánpraxist folytatott. 1944-ben a nyíregyházi zsidó kórházban gyógyított. A családot deportálták. Neumann Borbála, 13 éves fia és 11 éves lánya a holokauszt áldozata lett. Vadász doktor a lágerparancsnok feleségének sikeres megoperálásáért hálából eltemethette hamvaikat.

dr. Neuwirth Márta (Nagybocskó – Máramaros vm. 1908. június 2. – ? rkat.) Gyakornoki éveit Nyíregyházán és a Nagykállói Elmegyógyintézetben töltötte 1937–38-ban. Diplomáját 1939-ben kapta meg Debrecenben. Közben házasságot kötött dr. Pirityi Ferenc orvossal, majd elköltöztek a megyéből.

dr. Rosenwasser (Rona) Sarolta (Kunágota, 1892. november 11. – ? izr.) A Békéscsabai Ágostai Hitvallású Evangélikus Rudolf Főgimnáziumban érettségizett. Budapesten avatták doktorrá 1920-ban. Egy 1919. június 26-i egyetemi bejegyzés szerint nevét Rónára változtatta. Ennek ellenére 1921-ben eredeti nevén nyitott fogtechnikai műteremmel rendelkező fogászati rendelőt Nyíregyházán, a Kossuth u. 11-ben, ahol államköltségen kezelte a tisztviselőket a húszas évek végéig. 1923-ban Mándokon is rendelt.

dr. Róthfeld Aranka (Nyírbogdány, 1903. szeptember 27. – ? izr.) Apja földbérlő. A kisvárdai Állami Főgimnáziumban érettségizett 1920–21-ben. Diplomáját Pécsett szerezte 1927-ben. 1929-ben Budapesten telepedett le, majd visszatért Szabolcsba. 1933 és 1944 között Kisvárdán működött fogorvosként a Szt. László utca 51-ben. 1944-ben a kisvárdai gettó lakója lett. A holokausztot túlélve 1946-ban már a fővárosban működött.

dr. Sikorszki Borbála (Gáva, 1894. február 15. – ? rkat.) Apja Gáván malomtulajdonos. Debrecenben érettségizett. 1924-ben avatták a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán. Magánorvosként gyógyított Nyíregyházán, majd 1931-től Gáván.

Sóváry Ferencné (? – ?) 1943–44-ben a Nyíregyházi Erzsébet Közkórház alorvosa volt.

dr. Szauberer Margit (Budapest, 1901. augusztus 10. – ? rkat.) 1927-ben szerzett diplomát a pécsi egyetemen. Ezt követően Nyíregyházán gyógyított kórházi alorvosként, majd Vay Ádám úti rendelőjében. Később gyermekorvosi szakképesítést szerzett. OTBA[6] orvos volt. A háború után is orvosi gyakorlatot folytatott.

dr. Vajda Margit Irén (Átány, 1913. szeptember 25. – ? ref.) Apja földbirtokos. A debreceni m. kir. Tudományegyetem orvoskarán avatták 1939-ben. Férjével, Békefi Benő református lelkésszel (házasság: Debrecen 1938. június 18.) Nyíregyházán telepedett le. Itt 1938 és 1944 között magánpraxist folytatott. 1941 márciusától 4 hónapig hetente kétszer a kórház bőrosztályán is dolgozott. A háború után városi körzeti orvos lett. Hivatása gyakorlása és 4 gyermek felnevelése mellett különböző református rendezvények rendszeres közreműködője volt.

dr. Vay Éva (Nagymihály – Zemplén vm. 1907. december 29. – ? rkat.) Gyakorló éveit Nyíregyházán töltötte, majd az 1933. február 3-i debreceni diploma szerzését követően Sátoraljaújhelyen dolgozott.

dr. Wellinszky Róza (Szabadka, 1892. január 1. – ? rkat.) Szegeden érettségizett magántanulóként az állami főgimnáziumban. Orvosi diplomáját a budapesti egyetem orvosi karán szerezte 1915. május 28-án. Férjével, az 1916-ban doktorált Takács Lászlóval Zemplénagárdon telepedtek le. A járásorvos férj mellett Welinszky Róza magánorvosi gyakorlatot folytatott. Majd 1936–39 között a Nyíregyházi Angolkisasszonyok Internátusának iskolaorvosa volt. Számos egészségnevelő előadást tartott a diákoknak és szüleiknek. 1939 őszén Zala vármegyébe költöztek, ahol férje tiszti főorvos lett.

Irodalom

Dienes 1939.
Szabolcs vármegye. (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék). Vármegyei Szociográfiák 4. Szerk. Dienes István. Vármegyei Szociográfiák K., Budapest 1939.

Fazekas 1997.
Fazekas Árpád: A nyíregyházi Erzsébet Közkórház centenáriuma 1899–1999. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Jósa András Kórháza, Nyíregyháza 1997.

Gyáni 1984.
Gyáni Gábor: Bábától az orvosnőig. *História* 1984. 1. 31–34.

Háger 1929.
Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete. Szerk. Háger László. Kiad. Erdélyi Gyula, Nyíregyháza. 1929.

Hunek 1931.
Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. Magyar városok monográfiája 8. Szerk. Hunek Emil. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest 1931.

Igazoló iratok
MNL SzSzBML Szolgálati időt igazoló személyi iratok gyűjteménye XV.7.

Kapusz 2008.
Kapusz Nándor – Petrovics Alica – Vásárhelyi Ferencné: Kilencvenéves a debreceni orvosképzés 1918–2008. 3. átd. kiad. DE OEC, Debrecen 2008.

Karady 2004.
Victor Karady – Lucian Nastasa: The University of Kolozsvár. Cluj and the students of the medical Faculty 1872–1918. CEU-EDRC, Budapest – Cluj 2004. 394 http://www.edrc.ro/docs/docs/medical/intregul_volum.pdf (2015. február 2.)

[6] OTBA = Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap.

Kölnei 2009.
Kölnei Lívia: Orvosnők az európai medicina korai történetében. *Lege Artis Medicinae* 19: 6–7. 2009. 446–448.
Magyaryné 1938.
Magyaryné Techert Margit: A diplomás nők helyzete Magyarországon. *Magyar Szemle* 33: 5. 1938. május, 43–51.
Melly 1932.
Melly József: A budapesti orvosok szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények 65:3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest 1932.
Nagy 2004.
A nyíregyházi zsidóság pusztulása. Szerk. Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza 2004.
Orvosi névtár
Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (MNL SzSzBML XV. 83.) Erzsébet Közkórház Gyakorló orvosok és orvosjelöltek névjegyzéke.
Orvoskamarai adattár 1942.
Csilléry András – Bilkei Pap Lajos – Keleti József – Sándor Árpád: Az Országos Orvosi Kamara cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre. Szerk. Bakács György – Vitéz Csik László. Nagyvárad 1942.
Pesti 1914/1936.
Magyarország orvosainak évkönyve és különleges címtára. Szerk. Pesti Emil. Budapest 1914–1936. 24–46.
Tiszti címtár 1873/1944.
Magyarország tiszti cím- és névtára 1873–1944. Arcanum Digitális Tudománytár, https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/TisztiCimtar/
Végbizonyítványok 1907/1952.
Semmelweis Egyetem Levéltára 2. fond Quaestura 1907–1952. Végbizonyítványok 1907–1952.
Végess 1929.
Végess Ilona: Magyar orvosnők története. *Orvosi Hetilap* 75. 1929. 830–831.
Vertse 1927.
Szabolcsvármegye és Nyíregyháza megyei város címtára III. 1927. Szerk. Vertse K. Andor. Nyíregyháza 1927.
Vertse 1931.
Szabolcsvármegye és Nyíregyháza címtára, 1930/1931. évre. Szerk. Vertse K. Andor. Nyíregyháza 1931.
Vertse 1948.
Szabolcsvármegye és Nyíregyháza megyei város címtára [1948]. Szerk. Vertse K. Andor. Nyíregyháza 1948.

Kührner Éva

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára
H-4400 Nyíregyháza, Bethlen Gábor u. 13–19.
e-mail: e.kurner@gmail.com

Doctresses in Szabolcs County before 1945

In Hungary, university education for women became available only from 1895 in the Faculty of Humanities, Medical Faculty and Faculty of Pharmacy in the Universities of Budapest and of Kolozsvár (Cluj). The present study focuses on the social characteristics of female physicians active in Szabolcs County at the beginning of the 20th century.

Before 1945, 41 doctresses were practicing in nine settlements of Szabolcs, most of them in Nyíregyháza and Kisvárda. Among them twenty was born on the present territory of Hungary, the rest came from the other side of the Trianon border (new status quo after WW1). Doctresses graduated from all Hungarian universities came to our county, but most of them (18) graduated in Debrecen. Three of them got their diplomas in the 1910s, that is to say, they were among the first Hungarian female doctors.

Similarly to general Hungarian tendency, most of them originated from middle class families. Many of them did not get married, or if yes, there were many doctors among their husbands.

After compulsory practicising years, many of them opened a private practice instead of the exhaustive hospital work. In some cases, they found jobs at medical insurance companies or as school doctors. In the Szabolcs pattern, the number of dentists is high (6), but there were also laboratory doctors, pediatrists, obsetrist-gynecologists, dermatologists and some family doctors.

Female physicians practising in our county for a longer time played a significant role also in the social life of their living place. They were active in charity, hold lectures in the free lyceums, took serious part in health education and gave a pattern to the devotees of emancipation.

The study is supplemented by a database presenting short biographies of thirty doctresses who spent in Szabolcs more than a year.

Éva Kührner

Library Of Saint Athanasius Greek Catholic Theological College
H-4400 Nyíregyháza, Bethlen Gábor u. 13–19.
e-mail: e.kurner@gmail.com

Egy nyíregyházi „sztár” a századfordulóról – Andris, a világ legkisebb újságárusa

Holmár Zoltán

Ha kezünkbe veszünk egy képeslapot, akkor azt tapasztaljuk, hogy az egyik oldalán egy adott város, tájegység, megye nevezetessége, szép tája vagy valamilyen látványosság látható. A magyar történelemben az első képes levelezőlapot az Osztrák–Magyar Monarchia idején, 1869. október 1-jén hozták forgalomba. Ezen ekkor még a „Correspondenz-Karte” feliraton kívül csupán az osztrák és a magyar címer volt látható. A későbbi évtizedekben megjelentek az első valódi képeslapok, melyek már egy várost vagy annak egy nevezetes épületét, terét, madártávlati képét mutatták be. Nyíregyháza esetében is a legkorábbi képeslapok, melyek ezekkel a jellegzetességekkel bírtak, a XIX. század utolsó évtizedeiben jelentek meg. Azt azonban már kevesen tudják, hogy készült egy olyan képeslap-sorozat, mely egy élő nyíregyházi személyt ábrázolt. Az úriember – akit a képeslapokon csak „Kis Andris”-ként emlegettek – a világ legkisebb újságárusa volt.

A 88 cm magas Andris valódi sztárként tündökölt a XX. század első évtizedeiben Nyíregyházán, hiszen legalább négy különböző, illetve újra kiadott vagy színezett képeslapon szerepelt – hol Nyíregyháza legkisebb embereként, hol a város és a világ legkisebb újságárusítójaként hivatkozva rá.

Az Andrist ábrázoló képeslapokon kívül a megyei sajtó, a *Nyírvidék* nyújtott segítséget a kutatásban. Az újság hasábjain többször találkozunk a kis nyíregyházi rikkancscsal és megtudjuk, hogy becsületes neve Turcsán András volt. A megyei sajtóban neve többféleképpen szerepelt: Turcsán, Turcsány, Turcsányi stb. A *Nyírvidék*ből értesülünk a kis ember haláláról, mely információ segítségével a Megyei Levéltár anyakönyveiből is előkerültek Andris pontos születési és halotti adatai. Mindezek birtokában rövid, vázlatos, de érdekes életrajz tárul a szemünk elé.

Turcsán András 1885. május 18-án született Nyíregyházán, ágostai hitvallású evangélikus családban. Édesapja Turcsán András napszámos, édesanyja Asztalos Zsuzsanna. Születése után két nappal keresztelte meg a gyermeket Kovács Gyula evangélikus lelkész, amikor keresztszülei, Kazár Mihály és Turcsán Zsuzsanna is jelen voltak.[1] Ekkor még a szülők és a rokonok sem sejthették, hogy a fiúgyermek 20 év múlva újságárusként, kis termete miatt „sztárként” fog szerepelni Nyíregyháza képeslapjain. A boldog békeidők nyíregyházi képéhez tartozott az élénk sajtóélet és az utcákon megjelenő rikkancsok.

Az 1867-es kiegyezéssel a sajtó újra szabaddá vált, így a felserkenő intenzív anyagi és szellemi kultúra hatására megjelent Nyíregyházán az első hírlap, a *Nyír.* Két évvel később a címét *Tiszavidék*re változtatták, de ez a lap is megszűnt 1871-ben. A kezdeti próbálkozások nem vették kedvét a sajtó szárnyalásának, ezért az évtized végén Jóba Elek és Piringer János nyomdát alapított

[1] MNL SzSzBML Nyíregyháza ág. h. evangélikus keresztelési anyakönyv 1885. 285. folyószám.

a városban, ahol 1880-ban Ábrányi Lajos szerkesztésében elindították a *Nyírvidék* című hetilapot (László 2002. 238.).

Az újság egy időben a megyei közigazgatás hivatalos lapja volt, és az 1880-as években erősítette meg a megyei népszerűségét (László 2002. 237.). A jegyzők és a tanítók egyesületének is „hivatalos" lapjaként szerepelt: cserében a jegyzőknek és tanítóknak fél áron küldték az újságot. Több mint 30 évig hetenként egyszer, vasárnap jelent meg a lap; 1912-től már kétszer: szerdán és szombaton; 1917 januárjától már naponta. S míg régebben *vegyes tartalmú hetilap* a műfajmegjelölés, 1917-től már *politikai napilap*. Általában este jelent meg, mindig a következő napi dátummal. Amikor „jó" éve volt a lapnak – például 1911-ben –, akkor naponta 1500 példányban nyomták; vasárnaponként kétszeres terjedelemben 1800 példányt „ontott" a „gyorssajtó" (Margócsy 1986.).

A *Nyírvidék*et követően, 1898-ban indult meg a város első napilapja, a *Szabolcsi Hírlap* Gily Endre szerkesztésében. Az újság csak két évig élt. Ezután Hlatky-Schlichter Gyula és Sándor Mór megalapította a *Szabolcs* című lapot, melynek szerkesztője dr. Pröhle Vilmos, majd Schlichter Gyula. Megszűnése után *Szabolcsi Hírlap* címen elevenítették fel. A *Nyírvidék* és a *Szabolcsi Hírlap* mellett 1907-ben indult meg a *Szabolcsvármegye* című esti lap, mely 1917-ben megszűnt (László 2002. 311.).

A lapterjesztés szabadságának biztosítása azzal az eredménnyel járt, hogy kialakult a lapok utcai árusítása, és vele együtt egy új foglalkozás, a rikkancsoké, akik az 1890-es években a fővárosi utcák jellegzetes figuráivá váltak. Nevüket – hangjuk után – Kozma Andor költő adta az 1890-es években. A rikkancsok hatalmas hangerővel, az újságok szenzációs címeinek kiabálásával kínálták portékájukat. „*Kiabálva, visítva, ordítva, bőgve, üvöltve. Mind e hangok a Rikkancs szinfóniában* (!) *olvadnak össze. S mert van reggeli, déli és esti krajcáros, jóformán egész nap áll, igazában rohan ez a hangverseny*." – írta Ágai Adolf (Buzinkay–Kókay 2005. 113–119., 152–163.).

Nyíregyházán először az 1900-as évek elején jelentek meg a rikkancsok, amiről a *Nyírvidék* is beszámolt: „*Mit olvas ma a nép? Hála a brit és külföldi biblia társulat áldozat készségének, igaz, hogy az ó- és új-testamentum közkézen forog, de ez nem elég. Ünnepek idején, meg csendes estéken bizalmas társa a Szentírás az áhítatos öregeknek, de a fiatalságnak más szellemi táplálék kell. A nehéz stílusú Szentírás nem elégíti ki a munkások betűétvágyát. Újság kell nekik. Kapják is olcsón, pár fillérért. A megszerzése kényelmes. A rikkancs ott lábatlankodik mellettük, és süvölti a szenzációs cikkek címeit: családirtó apa, véres lakodalom, többszörös mérgezés, egy őrült rémtette, meghiúsult merénylet, ezek és hasonlók a stereotip címek*."[2]

Margócsy József „Utcák, terek, emléktáblák" című munkájában a következőképpen emlékezik vissza: „*Gyerekkorunkban pl. a Lichtenberg sarkon, amikor kipakolta kitámasztható állványra a rikkancs az újságokat, amelyek úgy feküdtek a támlán, mint az edényfedők a konyhai fedőtartón: gyakran hangzott a pesti, reggeli újságok címeinek hadarása, valahogy így: Peeesti Hírlap, Peeesti Napló, Az Újság – Kis Újság, Friss Újság, Nemzeti Sport: a legújaaaabb*." A szerző azonban már nem ismerhette Turcsán Andrist, hiszen még csak 5 éves volt a kis újságárus halálakor: „*Ilyen nevezetes újságárusokra nem emlékszem, de mindenképpen jellegzetes alakok voltak, akik körül mindig álltak emberek, s miközben adták az újságot, vették a pénzt, zavartalanul beszéltek, vitatkozgattak folyamatosan.*" (Margócsy 1984. 151.)

1904-ben már rikkancsként kereste kenyerét Turcsán Andris, akiről az első fellelhető képeslap is ekkor készült el Piringer János nyomdájában (1. kép). Andris egy fényképész műtermében áll, egyszerű kalapban, szerény öltözékben, jobb kezében sétapálcával, bal kezében szivarkát szorongatva, a hóna alatt egy köteg újsággal. A képeslapon lévő információk alapján ekkor 19 éves

[2] *Nyírvidék* XXII: 38. 1901. szeptember 22. 2.

és 88 cm magas *„Nyiregyháza és a világ legkisebb ujság árusitója”*.[3] Ugyanezt a képeslapot újból kiadták 1907-ben, de ott már 22 évesnek tüntették fel.[4]

Szintén 1904-ben készült róla egy színezett képeslap, ahol ismét egyszerű öltözékben, de sapka nélkül látható Andris, aki egy fehér válltáskát visel, bal kezében szivarkával, jobb kezében a budapesti *Friss Újság* egyik számával (2. kép). Ez a lap a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár gyűjteményében található.[5]

1905-ben már a harmadik képeslapváltozat jelent meg Andrisról, mely ismét egy műtermi beállított fénykép alapján készült (3. kép).[6] Az újságárus ezúttal tollas pörgekalapban, kackiás, kipitykézett magyar dolmányban és bokaszíjas csizmában látható. A felirat ebben az esetben a következő: „*Andris, Nyiregyháza legkisebb embere, 20 éves 88 cm magas*”. A *Nyírvidék* 1905. évi számából kiderül, hogy a díszmagyart közadakozásból vették számára. Ugyanezt a lapot 1907-ben más színárnyalatban ismét kiadták.[7]

1908-ban ismét megjelent egy újabb képeslap Andrisról, ahol a helyszín ugyanaz a műterem, mint 3 évvel korábban, csak itt nem egy széken ülve, hanem egy asztalon álldogálva látható a zsinóros dolmányt viselő újságárus, jobbjában az elmaradhatatlan sétapálcával (4. kép).[8] Ez a lap volt a legnépszerűbb: még három újabb kiadást élt meg fekete-fehérben 1911-ben,[9] színes árnyalatban 1913-ban[10] és egy teljesen színezett, évszám nélküli változatban.[11] Két érdekesség is fűződik hozzájuk: az 1911-es lapon szereplő információk alapján 26 éves és 86 cm magas – vagyis a korábbiakhoz képest 2 centiméterrel kisebbnek tüntették fel; a másik, hogy a teljesen színezett változaton szerepel egyedül „Kis Andris”-ként.

1. kép
Nyíregyházi képeslap: Andris, a világ legkisebb újságárusa 1904-ben

Fig. 1.
Nyíregyháza postcard: Andris, the shortest news-boy of the world in 1904

1921 a róla készített utolsó képes levelezőlap dátuma (5. kép).[12] Ezen a felirat hirdeti, hogy „*Andris, az Ujságbolt rikkancsa. A világ legkisebb ujságárusitója, 88 cm magas, 36 éves.*” Ez a kép

[3] Zempléni Múzeum, Szerencs, 0165782.
[4] Jósa András Múzeum, 2011.1.94.A.
[5] Móricz Zsigmond Könyvtár, Digitális Helyismereti Gyűjtemény.
[6] Zempléni Múzeum, Szerencs, 0143914.
[7] Zempléni Múzeum, Szerencs, 75918.
[8] Jósa András Múzeum, 79.20.1.A.
[9] www.muzeumantikvarium.hu (2016. X. 10.).
[10] Jósa András Múzeum, 2011.1.96.A.
[11] Zempléni Múzeum, Szerencs, 0165648.
[12] Jósa András Múzeum, 2011.1.97.A.

2. kép
Nyíregyházi színezett képeslap:
Andris, a világ legkisebb újságárusa 1904-ben

Fig. 2
Nyíregyháza coloured postcard:
Andris, the shortest news-boy of the world in 1904

nem újságokkal mutogatja a kicsire nőtt embert, hanem jól ismert magyaros dolmányában és pörge kalapjában csípőre tett kézzel néz bele a világba, kissé keserves mosollyal. Andris ruházata alapján megállapítható, hogy a felvétel alighanem ugyancsak 1905-ben készült, amikor egy műterem asztalán ült és állt modellt. 1924 szeptemberében, a nagy kiállításon, az örökváltság 100. évfordulójának alkalmából ugyanezzel a képpel mutogatták a nevezetes rikkancsot, és helyet kapott a Fábián-féle levélpapírdoboz tetején is, ahol már 38 évesnek tüntették fel (Margócsy 1984. 150.).

A sajtó először 1904-ben írt róla, egészen pontosan az *Új Idők* 1904. évi számában olvashatjuk: „*Magyarország legkisebb újságrikkancsát mutatjuk itt be olvasóinknak. A mesevilág Babszem Jankójára emlékeztet Turcsán András, aki szülővárosában, Nyíregyházán terjeszti lapelárusítással a magyar kultúrát. „Ondruka”, amint őt általánosan hívják, tizennyolc éves törpe és ha végigbaktat a város főutcáin, az emberek jóakaró mosolygással veszik körül a kis rikkancsot. Nyíregyházán nagy népszerűségnek örvend és a kávéházak törzsasztalainál gyakran el kell szavalnia a maga mókás verseit. A „Korona” éttermében nem egyszer látni őt, ahogy egy sarokasztalnál gunnyasztva ül és gyermekes szájából füstkarikákat ereget. Ilyenkor*

3. kép
Nyíregyházi képeslap:
Andris, a világ legkisebb újságárusa 1905-ben

Fig. 3
Nyíregyháza postcard:
Andris, the shortest news-boy of the world in 1905

bölcsészi egykedvűséggel nézegeti az étterem vendégeit, mintha azt mondaná: ‚Óh ti óriások, milyen törpék is vagytok ti!’”[13] A cikk mellett Andrisról egy képet is közöltek, melyet Kozák István készített (6. kép).

A megyei sajtóban, a *Nyírvidékben* először az újság 1905. május 7-i számában tűnik fel Andris, ahol kiderül, hogy Alföldy Károly, a régi jó nevű tánctanár vezetésével sor került egy táncvizsgára az akkor 10 éves Korona Szálló dísztermében, igen szép, nagyszámú, intelligens közönség részvéte mellett. Az újság megemlíti, hogy „*Érdekes jelenség volt a kis Turcsány Andris, a világ legkisebb rikkancsának, magyar szólója amelyet általános érdeklődés mellett járt el, közadakozásból vett díszmagyarban. Alföldy oly szép sikert ért el a kis Andris betanításával, amely bekoszorúzta az idei tanfolyam sikereit.*”[14]

4. kép
Nyíregyházi képeslap:
Andris, a világ legkisebb újságárusa 1908-ban

Fig. 4
Nyíregyháza postcard:
Andris, the shortest news-boy of the world in 1908

Egy hónappal később nemcsak tánctudását mutatta meg a kis újságárus, hanem színészi tehetségét is. 1905. június 5-én mutatták be a városi színházban dr. Guti Soma *„A szaharai consul”* című darabját. A *Nyírvidék*ben a következőket írták ezzel kapcsolatban: „*Akik ott voltak jól eltöltötték az estét, mert a lehetetlennél lehetetlenebb komikus jelenetei láncolata, a pompás alakítások, folytonos derültséget idéztek elő. Még Turcsány Andris is szerepelt, s lámpaláz nélkül fogadta a részére felnyújtott füge koszorút. Mészáros Gizi, Hadrik, Csortos, Fenyéri és főleg Krémer mindannyian kifogástalanul alakítottak, és ha egy kicsit jobban tudják a szerepüket – az események gyorsabban haladnak – szó sem fért volna az előadáshoz.*”[15]

1906. november 5-e és 7-e között sorozást tartottak Nyíregyházán az Ipartestületben. Az első napon Andrisnak is meg kellett jelennie, amiről az újság is beszámolt: „*Érdekes jelensége lesz a sorozásnak hétfőn, amikor is a kis Turcsány Andris, a világ legkisebb rikkancsa fog sor alá kerülni.*”[16]

1907-ben maga a Szabolcs Vármegyei Múzeum igazgatója, dr. Jósa András hozta a kisvasúttal kapcsolatos tréfás összefüggésbe Andrist *„A világnak legkolosszálisabb épülete”* című cikkében: „*Ha számtanilag nem volna bebizonyítható, senki sem hinné el, hogy az Icipicivicikének Nyíregyházán, a Vármegyeház-terén ékeskedő váró palotája, – mely némely gáncsoskodóknak nézete szerint ezt a teret elcsúfítja – a földgömbnek leghosszabb monumentális épülete. Ma délután két óra 27 perckor indulni kellett volna vonattal, ki akartam menni a*

[13] *Új Idők* X: 13. 1904. 301.
[14] *Nyírvidék* XXVI: 19. 1905. május 7. 4.
[15] *Nyírvidék* XXVI: 24. 1905. június 11. 5.
[16] *Nyírvidék* XXVII: 44. 1906. november 4. 3.

5. kép
Nyíregyházi képeslap:
Andris, a világ legkisebb újságárusa 1921-ben

Fig. 5
Nyíregyháza postcard:
Andris, the shortest news-boy of the world in 1921

Sóstói úton levő u. n. Jósa-kúttal szemben fekvő csillagvizsgáló tornyomba. Mellesleg jegyzem meg, hogy csillagot kellett volna velem rúgatni, a mikor felépíttettem; mert hát a csillagvizsgálathoz vajmi keveset konyítok, hanem csak olyan dilettáns csillagász vagyok, mint az Icipicivicikének motorjai, amelyek más motorokhoz képest, olyan óriási erővel bírnak, mint a mi kis törpe rikkancsunk, Turcsányi András Góliáttal szemben."[17]

Ugyancsak múzeumalapítónkhoz köthető egy másik, Andrissal kapcsolatos cikk, amely itt a múzeumi gyűjtemény gyarapodását hasonlította a kis újságárushoz: „*A félévi alispáni jelentésnek saroglyájában ott kucorog múzeumunknak gyarapodása is; de bizony az utóbbi jelentésekben olyan törpe volt, hogy ahhoz képest Turcsányi András nyíregyházi törpe rikkancs druszám is óriásnak mondható*." – számolt be kissé csalódottan Jósa doktor.[18]

A XX. század első évtizedeiben Nyíregyháza üde színfoltja volt Andris, akinek köszönhetően egyre több olvasóhoz jutott el a megye lapja, illetve a fővárosi sajtó. 1914 nyarán véget értek a „boldog békeidők", kirobbant az első világháború, melynek következtében Európa hadseregei néztek egymással farkasszemet. Kivonultak a frontra a nyíregyházi huszárok, és magát Andrist is mérce alá állították. Ezzel kapcsolatban a következőket írták róla a megyei újságban 1914. november 19-én: „*Soroznak. Folyó hó 16-án vette kezdetét a sorozás vármegyénkben. Budapesten 75, nálunk pedig 66%-nak látszik az arány, ami természetesen naponta változik. A legkisebb újságárus András is mérce alá fog állani*."[19] Minden valószínűség szerint ez csak egy ügyes sajtófogás lehetett, hiszen Andris alacsony termete miatt nem volt alkalmas katonának, így nem is vett részt a frontharcokban, viszont annál jobban szívén viselte a háborúban harcoló magyar katonák sorsát. Ennek többször tanújelét adta azzal, hogy hadikölcsönt jegyzett elő. „*A világ legkisebb újságárusa, a mi kis Andrisunknak 600 korona megtakarított pénze van a takarékban. Tegnap megjelent a bankban a pultig alig érő Andris és egész betétjét a teljes 600 koronát lejegyeztette a hadikölcsönre*."[20] A következő évben, 1915. május 23-án megismételte a kedves gesztust: „*Turcsány András a világ legkisebb újságárusa, mint az első hadikölcsönnél úgy most is 200 koronát jegyzett megtakarított filléreiből. A derék kis újságárus bizonyára sok követőre talál*."[21]

[17] *Nyírvidék* XXVIII: 18. 1907. május 5. 2.
[18] *Nyírvidék* XXIX: 2. 1908. január 12. 3.
[19] *Nyírvidék* XXXV: 93. 1914. november 19. 4.
[20] *Nyírvidék* XXXV: 93. 1914. november 19. 5.
[21] *Nyírvidék* XXXVI: 41. 1915. május 23. 5.

Az első világháború alaposan kihatott Nyíregyháza hétköznapjaira, a hátország egészére. A többi között *„A gyermekek háborús játékszerei"* címmel írtak egy cikket erről a *Nyírvidék*ben: „*Köznapi látvány az uniformisba bujtatott gyerekek katonás viselkedése. Még a legöregebb gyerek, Turcsán Andris sem köszön másképp, mint szalutálva. Érdekes és gyermektanulmányi szempontból értékes a gyermekek háborúsdi játéka, melyből a magyar mindig győztesen kerül ki, s muszka*[22] *pedig senki sem akar lenni önként, csak erőszakos rábeszéléssel.*"[23]

6. kép
Kozák István rajza Andrisról (*Új Idők* X: 13. 1904. március 27. 301. alapján)

Fig. 6
István Kozák's drawing of Andris (after *Új Idők* X: 13, 1904 March 27th, 301)

Ebben az évben történt meg az az eset, hogy Andris halálhírét terjesztették: „*Különös szokás kapott lábra városunkban, amidőn egyesek csupán tréfából halasztják egyre másra az embereket. Előbb a harctéren levőket parentálták el, most pedig már az itthon levőkre is rá került a sor. Pár héttel ezelőtt egy magasabb tisztviselőnek költötték halott hírét, most pedig Turcsán Andris, ‚a világ legkisebb újságárusát' földeltetik el. Mondanunk sem kell, hogy a hír nem igaz és csupán az uborka saison szüleménye.*"[24]

Egy másik érdekesség is fennmaradt a világháború idejéből Andrissal kapcsolatban, ami azonban nem a háborús hangulathoz köthető. 1914 decemberében Nyíregyházára hozták a debreceni császárzsömlyét, amelyet a 15 grammos súlya miatt a kirakatok csak „Turcsány András"-ként reklámoztak.[25]

Az első világháború idején nem Andris volt az egyetlen közismert rikkancs a városban. A *Nyírvidék* 1918-ban közölt egy írást *„Egy rikkancs halála"* címmel: „*Hosszas, kínzó betegség után meghalt tegnap délben egy derék, becsületes újságárus fiú Boroska Pali. Halála nem jött hirtelen, a nehéz betegség régen leverte lábáról, amelynél fürgébb, gyorsabb láb nem volt egyé sem a rikkancsok között. Becsületes jó rikkancs volt Boroska Pali, aki szerette az újságot és szerette a közönséget. Több, mint egy éve nem kiabál már, elhallgatott a szája, Boroska Palit, a 17 éves újságárust holnap, kedden délután négy órakor temetik a Vay Adám-utcai lakásáról.*"[26]

A másik ismert újságárus egy rokkant katona volt, aki a Széchenyi utca és a Dessewffy tér sarkán árult. Fél karját 1915 májusában a gorlicei áttörésnél vesztette el. „*Ott árul hidegben-melegben, esőben-fagyban. Az emberek megveszik tőle az újságot, ha egyáltalán vesznek tőle, de egyébbel nem törődnek. De akadt egy úr, egy nyíregyházi fiskális, aki egyszerű gesztussal faházikót építtetett a rokkant újságárusnak. A házikó, mely már készen áll, tekintélyes összegbe került, de ez nem baj. A fő, hogy a rokkant*

[22] Muszka, azaz orosz.
[23] *Nyírvidék* XXXVI: 54. 1915. július 8. 6.
[24] *Nyírvidék* XXXVI: 53. 1915. július 4. 6.
[25] *Nyírvidék* XXXV: 98. 1914. december 6. 5.
[26] *Nyírvidék* XXXIX: 152. 1918. július 9. 3.

újságárus, aki nagyszámú családot tart fönn keresményéből, nyáron árnyékban, télen meleg helyen ülhet egy nemes szívű úr jóvoltából."[27]

1918 őszén, négy vérzivataros esztendő után véget ért a nagy háború. A testi és lelki fájdalmak még hosszú évekig éreztették hatásukat a trianoni Magyarországon és Nyíregyházán. 1922. október 3-án a kis Andris levelet kapott egy hadifogságból hazaérkezett huszártiszttől. Bornemissza Dénest, a kassai 5. honvéd huszárezred századosát még békeévekben helyezték át Nyíregyházáról Zalaegerszegre, de a háborúban fogságba esett és csak négy évvel a háború után került haza. A huszártiszt nem feledkezett meg a nyíregyháziakról, még Andrisról sem, a világ legkisebb rikkancsáról, akinek cseh megszállott területről képeslapot is küldött. Kettejük kapcsolatáról nem áll rendelkezésünkre adat, azonban a kedves kis írás megható példája az ismerősökhöz és jó barátokhoz való ragaszkodásnak, éppen ezért érdemes annak tartalmát teljes egészében megismerni:

„*T. cz.*

Turcsán András
újságárusító úrnak

Nyíregyháza,
Korona Étterem.

Bátka (Gömör) Csehszlovákia, 1922. szeptember 21.

Kedves András!! E hó 9-én jöttem haza Pestről, s most pihenem ki a hosszú, kínos évek fáradalmait és szenvedéseit. November hó 3-ig maradok itthon, amikor Pestre kell bevonulnom. November hó folyamán remélem, sikerül Nyíregyházára is eljutnom. Pesten levelezőlapodat megkaptam, küldjél ide is olyat András, hadd mutassalak meg Édes Anyámnak és Bátyámnak. Szívélyesen üdvözöl Dini bátyád. A képeslap egy nemesi kúriát ábrázol, amely előtt egy huszártiszt áll. A kép alatt a következő szavak olvashatók: Dini bátyád 1911 karácsonkor Bátkán.

1911!! Akkor még senki sem gondolt a bekövetkező és azóta már elmúlt eseményekre, amelyek ha meg nem történnek, akkor ez a levelezőlap sem íródott volna meg soha."[28]

1922 szilvesztere is emlékezetes maradt a Nyírvidék számára. Az újévi hangulatról a következő sorokkal emlékezett vissza: „*Az idén is, mint más évben nagyon sok mulatság, bál volt. Kilenc óra fele már kezdtek megélénkülni siető emberekkel az utcák. Estélyi ruhás lányok, fiatalemberek siettek Szilveszter éjszakájára. A Korona kávéházat színültig megtöltötte a közönség. A terített asztalok mellett, hangos, jókedvű beszélgetés folyik, mindenki jól érzi magát, mindenki igyekszik kivetkőzni hétköznapiasságából. A kávéház megrögzött mindennapi alakjai közül néhány ott ül a maga megszokott mindennapi helyén. Nekik mindegy Húsvét vagy Szilveszter, megisszák a megszokott feketéjüket, kiolvassák kedvenc újságjukat és azután nyugovóra térnek. Éjfélkor, mikor a templom harangok méla kongatása jelezte az újévet, a jókedv, a hangulat tetőfokát érte. A villany elalszik, és hangos cuppanásokkal markírozzák a csókolódzást. A villany újból felgyullad, megjelennek az újév szerencse hordozói a kéményseprők, majd kis Andris kimagasló alakja tűnik fel és érces hangján boldog újévet kíván.*"[29]

1923-ban a bujtosi sporttelepen sor került egy rendhagyó futballmérkőzésre, ahol az újságírók és a komédiások mérték össze erejüket. Az összecsapást kabaréba illő jelenetek tarkították, de

[27] *Nyírvidék* XLIII: 188. 1922. augusztus 20. 5.

[28] *Nyírvidék* XLIII: 226. 1922. október 5. 3.

[29] *Nyírvidék* XLIV: 2. 1923. január 4. 3.

a legemlékezetesebbé kis Andris tette, aki partjelzőként szerepelt a mérkőzésen és egész délután lengette a zászlót. „*Amikor a bíró fütyült, akkor ő mindig lengette. Nagyon humoros volt*.”[30]

A következő esztendőben, 1924. június 4-én Andris váratlanul igen fiatalon tüdőgyulladásban elhunyt.[31] Éppen abban az esztendőben, amikor Nyíregyháza az örökváltság centenáriumi ünnepségét tartotta és a *Nyírvidék* 42 oldalas számot adott ki ebből az alkalomból (Margócsy 1986.). A megyei sajtó Andris halála után két nappal a következő sorokkal emlékezett meg róla: „*Nyíregyháza város régi bohém életének egyik jellegzetes alakja száll sírba Turcsán András személyében, aki 88 centiméteres magasságával Magyarország legkisebb újságárusa volt. 39 éves korában halt meg a Gólya utca 13. számú lakásán, és édes anyján kívül kiterjedt rokonság gyászolja, akik között ő volt a legkisebb termetre, de keresetre nézve valamikor mégis a legnagyobb, mert pár évvel ezelőtt nem lehetett gentri mulatságot elképzelni az ő személyes jelenléte nélkül. Volt idő ugyanis, amikor Turcsán András szívesen látott vendég volt a városi és megyei urak asztalánál, s pezsgőzés közben igen gyakran megesett, hogy a kis Andris az asztal tetején szaporázta a csárdást. Természetes, hogy másnap kaccenjammerrel*[32] *és gazdag ajándékkal ébredt föl a kis rikkancskirály. Ma már persze elhalkult az igazi urak asztalánál a muzsika, a háborús gazdagok pedig új attrakciók után néznek és Andris megszokottságában fáradtan, kora vénen járkált újságárus körútján, amelyet 20 éven át hidegben, melegben, jó és rossz sorsban egyaránt híven teljesített. Az utóbbi időben már nem tellett neki sarkantyús csizmára és zsinóros magyar dolmányra, de azért panasz nélkül tűrte sorsát ő is, mint azok az urak, akiknek jóvoltából egykoron kivette részét az élet örömeiből. Temetése folyó hó 6-án, pénteken délután 3 órakor lesz a Gólya-utcából (a Debreceni-utca végén), amelyen ott látjuk majd Nyíregyháza város múltjának reprezentánsait, akik eltemetik Andrissal Nyíregyháza város történetének sok kedves emlékkel gazdagított két évtizedét*.”[33]

Turcsán Andris hatalmas űrt hagyott maga után Nyíregyházán. A megyei sajtó június 8-án, a *„Heti Krónika”* című rovatában egy versikével emlékezett meg a világ legkisebb újságárusáról:

Úgy érezzük, elvesztettünk
Valamit e héten,
Egy megszokott, megszeretett
Szint keresünk
Városunk színébe.
Keresgéljük, nem találjuk
Akármerre nézünk,
Meghalt Andris, elment Andris,
Kis barátunk
Te hiányzol nékünk.[34]

Turcsán Andris halálával egy korszak ért véget Nyíregyháza történetében – egy olyan korszak, amikor gyönyörűbbnél gyönyörűbb, a város képét is meghatározó eklektikus és szecessziós épületek nőttek gomba módra Szabolcs vármegye székhelyén, melyhez szorosan hozzátartozott a kistermetű rikkancs is. Egy olyan korszak, melyet ennyi idő távlatából nyugodt szívvel nevezhetünk a „boldog békeidők” korának.

[30] *Nyírvidék* XLIV: 131. 1923. június 13. 5.

[31] MNL SzSzBML Nyíregyháza halotti anyakönyv másodp. 1923–1924. 1. C. 30.

[32] Kaccenjammer, azaz macskajaj vagyis másnaposság.

[33] *Nyírvidék* XLV: 129. 1924. június 6. 5.

[34] *Nyírvidék* XLV: 131. 1924. június 8. 5.

Irodalom

Buzinkay–Kókay 2005.
Buzinka Géza – Kókay György: A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig. Ráció Kiadó, Budapest 2005.
László 2002.
László Gézáné: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845–2000). Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza 2002.
Margócsy 1984.
Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza Városi Tanács, Nyíregyháza 1984.
Margócsy 1986.
Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák II. Újabb fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Városi Tanács VB., Nyíregyháza 1986.

Holmár Zoltán

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza, Pf. 57
e-mail: holmarz0127@gmail.com

A star of Nyíregyháza from the turn of the centuries – Andris, the shortest news-boy of the world

In Nyíregyháza, the earliest postcards appeared in the last decades of 19th century that were made from bird's-eye-view and illustrated the most representative public buildings.

Nevertheless, few people knew that there was a set of postcards that showed a living person of Nyíregyháza. The gentleman – who was named "little Andris" (Andrew) – was the shortest news-boy of the world.

The 88 cm high András Turcsán was a well-known star of the town in the first decades of 20th century. He appeared in four different and republished or coloured postcards as the shortest man of Nyíregyháza and the shortest news-boy of Nyíregyháza and of the world.

Andris was a colourful feature in the town life of Nyíregyháza in the first decades of the 20th century. Thanks to him, the newspapers of the county and of the capital were read by more readers. He lived in such a period when more and more beautiful Eclectic and Secessionist buildings, that determined the city's view, sprang up like mushrooms in the seat of Szabolcs County. The small news-boy also belonged to this world. This is a period that – after a long time passed since – we can certainly call "Belle Époque".

Zoltán Holmár

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza, Pf.57
e-mail: holmarz0127@gmail.com

Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban

Az 5. honvédhuszár ezred fogságba esése 1916. július 6-án

Bene János

Az 1916. év első felének viszonylag nyugodt napjai után, a nyár elején az orosz hadsereg támadásba lendült. Ez a hadjárat Bruszilov-offenzíva néven vált ismertté a hadtörténetírásban, a vezénylő orosz tábornok, Alekszej Alekszejevics Bruszilov[1] lovassági tábornok, a támadó Délnyugati Front parancsnoka után, akit már akkor is a cár legtehetségesebb tábornokának tartottak. Bruszilov nagy erejű offenzívát tervezett a Galíciában állomásozó osztrák–magyar csapatok ellen. Hadműveletének fő célja az volt, hogy némileg csökkentse a Franciaországban tevékenykedő francia és brit, valamint az isonzói fronton küzdő olasz hadseregre nehezedő német és osztrák nyomást, és ha lehetséges, kiüsse az Osztrák–Magyar Monarchiát a háborúból. A Délnyugati Front állományába 4 hadsereg tartozott, összesen 573 ezer katonával. 608 gyalogzászlóalj, 400 lovasszázad, 2176 géppuska, 1815 ágyú várta a támadási parancsot. Északról délre haladva a 8., 11., 7. és 9. hadsereg sorakozott fel. A front jobbszárnyát északon a Pripjaty-mocsaraknál a Nyugati Front 3. hadserege alkotta, délen a balszárny az Északkeleti Kárpátokra támaszkodott. Az oroszokkal szemben álló osztrák–magyar és német hadsereg egységei közül a legészakibb a Hauer lovashadtest[2] volt. E hadtest állományába sorolták a magyar királyi 11. honvéd lovashadosztályt[3] is. E hadosztály alárendeltségébe tartozott a magyar királyi kassai 5. honvédhuszár ezred, melynek II. osztálya Nyíregyházán szolgált, s innen is indult a frontra 1914 augusztusában. 1916-ban a 11. honvéd lovashadosztály ezredei a Pripjaty-mocsarakban a Gałuziától[4] keletre fekvő magaslatokon építették ki állásaikat. Ott érte őket az orosz támadás.[5]

Az általános támadás alapos tüzérségi tűzelőkészítés után 1916. június 4-én indult meg. Aznap az oroszok az osztrák–magyar védelmi vonalak elleni nagy erejű, pontos, de rövid ideig tartó tüzérségi előkészítéssel nyitották meg az offenzívát. A hangsúlyt az előkészítés rövidségére és pontosságára helyezték. A támadás kezdetben sikeres volt, az osztrák–magyar vonalakat áttörték,

---

[1] Bruszilov, Alekszej Alekszejevics (Tiflisz, 1853. augusztus 19. – Moszkva, 1926. március 17.) orosz lovassági tábornok, később szovjet hadseregparancsnoki beosztású tábornok. 1914. július 19-től az orosz Délnyugati Front 8. hadseregének parancsnoka, 1916. március 17-től a Délnyugati Front parancsnoka. 1917. június 4-én az orosz hadsereg főparancsnokává nevezi ki az Ideiglenes Kormány. A polgárháború után egyetlen magas beosztású volt cári tábornokként szolgálatot vállalt a Vörös Hadseregben, 1923. február 1-től lovassági főfelügyelő.

[2] Hauer Lipót, báró (Buda, 1854 – Budapest, 1933) osztrák–magyar vezérezredes, 1914 októberétől a róla elnevezett lovashadtest parancsnoka altábornagyi, majd lovassági tábornoki rangban.

[3] A magyar királyi 11. honvéd lovashadosztály állományába a debreceni 2., a szegedi 3. (22. lovasdandár), a kassai 5. és a marosvásárhelyi 9. honvédhuszár ezred (24. lovasdandár), illetve a 3. és 4. lovas-géppuskás osztag tartozott.

[4] Ma Hałuzja.

[5] A Pripjaty-mocsarakban folytatott állásharcokról lásd bővebben Máriássy László naplórészleteit (Bene 2015.)!

és Bruszilov négy hadserege közül három széles fronton tudott előrenyomulni. Az áttörés sikerét nagymértékben segítette Bruszilov azon harcászati újítása, hogy az osztrák védelmi vonalak gyenge pontjai ellen rohamcsapatokat alkalmazott, amelyek áttörést értek el, amit ezután a fő orosz hadseregek kihasználhattak. Minderről így ír Bruszilov tábornok visszaemlékezésében: *„Tüzérségi támadásunkat mindenütt teljes siker koronázta. Az esetek többségében kellő mennyiségű és megfelelő átjárót vágtak, az első védősávot teljesen felszántották, s a létesítmények itt roncshalmazzá, védőik pedig húscafatokká váltak. Itt világosan megmutatkozott az érem másik oldala: sok óvóhely épségben maradt, de a bennük ülő katonák kénytelenek voltak letenni a fegyvert és megadták magukat, mert elég volt akár egy gránátosnak bombával a kezében megállnia a kijáratnál, már nem volt menekvés, mivel ellenállás esetén máris röpült a gránát az óvóhely belsejébe, és az ott meghúzódók – teljesen értelmetlenül – elkerülhetetlenül elpusztultak… Ezért teljesen érthető, hogy a harcok során rengeteg foglyot ejtettünk."* (Bruszilov 1986. 202.) Az első eredményeket a támadók jobbszárnyán bevetett 8. orosz hadsereg érte el, mely a Luck melletti Olykánál (Olika) törte át a védekező osztrák–magyar 4. hadsereg állásait. Már a második napon 25 kilométer szélességben és 6 kilométer mélységben nyomultak be az oroszok az osztrák–magyar állásokba, s a következő napokon ezt a rést 85 kilométer szélességűre és 40 kilométer mélységűre tágították. A Monarchia egységei rendezetlenül vonultak vissza, a 4. és 7. hadsereg gyakorlatilag felbomlott. Szabaddá vált az út az oroszok előtt Lemberg és a Kárpátok felé.

A gyors előretörést azonban június 15-én az osztrák–magyar–német ellenlökések megállították úgy, hogy közben a Monarchia kénytelen volt a sikeres dél-tiroli támadását leállítani és minden nélkülözhető erőt a keleti frontra vezényelni. Ugyanakkor az antant is egyre erősödő ellentámadásba lendült a Somme folyónál, így gátolva meg, hogy a németek jelentősebb erőket dobhassanak át keletre a Monarchia megsegítésére (Galántai 2001. 218–219.).

Ezt a kedvező helyzetet kihasználva az orosz hadsereg július 4-én ismét támadásba lendült Kovel és Breszt-Litovszk irányában, de a július 9-ig tartó tömegtámadások során a Pripjaty-mocsarakba keveredve csak a Stochod folyó vonaláig jutott el. Az offenzíva végül is kifulladt, ám így is 60–120 kilométerrel visszavetette az osztrák–magyar és német csapatokat. Ezen harcok során az áttörésben leginkább érintett kassai és marosvásárhelyi honvédhuszár ezred – az 5. és a 9. – július 6-án a bekerítő orosz csapatok fogságába esett úgy, hogy mindkét huszárezred teljes állományával, ezredparancsnokával együtt maradt benn a gyűrűben. E harcokban az osztrák–magyar haderő 600 ezer, a németek 85 ezer, a támadó oroszok pedig 800 ezer embert vesztettek. A harcok súlyosságáról, a bekerítés és a fogságba esés szomorú óráiról szólnak Máriássy László[6] 5. honvédhuszár ezredbeli főhadnagy háborús naplójának részletei (Máriássy 49–117.).

„VI. 5.

Meglehetősen nyugtalan volt az éjszaka, a muszka sokat zavargott, mire az ezred lovas osztályának tábori őrsei[7] *egyre puffogtatták a világító rakétákat.*

Reggel 6-kor a telefonon leadott hivatalos jelentésből megtudtam, hogy tényleg itt az orosz offenzíva, „József Ferdinánd főherceg[8] *hadseregét Wolhíniában, 25 kilométeres fronton pergőtűz alatt tartja az ellenség!" Óriási! Micsoda ágyútömegek kellenek ehhez!*

---

6 Márkus és batizfalvi Máriássy László életrajzát lásd Bene 2014. 283.

7 A tábori őrs a biztosítás legelöl lévő része, tagjai a figyelést és a leplezést végzik. A tábori őrs ereje a feladat fontosságától, a harchelyzettől és az ellenség közelségétől függően raj erőtől osztály (zászlóalj) erőig terjedhet.

8 Habsburg József Ferdinánd Szalvátor (Salzburg, 1872. május 24. – Bécs, 1942. augusztus 26.) osztrák főherceg és osztrák–magyar tábornok. 1914. október 1-től az osztrák–magyar 4. hadsereg megbízott, 1915. november 9-től kinevezett parancsnoka. A Bruszilov-offenzíva idején hadserege Lucknál meghátrált, ezért tisztségéből felmentették.

Az ágyútűz ma is igen erős. ½ 7 kor telefonált a légió[9], hogy erős muszka osztag közeledik felém. Tábori őrseimnek mindjárt kézigránátot küldtem ki, hogy méltóképpen fogadhassák a muszit.[10] Pár lövésen kívül azonban más nem esett.

Estefelé megint a légió telefonálta, hogy erős muszka csoportok jönnek az ezred állásai felé…

Ágyamon heverve olvastam és éppen el akartam tenni az unalmas könyvet, amikor felhangzott: pik pik pik. Hát mégis eljöttek! Felkapom a telefont 'Halló 1, 2, 3, tábori őrs! Mi újság?' 'Ellenséges rajvonal…' Többet nem lehetett megérteni, olyan erős lövöldözés keletkezett. Telefonon elrendeltem a riadót. Be sem fejeztem intézkedéseimet, amint Radics[11] vigyorgó pofáját dugta be az ajtón 'Ha, ha, ha itt a muszi, lő a kutya, éreztem én, hogy jönnek, le se feküdtem… ne tessék járkálni had fűzöm be a cipőt… itt a pisztoly, kukker[12]… tessék!'

Akkorra bejött jelenteni a szolgálatvezető őrmesterem, meg a küldöncök, hogy helyén áll minden ember. A telefon össze vissza brűgött, de csak Radics élvezte, mert én kisiettem az állásba. Bizony ott erősen cipegtek a golyók, de tábori őrseim jól állták helyüket. Az állásban lévő telefonfülkéből telefonáltam nekik, hogy csak akkor lőjenek, ha biztos célt látnak. Be is tartották szépen, pedig a 3. számút a Fisser[13] 4. számúja lőtte oldalba, az 1. számút pedig a lengyelek hátba, az ellenségen kívül – míg rájuk nem telefonáltam – mert olyan kanyargós az állás…

VI. 6.

Úgy látszik a játéknak folytatása is lesz! Éppen most telefonálják, hogy vigyázzak, mert 150 muszka jön felém. Érdekes! Ugyan ki számolta meg, hogy pont 150.

VI. 8.

Hogy milyen végtelen az Isten kegyelme, és mit bír ki az emberi szervezet az csodás! Harminchat órája tart már a harc, de hála Istennek jól megy.

VI. 9.

Újabb 24 óra telt el. Most talán lesz időm leírni a történteket. 6-án este 11-kor erős lövöldözés hangzott fel a balszárnyon. Házam előtt ülve találgattuk, hogy mi lehet? Nemsokára telefon jelentett, hogy a 3. ezredet támadta meg a muszka.

Igen élénk volt a tüzelés, majd a muszka puskaszó megszűnt és vontatott, síri hangon felhangzott „Uri, Urá, Urá!" Mire a mieink az elképzelhető leggyorsabb tűzzel válaszoltak. Bőgve rohant bele a muszka az előretolt állásba. Nemsokára a „rajta rajtát!" hallottuk. Úgy látszik a hármasok ellenrohamra mentek! Sajnos nem sikerült, úgy hogy a muszka maradt bent az előretolt állásban. Különben ez nem is fontos, mert az előretolt állás csak afféle előretolt tábori őrscsoport.

Ezután következett a miénk, aminél az én derék századom úgy viselkedett, hogy soha sem fogom elfelejteni. A hadosztály balszárnyáról hangzó harcizaj persze felverte egész századomat. Hozzám jöttek és házam előtt csoportosulva várták a fejleményeket.

Valamivel ½ 1 előtt, kikiált Radics, hogy jöjjek a telefonhoz. Az embereket az állásba küldtem és gyorsan a telefonhoz siettem. Éppen akkor jelenti Fisser 6. számú tábor őrse, hogy rajvonalba közelednek a muszkák. Ugyanezt jelentik az én tábori őrseim is. Már lövés is felhangzik.

---

9 A Lengyel légió a központi hatalmak oldalán az oroszok ellen harcoló, 1914 augusztusában szervezett alakulat volt Jozef Piłsudski ezredes, a későbbi marsall, a független Lengyelország államfője parancsnoksága alatt. 1916 nyarán egy dandár erejű egység állt védőállásban a 11. honvéd lovashadosztálytól délre.

10 Az orosz katona neve a bakanyelvben.

11 Radics János huszár, Máriássy főhadnagy tiszti legénye volt Nyíregyházán, a fronton és a hadifogságban is.

12 Kukker, azaz látcső.

13 Fischer Gusztáv százados az 5. honvédhuszár ezredben. Fogságba esett 1916. július 6-án.

Elrendelem a riadót, de embereim már előzőleg is helyükön vannak. 3. sz. tábori őrsöm jelenti, hogy drótjához ért a muszka. Ezzel egyidejűleg Fisser 4. számúja ordítja be a telefonba: 'drótomat vágja az orosz!'

Ezzel megszakad a telefon és igen erős lövöldözés kezdődik. Szaladok ki az állásba. Itt cipegnek már a golyók. Embereim lövésre készen a lőréseknél várnak. A muszka megrohanja Fisser 4. számú tábori őrsét, mire az beszalad az állásba. Az orosz miután így behatolt a tábori őrs vonalába, oldalról hátba kapja az én 3. számú tábori őrsömet. Ennek még sikerül befutni állásomba, de a 2. számú tábori őrsömet már elvágta a muszka! 15-ből ott veszett 11 derék emberem, köztük Rác tizedes is, aki pedig már a sztojanovi rohamban is velem volt. Szegény, szerencsétlen emberek, csak négy menekült meg közülök és azok is milyen állapotban! Saját és ellenség legnagyobb keresztтüzében, a szögesdrótokon át menekültek be az állásba. Egyetlen ép ruhadarabjuk sem volt, minden véres cafatban lógott le róluk.

3. számú tábori őrsömet urázva, bőgve követte a muszka tömeg és már főállásomat akarta rohamozni, pillanatok alatt mintegy 40 lépés szélességben átvágta 8 soros szegesdrót kerítésemet is, aztán ordítva tört balszárnyamra. Erre aztán megkezdettem a lehető legerősebb tüzet. Puskáimon kívül 4 géppuska, aknavető, rajvonal ágyú – aminek közvetlen közelében törtek át a dróton – egyszerre okádta rájuk a tüzet.

A fényszóró és világító rakéták fényénél jól láthattuk, hogy úgy hull a muszka, mint az őszi légy (1. kép)*! Derék századomnak sikerült is visszaverni ezt az erős rohamot. De meg kell adni, sneidigek*[14] *voltak a muszkák! Tüzérségi előkészítés nélkül rohamoztak. Öt hulla már közvetlenül főállásom mellvédjén feküdt, drótjaim meg tele voltak halottakkal és sebesültekkel.*

Sikertelen rohama után, 2. és 3. tábori őrsön kiépített állására támaszkodva az ellenség beásta magát és az éj folyamán még több előretörést kísérelt meg, ami erős tüzünkben mindannyiszor összeomlott.

Hanem le a kalappal századom előtt! Ezek aztán férfiak! 7-én reggel 11 óráig támadást, támadás után vertek vissza, mesébe való hidegvérrel és nyugalommal. Mindegyiket szeretném megölelni. Hogy szeretnek, mennyire ragaszkodnak hozzám! Amelyik mellett harc közben elmegyek, megszólít: 'Ide tessék állni' 'Ott tessék vigyázni, ott nagyon jár a golyó' 'Megtáncoltatjuk a muszkát, főhadnagy uram' Jól esik nekik, hogy a veszélyben is maguk között látják tisztjeiket. Nem kell ezeknek bátorítás!...

1. kép
Fényszóró a futóárokban

Fig. 1
Reflector in a trench

[14] Sneidig, azaz kitűnő.

A hajnali harc alatt kijött Brokés[15] *ezredes és nagyon megdicsérte századomat. Tőle nagyra veszem, mert Ő a legkeményebb katona ezen a vidéken!...*

11-től 4-ig meglehetősen csend volt, de én nem pihentem, hanem szétrombolt drótjaimat javíttattam és aknákat rakattam a drót közé. El sem készülhettünk vele, mert a muszka megint előnyomult, tábori őrseink pedig kénytelenek voltak a nagy erő elől az állásba visszajönni. Csak az 1. számú tábori őrsöm képezett kivételt, amennyiben ez egész ezred harcvonalán, egyedül az tudta magát estig kint tartani.

A támadások megint erősek voltak és a tábori őrs vonalból ismét többször próbálkozott előretörni a muszka, vagy olyan erős tűzzel árasztott el, hogy kopogtak a golyóbisok fedezékeinken. De boldogulni nem bírt velünk.

8-án éjjel 1-2 óra között, az ellenség kritikus helyet választott ki támadására. A lengyelek és jobbszárnyam közötti 700 lépéses lyukat, ahol a mocsár teljesen ki van száradva...

Ezt a pontot támadta meg nagy erővel a muszka. Az 1. számú tábori őrsöm helyére 2 géppuskát is hozott és onnan lőtte oldalba és hátba állásaimat, úgyhogy csak harántgáttól, harántgátig ugorva lehetett az állásban közlekedni. Bibót[16] *a tartalékkal, meg 3 géppuskát a jobbszárny állásba tettem és a lengyeleknek is telefonáltam. Azok kedves emberek. Míg a mi tüzérségünknek fél órát kell tülkölni, hogy végre kegyeskedjék egy lövést leadni, addig a lengyel tüzérség első szóra szórja a kért pontot… Ez a támadás azért volt olyan veszedelmes, mert ha a muszka betör a lyukon, előbb engem, meg a lengyeleket, majd az egész dandárt hátulról sodoríthatja fel. Nagyon erős tűzzel leszereltük ezt a támadást is, úgyhogy 3 órakor már a muszka géppuskák nem szóltak 1. számú tábori őrsöm helyéről…*

Reggelre az egész front elől elkergettük a muszkát, sőt öt órára a tábori őrs állásokat is visszavettük. Nagy volt az öröm az ezredtörzsnél, mikor ezt bejelentettem. Brokés rögtön kijött és a többi századnak is elrendelte a tábori őrs vonal visszafoglalását. Együtt néztük aztán, amint 3. számú tábori őrsömtől kiindulva visszafoglalták az ezred többi tábori őrs állásait is, a 8. és 9. számú kivételével ahonnan nem lehetett kiverni a muszkát.

Gyönyörűek voltak az éjjeli harcok az a kár, hogy részletekre nem bírok visszaemlékezni, mert a sok nem alvástól egész káosz a fejem. Csak azt mondhatom, hogy mesébe való hidegvérrel dolgoztak derék jó embereim…

Bernáth Laci[17] *megjött szabadságáról, rossz híreket hozott az oknai és olykai muszka áttörésekről. Már Luck is az oroszé. Nem csoda akkor, hogy jobbra hátra hangzik már az ágyúzás. Nem engedtem, hogy kibeszélje a rossz híreket, minek szomorítsa máshol megtörtént balsikerekkel a századot.*

A játék este 9-kor kezdődött újra. Az első roham 10-kor, a második pedig VI. 10-én 1 órakor volt, a harmadikat meg hajnalban vertük vissza, erős tüzünkkel.

Reggel – már majdnem séma szerint – megint visszafoglaltuk a tábori őrsök vonalát. A négy napi harc úgy össze van már kavarodva álmatlan fejemben, hogy a részletekre sajnos nem tudok emlékezni. Csak azt írhatom újra, meg újra, amit nem bírok eleget hangsúlyozni, hogy minden egyes emberem valódi hős.

Ma végre 2 teljes órát aludtam, sőt meg is beretválkoztam. Egészen friss vagyok újra…

---

15 Brokés István (Lakszakálos, 1866 – ?) nyugalmazott tábornok. A világháború kitörésekor a szegedi 3. honvédhuszár ezredben szolgált, 1915. február 27-től a 11. honvéd lovashadosztály lövészosztály parancsnoka, majd 1916. január 29-től az 5. honvédhuszár ezred parancsnoka ezredesi rangban. 1916. július 6-án ezredével együtt orosz hadifogságba esett.

16 Bibó Dénes zászlós, majd hadnagy az 5. honvédhuszár ezredben.

17 Bernáth László hadnagy az 5. honvédhuszár ezredben. Hősi halált halt 1917. augusztus 30-án.

VI. 11.

Nagyon jó éjszakánk volt. Este 9-kor nagyon erős lövöldözés kezdődött. Azután pedig az egész ezred vonala előtt felhangzott az „Uri, Uri, Urá!" de csak ijeszteni akartak a gazemberek, nem jöttek előre és támadásaik is már annyira gyengültek, hogy azt a tábori őrsök is vissza tudták verni. Embereim felváltva aludhattak az állás árkában. Virradat után én is lefeküdtem és teljes négy órát aludtam…

Embereim bizalma az állásaink bevehetetlenségében napról napra nő. Igaz, hogy dolgozunk is rajta folyton, erősítjük, aknákat rakunk, drótot építünk. Igazi bevehetetlen vár lett már belőle…

A mai nap is csendes. Néha ágyúzik a muszi, a 9. számú tábori őrstől pedig ide géppuskázik, de ez már nem zavar senkit. Hozzászoknak az emberek az efféléhez. Érdekes is az ember, mikor Tótfalván[18] *a nyugalmas időkben gránát és srapnel*[19] üdvözleteket kaptunk, nem a legkellemesebben *voltunk érintve. Most pedig már oda se néz senki egy közeli robbanó gránátnak. Tegnapelőtt pláne oldalba is ütött egy srapnelgolyó, de már olyan fáradt volt, hogy még a köpönyegemet sem bírta átlyukasztani, hanem csak egy piros foltot hagyott a bőrömön. Az ilyesminek már hatása sincsen az emberre.*

Most meg ide hullanak a gránátok alig negyven lépésre házamtól – mintha a muszkának egyedüli célja, az ugrató sövényem szétlövése volna – tisztjeim pedig itt alsóznak[20] *a házam előtti asztalnál – ahol én írok – és oda se néznek, ahol pukkan. De így vannak vele az embereim is, fel se veszik a tüzet, legfeljebb viccelnek rajta, hogy mijénél fogva kéne felakasztani azt a muszka géppuskást, aki időnként az oldalunkba pötyögtet. Szóval a század hangulata nem romlott, sőt, hogy kissé kipihenték magukat javult is. Mesés anyag ez! Hiába nincsen párja a magyar katonának! Csak törődni kell vele…*

VI. 14.

Csak éjjel ½ 12-kor volt erősebb lövöldözés, különben nyugodtan telt el az éjszaka.

A hírek rosszak egyre mélyül a muszka áttörése. Ahol az ellenség 70 kilométer mély és 60-70 széles rést üthetett, ott már nagy hibának kellett történni. De mért is tesznek hülyéket vezető állásokba! Nagy baj volna, ha evégett az egész vonalat hátra vennék. Ha az ottani disznóságok miatt – bármily szépen is harcoltunk –, minket is hátrább vennének a Stochodig. Remélhetőleg csak tesz valamit a vezetőség és erre nem kerül sor?

VI. 15.

Hajnali 3-kor járőreim újból megállították a muszka építkezést…"

Az 5. honvédhuszár ezred háborús naplója szerint az elmúlt hat nap szakadatlan harcaiban a 3400 karabélyt, tehát ennyi harcos állományú huszárt számláló 11. honvéd lovashadosztály állta a sarat az 5 ezredből álló, 18 ezres létszámú orosz 77. gyaloghadosztály ellen úgy, hogy vesztesége aránylag csekély volt. A hadosztály 32 hősi halottat vesztett, ebből az 5. honvédhuszár ezred hetet, a 150 sebesültből 30 huszár az 5-ösöknél szolgált (A VOLT 1935. 200.).

---

[18] Tótfalva: Máriássy László naplójának március 18-iki bejegyzésében az alábbi olvasható Tótfalváról, századának új harcálláspontjáról: „*Mivel új telepem lakói nagy részben felvidékiek vagyunk, az hivatalosan is Tótfalunak lett keresztelve."*

[19] A srapnel ólomból, később vasból öntött golyókkal töltött, a levegőben időzített gyújtóval robbanó gránát. A gránáttestből kilövellő golyók nagy területet pásztáztak, s a 2–3 cm vastag fenyődeszkát is átütötték. Hatásos tüzérségi lőszer volt a nyíltan álló, a rohamozó vagy éppen lövészárkokban álló ellenséggel szemben.

[20] A kaláber kártyajáték közismert, népies neve.

„VI. 16–17.

Telnek a napok. Járőr csatározásokon kívül nyugalom van…

VI. 18.

Éjjel előbbre jött a muszka. Ismét erősebb volt a lövöldözés. Baj itten nincsen, de lent! Ez már formális frontáttörés!...

Rossz jelnek veszem, hogy rendelet jött a szekerek menetkészségére…

VI. 21.

A muszka leadja gránátjait, srapneleit, járőreivel okoskodik, de nagyobb akciót most nem csinál…

VI. 24.

Különösebb dolgok nem történtek. Éjjel ugyan megint erősebb volt a lövöldözés, puskából és fegyvergránátokból, – amik most is röpködnek – meg egypár srapnel is elpukkan, de a dolognak komoly képe nincsen…

VI. 27.

Éjjelenként még mindig okoskodnak egy kicsit a muszkák. 26-án virradóra az egész front előtt olyan erős lövöldözést vittek véghez, hogy a kiküldött Dosztál[21] *járőrt, kénytelen voltam visszahívni. A járőr annyi feloszlott hullát talált az erdőben, hogy a bűzüktől Dosztál Józsi rosszul lett. Megint 18 muszka hullát temethettünk el, de többet nem lehetett összeszedni, mert a muszka nagyon erősen lőtte sebesültvivőimet. Vadállatok ezek, ha még saját halottaikat sem temetik el, hanem orrunk előtt hagyják feloszolni. A hadosztály eddig 700-nál több muszkát temetett el. A 3. ezred előretolt állásainak visszafoglalásánál ott 5 tömegsírt találtak s így a támadásnál elesett oroszok számát jóval 1000 felül vehetjük. Ha ennek háromszorosát vesszük sebesültekre és foglyokra, akkor azt látjuk, hogy ez a támadás 4000 emberébe került az orosznak. Ha ilyen arányban akarnak megint veszteni, akkor csak jöjjenek, támadjanak újra!...*

VI. 30.

Nyugtalanság van megint a levegőben! Élénkül a muszka, többet mozgolódik. Az ágyúzása is erősebb ma, de 300 méterre mögém a rövidítést lövi. Oda ugyan lőhet, nem kell oda mennünk…

Már úgy látszik megint lesz valami. Egyre kapjuk a híreket a muszkák csoportosulásáról. Ma 311. és 312. ezredbeli muszkát fogott a Zozo[22] *járőre, ilyenek pedig eddig nem állottak velünk szemben. A Styren pedig ma is erős muszka erők keltek át és útban vannak felénk. Csak jöjjenek, ha nem volt elég nekik 4000 embert veszteni minálunk!*

Akármi is lesz, ezzel a századdal minden támadás elé nyugodtan nézhetek. Nincs egy emberem sem, aki ne szívesen venne megint részt, egy olyan szép harcban mint a múltkori volt! Öröm, hogy ilyen derék, bátor magyar embereknek lehetek a parancsnoka!

VII. 1.

Reggel 60 ágyúlövést adott állásomra a muszka. A levegő tényleg nagyon puskaporos. Készül valami. A hadosztály körtáviratban tudatta, hogy a front mögött nagy muszka csapateltolások vannak felénk. Rafalovkától[23] *5-6 zászlóalj menetel a Berezana*[24] *felé. Nemsokára nagy lovas, tüzér és trén*[25] *oszlopokat is észleltek ugyanott.*

---

21 Dosztál József hadnagy az 5. honvédhuszár ezredben. Fogságba esett 1916. július 6-án.

22 Farkas Zoltán, Máriássy László unokatestvére, főhadnagy az 5. honvédhuszár ezredben.

23 Rafałówka.

24 Magaslat Optawatól 6 kilométerre északkeletre.

25 A trén vagy vonat az utánpótlást, lőszert, élelmiszert, fegyvert szállító fogatolt járművekből, málhás állatokból vagy gépkocsikból álló oszlop neve.

Úgy látszik erősen készülnek, hogy a múltkori csorbát kiköszörüljék. Már az előttem lévő csatorna innenső partjára is átjöttek megint…

VII. 2.

Olyan sötét éjszakánk volt, hogy 2 lépésre sem láttunk, azért biztosra vettem, hogy történni fog valami. De csalódtam, mert a rendes lövöldözésén kívül, nem történt semmi, azért virradatkor nyugodtan lefekhettem…

Egész nap állásainkat erősítjük, de a muszka is szorgalmasan dolgozik, egyre halljuk kopácsolását és fűrészelését…

VII. 3.

Egész éjjel hallgattam a muszkák kopácsolását és fa döntését. Nagyon sürgős lehet a dolga, ha még éjjel is dolgoznak, a dorong úton[26]*. Valamelyik jókedvű muszi még tilinkózott is a munkához. Persze a tüzérségünk oda nem gyújtana nekik! Arra nincs muníció, hogy a mocsáron át felém épített dorongútját szétlője?*

Körmönfont csibészek ezek a muszkák! Mikor hajnali ½ 3kor 2 század erejű különítmény ment ki a 4. honvéd huszár ezredtől, 2. számú tábori őrsömnél, egy lélek sem dolgozott a dorongúton, ellenben mikor visszajöttek, telefondrótjukba kapcsolva találták a muszka drótot, amin a muszka minden jelentésüket lehallgatott. Bejövetelük után alig telt el 10 perc, 2. számú tábori őrsöm máris jelentette, hogy alig 200 lépésre előtte, megint dolgoznak a muszkák az erdőszélen. Nem csoda, hogy az éppen nálam lévő Brokés ezredes érthetetlennek is találta, hogy a különítmény mégsem látott semmit. Isti[27] *kedveskedett ezután fegyvergránátokkal a dolgozóknak.*

A délelőtt fogott muszkák is azt vallották, hogy támadás lesz, mégpedig a 100. gyaloghadosztály fog ránk támadni! No akkor meleg napunk lesz, de nézünk elébe! Mindenféle hírek jönnek, a hadosztálytól, lengyelektől, 398, 399. orosz ezredbeli foglyoktól, de abban minden hír megegyezik, hogy igen nagy erők vannak koncentrálva velünk és a légióval szemben. A légió, foglyai pláne azt is vallják, hogy holnap, 4-én kezdődik az általános támadás. Mikor ezt Brokésnek jelentettem, azt válaszolta, hogy 'a te lengyeleid rémképeket látnak.'…"

Az 5. honvédhuszár ezred ezredtörténetében olvasható, hogy a szökevény orosz katonák szerint a támadás július 4-én indul majd meg és a 24. honvéd lovasdandárral szemben a 100. gyaloghadosztály 398. és 399. ezrede, a lengyel légióval szemben pedig a gyaloghadosztály másik két ezrede áll. Vallomásukban arról is szóltak, hogy a lovashadosztály többi részével szemben a 2. doni kozák hadosztály áll, míg a 11. honvéd lovashadosztálytól északra harcoló császári és királyi 1. lovashadosztály – benne a nyíregyházi 14. huszárezred – ellenfele az orosz 16. gyaloghadosztály, a 9. lovashadosztály ellen pedig a 3. kaukázusi kozákhadosztály fog támadni (A VOLT 1935. 203.).

„VII. 4.

Mint rendesen, virradat után lefeküdtem, de fél órát sem pihentem még, nagyon erős ágyúzás riasztott fel. Első pillanatban azt hittem, a lengyel tüzérség lő. De nagyon is hamar rájöttem, hogy nem azok, hanem a muszka lő, mégpedig ide és egészen szokatlan tónusban.

[26] A dorongutat a mocsarakon keresztül építették úgy, hogy egy vagy két keréknyom szélességben gerendákat fektettek le és azokat vaskapcsokkal erősítették egymáshoz.

[27] Hegyessy István, Máriássy László unokatestvére, zászlós az 5. honvédhuszár ezredben. Hadifogságba esett 1916. július 6-án.

Házamba siettek tisztjeim: Isti, Ragályi Gyuszi[28]*, Bolváry Bandi*[29]*, Bernáth Laci, Dosztál Józsi és a fényszórós kadét*[30]*.*

Piszok módon lőtt a muszka, ilyet eddig még nem éltünk. Eddig el sem tudtam képzelni milyen a pergőtűz, no de most aztán megtudtam! Ez valódi hamisítatlan pergőtűz volt! Szakadatlan mennydörgés, pukkanás, mintha valami óriási dobon riadót vertek volna. Az egyes robbanásokat meg sem lehetett különböztetni, mert azok teljesen egybefolytak. Házamat teljesen körül lőtték, mintha az lett volna egyedüli céljuk. Állandóan az ablakomnál és ajtómnál robbantak a gránátok, úgyhogy a légnyomás szinte fojtotta az ember lélegzetét. Nem mondhatnám, hogy valami felemelő érzésem volt, különösen az első percek, bizony nagyon kellemetlenek voltak. Hazudnék, ha azt írnám, hogy jól éreztem magamat.

Kitelefonáltam a legénységnek, hogy a figyelőkön kívül, mindenki bújjon a gránátmentes fedezékekbe! Ennek megtörténtével egyidejűleg azt is jelentették, hogy a muszka kissé hosszút lő azért az állást alig éri gránát, hanem a rövidítésre és házam környékére hull a lövedékek zöme.

Nemsokára úgy megszoktuk a pergőtüzet, hogy teát rendeltem és – ha nem is nagy étvággyal – megreggeliztünk.

Nyolc óra körül tábori őrseim telefonon jelentették, hogy az ellenség nagy tömegekben közeledik feléjük és nemsokára drótjukhoz érnek. A többi század tábori őrsei pedig már be is vonultak. Elrendeltem, hogy vonuljanak be ők is, a század pedig a gránátmentesekből bújjon ki és az emberek az állásban feküdjenek a mellvédek mellé. Azzal én is kisiettem az állásba.

A nagy tüzérségi tűzben ott hasaltak embereim a mellvédhez meg a harántgátakhoz lapulva, de amint a muszka 2. számú tábori őrsöm helyén 150 lépésre a főállástól megjelent, az Isti vezetése alatt olyan tüzet adtak, hogy öröm volt nézni. Erre a fogadtatásra hamarosan vissza is bújt a muszka tábori őrsöm kosara mögé, meg a szomszédos gránát tölcsérekbe és csak pár vakmerő merészkedett drótomig kúszni, de azok ott is hagyták a fogukat.

A sikertelen támadás után, a már kissé gyengült tüzérségi tűz, újból pergőtűzzé fokozódott. Házam mögötti legénységi kunyhókat, ebédlőnket, őrmesteri lakást mind szétlőtte a muszka. A hátra vezető futóárkot meg a rövidítést pedig teljesen rommá lőtte. Hátra vezető telefonvonalamat is minduntalan szétlőtték, de a derék Tót Náci – aki az első támadásért lépett elő tizedessé – azt mindig össze is kötözte.

Hogy tűzvonalbeli telefonközpontomat szét ne lőjék, azt az állásban lévő nagy gránátmentes fedezékbe költöztettem át…

2. kép
Derék „öreg ágyúm” az állásban
– Máriássy László

Fig. 2
My “good old gun’s” site
– László Máriássy

[28] Ragályi Gyula zászlós az 5. honvédhuszár ezredben. Hadifogságba esett 1916. július 6-án.

[29] Bolváry Andor zászlós az 5. honvédhuszár ezredben. Hadifogságba esett 1916. július 6-án.

[30] A kadét vagy hadapród az osztrák–magyar hadseregben olyan őrmesteri rangú, de tiszti állományú katona, aki önkéntesi évét már kitöltötte és a tartalékos tiszti vizsgát letette.

Estefelé drótjaim megrohanásával is próbálkoztak, de ezen is alaposan rajtavesztettek, mert derék századom puskatüzén kívül a géppuskák, aknavető és öreg ágyúm is hatásosan szórta rájuk a tüzet, úgyhogy amelyik muszka meglőve ott nem maradt, az ész nélkül futott hátra (2. kép). *Az erős tüzelés közben elromlott az egyik géppuskám és csak hosszadalmas telefonálgatás után, Brokés közbelépésére küldtek egy fegyvermestert, hogy megjavítsa…*

VII. 5.

Több előretörést próbált éjjel a muszka, de tűzrajtaütéssel mindig visszavertük. Tüzérsége egész éjjel lőtte az állásomtól hátra vezető futóárkot, ami már csak romhalmaz. Az árokban vezetett telefonhuzalt is minduntalan széttépték a gránátok, úgyhogy néha egy félóra is eltelt úgy, hogy sehová sem volt telefon összeköttetésem. A mi tüzérségünk meg a világért sem lőne erre, annak a támogatására ugyan hiába várunk. Sajnos most a lengyel tüzérséget sem használhatom úgy fel mint az első támadásnál, mert most csak a dandáron keresztül van vele összeköttetésem, de azok most úgyis nagyon el vannak foglalva a maguk bajával.

Az éjszakát embereim között járva, vagy a gránátmentes telefonfülkében beszélgetve töltöttem el. Az ellenséges tüzérségi tűz virradatkor még élénkebb lett. A 8. számú tábori őrs helyére hozott ágyújával oldalazta az egész állásomat. Ezenkívül géppuskáit és aknavetőit is előre hozta, gyalogsága pedig ásva dolgozta magát előre.

Hogy az orosznak most a legkomolyabb áttörési szándékai vannak és teljesen tervszerű támadást vezet, bizonyítja a tegnap óta fent lévő, 2 kötött léggömbje is ami minden bizonnyal tüzérségét dirigálja. Állasunkban tikkasztó, forró megrekedt a levegő. Vizünk pedig nincsen, mert lajtos kocsim a nagy tűzben ma még nem tudott az állásba jönni. Az én szegény jó embereim pedig álmosan, fáradtan, szomjasan harcolnak tovább. Egy panaszos szó se esik köztük, sőt még tréfálnak is, ha szemmel láthatólag jól eltaláltak egy muszkát. Becsületes derék század!...

Ásásával is szemtelen módon halad előre a muszka. Balszárnyam és a közép között már főállásom drótjáig jutott. Az odavezető merőleges árka 30 méterre sincsen tüzelőállásomtól. Meg kell adni nagyon ügyesen csinálják, kiásott föld sehol sem látható, úgy látszik a kiásott árkon át, zsákokban viszik hátra. Az árok meg olyan mély, hogy csak néha tűnik fel benne egy-egy tányérsapka teteje, vagy valami nagyobb előrehozott tárgy, mint ahogy egy géppuskát is megláttunk. Aknavetővel lövettem oda, egy telitalálat be is vágott, de az is csak rövid időre szüntette be a muszkák munkáját, mert a mély árok megvédi őket tüzünktől. Hosszas alkudozásra végre odalőtt tüzérségünk is, de hát azoktól akár az ördög is elvihetne mindnyájunkat. Vagy azt mondja nem lőhet mert nincs muníciója, vagy későn és rosszul lő. Kellő időben és oda, ahová kéne csak a legritkább esetben kegyeskedik lőni…

A lövöldözés most gyengült, tehát bent pihenünk a gránátmentesben és csak az erősebb durranásokra nézünk ki. Olyan furcsa a lelki állapotom! Ez a túlságos nyugalom talán már nem is normális. Pedig a vett hírek alapján teljesen tisztában vagyok azzal – amit még tisztjeimnek sem mondok –, hogy hacsak erős tartalékot nem hoznak valahonnan, vagy még ez éjjel vissza nem visznek a Stochodig, innen nincs kivezető út! Akármibe kerül is, a muszka valahol át fogja törni a frontot, aztán vagy oldalról vagy hátulról jön nekünk. Hiszen annyi embert dobhat be amennyi neki tetszik! A 11. lovashadosztály pedig egyetlen vékony rajvonallal tart egy 9 kilométeres erdős vonalat. Tartalék? Az nincsen. Minden a vonalban van már!

Szomszédaim, a lengyelek nagyon gyengén állhatnak, mert a jobbra hátul hangzó puskameg ágyútűz és faluégés, már több mint gyanús. Abból már következtetni lehet!

Azután a merőleges árok! Nem megy a fejembe mi készül ott a föld alatt? Mit hoz a holnap, vagy talán még ez az éjjel?

Csak azt tudom, hogy bármi történjék is parancs nélkül vissza nem vonulok semmi körülmények között, még ha be is törnének állásomba, akkor is visszadobnánk szuronnyal a muszkát.

Jobbszárnyamat nem érzem teljes biztonságban, míg meg nem tudom, hogyan sikerült a lengyelek ellentámadása. Érdekes is ez! Látom, hogy hamarosan nagy disznóságba kerülünk, amit kérdéses, hogy ép bőrrel úszunk-e meg, mégsem tesz rám ez mélyebb benyomást. Lehet, hogy a kimerültség is teszi, hiszen idejét sem tudom, mikor aludtam utoljára! Írok is még ez éjjel az én drága jó szüleimnek, hogy megnyugtassam őket hiszen nagyon aggódnak, mondta Isti.

VII. 6.

Különösen a fényszórómra gránátoztak. Úgy látszik kellemetlen nekik, ha a hasukba világítunk. Telefonom megint szét van lőve, úgyhogy a tüzérséggel semmilyen összeköttetésem sincsen. Az éjszaka legnagyobb részét kint töltötten szegény elcsigázott embereim között járkálva, akik a fáradságtól elnyomva felváltva aludtak a mellvédek tövében. Éjfélkor rumos teát, hajnalban pedig rumos feketekávét adattam nekik, ami újra felvillanyozta őket…

Virradatkor egy bátor járőrömmel visszafoglaltattam az 1. számú mocsár tábori őrsömet, amire – amint az események beigazolták – igen nagy szükség volt. 4 órakor már telefonon jelentette is, hogy a 2. számú tábori őrs felé – ahol tegnapelőtt óta bent ül a muszka – az erdőből nagyon erős ellenséges oszlopok nyomulnak elő. Kérdem, mennyi? több mint egy ezred, jön rá a válasz.

Már az állásból is látjuk a nagy tömegeket. Bizony ez hatalmas erő! Egész tüzemet oda összpontosítom. Puskából, géppuskából, aknavetőből, ágyúmból az elképzelhető leggyorsabb tüzet adatom. Végre kivételesen tüzérségünk is kegyeskedik jól lőni. A muszka ebben a pokoli tűzben is csak nyomul elő, hiába dűlnek ki tömegesen soraikból társaik. Hátul cserkeszek[31] *hajtják előre őket, az elől levők már több helyen főállásom drótjait is elérték! Már vágják is! Már a 8 soros drót között vannak! Minden fegyverem egyszerre okádja a tüzet. Olyan a hangzavar, mintha egy óriási rostán őrült sebességgel rostálnának óriási borsószemeket. Tüzérségünk egypár jól sikerült telitalálata hézagokat vág a tömegen. Végre! Egy félórai idegfeszítő küzdelem után meginognak, kezdenek hátrafutni!...*

Nem sokkal ezután az egész ezred harcvonala előtti térségen valami füst vagy ködszerű fal bontakozott ki. Eleinte azt hittük gáz támadás, ami végünket jelentette volna, mert századomnak csak 15 gázmaszkja van, de az is használhatatlan osztrák gyártmány! Szerencsére nem az volt, hanem ennek a leple alatt akarta drótjainkat észrevétlenül átvágni és állásainkat megrohanni a muszka.

Tartalékom bevetésével ezt is megakadályoztuk…

Ebéd után sűrű gránátzáporral árasztott el az ellenség. Ágyúm fedezékét több gránát érte és lőállásaimat is erősen megrongálta….

Jobbszárnyamról már látni amint az optavai[32] *úton nagy tömegekben özönlik hátunk mögé az ellenség. Egy része a lengyel állásból előretörve egyenesen jobbszárnyamnak támad, de 5 géppuskám kaszálja őket mire csakhamar szétrebbennek és a mocsárállás kosaraiba, meg a bokrokban bújnak el. Onnan lövik aztán oldalamat és hátamat.*

A nagy tömeg Galuzia felé özönlik, tüzérségük meg állásomat tartja igen erős tűz alatt. A kiugró kanyarulatnál állásom már romhalmaz, a mellvédek és harántgátak beomlottak, ágyúmat használhatetlenné lőtték már.

Mikor a telefonhoz megyek, zavaros hangokat hallok a 9. ezred felől. 'Áttörték a légiót, már az 5. ezred jobbszárnya is visszavonult.' 'Nem igaz! Én Máriássy vagyok a jobbszárnyon. Csigavér!' – kiáltom a telefonba.

---

31 A cserkeszek a Kaukázus északi oldalán, a Kubán felső folyása mellett élő népcsoport. Kitűnő lovasok, de vad és kegyetlen népség, úgyhogy nemcsak az ellenfelek, de a cár katonasága is tartott tőlük.

32 Optowa.

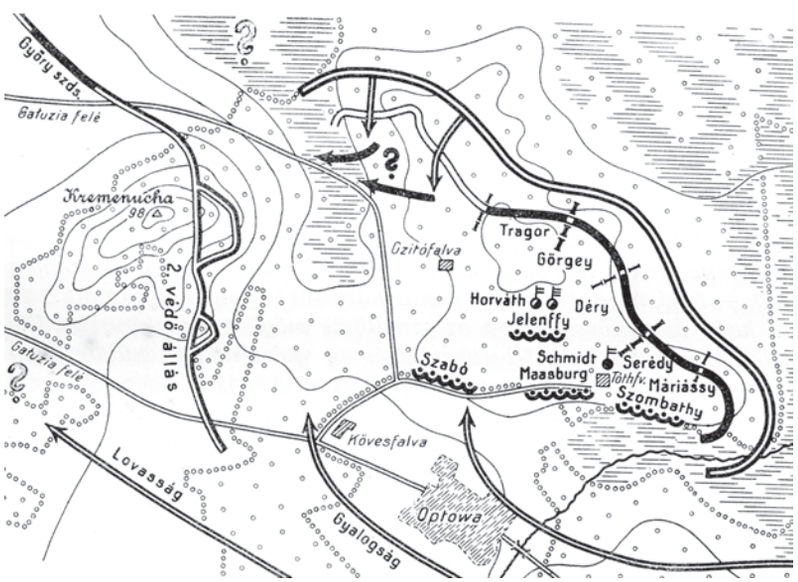
Az ágyútűz fokozódik, a drótnál lévő muszkák is mozognak, de erős tűzzel nyugalomra intjük őket. Brokés telefonon kérdi van-e újság? 'Nagyobb dolog nem történt – feleltem – csak már hátulról is kapjuk a golyókat.' Értesített, hogy Kövesfalván[33] *az ezredtörzs mögött van már a muszka… Majd így folytatta: 'Csak tartsatok ki fiam ezután is oly szép nyugodtan.' Igazán nem ittam a támadás alatt, mégis megszállt a nagyzási hóbort 'Ezredes úr kérem – feleltem – hogy századom helyét parancs nélkül el nem hagyja, bármi történjen is, azt garantálom. A nyugodtságból meg azt hiszem eddig is levizsgáztunk!'*

A hátulról jövő golyók már sebesüléseket is okoznak. Embereim közé vegyülök, hogy nyugtassam őket. Szegény jó emberek! Nem kell azokat nyugtatni, helyén van az ő szívük. Még ők terjesztenek jó híreket. Valahogy elterjedt köztük, hogy megjöttek a németek és egy dandárral ellentámadást csinálnak, azért jönnek véletlenül az ő golyóik a mi hátunkba. De jó is, hogy ők nem tudják, hogy innen már nincsen menekvés. Milyen kár ezekért a derék magyar emberekért…

A muszka áradat ezalatt hömpölygött tovább a hátunk mögé. Lovasság, gyalogság beláthatatlan tömegekben tódult Galuzia felé. Nem valami biztató kilátások! A tüzérségi tűz pedig változatlanul igen erős volt. A gránátmentes fedezékben Istivel éppen a telefont hallgattuk, mikor egy ütegössztűz robbanása hangzik fel: bum, bum, bum, bum! Erős lökést éreztünk. A légnyomás belénk fojtotta a szuszt, ki a falnak, ki a másiknak esett. Az ősztűz a gránátmentes tetejébe vágott be! Ha nem lett volna 4 méterre a földbe ásva és 3 méteres vastag, vasbeton gerendákkal, homokkal, fatörzsekkel, és megint homokkal befedve, jajszó nélkül pusztultunk volna ott mindnyájan. Jakab kutyám a gránát sivításától annyira megijedt, hogy a kijárat felső lépcsőfokáról, fejjel bukfencezett le a 4 méteres mélységbe. Azóta sem láttam.

Szinte csodálkozom nyugodtságunkon, mikor minden tisztem tisztában van azzal, hogy innen már nincsen menekvés. Még rossz viccet is csinálnak, hogy milyen csúnya halott lesz ez vagy az. Mert ezt szárazon egyikünk sem ússza meg…

Havassy[34] *az ezredsegédtiszt telefonálta a lovas osztálytól, hogy az ezredtörzs helyéről felém jön a muszka, azért ha nem bírnám magamat tovább tartani, a 9. ezredtörzs felé visszavonulhatok. Visszavonulni!? Hiszen azzal már rég elkéstünk, a körből mi már ki nem juthatunk! Mikor több mint 2 órája özönlik a muszka hátunk mögé, hová vonulhatunk akkor vissza? Egy dolog van még amit az ezred megtehet, hogy próbáljuk meg kivágni magunkat. Ha kevesen is, de az ezred töredékei úgy talán megmenekülhetnének…*

3. kép
Helyzet a visszavonulás elrendelésekor

Fig. 3
Situation in the moment of the retreat command

[33] Kövesfalván volt az 5. honvédhuszár ezred parancsnokságának harcálláspontja. Nevét valószínűleg Kövess Hermann gyalogsági tábornokról kapta, akinek korábban az alárendeltségében is harcolt az 5. honvédhuszár ezred.

[34] Havassy Lajos százados az 5. honvédhuszár ezredben. Hadifogságba esett 1916. július 6-án.

Öt órakor telefonálja az ezred segédtiszt, hogy visszavonulunk. Az állásokon át kezdjem meg a visszavonulást a 9. ezred törzsre Czitófalvára[35]*. A többi század az állás mentén zárkózik utánam."*

Ez a parancs az ezredtörténet szerint úgy hangzott, hogy azt az ezred jobbszárnyáról kell megkezdeni (3. kép). Tehát legelőször Máriássy főhadnagy százada indul, mivel mellette jobbról a lengyelek már visszavonultak, tehát a támadó oroszokról kell leválnia. Őt követi a bal szomszéd század, majd a többiek sorban. A hátrahagyott felszerelést (fényszóró, ágyú, lőszer) meg kell semmisíteni. Századonként a visszavonulás biztosítására néhány embert hátra kellett hagyni. Az egyes alosztályok az első vonal állásaiba mennek vissza egészen az ezred balszárnyáig, majd onnan a 9. honvédhuszár ezred parancsnokságának harcálláspontja (Czitófalva) felé vezető futóárokban folytatják a visszavonulást (A VOLT 1935. 208.).

„A géppuskákat meg a telefonkazettákat felszedettem, az ágyúmmal nem volt mit tenni, mert azt már szétlőtte a muszka, a fényszórós kadétnak elrendeltem, hogy robbantsa fel a fényszórót, de az aknavető a muszkának maradt, mert felrobbantására már nem volt anyagom.

Radicsnak betelefonáltattam a házamba, hogy hozza a hátizsákomat, egy szakaszt utóvédnek hagytam, aztán a balszárnyamra mentem, majd mindenki egy balraátot csinált, és megindult a szomorú menet…

Amint Czitófalván kiértünk az árokból, a házak tetejéről, közvetlen közelből két géppuska fogott tűz alá. Fejünk körül cipegtek a golyók. Hasra vágódtunk és úgy csúsztunk a legközelebbi házak mögé, ahol bizony egyetlen lelket sem találtunk, a mieink közül.

Merre vigyem századomat? További parancsom, nincsen. A géppuskatűz elől egy árokba vezettem embereimet, aztán találomra megindultunk. Egy percet sem mentünk még, mikor szemből futva kiáltja egy huszár 'Vissza! Ezen az árkon át már a muszkák jönnek!' Megfordultam és a 9. ezred felvevő[36] *állásába vezettem embereimet, ahol az enyémeken kívül, még vagy 200-at szedtem össze. Azokkal együtt haladtunk aztán a felvevő állás mentén.*

Jobbról puskatüzet kaptunk, mert a 9. ezred lövészosztálya[37] *helyén bent ült a muszka. De a balról és hátulról jövő golyók több kárt tettek bennünk, mert onnan nem volt mellvéd.*

A felvevő állásból kiérve, egy szekérúton a Kremenuchának[38] *vettem az irányt. De ott még nehezebb lett helyzetünk, mert eltekintve attól, hogy már 3 oldalról is géppuskáztak felénk, srapnelekkel és gránátokkal is elárasztottak.*

A sebes menéstől és forróságtól úgy ránk melegedett a köpeny, hogy Istivel eldobtuk (később vettem csak észre, hogy egy doboz cigarettát hagytam a zsebében). Radiccsal is eldobattam az egyik hátizsákomat. Akkor vettem csak észre, hogy becsületes szakácsom egy óriási batyu alatt görnyed. A derék ember magával cipelte az egész tiszti konyha felszerelést. Már alig vánszorgott alatta. Persze eldobattam vele, ha kijutunk a gyűrűből úgyis kerül más, ha meg nem, akkor úgysincs már szükségünk edényre.

---

35 Czitófalva a 9. honvédhuszár ezred egyik harcálláspontja, melyet Czitó Károly vezérőrnagyról, a 11. honvéd lovashadosztály parancsnokáról neveztek el.

36 Felvevő vagy felvételi állás a visszavonulás oltalmára szolgáló, már jó előre kijelölt és kiépített új védelmi vonal, lehetőleg messzebb az eredeti állástól.

37 A huszárezredek ló nélkül maradt huszárjaiból szerveztek minden ezredben, illetve a lovashadosztályoknál egy-egy háromszázados lövészosztályt.

38 A Kremenucha egy magaslat, amelyet az ezredtörténetek következetesen „hegynek" írnak. Gałuziától keletre fekszik, magassága a tengerszint felett 98 méter. A 11. honvéd lovashadosztály lövészosztályainak parancsnokságát telepítették oda.

A közénk vágó tüzérségi tűz roppant erős volt, a robbanások repeszdarabjai teleszórták szemünket, szánkat sárral és homokkal. Sok szegény emberem maradt ott ezen az úton! Azt láttam egy robbanásnál, hogy Bolváry Bandi és Radics egymásra buknak, már azt hittem végük van, de szerencsére csak egy robbanó gránát légnyomása vágta földhöz őket. Isti már alig bírt járni. Karomra támaszkodva vonszolta magát. Ragályi Gyuszi még jól bírta.

Nem volt gyerekjáték ilyen gránáttűzben előre jutni, de az siettette lépteinket, hogy az üldöző, közénk lövöldöző ellenség ordítása már közvetlenül a hátunk mögött hangzott. Vissza-vissza lőttünk, hogy lassítsuk üldözésüket.

Előttünk meg ott füstölgött a Kremenucha domb, amit nehéz 16 és 21 centis[39] *gránátokkal árasztott el az orosz. Olyan volt a nagy homokdomb, mint egy sok kráterű vulkán! A siketítő durranások egybe folytak. Szökőkútként vágódtak fel a gránátoktól vágott föld tölcsérek. Igazi pokol! De azon át kellett menni. Végre elértük a kremenuchai II. állás északi kapuját. Ott útba igazítottak, hogy az 5. ezrednek a keleti részbe kell menni. A keleti részbe? Őrület! Vissza az ellenség felé? Jó! Gyerünk, parancs az parancs!*

Ha a fásultság nem vett volna erőt rajtunk, meg kellett volna őrülni. Minden 15, 20 lépésre nehéz gránát vágott be, 8-10 méter magas, tüzes fekete tölcsért vetve a levegőbe. Az emberek egymásra zsúfolva a földre feküdtek, alig lehetett őket tovább vinni. A sebesültek ordítottak tépett sebeikkel. Rettenetes kép volt. Óriási nehézséggel tudtam csak továbbvinni századomat…

Végre összetalálkoztam az ezreddel. Brokés már visszafelé vezette őket, mert a legkeletibb részben, ahová menni kellett volna már bent ült a muszka. Megállapodtunk, állást foglaltunk. A mély árokba összezsúfolva, ott volt majdnem az egész ezred. Zozót kerestem, de sehol sem láttam. Megtudtam, hogy közvetlenül találkozásunk után megsebesült szegény. Látták, hogy saját lábán bírt jönni, azért remélem, nem lesz komoly baja.

Az üldöző muszkák ezalatt elérték az állás drótjait és azt drótvágó ollóval vágni is kezdték. Tűz alá vettük őket – ami a túl mély állás miatt igen nehezen ment – ők meg kézigránátot kezdtek ránk dobálni…

Egy géppuskás fedezék mögé húzódtunk (4. kép). *A muszka megint a drótot vagdalta. Ragályi Gyuszival még ráparancsoltunk egypár emberre, hogy lőjenek. Ez volt az utolsó parancs! Embereim lőttek, de ebből már nem volt haszon. Az állás keleti részéből előnyomuló muszkák is feltűntek már.*

Valami jelre elhallgatott az ellenséges tüzérség. Nem lőtt többé. S amint a Kremenucha tetején a füst meg porfelhő oszlani kezdett, elkiáltja magát egy huszár 'Hátul jönnek a kozákok!' A tetőn tényleg felbukkant a vágtázó orosz lovasság.

4. kép
Repülőgépek ellen beállított géppuska

Fig. 4
Machine gun set against aeroplanes

[39] Nagy, 16 és 21 cm csőátmérőjű lövegekből kilőtt gránátok.

Lejjebb is oszlik már a füst, szemeink már belé hatolnak. Ott látjuk végzetünket! Alig 25 lépésre hátunk mögött ott állnak, tömött rajvonalban az orosz gyalogosok, kész helyzetben tartott szuronyos fegyvereikkel!

Ugyanekkor ordítás hangzik fel a nyugati részből. A 9. ezredet most fogták el! Itt már nincs tenni való, sorsunk meg van pecsételve! Brokés köré csoportosulva várjuk, amint szuronyt szegezve nekünk jönnek a muszkák. Az emberek abbahagyják a tüzelést. Egy géppuska lő még, majd az is elhallgat. Az elölről jövő muszkák felugranak a mellvédre. A hátulról és oldalról jövők is elérnek már! Embereink eldobják puskáikat. Ellenállásra már gondolni sem lehet. Ez a vég!

Hat óra 15 perc volt. Csak bámultunk mereven, szótlanul magunk elé. Az agy működése megszűnt, a gondolkozás megállott, a ránk borult letargia elsötétített mindent.

Csak pár vad muszka szúrt és lőtt. Ekkor kapott halálos lövést szegény kis Czóbel[40] *is. Ordítva ugráltak közénk. Még szerencsénk, hogy a hátulról jövők lengyelországi, lublini dandárbeliek voltak. Nem kegyetlenkedtek, mert a harcok alatt nem kerültek velünk szembe…*

Összetereltek, mint a birkákat, elszedtek pisztolyt, gukkert, buszolát[41]*, a fényképezőgépemet és több effélét…*

Az eső esni kezdett, mintha csak dandárunk pusztulását siratná!...

Menetoszlopba állítottak ezután, előre a tiszteket – kik közül négy meglett embert láttam sírni mint a gyereket – majd szuronyos őrök vettek körül, azután megindult a menet.

Nagyon szomorú menet volt ez! Szegény 5. honvéd huszár ezred, ezért harcoltál 2 esztendeig?

Keleti irányban, volt állásainkon vezettek keresztül. Rengeteg halottat láttunk, különösen a drótoknál hevertek garmadában a muszkák. Éppen azon a dorongúton vittek át, amit 2. számú tábori őrsömhöz építettek, második támadásuk előtt a muszkák. Hosszú gyaloglás után felértünk a berezanai muszka állásokhoz. Csak úgy hemzsegett a rengeteg muszka katona. A lovasság beláthatatlan kígyója még mindig özönlött a galuziai úton. Minket látva, hol kacagtak, hol fenyegetve ordítoztak felénk. Ezután sötét erdőn vittek át, ahol valamelyik piszok muszka közénk lőtt. Őreink meg a szélen menők gyűrűit és óráit kapkodták el. Végre egy erdei tisztáson megpihentünk. Ott lámpás mellett orosz tisztek számláltak meg és legényeinket mögénk rendelték.

Azután torzonborz kozákok kísértek tovább, akik pikával piszkálták a fáradtságtól lemaradókat.

Egy újabb órai gyaloglás után nagy táborhoz értünk, ahol egy magyarul tudó muszka is volt. A gazember a háború elején átszökött Bereg megyei rutén. Éjfélkor minket, tiszteket egy barakkba hajtottak, ahová nagy borravaló után őreink egy vödör cukor nélküli teát hoztak. Földön ülve tárgyaljuk szomorú sorsunkat és írom e sorokat.

VII. 7.

Hajnali ½ 3-kor gyalogság és cserkeszek kíséretében folytattuk utunkat. Erdei telepeken nagy tréneket és rengeteg felhalmozott lőszert láttunk.

Nagyon ki voltam merülve, hiszen 3-ika óta nem aludtam. Egy saját repülőgépünk keringett felettünk, ha vele mehetnék! Egyik faluban őreink megengedték, hogy kenyeret vegyünk, mire mint a kiéhezett farkasok vetettük rá magunkat a kis fehér cipókra. A Styren átkelve 10 óra tájban Rafalovkára értünk.

Az egész falu fogoly tisztekkel és huszárokkal volt tele. A hadosztály legnagyobb része itt van. Akik hiányoztak az ezredből – mint Görgey Micu[42] *is, aki rossz lába miatt nem bírt a Kremenucháig jutni – mind itt vannak. Az 5. és 9. ezred mindenestől, három század a 2. kettő a 3., három a 4.*

[40] Czóbel István hadnagy az 5. honvédhuszár ezredben. Hősi halált halt 1916. július 6-án.

[41] Buszola, azaz iránytű.

[42] Görgey Miklós százados az 5. honvédhuszár ezredben. Hadifogságba esett 1916. július 6-án.

ezredektől. A 24. honvéd lovasdandárnak olyan volt a helyzetünk, hogy tőlünk nem volt menekvés. Itt van a két ezredparancsnok, osztály- és századparancsnokok valamennyien. Szóval 24 századot fogott el az ellenség. Mihez kezd a hadosztály a megmaradt 9 századdal?

Vagy 30 percet szundítottam a gyepen, azután egy kútnál megmosdottam. Délben a muszkák kenyeret meg szárított halat adtak, de az olyan bűzös volt, hogy embereink sem nyúltak hozzá. Itt táboroznak szegény embereim is. Rájuk nézni is szomorúság! Ha közelükbe megyek, megszólalnak 'Hát ide jutottunk főhadnagy uram?' 'Ezért dicsérték mindig századunkat, hogy így végezzük be?' Bizony ez rettenetes. Kiosztottam köztük 2500 koronát, hogy legalább dohányt meg kenyeret tudjanak venni.

Megengedték, hogy a hátralévő 18 kilométeres utat bérelt szekereken tegyük meg. Cserkesz kísérőink vadul száguldoztak a menetoszlop mentén és kancsukázták a lemaradozókat. Még lovaikkal is gorombáskodnak a vadállatok. Agyba főbe verik és rángatják őket. Azonkívül teljesen a ló száján lovagolnak, pedig jó lovaik vannak.

Amit az orosz lóanyagból eddig láttam, az jó. Munícióval és élelemmel megrakott nagy trén jött szembe. Új felszerelés, erős vasalású, újonnan zöldre festett szekerek, jó fogatolás. Rengeteg fiatal, új ruhába öltöztetett katona. Sajnos nem úgy néz ki az olyan hadsereg, amelyik – a mi újságjaink szerint – már utolsó erőfeszítését csinálja. Mindenütt csapatokat és munícióhegyeket látni. De sebesült is bőven van. Vöröskeresztes autók és kétkerekű taligák hosszú oszlopokban szállítják őket…

Nagy nehezen legyűrtük az utolsó versztet[43] *is és 6 előtt beértünk Policsi*[44] *vasúti állomásra, ahol kegyesen megengedték, hogy a trágyás földre leülhessünk. Ott kozákok és cserkeszek rajzottak körül akik arra lestek, hogy mit lophatnának el tőlünk.*

Mindenféle gyülevész népet láttunk kivagonírozni, színes burnuszokban, ami más körülmények között egész érdekes kép lett volna.

Végre bevittek az állomásra, ahol teát és vajas kenyeret kaptunk. Erre odajött egy orosz hadtestparancsnok és egy másik tábornok is. Azok legalább úriemberek voltak, asztalokat lócákat hozattak ki és közénk ülve hosszasan elbeszélgettek velünk németül.

Rengeteg érdekes dolgot tudtunk meg tőlük. Az első támadásnál is biztosra vették a sikert, mert nem hitték, hogy lovasság ilyen szívósan tarthassa magát. Azért a mostani támadáshoz sok tüzérséget hoztak ide. Mondta, hogy a 3-án repülőgépről felvett fényképből tudták csak meg, hogy a 11. lovashadosztály és a légió között nincsen kiépített állás. Eddig sejtelmünk sem volt arról, hogy micsoda rettenetes túlerővel harcoltunk. Csak most tudtuk meg az orosz hadtestparancsnoktól. A lengyel légió és a hadosztály ellen egy gyalog és egy lovas hadtestet állítottak. Borzalmas, tízszeresnél is nagyobb túlerő!...

Amint mellettem áttörték a légiót, az egész lovas hadtestet a résbe dobták be. Egyik lovas hadosztály délnek kanyarodva, a szétvert Fath hadtest[45] *hátába tört, a másik pedig Galuzián át Gorodoknak. Azt állítja, hogy ma már a Stochodot is elérték…"*

Az 5. honvédhuszár ezrednek 1916. július 6-ika lett a gyásznapja. A tisztikarból 41 tiszt (1 ezredes: Brokés István ezredparancsnok, 1 őrnagy, 10 százados, 7 főhadnagy, 9 hadnagy, 3 zászlós, 6 hadapród, 2 egyéves önkéntes szakaszvezető, 1 egyéves önkéntes tizedes[46] és 1 segédorvos)

[43] Orosz távolságmérték, 1 verszt (verszta) = 1067 méter.

[44] Police.

[45] Az 1915. október végén Fath Heinrich von (Kolozsvár, 1863 – Bécs, 1929) gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt felállított hadtest, mely 1916 októberétől a XXII. hadtest elnevezést kapta.

[46] Az egyévi önkéntesi rendszer a Monarchia hadseregében a tartalékos tisztképzés alapja volt. Olyan fiatalok részére állították fel, akiket polgári karrierjükben akadályozott volna a hadseregben letöltendő három-, illetve kétéves sorkatonai szolgálat. A kedvezményt a középiskolát végzettek vehették igénybe, szolgálatuk alatt az egyévi önkéntes karpaszomány viselésére kaptak jogot. Az egy év letelte után tartalékos tiszti vizsgát tettek.

esett orosz hadifogságba, közülük többen sebesülten. A legénységből nyolcan hősi halált haltak, harmincketten megsebesültek, s a későbbi kimutatás az eltűntek számát, akik szinte mind fogságba estek, 1077 huszárban állapította meg. 1916. július 10-re az ezred megmaradt létszáma a szétszóródott és a fogságból szökött legénység jelentkezésével 70 főre gyarapodott. Ez lett a magja az újonnan szervezett magyar királyi 5. honvédhuszár ezrednek.

Bruszilov hadművelete elérte eredeti célját. Az offenzíva tehermentesítette a nyugati fronton Verdunt védelmező francia haderőt. A németeknek le kellett állítaniuk a város elleni támadást, és csapataik számottevő részét átdobták a keleti frontra. Július elejétől az antant a Somme folyónál ellentámadásba ment át, amely megakadályozta a jelentősebb német csapatátcsoportosítást az orosz frontra. A Monarchiának félbe kellett szakítania a sikeresen induló dél-tiroli offenzívát, az olaszok augusztus elején meg tudták indítani a hatodik isonzói csatát, amelyben elfoglalták Görzöt. A központi hatalmak mindhárom fő fronton védekezésbe szorultak. A Bruszilov-offenzíva első heteiben az oroszok közel 300 000 hadifoglyot ejtettek, a Monarchia további embervesztesége halottakban, sebesültekben további 200 000 fő volt. A központi hatalmak a világháború addigi legjelentősebb területveszteségét szenvedték el (25 000 km^2). Az orosz hadsereg visszafoglalta Csernovicot, Kelet-Bukovinát és a fontos kárpáti hágókhoz vezető utakat is.

A vereség megtörte az osztrák–magyar legénység harci szellemét és erkölcsi tartását. A súlyos veszteségeket, 750 000 hősi halott vagy sebesült katonát, beleértve 380 000 hadifoglyot már nem lehetett pótolni. Bár az osztrák–magyar hadsereg még két évig harcolt, önálló nagyobb hadműveletekre már nem volt képes, csak német segítséggel tudta feladatait végrehajtani. A Bruszilov-offenzívával a Monarchia hadserege katasztrofális helyzetbe került, ami felbátorította Romániát, hogy az antant oldalán hadba lépjen.

A Bruszilov-offenzíva idején érte el az orosz hadsereg teljesítőképessége csúcsát, s szenvedte el a világháború egyik legnagyobb veszteségét is, 1 400 000 katonája esett ki a harctéri szolgálatból. A hadsereg harcértéke azután folyamatosan csökkent, ami lehetővé tette, hogy a Monarchia és Németország csapatai 1916–1917-ben ismét tért nyerhessenek a keleti frontszakaszokon.

Irodalom

A volt 1935.
A volt m. kir. kassai 5. honvéd huszárezred története 1868–1918. Held János könyvnyomdája, Budapest 1935.

Bene 2014.
Bene János: Stojanow. A kassai 5. honvédhuszár ezred (nyíregyházi) II. osztályának tűzkeresztsége 1914. augusztus 15-én. [Stojanow. Battle baptism of the 2nd Class (of Nyíregyháza) of the Kassa 5th Honvéd Hussar Regiment on August 15th, 1914.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 283–291.

Bene 2015.
Bene János: Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban. Állásharcok 1915–1916-ban. [Nyíregyháza Hussars in the First World War. Static battles in 1915–1916.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 217–242.

Bruszilov 1986.
Alekszej Alekszejevics Bruszilov: A cár árnyékában. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1986.

Galántai 2001.
Galántai József: Magyarország az I. világháborúban. Korona Kiadó, Budapest 2001.

Máriássy

Márkus és batizfalvi Máriássy László: Háborús naplóm I-II. A Magyar Huszár Alapítvány irattára, Nyíregyháza.

Bene János

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: magyarhuszar@gmail.com

Hussars of Nyíregyháza in the First World War

Falling into captivity of the 5th Honved Hussar Regiment on June 6th 1916

After the relative calmness in the first half of 1916, in the early summer, Russian army started an offensive. This campaign became famous in the military history as Brusilov Offensive after general of cavalry Alexei Alexeievich Brusilov who commanded the offensing Southwest Front. He planned an offensive of great strength against Austrian-Hungarian troops stationed in Galicia. The main goal of his operation was to somewhat reduce the German and Austrian pressure on French and British armies acting in France, and on the Italian army fighting in the Isonzo Front. Brusilov's action also aimed to outstrike the Austrian-Hungarian Monarchy from the war if possible. The right wing of the front in the north, at the Pripyat' Marshes was composed by the 3rd Army of the Western Front, and in the south the left wing leaned on the North-eastern Carpathians. Among the Austrian-Hungarian and German armies facing the Russians, the northernmost was the Hauer Cavalry Corps. Hungarian Royal 11th Honved Cavalry Division belonged to this corps. Hungarian Royal 5th Honved Hussar Regiment of Kassa (Košice) also was subordinated by this corps. Its IInd class served in Nyíregyháza from where it departed to the front in August 1914.

Successful offensive started on June 4th 1916 after a profound artillery preparation. At the beginning. the offensive was successful. The Austrian-Hungarian lines were broken through and three out of four Brusilov's armies could press forward at a wide front. On July 6th, during the fights, the mostly concerned Honved Hussar Regiments of Kassa and Marosvásárhely (Târgu Mureș) (numbers 5 and 9), were taken as prisoners of war by the Russian troops. Both Hussar Regiments were trapped in the encirclement with all their soldiers, officers and the commander of the regiment. Concerning parts of war diary written by lieutenant László Máriássy from the 5th Honved Hussar Regiment speak about the severeness of the fights, the sad hours of encircling and imprisoning.

János Bene

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: magyarhuszar@gmail.com

Az 1939-es választások és a szélsőjobboldal Szabolcs vármegyében[1]

Godzsák Attila

Nemzetiszocialisták 1939 előtt Szabolcsban

A térségben 1933-ban került sor az első szélsőjobboldali szervezkedésekre, ekkor még sikertelenül (Takács 2005. 109.). 1934-ben már nyilas röplapokat terjesztett Nyíregyházán Svaszta Gyula és Bézy István,[2] ami miatt a kúria pénzbírságra ítélte őket.[3]

1936-ban a szociáldemokrata jelentések erőteljesen nyilas falunak nevezik Nyírmártonfalvát, Nyíracsádot, Nyíradonyt, Nyírmihálydit, Vencsellőt és Szakolyt (Tóth 1982. 273.).

Bár egyes források szerint a Festetics Sándor-féle[4] alakulatnak 1935-ben jött létre egy csoportja Nyíregyházán, a *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* adatai alapján Festetics pártja csak 1937 februárjában tartott zászlóbontó nagygyűlést (Takács 2005. 109.). Ennek valószínűleg az az oka, hogy eredetileg Meskó Zoltán[5] pártjának egységéről lehet szó, amely vezérével együtt 1936-ban csatlakozott Festetics pártjához, legalábbis Nyírbátor és Encsencs csoportjai esetében biztosan ez történt (Paksy 2007. 96–97.).

A zászlóbontó gyűlésen sokan felszólaltak: a helyi vezetőkön és Festeticsen kívül többek között Bukovinszky József, aki korábban a Kisgazdapártban fejtett ki élénk tevékenységet. A helyi szervezet vezetője ekkor Csengery Géza és Fedor László volt.[6] A gyűlésen kétezren vettek részt (Tóth 1982. 282.). Azt tudjuk, hogy még 1938 elején is biztosan Fedor László volt a helyi nyilaskeresztes szervezet vezetője,[7] aki 1940-ben *„a Nyilaskeresztes Párt Szabolcs vármegyei szervezeteinek vezetője”* titulust birtokolta – ekkor már a Szálasi-féle formációban.[8] A nyíregyházi gyűléssel egy időben Vencsellőn ugyancsak tartottak nyilas gyűlést.[9]

---

[1] A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület által kiírt helytörténeti pályázaton ez a tanulmány 1. helyezést ért el.

[2] Debreceni prominens nyilasok.

[3] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 4: 175. 1936. július 31. 5.

[4] Gróf Festetics Sándor (1882–1956) az egyik első magyar nemzetiszocialista vezér, 1934-től a Magyar Nemzeti Szocialista Párt feje.

[5] Meskó Zoltán (1883–1959) az egyik első magyar nemzetiszocialista vezér, 1932-ben megalapította a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkás Pártot.

[6] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 5: 31. 1937. február 9. 5.

[7] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 6: 25. 1938. február 1. 6.

[8] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 8: 26. 1940. február 1. 2.

[9] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 5: 31. 1937. február 9. 5.

A *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* a gyűlés után már egy következőnek az előkészületeiről adott hírt a címlapján, mely szokatlanul pártatlan, talán még pozitívnak is nevezhető a nyilasok irányában. *„Nem kell a nemzeti alapon álló szervezkedésektől tartani. Megmondta az ország miniszterelnöke is. Addig, míg megfelelő mederben maradnak a különböző mozgalmak, addig nincs baj velük. … aki azt mondja, hogy magyar nemzetemért, magyar fajtámért szállok síkra. Majd meg halljuk, miként gondolják ezt a síkraszállást. … A monda szerint Szent László kilőtte nyilát és a röppenő nyil megtalálta a beteg sereg gyógyító füvét. Repüljön a nyil, ha ezer sebünkre gyógyító füvet talál, de maradjon tegzében, ha sebeket üt, ha nyomán magyar testvérek fájdalma fakad."*[10] Ami azért is figyelemre méltó, mert alig több mint fél évvel korábban a *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* ugyanúgy címlapos írásban a nyilasok ellen foglalt állást.[11]

Kisvárdán 1937-ben 16 kaszáskeresztes perét tartották, akiket *„Gyulaházán egy éjszakai titkos gyűlésen leplezett le a csendőrség, éppen akkor, amikor a haditerveket készítették arra, hogy hogyan és miképpen szállják meg az előre kitervezett napon Kisvárda középületeit és Felső-Szabolcs községeit, hogy magukhoz ragadják a hatalmat."* Közöttük a vezető szerepet Seprényi Mihály és Mester Miklós töltötte be. Állításuk szerint „*szabolcsi községeket szervezték be arra, hogy fegyveresen álljanak arra az esetre, hogyha Böszörményi kiadja a jelszót, ha kell, véráldozatok árán is átvegyék a hatalmat."* Az ismeretes nagy kaszáskeresztes per[12] egyik állomása volt az aligha komolyan vehető hatalomátvételi terveik megtorlásának, ugyanis a Kaszáskeresztesek sejtszerűen próbáltak településeken titkos csoportokat létrehozni. Seprényi Mihályt és Mester Miklóst hat-hat hónapi börtönre, Bernáth Miklóst 1 hónapi, a többi vádlottat egy-egy heti fogházbüntetésre ítélték.[13] Seprényi Sárrétudvariban, Mester Dombrádon volt a szervezkedés vezetője.[14]

1938 tavaszán Újfehértón, Tiszabercelen, Nyírlugoson, Bujon és Nagyhalászban tartott nagyobb gyűléseket Festetics Sándor (Tóth 1982. 284.). A szociáldemokrata jelentések szerint 1938-ban a kemecsei és gávai választókerület volt leginkább nyilas szimpatizáns, továbbá erős tevékenységet fejtettek ki Oros, Senyő, Tét, Székely, Pazony, Kemecse, Nagyhalász községekben, ahol főként tanítók és tisztviselők szervezték a mozgalmat (Tóth 1982. 285–286.).

A törvényszék Fedor Lászlót nyolcnapi fogházra ítélte hitfelekezet elleni izgatás címén egy röpirat miatt. A büntetés végrehajtását felfüggesztették, és a vádlottat kötelezték a bűnügyi költségek megfizetésére.[15]

1938-ra Festetics pártjának zöme mind országosan, mind helyileg csatlakozott Szálasi Ferenc pártjához. Erről így ír az egyik jelentés: *„Megállapíttatott azonban, hogy Szálasi, mint a Nemzeti Szocialista Pártba bekapcsolódott politikus közvetve itt is működik, mégpedig akként, hogy az itt múlt év folyamán megalakult Festetics féle Nemzeti Szocialista Pártot úgy látszik sikerrel szétbomlasztani akarja."* (Paksy 2007. 197.)

---

[10] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 5: 32. 1937. február 10. 1.

[11] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 4: 141. 1936. június 20. 1.

[12] 1936. május 1-jére puccsot tervezett a párt vezére, Böszörmény Zoltán, azonban a szervezkedést felszámolták. Csupán a főtárgyalásnak 113 vádlottja volt. Böszörmény maga 32 hónap letöltendőt kapott, majd Németországba szökött. Ezután nem fejtett ki érezhető politikai tevékenységet. Embereinek egy része más nemzetiszocialista alakulatokhoz csatlakozott.

[13] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 5: 28. 1937. február 5. 2.

[14] *Népszava* 64: 103. 1936. május 6. 10.

[15] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 6: 141. 1938. június 25. 5.

Az új választási rendszer

1938-ban vezették be a titkos választást Magyarországon.[16] Ez nagy próba volt mind a kormánypárt, mind az ellenzék számára, hiszen a nyílt szavazásnál sokkal erőteljesebben lehet a választói akaratot befolyásolni, mint egy titkos voksolás esetén. Egyesek – köztük Bethlen István volt miniszterelnök – az új rendszer bevezetése miatt a szélsőjobboldali erők előretörésétől tartottak. De nem csak ettől jelentős az 1939. évi országgyűlési választás, hanem mert ez volt a korszak utolsó választása.

A titkosságon kívül több más módosítás is született. A képviselők számát 245-ről 260-ra emelték. Ugyan takarékossági okokból csökkenteni akarták a parlament létszámát, mivel azonban a felsőház 260 főre emelkedett, így a képviselők létszámát is emelni kellett. 135 egyéni és 125 többmandátumos területet alakítottak ki. Az egyéni választókerületek száma 199-ről 135-re csökkent. Budapest és környékén, valamint a törvényhatósági városokban – Debrecen, Győr, Pécs, Hódmezővásárhely, Szeged, Miskolc és Kecskemét kivételével – mindenütt lajstromos és egyéni választókerületek működtek. Azaz az említettek kivételével a választópolgárok két szavazólapon szavazhattak, egyikkel az egyéni jelöltre, a másikkal pedig a területi listára. A törvényhatósági városokban és Budapest környékén csak listára lehetett szavazni. Az egyéni választókerületekben az eddig 50% – azaz abszolút többségi – szavazat helyett a három vagy több jelöltet indító kerületekben elég volt relatív többséget, azaz 40%-ot szerezni. A lajstromnál az ún. „legnagyobb átlag" alapján történt a képviselők megválasztása, szemben az eddigi, kis pártoknak kedvező „legnagyobb maradék" elvével (Földes–Hubai 2010. II. 187.).

A választáson induló jelölteknek ún. kauciót kellett fizetniük. Egyéni választókerületekben 2000 pengőt, azokban a lajstromos kerületekben, ahol két képviselőt választanak 3000 pengőt és minden további mandátumért további 500 pengőt. A kauciót abban az esetben kapta vissza a párt (vagy független jelölt), ha mandátumot szerzett vagy legalább az elvi mandátumszerzéshez szükséges szavazatszám felét megszerezte (Ignácz 2013. 84.). Ez egy egyéni jelölt esetében az indulók számától függően a szavazatok 20–25%-át jelentette.

Ahhoz, hogy mind a 260 mandátumért indulhasson egy párt, 1 030 000 pengőre lett volna szüksége (Vágó 2006. 641.). A Hungarista Mozgalom összvagyona Vágó Pál szerint ekkor összesen 140 pengő és két írógép volt (Vágó 2006. 642.). Kovarcz Emil szerint viszont 126 ezer pengő volt a teljes vagyon, azonban ez is eltörpül az egymilliós kaució mellett (Ungváry 2004. 7.).

Nézzünk meg néhány példát a korabeli fizetésekről, hogy tudjunk mérlegelni a kaució kapcsán! Komlón 1938-ban a bányászok átlagos keresete havi 65–70 pengő volt. A jobban kereső vájárok napszámbére 2,70 pengő, a fiatal munkások órabére 20 fillér volt. 1940-ben az átlag kereset havi 80–160 pengő volt. A korabeli statisztikák szerint egy öttagú család havi élelmezési költsége (húst, zsírt, szalonnát, tojást, tejet, lisztet, kenyeret, babot és burgonyát, tehát csak a legszükségesebbeket számolva) 1939-ben 81 pengő, 1940-ben 150 pengő (Rozsnyói 1998. 126.). Egy másik forrás alapján (az előzővel egybevágóan) egy bányász 25 műszak után (egy hónap) 65 pengőt keresett és ezért reggel 4 órától este 7-ig dolgozott. A salgótarjáni üveggyárban egy női munkás napi 8 óra munkáért heti 6–7 pengőt keresett, ugyanitt egy férfimunkást 18 filléres órabérrel alkalmaztak.[17]

Kimondottan a szélsőjobboldali pártokat próbálták sújtani azzal, hogy az ajánlásoknál különbséget tettek ún. országos és nem országos pártok között. Országosaknak számítottak azok

[16] Törvényhatósági jogú városokban (Baja, Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged és Székesfehérvár) már korábban is titkos volt a választás.

[17] *Pesti Újság* 1: 119. 1939. május 26. 2.

a pártok, amelyeknek legalább 4 képviselőjük ült a választások előtt a parlamentben. Ezeknek elegendő volt egyéniben 150, lajstromon 750 ajánló (Földes–Hubai 2010. II. 189.), míg a nem országos pártoknak az egyéni választókerületben 500, a lajstromon 1500 választó saját kezű aláírására volt szükségük.[18] Az ajánlók felének 30. életévüket be kellett tölteniük, és a település nagyságától függően az ajánlások negyedét, illetve felét lehetett csak egyazon településről gyűjteni (Földes–Hubai 2010. II. 189.).

A szélsőjobboldal a választás előestéjén, különös tekintettel a vármegyére

Az 1939-es választásokig Magyarországon a nemzetiszocializmus nem rendelkezett hathatós parlamenti támogatással. A választásokat megelőzően a Hungarista Mozgalomnak csupán három országgyűlési képviselője volt: Hubay Kálmán, Haám Artúr és Rátz Kálmán. Rajtuk kívül csupán néhány más nemzetiszocialista képviselő ült a parlamentben. A Hungarista Mozgalom pártját, a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalmat, mely Szabolcsban volt a legerősebb, 1939 februárjában feloszlatták a 101.300/VII. a. B.M. rendelet értelmében, vagyonát elkobozták, lepecsételték a székházát, és a mozgalomból sokakat internáltak a nagykanizsai és kistarcsai internálótáborba. Szálasi Ferenc, a párt vezetője ekkor a szegedi Csillag börtönben ült. Akiket nem internáltak, azokat sorra ítélték el az 1921. III. tc.[19] értelmében, melyet eredetileg a kommunisták ellen hoztak. Ez azt jelentette, hogy többé sem újságírók nem lehettek, sem képviselők, hiszen „büntetett előéletű" személyeket nem lehetett megválasztani.

Az internáltak között volt Gál Csaba későbbi szabolcsi nyilas parlamenti képviselő, az internálás elől megszököttek között pedig Kóródy Tibor, szintén későbbi szabolcsi nyilas parlamenti képviselő (Kovács 2009. 74–75.).

Amikor a belügyminiszter feloszlatta a Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalmat, ezzel egyidejűleg valamennyi vidéki rendőrkapitányság rendeletet kapott kézhez a vidéki szervezetek feloszlatására és a párt iratainak lefoglalására. A nyíregyházi rendőrkapitányság február 25-én, este 8 órakor foganatosította a betiltásra irányuló belügyminiszteri rendeletet. A rendőrök három csoportban, tisztek vezetésével megszállták a nyíregyházi szervezet Malom utcai helyiségeit. Az ott talált valamennyi iratot lefoglalták és a kapitányságra szállították. A párt kilenc vezetőjének lakásán ugyancsak házkutatást tartottak, és a pártra vonatkozó iratokat lefoglalták. A rendőrség a pártnévsor tanulmányozása után azoknak a nevét, akik – a fennálló rendelet értelmében[20] – köztisztviselőként nem lehettek a párt tagjai, közölték az illetékes minisztériumokkal, ahol a tisztviselők ellen fegyelmi eljárást kívántak folytatni.[21]

Makrai Dezsőt, a betiltott párt nyíregyházi propagandafőnökét rágalmazásért két hónapi fogházbüntetésre ítélték márciusban. Két tárgyalás folyt ellene egyszerre. Az első ügyben „felhatalmazásra üldözendő rágalmazási vétség" miatt emelt vádat ellene az ügyészség, mert az előző év október 23-án többek jelenlétében Kiss Sándor rendőrfőtanácsosról azt állította, hogy a zsidó érdekek

[18] *Pesti Újság* 1: 119. 1939. május 26. 2.

[19] „Az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló bűntettek és vétségek"-ről szóló tc. A törvénycikk teljes szövege: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7459.

[20] A 3400/1938. ME. számú rendelet megtiltotta az állami és köztisztviselőknek, hogy a törvényes renddel szemben álló egyesületekbe belépjenek. A rendelet szövege: MTI Bizalmas értesítések (1920–1939): 1938. május 20. 40. és *Pesti Napló* 89: 115. 1938. május 21. 2.

[21] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 47. 1939. február 26. 4.

szolgálatába szegődött. Makrai ugyan tagadta bűnösségét, de bűnösnek mondták ki. Másik ügyének tárgyalását, amelyben zsarolással vádolták, vádlott-társának távolmaradása miatt elnapolták.[22]

A szélsőjobboldal sajtóit sorra tiltották be, így a dr. Ráttkay R. Kálmán főszerkesztésében megjelenő *Magyarság*ot 1938 telén először egy, majd hat hónapra (Fiala 2010. 6.), 1939. február 4-én 2 hónapra (Kovács 2009. 74.). Miután a két hónap letelte után a *Magyarság* újra megjelent immáron Hubay Kálmán[23] főszerkesztésében,[24] április 12-én újabb 3 hónapra betiltották (Kovács 2009. 78.). 1939 tavaszán végleg betiltották a Fiala Ferenc által szerkesztett *Összetartás* c. hetilapot, mely „colportage"[25] jog hiányában is 150 000 példányban jelent meg (Fiala 2010. 6.).

A *Magyarság* c. lap Hunyadi János úti szerkesztőségében alakult meg március 8-án a Nyilaskeresztes Párt, a feloszlatott párt utódjaként. A bejelentéshez 5 fő, két országgyűlési képviselő és további három aktív és passzív szavazati joggal rendelkező egyén kellett. Első öt tagja: Hubay Kálmán, Haám Artúr, Csia Sándor, Fiala Ferenc és Mokcsay Dezső volt (Fiala 2010. 7.). Az MTI Bizalmas értesítéseiben először március 11-én említik az új pártot,[26] és március 15-én tették közzé programját (Földes–Hubai 2010. II. 193.).

Ez volt az a szélsőjobboldali párt, amely Szabolcs vármegyében is indult a választásokon. 1939-ben a különböző szélsőjobboldali formációk legtöbbje nem fedte le a teljes országot, ezért arra az egyezségre jutottak, hogy ahol esetleg mind a ketten (Nemzeti Front, Nyilaskeresztes Párt) tudnának, ott csak az erősebb állít jelöltet. Két listát a Nyilaskeresztes Párt más pártokkal közösen állított össze pártonkívüli listaként (Földes–Hubai 2010. 197.). Az egyezség felrúgására csak Budán, Budapest környékén, Dél-Pesten és Észak-Pesten került sor, ahol a Nemzeti Front és a Nyilaskeresztes Párt külön listát állított, mert személyi ellentétek álltak fenn.[27]

Felkészülés és kampány Szabolcsban

Szabolcs vármegyében csakúgy, mint sok más helyen, az utolsó pillanatig kétséges volt, hogy el tudnak-e indulni a nyilasok. Szabolcs különösen szegény vidék volt,[28] ezért a már említett kaució kifizetése még az átlagosnál is több gondot jelentett. A *Pesti Újságban* jelent meg egy érzelmileg erősen túlfűtött és nyilván túlzó – de az eredmények ismeretében a valóságtól nem teljesen elrugaszkodott – beszámoló arról, hogyan sikerült végül indulniuk a nyilasoknak Szabolcsban. *„A szabolcsi helyi lap még a hétfői számában is hirdette: nem indulnak a nyilasok! Ekkor azonban megindult a kibontakozás. Megmozdult Nyíregyháza társadalma és ontani kezdte azt, amiből a legkevesebb van – a pénzt. Gyűjtőívek köröztek szerte a városban tisztviselők, nyugdíjas katonatisztek, munkások és parasztok járták házról-házra a várost és a tanyákat a felhívással: Pénzt, hogy indulhassunk! … 24 órán belül együtt volt a szükséges kaució, 16 000 pengő. Végtelen lelkesedés fogadta a hírt, hogy együtt van a pénz, indulnak a nyilasok. Örvendező és meghatott emberek szorongatták egymás kezeit. A többi már könnyű volt, szegény taxisok ajánlották fel autójukat a választás tartamára teljesen ingyenesen a pártnak. A kormánypárt 40 filléres kilométer árat ígért nekik, ők jöttek a nyilasokhoz – ingyen. Néhány telefon a benzin- és olajkereskedőkhöz és már az üzemanyag is megvolt. Ismét csak ingyen. Délben már a biciklisták és gyalogosok százai vitték szét a vármegye minden*

[22] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 53. 1939. március 5. 2.

[23] Életének első szakaszáról és újságírói pályájának kezdetéről lásd: Godzsák 2015.

[24] MTI Bizalmas értesítések (1920–1939): 1939. április 11. 3.

[25] Csak zárt helyiségben volt árusítható, újságos standokon vagy rikkancsok által nem.

[26] MTI Bizalmas értesítések (1920–1939): 1939. március 11. 598.

[27] *Magyar Nemzet* 2: 109. 1939. május 13. 6.

[28] A terület korszakbeli viszonyairól lásd: Gaál 1997.

községébe a hiteles ajánlási íveket. A nyomdászok készítették a plakátokat, a papírkereskedő adta a nyersanyagot, az asztalosok egy órán belül berendezték bútorokkal a választási irodákat a legnagyobb lelkesedéssel és ismét ingyen."[29]

1. kép
Rátz Kálmán által kiadott plakát
(MNL SzSzBML IV. 411./b 7311/1939.)

Fig. 1
Bill issued by Kálmán Rátz
(MNL SzSzBML IV. 411./b 7311/1939.)

Az 1914. évi XVI. tc. 11. §-a és az 56.203/1922 B.M. rendelet alapján a Rátz Kálmán által kiadott *„Testvér vár a Nyilaskeresztes Párt"* című plakát terjesztésére országos engedélyt kapott a Nyilaskeresztes Párt március 18-án, így azt Szabolcsban is elkezdték terjeszteni (1. kép).[30]

Nyíregyházán és környékén a szociáldemokraták jelentései szerint teljes sikerük volt a lakosság körében 1939-ben. Nyilván ugyancsak túlzóan azt írják *„a szabolcsi falvak lakosságának 95 százaléka ‚Bátorság'-ot köszön"*. Ami nyilvánvalóan azért is kétes, mert ekkor már nem igazán volt bevett a Bátorság köszöntés (Lackó 1966. 129.).

A választásokra felkészülvén május 21-én a Belügyminisztériumtól érkezett egy távirat a Pest megyei főispánhoz, hogy másnaptól kezdve minden nap jelentést kell tennie a vármegye helyzetéről, különösen a nyilas agitáció állásáról és annak ellensúlyozására tett intézkedések hatásáról.[31] Ez feltételezhetően más vármegyékben, így Szabolcsban is megtörtént.

A kormánypárt igyekezett az ellenzéket igencsak hátrányos helyzetből indítani, mint arra már utaltam. Több, erre vonatkozó bizonyíték fennmaradt Szabolcs vármegyéből is. A nyírmadai választókerületben dr. Pünkösti Mihály jócskán kevesebb kampánybeszédet tarthatott, mint kormánypárti, illetve a Nemzeti Reformpárt színeiben induló ellenfele.[32] Vásárosnaményban még egy magánlakásba szervezett pártértekezletüket is betiltotta a karhatalom.[33] Azonban így is 27 nagygyűlést tartottak annak ellenére, hogy 8 községben (Tornyospálca, Tuzsér, Tiszabezdéd, Záhony, Zsurk, Mánd, Eperjeske, Tiszaszentmárton) megtagadta a gyűléstartás jogát tőlük a mándoki járás főszolgabírája (Pünkösti 2007. 157.). A nyírbaktai alispán szerint mind a nyilas gyűléseken, mind a kormánypárti gyűléseken jócskán voltak érdeklődők, a Nemzeti Reformpártra azonban kevesebben voltak kíváncsiak.[34]

[29] *Pesti Újság* 1: 115. 1939. május 21. 5.
[30] MNL SzSzBML IV. 411./b 7311/1939.
[31] MNL PML. IV. 401/c 1. doboz. 5/b.
[32] MNL SzSzBML IV.B. 429. 1282/1939.
[33] MNL SzSzBML IV.B. 766. III. 2891/1939.
[34] MNL SzSzBML IV.B. 429. 1282/1939.

Pünkösti Mihály felesége így emlékezett vissza a kampányidőszakra: *„Miska járta a megye kis- és nagyközségeit, beszédeket tartott, agitált. Szerették is, okosan, szépen beszélt. A nép bajait személyes szenvedésként élte át. Ezrével léptek a pártba a mérhetetlenül szegény emberek ott, ahonnan a század elején a legtöbben vándoroltak Amerikába. … A kortesi beszédek után mindig virágerdővel borított autón tért haza, fénylett a boldogságtól, a virágokat elém rakta, hogy én is örüljek."* (Pünkösti 2007. 156.)

Szabolcs és Ung vármegyében is előfordult – több más megyéhez hasonlóan –, hogy tömegével visszadobtak nyilas ajánlásokat. Ezeket azonban még határidőn belül pótolták újakkal, és így tudtak végül indulni. [35]

Rohodon dr. Nánássy Imre kormánypárti jelölt a némahéten[36] tartott gyűlést. Ezen a nyilasokat német zsoldban álló hazaárulónak nevezte. *„Jelöltjük szegény fiú, semmi befolyással nem bír, és semmit elintézni nem fog tudni."* Nyírmadán a főjegyző a némahét napjain magához hívatta a nyilas érzelmű, főleg iparos embereket, és arra igyekezett őket rábírni, hogy nyilasra ne szavazzanak, mert úgyis megtudja, és akkor semmiféle jogosítványt többé nem kaphatnak, sőt azt is elvesztik, amijük van (Pünkösti 2007. 157–159.).

A nyilasok részéről is volt példa a némahét megsértésére. Tasnádi József Szabolcs és Ung lajstromos jelöltje a nyírlugosi szavazóházban megjelent, és jelenlétével befolyásolta a szavazást. Innen csak ismételt felszólításra távozott.[37]

A kormánypárt és a szélsőjobboldal közös eszmei alapjai

A kormánypárt és a szélsőjobboldal ideológiája és retorikája között sok különbség volt, azonban a fokozatos és általános jobbratolódás eredményeként a kormánypárt „jobb széle" is fokozatosan megerősödött. Ez kiválóan megfigyelhető a szabolcsi kampányban, ahol annak ellenére, hogy országosan a kormánypárti kampánybeszédek általában a szélsőjobboldal bírálatát, alappal rendelkező vagy alap nélküli gyanúsítását, ostorozását tartalmazták, addig itt sokkal inkább a közös alapokat emelték ki a kormánypárti aspiránsok.

Jaross Andor, a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere a következőket mondta Nyíregyházán, mikor egy kampányrendezvényre meghívták: *„keresztény, nemzeti, szociális, jobboldali politika kell … a nemzeti szocialista politika ágazatai sok tekintetben egy síkon mozognak és megegyeznek a kormány felfogásával is, de a program megvalósításában nem tudnak egységesek lenni s egyéni érdekek kedvéért nem tudnak az egységes magyar gondolat mögött felsorakozni."*[38]

Korompay a kormánypárt nyíregyházi hivatalos jelöltje a következőt mondta egyik választási gyűlésén: *„Az én elgondolásom, amit eddig a társadalom gazdasági berendezésére vonatkozólag ismertettem a vasárnapi beszédemben, nagyon hasonlít a nemzeti szocializmus, mint nálunk mondani szokás, a nyilas elgondoláshoz. Ez természetes is, mert hiszen Hitler is azért tudott oly óriási méretű eredményeket elérni elgondolásának a valóra váltásával, mert elgondolása, különösen annak gazdasági része ugyancsak ezeknek az alapvető természeti törvényeknek az alapján áll. A különbség csak az s ezt ne felejtsék el a nyilas gondolkodású honfitársaim, hogy az én elgondolásom nemcsak hasonlít a nemzeti szocializmushoz, hanem annál sokkal több, mert az én elgondolásom nemcsak a gazdasági részét öleli fel a társadalmi berendezkedésnek, hanem annak minden egyes*

[35] MNL SzSzBML IV.B. 403. 16. doboz.

[36] A kampánycsend korabeli megfelelője. A választások előtti utolsó héten tilos volt bármiféle propagandatevékenység.

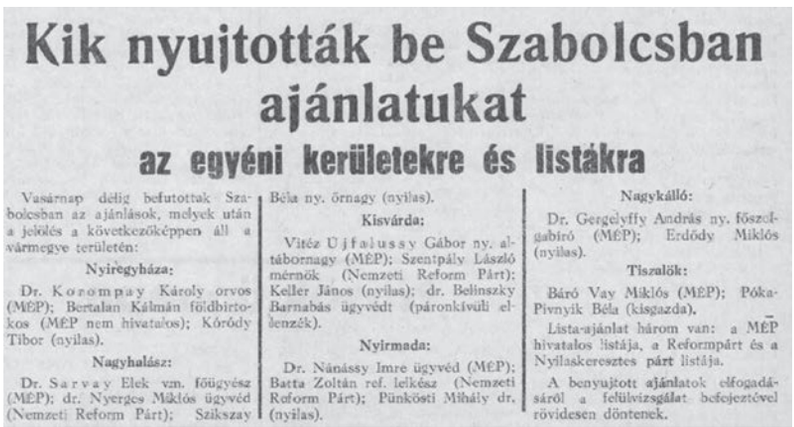
[37] MNL SzSzBML IV.B. 403. 15. doboz.

[38] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 113. 1939. május 20. 4.

részét a természeti törvényeknek a nyomán oldja meg."[39] Máskor pedig *„mégis csak az fog bekövetkezni, amit Mussolini s amit Hitler akarnak, mert azok nem a saját egyéni jólétükért, nem anyagi haszonért, hanem a népek javáért folytatják a harcot."*[40] Korompay korábban is megfogalmazott hasonló gondolatokat, még a helyhatósági választásokon: *„A nemzeti szocialisták külön listával indulnak, de célkitűzéseik a legfőbb pontokban megegyeznek a városi nagy pártéval. Igen szép fegyelmezettséggel és emelkedett bajtársi szellemben készülnek ők is a választásra. Ha meggondoljuk, hogy a kormány programjában a nemzeti és szociális célok nagyrészt felölelik a nemzeti szocialista ellenzék programját, akkor azt látjuk, hogy inkább csak a tempóban, az alkotmányos úthoz való ragaszkodás óvatosságában vannak különbségek. ... így bármelyik lista jut győzelemre, komoly embereket juttat a városi képviselőtestületbe, akiket maga a polgárság kíván."*[41]

Később is megmaradt ez a viszony, melyet a *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* egyik írása szemléltet. *„Visszatérek* (ti. Bertalan Kálmán) *tehát a képviselőházi büfébe, hol mindenki már a jóllakottság és megelégedettség érzésével áll és beszélget. Kóródy Tibor barátom fog el és érdeklődik nyiregyházi újságok iránt. Meg is jegyzi a szomszédos asztaltól Matolcsy Tamás képviselő, úgylátszik, nagy az egyetértés Szabolcsban. Egyszerre felelünk Kóródyval: természetes!"*[42]

A választások eredménye

Kik nyujtották be Szabolcsban ajánlatukat

az egyéni kerületekre és listákra

Vasárnap délig befutottak Szabolcsban az ajánlások, melyek után a jelölés a következőképpen áll a vármegye területén:

Nyíregyháza:

Dr. Korompay Károly orvos (MÉP); Bertalan Kálmán földbirtokos (MÉP nem hivatalos); Kóródy Tibor (nyilas).

Nagyhalász:

Dr. Sarvay Elek vm. főügyész (MÉP); dr. Nyerges Miklós ügyvéd (Nemzeti Reform Párt); Szikszay Béla ny. őrnagy (nyilas).

Kisvárda:

Vitéz Ujfalussy Gábor ny. alezredes (MÉP); Szentpály László mérnök (Nemzeti Reform Párt); Keller János (nyilas); dr. Belinszky Barnabás ügyvédt (pártonkívüli elenzék).

Nyírmada:

Dr. Nánássy Imre ügyvéd (MÉP); Batta Zoltán ref. lelkész (Nemzeti Reform Párt); Pünkösti Mihály dr. (nyilas).

Nagykálló:

Dr. Gergelyffy András ny. főszolgabíró (MÉP); Erdődy Miklós (nyilas).

Tiszalök:

Báró Vay Miklós (MÉP); Póka-Pivnyik Béla (kisgazda).

Lista-ajánlat három van: a MÉP hivatalos listája, a Reformpárt és a Nyilaskeresztes párt listája.

A benyujtott ajánlatok elfogadásáról a felülvizsgálat befejeztével rövidesen döntenek.

2. kép

Az 1939. május 29-ei választások jelöltjei Szabolcs vármegyében (*Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 115. 1939. május 23. 1.)

Fig. 2

Electoral candidates in May 29 1939 in Szabolcs County (*Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 115. 1939 May 23. 1.)

A választásokon a következő jelölteket indította a Nyilaskeresztes Párt (2. kép): a Nyíregyháza környéki egyéni kerületben Kóródy Tibort, a nagyhalászi kerületben Szikszay Bélát, a nyírmadai kerületben Pünkösti Mihályt, a nagykállói kerületben Erdődy Miklóst, a kisvárdai kerületben Keller Jánost. A tiszalöki kerületben Görömbey Ferenc[43] nem tudta a szükséges számú ajánlást begyűjteni.[44] Kisvárdán Keller László indult volna a NyKP színeiben, de az ajánlásait visszautasították (Hubai 2001. I. 126.).

Egyéniben Kisvárdán a Magyar Élet Pártja (MÉP), egy pártonkívüli jelölt és a Nemzeti Reformpárt (NRFP) jelöltje küzdött a mandátumért. Nagyhalászban a MÉP, az NyKP és az NRFP állított jelöltet, Nagykálló–Nyírbátor választókerületben a MÉP és az NyKP. Nyíregyházán a MÉP, az NyKP és egy pártonkívüli,

[39] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 113. 1939. május 20. 4.

[40] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 115. 1939. május 23. 3.

[41] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 24. 1939. január 29. 4.

[42] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 9: 50. 1941. március 1. 4.

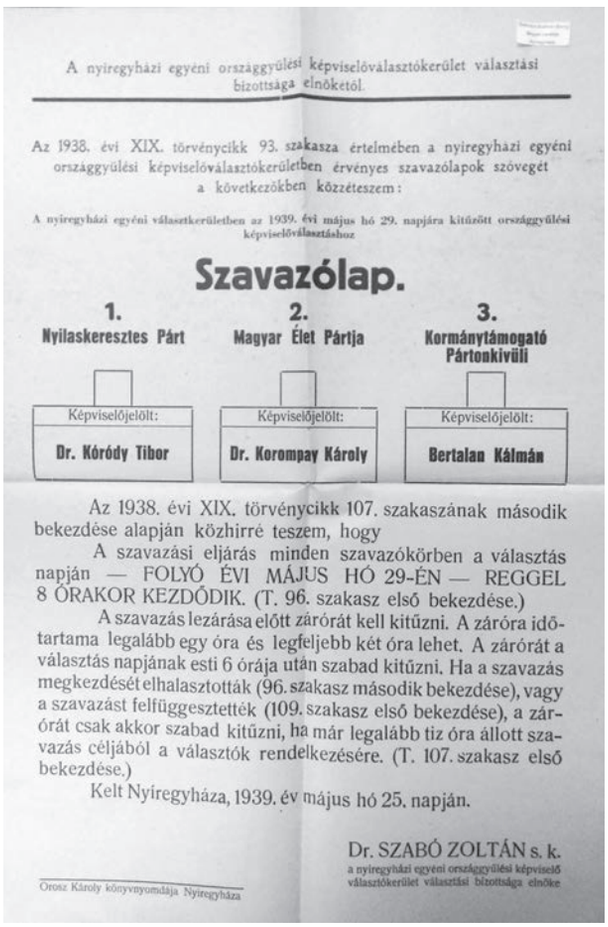
[43] Tiszaberceli kisgazda.

[44] MTI Bizalmas értesítések (1920–1939): 1939. május 23. 21. kiadás.

Nyírmadán a MÉP, az NyKP és az NRFP, Tiszalökön a MÉP és a Független Kisgazdapárt (FKGP) jelöltje versengett egymással. Láthatjuk, hogy mind a hat kerültben kizárólag a kormánypárt tudott jelöltet állítani. A Nyilaskeresztes Párt négy, a Nemzeti Reformpárt három, a Kisgazdapárt pedig egy kerületben szállt harcba a mandátumért. Két kerületben független jelölt is indult. Négy kerületben három, míg két kerületben két jelöltre voksolhattak.

A Nyilaskeresztes Párt egyéni jelöltjei Szabolcs és Ung vármegyében a következők voltak: Nagyhalász: Sarvay Elek, Nagykálló–Nyírbátor: Erdődy Lajos, Nyíregyháza: Kóródy Tibor (3. kép), Nyírmada: Pünkösti Mihály, Tiszalökön és Kisvárdán – mint említettem – egyéni jelöltjük nem volt (Hubai 2001. I. 125.).

A lajstromon szereplő nevek a következők voltak: Kóródy Tibor, Gál Csaba, Barczikay Tibor, Nyári Mihály, Kemecsey Károly (MÁV segédtiszt),[45] Lovas Kovács József, Tasnádi József, Lakatos István (4. kép).

A nyíregyházi egyéni országgyülési képviselóválasztókerület választási bizottsága elnökétól.

Az 1938. évi XIX. törvénycikk 93. szakasza értelmében a nyíregyházi egyéni országgyülési képviselóválasztókerületben érvényes szavazólapok szövegét a következőkben közzéteszem:

A nyíregyházi egyéni választókerületben az 1939. évi május hó 29. napjára kitűzött országgyülési képviselóválasztáshoz

Szavazólap.

1.	2.	3.
Nyilaskeresztes Párt	Magyar Élet Pártja	Kormánytámogató Pártonkivüli
Képviselőjelölt:	Képviselőjelölt:	Képviselőjelölt:
Dr. Kóródy Tibor	Dr. Korompay Károly	Bertalan Kálmán

Az 1938. évi XIX. törvénycikk 107. szakaszának második bekezdése alapján közhirré teszem, hogy

A szavazási eljárás minden szavazókörben a választás napján — FOLYÓ ÉVI MÁJUS HÓ 29-ÉN — REGGEL 8 ÓRAKOR KEZDŐDIK. (T. 96. szakasz első bekezdése.)

A szavazás lezárása előtt zárórát kell kitűzni. A záróra időtartama legalább egy óra és legfeljebb két óra lehet. A zárórát a választás napjának esti 6 órája után szabad kitűzni. Ha a szavazás megkezdését elhalasztották (96. szakasz második bekezdése), vagy a szavazást felfüggesztették (109. szakasz első bekezdése), a zárórát csak akkor szabad kitűzni, ha már legalább tiz óra állott szavazás céljából a választók rendelkezésére. (T. 107. szakasz első bekezdése.)

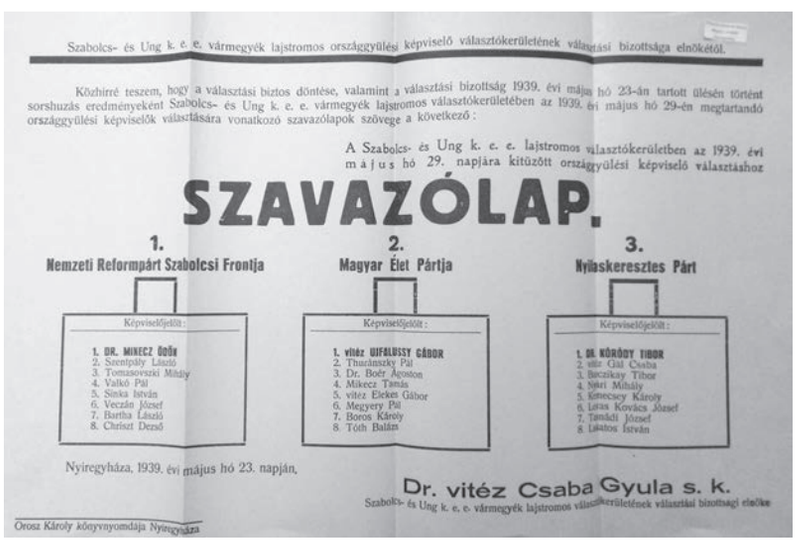
Kelt Nyíregyháza, 1939. év május hó 25. napján.

Dr. SZABÓ ZOLTÁN s. k.
a nyíregyházi egyéni országgyülési képviselő választókerület választási bizottsága elnöke

Orosz Károly könyvnyomdája Nyíregyháza

3. kép
Az 1939. május 29-ei nyíregyházi egyéni képviselőválasztás szavazólapja
(MNL SzSzBML IV. 411./b)

Fig. 3
Ballot paper of the individual representatives in Nyíregyháza, May 29, 1939
(MNL SzSzBML IV. 411./b)

Szabolcs- és Ung k. e. e. vármegyék lajstromos országgyülési képviselő választókerületének választási bizottsága elnökétől.

Közhirré teszem, hogy a választási biztos döntése, valamint a választási bizottság 1939. évi május hó 23-án tartott ülésén történt sorshuzás eredményeként Szabolcs- és Ung k. e. e. vármegyék lajstromos választókerületében az 1939. évi május hó 29-én megtartandó országgyülési képviselők választására vonatkozó szavazólapok szövege a következő:

A Szabolcs- és Ung k. e. e. lajstromos választókerületben az 1939. évi május hó 29. napjára kitűzött országgyülési képviselő választáshoz

SZAVAZÓLAP.

1.	2.	3.
Nemzeti Reformpárt Szabolcsi Frontja	Magyar Élet Pártja	Nyilaskeresztes Párt
Képviselőjelölt:	Képviselőjelölt:	Képviselőjelölt:
1. DR. MINECZ ÖDÖN 2. Szentpály László 3. Tomasovszki Mihály 4. Valkó Pál 5. Szoka István 6. Veczán József 7. Bartha László 8. Chrisz Dezső	1. vitéz GIFALUSSY GÁBOR 2. Thuránszky Pál 3. Dr. Bory Ágoston 4. Mikecz Tamás 5. vitéz Eleken Gábor 6. Megyery Pál 7. Boros Károly 8. Tóth Balázs	1. DR. KÓRÓDY TIBOR 2. vitéz Gál Csaba 3. Barczikay Tibor 4. Nyári Mihály 5. Kemecsey Károly 6. Lovas Kovács József 7. Tankó József 8. Lakatos István

Nyíregyháza, 1939. évi május hó 23. napján.

Dr. vitéz Csaba Gyula s. k.
Szabolcs- és Ung k. e. e. vármegyék lajstromos választókerületének választási bizottsági elnöke

Orosz Károly könyvnyomdája Nyíregyháza

4. kép
Az 1939. május 29-ei lajstromon történő országgyűlési képviselőválasztás szavazólapja Szabolcs- és Ung k. e. e. vármegyében
(MNL SzSzBML IV. 411./b)

Fig. 4
Ballot paper of national assembly elections by list in May 29, 1939 in Szabolcs and Ung Counties
(MNL SzSzBML IV. 411./b)

[45] *Nyírvidék* 53: 73. 1932. április 1. 5.

A vármegyében a listás szavazáson a 72484 választásra jogosult közül 63772 (87,98%) fő vett részt. A szavazatok közül 58332 (93,04%) volt érvényes. Három lista közül lehetett választani. A kormánypárt 25676 (43,28%) szavazatot, a Nemzeti Reformpárt 10097 (17,02%) szavazatot, az NyKP 23559 (39,71%) szavazatot kapott. Így listáról két nyilas és két kormánypárti került be a parlamentbe (Hubai 2001. II. 127.). Nyilas képviselő Kóródy Tibor és Gál Csaba lett (5. kép), pótképviselő pedig Barczikay Tibor, Nyári Mihály, Kemecsey Károly, Lovas Kovács József, Tasnády József, Lakatos István.

Ára 10 fillér (Trianon 19.) Nyíregyháza, 1939 június 1. VII. évfolyam 122 (1838.) szám Csütörtök

NYÍRVIDÉK SZABOLCSI HIRLAP

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Bethlen-utca 1. Postatakarékí csekkszám: 47.139. Telefon: 77. * POLITIKAI NAPILAP * Előfizetés: 1 hónapra 2.50, negyedévre 7.50 P. Köztisztviselőknek 20%-os engedmény.

A jobboldali eszme győzelme

A pünkösdi választások alkalmával hitet tett az ország a nemzeti és keresztény kormányzati politika mellett. Így ítélt a józan felfogású magyar nép a félelte lesujtó azokra,

Ma este hirdetik ki a lajstromos szavazás szabolcsi eredményét

A számítások eredményeként két MÉP és két nyilas jelölt kerül be a listán szereplők közül

5. kép
Az 1939. május 29-ei lajstromos országgyűlési képviselőválasztás eredménye Szabolcs- és Ung k. e. e. vármegyében (*Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 122. 1939. június 1. 1.)

Fig. 5
Results of national assembly elections by list in May 29, 1939 in Szabolcs and Ung Counties (*Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 122. June 1, 1939. 1.)

Érdemes megnézni – az egyéniben kapott szavazatokkal való összevetés végett –, mennyi szavazatot kaptak listán a pártok. Kisvárdán a jogosultak 80,9%-a vett részt és a leadott voksok 7,14%-a volt érvénytelen. A MÉP 4211 (55,06%) voksot, az NRFP 1010 (13,21%) voksot, az NyKP 2427 (31,73%) voksot kapott. Nagyhalász választókerületben a jogosultak 91,33%-a voksolt, a szavazatok 6,32%-a volt érvénytelen. A MÉP 4832 (42,94%) szavazatot, az NRFP 1981 (17,6%) szavazatot, az NyKP 4441 (39,46%) szavazatot kapott. Nagykálló–Nyírbátor kerületben a jogosultak 91,56%-a szavazott, 8,48%-a lett érvénytelen a voksoknak. A MÉP 5403 (43,84%), az NRFP 2141 (17,37%), az NyKP 4781 (38,79%) szavazatot kapott. Nyíregyháza kerületben a jogosultak 84,16%-a vett részt a szavazáson, a leadott szavazatok 7,89%-a volt érvénytelen. A MÉP 3008 (29,46%) szavazatot, az NRFP 2295 (22,48%), az NyKP 4908 (48,07%) voksot gyűjtött. Nyírmadán a választásra jogosultak 87,47%-a vett részt, a leadott szavaztok 4,4%-a volt érvénytelen. A MÉP 4346 (44,6%), az NRFP 1379 (14,15%), az NyKP 4019 (41,25%) voksot kapott. Tiszalök kerületben a választásra jogosultak 91,27%-a vett részt, a leadott szavazatok 7,15%-a volt érvénytelen. A MÉP 3876 (47,56%), az NRFP 1291 (15,84%), az NyKP 2983 (36,6%) szavazatot kapott (Hubai 2001. II. 130.). Látszik, hogy a tiszalöki és kisvárdai jelölt indulásának gátja nem a támogatás hiánya volt.

Most nézzük meg az egyéni jelöltek eredményeit! Nagyhalászban a MÉP jelöltje 4756 (44,34%) szavazatot, a nyilas Szikszay Béla 4155 (38,36%), az NRFP jelöltje 1856 (17,3%) szavazatot gyűjtött be. Nagykálló–Nyírbátor kerületben a MÉP jelöltje 6474 (53,85%), a nyilas Erdődy Lajos 5548 (46,16%) voksot kapott. Nyíregyházán első lett Kóródy Tibor, azonban mivel nem érte el a 40%-ot, pótválasztást kellett tartani az első két helyezett között. Itt a hivatalosan kormánypárti Korompay Károly 2589 (32,3%), a kormánypárti programmal fellépő, de fajvédőnek is nevezhető pártonkívüli (ma úgy mondanánk független) Bertalan Kálmán 2624 (32,73%), Kóródy pedig 2803 (34,97%) szavazatot kapott. Nyírmadán a kormánypárti jelölt 4042 (44,05%) szavazatot, Pünkösti Mihály nyilas jelölt 3954 (43,09%) szavazatot kapott, az NRFP jelöltje 1180 (12,86%) szavazattal

a harmadik lett. Itt igen éles küzdelem volt: csupán 88 szavazat a különbség Pünkösti és MÉP-es ellenfele között (Hubai 2001. II. 134.).

A négy körzetből – amelyben indult nyilas jelölt – háromban három jelölt (két esetben MÉP, NyKP, NRFP, egy esetben MÉP, NyKP és pártonkívüli jelölt), egy körzetben csupán két jelölt (MÉP, NyKP) volt. Tiszalökön az FKGP, Kisvárdán az NRFP és egy pártonkívüli szállt harcba a mandátumért a kormány ellen. Mindkét esetben a kormánypárt győzelmét hozták a választások.

Meg kell említenem, hogy a kisvárdai kerületben volt a legkisebb arányú a részvétel, és ebből az alacsonyabb számból itt volt arányosan a legtöbb érvénytelen szavazat, ami egyfajta választói akaratnyilvánítás is lehet, miután a nyilaskeresztesek nem tudtak elindulni.

A kapott szavazatok nagyjából egyenletes szóródást mutatnak, azonban voltak példák szélsőséges eredményekre. A kétezer fő feletti települések közül a Nyilaskeresztes Párt a legjobb eredményét a Nagykálló–Nyírbátori kerülethez tartozó Kállósemjénben érte el mind egyéni, mind listás voksok tekintetében. Itt listán 69,83%-ot, egyéniben 74,67%-ot kaptak (Hubai 2001. III. 247.). A legrosszabb egyéni eredményük a Nagyhalászi választókerülethez tartozó Demecseren született 19,25% (Hubai 2001. III. 119.), a leggyengébb listás eredményük a kisvárdai Pátroha községben volt, ahol csupán 5,66%-ot kaptak (Hubai 2001. III. 399.).

A nyilasok listás és egyéni eredményei között egyedül Nagykálló–Nyírbátor kerületben volt jelentékeny különbség, ami abból adódik, hogy egyéniben csupán két jelölt, míg listán három szállt versenybe a mandátumért. Az NRFP jelöltje hasonló arányban hódította el a nyilasok és a kormánypárt szavazóit, de a kormánypártét valamivel nagyobb arányban.

Petíciók és pótválasztás

A Nyilaskeresztes Párt „megpetícionálta" a nyíregyházi választás eredményét,[46] valamint négy szabolcsi mandátumot: dr. Nánássy Imre, dr. Sarvay Elek és dr. Gergelyffy Andor megválasztása kapcsán éltek panasszal a különböző körök. Az országgyűlés képviselőházának elnöke által kifogásolt mandátumok között ott volt Kóródy Tiboré.[47]

Gebri István 536 személlyel együtt petíciót nyújtott be a választások után az alábbi indoklással: *„A szavazatok összeszámlálásánál 300 szavazólapot érvénytelenítettek"*, jobbára olyan, Pünköstire adott voksokat, amelyeknél a kockába nem álló, hanem dőlt kereszt szerepelt, vagy a kereszt vonala kiesett a kockából, vagy halovány, vékony volt, vagy a név mellé volt téve. Nánássynak ellenben – állításuk szerint – elfogadták ezeket, sőt még egyéb érvénytelen szavazatokat is. Továbbá *„Őr községben 31 olyan zsidó szavazó lett este a záróra után, a hatósági közegek útján az urna elé állítva, akiknek nemcsak hogy igazolásuk nem volt meg, hanem a választók névjegyzékébe sem voltak felvéve."* A petíció felsorolta mindegyikőjük nevét. Tanúként megnevezték a községi bírót, egy ügyvédjelöltet, két gazdálkodót és egy kereskedőt. Nyírmadán a községi kisbíró 75 zsidót állított elő. Közülük ismét felsorolták azt a huszonegyet, akik nem szerepeltek a választói jegyzékben. Nyírjákón 15 ilyet találtak. A petíció szerint a körzetben névjegyzékbe vett zsidók 75%-a nem igazolta jogosultságát. A petíció egyéb elemeket is tartalmazott: Őr községben a szavazófülke nyitott volt, a szavazóhelyiségek jó részében hosszabb-rövidebb ideig „táborozott" a főszolgabíró, a főjegyző, a községi bíró, a lelkész, a kormánypárt helyi elnöke, Nánássy ügyvéd fia stb. Néhány helyen a jegyző, a bíró bekísérte a szavazófülkébe azokat, akik a szavazás módja felől érdeklődtek (Pünkösti 2007. 157–159.).

---

[46] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 153. 1939. július 9. 7.

[47] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 148. 1939. július 4. 2.

1939. június 5-én és 6-án került sor a pótválasztásokra az ország hét választókerületében. A Nyilaskeresztes Párt 5 jelöltje közül kettő jutott mandátumhoz, valamint két pártonkívüli fajvédő (Hubai 2001. I. 67.). Mohácson (Keck Antal) és Jászapátiban (Orosz Mihály) győzött az NyKP, Kunszentmiklóson és Nyíregyházán pedig a pártonkívüli fajvédő jelölt (Hubai 2001. II. 135.). Hozzá kell tennem, hogy a kormány teljes mellszélességgel magáénak vallotta a Nyíregyházán első helyet behúzó Bertalan Kálmánt.

Június 6-án tartottak Nyíregyházán pótválasztást, mivel nem szerzett relatív többséget egyik párt sem az egyéni mandátumért folytatott küzdelemben. Mivel Kóródy bekerült listáról, ezért az előzetes tervek szerint ha nyer, lemond listás mandátumáról és az egyénit tartja meg. Helyét Barczikay Tibor vette volna át, aki a listán utána következett. Ezáltal tulajdonképpen a választás tétje Barczikay bekerülése volt.[48] Június 5-én délután 6 órától az eredmény kihirdetéséig szesztilalmat rendelt el dr. Szabó Zoltán, a választási bizottság elnöke. A pótválasztáson a szavazásra jogosultak 85,77%-a vett rész. A leadott szavaztok 97,32%-a volt érvényes. Kóródy 3977 (48,74%) szavazatot, ellenfele 4183 (51,26%) szavazatot kapott (Hubai 2001. II. 135.).

1940. október 6-án tartottak egy időközi választást Nyírmadán az elhunyt képviselő helyére, melyen Boér Ágoston kormánypárti jelölt egyhangú győzelmet aratott, mivel nem indult ellene senki (Hubai 2001. II. 137.), ugyanis Pünkösti Mihálynak nem volt kellő ajánlása (Kovács 2009. 93.).

A választások után

A választások után dr. Kóródy Tibor immáron képviselőként így fogalmazta meg politikai célkitűzéseit: *„Magyarország főméltóságú kormányzója iránt való feltétlen állampolgári ragaszkodás jegyében az ősi alkotmányosság intézményeinek tiszteletben tartásával és azoknak korszerű továbbfejlesztésével az országnak nemzetiszocialista szellemben való átépítése: az ősi magyar katonai szellemnek az állampolgárokban való felerősítése és ezen keresztül a csorbítatlan nagy magyar gondolat ápolása az ország dolgozó népének arányos jövedelem és vagyon megoszlás útján való gazdasági megerősítése.”*[49]

A pártban megindult bomlási folyamat érintette a megyei vezetőket. November végén Kóródy vezetésével kilenc képviselő írásban követelte Hubay Kálmán lemondását a párt éléről, melyet a parlamenti frakció leszavazott. Ekkor többen – köztük Kóródy – kilépett a pártból. Ebben az ideológiának kevés szerepe volt. Bevallotta, hogy nyilas képviselőként ügyvédi irodája és klientúrája szegényes volt, kilépése után viszont fellendült az irodája, és meggazdagodott (Lackó 1966. 210–211.). Ezután is szélsőjobboldali képviselő maradt, csak átment az újonnan alakult, Imrédy Béla volt miniszterelnök által vezetett csoporthoz.[50]

Ezt követően megromlott a viszony Gál Csaba ás Kóródy Tibor között. Gál Csaba 1640 pengő és járulékai iránt indított keresetet Kóródy Tibor ellen 1942-ben. A vád szerint Kóródy 1000 pengő kölcsönt vett föl az induláshoz Gál kezességével, amelyet azonban nem fizetett vissza. Ezért 640 pengőt hajtottak be Gál Csabán, a hiányzó összeget pedig a másik kezesen, Barczikay Tiboron. Ezen felül a lajstromos kerületben előírt kaucióként 8000 pengőt helyeztek el a képviselőjelöltek, amelyből 2000 pengő elveszett, mert az egyik jelölt nem kapott elég szavazatot. Az előzetes egyezség

[48] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 126. 1939. június 6. 3.

[49] MNL SzSzBML V.B. 77. 1171/1939

[50] *Népszava* 69: 211. 1941. szeptember 18. 4.

szerint Kóródy, Gál és Barczikay egyenlően fizetik meg az elvesző kauciót, azonban Kóródy nem tett eleget az egyezségnek.[51]

Szatmár

Úgy gondolom, néhány mondat erejéig Szatmár vármegyére is ki kell térnünk, bár a szélsőjobboldal szempontjából lényegesen eseménytelenebb volt az ottani választás.

A pápai rendőrkapitányság szerint a nyilas pártközpont illegális adománygyűjtő akcióba kezdett az országban, hogy a szervezéshez szükséges 15 gépjárművet beszerezzék. A szatmári adatok szerint 7 szolgabíró jelezte, hogy az ő területükön ilyen nem történt.[52]

A Nyilaskeresztes Párt Szatmár megyei vezetősége küldöttségileg jelent meg Péchy Szabolcs főispánnál és közölte vele, hogy a párt Szatmár vármegyében nem állít jelöltet. A küldöttség vezetője egyúttal bejelentette, hogy a Független Kisgazdapárt jelöltjeivel szemben teljes erejével támogatja a Magyar Élet Pártjának jelöltjeit.[53]

Jelentősebb helyi szélsőjobboldali személyek életrajza

Barczikai Barczikay Tibor (1900–1969) gyógyszerész, katonatiszt

1900. április 1-jén született Komáromban Barczikay Kálmán és Bodó Anna negyedik gyermekeként. Öt testvére volt. Nemességét és előnevét a magyar királyi belügyminiszter BM 35.050/1928. számon igazolta.[54] A nyíregyházi Evangélikus főgimnázium tanulója volt 1911-től, ahol tandíjmentességet élvezett.[55] 1917-ben hadbavonult több diáktársával együtt.[56] Ekkor – vélhetőleg harctéri tevékenysége miatt – magántanuló lett.[57]

1919-ben tagja volt a Tudományegyetemi Csendőrtiszti Zászlóaljnak (TCsZ 1942. 39.). Az 1921. évi 50. sz. Rendeleti Közlönnyel (Személyes ügyek) 1921-ben gyógyszerügyi segédtisztviselőként nyugállományba helyezték, 1924. november l-jével pedig saját kérelmére a honvédség kötelékéből emléklappal elbocsátották.[58]

1924-ben eljegyezte,[59] majd 1926-ban feleségül vette Füzesséry Mártát,[60] akitől három gyermeke: Tamás Péter (1930), Klára Mária (1932) és Márta Erzsébet (1940) született.[61]

A Nyírbátorban lévő Nyírvidék-Szabolcsi Hírlapi Agrár Takarékpénztár Rt. igazgatósági tagja volt 1938-tól,[62] valamint tagja a Magyar Heraldikai és Genealógiai társaságnak.[63] 1939

---

51 *Magyarország* 49: 17. 1942. január 22. 6.

52 MNL SzSzBML: IV. 411/b 22243/1939.

53 MOT XXI: 108. 1939. május 12. 3.

54 Magyar Családtörténeti adattár (http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=71270).

55 *A Nyíregyházi Államilag Segélyezett Ágostai Hitvallású Evangelikus Főgimnázium negyvennyolcadik értesítője* 1911–1912. 61.

56 *A Nyíregyházi Államilag Segélyezett Ágostai Hitvallású Evangelikus Főgimnázium ötvennegyedik értesítője* 1917–1918. 6.

57 *A Nyíregyházi Államilag Segélyezett Ágostai Hitvallású Evangelikus Főgimnázium ötvennegyedik értesítője* 1917–1918. 48.

58 *Honvédségi Közlöny* 51: 30. 1924/30. 296.

59 *Nyírvidék* 45: 70. 1924. március 23. 5.

60 *Nyírvidék* 47: 205. 1926. szeptember 11. 5.

61 https://www.geni.com/people/Tibor-Barczikay/6000000010060716618.

62 *Központi Értesítő* 1938/22 396. vö. *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz* 1941–1942/1–2. 539.

63 *Turul* 46. 1932. 95.

januárjában a nyíregyházi képviselőtestület tagja lett.[64] Ekkor a nemzetiszocialisták Egyesült Polgári Ellenzék néven állítottak városi listát (Takács 2005. 116.).

1941 tavaszán a katonaállományon kívüli állományú csoportból a katonaállományba tették át, műszaki csapathoz (vegyi harc).[65] Horthy Miklós, Magyarország Kormányzója Gödöllőn 1941. október 1-jén Nemzetvédelmi Kereszttel tüntette ki.[66] 1942-ben tartalékos főhadnaggyá léptették elő.[67]

1942-ben *„lázító tartalmú röpiratok szerkesztése, sokszorosítása és terjesztése útján elkövetett, az 1930. évi ül. tc. 59. §-a 4. pontjába ütköző hűtlenség bűntette”* vádponttal 8 év börtönre, 10 évi hivatalvesztésre, politikai jogainak és gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére és lefokozásra ítélte a bíróság,[68] ekkor a Nyilaskeresztes Párt *„elnöki osztályának helyettes vezetője”* volt,[69] és már Budapesten élt.[70] Szálasi hatalomra kerülésével Kőszegen kinevezték a kormány személyi ügyeit kezelő kormánybiztossá, amely beosztásban Gál Csabát váltotta.[71]

A háború után nyugatra menekült. A pontos körülményekről nem tudunk. Buenos Airesben halt meg 1969-ben.[72]

Gál Csaba (1892–1946) műszaki tanácsos (6. kép)

1892. október 14-én született Budapesten.[73] Református, nőtlen. Régi székely családból származott. A József Műegyetem gépészeti szakosztályán szerzett gépészmérnöki oklevelet. 1913-ban bevonult a volt 85. közös gyalogezredhez és 1918-ig teljesített katonai szolgálatot. Háborús katonai kitüntetései a kis és a nagy ezüst, valamint a bronz vitézségi érem, háromszori sebesülés után a sebesülési érem (Országgyűlési almanach 1940. 177.). 1924-ben avatták vitézzé.

1920-ban a cseh megszállók ellen Sátoraljaújhelyen felkelést szervezett. Ennek leverése után cseh fogságba került, ahol halálra ítélték, de sikeresen megszökött (Karsai 2016. 461.).

A világháború végén főhadnagyként szerelt le. Műegyetemi tanulmányainak elvégzése után 1926-ban került a BSzKRT-hez,[74] ahol három esztendeig lakatosként dolgozott, majd átminősítették a mérnöki karba. Később műszaki tanácsos lett. 1930-ban a Kormányzó a polgári Signum

6. kép
Gál Csaba (1892–1946) műszaki tanácsos

Fig. 6
Technical councillor Csaba Gál (1892–1946)

64 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 25. 1939. január 31. 3. vö. Takács 2001. 112.
65 *Honvédségi Közlöny – Személyes Ügyek* 53: 10. 1941. 119.
66 *Budapesti Közlöny* 75: 226. 1941. október 5. 3.
67 *Honvédségi Közlöny – Személyes Ügyek* 54: 14. 1942. 392.
68 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 10: 158. 1942. július 15. 10.
69 MTI Napi Hírek 1942. február 14. 26.
70 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 10: 38. 1942. február 17. 2.
71 Emigrációs hungarista levelek magát megnevezni nem kívánó személy magángyűjteményéből.
72 https://www.geni.com/people/Tibor-Barczikay/6000000010060716618.
73 Más forrás szerint Bán vagy Pánd községben született.
74 Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság, a BKV elődje.

Laudisszal tüntette ki (Országgyűlési almanach 1940. 177.). 1932-ben *„a Vitézi Rend érdekében kifejtett és egyéb hazafias munkásságukért”* kormányzói elismerésben részesült.[75] A Vitézi Rend nyilas jelöltsége miatt törölte sorai közül a választások előtt.[76]

1938-ban csatlakozott Szálasihoz és Budapest XII. kerületének vezetője lett.[77] Később a budapesti főkerület, valamint a *„Nemzetség”* nevű szervezet vezetőjeként közel 100000 tisztviselőről készített részletes nyilvántartást (Karsai 2016. 461.). Listáról országgyűlési képviselő lett 1939-ben Szabolcs vármegyében (lásd előbb!).

Több bírósági, illetőleg mentelmi ügye volt. A teljesség igénye nélkül: volt büntetve párbaj vétségéért,[78] eljárás indult ellene sajtóvétség címen, röpiratterjesztés miatt két ízben (mindkétszer 500 pengő bírság megfizetésére kötelezték).[79] Volt, hogy *„engedély nélküli gyűléstartás kihágásával”* gyanúsítva kérték mentelmi jogának felfüggesztését (Képviselőházi irományok 1939. II. kötet 105. szám 1940. 104.). Előfordult, hogy a vád szerint *„Csillebércen zártrendű katonai gyakorlatokat tartott”* (Képviselőházi irományok 1939. V. kötet 384. szám 1941. 200.).

1940-ben „*államfelforgatás vétsége és személyes szabadság megsértésének vétsége”* címén emelt vádat az ügyészség ellene az *„eszmevédők pere”* néven elhíresült esetben.[80] A per apropója az volt, hogy az ún. eszmevédők állítólag saját társaikat összeverték, esetenként megkínozták, inzultálták, mikor azok „hitehagyókká” lettek.[81] Gál Csabát felmentették a perben, de voltak olyan „testvérei” akiket elítéltek.[82]

Ugyanebben az évben formaruha jogtalan viselése miatt 200 pengő pénzbüntetésre, behajthatatlanság esetén pedig 10 napi elzárásra ítélték.[83]

Dorosy Dezső táblabíró becsületsértésért perelte be 1941-ben, amiért egyébként már korábban is volt büntetve.[84] Mentelmi bizottság előtt állt az országgyűlésbeli viselkedése miatt is. Szóba került hivatali titok megsértésének vétsége (Képviselőházi irományok 1939. VII. kötet 562. szám 1942. 262.) és még légoltalmi kihágás is (Képviselőházi irományok 1939. VII. kötet 576. szám 1942. 281.). Láthatjuk, hogy rendkívül színes vádlistával bővelkedhetett már képviselőségének első éveiben.

A parlamentben a Közgazdasági és közlekedésügyi bizottság tagja volt (Országgyűlési almanach 1940. 111.). Az országgyűlésben interpellált Esztergom megye közállapotaival,[85] a belügyminiszter vitézi címével és személyével kapcsolatban,[86] egy németellenes háborús kiadvány kapcsán.[87] Felszólalt az Erdélyi Induló néven elhíresült induló kapcsán kiemelve annak zsidó eredetét

---

75 *Budapesti Közlöny* 66: 65. 1932. március 20. 1.

76 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 118. 1939. május 26. 1.

77 Emigrációs hungarista levelek magát megnevezni nem kívánó személy magángyűjteményéből.

78 MOT XXIII: 282. 1941. október 21. 3.

79 MOT XXIII: 44. 1941. február 15. 2., MOT XXIV: 176. 1942. július 4. 1.

80 *Népszava* 68: 66. 1940. március 22. 9.

81 Az esetről bővebben: *Népszava* 68: 70. 1940. március 29. 7., MOT XXII: 98. 1940. április 11., MOT XXII: 99. április 12.

82 *Népszava* 69: 66. 1941. március 21. 4.

83 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 8: 8. 1940. január 11. 5., a jogszabály kapcsán lásd. *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 141. 1939. június 24. 1.: *„Az egyik déli fővárosi lap értesülése szerint még a nyár folyamán a Ház elé terjeszti és letárgyaltatja a kormány az új házszabályokat. Az új házszabályok szerint a parlament épületében a parlamenti őrség tagjain kívül senki sem viselhet egyenruhát, vagy olyan ruhát, amelynek formaruha jellege van.”*

84 MOT XXIII: 258. 1941. szeptember 27. 2., MOT XXIII: 282. 1941. október 21. 3.

85 *Képviselőházi napló* 1939. V. kötet 322–323.

86 *Képviselőházi napló* 1939. III. kötet 90–93., *Képviselőházi napló* 1939. VII. kötet 60–61.

87 *Képviselőházi napló* 1939. VI. kötet 132–133.

(dallam, ütemnem, ritmus, tempó, hangnem és szimmetria-szerkezetet tekintve)[88] a Jud Süss c. film vetítése kapcsán,[89] továbbá *„Kölcsey István országgyűlési képviselőnek különös szaktanácsai ügyében”*[90] és *„az orosz fronton szolgálatot teljesítő katonák családjának kilakoltatása ügyében”*.[91]

Egy időben a párt rendvédelmi gárdáját, a későbbi pártszolgálatot irányította (Forgó 2008. 142.). 1944. október 16-án, a hungarista hatalomátvétel után Gál Csaba és előre kijelölt káderei autókkal mentek a minisztériumokba, ahol feleskették Szálasira a tisztviselőket és beiktatták a pártmegbízottakat (Szekeres 1977. 69.).

1944. november 1-jén kinevezték a személyügyek országos kormánybiztosává.[92] Feladatát a következőképp írták le: *„a közalkalmazásoknak és közmegbízatásoknak, valamint bármely magánalkalmazásnak az ország egész területén való felülvizsgálata, személyellenőrzése, s a szükséges személyi változások végrehajtása”* (Gerelyes et al. 1980. 589–590.). 1945-re a nemzetvezető személyi irodájának vezetője lett,[93] illetőleg egy helyütt a Nemzetpolitikai Iroda vezetőjeként említik kormánybiztosi leváltása után.[94]

Halálra ítélték. A kötél általi halálos ítéletet 1946. június 25-én reggel 8 órakor hajtották végre.[95]

Dr. Kóródy Tibor (1904–1974) ügyvéd, újságíró (7. kép)

1904. február 10-én született Budapesten. Középiskoláit a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnáziumban végezte. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogtudományi doktorátust. Hat esztendeig Párizsban élt, elvégezte a párizsi diplomáciai akadémiát (École des Études Sociales et de la Diplomatie) (Országgyűlési almanach 1940. 229.).

1934-ben csatlakozott a Festetics-féle nemzetiszocialista párthoz, más forrás szerint viszont már 1932-től Meskó Zoltán pártjának ideológiai vezetője volt (Molnár 2013. 109.). 1935-ben már Festetics főkerület vezetője volt, és attól kezdve kizárólag ideológiai, továbbá közgazdasági és társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozott. A nemzetiszocialista mozgalom társadalomtudományi és közgazdasági programját állította össze. Részt vett 1938-tól Szálasi pártjának működésében (Országgyűlési almanach 1940. 229.), amelynek színeiben országgyűlési képviselő lett, majd 1941 szeptemberében lépett át Imrédy Béla új pártjába (Magyar Megújulás Pártja).[96] 1939-ben megszökött az internálás elől (Karsai 2016. 479.).

7. kép
Dr. Kóródy Tibor (1904–1974) ügyvéd, újságíró

Fig. 7
Attorney and journalist Dr Tibor Kóródy (1904–1974)

[88] *Képviselőházi napló* 1939. IX. kötet 189–190.
[89] *Képviselőházi napló* 1939. IX. kötet 594–595.
[90] *Képviselőházi napló* 1939. IX. kötet 595–596.
[91] *Képviselőházi napló* 1939. XII. kötet 93–94.
[92] *Belügyi Közlöny* 49: 47. 1944. november 12. 1656.
[93] *Pápai Újság* 2: 15. 1945. február 20. 3.
[94] Emigrációs hungarista levelek magát megnevezni nem kívánó személy magángyűjteményéből.
[95] *Népszava* 74: 141. 1946. június 26. 2.
[96] *Népszava* 69: 211. 1941. szeptember 18. 4.

Az Újságírók Szanatóriumi Egyesületének és a Hírlapírók Országos Nyugdíjintézetének elnökségi tagja,[97] a Dunai Liga Társaságának főtitkára volt.[98] Tag továbbá a sajtókamara újságírói főosztályának negyedik szakosztályában,[99] majd az elsőben.[100] Emellett az Astoria Automobilgyár és Kereskedelmi Rt. igazgatósági tagja.[101]

Munkatársa volt az *Összetartás* című hetilapnak és a *Magyarság* c. lapnak, amelyeken kívül más szélsőjobboldali lapokban is publikált (Országgyűlési almanach 1940. 229.).

Képviselővé választása után a Közigazgatási, naplóbíráló és pénzügyi bizottság tagja lett az országgyűlésben (Országgyűlési almanach 1940. 111–112.).

A parlamentben felszólalt a többi között a cenzúrabizottságok és a lengyel-német háború ügyében,[102] a nyíregyházi dohánybeváltó hivatali munkásnők napibérének felemelése érdekében,[103] a magas rangú politikusok és tisztviselők összeférhetetlensége tárgyában[104] és a kislakásépítés adómentessé tétele mellett.[105] Rágalmazással (Képviselőházi irományok 1939. VI. kötet 502. szám 1941. 371–372.) és sajtórendőri vétséggel mentelmi bizottság elé idézték (Képviselőházi irományok 1939. VII. kötet 555. szám 1940. 254.).

1943-ban – a *Népszava* szerint *„a kedvező konjunktúra megszűntével”* – szembefordult addigi elveivel.[106] 1944. szeptember 21-én a parlamentben a Sztójay-kormány zsidórendeleteinek eltörlését követelte. Nagybaczoni Nagy Vilmossal, Zsedényi Bélával és másokkal baloldali szervezkedésbe kezdett a kiugrás érdekében (Molnár 2013. 109.). Letartóztatták és népbíróság elé idézték.[107] Argentínába disszidált, ahol folytatta újságírói tevékenységét: 1967-ben írt a *Délamerikai Magyar Újság*ban (Kovács 1992. 320.).

1970-ben részt vett a debreceni nyári egyetem anyanyelvi konferenciáján (Kolczonay–Pomogáts 1996. 44.), és tagja volt a Magyar Nyelv Barátai Köre előkészítő bizottságának (Kolczonay–Pomogáts 1996. 46.).

Uzoni Pünkösti Mihály (1906. június 7. – 1992. június 20.) ügyvéd (8. kép)

Zajzonban, Erdélyben született (Nagy 2000. 807.), édesapja Pünkösti János molnársegéd, édesanyja Rab Ilona (Pünkösti 2007. 5.). Első feleségét, Vadász Irént (szül. 1911) 1934-ben vette el (Pünkösti 2007. 117.),

8. kép

Uzoni Pünkösti Mihály (1906. június 7. – 1992. június 20.) ügyvéd

Fig. 8

Attorney Mihály uzoni Pünkösti (June 7, 1906 – June 20, 1992)

97 *Pesti Hirlap* 62: 34. 1940. február 13. 6.
98 *Pesti Napló* 84: 82. 1933. április 11. 10.
99 *Budapesti Közlöny* 198. 1939. szeptember 1. 6.
100 *Budapesti Közlöny* 219. 1939. szeptember 27. 6.
101 *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz* 1934–1935/3–4. 33–34., *Központi Értesítő* 1934. 638.
102 *Képviselőházi napló* 1939. II. kötet 630.
103 *Képviselőházi napló* 1939. V. kötet 291.
104 *Képviselőházi napló* 1939. IX. 326.
105 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 144. 1939. június 28. 1.
106 *Népszava* 73: 30. (49) 1945. március 24. 2.
107 *Népszava* 73: 30. (49) 1945. március 24. 2.

a másodikat, a nyilas gyárigazgató Jókuthy Gyula leányát, Jókuthy Klárát (szül. 1922) pedig 1943-ban (Pünkösti 2007. 56., 208.). Első feleségétől Árpád fia (1936), második feleségétől Rózsa nevű kislánya született. Utóbbi menekülés közben életét vesztette (Pünkösti 2007. 208.). 1954-ben Anikó és Piroska nevű ikerlányaik születtek (Pünkösti 2007. 6.).

1926-ban kapta meg behívóját a román hadseregbe, ekkor szökött át Magyarországra, hogy ott legyen önkéntes (Pünkösti 2007. 69.), majd fél évig orvostanhallgató volt Debrecenben (Pünkösti 2007. 71.).

Fiatalkorában Erdélyben és Magyarországon aktívan focizott több klubnál (Pünkösti 2007. 72–73.), a többi között a Nyírbátori Athletikai és Football Egyesület (NyAFE) sorait is erősítette (Pünkösti 2007. 132.). Amikor megalakult a Magyar Ifjúsági Labdarugó Liga Keletmagyarországi kerületének nyírbátori csoportja, annak titkára lett.[108] 1938-ban, amikor kiöregedett a játékból, a sportklub vezetését és elnökségét vállalta el (Pünkösti 2007. 153.).

Cikkeket és novellákat írt a *Debreceni Függetlenségi Újságba* és a *Nagykunságba*. Visszaemlékezése szerint jelentek meg írásai az *Ország-Világ* c. lapban és a *Tolnai Világlapjában* is (Pünkösti 2007. 117–119.).

Az önkéntes debreceni egyetemi század egyik éjszakai csapatgyakorlatán a nála kilenc évvel idősebb, akkor vezérkari századossá kinevezett Szálasi Ferenccel vett részt.[109] Éjjel a vaksötétben tíz-tizenöt percenként kilőtt rakéták fényénél egymás kezét fogva bukdácsoltak a katonák, ő Szálasi kezét fogta. Innen indult az ismeretségük. Később a szegedi Csillagban raboskodó Szálasit meg is látogatta (Pünkösti 2007. 106.).

1938-ban részt vett a felvidéki bevonulásban, Ungvár irányában (Pünkösti 2007. 171.). 1940-ben Nyírbátorból Tornaljára költözött, ahol ügyvédként dolgozott (Pünkösti 2007. 163.). Az NyKP gömöri vezetője volt egy ideig (Pünkösti 2007. 169.). Észak-Erdély visszatérte után Erdély vezetőjének helyettese lett, és Nagybányán nyitott ügyvédi irodát.[110]

Hivatalosan 1944-ben került át a miskolci ügyvédi kamarához.[111] A Hungarista hatalomátvétel után, 1944. október 25-én a VI. és VII. hadtest területére kiterjedő illetékességgel országmozgósítási és hadműveleti kormánybiztossá,[112] október 27-én Miskolc és Borsod vármegye főispánjává nevezték ki.[113] Beiktatásakor – a háborús helyzetre való tekintettel – mindenféle ünnepség mellőzését kérte.[114]

November 9-én hagyta el a nyilas hivatalnoki réteggel Miskolcot és Losoncra távozott (Dobrossy–Stipta 2007. 86.), majd Németországba került a kormánnyal együtt. Nyugat-Németországban élt 1949-ig, Ausztráliában 1952-ig (Pünkösti 2007. 269.), ezután Brazíliába költözött (Pünkösti 2007. 270.).

Az emigrációban folytatta újságírói tevékenységét, a *Hídfő* főmunkatársa, majd társszerkesztője és a *Kárpáti Őrszem* szerkesztője volt 1953 és 1955 között (Nagy 2000. 807.). Jó kapcsolatban állt Alföldi Gézával.

Az emigrációban az Erdélyi Világszövetség aranyjelvényes tagja volt (Pünkösti 2007. 125.). 1965-ben Árpád-díszoklevelet kapott.[115] Marschalkó Lajos *„Semleges Magyarországot”* c.

[108] *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 2: 161. 1934. július 18. 2.

[109] 1929–1930-ban Szálasi a debreceni gyalogezred tisztje volt.

[110] *Magyar Élet* 9: 10. 1944. október 29. 2.

[111] *Igazságügyi Közlöny* 53: 9. 1944. szeptember 30. 338.

[112] *Belügyi Közlöny* 49: 46. 1944. november 5. 1631.

[113] *Belügyi Közlöny* 49: 47. 1944. november 12. 1655.

[114] *Magyar Élet* 9: 10. 1944. október 29. 2.

[115] A IV. és V. „Magyar találkozó” krónikája. Árpád Könyvkiadó Vállalat, Cleveland (Ohio) 1966. 257.

írásában megemlíti Pünkösti nevét mint egy emigrációban aktív „vitaszemélyiséget". *„A legmelegebb köszönet illeti részemről Pünkösti Mihályt és Sándor Ambrust, akik példát mutattak arra, hogy magyar sorskérdésekről mint kell vitázni emelkedett szellemben és egymás jószándékainak teljes elismerése mellett."* (Marschalkó 1955. 12.) 1992. június 20-án San Lourencoban adta át lelkét a teremtőnek.

Pröhle Sándor (1900–1975) lelkész (9. kép)

Budapest környék választókerületben lett képviselő a Nyilaskeresztes Párt színeiben 1939-ben, itt azért térek ki életrajzára, mert Nyíregyházán született 1900-ban. Fiatalon lett katona, és hosszabb ideig harcolt a világháborúban. Közben nyolc hónapig a székely hadosztályban küzdött a románok ellen. Ezt követően a nemzeti hadseregben szolgált. A teológiai akadémia elvégzése után 1922-ben avatták pappá. 1932-től Rákospalotán volt lelkész, 1935-től ugyanott tanügyi esperes is (Országgyűlési almanach 1940. 287.).

1939. augusztus 25-étől a Rátz Kálmán által irányított *A Holnap* című hetilap főmunkatársa (Paksa 2011. 155.), majd az országos propagandaosztály vezetője lett.[116] Felelősségre vonták tiltott egyenruha viseléséért 1940-ben, csakúgy, mint Gál Csabát.[117] 1940 nyarán egyháza utasítására[118] lemondott a mandátumáról.[119] 1945-ben népbíróság elé került,[120] 1947-ben lemondott az állásáról.[121] Az '50-es években a váci fegyházban raboskodott.[122] Élete hátralévő részéről nincs információnk.

9. kép
Pröhle Sándor (1900–1975) lelkész

Fig. 9
Pastor Sándor Pröhle (1900–1975)

Lovas Kovács József (? – ?) gazdálkodó

A nyíregyházi gazdaszövetség elnöke.[123] Bércséplési iparengedéllyel rendelkezett 1937-től.[124] Már 1922-ben indulni akart a választásokon, de ekkor még sikertelenül.[125] A nyíregyházi III. kerületben 1939 januárjától képviselőtestületi póttag lett.[126] 1941-ben már mint képviselőtestületi tagot tartották számon.[127] 1942. március 2-ától a pétervásárai adóhivatalhoz díjnoki minőségben alkalmazták, de vélhetően nem foglalta el a pozíciót.[128] Később a Kisgazdapárthoz csatlakozott.[129]

---

116 Rendeletek Tára a Magyar Királyi Posta részére 1940/5. 42.
117 MOT XXII: 19. 1940. január 20. 21.
118 *Zalai Közlöny* 80: 132. 1940. június 12. 1.
119 *Esztergom és Vidéke* 61: 46. 1940. június 16. 1.
120 *Népszava* 73: 52. (71) 1945. április 20. 4., *Népszava* 74: 242. 1946. október 25. 5., *Népszava* 75: 23. 1947. január 29. 5.
121 Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei 1947. 18.
122 http://ditur04.blogspot.hu/2011/10/oktober-23-ara.html.
123 *Budapesti Hirlap* 66: 255. 1926. november 10. 10.
124 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 5: 175. 1937. augusztus 5. 5.
125 *Budapesti Hirlap* 62: 173. 1922. augusztus 1. 6. vö. MTI Bizalmas értesítések (1920–1939): 1922. július 31. 4.
126 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 7: 25. 1939. január 31. 3.
127 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 9: 89. 1941. április 19. 5.
128 *Eger* 53: 37. 1942. március 6. 3.
129 *Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap* 11: 263. 1943. november 20. 3.

Források

MTI Bizalmas értesítések	Magyar Távirati Iroda. Bizalmas értesítések (1920–1939) Napihírek
MNL PML	Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára IV. 401/c Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai. Titkos iratok
MNL SzSzBML	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára – IV.B. 403. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. Vármegyék Központi Választmányának iratai – IV.B. 411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék alispánjának iratai, igazgatási iratok – IV.B. 429. Nyírbaktai járás főszolgabírájának iratai – IV.B. 766. Mátészalkai járás főszolgabírájának iratai – V.B. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iratai
MOT	Magyar Országos Tudósító (1929–1948) Törvényszéki kiadás

Irodalom

Dobrossy–Stipta 2007.
Dobrossy István – Stipta István: Miskolc története 5/1. 1918-tól 1949-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc 2007.

Fiala 2010.
Fiala Ferenc: Az utolsó választás. Front, n.a. 2010.

Forgó 2008.
Forgó Géza: Dr. Gera József, a nyilas pártvezető. In: Szirbik Miklós léptein… Tanulmányok Halmágyi Pál 60. születésnapjára. A Makói Múzeum Füzetei 110. Szerk. Forgó Géza. Makó – Szeged 2008. 139–144.

Földes–Hubai 2010.
Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk. Földes György – Hubai László. Politikatörténeti Intézet. Napvilág Kiadó, Budapest 2010.

Gaál 1997.
Gaál Ibolya: A Szegényügy- és felnőttvédelmi szociálpolitika története Szabolcs-Szatmár megyében 1867–1989. I. kötet. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai III. Tanulmányok 5. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza 1997.

Gerelyes et al. 1980.
Gerelyes Ede – Horváth Miklós – Lackó Miklós – Nagy Lajos – Preisich Gábor – Szekeres József – Tarjányi Sándor: A forradalmak korától a felszabadulásig. Budapest története V. kötet. Akadémia Kiadó, Budapest 1980.

Godzsák 2015.
Godzsák Attila: Hubay Kálmán ifjúkora és miskolci újságírói pályája. *Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 25. 2015. 463–474.

Hubai 2001.
Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I–III. Napvilág Kiadó, Budapest 2001.

Ignácz 2013.
Ignácz Károly: Budapest választ. Napvilág Kiadó, Budapest 2013.
Karsai 2016.
Karsai László: Szálasi Ferenc. Politikai életrajz. Balassi Kiadó, Budapest 2016.
Képviselőházi irományok 1939.
Az 1939. évi június hó 10-ére összehivott Országgyűlés Képviselőházának irományai. I–VII. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest 1939–1942.
Kolczonay–Pomogáts 1996.
Huszonöt esztendő az Anyanyelvi Konferenciák történetében. (Dokumentumok.) Hungarológia 10. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek. Szerk. Kolczonay Katalin – Pomogáts Béla. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest 1996.
Kovács 1992.
Kovács Zoltán: Németh László bibliográfia. Szerk. Kovács Zoltán. Kossuth Kiadó, Budapest 1992.
Kovács 2009.
Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb – Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943. Szerk. Kovács Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest 2009.
Lackó 1966.
Lackó Miklós: Nyilasok, Nemzetiszocialisták. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest 1966.
Marschalkó 1955.
Marschalkó Lajos: Semleges Magyarországot! Javaslat az emigrációs politika új iránya érdekében. Hídfő, London 1955.
Molnár 2013.
Molnár Judit: Komoly Ottó, Kasztner Rezső és a magyar cionisták embermentő tevékenysége 1944-ben. [The Humanist Rescue Activities of Ottó Komoly, Rezső Kasztner and the Hungarian Zionists in 1944.] *Századok* 147: 1. 2013. 107–129.
Nagy 2000.
Nagy Csaba: A magyar emigráns irodalom lexikona. Argumentum Kiadó – Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, Budapest 2000.
Országgyűlési almanach 1940.
Országgyűlési almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Budapest 1940.
Paksa 2001.
Paksa Rudolf: A Magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest 2011.
Paksy 2007.
Paksy Zoltán: A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között. PhD disszertáció, Pécs 2007.
Pünkösti 2007.
Pünkösti Árpád: Az alsó fiók. Családtörténet. Népszabadság könyvek. Fapadoskonyv.hu, Budapest 2007.
Rozsnyói 1998.
Rozsnyói Ágnes: A nyilasok és a munkásmozgalom kapcsolatai. In: Jobboldali radikalizmusok tegnap és ma. Politikatörténeti Füzetek 12. Szerk. Feitl István. Napvilág Kiadó, Budapest 1998. 123–129.

Szekeres 1997.
Szekeres József: A pesti gettók 1945 januári megmentése. „A Magyar Schindler" Szalai Pál visszaemlékezései és más dokumentumok alapján. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Nyerges András. Budapest Főváros Levéltára, Budapest 1997.
Takács 2001.
Takács Tibor: A nyíregyházi képviselőtestület választott tagjai (1902–1939). Szabolcs–Szatmár–Beregi Levéltári Évkönyv 15. Nyíregyháza 2001.
Takács 2005.
Takács Tibor: A városi elit és a városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem Multidiszciplináris bölcsészettudományok doktori iskolája Történelem programja, Debrecen 2005.
TCsZ 1942.
Az 1919. augusztus és 1921. október között fennállott „Tudományegyetemi Csendőrtiszti Zászlóalj" tagnévsora. Centrum kiadó vállalat Rt., Budapest 1942.
Tóth 1982.
Tóth Gábor: Ellenzéki mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években. Akadémia Kiadó, Budapest 1982.
Tóth 2009.
Tóth Vilmos: Budapesti temetkezőhelyek soproni vonatkozású síremlékei. *Soproni Szemle* 63: 1. 2009. 89–113.
Ungváry 2004.
Ungváry Krisztián: Kik voltak a nyilasok? *Rubicon* XV: 11. 2004. 4–11.
Vágó 2006.
Dr. Ing. Vágó Pál: Nyílt levél C. A. Macartney professzor úrhoz. In: C. A. Macartney: Október tizenötödike. Gede Testvérek Bt., Budapest 2006. 629–669.

Godzsák Attila

Kazinczy Ferenc Múzeum
H–3980 Sátoraljaújhely
Dózsa György utca 11.
e-mail: godzsaka@kazinczymuzeum.hu

Elections of 1939 and the radical right wing in Szabolcs County

By 1939, radical right wing significantly strengthened in Hungary. After the elections to the national assembly held in May several radical right wing parties got into the parliament, among them the most significant the Arrow Cross (*Nyilas*) Party. It became the largest oppositional party of the parliament. Szabolcs County elected two *nyilas* representatives to the parliament: technical councillor Csaba Gál (1892–1946) and attorney, journalist Dr Tibor Kóródy (1904–1974). Elections were special, because they were the first in the period, when secret ballot was held in the whole of Hungary. Partly because of this, the whole of the political palette got rearranged.

The study presents how radical right wing movements and parties found soil in the county; how they prepared for their first great challenge, the national assembly elections; how the campaign went on. The author also analyses the voting results by electoral districts. He also deals with discussions and petitions concerning the clarity of elections, describes the activity of local representatives and also refers to the elections held in Szatmár County (today united with Szabolcs).

The last part of the article includes biographies of the the four most important Arrow Cross county leaders mentioned in the study (Tibor barczikai Barczikay, Csaba Gál, Dr Tibor Kóródy, Mihály uzoni Pünkösti) complemented with short life stories of two other important persons (Sándor Pröhle and József Lovas Kovács).

Attila Godzsák

Kazinczy Ferenc Museum
H–3980 Sátoraljaújhely
Dózsa György utca 11.
e-mail: godzsaka@kazinczymuzeum.hu

Tisztelet a felső-tiszai fatornyoknak

Koroknay Gyula

Én csak kis fatornyú templom vagyok,
Nem csúcsíves dóm, égbeszökő,
A szellemóriások fénye rámragyog,
De szikra szunnyad benn is: Erő.

S bár irígykedve holtig bámulom
A dómok súlyos, drága titkait,
Az én szívem is álmok temploma
És Isten minden templomban lakik.

(Reményik Sándor: Templomok)

1. kép
Strasbourg – „Kis Franciaország” (fotó: Páll István)

Fig. 1
Strasbourg – “Little France” (photo by István Páll)

Ha szétnézünk Európában időben és térben, láthatjuk, hogy ahol alkalmas faanyag állt rendelkezésre, a faépítészetnek – ennek a gyakran alá- és lebecsült építkezési módnak – csaknem mindenütt és minden időben találunk valami jeles emlékét. A történelem előtti időkből akár egész falvak épültek fából, mint a lengyelországi Biskupinban, de például Valcamonicában Foppe di Nardón egy ottani sziklarajz után felépített favázas, vesszőfonásos lábasház már fejlett esztétikai érzéket árul el. A XI. századtól kezdődően maradtak az utókorra a nevezetes norvég fatemplomok. A középkor vége felé, ahogy kialakultak a tengeri nagyhatalmak, hajóácsaik gyakran monumentális kőtemplomaikat is fordított hajófenék-boltozattal vagy fából készített bordás boltozattal fedték. (Szerény kis példa a szamosbecsi templomban a gótikus bejárat betört részének tölgyből való pótlása.) A mai Franciaország területén kisebb tereket fedtek fordított hajófenék-boltozással vagy egyszerű szegmensívvel (itt csak folyami hajózás dívott): Bourges-ban Jacques Coeur palotájában, Burgundiában Tonerre-ban a „Régi kórházban”, Beaune-ban, a korábbi fővárosban a Rolin kancellár által alapított „Kórházban” (mely „inkább egy herceg lakása, mint a szegények kórháza”) vagy a nevezetes Fontenay-i ciszterci apátság hálótermében találunk a fentiekre közismert példákat. Az ún. „Champagne humide” templomai emlékeztetnek a mi egykori favázas építkezésünkre. Talpgerendán állnak, kívül, a tető gerincén hegyes kis tornyocskával, belső terüket deszkapallós dongaboltozattal zárták le.

2. kép
Espagnac-Sainte-Eulalie harangtornya (www.kerudo.net/Le-prieure-d-Espagnac.html)

Fig. 2
Bell tower of Espagnac-Sainte-Eulalie (www.kerudo.net/Le-prieure-d-Espagnac.html)

Reneszánsz és barokk időkből a favázas házaknak már városképi együtteseiben gyönyörködhetnek a látogatók Cellében, Wernigerodéban, Frendenbergben (Németország), Colmarban, a „Kis Velencében" és Strasbourgban, a „Kis Franciaországban" (1. kép) vagy Angliában Ludlow, Chester és Warwick együttesei a legkiemelkedőbb nevezetességek közé tartoznak.

Ami magukat a fatornyokat illeti, ez a kérdés sokkal bonyolultabb. Mindenesetre kétségtelen, hogy ezekben az időkben is voltak kiemelkedő teljesítményekre képes ácsok, amit a maga 151,7 méterével Franciaország gótikus katedrálisainak legmagasabb *fleche*-e bizonyít Rouenban, a székesegyházban. A főhajó és kereszthajó találkozásánál szökött fel ez az aranyozott ólommal bevont faszerkezet, míg 1822-ben egy villámcsapás tönkre nem tette. Egy strasbourgi német ácsmester Lettországban, Rigában a Péter templom sisakjával nagyobbat alkotott, a háromlanternás sisak ácsolatát 166 méter magasra vitte. Egyébként hasonló sors érte, mint a rouenit; mára mindkettőt fémmel helyettesítették.

Kimondottan fából készült harangtornyot keveset találni nyugaton. Ennek oka visszavezethető az állandósult békétlenségre, ami

3. kép
Honfleur harangtornya (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Clocktower_of_the_Church_of_Saint-Catherine,_Honfleur,_Normandy,_France.jpg)

Fig. 3
Bell tower of Honfleur (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Clocktower_of_the_Church_of_Saint-Catherine,_Honfleur,_Normandy,_France.jpg)

a komolyabb védekezési lehetőséget kínáló kőtornyokat hozta előtérbe. Gondoljunk a Dante korabeli Bologna száz lakótornyára, Pisában Ugolino gróf történetére és a mai San Gimignano tornyaira, Franciaország erődtemplomaira, melyek a sok háborúskodás miatt szerte az országban megtalálhatóak. Akadnak ugyan kis számban fából készült harangtornyok, mint például a Correze megyei Espagnac-Sainte-Eulalie-ban álló favázas harangtorony (2. kép). Annyiban hasonlít a mi fatornyainkra, hogy a kerengője kiszélesedik ugyan, sisakja azonban erdélyi típus. Teljesen zárt fatoronnyal is lehet találkozni. Legismertebb közülük a normandiai tengerparti Honfleurben áll, a favázas templom mellett (3. kép). Teljesen zárt (mint ez másutt is előfordul), stabilitását a torony testéből kinyúló támgerendák rendszere sajátosan biztosítja. Legfeltűnőbb, hogy a szoknyarész fel van falazva; ez volt a harangozó lakása – ami nagyon elgondolkodtató a Szabolcs megyei Zsurk miatt!

Európa fejlettebb részéről hazatérve a Tisza partjára, célszerűnek látszik nem annyira az ellentét, hanem inkább a másmilyen jelleg és a könnyebb eligazodás miatt kiemelni a Felső-Tisza-vidék területén fellelhető fa harangtornyok jellegzetességeit. Így az egyes objektumok tárgyalása alkalmával elkerülhetjük a felesleges ismétléseket, másrészt világosabban kirajzolódnak az elmondandók, s a hallgatással mellőzött közép-európai kapcsolatok is érzékletesebbek lesznek.

Elsősorban figyelemmel kell lennünk egy fatorony esetében arra a körülményre, hogy az a templomhoz viszonyítva hol helyezkedik el. A XVII–XVIII. században a protestáns falvak a királyi országrészen gyakorlatilag nem építkezhettek, az erdélyi uralom alá kerülve viszont akadálytalanul (kivételek természetesen voltak). A fatorony úgy helyezkedett el, hogy „rálátása" a bejáratra legyen: pontosabban fogalmazva oldalazni tudja a templomba betörni szándékozó kisebb-nagyobb számú fosztogatót, akár török, kuruc vagy saját katona legyen is, ki nem kapott ellátást. Ugyanis a falu népe – mint biztosnak gondolt helyre – ide menekítette a zsák életét, oldalszalonnáját s egyéb „ingó-bingó" szegénységét. Nálunk Nyírbátor, Vámosatya, egykor Nemesborzova, Zólyomban Cserény (Čerín), a zempléni Kisazar (Malé Ozorovce) jó példa erre, a mára már megritkult elhelyezésre. Több esetben az is előfordul, hogy a fatorony szinte egybeépítve, közvetlenül a templom előtt áll: Csetfalva, Nagyszekeres, Uszka, Túrterebes (Turulung), korábban az ugocsai Szőlősgyula (Gyula – Julivci) (4. kép). Valamiféle vegyes átmeneti megoldás ez. Előcsarnok is, hol az istentisztelet után a gyülekezet megbeszélte ügyes-bajos dolgait; ugyanakkor – mivel a lelkekben éltek még a közelmúlt szomorú tapasztalatai (az utolsó tatár betörés 1717-ben volt Rákóczi hazatérési kísérlete alkalmából) – hátsó gondolatként a védekezés is eszükbe juthatott, mint ahogy több középkori eredetű templom kapott nyugati bejárata elé téglából emelt tornyot: Bakta(lórántháza), Nyírpazony, Újfehértó, Vámosoroszi.

4. kép
Szőlősgyula elpusztult harangtornya 1941-ben
(Koroknay hagyaték a Sóstói Múzeufaluban)

Fig. 4
Demolished bell tower of Diula (Ukraine) in 1941
(Koroknay legacy in the Sóstó Museum Village)

A fatorony az átlagos falu- és városképből nemcsak anyagával, de szokatlan tömbelosztásával s különös vonalaival erősen kiütközik. Rendszerint magában áll, ahol lehetőség kínálkozik, meredély szélén, a közelében lévő téglatemplomtól távolabb. Alsó, szélesebb részével mintha azt az érzetet akarná kelteni, hogy gyökereit szilárdan beleeresztette a talajba, de erről szó sincs. Csakúgy, mint a botpaládi talpas házak, kövekre rakott gerendákból álló ácsolaton állnak. Ha létezne olyan erős szél, elvileg fel tudná borítani. Így érthető, miért olyan széles (és súlyos) a fatorony alja. Fatornyaink nagyobb részénél ez a földszint négy oldalt elég magasan fenyődeszkával borított oly módon, hogy felette körbefut egy „szalagablak", hogy némi világosságot engedjen az építmény belsejébe. Ahol ez hiányzik – mint például Szabolcsbákán vagy Kölcsén –, ott a toronyban teljes a sötétség (nem biztos, hogy eredetileg is ilyennek épültek). A négy oldalra nyíló tornác a szoknya koszorúját erősítő gyámok miatt mintegy ívformát alkotva veszi körül a torony törzsét (a továbbiakban ezeket íveknek nevezem, még ha valójában nem is azok). A Felső-Tisza vidékén nem fordulnak elő teljesen nyitott földszintek – ellentétben Erdéllyel s akár Zemplénnel (Kisazar). Valószínűnek látszik, hogy a szoknya alatti rész zártsága összefüggésben áll a faluközösség bizonyos erkölcsi bomlásával. Ezelőtt mintegy negyven évvel például a nyírbátori fatorony még teljesen nyitott volt, bárki szabadon felmehetett benne. Ma már le van lakatolva, a nyílást drótháló védi – s ezt mindenki megérti. Erdélyben általában a kis falvakban teljesen nyitottak a tornyok mind a mai napig.

A szélesre terjedt földszinti tornác fölé borul a szoknya. Harmonikus átmenetet képez a keskenyebb s karcsúbb toronytörzshöz viszonyítva. Hajlásszöge általában a derékszög fele, azaz kb. 45°. Nyírbátorban kivételesen kb. 60°, aminek okát egyelőre nem tudom megbízhatóan megindokolni (talán ez a régiesebb). A szoknya alsó zsindelysorában néhány sor egy ék alakú alátéttel meg van emelve – ez a vízvető vagy esőcsendesítő –, hogy a lezúduló, lecsurgó eső ne mossa alá a gerendák alatt elhelyezett köveket. A szoknya zsindelyei – vonatkozik ez a megállapítás a torony többi fedésére is – ma egyöntetű (cseh)szlovák származású műemlékzsindely egyenes és hegyes végű változatai (az utóbbiak az alsó széleken kerültek felhasználásra). Ez a mai gyakorlat lehet, hogy gazdaságosabb, de bizonyos értelemben szegényebbé teszi az objektumokat. Egy példa: a kis márokpapi fatorony szoknyája a legutóbbi helyreállítás előtt többrétegű, vékony zsindellyel volt fedve. Ez az idő multával felpattogzott, s a szemlélőben érdekes, nyugtalanító, borzas hatást keltett. Hogy ez az árnyalatnyi finomság mit tesz, az tudja igazán felbecsülni, aki csak egyszer is végigment a máramarosi Iza völgyén, ebben az élő skanzenben.

A szoknya közepéből emelkedik ki a torony hol karcsúbb, hol zömökebb törzse. Deszkaborítás vagy zsindelyezés fedi. Ablak ritkán van rajta (mint pl. a 35 méter magas zsurkin). Egyedi esetként kell számon tartanunk Nyírmihálydi fatornyát, ahol – távol a Tiszától, talán már egy más néprajzi egység hatása alatt – a torony törzsén, a fedő deszkák hézagát takaró lécek között itt-ott egy-egy beillesztett, lécből kialakított rombusz tűnik fel.

A felső-tiszai fatornyok igen fontos és lényeges tulajdonsága, hogy törzsük mindig függőleges, így egyenesen emelkednek felfelé. Ez a sajátság bizonyára a tölgyfaépítkezésre jellemző, ugyanis a fenyőfa építkezésnél a rönknek az anyag tartósságára való tekintettel csak a kérgét hántolják le – így tartósabb –, következésképpen a rönk természetes elkeskenyedése megszabja, előírja, magával hozza a fatorony keskenyedését is. (Aminek további következménye, hogy ezeken a vidékeken a fatornyokban ritkán találni harangot, s ennek további következményeként figyelőhelynek is kevésbé használatosak, hiszen nincs mivel jelezni. A harang sokszor külön állványon függ.)

A torony törzse fölött a harangház és a kiugró kerengő tömbje hatásosan variálja a földszint s a szoknya tömbjét, de csak a nagyobb objektumoknál. A kerengő alatt olykor faragott gyámokat találunk, mint például Zsurkon, de ennek semmi funkcionális szerepe nincsen. Régebbi fatornyainknál, mint Zsurk, Nyírbátor vagy Ógács (Stará Halič) (5. kép), megfigyelhető, hogy a törzs legfelső

5. kép
Gácsfalu harangtornya (fotó: Páll István)

Fig. 5
Bell tower of Stará Halič (photo by István Páll)

kötésének szára a lapolás után kinyúlik, s tartja a kerengőt. Amit kívülről ebből az egységből látni lehet, az az egész fatoronynak a szíve-lelke; itt összpontosul csaknem az egész építménynek az értelme. Itt van az őrködésre, figyelésre szolgáló, a négy égtájra néző kerengő, s itt foglal helyet a harangszék a harangokkal, melyeknek különböző megszólaltatásával értesíteni lehet a falu népét általában inkább baljós, mint örvendetes eseményekről. (Nálunk mintegy tízféle jelzést ismertek, de ma már legtöbben azt sem tudják, hogy mi az, ha „félreverik a harangot". Tőlünk nyugatra azonban 36-féleképpen tudtak jelzést adni.)

A kerengőt kívül deszkaborítás takarja, melynek alsó végén a csipkeszerű kifűrészelt minta a magyar falvak esetében rendszerint valami virágot – tulipánt, szívvirágot, Csetfalván gránátalmát (6. kép) – utánoz. A szomszédos idegen ajkú népeknél viszont geometrikus motívumok a szokásosak. A kerengő mellvédje fölött ívsorok nyílnak, számuk a nagyobb tornyoknál négy, ritkán három, a kisebbeknél rendszerint kettő. Több esetben az íveket tartó oszlopocskákat (különös, hogy három esetben csak három oldalukon, még a sarkokon lévőkön is) kifaragták. A kerengő ívei Nyírbátorban ténylegesen ívformájúak: ezeket a gyámból és a koszorúgerendából képezték ki. Vannak köztes megoldások, és előfordulhat, hogy a deszkaborításból alakítják ki (ez utóbbira szép példa Csetfalva barokkos felső vonalvezetése).

A kerengő ívein keresztül – kívülről nézve – kilátszik a tartórendszer oldalának ácsolata. Egy jó ácsmester meg tudja oldani, hogy ezek ne zavarják az ívsor ritmusát. Legtöbbször összhangban is vannak. A kerengő fölé koronaszerűen borul négy kis fiatornyával a jóval nagyobb méretű, égbeszökő sisak. Ahogy az égre kirajzolódik, döntően befolyásolja az építmény összhatását, melyet a négy fiatorony, a sisak csonka kúpja és nyolcszögű tűje

6. kép
Csetfalva – a kerengő deszkaborítása (fotó: Páll István)

Fig. 6
Chetfalva – the plank covering of the cloister (photo by István Páll)

együttesen meghatároz. Nem szabad, hogy a tű s a csonka kúp mérete elnyomja a fiatornyokat. Az se szép, ha a tű túl vastag vagy túl vékony, vagy ha a sisakalj hajlásszöge alacsony. Zavaró az is, ha a törésszögek elmosódnak. Ha pedig a fiatornyok lendülete nem követi a sudárnak a vonalát, a hatás eléggé zavaró, mint azt a nagyszekeresi hibás kiegészítés bizonyítja.

A szerves átmenetet a harangház-kerengő és a sisak közt egy ügyes szerkezeti finomság biztosítja, nevezetesen az, hogy a kerengő szélének vonalát a fiatornyok vonala továbbviszi, ezzel összeköti a két egységet. Összehasonlításul szolgál akár a Krasznarécsén álló, akár a kalotaszegi sisakok képe Erdélyből. Szabolcsban a Gemzsén álló fatorony vét az előbbi szabály ellen, s mai formájában a szomszédos Szabolcsbákán is furcsán kiszélesednek felül a kis tornyok. Meg kell jegyeznem, hogy mindkét helyen többször történt javítás, másrészt egyik helyen sincs a tornyon kerengő. A két dolog – nem lehet kizárni – összefügghet egymással. Amit még a sisaknál feltétlenül észre kell vennünk, az a tű éleinek lefutásával áll kapcsolatban. A nyolcszögletes tű élei a Felső-Tisza-vidéken – mint Dél-Máramarosban is – a sisak négyszögű alapjának a sarkai és oldalfelezői felé tartanak. Döntő eltérés ez az erdélyi megoldástól, ahol nem az élek, hanem a lapok irányulnak az említett pontok felé, minek következtében a sarkok felé a sisak formája megváltozik; valószínűleg a fiatornyok elhelyezésének ügyetlen volta erre megy vissza (erről később a belső szerkezettel kapcsolatban még lesz szó).

A fatorony alapját alkotó gerendarácsot sohasem helyezik teljesen a földre, hanem vagy építenek valami alacsony kőalapzatot, vagy legalább néhány nagyobb kődarabot helyeznek a talajra, hogy a nedvességet a fától távol tartsák. Nyugaton több módszert alkalmaztak, hogy a faanyagot tartósítsák: így a füstölésen és sózáson kívül bizonyos ideig trágyában tartották. Ez utóbbi nem volt ismeretlen nálunk sem, de tudomásom szerint ilyen irányú kutatásokat még nem végeztek. Az építésre kiszemelt tölgyeket még télen kivágták, de nem világos, hogy nem inkább télutóról van-e szó, mert a munkálatokat korán megkezdték, hogy novemberre már készen álljon a torony. Az egyes darabok kifaragása s megjelölése értelemszerűen az erdőben történt, utána szállították a felállítás helyszínére. Ebből adódik az ácsjegyek fontossága: egyediségük és részletgazdagságuk. Előbbinek Kakuk Imre működésének megállapításában lesz jelentősége, míg a szabatosan részletező jelzésrendszer távoli szállításra utal, mint Csetfalva, de főleg Lele esetében.

Egy fából készített harangtorony – szemben a korai norvég földbe szúrt rendszerű fatemplomokkal – lényegében egy földre állított szerkezet. Stabilitása attól függ, milyen széles a talpgerendázata, s nem annyira a magassága, hanem inkább a szél erejének kitett felület nagysága határozta meg. Erre vonatkozó pontos mérések nincsenek, azt azonban észre lehet és kell vennünk, hogy a legnagyobb méretű és a legsúlyosabb gerendákat a talpgerendák rácsszerkezetébe helyezték el. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az építmény stabilitását a talpgerendázat szélességén kívül annak súlya biztosítja. A Felső-Tisza vidékén a talpgerendák mérete Nyírbátorban a legnagyobb: 16x15 coll. (Az adatokat collban adom meg egyrészt azért, mert az akkori ácsok így számoltak, másrészt a centiméterrel való átszámítási igyekezet mellett elsikkad az áttekintés lehetősége, s ennek további következményeként bizonyos egyszerű dolgok elkerülik a figyelmet, például az átépítés esetében.)

A talpgerendázat 5+5 gerendája egymáson keresztben lapolva, több esetben szabályos négyzetes rácsozatot alkot; gyakoribb előfordulás, hogy a négy oldal szélső mezői keskenyebbek – esetleg szélesebbek – a középső négy négyzetnél. Ennek függvényében a szoknya alatti rész szélesebb, illetve keskenyebb lesz. Van egy másik összefüggés is, nevezetesen: egyazon szisztémában változhat a szoknya tetőzetének hajlásszöge.

A talpgerendák 25 metszőpontján állnak az oszlopok: középen a 9 tartóoszlop, négy oldalt a szoknya koszorúgerendáját tartó, vékonyabb és kisebb méretű 16 oszlop. Ezeket alul különböző

nagyságú, vastagságú és elhelyezésű támok fogják közre s tartják – belapolva a talpgerendákba és az oszlopokba. Ezek a támok sok mindent elárulhatnak a mesterekről. Jellemző lehet az összeállítás, a méret, a lapolás alakja, sőt a rögzítő faszög is. Meg kell jegyeznem, hogy legtöbbször csodálat tárgyává teszik a faszög alkalmazását. A vas rozsdál, s a fát tönkreteszi. Igényesebb asztalosok ma is csapolást használnak a bútoroknál. Mindenesetre egy fatoronyba belépve legelőször le kell küzdenünk a sok fadarab láttán egy bizonyos zavarodottságot, szét kell tudnunk választani az egyes szerkezeti elemeket, főként pedig a 9 tartóoszlopra irányítani a figyelmünket: hogy mi fogja őket egybe, milyen rendszerben s hogyan válnak szerves egységgé. A tartórendszer legfontosabbika a középső tartóoszlop – anyafa/császárfa –, ide rögzítődnek a szoknya oszlopaitól különböző magasságból kiinduló keresztkötések, andráskeresztek. Ezek változatos alkalmazása ismét stílusjegy lehet. Felső-tiszai sajátság, hogy az első andráskereszt a szoknya gyámjaként indul a torony belsejébe, viszont minden felső-tiszai azonosság ellenére a Szilágyságban pl. már a talpgerendázatból. A leginkább döntő egyedi jegyek az ácsjelek, vagyis azok a vésett jelzések, melyekkel a fák kifaragása helyén megjelölték az összetartozó darabokat. Ezek sokszor csak szekercével végzett egyszerű átvágások. Máskor bonyolult, egyre jobban elágazó jelrendszer, olykor egyre növekvő számú furat vagy háromszögű véset. Külön szerencse, ha a mester valami sajátos logika után jelez, mint ezt például Kakuk Imre teszi.

A 9 tartóoszlop csaknem mindig a harangház aljáig megy fel, ott szerepét ugyanannyi vékonyabb tartóoszlop veszi át, melyek a sisak alján tartják a harangház gerendakoszorúját; az árbócfa – ismét külön darab közepén – a továbbiakban már egymagában tör felfelé. A harangot tartó állvány – a harangszék – leginkább önálló ácsolat, független a fatoronytól. A harangház oldalán lévő ácsolat szerkezete ugyancsak jellemző lehet a mesterekre. Mivel ennek felső része a kerengő ívei közt kilátszik az utcára, úgy kellett megoldani, hogy ne zavarja az ívsor esztétikumát, amit a jobb mesterek meg tudtak oldani.

A harangház alatti külső gerendakoszorú kiálló része tartja tulajdonképpen a kerengőt, azonban – olykor inkább díszként, mint funkcionálisan – találni faragott gyámokat is. A kerengő szélessége változó, de feltűnő, hogy olykor igen keskeny. Nyilvánvalóan annak jele ez, hogy inkább gyerekek álltak itt figyelőként. A Felső-Tisza-vidék érdekes jellegzetessége, hogy a kerengő könyöklőjét a külső koszorúhoz bizonyos ritmusokban bekötötték; ezzel erősebbé tették a szerkezetet. Sajátos módon Erdélyben ezt a lehetőséget nem ismerik.

A harangház legváltozatosabb eleme a „mennyezete” (a szóval inkább a helyét jelezem, semmint jellemezem). Az esetek többségében itt a belső gerendakoszorú a benne elhelyezett két keresztgerendával négy négyzetet alkot, s a négy négyzetnek a külső sarkait köti össze egy-egy átkötés. Ez a szerkezet azt a célt szolgálja, hogy a sisak tűjének nyolc sátorfáját tartsa, ugyanis négy áll a keresztgerendákon, négy pedig az átlós átkötésen. Ezek határozzák meg a tű nyolcszögének állását, vagyis hogy az élek a torony négy sarka és négy oldalának közepe felé futnak le – míg Erdélyben a nyolcszög lapjai tartanak ugyanezen pontok felé. Másképpen fogalmazva: felülnézetben a felső-tiszai sátorfák egy négyzetben lévő nyolcágú csillagot adnak, míg az erdélyiek túlnyomó többségben egy négyszirmú klematisz-virág alakzatot, melyben a szirmok csúcsai a sarkokig érnek.

A Felső-Tisza mentén a fiatornyok egy lábukkal a harangház belső koszorúján, a többi hárommal pedig a külső, sisak terhét hordó gerendakoszorún állnak. Ilyeténképpen tudják továbbvinni a kerengő vonalát, ami az összharmónia szempontjából éppen nem közömbös. Ezzel szemben az erdélyi szerkesztési módba nehezen illeszthető a fiatornyok elhelyezése, mert külön többletet igényel. Mezőcsáváson (Ceuaşu de Câmpie) is ezért állnak elfordítva a fiatornyok (7. kép), s a már említetteken kívül pl. Körösfőn (Izvoru Crişului) sincsenek egy vonalban a kerengővel.

7. kép
Mezőcsávás harangtornya fiatornyainak elhelyezkedése (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 7
Situation of turrets at the bell tower of Ceuaşu de Câmpie (photo by Gyula Koroknay)

A fatorony stabilitására nézve az egész építmény legérzékenyebb pontja a sisakrész a kerengővel: ezt vitte le néhány esetben a vihar, mint Barabáson, Matolcson s másutt is. Annyiban érthető, hiszen itt kisebbek az egyes alkotóelemek, vékonyabbak, s főleg ha sérültek, nagyobbat tud fogni rajtuk a vihar ereje. Nem szabad számításon kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a toronynak ez a része volt leginkább kitéve az időjárás viszontagságainak, mert nyitott volt. Az eső áztatása, főleg télen a hó, a fagy s az olvadás leginkább megmaradt benne, s ezek váltakozása hamar tönkretehette egyes helyeken a fa anyagát.

A tű árbócfájának szarufáit természetesen különböző módon megerősítették. Leginkább kereszt alakú, vagyis derékszögű andráskereszt fogja össze az árbócfát a sátorfával, éspedig váltakozó fordulattal, akár spirálban. Ritkán találni ezen a helyen ferdén elhelyezett támaszokat. Egyéni építési módozatok itt is adódhatnak, bár a tű szerkezetének vizsgálata – érthető okból – nagy nehézségbe ütközik.

Azt hihetnénk, hogy a toronysisak tűjének nem volt semmi különösebb szerepe. Valójában jelzés volt. Jelezte a távolból jövő kereskedőnek, utasnak a falu közeledtét, hogy nemsokára megpihenhet, céljához érkezett, ehet-ihat; a falubelieknek pedig, hogy milyen messze vannak a határban, hogy nemsokára otthon lesznek.

A Felső-Tisza-vidék fatornyainak számbavételekor – Madáchcsal szólva – „átpillantását vágyjuk az egésznek", nem lehetünk tekintettel a jelenlegi államhatárokra. Kárpát-aljának és Erdélynek szép és jelentékeny faépítészete van, ha őszinték akarunk lenni, gazdagabb a mienknél. A mai határokhoz és a tömbben élő magyarsághoz közel eső helyeken magyar jellegű fatornyok állnak, melyek szerkezetükre, megjelenésükre nézve az anyaországiakkal vannak rokonságban. A dolgok logikáját követve azt sem érdektelen megvizsgálnunk, hogy ezek a magyar jellegű felső-tiszai fatornyok milyen hatással voltak a szomszédságukra, s viszont. Így ki lehet jelölni a Felső-Tisza fatornyainak az őt megillető helyét, s – mint a terület történetének szerény tanúi – segítenek a nagy összefüggéseket meglátni s megérteni.

Zsurk

Szabolcsban, a Tisza északi könyökében fekvő község a folyó szabályozása előtt Frisnyák Sándor szerint (Frisnyák 1980. 117.) a Zovány nevű Tisza-ág szigetén terült el. Nagy téren, a református templom előtt álló fatorony egyházi hagyomány szerint a mai Magyarországon a legrégibb (8. kép). Egykori, 1509-ből származó harangja mintha arra mutatna, hogy a fatorony is ekkor épült. Az évszám azért is szimpatikus lehet, mert a község – mint a szentmártoni várbirtok északi falva – a történelemből jól ismert Losonczy család kezén volt, s a család éppen nem tartozott a legszegényebbek közé. Maga az építmény nemcsak a legrégibb az országban, hanem 35 méterével egyúttal

a legmagasabb. (Máramarosban vannak ugyan ennél magasabb, akár 50 métert elérő ortodox fatornyok, de ezek anyaga fenyő; másrészt nem a földről indulnak felfelé, hanem a fatemplom padlásteréből.)

Zsurk fekvéséből adódóan előtérbe kerül a toronynak egy – általában nem említett – funkciója: nevezetesen az, hogy figyelték belőle a folyót, a folyónak Máramarosból jövő széles hátát, tutajokat, sószállító hajókat, hogy jelezzék a falu népének az újságot. Ellenség ritkán került erre a vidékre, de jöhetett a kurucnál, labancnál veszedelmesebb ellenség: az árvíz.

Külső megjelenésében először az tűnik fel, hogy földszinti részét felfalazták. Ez a helyi források szerint 1882-ben történt, *„mert a torony kissé megrokkant”*.[1] A délkeleti oldalon a legutóbbi helyreállítás során a szoknya egyik tartóoszlopát bemutatás céljából kiszabadították. A szoknya hajlásszöge kb. 60°, ami indokolt az építmény magassága miatt, ugyanakkor régies (lásd Nyírbátort!). A magas törzsön – szokatlanul – barokk keretes, zsalus ablak nyílik, és érdekes megoldással a törzs a kerengő sarkai alatt nyolcszögbe megy át, azaz a harangház padozatán a gerendakoszorú kiálló végei találkoznak a törzs tartóoszlopain túlmenő andráskereszt végével. Ez egy olyan régies vonás, mely ritkán jelentkezik – pl. Nyírbátorban és Ógácson. A kerengő fenyőből készült deszkaborítása egyszerű szívmintázattal végződik, amely a török tulipán megjelenése előtt a magyar díszítőkincshez tartozott. A sisak aljának meredek a hajlásszöge, ahogyan a szoknyán is volt. A négy sarkon egy-egy fiatorony található, elég alacsony, kúp alakú sisakkal; nyílását rács fedi, bizonyára a csapadék ellen védi. A sisak alsó része elég magasra felmegy, emiatt a tű viszonylag visszafogottabban jut szóhoz. Ellentétben a fiatornyokkal, a tű csúcsát zsindelyből készült kis ernyő védi az esőtől. Feltűnő, hogy nem csak a tű nyolc élét hangsúlyozták, hanem a sisakaljon – a tű oldalközépre tartó éle folytatásaként – megjelenő gerincet is.

8. kép
Zsurk fatornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 8
Wooden tower of Zsurk (photo by Gyula Koroknay)

A tömörnek tűnő, falazott földszint tömbje miatt az építmény alsó szintje nem tud semmi érdemlegeset mondani. A keskeny betonlépcsőn egy 13 collos gerenda alatt felmenve egyből a szoknya alá érünk. Az itt található gerendák méretei: a vízszintes talpgerenda szerepét betöltő gerenda 15 coll, a tartóoszlopok 12 coll, az egyetlen kifelé tartó andráskereszt és a császárfába lapolt ferde kötések 6 coll. Az említett külső, eredetileg szoknyakoszorút tartó oszlop – hasonlóan a tartóoszlopokhoz – 12 coll. A belső térbe sajátosan, egyazon szelvényben fordulókkal egymás fölött elhelyezett lépcsők vezetnek, melyek fokait negyed rönkből képezték ki, mint Nyírbátorban. Valamennyi fatornyunk között ez a feljárat a legjobb. Karfáját az évszázadok használata teljesen simára csiszolta.

A törzs tartószerkezete lényegében öt-öt – szélről induló – az anyafába lapolt egy-egy (külső és belső) andráskeresztből áll. Az ácsjelek 6-ig növekvő számú, máltai keresztre emlékeztető

[1] Idézet a ref. egyház sokszorosított ismertetéséből.

módon elrendezett, vésett háromszögekből állnak – ezek csak a császárfán s kötésein láthatók. A lapolások elég egyszerűek, és nem mindig pontosak; az átellenben lévők a támasztott tartóoszlopon jellegzetesen összeérnek. A 9 tartóoszlop csak a harangházig megy fel, ott újabb és rövid oszlopok váltják fel.

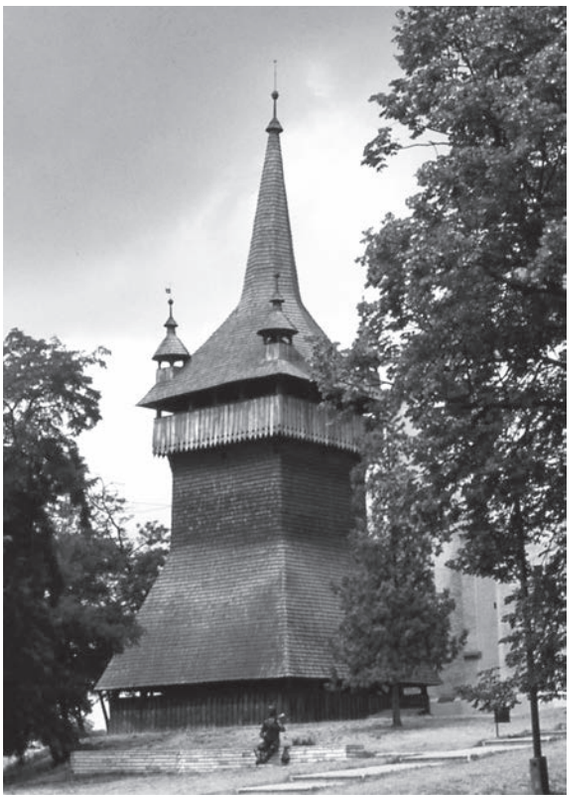
A harangház oldalát szakaszonként egy-egy andráskereszt alkotja, melynek hosszabbik szárait egy-egy kisebb, a mellvéd magasságáig felmenő darab erősíti. Ezeknek kívülről, a kerengő ívei mögül is látható részei együtt nem keltenek kiegyensúlyozott benyomást. A kerengő oldalain négy-négy ív nyílik; a szélső ívek szélesebbek. Kis oszlopocskáik mintegy 60 centiméternyire három oldalon faragottak, melyek a sarkokon némileg után hatnak. Maga a félkörív nem szabályos, mert a felette lévő koszorú nincs lefaragva, csak a két-két oldalgyám. A sisak aljának gerendarácsa lényegében egy – keresztgerendákra fektetett – kettős gerendakoszorú, melynek belső négy négyzete külső oldalait átköti egy-egy rövid gerendadarab. A tű nyolc sátorfája a keresztgerendákon és az utóbb említett átkötő darabokon áll. Az árbócfát többszörösen megerősítették, részben külön saját kitámasztásaival, részben a sisakalj sátorfáival. A fiatornyok – mint szokás – a két gerendakoszorún állnak.

A toronynak van egy 1655-ből származó Wierd-harangja, és volt egy 1509-ből keltezett harangja is, melynek latin felirata Mónus Albert deák zsurki bíró nevét őrizte meg a többi – a szentmártoni uradalomból való – bíró társával együtt. Tekintve, hogy ennek a századnak a végéről Losonczy Annának egy zsurki deák volt Szentmártonban a várnagya, arra kell gondolnunk, hogy a név szerint említett bírót azért emelték ki, mert egyúttal a vár castellanusa volt, aki itt Zsurkon lakott.

Talán éppen a régiségből adódóan ez a jeles fa harangtorony több problémát vet fel. Elsősorban a földszint felfalazására kell gondolnunk. Ha az anyakönyvi bejegyzés szerint a „megrokkanása" miatt kellett megerősíteni, akkor értelmetlen a még nagyobb súlyú építési anyag odaszállítása a vizenyős talajon. Nem arra kell-e inkább gondolnunk, hogy valamikor esetleg – a normandiai Honfleurben ma is álló fatoronyhoz hasonlóan – az eredetileg is felfalazott földszint a harangozó lakásául szolgált? Választ megnyugtatóan csak a téglaépítmény elbontása adhatna. A szoknya zsindelyezése az 1980-as években többrétegű, vékony zsindelylemezekből állt. Bár nemigen lehetünk biztosak abban, hogy több évszázaddal korábban eredetileg is ilyen volt, minden esetre az hitelesebbnek látszik. A fiatornyok kúp alakú kis sisakja minden bizonnyal későbbi, nem hiteles formájú javítás. Hogy a fiatornyocskák nem eredetiek, azt a nyílásuk rácsozata látszik bizonyítani. Azért tették oda, mert tapasztalták, hogy oda a hó, csapadék behull, ami tönkreteszi. Eléggé rejtélyes a kerengő borítása alatt lévő, kétféle méretű és különbözőképp megmunkált, faragott gyám megléte, továbbá, hogy ugyanennek a borításnak belül miért van középen egy olyan erősítése, mely akár mellvéd is lehetne. Máshol hasonlót nem találni. A legutóbbi helyreállítás inkább purista jellegű volt, eltüntette a problematikus részleteket (Koroknay 1980b. 17.).

Nyírbátor

Egy dombvonulat déli lejtője fölött áll, a nevezetes református templom délnyugati sarka közelében (9. kép). Építésekor még láthatta kissé távolabbról, lentebb a Báthoryak egykori reneszánsz várkastélyát. Elhelyezése beszédes. A templom téglatornya, mely inkább bástya, mint torony – lásd a keskeny, rovátkolt szélű ablakot! – védte a nyugati bejáratot, ez a fatorony pedig szükség esetén oldalazni tudta a délit. A hely kiválasztása nem véletlen. A torony kerengőjéről több utat belátni. Kelet felé – a várkastélyon túl – az Ecsedről jövő utat figyelhették, délre nézve Rákóczi György Erdélyét kellett vigyázni, míg végül Kálló felől Barkóczy Lászlót lehetett szemmel tartani.

9. kép
A nyírbátori fatorony (fotó: Páll István)

Fig. 9
Wooden tower of Nyírbátor (photo by István Páll)

Az 1640-ből származó Wierd György öntötte harang szava innen akadálytalanul árad a város nagyobb, déli határa felé. A harangot – felirata szerint – Bethlen István és Péter fia adományozta, míg a harangtornyot Nyírbátor mezőváros készíttette. Hozzá kell tennem: minden jel arra mutat, hogy Bethlen István[2] ácsaival, a mezőváros pénzzel állta a költségeket.

1997–98-ban, a restaurálás alkalmával kivételes technikai teljesítménnyel felemelték az egész építményt, hogy ki tudják cserélni a talpgerendázatot. Ennek időtől megviselt darabjai ma szétszórva az épületegyüttes parkjában hevernek. A restauráláskor a talpgerendák kőalapja alól kiszabadított kőtöredékek nagy meglepetést hoztak: gótikus és reneszánsz kő- és márványfaragványok kerültek elő, melyek a templomból, esetleg a lebontott kápolnából származhatnak, és amelyeket most a fatorony belsejében, a kőzúzalékon mutatnak be.

Külső megjelenésében a bátori harangtorony zömöknek hat – főleg szélessége miatt. E benyomásban közrejátszik, hogy a szoknya kb. 80°-os szögben magasra fölmegy a törzsön, s a sisakalj a maga 75° felmenő szögével nyomatékot ad e hatásnak. Oly magasan nő ki belőle a tű, hogy alig hagyja érvényesülni.

Az egész faépítmény legszebb, legkülönösebb és legmívesebb részlete a kerengő a négy fiatoronnyal. Az ívek igazi ívek, melyek a támból s a koszorúgerendából vannak lefaragva, és ami ily módon az egész Felső-Tiszán csak itt fordul elő. Tipikusan Máramarosra jellemző megoldás az íveken – de még a fiatornyok kis ívein is – a keresztben kifűrészelt pálcika-motívum. Ez is csak Nyírbátorban fordul elő. Az ívsoron a szélső ívek szélesebbek, a tartógerenda ívszélességén kívül magába foglalja a kerengő szélességét. A tű és a négy fiatorony csúcsa kis zsindelyernyőben fejeződik be. Gyakorlati célja, hogy védje az összeillesztések érzékeny pontját, esztétikai értéke pedig, hogy szervesebbé, összefüggőbbé hangolja az épületet.

Méreteire nézve ez a talpgerenda-rácsozat a Felső-Tisza-vidéken a legvastagabb, 16x15 coll. A kilenc felmenő tartóoszlop vastagsága 13 coll, melyek támjai s egyúttal a szoknya tartóoszlopai 10 collosak. Ha belépünk a tornácba, a faragott tölgygerendák ekkora tömege ritka impozáns látványt nyújt. A törzs szerkezete világosan áttekinthető, három és fél andráskereszt folyamatosan halad felfelé, a talpgerendázatból kiindulva egészen a harangház padozatáig. A szoknya alól nem indul kötés, mint másutt oly gyakran. A lépcső megoldása nem oly szerencsés, mint Zsurkon, csak a lépcsőfokok negyedrönkökből való kiképzésében és a használattól lecsiszolt karfákban van egyezőség.

[2] Iktári Bethlen István, Bethlen Gábor fejedelem öccse, távollétében s halála után Erdély gubernátora, vagy ahogyan a kortársak nevezték: „az öreg gróf", Hunyad és Máramaros vármegyék főispánja 1636 után – mikor Rákóczi Györgyöt akarta fejedelmi székétől megfosztani – főleg Máramaros szélén, ugrásra készen Huszton és Nyírbátorban élt, melyeket még fejedelem bátyjától kapott. Rákóczi Györggyel meglehetősen feszült viszonyban volt, kivel egy évben – 1648-ban – a fejedelemnél valamivel korábban halálozott el.

A harangház „mennyezete” hasonlít a zsurkihoz, csak itt, Nyírbátorban a tartóoszlopoktól bezárt négy négyzetben a négy sarok felé eső sátorfát tartó gerendadarab nagyjából átlósan, vagyis a zsurkinál beljebb helyezkedik el. Az árbócfát alul rögtön megtámasztja négy tám, a továbbiakban csillag alakú tartók láthatók. Figyelemre méltóan egyéni vonás, hogy a gerendakoszorúban a sisaktű indulásáig felmegy egy mellőle kiinduló, s ezt megtámasztó ferde tám.

Számjelzést elég sokat találni az építményen. Szép, spirálisan haladó, elegánsan metszett, karakteres arab számokkal találkozunk, mint erről Bálint János részletesen beszámolt a nemesborzovai fatorony átvitelével kapcsolatos érdekes tanulmányában (Bálint 1984. 85.).

Biztosnak látszik, hogy ha a mezőváros emelte is a tornyot – vagyis inkább csak fizette a költségét, szállította a fát –, az ácsmester Bethlen István saját mestere lehetett Husztról, Dél-Máramarosból.

Csaroda templomtornya

10. kép
Csaroda templomtornya (fotó: Sisa Béla)

Fig. 10
Church tower of Csaroda (photo by Béla Sisa)

Nemcsak a beregi résznek, de az egész megyének egyik legszebb ékessége és büszkesége a Csaronda patak egyik idillikus kanyarja mentén emelkedő kis Árpád-kori templom. Ma zsákutcában áll, de régen valamikor a patak túlsó partja is lakott volt. Száraz nyáron a parókia telkénél manapság is száraz lábbal át lehet menni. A zsákutca utolsó telkén, felkutatatlan területről került elő – feltehetően a középkori kúriából származó – két sárkánycímeres kályhacsempe-töredék, melyek a nyíregyházi Jósa András Múzeumba kerültek, s onnan a rudabányai múzeumba.

A református templom a XIII. század végén épült. Több más nevezetessége között építészetileg azért van jelentősége, mert messze környéken az egyedüli, melynek egykorú tornya van; olyan tornya, melyen a kiálló, nyitott kerengőre kétrészes, nyolcszögű tűvel ellátott sisak borul. A kerengő s a sisak alakjában minden szempontból egyezik a felső-tiszai hagyomány formakészletével és tömegelosztásával, vonalvezetésének lendületével nem kis mértékben járul hozzá a műemlék varázsához (10. kép).

Éppen emiatt nem lebecsülendő közelebbit megtudunk a sisak eredetéről, főleg pedig, hogy vajon egykorú-e az épülettel. Aki nagy nehezen megmássza az odavezető tetőszéket, azt kell tapasztalnia, hogy magán a templom padlásán a tetőszerkezet újabb, nem úgy, mint Vámosatyán vagy Nyírbátorban. A torony belsejébe csaknem lehetetlen bejutni, de némi erőfeszítéssel valamenynyire lehetséges a hozzáférés.

Meglepően szűk, alig több, mint 160 cm a torony belső oldalának mérete, és nem kevésbé meglepő, hogy mindamellett kilenc tartóoszlopa van. Ezek kb. 60 cm-re vannak egymástól, így

érthető, hogy vastagságuk mindössze 5 coll. Az erősítések és lapolások a lehető legegyszerűbbek: váltakozó magasságban elhelyezett páros andráskötések, s a lapolások jobbadán csak egy oldalukon simulnak a tartóoszlopokhoz. A szögfejek az éleken leszedettek. A legjelentősebb körülmény, melyet megfigyelhetünk, a tartóoszlopok számozása, mely bár hiányos, de ki lehet következtetni a rendszert. Az egyes elemeket arab számmal jelölték; az 1 az északnyugati sarkon van bevésve, a kettős fűrészfogra emlékeztető 3 délnyugaton. Délen folytatólag teljes a sor: 3, 4, 5 és teljes a középső észak–déli sor is, északon kezdve: 8, 9, 4. A hiányzó számokat kiegészítve, a számozás az északnyugati sarokból indulva spirálisan körbemegy a középső anyafáig úgy, ahogy azt Bálint János Nyírbátorban észrevette (Bálint 1984. 83.).[3]

Általában nem ismert, hogy az arab számok használatát II. Szilveszter pápa vezette be Európában, de Magyarországon nagyon sokáig nem volt használatos. Római számjegyekkel írtak, esetleg betűkkel kiírták az évet. Az első római számmal vegyes megmaradt emlék 1407-ből származik Magyarvalkóról (Văleni). Báthory Miklós váci címere is „148V" számjegyekkel van jelölve, míg az ugyanattól a mestertől származó „mátészalkai" címer 1484-es formában datált. A Mátyás templom országcímere már teljesen arab számmal, 1470-ként keltezett. Ezek alapján Zsurk növekvő számú háromszögű ácsjelei nem érhetnek senkit váratlanul. A csarodai jelölések kevésbé kalligrafikusak, mint a nyírbátoriak, összehasonlítva azokkal a csarodai toronyszerkezetet valamikor az 1600 utáni évekre datálhatjuk.

E körülménynek a legelső és legfőbb tanulsága – bár lehet, hogy csalódást okoz –, hogy a torony jelenlegi sisakja ebben a formában nem az eredeti sisak. Továbbá óhatatlanul felmerül az a gondolat, hogy nincs-e összefüggés a templom diadalívén az 1642-es évszám társaságában feltüntetett osztopáni Pernyeszy Gáborral?[4] Tetszetős az összefüggés a templom kifestése és az új sisak építése között, de egyelőre ez csak feltételezés.

11. kép
A palágykomoróci templom tornya (fotó: Páll István)

Fig. 11
Church tower of Palad' Komarivci
(photo by István Páll)

Felmerül Palágykomoróc (Palagy Komarivci) kapcsán egy másik gond. Ezt a tulajdonképpen nagypalágyi templomot Csaroda édestestvérének szokták nevezni, csakhogy az utóbbi helyen a kerengős sisaknak fiatornyai is vannak (11. kép). Megválaszolatlan kérdés, hogy esetleg Csarodán nem ugyanilyen formájú volt-e az eredeti középkori első sisak.

[3] Minthogy a toronyba a feljutás akrobatamutatvánnyal ér fel, a további vizsgálódást el kellett halasztanom, illetve más téren folytatnom.

[4] Pernyeszy Gábor Bethlen Gábor első támadásakor, 1619-ben az ecsedi vár kapitánya volt királyi részről. A várát veje, Lónyay András kállói főkapitány sürgetésére adta át. 1642-ben halt meg – éppen a templombelső kifestése évében. Úgy tűnik, mintha áttért volna a református hitre. Egy kései leszármazottját, Pernyeszy Júliát, Apafi udvarmesterének elszegényedett s már református unokahúgát Teleki Mihály nevelte, míg Bethlen Miklós, a neves emlékirat politikus szerzője 1686-ban feleségül nem vette; így lett aztán Csarodán is birtokos, mint ahogy azt „Élete leírása magától" című művében megemlíti (Keményi 1980. 748–754., 831., 819.).

Szerkezetileg a párban előjövő szabályos keresztkötések a zempléni Kisazart idézik, mely építésekor – 1619-ben – református volt. Pernyeszy Gábor ebben az évben adta fel Ecsedet s állt Bethlen Gábor mellé. Nyugtalanító egybeesés, de a kronológia tekintetében súlya lehet.

A Szabolcs-Szatmár megye műemlékei kötetben közölt műszaki rajzon a torony sisakjának alakja erdélyi típus (Entz 1986. 338.), ami elég goromba tévedés.

A harangház közelebbi vizsgálata talán arra is fényt tudna deríteni, hogy volt-e valaha harang benne? Helyben ugyanis az a hiedelem járja, hogy sose volt harangja, ami ellentétben áll a kerengő – mint figyelőhely – meglétével, hacsak nem kopogtató deszkával adták volna le a jelzéseket.

Kisszekeres

12. kép
Kisszekeres harangtornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 12
Bell tower of Kisszekeres (photo by Gyula Koroknay)

A szatmári Kisszekeres szerény kis fatornya (12. kép) nem elhelyezése vagy talán szépsége, esetleg 1644-ben öntött szép szavú Wierd-harangja miatt kerül Zsurk és Nyírbátor szomszédságába, hanem egy jelentéktelennek látszó, de annál beszédesebb múltra visszatekintő apróság miatt: a főutca során álló, jellegtelen építmény talpgerendájának mérete 12 coll, négy alacsony tartóoszlopáé és felső gerendakoszorújáé ugyancsak 12 coll (összehasonlításképp: Csetfalva, Hetyen, Tiszacsécse, Nyírmihálydi fatornyainál is ez a méret szerepel), ami arra mutat, hogy az emeleti harangház gerendáján látható bevésett felirat alapján – „K 1899 Ápril 13 Berki Ferencz GAEFL" (a latin rövidítés feloldása olvasatomban: általános mérnök és ács) – egy korábbi fatorony maradványaiból készítette Berki Ferenc. Mostani helyére valószínűleg ekkor került.

A torony közelében álló, szerény külsejű, egyterű, gótikus templomot feltehetően a rozsályi Kún család építtette, melynek több tagja ide temetkezett. A templom déli falán egy epitáfium rozsályi Kún Istvánnak vagy Lászlónak, Szatmár vára főkapitányának emlékét idézi. A budapesti Nemzeti Galériában őrzött festett epitáfium szerint 1646-ban ugyancsak ide temették el másodszorra Barkóczy László özvegyét (később Tárkányi István özvegye is lett), Barkóczi László kállói főkapitány anyját és Barkóczi István szabolcsi főispán unokáját, Rozsályi Kún Annát (Koroknay 2001. 410–420.). 1657-ben – I. Rákóczi György lengyelországi támadását megbosszulandó – Lubomirski herceg csapatai sok más templomhoz hasonlóan ezt a templomot is felgyújtották. A nemrég végzett restaurálás kor a hangulatosan megfestett pasztofóriumon kívül előjött néhány vakolatba karcolt, fatornyot ábrázoló vázlat. A rajz elnagyolt, például a kerengő hiányzik, de a szoknya, a fiatornyos sisak valósak. (Hasonló, fatornyot felvázoló karcolattal Laskodon találkozhatunk.) Lehet, hogy csak véletlen egybeesés, de az ácsmester, Berky Ferenc nevével kapcsolatban nem lehet említés nélkül hagynunk, hogy egy másik Berky Ferenc, a jelenlegi Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

első, név szerint ismert festője Kisszekeresen született 1824-ben, meghalt 1881-ben Szatmárt. Vajon ő lett volna ácsmesterünk apja?

Tivadar – Nyíregyháza–Sóstói Múzeumfalu

A Nyíregyháza-Sóstói Múzeumfalu tervezési felfogásából fakadóan az orsós faluszerkezet közepén helyet foglaló, kárpátaljai eredetű kisdobronyi (Mala Dobrony) templomhoz egy fatorony kívánkozott. A lehetőségekkel számolva a vezetés azt látta célravezetőnek, ha hozzá a meglévő szerkezeti rajz alapján felépíti az 1937-ben lebontott tivadari fatorony mását (13. kép). Ez 1993-ban meg is történt (Páll–Sisa 1994. 161–174.).

13. kép
A tivadari harangtorony másolata a Sóstói Múzeumfaluban
(fotó: Páll István)

Fig. 13
Copy of the bell tower of Tivadar in the Sóstó Museum Village
(photo by István Páll)

Fiatornyok s kerengő nélkül – ez utóbbi hiányából eredően alul makkos mintájú deszkaborítással való jelzéssel – a közepes méretű harangtorony külső megjelenésében méltóan képviseli és érzékelteti a régi falu életének, képének egyik meghatározó pontját, ugyanakkor a múzeumfalu együttesét teljesebbé tudja tenni.

Talpgerendázata 4+4 keresztbe lapolt gerendából áll, melyek méretei ± 27 cm (11 collnál kevesebb), szélső mezői keskenyebbek. Középen 4 tartóoszlop megy fel a támok közül, az oszlopok mérete 24 cm. A számok elárulják, hogy a rekonstrukció méter-, és nem ölrendszerben történt (ennyiben nem hiteles). Ezt azonban könnyen feledteti a fatorony érdekes, sajátos szerkezete. A tornác külső oldalain csak 3-3 oszlop tartja a szoknyát, ami nem jellemző vidékünkre. Egészen egyedi, hogy a szoknya ereszének magasságában egy gerendakoszorú, s abban egy megerősített gerendakereszt segítségével a 4 tartóoszlopos rendszer 9 oszlopossá vált. Az oszlopok felmennek a harangház mennyezetéig, illetve a császárfa a sisak csúcsáig. (Gyakorlatilag ez is csak itt fordul elő.) A tartórendszer szilárdságát az oldalakon a talpgerendától a harangház padlójáig érő hatalmas andráskereszt, továbbá a császárfától az oldalsó tartóoszlopig egy-egy alsó s felső keresztkötés biztosítja. A harangház külső oldalai üresek, ami szokatlan. Oldalanként 2-2 nyílásának gyámjai ívesen faragottak. A sisakot tartó gerendázat egy koszorúból, abban egy belapolt gerendakeresztből, s abba csúcsával beillesztett négyzetből áll. A tű 8 sátorfája elég általános módon a keresztgerendákon, illetve a négyzet kis átkötésein áll. Az árbócfát (itt császárfát) természetesen vízszintes kötésekkel hozzárögzítették a sátorfákhoz.

Tivadaron az első fatorony keletkezésének ideje az egyházi bejegyzések szerint 1671. A második toronyra vonatkozólag egy másik adat többet mond: „Papp Mosses Altal Epült Ez az Torony 1757”. Fatornyaink ácsmesterei és az évszámok tekintetében elég szűkösen állunk ahhoz, hogy kétségbe vonjuk az adat hitelét. 1820-ban a fatornyot áthelyezték a templom elé. Bizonyosnak látszik – éspedig az uszkai, túrterebesi stb. példa tanulságaként –, hogy a torony ebben a formában

14. kép
Tákos régi és rekonstruált fatornya
(Koroknay hagyaték, SMF és Páll István fotója)

Fig. 14
Old and reconstructed wooden tower of Tákos
(Koroknay legacy, Sóstó Museum Village and photo by István Páll)

közvetlenül a templom előtt állt, annak előcsarnokául szolgált. A középső tartóoszlop kiküszöbölése, illetve az emeletről való indítása arra mutat, hogy az zavarta volna a templomba a ki- és bejárást, egyúttal az istentisztelet végeztével beszélgető, tanácskozó helyül szolgálhatott.

Tákos

Fatornyának alakulása sokban hasonlít a tivadarihoz, hiszen ez is rekonstrukció. Itt azonban környezete, a nevezetes „mezítlábas Notre Dame" háttérbe szorítja – de ha nem lenne, hiányozna a völgyi falu templom–torony–temető együtteséből. Nagyon hasonlít a tivadari toronyhoz, ami nem meglepő, mert körülbelül ugyanabban az időben, ugyanolyan kis falu építtette. Ami a régi fényképek tanúsága szerint különbség köztük, hogy Tákoson az álkerengő – vagyis a harangház – deszkaborítása tulipán motívumban végződik, továbbá a sisak tűje valamivel vaskosabb és kissé ívelt (14. kép).

A jelen konstrukcióba kevés eredeti elem van beépítve, ami annak következménye, hogy a háború után jó ideig csak egy négyoszlopos harangállvány díszelgett a helyén. A legnagyobb beépített régi elem egy 8 és fél collos darab, mely több lapolás helyét magán viseli.

A jelenlegi fatornyot 1986-ban régi fényképek alapján építtette újjá az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, készítésének csaknem 220. évfordulója alkalmával (feliratos gerendája már hiányzik; erre a következő szöveg volt egykor rávésve: „anno 1767 Lukács János áts mester tsinálta") (Balogh 1994. 135.).

Szabolcsbáka

Nem véletlen, hogy fa harangtornyaink építésének kései virágkora az 1781. évben kezdődik, mikor két jeles fatornyunk emelése jelzi a korszak nyitányát Szabolcsbákán, Felső-Szabolcsnak a múlt háborúitól kevésbé sújtott részén (15. kép), illetve a Lónyay család birtokán, Nagylónyán. Eddig ugyanis a protestánsok – márpedig a megye lakossága csaknem tisztán református volt – romladozó egyházépületeiket csak akkor reparálhatták, ha kérésüket a vármegye engedélyével felterjesztették a Helytartó Tanácshoz, s az jóváhagyta. A századokra visszanyúló helyzeten változtatott II. József, amikor 1781-ben engedélyezte a protestánsoknak a tornyok építését azzal a kikötéssel, hogy azok az utca során nem állhatnak. Szabolcsbáka keletelt, középkori eredetű református temploma tágas téren – a falu valamikor orsós szerkezetű lehetett – áll; fatornya a templomtól nyugatra, a régi, korábbi bejárat elé került.

Hogy jobban megértsük egy ilyen faépítmény viszontagságos sorsát, az ezúttal rendelkezésünkre álló adatokat a megyei műemléki topográfia alapján soroljuk fel: 1781-ben épült, javították 1815-ben, 1851-ben, 1877-ben. 1889-ben „annyira megromlott állapotban áll, hogy életveszélyessé vált." Ekkor egy Kristóf György nevű ács javítja ki, de javításokat végeznek rajta 1934-ben, 1955-ben s legutóbb is (Entz 1986. 260.).

A torony jelenlegi külső megjelenésében van valami idegenszerű. Földszintjén, a szoknya alatt teljesen zárt. Törzsét zsindely fedi, kerengője nincs, a harangházból ablakok nyílnak. A vaskos alapú sudár tövében lévő kis fiatornyok alakja és elhelyezkedése némileg bizonytalan: korábban, a topográfiában közölt fénykép szerint kissé más volt a külseje. A zárt földszinten középen valami párkányféle látható; ez talán annak a jele, hogy valamikor a tornác nyitott volt. A harangház két nyitott szegmensíves ablaka középen valahogy „összebandzsít", összetart. A fiatornyok külső széle régen szigorúan továbbvitte a harangház, illetve a törzs vonalát. A fiatornyok egyébként zártak, oldalfalaik zsindelyből készültek. A kis sisakok régebben is gúla alakúak voltak, ami nyilvánvalóan korábbi restaurálás hibája.

15. kép
A szabolcsbákai harangtorony (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 15
Tower bell of Szabolcsbáka (photo by Gyula Koroknay)

Nem kevés különcséget tartogat a fatorony belseje sem. Belépve rögtön szembeötlik, hogy gerendarácsa hiányos, s középen hiányzik a császárfa. Utóbbit két nagyméretű, keresztben felállított andráskötés pótolja, melyek felmennek a harangház padlójáig. (Erdélyben, a Szilágy megyei Szamosardón (Arduzel) találjuk ennek a ritka megoldásnak a párját.)

A talpgerendák vastagsága az egész területen itt a legkisebb, mindössze 9 coll. A talpgerendák szerkezetéből adódóan természetes, hogy az oszlopoknak csak három oldalon van támjuk. Az oszlopok mérete változó: 8,5 – 10 coll között ingadozik. Ácsjel alig van, a jelzések egyszerű keresztbevágások. A szoknya alól nem indul kötés, a törzs nyolc oszlopát egy-egy andráskereszt fogja össze. A sisak tetőszékének alja szokatlanul egyedi. A gerendakoszorú négyzetét három keresztgerenda négy sávra osztja, közülük azonban a továbbiakban csak a két szélső van ismét négy négyzetre tagolva, míg a két középső sáv üresen marad. A négy kisebb saroknégyzetet most már átlósan a torony sarkai felé tartó kis kötések fogják össze. Ez utóbbin áll egyik lábával a fiatorony. A tű nyolc sátorfájából kettő a középső nagy gerendán, kettő-kettő a mellette lévőn, kettő pedig az oldalt lévő középső kis összekötő darab gerendán áll. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy különösen a harangházban nagyon rossz a faanyag – ti. a rönk nem adta ki a kellő méretet –, meg kell állapítanunk, hogy van valami üdítő ebben a sok itt tapasztalható szabálytalanságban.

Eredetileg kellett lennie császárfának, amit a talpgerendázat közepe táján észlelhető, benyúló csonk tanúsít. Kellett lennie kerengőnek is, hiszen a fenti ablakok külső széle szélesebb – ezt pedig a kerengő lebontása miatt alakította ilyenné valamelyik reparáló mester.

Mindezeket összevéve, az említett különlegességek adnak ennek a máskülönben közepes méretű fatoronynak sajátos értéket.

16. kép
Lónya fa harangtornya (fotó: Sisa Béla)

Fig. 16
Wooden tower of Lónya (photo by Béla Sisa)

Lónya (Nagylónya)

Sokak szerint a meglévő – a Szentendrére átszállított nemesborzovait leszámítva – fa harangtornyaink között a legszebb (16. kép). Talán azért, mert a sisak a törzshöz viszonyítva itt a legmagasabb? Bizonyára ez is közrejátszik, de ezen kívül más, nem kevésbé fontos jelentősége van.

Az utca sorától beljebb, a XIII. századi templom előtt áll kissé oldalt, de nem ez volt az eredeti helye. Valaha a történelmi Bánk báné volt a környék, ezt az uradalmat adta hozományul lányának, Petur bánnal kötött házassága alkalmából. Később a történelemből nem kevésbé ismert Lónyay család birtoka lett, melynek nevét is adta.

Az a körülmény, hogy az utcától beljebb áll, már elárulja a torony születési évét. Mint már említettem, II. József dekrétuma értelmében a protestánsok is építhettek templomtornyot, de ekkor még azzal a kikötéssel, hogy az ne legyen az utcasorban. Pontosan úgy, ahogyan azt Lónyán látni lehet.

A torony külső megjelenésére nézve műfaja klaszszikus példája lehet. A részletek harmonikus összhangban csendülnek össze, s át tudja adni a felső-tiszai falunak a belőle áradó kétszáz éves üzenetet a szegénységről, bizakodásról s az Istenbe vetett hitről. Lényegében véve kívülről semmi különös nincs rajta olyan, ami másutt más lenne. A mellvéd felett felül nyitott szoknya, 45°-os szoknyatető, arányos, zsindellyel borított törzs, melyre ráborul a szélesebb kerengő alul gránátalma motívumos borítása; négyes ívsorokkal néz a nagyvilágba, s sudár sisakját négy kis, egymáshoz megszólalásig hasonló kisgyerek táncolja körbe, ahogy közelítünk.

Belépve a torony belsejébe, középen szemben mindjárt egy nagybetűs felirat fogad: „KAKUK IMRE ÁTSMESTER TSINÁLTA BÁN PÉTER LEGÉNYÉVEL 1781.” Ritka, hogy egy ácsmester ilyen szembeötlő módon hirdeti magát. Hasonló Kölcsén fordul elő, de más megoldásban (és Tákoson is fel volt tüntetve egykor).

A talpgerendázat és a tartóoszlopok vastagsága egyaránt 13 coll, ami jelzi, hogy elég bőven állt rendelkezésre jó faanyag. A kötések vastagsága általában 7 coll. A kb. 2 collnyi lapolásoknak sajátos egyedi formája van, a faszögek fejét gondosan kifaragták oly módon, hogy a sarkukat leszedték. Az összeállítást elősegítő jelzések világosak. Nagy „K”, „D”, „N” és kis „e” jelzi a négy égtáj felé eső darabokat. Olyan jellegzetesség ez, mintha a névjegyét tette volna le. A „B” jelzések egy középső sort jeleznek, de vannak egyszerű átvágásoknak vagy római számoknak is felfogható jelzések: I, II, III, IIII.

A törzs tartószerkezete erősen rokon a következő évben készült vámosatyai torony szerkezetével. A szoknya alól indul egy nagy ferde kötés az anyafába, ott egy gerendakoszorú felett találkozik a másik hasonló kötéssel, így keresztmetszetben ék alakot képeznek. Alattuk – csaknem párhuzamosan – egy hasonló, de valamivel kisebb ékalakzat található; végezetül az ellenkező irányból mindkettőt keresztezi egy V alakú gerendapár. A következő felső szakaszt kettős andráskeresztek alkotják, melyek a következő harangház szintjébe már nem csatlakoznak, s hozzájuk hasonlóan a tartóoszlopok sem. A harangház szerkezete – szokatlanul – nem külön egység, a tartóoszlopok feljönnek a sisakig. Oldalait párban egy olyan andráskereszt alkotja, melynek hosszabb szárait egy-egy támszerű ferdekötés fogja. A kerengő körbejárója meglehetősen szűk. Négy-négy ívét a támokból és a külső tölgy gerendakoszorúból fűrészelték ki. A sisakalj gerendázatát a tartóoszlopok sarkainál egy gerendadarab köti össze, hogy rajta álljon a megfelelő sátorfa. Minthogy azonban a koszorún belül csak egy keresztgerenda van, a másik négy sátorfa a gerendakoszorún áll. Ezek rögzítését az árbócfához szabályos közökben elosztott, kereszt alakú kötések biztosítják. A kis fiatornyok – ahogy szokás – a két gerendakoszorún állnak.

Kakuk Imre jelenleg az egyetlen olyan ácsmesterünk, kinek életét és működését a jándi református egyház iratai alapján nagy vonásokban össze lehet állítani. 1756-ban született talán Jándon vagy – Babus Jolán szerint – Matolcson (Babus 1976. 88.). (Egyik helyen sem vezettek még ekkor anyakönyveket.) Így a lónyai fatornyot 25 éves korában készítette a viszonylag fiatal „parasztács". Testvérei szintén ácsok voltak. Balázs itt dolgozott vele Lónyán, György, ki 1797-ben meghalt, és András, ki Gábor János kállai áccsal együtt készítette 1810-ben Révaranyoson a fatornyot. Ő maga 1782-ben Vitkán emelte a fatornyot. Ekkor már nős, felesége Kontz Sára. Kakuk Imre 1791-ben építette Matolcson a téglatemplom sisakját, melyet egy vihar hamarosan megrongált. Matolcs mezőváros jegyzője, Szabó Ferenc az egyház birtokában megőrzött jegyzőkönyvben szemléletesen ránk hagyta az 1791. december 16-án lezajlott gombfeltevés ünnepélyességét:

„Áts Mester Kakuk Imre több segédtársaival feltevé (a gömböt) s annak tetején ottan fent ülve a reá bámulló néptömegre a szokás szerént kezébe lévő pohár borát e szavakkal elköszönve mondotta reá áldását:

Közel az ég hozzám,
közel az Istenem,
Hála adó szívem
hozzá fel emelem,
aki meg tartotta
éltemet s eszemet.
Mindenek felett hát
áldom Istenemet.
E Sion tornya is
maradjon épségben,
Isten kegyelméből
a mely mene végbe,
e szent alkotmányon
légyen az Úr karja,
Ezen egész várost
a béke takarja

s megíván pohár borát, poharát lehajítván a tetőről, úgy a több segéd társa is követvén azt, öt poharaktól egy se tört el... áts mester legények: Kakuk Balázs, Medve György, kit nagy bátorság

oda emelt, hogy az ingadozó árbusz fának magánosan állva a tetejébe mászott s ott állva a sátorfákat, küzdve szegezgette oda fent az árbusz fához Őri István." (A templom fedélszékének ácsmestere Kakuk Balázs volt.)

Az esemény ugyan Matolcson zajlott, de a szöveg egy kitétele elárulja, hogy másutt és máskor is ez volt a nem veszélytelen szokás. Továbbá kitűnik, hogy a csapat öt főből állt.

A ma meglévő sisak 1948-ból származik, amint azt a zászló mutatja. Az első, a Kakuk Imre sisakja utáni és a jelenlegi előtti közbenső állapotot Kerekes Ferenc, az akkori lelkipásztor egy fényképe a parókián megőrizte. E szerint az első viharkár után is maradt valami, ami a négy fiatornyos, kerengős, sudár sisakra emlékeztet. Konkrétabb jelzés azonban a torony testében lévő talpgerendákon rejtőzik: a K, B, N ácsjelek mellett a tipikus „e" ácsjel található meg itt. E 10 collos gerendák az eredeti ácsszerkezetből származnak (jelenleg itt sem lehet egészen a csúcsig felmenni).

Ugyanebben az évben – tehát 1791-ben – készült a jándi templom fatornya (17. kép), ez alkalommal azonban „Kancza József ácsmester útmutatása nyomán". Kakuk fő műve – a Csetfalván álló nagyszerű fatorony – hihetőleg 1796-ban épült. Valószínű, hogy ezután készült Fehérgyarmat monumentális sisakja, továbbá a szomszédos Nábrád elrontott sisakja.

17. kép
Kakuk Imre elpusztult jándi fatornya Myskovszky Viktor metszetén (Sisa 2001. 223. alapján)

Fig. 17
Imre Kakuk's demolished wooden tower from Jánd on Viktor Myskovszky's gravure (after Sisa 2001. 223)

Néhány év lyukas az életrajzon. Utolsó ismert tényked ése a hetei fatorony áthelyezése.

Az ácsmesternek öt gyermeke született, de valamennyi zsenge korában meghalt, csak az utolsó, János érte meg a tizedik évet. Az ő halála után három hétre, 1808. május 5-én, 52 éves korában Kakuk Imre is eltávozott az élők közül. Mesterségének nagy művésze volt, méltó, hogy megtanulva a nevét, a megye nagy fiai közt tartsa számon (Koroknay 1980a. 107.).

Vámosatya

A település szomszédságában álló, romos Büdy vár – a dúsgazdag Büdy Mihály beregi főispán várának – fénykora a XVI. század, majd János Zsigmond idejében az erdélyi támadások egyik célpontjaként még ugyanebben a században elpusztult. A falu XIII. század végéről származó templomának fatornya a református parókia és a templom között áll (18. kép). Elhelyezése annyiban utal régies voltára, hogy a későbbi – vagyis nem a templommal egykorú – nyugati bejáratot védeni lehet belőle. A község a XVIII. században nevezetes ácsfalu volt, ahonnan szekereken a Szilágyságba is szállítottak kifaragott fatornyokat (Kós 1974. 11.).

Vámosatya úgynevezett völgyi falu, s a templom együttese sokban emlékeztet Tákosra: a Mic patak partján, az átkelőhely mellett emelkedik. Lehetséges,

hogy a fatorony helyének kiválasztásában ez a szempont közrejátszhatott.

A tekintélyes méretű, 26,50 m magas, kiegyensúlyozott arányú, harmonikusan megszerkesztett építmény szépsége a patak partjáról s a főutcáról egyaránt jól érvényesül. A szoknya alatt, a mellvéd fölött mind a négy oldalon nyitott. A szoknya hajlásszöge – szemben Zsurkkal és Nyírbátorral – itt már csak 45°-os, akárcsak a sisakaljnál. Úgy hat, mintha annak felemelt ismétlése lenne. Törzsét ma léccel szegett deszkaborítás fedi, amely a kis fiatornyok deszka borította törzsével van ritmusban, míg a fiatornyok kis sisakjai vonalvezetésben a szabatos formájú, nagy sisak alakját utánozzák. Eltér a szokványtól, hogy a kerengő csak három ívvel néz a világra. Ma a szokásos részek műemléki „egyenzsindellyel" fedettek; korábban több – nem követendő – megoldáson kívül a sisak vastag tölgyzsindellyel volt fedve, melyek alsó sarkait ívesen kanyarították le. E megoldás érdekes, vibráló hatást kelt a szemlélőben.

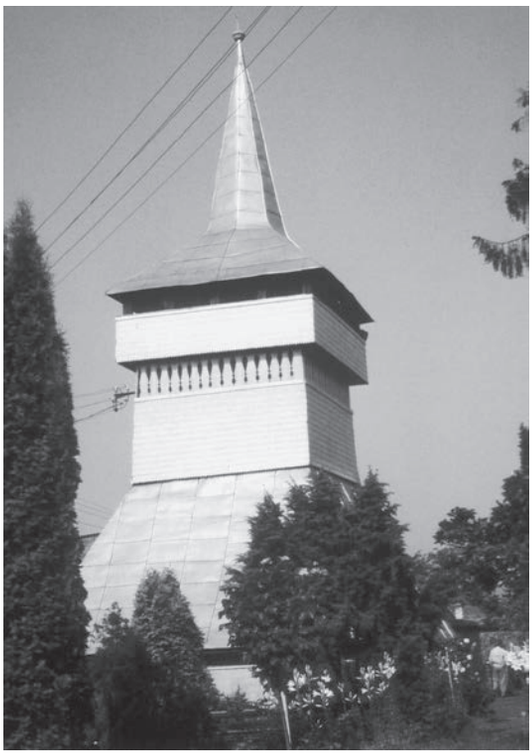

18. kép
Vámosatya harangtornya
(fotó: Páll István)

Fig. 18
Bell tower of Vámosatya (photo by István Páll)

Hála a műemléki topográfiának, tudni lehet, hogy 8 m szélesség mellett a torony 26,5 m magas. Belsejének figyelemre méltó sajátsága, hogy a talpgerendázat vastagsága Zsurk és Nyírbátor után itt a legnagyobb: 15 coll. Ennek rácsozatát szabályos közökben egymásba lapolt öt-öt gerenda alkotja. A 9 tartóoszlop vastagsága 12 coll, míg a kötéseké 10 coll; a tornác oszlopai egyenetlenül 8–9,5 coll vastagok. Eléggé jellegzetes körülmény, hogy a lapolások formája meglehetősen sokrétű, másrészt a kevés előforduló ácsjel sem egyöntetű: római és arab számok egyaránt vannak. A támasztórendszerre is érdemes jobban odafigyelnünk: a szoknya oszlopainak gyámjaként indul felfelé egy-egy kötés a középső császárfáig – természetesen belapolva a megfelelő szélső tartóoszlopba –, és a szélső tartóoszloptól is indul egy másik, az előbbivel párhuzamosan. Mindkettőt keresztezi az a harmadik, mely a földszintről megy föl a szoknya felső magasságáig. Képileg szólva és a teljes keresztmetszetre kivetítve: egy „V" keresztez két – egy kisebb és egy nagyobb – fordított „V" alakzatot. (E megoldás később még szerepet kap Kakuk Imrénél.) A szoknya felső szélét koszorúgerenda fogja össze, keresztben ugyancsak megerősítették. Ettől felfelé a törzs erősítése hasonló, bővített, de fordított rendszert kap. A harangház szerkezetileg teljesen önálló; középső tartóoszlopa 8,5 coll, egy collal vastagabb a többinél. A harangház oldalát párban egy olyan andráskötés adja, melynek két alsó szárát ismét keresztezi egy-egy gerendadarab. A kerengő igen keskeny, csak gyerek tudja körbejárni.

A harangház teteje, melyen a sisak nyugszik, eltér az eddigiektől (ezek annyiban nem voltak célszerűek, hogy egy ponton két lapolás gyengítette a szerkezetet): Vámosatyán a két gerendakoszorúban egy nyolcágú csillaghoz hasonló alakzatot találunk, mely azért nem csillag, mert ferde ágai nem sugarasan illeszkednek a központba és a sarkokba, hanem mindkettőtől bizonyos távolságban.

19. kép
Visk harangtornya a legutóbbi felújítás előtt (fotó: Páll István)

Fig. 19
Bell tower of Vyshkove before the recent renovation (photo by István Páll)

A tűben a sátorfát derékszögben váltakozó, vízszintes kötések fogják az árbócfához.

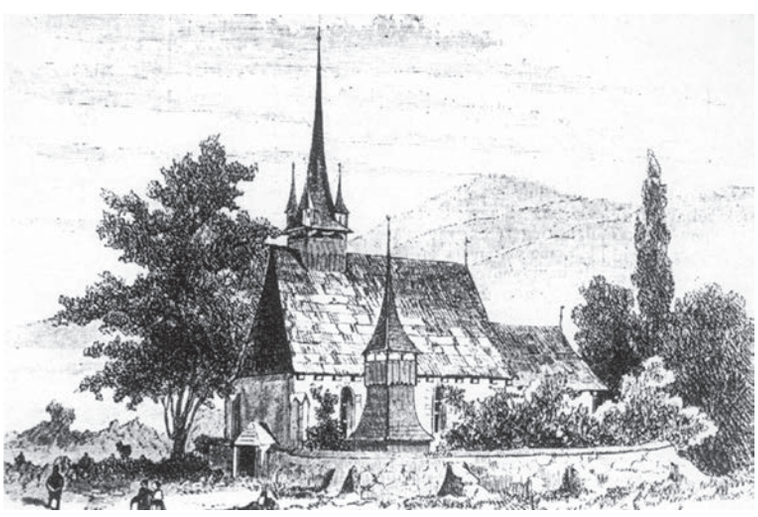
A torony építésével kapcsolatosan különböző, egymásnak ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre. Az egyik – a sisakzászló és a korábbi harang évszámát véve alapul – 1691-re teszi az építés évét. Fatornyot említenek ugyan 1733-ban, viszont az 1808. évi canonica visitatio 1792-t adja az építés évszámaként. A szerkezet tüzetes vizsgálata után – tekintve a lónyai fatoronnyal való rendkívüli egyezéseit – az utóbbi évszám látszik helyesnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a korábbi adatok valótlanok lennének; a fatornyok igencsak romlandó szerkezetek voltak, és sokszor kellett javítgatni azokat. A XVIII. század végi építési dátum ellenére Kakuk Imre itteni működése nem jöhet számításba, mivel ő ebben az évben Vitkán készítette a fatornyot.

Visk (Viskove)

A Felső-Tisza vidékének legtávolabbi fatornya Kárpátalján, Dél-Máramarosban az egykori öt koronaváros egyikében, a Tisza-parti Visken áll (19. kép). A középkori református templomot ma is fal veszi körül, ennek bejárata mögül néz ki a torony kerengője s bádoggal fedett sisakja. Az erődtemplomhoz belépve kitűnik, hogy a toronyból jó rálátás adódik mindkét bejárata felé.

A fatorony nem nagy, idegen a szoknya és a sisak bádogfedése, de mindenesetre tartósabb a zsindelynél. Olykor ez is szempont.

1657 elején II. Rákóczi György télidőben itt gyűjtötte össze hadát, hogy megszerezze a lengyel trónt, majd Lubomirski herceg megtorlásul felégette a vidéket. A torony következésképp nem lehet ennél korábbi. Érdekes, hogy a tornác és a törzs hegyes végű zsindellyel fedett, kivéve azt a – kerengő alatti – két oldalt jelentkező sávot, melyen – reneszánsz balusztrádra emlékeztető – fűrészelt motívum enged több világosságot a belső térbe (Schulz Ferenc 1868. évi metszetén – 20. kép – ez a megoldás nem szerepel: Deschmann 1990. 174.).

20. kép
A viski templom és harangtorony Schulz Ferenc metszetén (Deschmann 1990. 174. alapján)

Fig. 20
The church and bell tower of Vyshkove on Ferenc Schulz's gravure (after Deschmann 1990. 174)

Tornácot, kerengőt találunk, ez utóbbi négy íves. Sisakjának élei felső-tiszai módon futnak le, de fiatornyok nélkül. Ez annál különösebb, mert a Schulcz Ferenc-metszet szerint a templom huszártornyának voltak fiatornyocskái.

A talpgerendázat 5 + 5 gerendája egyenletesen elosztva alkotja a gerendarácsot. Ezek mérete – hasonlóan a tartóoszlopokéhoz – 12 coll (Hetyenben is ugyanez a helyzet, de erről később). A tartóoszlopokat két nagyobb és két kisebb tám támasztja, a lapolások nem árulnak el különösebbet. A faszögek feje a sarkaikon leszedett. A harangházat erősen átalakították, az utólagos fél szinttel alacsonyabb a korábbinál. Itt hármas és négyes furatok láthatók, melyek mélyebbek a gemzseinél. Az eredeti harangház tartóoszlopai már csak 8 collosak, s többször hiányos rönkből faragták ki. Az oldalak ácsolata egyszerű, gerendakoszorúba lapolt andráskeresztből áll. Maga a kerengő meglehetősen keskeny, támjai oly kicsinyek, hogy csaknem éknek látszanak. A tű sátorfái kettős gerendázaton állnak, a felső a gerendakoszorúba lapolt keresztben elhelyezett két gerendából áll.

Mindeddig csak az elsődleges építményről volt szó, de van a fatoronynak egy utólagos, lapolás nélküli, közvetlen tartórendszere is, mely egy külső szerkezet benyomását kelti; így a négy sarkon álló tartóoszlopok mellett kívül még külön három indul felfelé a harangházig. A talpgerenda-rácsozatba utólag illesztették be őket, olykor egészen különleges módon, élre állított gerendadarabbal. Ez a megoldás erősen emlékeztet a zólyomi Cserény fatornyának kettős szerkezetére. Ha ezt beborították vizes bőrökkel, azoknak, akik a fatoronyban meghúzódtak, nagyobb reményük lehetett a védekezésre.

Asztély (Asztej – Luzsanka), Nagymuzsaly (Muzsijeve), Kígyós (Kígyós – Zmijivka)

Három olyan Beregszásszal határos település, melynek a ma szerény megjelenésű kis fatornyát elemezve bizonyos jelekből arra következtethetünk, hogy korábban tekintélyesebb építmények álltak helyükön.

Asztély a határ túlsó oldalán az első település. Völgyi falu, a templom és fatorony fekvése emlékeztet Tákosra. Ma négyzetes alapú, kétrészes sisakja bádoggal fedett. Az előzmények után most már nem meglepő, hogy talpgerendái 12 coll vastagok, a négy tartóoszlop – amelyeket két 6 collos tám fog össze – 10 collos (21. kép). A harangház fölött a négyzetes alapú sisak szarufáit olyan képletű rácsozat tartja, mely nyolcszögű sisaktűnél használatos, vagyis a koszorúban a keresztben elhelyezett két gerendába egy 45°-ra elfordított kisebb négyzet van lapolva, s annak oldalfelezőjétől a koszorú négyzetének a sarkai felé megy csillagszerűen egy gerenda.

21. kép
Asztély harangtornyának szerkezeti részlete (fotó: Páll István)

Fig. 21
Structural part of bell tower of Astei (photo by István Páll)

22. kép
Kígyós fa harangtornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 22
Wooden bell tower of Kid'osh (photo by Gyula Koroknay)

23. kép
Nagymuzsaly harangtornya
(fotó: Florian Zapletal, Magocsi–Zapletal 1982. 90. kép alapján)

Fig. 23
Bell tower of Muzhiyeve (photo by Florian Zapletal, after Magocsi–Zapletal 1982. 90. kép)

Nagymuzsaly szép gótikus temploma – akárcsak a régebbi Kígyóson (22. kép) – meredek domboldal fokán áll. Mindkettő szinte bástyaszerűen őrzi a templomba vezető utat. Nagymuzsalyon (23. kép) meglepetésként hat a talpgerendák mérete: a legvastagabb 13x15 coll, s a szoknya oszlopai is 12 collosak. Nyilvánvaló jele ez annak, hogy egy régebbi, nagyobb fatorony maradékából készült. Harangjának évszáma 1783. 1717-ben ezt a vidéket a II. Rákóczi Ferencet visszahozni szándékozó török támadás alkalmával a tatárok pusztították el (a kismuzsalyi templom azóta rom).

Nyírmihálydi

24. kép
Nyírmihálydi fatorony
(fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 24
Wooden bell tower of Nyírmihálydi
(photo by Gyula Koroknay)

A település a Tiszától meglehetősen távol, Dél-Szabolcsban fekszik. Kérdéses, lehet-e a felső-Tisza-vidéki faépítészet körében tárgyalni, s nem inkább az Érmellékhez tartozik-e? Tekintve azonban, hogy utóbbi helyen nem maradtak fenn hasonló emlékek, így nincs összehasonlítási alap. A Mikepércsen és a határ túlsó oldalán, Micskén lévő fiatornyos sisakok idesorolása annyiban nem hiábavaló, mivel a fatorony típusának széles területi elterjedését jelezheti.

A nyírmihálydi torony (24. kép) egy később meghosszabbított, alighanem XII. századi templom előtt áll, melyet annak idején félig-meddig mocsár védett. Külső megjelenésében ma eltér a Felső-Tisza fatornyaitól, amennyiben nincsenek fiatornyai. Ennek legfőbb oka, hogy nem vették észre a legutóbbi helyreállításkor a harangházban az egykori fiatornyok csapolásának fészkét. Ezt leszámítva jelentéktelenebbek a különbségek. Ilyen a beépített földszinti tér, továbbá a – sajátosan bihari jellegű – lécből álló rombusz alakzatok a deszkával borított törzs lécei között. Kerengője nincsen, viszont a harangházat – melyen az északi oldalt kivéve két-két zsalugáteres ablak nyílik – övpárkány jelzi.

A torony bejárata a templom nyugati homlokzata felől nyílik, így fekvése szokatlan. Ezt talán az magyarázza, hogy maga a falu, de határának nagy része, főleg azonban a Debrecen–Nyírbátor főútvonal forgalma is arrafelé esett.

A torony talpgerendázata 12 coll, a kilenc tartóoszlop 9 coll. A támok szabályszerűen úgy helyezkednek el, hogy két magasabb mellett két kisebb fog közre egy-egy oszlopot. A támok, valamint a szoknya tartóoszlopai 7 collosak. A szoknya alól nem

indul kötés a császárfához. Szokatlan továbbá, hogy andráskeresztek csak a császárfát rögzítik a középső tartóoszlopokhoz, míg a törzs külső lapos szögben 3-3 egymással párhuzamos kötőgerendát találunk, és oldalt csak itt van egészen laposan fekvő andráskereszt.

Néhány ácsjelet találunk a földszinten; ezek római számok, illetve változatuk: VI, IIIV, XIII.

A harangházban legelőször az ötlik szembe, hogy a felhasznált rönkök fiatal fák voltak, nem adták ki pontosan a szükséges méreteket, viszont kivételesen itt felmennek a sisak aljáig. A harangház oldalainak szerkezete jó hatású. A két, gyámokkal támasztott ív alatt látszik az egykori mellvéd, s alatta a középső tartóoszloptól növekvő fokú szögben hajlik szélre két ferde kötés. A tű sátorfáit tartó sisakalj szerkezete sajátos négyzetes rács, melyet 5 + 5 gerenda, illetve kettős palló alkot. A torony már eltűnt harangjának és szélzászlójának dátuma alapján 1782 lehet a fatorony építési ideje, vagyis – több másikhoz hasonlóan – frissen a türelmi rendelet után készült.

Hetyen

A Beregi Tiszaháton Nagylónyán, Vámosatyán egymás után épült két szép fatorony, a szomszédságban nem akart lemaradni a kis Hetyen sem: 1793-ban elkészítteti a Csaronda partján a temploma mögött, de az utcasoron a maga kis csinos fatornyát (25. kép).

Ahogy az utas a határon átkelve Harangláb felől letér a főútról a másfél kilométerre fekvő faluba, már az útról észreveszi a torony csaknem laposnak ható sisakaljából felszökő keskeny tűjét. A hetyeni fatorony formája egyedien jellegzetes. A szoknyája lejtésszöge alacsonyabb a megszokottnál, ezt megismétli a széles sisakalj alacsony szöge, és hogy az nagyobb hangsúlyt kapjon, a tűje keskenyebb. Leszámítva a szoknya bádogborítását, igen kellemes hatású, egyéni „zamatú" faépítményben gyönyörködhetünk. Apróságok növelik a jó benyomást, mint például a törzs hegyes végű zsindelyei, míg a toronyéinak alsó két sarkát ívesen lekanyarították;

25. kép
Hetyen harangtornya (fotó: Páll István)

Fig. 25
Bell tower of Hetien (photo by István Páll)

26. kép
Ácsjelek a hetyeni fatoronyban (fotó: Páll István)

Fig. 26
Joiners' marks in the wooden tower of Hetien (photo by István Páll)

a kerengő külső deszkaborításán kis dekoratív lyukakat találunk, s a fenyődeszkából kivitelezett fiatornyokat barokkos ablakocskák ékesítik.

A belső szerkezetet megvizsgálva megérthetjük, miért olyan alacsony a szoknya hajlásszöge; ugyanis a talpgerendázat rácsán a szélső mezők szélesebbek, mint azok, melyeket a 9 tartóoszlop behatárol. Egyedülálló megoldás ez a Felső-Tisza-vidéken. A szerkezet révén a torony stabilitása megnőtt. Az sem túl gyakori, hogy a talpgerendák és a tartóoszlopok vastagsága megegyezzen, mindkettő egyaránt 12 coll. A szoknya oszlopai 7 collosak. A 9 tartóoszlopot szabályos rendben két kisebb és két nagyobb tám támasztja, fogja közre; ezek 6, illetve 8 collosak. A szoknya oszlopainak támjai feltűnően kicsinyek. A szoknya támjaként induló, s a császárfába lapolt kötőgerendák két-két másikat kereszteznek; fentebb a törzsön pedig egy olyan „másfél" andráskeresztet találunk, melynek egyik szárát a másik szárral párhuzamosan egy harmadik ferde kötés keresztezi. Íme a nemesborzovai képlet!

Különcködik ez a torony az ácsjelek tekintetében is (26. kép). Az összeillesztéseknél keresztvésések vannak oly módon, hogy az egyenesek két vége valami külön véset-többlettel vagy változattal gazdagodni, s minél feljebb érünk, ez a jelrendszer egyre jobban kibontakozik. A legegyszerűbb kezdeti jelzés egy nyíl, mindkét végén hegyet jelző V alakú ékkel. Tovább emelkedve, a nyíl hegye a vesszőn visszafelé irányul. Az alapalakzat továbbfejlődik, száma szaporodik, s ágai gyarapodnak a szigonyok, „m"-ek, háromszögek e különös és gazdag jelbeszédében. A tartóoszlopok – mint általában – csak a harangházig mennek fel. Itt újabb szerkezeti rendszer kezdődik. A harangház oldalain kétszer kettős andráskeresztek mennek körbe. A kerengő ma nem járható, hiányoznak a pallók, de a négy-négy gyámból kifaragott íves keretben a faluba vezető út anélkül is szépen belátható. A tű nyolc élének sátorfái a sisakalj gerendakoszorújába belapolt, nyolcágú csillag alakú ácsolaton állnak. Harangjainak évszáma 1793: megközelítőleg az építés éve.

27. kép
Piricse fatornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 27
Wooden tower of Piricse
(photo by Gyula Koroknay)

Piricse

Ragaszkodva a Kakuk Imre ürügyén megszakított időbeli sorrendhez, a szinte Nyírbátor „árnyékában" fekvő Piricse következik, ahol a XIII. századi templom előtt féloldalra álló, egyszerű kis harangtorony alig emlékeztet társaira (27. kép). Zárt tornáca fölé 45°-ban borul a zsindelyes szoknyatető, melyből az alacsony, deszkával borított törzs kiemelkedik. Felső harmadában lévő két íve nem néz sehova, ugyanis a galéria és a templom közt áll, s belőle nincs semmi kilátás. Sisakja is egyszerű, nyolcszögbe átmenő négyzetes csonka kúp. A 4 + 4 keresztbe fektetett gerendarács kifelé keskenyebb mezőket alkot, négy tartóoszlopa a rácsozat közepéből indul. A talpgerenda és az oszlop egyaránt 10 collnyi vastag.

Belépve az építménybe, jobbra egy gyámon olvasható az építés befejezésének időpontja: „Ao 1791 Die 23 May". Érdemes összevetni ezt az adatot a kisszekeresi és a jándi fatoronyra vonatkozó adatokkal! Ennek az egyszerű, kizárólagosan harangtartásra szolgáló fatorony típusnak a Felső-Tisza vidékén időrendben ez a dokumentálhatóan első megjelenése.

Kölcse

A késő gótikus, egyterű templom a helység közepén, útkereszteződésben áll, fatornya előtte, a ma már nem használt nyugati bejáratánál. Útkereszteződésben emelkedik a torony, de csak háromfelé lát, Sonkád, Tiszabecs felé már nem (28. kép).

A torony legfeltűnőbb külső vonása a nyolcszögletű sisak. Természetesen fiatorony nélkül (ezzel csak Mezőcsávás próbálkozott Erdélyben, de nem talált követésre). Szatmárban csak Uszkán találni hasonló sisakformát. Kerengőjének borítása gazdagon kifűrészelt, tornáca zárt a zsindely borította törzs és szoknya alatt.

Alapja egy egyenlően elosztott, 5 + 5, keresztbe lapolt gerendarács-szerkezet, melynek sajátsága, hogy a beleállított 9 tartóoszloppal azonos szélességű: mindkettő 13 collos, akárcsak Lónyán. A támok 9, a szoknya oszlopai 8 collosak. Az oszlopokat ritmikusan két nagyobb és két kisebb tám fogja és tartja, ami a belépéskor kellemesen hat. A lapolások – mint igen gyakran – nem egészen egységesek, vannak köztük egészen hegyes végűek is. Gondos kivitelezésre utal, hogy a négyszögletes fejű faszögeken – Kakuk Imre csapatától eltérően – ez alkalommal az éleket szedték le. A törzs első kötései (29. kép) a szoknya alól indulnak, s már a szoknya szintjén előjön – a megyében csak itt, Kölcsén – egy egészen alacsonyra nyomott ferde kötés. Maga a törzs kétszintes, a keresztkötések erősek. A tartóoszlopok csak a harangház padlójáig mennek, onnan újabb oszlopok tartanak a sisak aljáig. Közülük a középső 7 coll vastag, a többi csak 6 és fél, a kerengőn pedig 6 coll. A harangház belső oldalának kötése minden oldalon két szabályos kettős andráskereszt. A kerengőn körbe lehet járni, de inkább csak gyereknek.

Ácsjel kevés van a tornyon, s az is vegyes: a földszinten 10, 2, 3, majd IIII (30. kép). A számozás a középső soron kezdődik. A harangház jelzései a következők: A, Z, F. A sisakalj

28. kép
Kölcse harangtornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 28
Bell tower of Kölcse (photo by Gyula Koroknay)

29. kép
A kölcsei fatorony szerkezete a legutóbbi helyreállítás közben (fotó: Páll István)

Fig. 29
Structure of wooden tower of Kölcse during the recent renovations (photo by István Páll)

30. kép
A kölcsei fatorony talpgerenda szerkezete (fotó: Páll István)

Fig. 30
Breast summer structure of the wooden tower of Kölcse (photo by István Páll)

rácsozata szokatlan kettős rendszer. Az alsó erősebb: a koszorún egy teljes átkötés és derékszögben két csonk. A tű nyolc sátorfájának fele ezeken nyugszik, míg másik fele egy másik tartórendszeren; ez lényegében keresztben lapolt két gerenda, a metszőpontnál négyzet formában összekötve. Ebből az alapformából két-két pallóval szerkesztettek ki egy nyolcágú csillagot.

A harangház már említett vastagabb középoszlopán függőlegesen olvasható a GARDA ANDRÁS név. A másik nevet, az előbbi folytatását – mivel a harangszéket szorosan ráépítették – annak idején elsőként az ujjammal olvastam ki: „FARKAS JÁNOS ÁTSOK ÁLTAL 1794". Így fennálló fatornyaink ácsmesterei közül a kölcsei a másik, melynek mesterei név szerint ismertek. Sajnálatos, hogy róluk jelenleg többet nem tudunk.

Nemesborzova

A legutóbbi időkig egyedülálló kuriális – vagyis nemesek-lakta – település volt. Olyan útféli falu, melyet vizesárok és tüskekerítés vett körül, s valamikor csak egy felől, egy hídon át lehetett megközelíteni. Némi nyoma mindezeknek napjainkig megmaradt. A templom a főutca orsójában állt, s fatornya a község bejárata felé nézett (31. kép). A régi reflexnek megfelelően tehát védte a templomot, a menhelyet. 1970-ben a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megvásárolta, lebontotta és Szentendrén felállította. A megye, s különösen a szatmári rész ismét szegényebb lett, ugyanakkor a szentendrei szabadtéri múzeum emblémájaként azóta százezrek csodálták meg ritka eleganciáját, s egyedülálló szépségét, egy alig ismert, távoli világ üzenetét, melyre a látogatók tömegének figyelmét hívta fel.

31. kép
Nemesborzova harangtornya eredeti helyén (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 31
Bell tower of Nemesborzova on its original place (photo by Gyula Koroknay)

Minthogy nem eredeti helyén áll,[5] csak annyiban tartom szükségesnek kitérni rá, amennyiben Bálint János jeles ismertetésének néhány kitételét meggondolandónak vélem (Bálint 1984. 85.). Mindenekelőtt a fentebb mondottakon kívül, miszerint egyedülálló nemesi falu lévén, más volt az építés társadalmi háttere.

Az építés idejével kapcsolatban nem tudom osztani Bálint véleményét (Bálint 1984. 87.). Az általa javasolt 1667-es évszám a Felső-Tisza-vidéken az a korszak volt, mikor II. Rákóczi György halála és Nagyvárad török kézbe jutása után kemény reformátusellenes intézkedések történtek. A Balogh Ilona által javasolt „1680 után" időpont elfogadhatóbb lenne (Balogh 1935. 152.), mert Thökölynek Zrínyi Ilonával kötött házassága (1682) után pár évre gyökeresen megváltozott a helyzet. Maga az építmény azonban mindkét feltevésnek ellentmond. Egyrészt hiányoznak róla a Zsurkra, Nyírbátorra és Ógácsra jellemző régies elemek (mint a szoknya meredek lejtése, a felső andráskereszt kerengő alatti kinyúlása a kerengő alá), és az egész tartórendszer más időpontra utal. Ez utóbbi szorosan Lónyához és Vámosatyához hozza közelebb. A Szentendrén álló szép építmény egyik fiatornyának 1794-es évszáma így értelmet kaphat.

Mindamellett lehetséges, hogy az említett időpontban emelkedtek korábbi, kisebb fatornyok, melyek leégtek, elkorhadtak vagy eladták őket.

Uszka

A mai országhatárt jelző Batár folyócska gátjának tövében, a védett hárs árnyékában az igénytelen külsejű református templom az ország színben, formában legszebb, legnemesebb fogalmazású hangvetőjével dicsekedhet.

A fatorony szorosan az épület homlokzata előtt áll, oly szorosan, hogy a szoknyának az a negyede előtte el is maradt (32. kép). Legfeltűnőbb sajátsága, hogy a torony földszintjét felfalazták, mintha az előkelőbb favázas építmény látszatát akarná kelteni. Külső megjelenésében zömöknek hat. Jellemző vonása továbbá, hogy – Kölcse mellett – a másik, nyolcszögű sisakkal bíró fatornyunk, mely sisak a levélmintájú, facsipkés álkerengő fölött a hármasívű harangházra borul.

Belépve a ma már kibetonozott fatorony földszintjére, megértjük, hogy miért áll oly szorosan a főépület előtt: egyúttal a templom előcsarnokául szolgál. Szokatlanul tágas a hely. Különös, hogy a 9 tartóoszlopból csak a középső, barokkosan élszedett anyafa maradt meg. A beépített talpgerendarács hihetőleg 10 coll, s a szoknya hét oszlopa ugyanilyen méretű. A térkialakítás miatt csak a sarokban álló oszlopokat támasztották meg 9 collos támokkal. A szoknya fölött a törzs ácsolata viszonylagos szélességéhez mérten meglehetősen takarékos, úgyhogy harangozáskor recseg-ropog az egész építmény. A tartóoszlopok csak a harangházig mennek, a császárfa a harangházban külön darab, s innét külön áll az árbócfa. A harangház mennyezetét a már ismert, a koszorúgerendába lapolt nyolcágú csillag alkotja,

32. kép
Uszka fa harangtornya
(fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 32
Wooden bell tower of Uszka
(photo by Gyula Koroknay)

[5] A régi torony másolatát eredeti helyén székely ácsok készítették el 2000-ben (P.I.).

melynek közepén – elfordítva – egy kisebb négyzet kap szerepet. A nyolc sátorfa a csillag ágaira támaszkodik.

Építési idejét nem tudjuk pontosan: 1807-ben rossz állapotban lévő fatornyot írtak össze Uszkán, a jelenlegi torony tehát ennél később épülhetett.

Tiszacsécse

33. kép
A tiszacsécsei fatorony
(fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 33
Wooden tower of Tiszacsécse
(photo by Gyula Koroknay)

Móricz Zsigmond szülőfalujában a fatorony kevéssé szokott helyen, a falu közepének orsójában, a templom mögött áll (33. kép). Milota felől jövet szépsége teljes egészében érvényesül.

A szoknya fölött kissé zömök törzs emelkedik, hogy tartsa a mintás végű deszkával borított, háromíves kerengőt s a ráboruló, négy fiatornyos, magasba szökő sisakot. A földszinten a tornác nyílása nagyobb a szokottnál, s a sisakalj szögének emelkedése kisebb az esővetős szoknya 45°-ánál. A fiatornyok kis deszkatörzsén árulkodó, félkör alakú ablakocskák nyílnak. A tű inkább keskeny, mint átlagos.

Az ácsmunka gondossága már a templom mögötti toronybejáratnál jelentkezik. A tornác gyámjainak eme ívén a helybeli régi fejfák „magyar bajusz" alakú élszedésével találkozunk. A szabályosan elrendezett,12 collos, 5 +5 talpgerenda rácsába – középen – ugyancsak 12 coll vastag tartóoszlopokat csapoltak, míg a szoknya oszlopai csak 6 collosak. A 9 collos támok lapolásai csaknem összeérnek. A faszögeknek a sarkát szedték le.

Az építmény tartórendszere eléggé egyszerű. A szoknya alól nem indul kötés a császárfához, csak a szoknya alatti talpgerendából; a két felső szintet egyszerű andráskötések fogják. A tartóoszlopok – ahogy szokás – csak a harangház aljáig érnek. A harangházban lévő egyetlen külön oszlop 9 collos, a többi 5 coll. A harangház „fala" itt is csak egy-egy andráskötéssel van ellátva, de jó ízléssel kissé oldalra állítva, hogy a kerengő három ívén keresztül kívülről nézve jól mutasson. A kerengő kis oszlopkái és gyámjai három külső oldalon faragottak, ugyanez a helyzet a sarkokon lévőkkel is. A kerengőben – kicsinysége miatt – csak gyerek tud boldogulni.

A sisakot tartó gerendázat eléggé általános: gerendakoszorúban két keresztbe lapolt gerenda, s ezekbe – közel átlósan – lapolt négyzet. Az árbócfa ezúttal is külön darab.

A fatorony építési ideje 1822, mely időpont már a fatornyok virágkorának végét jelzi. Sisa Bélának az a nagy felfedezése, hogy ez az ácsmester bizonyosan *kánon szerint* dolgozott (Sisa 2001. 20–22.), arra mutat, hogy a mester képzett ács volt; a klasszicizmus korában vagyunk, az utolsó kánonokban gondolkozó korban.

Nagyszekeres

Építésével kapcsolatban nem áll rendelkezésünkre semmilyen támpont, de minden bizonnyal Tiszacsécsével együtt a Felső-Tiszán kikristályosodott toronyépítés hattyúdala. Ekkor lassan-lassan a falusi egyházak gazdaságilag kezdenek annyira magukhoz térni, hogy egyházuk elé kőtornyot építtessenek, ami a szegény falvak fatornyának a végét jelenti. Utolsó erőfeszítéssel azonban az ácsmesterek bizonyítani akarnak. Nagyszekeresen is így született – elragadó környezetben – a kicsi, de míves fatorony (34. kép).

34. kép
Nagyszekeres harangtornya (fotó: Páll István)

Fig. 34
Bell tower of Nagyszekeres
(photo by István Páll)

A Gőgő–Szenke patak szigetén álló gótikus műemlék templom előtt áll a fatorony; hozzá hajdan csak egy függőhídon lehetett bejutni. A viszonylag kisméretű fatorony a templom épületéhez egy nyeregtetős átmenettel csatlakozik; a környéken ez az egyetlen ilyen jellegű megoldás. Kerengőjének ívei itt vannak a leggazdagabban kifaragva. Az 1976-ban végzett restaurálás alkalmával a rekonstrukció során sem az alapul szolgáló fényképet, sem a hagyományokat nem követték a fiatornyok esetében: alacsonyak lettek. (A helyreállítást magánvállalkozó végezte!) A sisakalj – mint Tiszacsécsén – alacsonyabb szögben emelkedik, mint a szoknyán.

A talpgerendázat a széleken keskenyebb; mérete szerint ez a legkisebb, mindössze 11 coll. A tartóoszlopok 9 coll vastagok, míg a támok, gyámok 7 collosak. Belépve a fatoronyba, nyomban feltűnik az utóbbiak tömörsége abban az értelemben, hogy szorosan, hézag nélkül lapolódnak a sarkukba, továbbá, hogy a szemben lévő lapolások szorosan érintkeznek az oszlopokon. Lent előfordul háromszög alakú, tuskószerű tám is. A szoknya alól indul egy kötés a császárfához, mellyel párhuzamosan megy lentebb egy másik; ezeket egy, a császárfától kiinduló kötés keresztezi úgy, ahogyan ez Lónyán és Vámosatyán megfigyelhető. Sajátos a gerendák számozása az első oszlopsoron: –, IV, IIV, XI, XIII.

A kerengőhöz létrával lehet felmenni; itt az ívek hajlata a gyámokból van kivágva, a koszorúból nem. A Nyírbátorból ismert máramarosi keresztpálcikákból találhatunk az íveken egyet-egyet. A négy-négy ív tartóoszlopocskáit három, illetőleg a sarkon mind a négy oldalon kifaragták: ilyen műgond csak itt tapasztalható.

A toronysisak alja egészen egyedien felemás. A 8 sátorfából 3 egy pótlólagos hosszanti gerendán és két átkötésen áll, a másik oldalon pedig másik 3 sátorfa egy, a középig benyúló harántgerendán és – az előzőeknél hosszabb – átkötésen áll, míg kettő a csonka keresztbe lapolt gerendán.

A torony építési idejét többen a XVIII. század végére teszik, amit az elmondott jegyek alapján nem tartok valószínűnek. Az 1771-es év nehezen fogadható el az akkor a protestánsokat sújtó rendeletek miatt.

35. kép
Márokpapi harangtornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 35
Bell tower of Márokpapi (photo by Gyula Koroknay)

36. kép
Gemzse harangtornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 36
Bell tower of Gemzse (photo by Gyula Koroknay)

Márokpapi

A harangtorony a XIII. századi templom előtt oldalt áll – utcasoron is, meg nem is (35. kép). A 4 + 4 talpgerenda vastagsága 12 coll, az oszlopoké 10 coll, a támoké 8 coll: túlméretezettek egy ilyen szerény magassághoz képest (vö. Nagyszekeres!). Földszintjén a mellvéd fölött három íve közül a középső szélesebb, követve a talpgerendák elosztását. Fenn – a harangháznak csak egy íve fölött – a négyzetes sisak alsó része nyolcoldalú tűvé vált. Benn a törzset lapolás nélküli vasszöggel összefogott kettős andráskereszt tartja. Ez már a teljes hanyatlás! A legutóbbi helyreállítás előtt a szoknya többrétegű vékony zsindellyel volt fedve, mely egy idő után felpattogzott, így valamiféle borzas hatású felület képződött. A szlovák műemléki zsindely ezt nem tudta pótolni.

Építésének pontos idejét nem ismerjük. A források szerint 1872-ben *„a fatoronyhoz a hozzávaló fákat kiszabta váradi építőmester”*. Feltehetően a helybéliek állították fel. Csakhogy az történt, hogy 1874-ben *„a torony dűlőfélben lévén”* le akarták bontani; 1881-ben „bármi áron” sürgetik a tarpai harang megvételét – ami azt jelzi, hogy ekkorra rendes alapot készítettek a fatoronynak (Entz 1986. 307.).

Gemzse

A kisebb méretű, de kedves, négy fiatornyos fatorony a nyírkarászi és szabolcsbákai út elágazásánál emelkedik egy téren, az egykori, leégett református fatemplom helyének szomszédságában (36. kép). Ma már némileg mélyebb helyen áll, a környezete ugyanis feltöltődött.

Kívülről nézve nagyjából olyannak látszik, mint a többi hasonló építmény. Nagy különbség azonban, hogy a fiatornyok jobban kiülnek. Kerengője nincs, és nincs afféle deszkaborításos álkerengője sem, csak két-két ív a harangházon. A törzs – csakúgy, mint a szoknya s a sisak – végig zsindellyel fedett. Új jelenség, hogy a tornác négy oldalán – a mellvéd felett – a gyámokon megtaláljuk

a néprajzban „magyar bajusz”-ként ismert, élszedett motívumot. Az eresz alatti gerendákat a végükön növekvő számú, nem mély furatokkal jelölték.

A fatorony belsejét szemrevételezve, itt találjuk Nagyszekeres után a legkisebb méretű talpgerendákat: 11 és fél collosak. A tartóoszlopok 9 és fél collosak. Azt is észre lehet venni, hogy a hibás csap és fészkelés miatt nem mindegyik tartóoszlop áll az 5 + 5 gerendából készült rács kereszteződésében. A támok elhelyezése ugyancsak rendszertelen. Előfordul, hogy egy nagy mellett három kisebb vagy kettő mellett két kisebb tám fogja a tartóoszlopot. A szoknya alól indul egy kötés, de a továbbiakban csak egyszerű andráskereszttel találkozunk. Nem kivétel ez alól a harangház sem, melynek az a rendkívül furcsa sajátsága, hogy mellvédje fölött nem lehet kilátni. A lapolások egyszerűek, ezzel szemben a faszögek feje az oldaléleken erősen leszedett.

A fatorony kis méretét tekintve nem meglepő, hogy a tartóoszlopok a harangház mennyezetéig mennek. Itt is jól látható, hogy a felhasznált rönkök nem adták ki a kellő méreteket. A sisakalj lényegében egy nyolcágú csillag alakzat, melyben az átlós gerendák vékonyabbak.

Hogy ma a fatoronyból nincs kilátás, nagyon nem lephet meg senkit, ha körülnéz a falu határán; a dombok miatt eredetileg is igen korlátozott lehetett a láthatár. Az eddig elmondottakból más következtetést is le lehet vonni. Elsősorban azt, hogy ennek a fatoronynak megvolt a maga körbejárható kerengője – a szélesen kiálló sisak, továbbá a fiatorony–kerengő vonal összezavartsága erre utal. Ma már ez képzeletben sem állítható vissza, éppen az alapvető részletek gyökeres módosítása miatt.

A helyi református egyház matrikulája szerint (fedelén 1775-ös évszám szerepel, de valójában csak 1790 előtt pár hónappal nyitották meg) *„a torony pedig fából való”*. 1783-ban úgy említik, hogy *„pusztulóban van”*. 1792-ben égett le a mellette lévő parókia és iskola; feltehetően a fatorony is károsodott.

Egy régebbi tanulmányomban (Koroknay 1980b. 107.) Kakuk Imrének tulajdonítottam az eredeti torony szerzőségét, amit átvett a műemléki topográfia. Az azóta szerzett több tapasztalat birtokában az akkori feltételezésemet nem lehet vállalnom. Jelenleg azt tudom mondani: lehetséges, hogy az eredeti fatorony visszamegy a XVIII. század derekára, de lehet, hogy a tűz utáni időkre. Legszívesebben azonban – talpgerendáinak mérete és díszítő élszedése miatt – Nagyszekeres és Tiszacsécse mellé tenném. Az bizonyos, hogy valamikor – egy bizonytalan időpontban – jelentős, de nem végzetes változtatással átalakították.

Túrricse

A Gacsály és Rozsály közti útelágazásban lévő, középkori eredetű templom egyik nevezetessége, hogy nyugati kapujának kőfaragványa a megyében az ún. Jagelló-gótika egyetlen emléke, egy másik pedig – szép belső berendezéséből is kiemelkedően esztétikus – faragott szószékkoronája.

37. kép
Túrricse fatornya egykori helyén
(fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 37
Wooden tower of Túrricse on its original place
(photo by Gyula Koroknay)

38. kép
Túrricse új harangtornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 38
New bell tower of Túrricse
(photo by Gyula Koroknay)

A kicsiny fatorony ma a viszonylag új téglatorony tetején sisak gyanánt néz le a világra. Egy régi fénykép bizonysága szerint ezelőtt mintegy negyven évvel a templomkerítésre támaszkodva állt megrokkantan, méltósággal tűrve az idő múlásának méltánytalanságát (37. kép).

A kis fatorony a magasban megőrizte régi jellemvonásait (38. kép). Talpgerendázata egyenletesen elosztott 4 + 4 gerendából áll, méretük 12 coll. Szokatlanul nagy egy ilyen kis objektumnak. A tartóoszlopok a kis méretre való tekintettel a sisak aljáig mennek fel. A törzs szilárdságát egy ritka – laposan elhelyezett – andráskereszt biztosítja. A sisak alján szokatlan, hogy a koszorúba párhuzamosan belapolt három gerenda közepén egy ferdén elhelyezett kisebb négyzetet találunk; emiatt a sisak tűjének nyolc sátorfája a négy gerendára és a négyzet ferde kötéseire támaszkodik. Egy 5 collos harangház-oszlop három ferde és egy egyenes irányú lapolás-fészekkel hívja fel magára a figyelmet; sejteti egy régebbi faépítmény létét. Kis harangját 1796-ban öntötték az eklézsia részére.

Csaroda – harangtorony

1855-ös építési dátumával a nagy hagyomány utolsó megnyilvánulása. A késő román téglatemplomtól távolabb, a szomszédos református parókia kerítésében áll (39. kép). Építésére a harang beszerzése alkalmával került sor. A helyi hagyomány ugyanis azt tartja, hogy a nevezetes műemlék templom tornyában sose volt harang – ami alig hihető. Ha ugyanis a beregi rész egyetlen tornyos és kisszámú téglatemplomának a tornyán kerengő van, akkor őrtálló is volt, az pedig harang nélkül nem tudott jelezni. Bejáratát a közelmúltban módosították: ma nem az utcáról, hanem a parókia telkéről lehet bemenni. Talpgerendázata egyenletesen elosztott, az egy középső talpgerenda híján 5 + 4 gerendából áll. Méretük 12 és fél coll. A hat tartóoszlop mérete – akárcsak a támoké – nem egy s azonos: 9–10, illetőleg 6 és fél – 7 és fél coll. A törzs külső támjai magasabbra mennek, ami statikailag érthető. Lapolásuk rövid és ívelt, de nem illenek pontosan a fészekbe. A szoknya alól nem indulnak kötések, nem lévén anyafa,

39. kép
Csaroda fatornya (fotó: Sisa Béla)

Fig. 39
Wooden tower of Csaroda (photo by Béla Sisa)

nincs mihez lapolódniuk. A törzset észak–dél irányban egy nagy andráskereszt fogja, kelet–nyugat irányban pedig egy kisebb. Egy későbbi – lapolás nélküli –, vassal megerősített keresztgerenda segíti pótolni a mulasztást. A két-kétívű harangházban sem egyformák az oldalak kötései. A sisakalj gerendázata csak abból áll, hogy a gerendakoszorún két gerenda keresztbe van lapolva; erre támaszkodik a tű négy sátorfája. Így a kétrészes sisak már csak négyszögű.

Csiszár Árpád adatai szerint a tornyot egy Sebestyén János nevű ácsmester készítette 1855-ben (Gilyén–Mendele–Tóth 1981. 190.). Egyszerű, nem kellemetlen faépítmény, de éltető gyökereitől már elszakadt.

Túrterebes (Turulung)

A történeti Ugocsa déli szélén, a Tiszába siető Túr partján elterülő falu nagy orsójában, a barokk római katolikus templom árnyékában meghúzódó szerény református templom fatornyát szorosan az épület elé építették, annak egyúttal előcsarnoka s a karzat feljárója (40. kép). Részben bádogfedésével, megviselt zsindelyezésével, főleg pedig harangháza szép ívsorainak eltorzításával (41. kép) – a többi felső-tiszai testvéreivel összevetve – távoli szegény rokon benyomását kelti.

Belépve a felfalazott, zárt előtérbe, meglepődünk: nem annyira a simított betonozás miatt, mely szintbe hozza a talpgerendázatot, hanem az egyszerre egyszerű s bonyolult szerkezet miatt. Már a talpgerendázat mérete is szokatlanul kicsi, mindössze 8 és fél coll. Alaprajza szerint szoknyás, négy tartóoszlopos fatorony lenne, hiányzik azonban a szoknyának a templom homlokzata előtti része (mint a közeli s lebontott Szőlősgyulán volt), és a négy tartóoszlop – nem mindenütt ugyan – meg van kettőzve. Méretük 8 és 9 coll. A földszinten a belső látszik korábbinak, de ez csak a látszat. A belső tartórendszer teljes

40. kép
Túrterebes harangtornya (fotó: Páll István)

Fig. 40
Bell tower of Turulung (photo by István Páll)

41. kép
Túrterebes harangtornyának kerengőrészlete (fotó: Páll István)

Fig. 41
Detail of the cloisters in the bell tower of Turulung (photo by István Páll)

egészében csak arra szolgál, hogy tartsa a harangházban a harangszéket és a két harangot. A tulajdonképpeni fatorony a külső és teljes szerkezet. A fatorony egész építőanyaga egy régebbi és egy újabb keletű anyagból áll, vegyesen felhasználva. Úgy tűnik, mintha utolsó építésekor lebontották volna a régit, és az újabb részekkel vegyesen használták volna fel. Fa- és vasszögek vegyesen fordulnak elő. A torony törzsének szilárdságát minden oldalon egy olyan kettős andráskereszt biztosítja, melynek felső szárát még egy kötés metszi, de azon kívül – talán a ruszin fatemplomok mintájára – a templom tetőszékéhez is odaerősítették.

A harangházban válik világossá, miért hívják a helybéliek „haranglábnak" a belső ácsolatot: a harangszék hármas állvány. Az egyik szélső gerendadarabon egyszerű, vésővel bevágott, kikotort római számok láthatók: II, V, V, VI, IIII, II. A jelenlegi harangház szintje mintegy 65 cm-rel alacsonyabb a korábbinál (melynek meglétét csak a gerendakoszorú és fentebb a minden oldalon négyes ívű nyílások bizonyítják). Jelenleg az ívsorok nagyobb részét oldalt hornyozott bükk- és tölgyzsindelyek eltakarják. Érdekes sajátsága ezeknek a hegyes végű zsindelyeknek, hogy – valószínűleg alsó részük vékonysága miatt – alul jobban tönkrementek. Az ablakok ívei valódi, teljes ívek; a gyámokat s – megfelelő helyen – a gerendát kifűrészelték. Nem valószínű, hogy lett volna kerengője; a sisak eresze nem nyúlik ki annyira, hogy ezt feltételezzük. Ellenben a sisak fedélszéke aljának négy sarkában ma is látni lehet egy-egy kis, négyzetes keretfélét, melyen egykor a fiatornyok álltak. A sisak fedélszéke nem egyedülálló, csak itt négy oszlop koszorúgerendájára nehézkedik. Ennek közét a két keresztbe lapolt gerenda négy kis négyzetre osztja, s annak központjában négy kis keresztkötés egy kis, elfordított négyzetet alkot. Ez utóbbi gyakori megoldás. Az átkötésből kiinduló, sarokba tartó négy gerenda a már említett négy, keresztben elhelyezett gerendával együtt adja azt a nyolcágú csillagot, melyen a tű nyolc sátorfája támaszkodik. Az innen induló árbócfát először négy álló andráskereszt köti a sátorfához, majd vízszintesen – váltakozó irányban – elhelyezett keresztkötések. Észak–dél irányban itt is megjelennek ácsjelek: X, XVIII, XX, melyek értelmét nehéz megfejteni.

A harangok évszáma támpont lenne a torony építéstörténetéhez, de mindkettő elég kései: a kisebbik 1861-ből való, a nagyobbik XX. századi. Helyi ismeretek hiányában nehéz akármit is felvázolni a mostoha sorsú fatorony építésével kapcsolatosan.

Vaja (és Hete)

A középkori eredetű templom a település nagy orsójában – meglepő módon az egykori Bakta–Nagydobos út mentén –, az elsorvadt utcaágon álló Vay várkastéllyal szemben áll. Amikor az 1766-os évszámot viselő harangjához a falu 1777-ben kőtornyot akart építtetni, a Helytartó Tanács nem engedélyezte azt. Meg kellett várni az 1791. évet, míg elkészülhetett a hagymasisakos torony. A helyi református egyházi iratokban 1821-ből azonban érdekes bejegyzés olvasható: *„A vólt hólyagos forma a lakosoknak nem tetszvén, sugár, fiókos formára készíttessék."* Megemlítik a kállói ácsmester nevét is: Gábor János.

A torony sisakja a hagyományos, négy fiatornyos fatorony felső kiképzését utánozza, de az egészet bádog borítja. A két-két bádog zsalugáteres ablak mögött, a főpárkány felett talán kerengő lehetett; szélességét a fal vastagsága kiadja, kiadná. Azért e kétely, mert a toronyba nem lehet felmenni csak az alsó nagy ablakig, ahol a harang van. Emiatt a sisak szerkezetének megvizsgálására eddig nem volt módom. Lehetséges ugyanis, hogy fent a bádogborítás csak a falat takarja, s a négy fiatorony (sudár szerkezet) építészetileg csak üres játék. Talán Nábrádon hasonló a helyzet. Akárhogy áll a dolog, a falu népének s a Vay családnak a fenti megnyilatkozása a reformkor szellemének érdekes megnyilvánulása. Ki akarja fejezni, hogy magyar és református. Hasonló eset előfordult Barabáson, mikor az egyház „sudár" tornyot akart. Beregben Hete templomán – a sok semmitmondó

vagy ízléstelen sisak között – a kivételesen szép és ízléses sisak ácsmunkáját ugyancsak a kállói Gábor János készítette. Neve új név a megye művészetének történetében, még az esetben is, hogy utóbbi alkalommal a főszerep Ferencz Károly bádogosmesterre jutott.

Salánk (Salanki) és Técső (Tjacsiv)

Mindkét helységben (Rákóczi Ferenc utolsó országgyűlésének színterén, illetve az ősi öt koronaváros egyikében) a református templom tornyán már csak a kerengő nélküli, szorosan vett sisak formája őrzi a kiveszőben lévő négyfias sisak hagyományát – azt is bádoggal borítva. Előbbi talán 1824-ben, míg utóbbi 1810-ben épült. A nagy hagyomány elhalásának utolsó rezdülései ezek, csak más megközelítésben.

A felső-tiszai fatornyok hatása és helye a Kárpát-medence faépítészetében

A félreértéseket elkerülendő mindjárt a kezdet kezdetén hangsúlyoznom kell, hogy a Felső-Tisza meghatározás földrajzi értelemben csak a trianoni határokon belül nézve indokolt, de a használat szentesítette. A valóságban a Tisza felső folyását követve, Tiszavasváritól felfelé átnyúlik az ukrán Kárpátaljára, onnan tovább Romániába a Nagybánya melletti Giródtótfaluig (Tăuţii de Sus), illetve a Szilágyságban Leléig (Lelei), Menyőig (Mineu).

Amint feljebb már kitértem rá, elhibázottnak és indokolatlannak tartom azt a felületes megállapítást, mely szerint a felső-tiszai faépítészet az erdélyinek valamiféle leszármazottja lenne, s meg is okoltam, hivatkozva a sisak élrendszerének szerkezetével, a fiatornyoknak a kerengő széléhez viszonyított szabatos elhelyezésével. Másrészt a dél-erdélyiek sohasem érik el a Tisza mellettiek méreteit, s végül sokkal változatosabb, színesebb megoldásokat találunk az egykori fejedelemségben, mintsem a Partiumban északabbra, hol valami kánonszerűség uralkodik. A dél-erdélyi típusú sisak élrendszerének legészakibb megjelenését Tasnádbajom (Boianu Mare), illetve a Meszes lankás déli lejtőjén Vaskapu (Poarta Sălajului) képviseli.

A mostani magyar Felső-Tisza természetes folytatása a mai Kárpátaljának; a folyó s völgye vízi útja s úthálózata a kereskedelmi s kulturális kapcsolatoknak bő lehetőségeket kínált. Állítsuk szemünk elé 1640-es évszámával a nyírbátori fatornyot s vele együtt az „öreg grófot”, Máramaros főispánját, a Huszt várában székelő idősb iktári Bethlen Istvánt, a fejedelem testvéröccsét. Szép kalligrafikájú számjegyei a legszebbek a műfajban, csak a földesúr ácsa építhette. Az ívek keresztpálcikái napjainkban Észak-Erdélyben igen gyakori motívumok, de minden valószínűség szerint a „nagy művészet” késő gótikus, félkörívben elfutó ívsorának átfogalmazása fában. Ugyanis hegyes végük fűrészelés esetén *szakát* vetett volna. Ez a megoldás ma sok helyen megtalálható Erdélyszerte, de merészség lenne állítani, hogy ott alakult volna ki; azzal is magyarázható, hogy olcsóbb volt a munkaerő. Inkább az valószínűsíthető, hogy Dél-Máramarosban import ez a motívum, mely különben előjön Zsurkon is.

A Felső-Tisza és Dél-Máramaros közös motívumkincséből a sisak élrendszerét kell említenem. Talán meglepő, hogy a Felvidéken Losonc (Lučenec) és Zólyom (Zvolen) mellett Gácsfalván (Stará Halič) és Cserényben ugyanilyen a sisakok éleinek elrendezése, ami annál feltűnőbb, mert mindkét esetben más alapon nyugszik a faépítmény szerkezeti elve. Arról van ugyanis szó, hogy ez a két objektum a két tartóoszlopos szerkezet továbbfejlesztése.

A Felső-Tisza-vidék egy másik uralkodó jellegzetessége – a sisak négy sarkán megülő négy kis fiatorony – Dél-Máramarosban ritkábban, s kis foltszerű csoportban jelentkezik. Így mindjárt Huszt, a megyeszékhely szomszédságában Szeklence (Szokirnica) és társai: Husztsófalva

(Danilove), Mihálka (Krajnikove), Száldobos (Szteblivka), Ósándorfalva (Olekszandrivka) s kissé távolabb Alsóapsa (Nizsnya Apsa). A romániai Dél-Máramarosban ugyanez a típusú, négy fiatornyos sisak folytatódik a Szamos, illetve a Lápos völgyében, Felsőbánya (Baia Sprie) alatt a Dióshalom (Şurdeşti), Nyárfás (Plopiş), Györkefalva (Cetăţele) és Karuly (Coruia) csoportban (utóbbi három község már a régi, megszüntetett Szolnok-Doboka vármegye). Dióshalom és Nyárfás szinte egy településnek látszik, de valójában az ottani átrendezés előtt két vármegyéhez tartoztak.

A völgyek s úthálózatuk óramutatóját tovább forgatva, még mindig az egykori Szolnok-Dobokán, a Szamos Zsibó (Jibou) és Dés (Dej) közti nagy északi kanyarjában, annak csúcsán ugyancsak több négy fiatornyos fatornyot találunk. A szinte számtalan megkapó kis román fatemplom között négy fiatoronnyal ékes Hosszúrév (Răstoci), Nagylózna (Lozna), Csömény (Podişu), Oláhfodorház (Fodora). Észak felől a Felső-Tiszához legközelebbi fatorony Szamosardón található; fatornya különös jelenség. Nem nagyméretű, szerkezete is viszonylag egyszerű, de részeinek aránya, tudatos ritmusa miatt megkülönböztetett figyelmet érdemel. Akár a szoknya, akár a kerengő gyámjainak elrendezését nézzük, akár a függőleges tagoltság összecsengő arányait, éreznünk kell mesterének esztétikai érzékét. A tornyot sisakjának élrendszere köti a felső-tiszai rokonsághoz, más elemei viszont idegenek attól, amit valószínűleg archaikus voltának köszönhet. Balogh Ilonának nincs ugyan adata erre az állításra, de egyszerű és egyöntetű keresztkötései, kerengője deszkaborításának dísztelensége erre utal (Balogh 1935. 176.). Különös egyedi sajátossága, hogy középen, a nyolc tartóoszlop között a kilencedik oszlopot két hatalmas, egymást keresztező andráskereszt pótolja, akárcsak a szabolcsi Szabolcsbákán.

42. kép
Lele fa harangtornya (fotó: Sisa Béla)

Fig. 42
Wooden bell tower of Lelei
(photo by Béla Sisa)

Lele és Menyő a Szamos bal oldali mellékfolyójának egy-egy völgyében fekszik, ugyanabban a magasságban. Lele azért különösen fontos számunkra, mert egy kis szerkezeti mozzanattól eltekintve – nevezetesen, hogy a törzs szélső nagy andráskeresztje a talpgerendázat szoknya alatti részébe van lapolva, s innen indul, ahelyett, hogy (mint a Felső-Tiszánál) a szoknya tartóoszlopából fenn gyámként indulna, – teljességgel a felső-tiszai mintát követi (42. kép). Bizonyos jelek arra mutatnak, mintha ez lenne az a bizonyos – Vámosatyán faragott – fatorony, melyet szekereken szállítottak a Szilágyságba. Valamennyi fatorony közül ácsjelek tekintetében ez a leggazdagabb és leginkább részletező. Jelölték nemcsak az égtájakat (E, K, d, N és „Kö”-vel a császárfa), hanem együttesen az egy csoportba tartozó darabokat is; azonos jellel vannak ellátva, éspedig két oldalon, hogy lehetetlen legyen eltéveszteni az összeállítást.

Talpgerendázata 14 coll, a felső-tiszai módon elrendezett szoknya oszlopai 9, a tartóoszlopok 11 collosak, a támok 8 coll vastagok. A kerengő csipkéje tulipánminta, míg a környék román tornyain rendszerint lándzsa minta az uralkodó, Menyőn pedig nincs is.

A Tőkés László viszontagságairól ismert Menyőre – bár temploma Johannes Florentinus gazdag kőfaragványaival büszkélkedhet – nem is oly régen csak egy 11 km-nyi földút vezetett. A jelenlegi rövidebb, de rosszabb. Védelme ez volt a régmúltban, ezért nem áll semmiféle magaslaton. Eddig meg nem figyelt

különlegessége, hogy valaha voltak fiatornyai, illesztésük helye kitapintható. A torony ácsjelei közt akadnak cirill betűsek, bizonyságául annak, hogy egy román ácslegény is dolgozott a fatornyon. Egy kő a torony tövében – a helyi hagyomány szerint – annak az emlékét őrzi, hogy egy ács ott zúzta magát halálra. Bár a menyői fatornyot szerkezete a Felső-Tiszához fűzi, a talpgerenda rácsából kiinduló, harmadik szintig felmenő kötése – mint a hegyen át a pár kilométerre lévő Lele esetében – olyan elem, mely Közép-Erdélyhez kapcsolja, amelytől azonban más jegyeiben egyébként idegen. Ezért inkább a Felső-Tisza valamiféle átmeneti dialektusának kell felfognunk.

A Vásárosnaménynál a Tiszába ömlő Krasznára rátekintve senki nem mondaná, hogy a Réz és a Meszes által bezárt ékből kiindulva 193 km van mögötte. Középső szakaszának a Bükk felé eső szép mellékvölgyeiben, Szatmár és Szilágy határán több olyan kis elmaradt falucska található, melynek ma is fennálló fatemploma a Felső-Tisza hatását másképp dokumentálja. Ha Kisszokond (Soconzel), majd lejjebb Alsóboldád (Bolda), Felsőboldád (Stâna), továbbá Szilágykorond (Corund), Szilágykövesd (Chieşd) kis, dombtetőn álló fatemplomával szemben megállunk, nem tudhatni, mi az előttünk lévő objektum, mert látszat után akár egy szerényebb fatorony is lehetne. Látunk ugyanis a szoknya három féltetejéből kiemelkedő toronytörzset, egy-két íves álkerengővel, s ráboruló felső-tiszai élrendszerű sisakkal. Korondon és Kövesden méghozzá négy fiatoronnyal! Valójában természetesen a két oldalt eső szoknyarész a toronytörzs mögött folytatódik, s rendszerint a kerengő csipkéje magasságában összeér; s amit oldalt láttunk, az már valójában a tető része. Természetes, hogy ily kis építményeknél a fatorony szerkezete a lehető legegyszerűbb: a talpgerendák négyszögén álló tartóoszlopokat legföljebb egy keresztkötés fogja.

43. kép
Völcsök négyfiatornyos templomtornya
(fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 43
Church tower of Ulciug with four turrets
(photo by Gyula Koroknay)

A Kraszna mentén Somlyóújlak (Uileacu Şimleului) középkori templomának meredélyén a toronynak csak a fekvése és a sisak alján a négy kis négyzetes ácsolat árulkodik, hogy valaha fiatornyai voltak.

Kraszna város valaha egy kis vármegye székhelye volt. A mi szempontunkból környékével együtt azért jelentős, mert a felső-tiszai hatás már nem érvényesül annyira, mindamellett, hogy Kalotaszeg se befolyásolta. A Kraszna főterén álló református templomot érdemes észak felől megközelíteni; erről nézve tűnik ki leginkább, hogy a téglatorony négyívű kerengője fölött az egyébként felső-tiszai sudár tövében a négy kis hatszögű fiatorony nem áll egy vonalban a kerengő szélével. Feltehetően délebbről jöttek az ácsmesterek, kik nem voltak jártasak a munka ezen részének kivitelezésében. Talán ugyanerre kell gondolnunk Krasznarécse (Recea) esetében is. Itt a fatorony a templom mögötti meredek parton áll, a temető viszonylagos síkja felé. A fatorony feltűnően széles, s a fiatornyok – szokatlan módon – a tű felé tartanak.

A Krasznától két kilométerre fekvő kis Völcsök (Ulciug) román temploma a volt megyeszékhely példáját követi, amennyiben kis fatornyát bádoggal borították, négy kis fiatornyát – a krasznai mintájára – hatszögűvé formálták (43. kép). Krasznahorvát (Horoatu Crasnei) fatornya a templom előtt áll. Igen egyszerű, de erőteljes szerkezet. Valószínűleg valami régies típust képvisel.

44. kép
Magyarkecel egykori harangtornya
(archív fotó a SMF adattárában)

Fig. 44
Former bell tower of Meseşenii de Jos
(old photo in the archive of the Sóstó Village Museum)

Magyarkecel (Meseşenii de Jos) harangtornya Zilah (Zalau) felé, a Bükk hegység mellékvölgyében áll, a gótikus templomhoz felvezető út meredélyének felső szélén (44. kép). Több különös részlete egészen sajátos; egyebek közt a szoknya nyílásainak különbözősége, a szoknya kétszeres törése, a sátorfákat tartó sisakalj szerkezete. Teljesen egyedülálló ötlet továbbá, hogy a középső tartóoszlopok talpgerendái 16 coll vastagok, míg a szoknyáé csak 15 coll. Mindamellett nem hiányoznak felső-tiszai vonások se. Az elhelyezés védelmi jellegén kívül ilyen a sisak élrendszere vagy a kerengő deszkaborításának tulipános csipkéje. Összességében az előbbiek dominálnak, így ezt a vidéket a Felső-Tisza faépítészete erőteljes dialektusának tekinthetjük. Magyarkecelt a Meszes választja el a túlsó oldalon fekvő Kalotaszegtől, hol a sisak felső-tiszai élrendszere megtörik. Farnas (Sfăraş) szép fatornyának sisakja már az erdélyi mintát követi, akárcsak az egyedien különös varázsú Felsőfüld (Fildu de Sus) román fatemploma. Kalotaszegen – ezt kiegészítésként hozzá kell tennem – a sisak erdélyi élrendszeréhez nehezen igazodik a négy fiatornyos szerkesztés; nem is állnak az egész területen egy vonalban a kerengő szélével. (Mezőcsávás esetét inkább valami kísérletezés-félének tekinthetjük; nem is talált követésre, bár tudni lehet, hogy az erdélyi ácsmesterek igen ötletesek és találékonyak voltak.)

Az Alföld keleti széle hamarább került olyan gazdasági feltételek közé, hogy kőépületekre cserélhesse fatornyait. Így az Ér és a Berettyó mentén ma már csak gyér nyomuk maradt. A mi szempontunkból Csomaköz (Ciumeşti), Tasnádbajom (Boianu Mare) és Micske (Mişca) jöhet számításba, tekintve, hogy egymástól távol csak ezek állnak még.

Csomaköz magyarlakta község Nagykároly (Carei) alatt, nem messze a határtól. Középkori templomának nyugati

45. kép
Csomaköz felújítás előtti harangtornya (fotó: Koroknay Gyula)

Fig. 45
Bell tower of Ciumeşti before renovations (photo by Gyula Koroknay)

bejárata elé épült kis faépítménye inkább harangláb, mint fatorony (45. kép). Egyszerű talpgerendázata is csak 10 coll. Nemrég építették újjá, coll-méretben.

A Berettyó völgyében fekvő Micske református templomának toronysisakja szinte testvére a mikepércsinek (46. kép); különbség a kerengő ívei elrendezésében jelentkezik, amint arról említés történt.

A történeti Erdélyben, a Tasnád alatti Tasnádbajom körtornácos román fatemploma különlegesen szép és érdekes épület. Tulajdonképpen már nem tartozna érdeklődésünk tárgykörébe, mivel sisakjának élrendszere már dél-erdélyi típus, annak is legészakibb előfordulása. Négy fiatornya miatt mégis fel kell figyelnünk rá, minthogy ez magyar hatás.

46. kép
Mikepércs négy fiatornyos templomtornya (fotó: Páll István)

Fig. 46
Church tower of Mikepércs with four turrets (photo by István Páll)

Balogh Ilona nagy műve jegyzékének áttekintése a továbbiakban kisegít bennünket, mert egyes helyeken közli, hogy a torony négy fiatoronnyal bírt. Némi kiegészítéssel a következőket említi Szabolcsban:[6] Felsőábrány, Szentmihály, Vámospércs. Megerősítik ezt a körülményt az Egri Főegyházmegyei Levéltárban felfedezett adataim,[7] melyek szerint Budaházy András nagykállói esperes 1782. június 9-én, tehát a Türelmi rendeletek kiadásakor a következőképpen tudósítja az érsekséget a szabolcsi dolgokról (latinból magyarra fordítva): *„Hány fatorony épült! És részben most is folytatják* (ti. a reformátusok) … *Veresmart, Pap, Pátroha, Tét… ezek majdnem mind nagy terjedelműek, és az ott lakó néphez viszonyítva túlságosan költségesek."* Az utóbbi kifejezés értéke nem lehet kétséges. Szatmárban: Börvely, Cégénydányád, Kisar, Kisnamény, Milota, Penyige, Szatmárcseke, Vetés (Vetiș); Beregben: Jánd, Szamoskér, Vitka; Ugocsában: Gödényháza (Gugya); Szolnok-Dobokában: Szék (Sic); Biharban: Gáborján, Nagyvárad (Szalárd – Sălard – után), Ottomány (Otomani) s Pusztaújlak (Uileacu de Criș). Az adatok szűkössége és hiányossága miatt a sor biztosan nem teljes, de így is elég meggyőzően rámutat arra a tényre, hogy a felső-tiszai típusú fatorony itt is meglehetős széles körben elterjedt.

Úgy tűnik, a Tisza nagy szabolcsi északi kanyarjától feljebb – az egyetlen Tokaj kivételével – nem találunk a mi fatornyainkhoz hasonló faépítményeket. Borsodra – néhány kisebb objektumtól eltekintve – az a jellemző, hogy épített kőaljra emelik. Ennek legismertebb példája az avasi templom tornya és a kiülő négyívű, négykerengős, nevezetes Boldva, valamint Szendrő kerengős sisakja; rajtuk kívül Szalonna (47. kép) és Radostyán különálló fatornyai érdemelnek említést. Az előbbi fekvése miatt is érdekes, ugyanis a fallal övezett középkori templom mögött, a magaslaton megtörő út mentén, a legmagasabb ponton áll. Bejárata deszkaborítással takart keretén a latin felirat tanúsítja, hogy Varga András készítette 1715-ben. Egyébként régies típust képvisel, amit elárul magas ívű kerengője. Radostyán fatornya teljes idegenszerűségével, hatalmas tömegű faanyagával tűnik fel leginkább; egy pravoszláv ácsmester műve lehet 1762-ből.

[6] Hajdú megye a vizsgált időben még nem létezett.

[7] Archivum Vetus 683. sz. doboz, folio 222.

47. kép
Szalonna temploma és fatornya (fotó: Páll István)

Fig. 47
Church and wooden tower of Szalonna
(photo by István Páll)

Zemplénben Tolcsva kerengője fölé hagymasisak borul; távolabb, a határon túl, a Kisazar középkori temploma előtt álló zömök kis fatorony 1619-ből származik. Szerkezetében rokon más, régebbi fatornyokkal, mint például a Kraszna-völgyi Krasznahorvátban (Horatu Crasnei) álló fatoronnyal. Négy ferde oszlopon áll, kettős andráskeresztek erősítik, s a gerendái – mint Boldván és Szalonnán – téglalap keresztmetszetűek, ami a Felső-Tiszán ismeretlen megoldás. Az említettek mindegyikén felső-tiszai élrendszerű sisak látható.

A Szabolccsal északon szomszédos Bodrogköz s Kassa alatt az abaúji Cserehát csak szerény haranglábakat tud felmutatni. Így a Tiszától északra számunkra valamiféle légüres tér keletkezett. A legközelebbi felső-tiszai nyomokat Ung megyében, a mai Palágykomorócon lelhetjük fel, a csarodai templom másának – sajnos – erősen átalakított tornyán. Ez ugyanis – Csarodával ellentétben – négy fiatornyos. A Kárpátokban – mind Sárosban, mind Ungban és Beregben, valamint Máramaros nagyobbik, északi részén a lemkeknél, bojkoknál, ruszinoknál – már többé-kevésbé erős pravoszláv hatás dominál.

Nem lenne teljes a Felső-Tisza-vidék eddigi értékelése a kárpátaljai Badaló (Badalovo) s a beregi Salánk és Vári (Vari) említése nélkül. Előbbi két eset Nábrádot, Fényeslitkét idézi: a négy, bádoggal borított fiatorony már csak üres utánzat – szerkezet nélkül. Vári református templomának bádoggal fedett toronysisakja egyedülálló ötvözete a barokk hagymasisaknak s a négy fiatornyos, sudár sisaknak, amennyiben a kiülő kerengő felett nem csak a fősisak, hanem a négy fiatornyocska is „hólyagos” (48. kép).

Végső következtetésként megállapíthatjuk, hogy ha a Felső-Tisza-vidék tornyainak helyét meg akarjuk állapítani a Kárpát-medencében, az elmondottak alapján a más etnikumoknál nem található jegyeket kell szem előtt tartanunk. Ilyen jellegzetesség a felső-tiszai torony különállása a templom

48. kép
Mezővári templomának toronysisakja (www.magyarorszag-szep.hu/mezovari/target15.html – 2016. IX. 30.)

Fig. 48
Tower steeple of the Vari church (www.magyarorszag-szep.hu/mezovari/target15.html – 30. 09. 2016)

tömbjétől oly módon, hogy a fatoronyból oldalazni lehessen a templom bejáratát. Az idő múlásával – a XVIII. század elejétől vagy derekától, amikor békésebb idők köszöntöttek erre a sorstól tépett vidékre – ez a szempont háttérbe szorult. A szerkezeti forma megszilárdulásával egyre gyakrabban fordult elő, hogy a fatorony különböző megoldásokkal a téglatemplom homlokzatához simult. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a fatorony földszintje ilyenkor némi módosuláson ment át.

Nagyon lényeges különbség más tájakhoz képest továbbá az a körülmény, hogy a Felső-Tiszán a fatornyokban mindig volt harang, míg a pravoszlávoknál s később az egyesült görög katolikusoknál a harang helyett toaca, tóka (két kötélre felfüggesztett, s fakalapáccsal ütögetett deszka) szolgált pótlására. A Huszt alatti lopusnyán-ukránoknál vannak kisebb, olykor fatoronyszerű haranglábak: a harang itt van elhelyezve, s nem a fatemplom tornyában.

Különös jelenségnek tűnik, hogy a harang fontos szerepet kap a fatorony életében. De ha tudomásul vesszük, hogy a toronyból a megfigyelés és az értelemszerűen ezzel járó értesítés és riasztás összetartozó dolgok, kevésbé csodálkozunk. Magyarországon a haranggal mintegy tízféle jelzést ismertek (köztük pl. a harang félreverését, amikor a harang nyelvét csak egy irányba kongatták). Tőlünk nyugatra 36 féle módját ismerték a lakosság haranggal történő értesítésének. A falu számára a harang birtoklása egyfajta anyagi tehetősségre utal. A falvak előbb szereztek harangot, mintsem tornyot építettek – mint ezt Kislónyán a falucsúfoló is elárulja: itt kezdetekben eperfára függesztették fel a harangot.

A különböző felső-tiszai etnikumok eltérően fogták fel a dolgot. Egy harang, ha funkciójának meg akart felelni – szemben a tókával –, elhelyezésére vonatkozóan bizonyos igényeket támasztott: azon kívül, hogy a megfigyelő keze ügyében kellett lennie, magasan kellett függenie, hogy szava elérje a falu határát. Dióshalom 54 méteres magasságával két körülmény miatt késztet elgondolkodásra: egyik, hogy a fatornyot a templom előcsarnokának padlására ültették, a tulajdonképpeni torony tehát csak ott kezdődik. Továbbá: a környék – bányakörzet lévén – kincstári birtok volt, s úgynevezett javadalmi templom esetén (bár görög katolikus templom), nem lehet készítőjét s felfogását nemzetiséghez kötni.

A harang és figyelőhely együttes problematikájával függ össze az a körülmény, hogy a ruszin és román fatornyok többségébe nem lehet felmenni.[8] Szerkezetileg is más egy román templom tornya. Egyszerű, alig van tartóoszlopa. Indokolt feltenni a kérdést: ha fenn nincs harang, mire szolgál a kerengő–álkerengő környílása? A lengyel Kárpátokban például, ahol szintén különálló építményben helyezik el a harangot, ilyesmit nem találni.

Az eddig elmondottak alapján tehát arra a végeredményre kell jutnunk, hogy a Felső-Tisza völgyének négy fiatornyos–kerengős fatornyai és sisakjai a magyarlakta vidékek sajátja. Elterjedési területe a Tisza folyásától délre nagyjából Észak-Erdélyben a Meszes vonaláig terjed, ahol felváltja Kalotaszeg környékének fatorony-építészete; itt kissé ügyetlenül törnek az ég felé a kis fiatornyok. Keleten a Gutin, Lápos vonulata húzza meg a határvonalat az egyébként rokon és rendkívül gazdag dél-máramarosi faépítészet felől.

†Koroknay Gyula

[8] Nyárfáson magam is csak egy igen hosszú, hajladozó külső létrán tudtam felmászni – kívülről.

„Közreadói" utószó

Koroknay Gyula (1918–2003) iránti tiszteletem késztetett arra, hogy kiadásra előkészítsem hajdani öreg barátom fent közölt „vallomását" a felső-tiszai fatornyokról. Teszem ezt abból a megfontolásból, mivel valami módon a fenti munka értelmi szerzőjének is érzem magam. Koroknay 1980-ban egymásután gyors ütemben megjelent két ilyen témájú írása felkeltette az én fatornyok iránti érdeklődésemet is (Koroknay 1980a., Koroknay 1980b.).[9] Akkoriban állt küszöbön a Sóstói Múzeumfaluban egy fatorony felállítása, s úgy gondoltam, egy ilyen, a téma iránt elkötelezett, azt jól ismerő szakember összefoglaló, szintetizáló munkája révén tudományosan megalapozhatjuk a rekonstrukciót.

Erre a gondolatra feljogosítva érezhettem magam, hiszen számtalan szakmai beszélgetésünk hatására az idők során baráti viszonnyá érlelődött a régi munkatársi kapcsolat. Később, a nyíregyházi levéltárban együtt töltött sok-sok kutatóóra, ahol ő akkoriban főként a kállói kapitányok életútját tisztázta, tovább erősítette ezt, majd a megyei útikönyvhöz történő helyszíni adatgyűjtései során a levéltárba beugorva már engem is el-elcsábított rövidebb-hosszabb útjaira. Ezek után kértem azt Gyula bácsitól, hogy foglalja össze területünk harangtornyainak jellegzetességeit más által még addig nem vizsgált szemszögből (nevezetesen az azokat készítő ácsok munkamódszereinek kiderítésével), valamint helyezze el azokat az erdélyi és más magyarországi területek harangtornyainak sorában. Szándékomban állt a Sóstói Múzeumfalu megnyitásának 15. évfordulójára egy olyan jubileumi kötetet kiadni, melyben gyűjtőterületünk népi építkezésének (amelybe beletartozónak tudom a főként falusi-mezővárosi mesteremberek által készített fa harangtornyokat is) olyan szegmenseit mutatnám be, amelyeknek szerepük volt–van–lesz a múzeum épületeinek áttelepítésében. Akkor még nem tudtam, hogy ez a munka csak több, mint két évtized múlva jut el a közzétételi stádiumba!

Felkérésemet örömmel fogadta. Nyakába vette a területet, s ifjúkori hévvel vetette bele magát a fatornyok minden részletre kiterjedő vizsgálatába. Bár akkor már elmúlt 70, nem volt rest felkapaszkodni a legmagasabb harangtorony legeldugottabb zugába sem, s mindezt majd' minden torony esetében megismételte. (Jómagam, miután éppen akkoriban hevertem ki a csetfalvi torony gyalogos „meghódítása" utáni háromnapos izomlázamat, kezdtem értékelni azt a kutatómunkát, amelyet szerzőnk a tanulmány megírása érdekében felvállalt).

Nem mondom, hogy a cikk ripsz-ropsz megszületett: viszonylag sok alkalommal kellett érdeklődnöm a kutatás állása felől, míg az az asztalomra került (ehhez ismerni kellett Gyuszi bácsi mentalitását, hiszen egyszerre igen sok téma érdekelte, s igazi „bohémként" – ahogy őt másik mélyen tisztelt hajdani idős ismerősöm, Margócsy Jocó bácsi nekrológjában aposztrofálta – hol ennek, hol amannak a prioritása került nála előtérbe – Margócsy 2003.). A lényeg: a munka a 90-es évek elejére megszületett. Az azt közlő kiadvány azonban nem készült el 1994-ben.

A szerző által mechanikus írógépen írt, számtalan helyen javított, újabb gondolatokkal kibővített kéziratot én vittem számítógépre, s a végeredményt megmutattam Gyuszi bácsinak. A Múzeumfalu Baráti Köre szó szerint „baráti" összegű honoráriumot utalt ki Koroknaynak, ami arra elég volt, hogy a kutatás során elpöfögött üzemanyag költségét kompenzálja. Bár akkoriban igen sokszor kértem, hogy a cikkhez kerítsen elő fényképeket is, hogy azt illusztrálni tudjuk, kérésem teljesítését mindig elodázta. Hol arra hivatkozott, hogy még el kell azokat készítenie, hol arra, hogy negatívjai és diái még nincsenek rendezve (még az akkor már több évtizedre visszanyúlóak sem!), így jelenleg nem tudja, hol keresse azokat, s ha megbontja őket, később lehetetlenné válik az azonosításuk.

[9] Harmadik torony-kitekintése már csak közvetlenül halála után jelent meg 2003-ban a *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 3. számában, közvetlenül az őrá emlékező nekrológ előtti oldalakon (Koroknay 2003.).

S itt következik egy közel negyedszázados hiátus: Koroknay Gyula 2003-ban elhunyt, s menteni a menthetőt, az örökösökkel együttműködve segítettem a könyvtári hagyatéka antikváriumi értékesítésében, s a Sóstói Múzeumfalu részére megvásároltam a lakásban fellelhető kéziratokat, fotónegatívokat, diafelvételeket és fényképeket. Mindezen anyag jelenleg a múzeum külön kezelt Koroknay hagyatékában lelhető fel.

Jelen tanulmány a szerző által jóváhagyott kézirat közlése. A cikk jegyzeteit kiegészítettem, pontosítottam, irodalomjegyzéket készítettem, ahol a szerző nem jelezte, a határon túli helyneveknél az adott ország helyneveit is kiegészítettem Koroknay kutatásainak időpontja szerinti aktualitásban,[10] majd a hagyatékban fellelt fekete-fehér fényképek, filmek és színes diák közül válogattam ki a lehető legtöbbet. Bár az utóbbi évek rekonstrukciós munkálatai során (különösen Kárpátalján) igen sok fa harangtorony megújult, külső kinézetük ma már jobban közelít az eredeti megjelenésükhöz, s nem az ezredforduló körüli átbádogozott állapotuk áll fenn, mégis célszerűnek látszik a cikk írása körüli időpontban készített Koroknay fotók közzététele – már a szerző iránti tiszteletből is. Ahol a szöveg megkívánta, de Koroknay fénykép nem állt rendelkezésemre, főként saját készítésű illusztrációt helyeztem el a tartalom jobb megismerhetősége érdekében. Úgy hiszem, hogy Koroknay tudományos tevékenységébe a Nyíregyháza művészettörténeti emlékeit és a kállói kapitányok életútját taglalók mellé az életrajzaiból mindeddig hiányzó területhez kapcsolható toronykutatást is beemelhetjük, hiszen jelentősége legalább olyan mértékű, mint amazoké.

Irodalom

Babus 1976.

Babus Jolán: Adatok Lónya történetéhez. In: Néprajzi tanulmányok a beregi Tiszahátról. Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban II. JAMK 6. 1976. 83–103.

Balogh 1935.

Balogh Ilona: Magyar fatornyok. Néprajzi Füzetek I. Szerk. Györffy István. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Budapest 1935. (Hasonmás kiadás: A Sóstói Múzeumfalu kiskönyvtára 2. Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 1994.)

Bálint 1984.

Bálint János: A nemesborzovai harangtorony. *Ház és Ember 2.* Szentendre 1984. 79–96.

Deschmann 1990.

Deschmann Alajos: Kárpátalja műemlékei. Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára 2. Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület kiadása, Budapest 1990.

Entz 1986.

Magyarország műemléki topográfiája X. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. kötet. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.

Frisnyák 1980.

Frisnyák Sándor: Adalékok a régi Rétköz vízrajzához. *SzSzSzle* XV: 1. 1980. 115–119.

Gilyén–Mendele–Tóth 1981.

Gilyén Nándor – Menedele Ferenc – Tóth János: A Felső-Tisza-vidék népi építészete. 2. javított kiadás. Műszaki Kiadó, Budapest 1981.

Kemény 1980.

Kemény János és Bethlen Miklós művei. Magyar remekírók. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1980.

[10] Ez főként a tanulmány végső összegzésénél érhető tetten.

Koroknay 1980a.
Koroknay Gyula: A Felső-Tisza vidékének fatornyai. *SzSzSzle* XV: 2. 1980. 99–113.
Koroknay 1980b.
Koroknay Gyula: Észrevételek a felső-tiszai fatornyokkal kapcsolatban. *Műemlékvédelem* XXIV: 1. 1980. 16–18.
Koroknay 2001.
Koroknay Gyula: A Rozsályi Kún-epitáfium beszélni kezd. [Das Kún-Epitaph von Rozsály erzählt.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 411–420.
Koroknay Gyula 2003.
Koroknay Gyula: A felső-tiszai fatornyok útja Erdélybe. *SzSzBSzle*. XXXVIII: 3. 2003. 332–342.
Kós 1974.
Kós Károly: Lakóház, lakásbelső. In: Szilágysági magyar népművészet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1974. 9–57.
Magocsi–Zapletal 1982.
Paul R. Magocsi – Florian Zapletal: Holzkirchen in den Karpaten. / Wooden churches in the Carpathians. Braumüller, Wilhelm, Universitäts-Verlagsbuchhandlung GmbH, Wien 1982.
Margócsy 2003.
Margócsy József: Egy köztiszteletben megöregedett bohém halálára. *SzSzBSzle*. XXXVIII: 3. 2003. 343–345.
Páll–Sisa 1994.
Páll István – Sisa Béla: A tivadari harangtorony rekonstrukciója. *Ház és Ember* 9. Szentendre 1994. 161–174.
Sisa 2001.
Sisa Béla: A Kárpát-medence fatornyai. A Sóstói Múzeumfalu kiskönyvtára 6. Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza-Sóstófürdő, 2001.

Páll István

e-mail: pallistvan@freemail.hu

Wooden towers of the Upper Tisza

The author, the former art historian of the Jósa András Museum, drew a lot of attention to the examination of the wooden bell towers in the Upper Tisza Region. After several relatively short articles published in special journals, he wrote his present 2.5 printed sheets long study. This is his last large work. In the introduction, he represented wooden architectural antecedents from Western Europe (Italy, France, England, etc.) that played important role in the development of bell towers of the Upper Tisza Region. Then he placed them in the context of buildings with similar function in the neighbouring territories.

In the second, larger part of the study we find the detailed introduction of 29 tower bells of the territory in question, with special attention to the effectivity of the method applied to determine the date of construction and the persons of joiners who built the towers. The article is illustrated by Koroknay's photos made earlier and by supplementing photos of István Páll (who prepared the text for publication and selected the photos).

In the summary, a special chapter is devoted to the impact of the wooden towers in the Upper Tisza Region and their role in the wooden architecture of the Carpathian Basin.

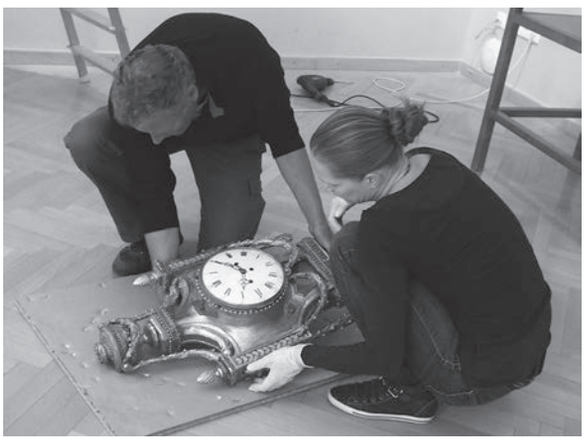
István Páll

e-mail: pallistvan@freemail.hu

2016. május 12-én a nyíregyházi Jósa András Múzeumban a Képzőművészeti Egyetem restaurátor szakos hallgatóinak, valamint a múzeum restaurátorainak munkáiból nyílt kiállítás, melyet Havasi Dóra irányítása mellett Dankóné Németh Erika, Pelei Zsuzsa, Szmolár Edit és Takácsné Varga Ágnes rendezett. Kovács Petronella vezető tanár nyitotta meg a nagyközönség számára. Az alábbiakban az ott elhangzottakat kívánjuk közzé tenni.

Restaurátorok műhelytitkai

Kovács Petronella

Mi is valójában a restaurálás? Nem is olyan egyszerű ez a kérdés, mint első pillanatra tűnik. Sok dologból áll össze, de egyszerűsítsünk rajta! Próbálkozzunk egy távoli hasonlattal! Egy erdőjáró, vadászmondással, mely így hangzik: *„a vadászat: vadűzés és erdőzúgás. De több erdőzúgás!"* A gondolat gróf Széchényi Zsigmondtól való, ő is idézte valakitől, hogy kitől, nem árulta el. Ennek példájára mondom: a restaurálás művészet és tudomány. De *több* tudomány! És e szakma – mert inkább hiszem ezt jó manuális készséggel áldott, művészeti szempontokat messzemenően tisztelő, derekas szakmának, mint művészetnek, mely a szó

mágiájánál fogva alkotást feltételez. Valójában azonban, ha helyes a restaurálás menete, művelője semmilyen szempontból nem autonóm – márpedig a művészet szabad, melytől Isten óvja a restaurálást. Két különböző tevékenységről van szó, mely másmás feladatokat és lehetőségeket, társadalmi elvárásokat elégít ki. Mi e szellemben tanítunk, oktatunk, s talán nevelünk is, a ránk hagyományozódott történeti, művészeti örökség iránti tiszteletre,

a tárgyakkal szembeni nagyfokú körültekintésre, óvatosságra, etikus magatartásra. Nem mondom azt, hogy sikert sikerre halmozunk, de talán megkockáztatható az, hogy vannak eredményeink, vagyis úgyszólván minden olyan intézményben, ahol ez szükséges, van olyan szakember, akire rábízható az őrzött anyag állapotának óvása.

S ha a restaurálás oktatásáról beszélünk, ennek fogalma egy fokkal bonyolultabb, minthogy nem csupán a múzeumokban és magánszemélyeknél vagy épp egyházak tulajdonában őrzött dolgok tisztességes és – amennyire lehet – kifogástalan fenntartásának mikéntjét jelenti, hanem az oktatás módszereit, szellemét, szemléletét is.

Amit nagyon fontosnak tartunk, az a történeti, művészeti szaktudományok művelőivel való szoros együttműködés. Külső szemlélő azt gondolhatja, hogy ez természetes, sőt nyilvánvaló dolog. Ennél a kép sokkal vegyesebb. Van, amikor ez az együttműködés kiváló, van, amikor sajnos akadozó, s van olyan is, amikor egy-egy mondat nem több a semminél. A szaktudós olykor többnek érzi magát a restaurátornál, s nem mindig szereti (természetesen van kivétel!), ha a restaurátor egy tárgy kapcsán tudományos igényű kutatást végez, s e téren eredményes. Olykor netán többet tud felmutatni, mint a muzeológus vagy az akadémiai kutató. Vannak, akik úgy gondolják: „én tudományosan kutatok, te pedig ügyes kézzel restaurálj." Nem tagadják, hogy balett-táncosi ügyességet tudunk felmutatni a restaurálás terén. Ugyanakkor – tisztelet a nem ritka kivételnek – erről nagyjából azt gondolják, amit Seregi László, minden idők egyik legnagyobb koreográfusa mondott (természetesen csak négyszemközt): *„az igazán kiváló táncosnál a balettművészi tehetség és az agyműködés fürgesége fordított arányosságot mutat."* Ebben a mondásban ott van az elismerés és a táncos buksijának szeretetteljes megsimogatása. De mire menne a világ legjobb balettmestere a dicsőséges prímabalerina és a virtuóz „zsákoló" nélkül?

Mint minden területen, ahol a helyzeten szükséges lenne javítani, a megoldás bizonyára e téren is az intézményességben rejlik, a két fél együttműködésének szabályozásában, kötelezettségeik pontos megfogalmazásában és abban, hogy ezt hajlandók-e betartani. S az egymástól való kölcsönös tanulásban. Sajnos, van olyan szaktudós, aki a restaurátori munka szakmai részéről híjával van a legelemibb ismereteknek, s akad restaurátor, akinek fogalma sincs arról, hogy az általa restaurált tárgyban mi a ma is ható szellem, s nem szeret igazán elmélyülni annak történeti hátterében. Az európai és amerikai társadalom már felismerte, hogy az élethosszig való tanulás, az ember mentális épsége fontos az intézmények, a szakmák, a szaktudományok eredményessége dolgában. Mondjuk mi is, de tesszük-e?

Saját szűkebb területemre, a tárgyrestaurálásra, vagyis a festményeken, rajzokon és szobrokon kívüli, tömegében nagyobb anyag megőrzését szolgáló tevékenységre áttérve, hogyan értékeljem az e téren folyó oktatás, s az ezt szolgáló intézmény eredményességét? Visszatekintve az elmúlt másfél évtizedre, a rengeteg nehézségre, értetlenségre, nagy, sőt, nagyon nagy eredménynek gondolom azt, hogy *„vagyunk"*. Voltak idők, amikor az egyetem kis híján megszüntette a tárgyrestaurátor-képzést. A buldózereket elhárítottuk, a szanálási szándékot túléltük, de az ilyesminek mindig van áldozata. Túléltük a csoportos leépítést. Szerényebb anyagi ellátással, kevesebben, nehezebben, de jobb idők eljövetelében reménykedünk. Minthogy a remény hal meg utoljára, szokták vélni. Ha egy kulturális intézmény hal meg, az egykönnyen nem támad fel. Gondoljunk a Nemzeti Színházra, mely három évtizeden keresztül inkább csak nevében létezett.

Ám akárhogyan legyen, mi érvelünk amellett, hogy a restaurátorképzés minden ágának életben kell maradnia, javítania kell az intézmények szakemberekkel való ellátottságának lehetőségeit és színvonalát. Javaslataink, érveink mindig bőven vannak, de a hierarchia alján vagyunk. Igyekszünk okosan indokolni azt, hogy mit hogyan kellene javítani, erősíteni, átalakítani. Félő azonban, ha el is jut odáig, amit mi okosnak tartunk, az az Olimposz magasában szemlélve már

okoskodássá satnyul. Márpedig mint azt ékes olasz nyelven, finomkodó fordításban gróf Zrínyi Miklós filozófus, költő, hadvezér és szép dolgok gyűjtője írja egy helyütt: *„Az erő fütyül az okoskodásra.”*

Mindezt ne tekintsék holmi nyavalygásnak, kelletlenkedésnek – ez csupán féltése valaminek, ami az eddigiekben működött, aminek eredményeit megtekinthetjük e falak között. S ez ezekben a percekben és órákban a bizakodást erősíti.

Kovács Petronella

Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központ
Magyar Nemzeti Múzeum
H–1450 Budapest
Pf. 124
e-mail: petronella.kovacs@gmail.com

Egy szarmata sírból előkerült római üvegpohár restaurálása

Dankóné Németh Erika

A nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársai 2009-ben Nagykálló határában, a tervezett ipari park területén megelőző feltárást végeztek, melynek eredményeképpen egy több mint ezer különböző korú objektumot számláló régészeti lelőhely részletét tárták fel. A többi között ráakadtak egy szarmata településre és a hozzá tartozó temetőre. Az 58 sír szinte mindegyikét kifosztották. A minket érdeklő 140. számú – a kevés lelet alapján – feltételezhetően férfi temetkezés[1] esetében a mellkasra irányuló rablás a széthajigált csontok helyzete alapján jóval a temetés után történhetett.

A szarmaták temetkezési rítusára jellemző, hogy a túlvilágra szánt étel/italmellékletet tartalmazó edényeket a hozzátartozók döntő többségükben az elhunyt lábához helyezték (Kulcsár 1998. 67.). Így volt ez a nagykállói 140. sír esetében is, amely azonban nem kerámia-, hanem üvegedényt tartalmazott, nevezetesen egy *üvegpoharat* (1. kép).

Az üvegpohár a szarmata sírokban nem túl gyakori. Ritkasága miatt alighanem a barbaricumi luxuscikkek egyikéről beszélhetünk. Jelenleg az Alföld szarmata területéről mintegy félszáz olyan temetkezésről tudunk, amelybe üvegedényt helyeztek,[2] megyénk területéről mindössze 3 esetről tudunk.[3] Gyakori közöttük a töredékes, hiányos példány. Fontos megjegyeznem, hogy a nagykállói sem ép: a talpa hiányzott. Ebben az esetben egyértelműen kimondhatjuk, hogy már a sírba helyezés előtt letörött. Éppen ezért felmerülhet, hogy ezt a tárgyat meglehetősen speciálisan használták, ún. „bujdosó pohárként", mivel talpa nem lévén, a fogyasztás után csak szájával lefelé lehetett letenni, ellenkező esetben kifolyt belőle a tartalma.

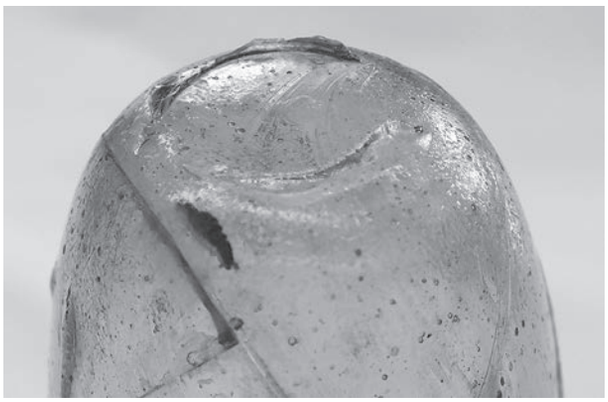
1. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum, az üvegmelléklet a sírban

Fig. 1
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140, glass object in the grave

[1] A lelőhelyre és a sírra vonatkozó adatokat ld. Pintye 2015.

[2] Istvánovits Eszter szíves szóbeli közlése.

[3] Pintye Gábor szíves szóbeli közlése.

2. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum,
a tartórúd nyoma az üvegpohár alján

Fig. 2
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140,
trace of rod on the bottom of the glass beaker

3. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum,
a földlabdával felvett üvegpohár

Fig. 3
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140,
glass beaker taken out in an earthen ball

4. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum, buborékokkal tarkított üveglelet

Fig. 4
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140,
glass find with bubbles

A nagykállói üvegpoharat félformába fúvással készítették. Színe jellegzetes: üvegzöld/mohazöld. Mivel anyagvizsgálat nem készült, így csak feltételezhetjük, hogy az alapanyag vasoxidot tartalmaz – vagyis a jellegzetes zöldes színárnyalat részben az alapanyagban jelenlévő szennyezőanyagoknak köszönhető. Üvegzöld/mohazöld üvegről abban az esetben beszélhetünk, ha az olvasztáskor sem színező, sem színtelenítő segédanyagokat nem adtak az alapanyaghoz.

Vékony falú, melegen lekerekített, megvastagodó peremmel, mely ívesen kihajló. Alja felé enyhén szűkülő, megvastagodó. (A szájrész kialakításához az üveget tartórúdra helyezték át és a peremrészt addig hevítették, ameddig nem csak lekerekedtek az élek, hanem enyhén meg is vastagodtak.) Oldalán a pohárral azonos színű rátett hullámos üvegfonálból induló, farkasfog-szerű minta díszíti. Ez forró díszítési technikával készült, vagyis az üveg készítésével egy időben, annak még forró állapotában készítették a plasztikus szálrátétet. Magassága 10 cm, peremátmérője 5,5 cm. A tárgy alján látható törés a tartórúd nyoma (2. kép), helyének átmérője: 1,3 cm. (A tartórúd lehetővé teszi az edény peremének problémamentes befejezését azáltal, hogy az edény alját egy kis darab forró üveggel

5. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum, az üvegpohár tisztításának folyamata

Fig. 5
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140, process of cleaning

a tartórúdhoz rögzítették, majd a fújócsövet leválasztották a cső végéhez közeli rész lehűtésével és lerepesztésével. Ez a nyom látható az üvegpohár alján, amely általában gyűrű alakú.) A pohár talpa feltehetően lekerekített, megvastagodó volt (Dévai 2012. 22–30.).

A nagykállói üvegpohár feltehetően valamelyik keleti provincia műhelyében készült a Kr. u. III. században és kereskedelmi úton kerülhetett a szarmatákhoz (Pintye 2015.), akikről tudjuk, hogy kapcsolatban állottak a Pontus-vidékkel.

Az üvegpohár 2009-ben látott napvilágot az ásatáson, restaurálására azonban csak 2012-ben került sor. Az ásató fedeles habtálca dobozban, földdel együtt in situ kiemelve adta át (3. kép). A doboz fedőrészének belső felülete penészes volt, az üvegpohár a föld kiszáradása következtében eredeti helyéről elmozdult. A rárakódott földes szennyeződés miatt a poháron a korrózió és a mállás mértékét pontosan nem tudtam előre meghatározni. Jól láthatóan irizált, de a fizikai károsodásokat csak tisztítás közben lehetett felmérni. A tárgy törött és hiányos volt, anyagminősége rossz, buborékokkal tarkított (4. kép), de összességében jó megtartású. A pontos töredékszámot és a hiányok elhelyezkedését csak a tárgy kibontása után lehetett látni. Az üveg károsodása függ összetételétől, olvasztásának körülményeitől, a talajban eltöltött időtartamtól és a talajbeli, valamint az előkerülést követő környezettől.

Fotózás után a darabokat óvatosan emeltem le a földlabdáról desztillált vizes lazítás segítségével, lépésről-lépésre ellenőrizve, hogy a belsejében további töredékek vagy egyéb tárgyak nincsenek-e. A tisztítást puha szőrű ecset segítségével szárazon kezdtem. A felületen lévő laza megkötésű, földes lerakódást lesimítottam, hogy a nedves tisztítás során a következő lépésben alkalmazott felületaktív anyag ne telítődjön a vastagon leázott földdel, hanem az erősebben kötött szennyező elemekre fejtse ki hatását. Zsíralkohol-szulfát anionos felületaktív anyag 2%-os meleg vizes oldatában kez-

6. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum, az üvegpohár felépítése ragasztó- és polietilén-csíkokkal

Fig. 6
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140, reassamblage of the glass beaker with adhesive and polyethylene stripes

dődött a tisztítás, melyet öblítés és alapos szárítás követett. A karbonátos kötődésű szennyeződésekhez nátrium-hexametafoszfát 5%-os vizes oldatát használtam. Ezt desztillált vizes öblítés és alkoholos leszárítás követte. Ezt a folyamatot többször megismételve eljutottam a felületi tisztítás befejezéséhez (5. kép).

A ragasztás minőségét erősen befolyásolja a ragasztandó felületek előkezelése, az illesztendő területek falvastagsága és a ragasztóanyag felhordási módja, valamint a levegő hőmérséklete és páratartalma. Az üveg ragasztásához a legalkalmasabb az Araldit 2020 (10:3) kétkomponensű epoxi alapú ragasztó, amelynek tulajdonságai a következők: törésmutatója (1,53) közel azonos az üvegével, zsugorodása 1%, víztiszta, átlátszó, viszonylag öregedésálló. Kis viszkozitásának köszönhetően bekeverés után is képes behatolni az összeillesztett felületek közé. A ragasztó használata során fontos, hogy figyeljünk a megfelelő keverési arány és a térhálósodási idő pontos betartására. A töredékeket dokumentumragasztó szalagból vágott csíkokkal szárazon összeillesztettem. Ez a ragasztószalag nem csúszik, jól egyben tartja a darabokat, erősen tapad, a ragasztás megkötése után pedig könnyen eltávolítható. Ragasztópisztollyal megolvasztott polietilénnel is rögzítettem az illesztéseket (6. kép). A ragasztót a törésfelületek mentén csorgattam be. A térhálósodási idő letelte után a megerősítő ragasztócsíkokat óvatosan szikével, a polietilén-rögzítésekre pedig hideg vizet cseppentve eltávolítottam, valamint a felesleget lehántoltam.

A tárgyat pár ponton kismértékben ki kellett egészítenem, amihez szintén az Araldit 2020 (10:3) kétkomponensű epoxigyantát használtam. A ragasztóanyag térhálósodásához 24 óra szükséges, ezután nehezen távolítható el, nincs oldószere, csak duzzasztható vagy magasabb hő hatására lágyítható, és így választható szét. Rossz tárolási körülmények között (nedvesség,

7. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum, az üvegpohár kiegészítésének folyamata

Fig. 7
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140, process of filling the glass beaker

páratartalom ingadozás) és UV sugárzás hatására öregedik. A hiányzó részek pótlásához viaszlapból negatív formát vettem le a tárgy olyan részéről, ahol annak íve megegyezik a hiányzó rész ívével (7. kép). Ezeket a területeket zsírtalanítottam, a viaszt körbeágyaztam a törésfelületek fölött, hogy a kiegészítések beöntésekor a műgyanta ne folyjék szét. Ezután az előre bekevert ragasztót, amely 2-4 óra után géles állapotú lett, a hiányzó rész helyére juttattam. A térhálósodási idő elteltével a ragasztóanyagot formára alakítottam. Szike segítségével lehántoltam a felesleget, majd többféle finomságú polírszivaccsal csiszoltam a felületet. Utolsó lépésként 3 különböző finomságú pasztával políroztam, fényesítettem fel a hiányzó részeket.

8. kép
Nagykálló–Ipari Park 140. objektum, a restaurált üvegpohár

Fig. 8
Nagykálló–Industrial Park, Feature 140, restored glass beaker

Az elkészült üvegpoharat formára alakított hungarocellbe ágyaztam, majd dobozba helyeztem. Tárolása így 15-25 ºC között ajánlott, a restaurált tárgy esetében RH 25-35%. UV sugárzástól, hőingadozástól, valamint mechanikai behatásoktól mindenképp óvni kell. A kedvezőtlen környezeti tényezők hatására a ragasztás és a kiegészítés károsodhat, öregszik, sárgulhat, valamint hőingadozás hatására elengedhet a ragasztó. A helyes tárolás mellett érdemes rendszeresen ellenőriznünk a tárgyat (8. kép).[4]

Összegzés

A késő római üvegpohár restaurálása eredményesnek tekinthető. A tárgy tisztítását, ragasztását és a hiányok pótlását végeztem el. Már szó volt arról, hogy az Alföld szarmata temetőiből ritkán kerül elő hasonló lelet, ezért is fontos, hogy ezek után vizsgálhatóvá válik az üvegpohár. Jól látható, hogy az elkészült tárgy milyen készítéstechnikai jegyeket hordoz.[5] Lényeges megjegyeznem, hogy ha lehetőség nyílik anyagvizsgálatra, az további hasznos információkat nyújthat a színre és az előállítási technikára vonatkozóan.[6]

Számomra ez a feladat nagy kihívást jentett, most már tudom, mi az, amit jól csináltam, és mi az, amihez teljesen másként kezdenék hozzá.[7] Nem beszélhetünk soha rutinmunkáról, még akkor sem, ha a sokadik fém- vagy kerámialeletet restauráljuk, és főként nem, ha az első régészeti üvegpoharunkat!

---

[4] A restaurált pohár rajzát Pelei Zsuzsának, fotóját Toldi Zoltánnak köszönöm!

[5] Köszönöm dr. Dévai Katának, az ELTE Régészettudományi Intézet, Ókori Régészeti Tanszék munkatársának szakmai tanácsait a pontos leírással és a készítési technikával kapcsolatban!

[6] Ez annál is inkább elmondható, mivel a szarmatáknál előforduló üvegtárgyak – itt elsősorban gyöngyökről van szó – egyaránt készültek római és mezopotámiai típusú alapüvegből, azaz natúr szódával folyósított, illetve sótűrő növény hamujának alkalmazásával készített anyagból (Fórizs 2008. 113–116.).

[7] Köszönöm Pintye Gábornak, a Jósa András Múzeum régészének, hogy rám bízta a féltett és ritka leletet annak ellenére, hogy tudta: soha nem restauráltam még üvegtárgyat!

Irodalom

Dévai 2012.
Dévai Kata: Késő római temetkezések üvegmellékletei Pannóniában. Üvegedények a mai Magyarország területéről I. Doktori Disszertáció. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi kar, Budapest 2012.

Fórizs 2008.
Fórizs István: Üvegkészítés Magyarországon a kezdetektől a XVIII. századig. *A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat, Bányászat* 74. 2008. 113–136.

Kulcsár 1998.
Kulcsár Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. [Погребальный обряд сарматов Карпатского бассейна. The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin.] Múzeumi Füzetek 49. Osváth Gedeon Múzeumi Alapítvány, Aszód 1998.

Pintye 2015.
Pintye Gábor: http://www.museum.hu/hir/4891/ertekes_leletekre_bukkantak_a_regeszek_Nagykallo_hataraban (2015. X. 13.)

Dankóné Németh Erika

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: nemeri2@freemail.hu

Restoration of a Roman glass beaker from a Sarmatian burial

In 2009, during the excavation of a Sarmatian cemetery in Nagykálló a glass beaker was found between the ankles of the dead. The vessel narrows towards its bottom, the rim is everted, the side is decorated with a dog-tooth shaped glass application starting from a wavy rib. The find got into the storage room and then to the restoration workshop in a box, in an earthen ball. The deterioration of the glass object was influenced by the material's composition and quality, the technology and the post-excavation environment. After cleaning the object, it was important to dry it with alcohol. Careful reassembling could be started only after that. We had to take into consideration several aspects when choosing the adhesives: physical characteristics, way of bonding and chemical structure. The filling of the beaker should be as close as possible to the original state, colour, shape and transparency of the object.

Erika Dankóné Németh

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: nemeri2@freemail.hu

Egy XIX. századi selyemkötény restaurálása

Takácsné Varga Ágnes

A felsőfokú textil szakrestaurátori képzés befejezéseként egy XIX. századi úri hímzéses selyemkötény volt a vizsgatárgyam. A kötény 1991-ben került a Jósa András Múzeumba vásárlás útján. A tulajdonos egy régi, középnemesi, nyíregyházi család, a Maár család volt. Az ajándékozó információja szerint a kötényt báli ruhához kiegészítőként használták a család nőtagjai, tehát ünnepi alkalomra készült, gazdagon díszítették. A kötényen törökös elemeket, kufi írásra hasonlító motívumokat alkalmaztak. Díszítésére bőven használtak selyem és fémszálas hímzőfonalat. Ez utóbbival készült a kötény nagy részét díszítő tamburhímzés és horgolás.

„A kötény az öltözködés legősibb és a régi Egyiptom idejétől napjainkig lényegében változatlan darabja. Formája alig változott, rendeltetése is majdnem állandó: a ruhát óvja munka közben. A XVI. század második felében és a XVIII. század második felében többször is divatkellék lett, drága anyagból hímzéssel, csipkével díszítették. A XIX. század végén és a XX. század elején divat a teakötény és a koktélkötény, a nemzeti és népviseletek tartozékának hatására." (Kybalova–Herbenova–Lamarová 1974. 543.)

A tárgy készítéstechnikai adatai

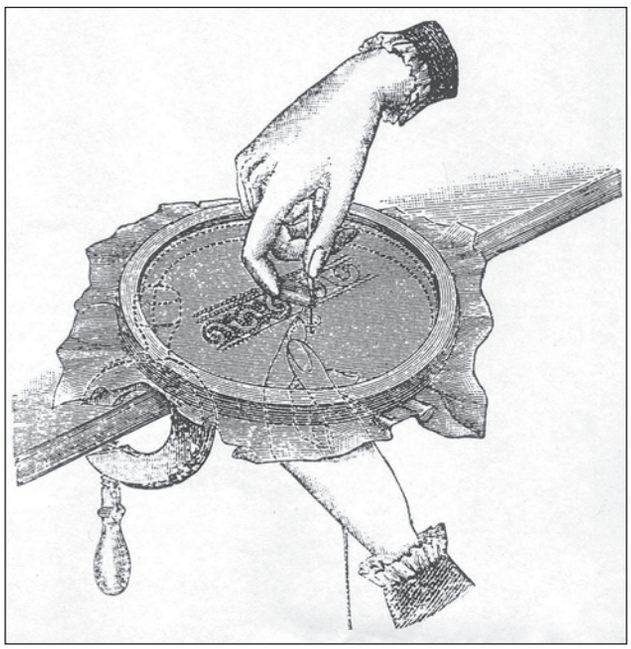
Selyemhímzések

A kötényt díszítő selyemhímzés sodratlan selyemfonallal, laposöltéssel készült. Színei: sárga, drapp, mohazöld, világoskék, kávébarna, barackrózsaszín és natúr árnyalatúak. A kötény szélét kontúrozó selyemhímzést huroköltéssel készítették. A horgolt sávok kontúrvonalát keresztöltéssel zárták le.

Az úri hímzés a XVI–XVII. század jellegzetes magyar hímzésfajtája. A perzsa-török díszítőelemek már a hódoltság előtt megjelentek a magyar hímzéseken. A hódoltság megszűnésével a motívumok, színek tovább éltek, nem tűntek el. Az úri hímzést nemcsak főúri díszöltözékeken alkalmazták, hanem a kisnemesi és polgári családok mindennapjaiban is gyakran előfordult. A csecsemőingtől a halott kezébe adott keszkenőig szinte mindent ezzel a hímzéssel díszítettek (Ember 1980. 21.).

Fémszálas hímzés

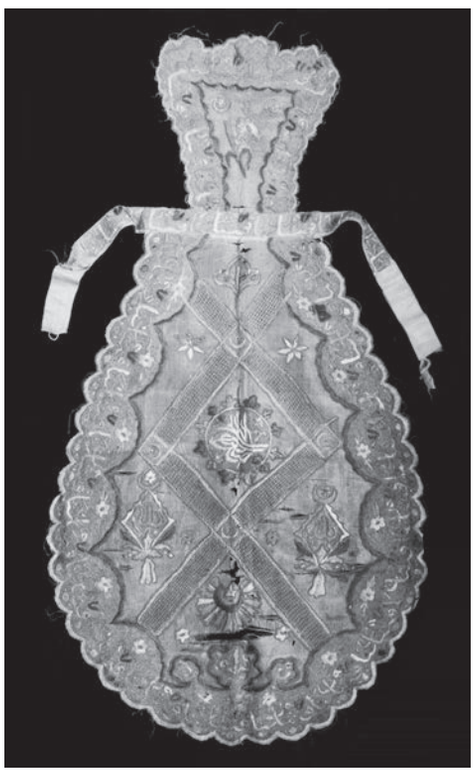
Hímzőfonala selyem bélfonalú réz, tamburtechnikával készült (1. kép). „A tamburhímzés a láncöltéssel készült hímzések csoportjába tartozik. Alkalmazták a kontúrvonalak hímzésére vagy felület kitöltésére egyaránt a legváltozatosabb anyagokon. A láncöltést egyszerű varrótűvel,

1. kép
A tamburhímzés technikája

Fig. 1
Techniques of tambour embroidery

horgos végű tamburtűvel vagy géppel varrták. Ez egyike a legelterjedtebb hímzésmódoknak. A legkorábbi tűvel varrott hímzéstöredékek a pazyryki ásatáson kerültek elő (Kr. e. 180). De találtak ezzel a technikával készült hímzéstöredékeket Közép-Ázsiában, Kínában, Észak-Mongóliában és a Krímben is. A francia udvar hímzőmestereinek visszaemlékezései alapján a horgos végű tűvel, kereten készülő tamburhímzés az 1760-as évek körül válik kedveltté Európában. A hímzőmesterek selyemruhákat, mellényeket díszítettek ilyen módon. Az 1780–1850 körüli időszakban, amikor ez a technika a virágkorát élte, muszlin alapra is alkalmazták, sőt gyakran a varrott láncöltés és a tamburtűvel készült együtt fordul elő ugyanazon az anyagon. A „tambur" elnevezés a hímzőráma alapján történik (tambur = dob). A kerek hímzőrámát dobrámának is nevezik, amin a tamburhímzést általában készítik. A hímző a keretbe feszített anyagot függőlegesen rögzíti, így mind a két keze szabad és a munka mindkét oldalához kényelmesen hozzáfér. A speciális tamburtű a horgolótűhöz hasonlóan horogban végződik, másik végét csavarral egy nyélbe rögzítik. Korábban a tűt készítették csontból, elefántcsontból, fából, majd fémből. Praktikus okokból a munkához célszerű egyágú fonalat, fémfonalat vagy erősen sodrott fonalat használni. Tamburhímzés technikával gyöngyhímzést is lehet készíteni." (Gostelow 1982. 53–61.[1]) A tamburhímzés sajátosan hazai változata a gyetvai hímzés.

Horgolt csipke applikáció

Az általam restaurált kötényhez selyem bélfonalú rézszálat használtak. A horgolt csipke egész pálcákból áll egyszerű láncszembe dolgozva.

Alapszövet

A kötény anyaga taft kötésű fehérítetlen selyemgaze.
Szövetsűrűség: $L_s = 27/\ cm^2$
$V_s = 33/\ cm^2$

2. kép
A kötény restaurálás előtt

Fig. 2
Apron before restoration

[1] A fordítást a felsőfokú textil szakrestaurátori képzésen témavezetőmnek, Sipos Enikőnek köszönöm!

3. kép
Szakadások a kötényen

Fig. 3
Splittings on the apron

A restaurálási folyamat

A tárgy restaurálás előtti állapota

A kötény selyem alapszövete erősen szakadozott, szálakra bomlott. Nagy, barna vízfoltok voltak rajta. A selyemhímzés kopott, hiányos, színei kifakultak. A világoskék hímzés 90%-a kikopott. A korábbi tisztítások során levérzett, környezetét elszínezte. Ugyancsak a színezék levérzésére utaló, barnás elszíneződések több helyen előfordultak a barna selyem környezetében. A kötény szélét díszítő tamburöltéssor sok helyen elvált a selyemtől, szakadozott, hiányos, felbomlott volt. A világoskék selyemszalag, amelyet utólag géppel varrtak a kötényhez, foltos volt, lánc- illetve vetülékfonalai szabadon lebegtek. Egyik vége hiányos volt (2–3. kép).

A kívánt kezelés

A kötény restaurálására a muzeológussal egyetértésben a konzerváló módszert választottam, azaz az adott állapot konzerválását tisztítás után, megerősítését, alátámasztását. A hímzés hiányait nem pótoltam.

Az alkalmazott kezelés ismertetése

A munkát a kötény szétbontásával kezdtem, részeire szedtem.

Egy tárgy tisztításának módját minden esetben annak anyaga és állapota határozza meg. Esetemben egyrészt a szennyeződés mértéke – de főleg a tárgy erős kiszáradása – a nedves tisztítást indokolta. Ellene szólt viszont, hogy a kék és barna színezékek nem bizonyultak stabilnak.

A tisztítási próbák során megpróbáltam a színezék rögzítését 5%-os ecetsav oldattal. Ez a kezelés stabilizálta annyira a színezéket, hogy utána egy rövid ideig tartó mosószeres mosást a tárgy veszély nélkül elviselt. Így a tisztítást Hostapon tartalmú mosófürdőben végeztem. Ennek előnye, hogy igen kis mennyiség kell belőle és alacsony hőmérsékleten is hatékonyan tisztít. Poláros és nem poláros szennyeződésekre egyaránt jó. Oldatából dús hab képződik, mely szükségtelenné teszi a tárgy mozgatását mosás közben.

A tisztítás után többször bő, desztillált vizes öblítés következett, majd a kötény darabjait henger segítségével emeltem ki a mosókádból, hogy a nedves textília a víz súlyától ne szakadozzon tovább. A tisztítás eredményeképpen a tárgy érezhetően lágyabbá, jobb fogásúvá vált.

A kötényt üveglapon szárítottam, miközben a lánc- és vetülékszálakat eligazgattam, majd lesúlyozva szárítottam.

A darab annyira rossz állapotban volt, hogy a teljes alátámasztás mellett döntöttem. Az alátámasztó anyag kiválasztásakor figyelembe vettem a kötény alapszövetének anyagát, szövését és

4. kép
A szakadások megerősítése

Fig. 4
Firmament of the splittings

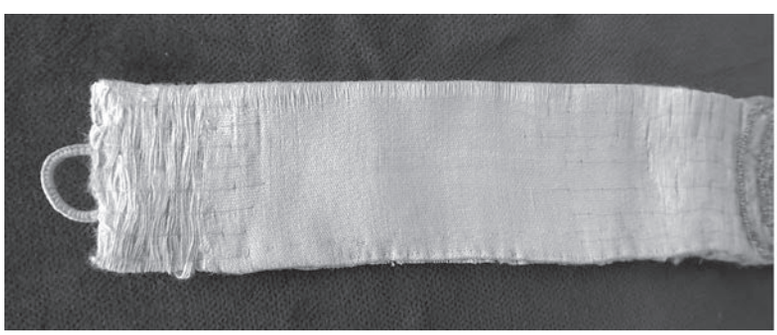
5. kép
A szakadások megerősítése a hímzések mentén

Fig. 5
Firmament of the splittings along the embroideries

színét. Az alábéleléshez végül kreplint választottam. Az alátámasztás előtt a kreplint kifőztem, hogy mentes legyen a kikészítő anyagoktól. Megfestenem nem kellett, színe nem ütött el a selyem alapszövet színétől. Kifőzés után a kreplint is üveglapon szárítottam szálakra igazítva, így száradás után nem kellett vasalnom.

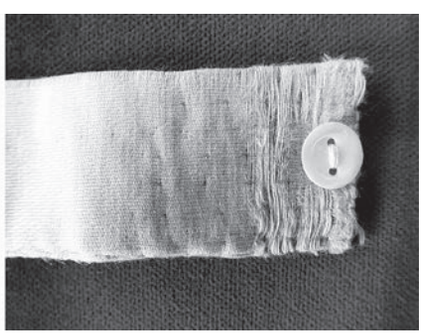
Száradás után a kötény részeit egyenként a kreplinre fektettem úgy, hogy mindkét anyag szálirányai egyezzenek.

A varrókonzerválást maradó fércel kezdtem a textília egész felületén, selyem varrószállal a kötény közepétől kezdve a szélek felé haladva, így rögzítve a két anyagot egymáshoz. A szakadások mentén a motívumok kontúrjában fércöltéssel erősítettem meg a két anyagot, ugyancsak festetlen selyem varrószállal a szakadásokra merőlegesen. A szakadásokat

6. kép
A selyemszalag gombakasztós vége restaurálás után

Fig. 6
Button fixing end of the silk ribbon after restoration

7. kép
A selyemszalag gombos vége restaurálás után

Fig. 7
Buttoned end of the silk ribbon after restoration

átfogó öltéssel konzerváltam festetlen dupla selyemszállal.

A kötény szélén körben, a huroköltés tövében festetlen lenszállal fércöltéssel erősítettem meg a két anyagot. A kreplint körbevágtam a tárgy kontúrjától kb. 1 cm-re. Ezután beszegtem a kreplint, majd a kötény szélén végigfutó lebegő tambursort erősítettem vissza festetlen selyemszállal, fércöltéssel (4–5. kép).

A kötény alsó és felső részét azonos módon restauráltam.

A megkötésre szolgáló selyemszalagot szétbontás után széthajtottam, lefejtettem róla a gombot és a varrott gombakasztót. A tisztítást szintén Hostapon nemionos mosószer habjával végeztem. Többszöri bő, desztillált vizes öblítés után üveglapon szárítottam. Közben elrendeztem a szálakra bomlott részeket a szalagon. Az alátámasztáshoz selymet választottam, amelyet Heliogrün 5GL színezékkel festettem a kívánt „fakó” színre.

Száradás után a selyemszalagot ráhelyeztem a megfestett alátámasztó selyemre úgy, hogy a két anyag szálirányai egyezzenek. Azokon a helyeken, ahol a szalag szálaira bomlott szét, gondosan elrendeztem egyenként a lebegő szálakat. Maradó férccel erősítettem a szalagot az alátámasztó anyaghoz megfelelőre festett selyemszállal. A szétmállott, szakadozott helyeken átfogó öltéseket alkalmaztam (6–7. kép).

8. kép
A restaurált kötény

Fig. 8
Restored apron

Alátámasztás után a szalag alsó részét beférceltem, majd a még széthajtogatott szalagra felvarrtam a hímzett pántot. Félbehajtottam a szalagot, majd a másik fél oldalt is beférceltem. Ezután összeállítottam a kötényt és az eredeti állapothoz hasonlóan gépöltéssel varrtam össze pamutszállal (8–10. kép).

A kész, restaurált tárgy a Jósa András Múzeum iparművészeti raktárába került.

Összegzés

A kötény restaurálásával a tárgy állapota jelentősen javult, az anyag szakadásait megerősítettem. A hiányzó hímzőfonalakat nem pótoltam, de ez a

9. kép
A restaurált kötény részlete

Fig. 9
Detail of the restored apron

tárgy esztétikai megjelenését nem rontja. A megfelelő tárolási, kiállítási és szállítási előírásokat betartva immár kiállítható műtárggyá vált.

10. kép
A kötény központi motívuma restaurálás után

Fig. 10
Central motif of the apron

Irodalom

Ember 1980.
V. Ember Mária: Régi textíliák. Corvina Kiadó, Budapest 1980.

Gostelow 1982.
Mary Gostelow: Embroidery book. Penguin Books, Harmondsworth 1982.

Kybalova–Herbenova–Lamarová 1974.
Ludmila Kybalova – Olga Herbenova – Milena Lamarová: Képes divattörténet az ókortól napjainkig. Corvina Kiadó, Budapest 1974.

Takácsné Varga Ágnes

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza, Pf. 57
e-mail: restagi66@gmail.com

Restoration of a 19th century silk apron

In the study, I present the process of restoration of the 19th century embroidered silk apron that once belonged to the Maár family of Nyíregyháza. The apron was made for gala events. Female members of the family wore it with ball dresses. The apron was richly decorated with silk and metal thread embroidery and crochet application. The survey of the object's state was followed by the disassembly and then the cleaning of the apron. After that, I supported the object from beneath and made a sewing conservation. The restoration of the silk ribbon that served fixing, went on in the same way. The closing phase of the process was the sewing of the apron and the ribbon. The restored object was taken to the applied art storage room of the Jósa András Museum.

Ágnes Takácsné Varga

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza, Pf. 57
e-mail: restagi66@gmail.com

Beszámoló jelentés a Jósa András Megyei Hatókörű Városi Múzeum és tagintézményei (Sóstói Múzeumfalu, Kállay Gyűjtemény) 2015. évi munkájáról

Bene János

Bevezetés

A 2015. évi munkánkról szóló beszámoló elején ismét azt kell megállapítanunk, hogy múzeumunk sorsa még ebben az esztendőben is „mozgásban volt." A korábbi évek átszervezéseivel a múzeumügy sorsa lassan rendeződött, 2013. január 1-jétől a Jósa András Múzeum mint megyei hatókörű városi múzeum a Kállay Gyűjteménnyel és a Sóstói Múzeumfaluval mint tagintézményeivel Nyíregyháza Megyei Jogú Város fenntartásába került.

A 2015. év változásaihoz tartozik, hogy az Országgyűlés 2015. június 9-én elfogadott LXXV. törvényével a megyei hatókörű városi múzeumok feladatának ellátását szolgáló állami tulajdonú vagyontárgyak 2015. július 1-jével ingyenesen önkormányzati tulajdonba kerültek. Az átadás érintette az ingó- és ingatlanvagyont, de nem érintette a műtárgyállományt, mely továbbra is állami tulajdon.

2015-ben viszont a gazdálkodásunkban történt – mondhatnánk – végzetes változás: az előző évi kormánydöntésnek megfelelően a fenntartó 2015. április 1-jével megszüntette az önálló gazdasági hivatalt, amelynek munkáját és munkatársait az újonnan megszervezett Kulturális és Egészségügyi Gazdasági Szolgáltató Intézménybe (KEGSZI) helyezte át. Létszámunk így 65-ről 59 főre csökkent, s azt is megállapíthatjuk, hogy a munka nemhogy hatékonyabbá vált volna, hanem lassabb, nehézkesebb lett. Ezt a fenntartó önkormányzat is érzékelte, mert október 1-jével újabb változás történt: a megszüntetett KEGSZI-től a KÖZIM-hez, a Középfokú Köznevelési Intézményeket Működtető Központhoz került át a gazdasági tevékenység. Továbbra is probléma azonban, hogy a múzeumi szervezet széleskörű munkáját – a régészeti ásatásoktól, a műtárgygyűjtésen, a restauráláson át a Sóstói Múzeumfalu 10 hektáros területének, s mintegy 100 népi építészeti műtárgyának fenntartásáig, működtetéséig – nem hatékony úgy működtetni, hogy a múzeum egy munkatársa egész nap az intézmény és a gazdasági hivatal között ingázik, vagy éppen egy régebbi számla kikeresése miatt a hivatal dolgozóinak kell átjárniuk.

Mindezektől függetlenül, sőt ezek ellenére a 2015. esztendőre még inkább igazak azok a tények, hogy a múzeum teljesítette a tőle elvártakat. Ma már a megyei és városi kulturális élet megkerülhetetlen eleme a Jósa András Múzeum, a Sóstói Múzeumfalu és a Kállay Gyűjtemény. Ott vagyunk a köztudatban, igyekszünk a XXI. századi múzeumokkal szembeni elvárásoknak megfelelni, a közönséget színvonalasan kiszolgálni, terveinket teljesíteni.

Rendezvényeinket munkatervünknek megfelelően megtartottuk, az aktuális eseményekhez kapcsolódóan a munkaterven felül is megmutattuk magunkat, gyűjteményeinket.

Január 22-én a nyertes TIOP pályázat záró eseményeként átadtuk a 160 m²-es új, akadálymentes tantárgyraktárunkat. A 82 millió 175 805 forintos támogatás felhasználásával olyan tanulmányi raktárakat, oktatótereket és virtuális pontokat alakítottunk ki, melyek bemutató raktárként a múzeum gyűjteményeinek segítségével az új NAT műveltségi területekhez kapcsolódó tantárgyak ismeretanyagát illusztrálják és bővítik; akadálymentes és illeszkedik az intézményfejlesztési stratégiánkhoz, valamint támogatja múzeumpedagógiai terveinket. Egyúttal lehetővé teszi a kreatív iparágakhoz kapcsolódó kompetenciafejlesztő foglalkozások sikeres megvalósítását a közoktatásban résztvevők, valamint az egész életen át tartó tanulás jegyében a felnőttek számára.

A Piktotárban, Helyi értéktárban és Ereklyetárban 75 m² területen összesen 70 főt befogadó tanulmányi raktárakat alakítottunk ki. A műtárgyakat korszerű állományvédelmi eszközrendszert alkalmazva helyeztük el, modern QR-kód leolvasó rendszert tartalmazó információs környezetet alakítottunk ki a háttéradatok közvetítéséhez. 30 fős iskolás és 15 fő óvodás csoportok egyidejű foglalkoztatására alkalmas kreatív tanműhelyt, illetve kreatív kuckót hoztunk létre 50 m² alapterületen. A különböző korcsoportok elhelyezéséhez az életkoruknak megfelelő bútorzatot szereztünk be. Biztonságos, jogtiszta és fenntartható szoftvereket működtetünk, a gyermekek által könnyen megtanulható, korszerű felhasználói felületekkel. A kialakított 6 db virtuális ponton játékos tanulást biztosítva segítjük a helyi, egyedi, digitalizált kulturális javakhoz a hozzáférést. A múzeumpedagógiai célcsoportok igényeihez illeszkedően infokommunikációs akadálymentesítéssel valósítottuk meg egyedi látogatóirányítási és tájékoztatási rendszerünket.

Február 27-én Mozaikok Nyíregyháza XX. századi történelméből címmel a Periférián Alapítvánnyal közösen szerveztünk konferenciát, melynek előadói Bene János, dr. Takács Péter és dr. Lupkovics György voltak.

Március 15-én egész napos, jó hangulatú rendezvényen emlékeztünk meg a forradalom és a szabadságharc évfordulójáról. Közel ezer vendégünk volt.

Május 2-án kiállításmegnyitóval és szablyavívó bemutatóval köszöntöttük a Magyar Kard napját.

Május 7-én dr. Benkő Tibor vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke tartott előadást a múzeumban a honvédség szerepéről és fontosságáról a mai magyar társadalomban. Az előadás témája olyan vonzó volt, hogy pótszékeket kellett igénybe vennünk.

Május 9-én mindhárom intézményünk részt vett a Városnapon a Kossuth téren, ahol Tirpák életkép – Tirpák tanoda címmel foglalkozásokra vártuk a városlakókat.

Május 16-án a Múzeumi Világnap tiszteletére Mesélő paloták címmel interaktív kultúrtörténeti sétákat vezettünk a Jósa András Múzeumban és a Nyírvíz palotában, a pincétől a padlásig.

Május 22-én a Kis városvédők vetélkedőjének döntőjét rendeztük meg a múzeumban.

Május 29–30-án a Magyar Régészet Napját tartottuk meg a múzeumban és a Sóstói Múzeumfaluban: előadások a régész, a restaurátor munkájáról, műhely- és raktárlátogatás, Nyires (Árpád-kori) falu bejárása, kerítésfonás, miniatűr kerámiaedények készítése, Árpád-korra jellemző ételek kóstolása stb. szerepelt a programban.

Május 31-én Múzeumi belvárosi gyermeknapot rendeztünk.

Június 20-án közel négyezer látogatóval megtartottuk a Múzeumok Éjszakáját a Jósa András Múzeumban és a Kállay Gyűjteményben.

Két napra rá a Sóstói Múzeumfalu is megtartotta a Szent Iván éjt a Kormorán együttessel.

Nyíregyháza Megyei Jogú Város nyári napközis táborainak egyik helyszíneként 2 turnusban (június 16–19. és június 22–26.), 11 csoportban fogadtunk gyermekeket a Sóstói Múzeumfaluban. Kísérletként mi magunk is szerveztünk nyári napközis tábort az Árpád-kori faluban. Június 13–17. között pedig – hosszú évek óta először – ismét tábort szerveztünk a Jósa András Múzeumban.

Augusztus 22–23-án nagy sikerrel zajlott le a XIV. Nyíregyházi Huszártalálkozó a múzeumban és a Sóstói Múzeumfaluban. A rendezvény ünnepi szónoka dr. Benkő Tibor vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke volt.

Augusztus 29-én nem várt nagyszámú közönség előtt lépett színpadra Balczó András többszörös olimpiai és világbajnok öttusázó, Nyíregyházáról indult sportoló: Mi végre vagyunk a világon? című előadásával.

Augusztus 19–24-én részt vettünk a VI. Kolozsvári Magyar Napokon. A nyíregyházi sátornak szokás szerint nagy látogatottsága volt.

Szeptember 19–20-án programokkal vettünk részt a Kulturális Örökség Napjain.

Szeptember 30-án a Kállay Gyűjteménnyel együtt megtartottuk a Magyar Népmese napját. A Sóstói Múzeumfalu háromnapos népmesefolyammal emlékezett Benedek Elekre és munkásságára.

Október 9-én a romániai és magyarországi PhD hallgatók bemutatkozásának elősegítésére rendeztünk konferenciát a múzeumban, melynek levezető elnöke dr. Németh Péter ny. megyei múzeumigazgató volt.

Az október 12-ével kezdődő hét Krúdyról szólt. A tantárgyraktárban Krúdy és kora kiállítást rendeztünk, városunk kérésére önálló sátorral vettünk részt a Városháza előtti forgatagban, vetélkedőkkel, kvízjátékokkal készültünk. E bemutatkozásban részt vett a Kállay Gyűjtemény is. A múzeumban két előadás hangzott el Krúdyról: október 12-én a Múzeumbaráti Kör ülésén dr. Pethő József, 14-én dr. Saly Noémi, a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum munkatársa elevenítette fel Krúdy varázslatos világát. A nagyon rosszra forduló időjárás elmosta a hét méltó befejezését: szombaton alig néhány ember látogatta meg sátrunkat, a Krúdy-kvíz díjkiosztóján sem jelentek meg még azok sem, akik délelőtt kitöltötték a játékszelvényeket. A kulturális osztállyal közösen levontuk a konzekvenciát, a jövőben az ilyen rendezvényeket zárt helyen kell tartanunk. Nagyon sok munkát fektettünk ebbe a rendezvénybe, de az időjárás nagy úr!

Október 12-én tartottuk meg a hagyományos múzeumpedagógiai évnyitónkat, ahol átadtuk a 2012-ben általunk alapított Múzeumbarát iskola és Múzeumbarát pedagógus díjakat. A Múzeumbarát iskola díját 2015-ben a Kölcsey Ferenc Gimnázium kapta, az Év Múzeumbarát pedagógusa Laskai Miklós, a Szent Imre Katolikus Gimnázium Kollégiuma tanára lett.

Október 16-án a Városházán ünnepélyes keretek között mutattuk be a porcsalmai ezüstkincset (1111 darab, főleg XVII. századi ezüstpénz), a becsületes megtalálóknak, a porcsalmai közmunkásoknak a találói jutalmat dr. Puskás Imre, a Miniszterelnökség államtitkára adta át.

Október végén a nyíregyházi általános iskolákkal közösen emlékeztünk meg az 1956-os forradalomról és szabadságharcról.

Október 30-án kollégáinkkal közösen gyújtottunk gyertyát dr. Jósa András, dr. Csallány Dezső és dr. Dienes István múzeumigazgatók sírján.

November 10-én „Az értéktár mozgalom és a megyei értéktár népszerűsítése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében” c. projektben A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei értékek tára záróprojektjét tartottuk a múzeumban. Vendégünk volt V. Németh Zsolt, a Földművelésügyi Minisztérium államtitkára. E projekt keretében készítettünk egy kiadványt Csutkai Csaba fotóművésszel: Házadba léphetek… címmel, mely 17 szatmári középkori templomot mutat be. A kötet bemutatóját is a múzeumban tartottuk meg november 19-én.

December 1-jén hagyományainkhoz híven megtartottuk a Jósa András Múzeum napját a Városházán, ahol dr. Szabó S., Madár X., Laskayné Szőlősi K., dr. Dámné dr. Rácz M., Bene J., Pintye G. és Tompa Gy. tartott előadást a 2015. évi gyarapodásokról, s átadtuk Halászi Aladár tanár-költőnek az Önzetlen Adományozó díjat.

A gyarapodások közül kiemelendő – a porcsalmai leleten túl – dr. Futaky István volt göttingeni egyetemi professzor mintegy 1200 kötetes könyvtára, melyet özvegye a múzeumnak adományozott, illetve a Bergisch-Gladbachban élt, egykor Nyíregyházán alkotott Ősz Dénes festőművész hagyatéka, melyet leánya, Ősz Ilona adományozott múzeumunknak.

December 4-én a nyíregyházi Rotary Klubbal közösen nagyszabású Rotary Mikulást rendeztünk a múzeumban.

November 29-től december 20-ig (vasárnaptól vasárnapig) minden nap 9 és 12, valamint 16 és 19 óra között a Kossuth téren felállított faházban, az adventi forgatag keretében Múzeumok Karácsonyára vártuk az érdeklődő gyermekeket, felnőtteket. E programból mindhárom intézmény dolgozói aktívan kivették részüket: a három hét alatt több mint 2000 látogatónk volt, akik jó kedvvel készítettek Mikulás napi és karácsonyi díszeket, meglepetéseket.

2015-ben összesen 20 időszaki kiállítást nyitottunk meg a Jósa András Múzeum épületében. E kiállítások az alábbiak: Lengyelországi I. világháborús emlékek, Rákosi börtönei (a hódmezővásárhelyi Emlékpont vendégkiállítása, a kommunista diktatúra áldozatainak emléknapjára), A cifra pitvartól a cifraszűrig (a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete kötet legszebb tárgyai), „Föl a zászlóval magasra!" (március 15. tiszteletére), A magyar kard (a Hadtörténeti Múzeummal közös kiállítás), Dohányszelencék Iserlohnból (Nyíregyháza Városnapja és a testvérvárosi kapcsolatok felvételének 25. évfordulója tiszteletére), Nyírségi irodalmi gyűjtemény (egyfajta megyei irodalmi Pantheon).

A Múzeumok Éjszakájára nagy sikerű kiállításokat nyitottunk: Az orvos rendel, a természet gyógyít, Aere perennius (közösen a Semmelweis Orvostörténeti Múzeummal), Balczó Edit kerámiái, illetve A különc festő – Szikora Tamás emlékkiállítás.

A Vidor Fesztivál alkalmából nyílt meg A magyar aktivizmus rajzművészete (az Antal-Lusztig Gyűjtemény válogatása), valamint Spányi és az Ősz család kiállítás.

Októberben Lehoczky Tivadarra emlékeztünk és megnyitottuk a szokásos Őszi Tárlatot. Novemberben – terven felül – a múzeum I. emeleti folyosóján nyitottuk meg a Volt egyszer egy rendszerváltás című emlékkiállításunkat az 1988–1990-es évek forrongó közéleti eseményei dokumentumainak bemutatásával. A megnyitón dr. Kovács Ferenc polgármestertől kedves, a további munkára sarkalló ajándékot kaptunk, egy korábban már regisztrált domen nevet: *www.rendszervaltok.hu* címmel, melyre a múzeumban található, ezekre az évekre vonatkozó dokumentumokat, hanganyagokat töltünk majd fel.

A hazai kiállítások mellett külföldön is bemutatkoztunk. Varsóban a Függetlenség Múzeumában márciustól látható a Magyar huszárok lengyel földön 1944 nyarán című tárlat, mely a nyíregyházi huszároknak a varsói felkelés támogatásában játszott, itthon kevésbé, Lengyelországban jobban ismert szerepéről szól. Jaroszławban a Szent Benedek rendi apátságban a Rákóczi nyomában című kiállítással mutatkoztunk be. Október 21-én hoztuk haza Rzeszówból a Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban című kiállításunkat, mely az elmúlt évi megnyitó óta Rzeszówon kívül Strzyżow, Lubaczow, Tarnobrzeg, Jaroszław, Leżajsk és Dębicza múzeumaiba is eljutott.

Megőriztük és továbbfejlesztettük külföldi kapcsolatainkat a szatmárnémeti Szatmár Megyei Múzeummal, a Varsói Állami Régészeti Múzeummal, a rzeszówi Regionális Múzeummal. A Jósa András Múzeum napján együttműködési megállapodást írtunk alá a kassai Kelet-szlovákiai Múzeummal.

A kezdeti nehézségek után (melynek lényege, hogy a feltöltött polcokat kiszedték és elvitték) a Múzeumi könyvmegállót lakattal és tájékoztató felirattal láttuk el. Ettől kezdve a Könyvmegálló jól működik, a könyveket rendszeresen frissítjük és az olvasni vágyók a múzeum portájáról a kulcsot elkérve, rendszeresen cserélik az ott talált műveket.

Jól állunk pályázatainkkal, bár 2015-ben jelentős nagyságrendű pályázatunk nem volt.

A Kubinyi Ágoston Program keretében a Muzeális intézmények szakmai támogatására, állandó kiállítások teljes körű felújítása vagy korszerűsítése altémára adtunk be a Sóstói Múzeumfalu épületeinek újrafedése céljából egy 35 milliós pályázatot, melyből végül 11 millió forint lett, és a kivitelező már hozzákezdhetett a nádazáshoz. A Múzeumfalu műtárgyépületeinek karbantartása terén előre léptünk: az elmúlt évben elkezdett, Újfehértóról áttelepített borbélyműhely építését befejeztük, nyár végéig sikerült a nyírségi-beregi utcasor lakóházainak külső meszelését és a kerítések legszükségesebb javítását elvégeznünk. A járásszékhelyi települési önkormányzatok által fenntartott múzeumok szakmai támogatására, a kulturális javak korszerű hozzáférésének biztosítására kiírt lehetőség keretében 4 millió forintra pályáztunk, s ebből 1 millió forintot kaptunk, mely lehetőséget biztosít a régészeti adatbázis online-publikációs megoldásának kidolgozására, valamint a régészeti adatbázis auditációjának elindítására.

Az NKA-hoz benyújtott kisebb volumenű nyertes pályázataink az alábbiak:

– Az orvos kezel, a természet gyógyít című kiállítás megrendezése.
– Állományvédelmi szakmai eszközök beszerzése – raktárainkat sikerült UV védő fóliával ellátni.
– A nyíregyházi Jósa András Múzeumi Évkönyvének kiadása.
– Műtárgyvásárlás: fotók és néprajzi tárgyegyüttesek.

A Jósa András Múzeumban helyet adunk a civil szervezeteknek. A megyei Honismereti Egyesület és a Perifférián Alapítvány nálunk tartotta elnökségi üléseit, sajtótájékoztatóit, a Nyíregyházi Városvédő Egyesület a közgyűléseit, nyílt napjait, valamint a Beszélgessünk városunkról rendezvényeit. 2015-től a Tiszántúli Történész Társaság a Jósa András Múzeumba helyezte át székhelyét, melyet örömmel fogadtunk.

A Jósa András Múzeum mellett működő Múzeumbaráti Kör minden hónap második és negyedik hétfőjén rendezi meg előadásait, melyeken múzeumi kollégák és külső előadók beszélnek legújabb kutatásaik eredményeiről vagy éppen a baráti kör tagjait foglalkoztató témákról. Így esett szó a múzeum oroszlánjainak történetéről, a magyar aktivisták művészetéről, Krúdy Gyuláról, a megye népművészetéről, 1848-as történetéről, a magyar kardról, a rendszerváltásról vagy éppen a csillagos ég titkairól.

A Jósa András Múzeumban a Rotary Klub segítségével megfelelőbb helyre helyeztük át az udvari színpadot, illetve a filagóriát, s a felszabadult terület parkosításával megnöveltük a nézőteret. Ennek jótékony hatását először a Múzeumok Éjszakáján (június 20.) élvezhettük, de „telt házas" rendezvény volt a múzeum udvarán Balczó András többszörös olimpiai és világbajnok öttusázó előadása is (augusztus 29.).

Munkatervünkön felül, saját erőből, archeozoológiai raktárat alakítottunk ki a Jósa András Múzeumban.

A Sóstói Múzeumfaluban Nyíregyháza Megyei Jogú Város anyagi támogatásával sikerült egy fűnyíró traktort vásárolnunk. Saját erő felhasználásával végre sikerült megoldanunk az eddig nagyon rossz hatásfokkal üzemelő két gázkazán kicserélését modern kazánokra. Szintén a Sóstói Múzeumfaluban – ugyancsak saját erőből – megtörtént az elektromos hálózat teljesítményének megnövelése, s így az alkalmassá vált nagy koncertek, színházi előadások kiszolgálására. Ugyanott a tönkrement traktort sikerült átmenetileg pótolnunk a Jósa András Múzeumból átadott Opel Campo gépkocsi üzemeltetésével.

A Kállay Gyűjteményben egy lakás teljes rendbetételével, kifestésével új kiállítóteret alakítottunk ki, mely a Múzeumok Éjszakája óta folyamatosan nyitva van, s jelenleg a Kállay

Gyűjtemény kincsei láthatók benne. Ugyanitt – saját erőből – a másik lakást sikerült raktárrá átalakítanunk, berendeznünk.

Személyi-szervezeti változások

Az igazgatóság 2015-re engedélyezett létszáma az átszervezés következtében 65-ről 59 főre csökkent (Jósa András Múzeum: 42, Sóstói Múzeumfalu: 11, Kállay Gyűjtemény: 6 fő).

A gazdasági hivatal átszervezése következtében 2015. március 31-ével, 45 évi – ugyanazon a munkahelyen eltöltött – szolgálat után nyugállományba vonult Tóth Istvánné, a múzeum gazdasági igazgatója, az utóbbi években egyben az igazgató adminisztratív helyettese.

2015. április 22-én hosszú, eredményes múzeumi pályafutásának lezárásaként nyugdíjba vonult Páll István, a Sóstói Múzeumfalu igazgatója. Utóda, dr. Szabó Sarolta egy olyan időszakban vette át az irányítást, amikor a Múzeumfalu a változások előszobájába lépett. A város vezetése eldöntötte, hogy a következő időszakban Sóstógyógyfürdő fejlesztése részeként a Sóstói Múzeumfalu is jelentős pályázati forrásokhoz juthat, így tevékenysége, arculata nagymértékben átalakul. 2015. április 22-től – pályázat útján, egy évi időtartamra – dr. Szabó Sarolta lett a Sóstói Múzeumfalu igazgatója.

2015. január 31-én áthelyezéssel a megyei kormányhivatalhoz távozott Vincze József pályázatfigyelő.

2015. január 1-jével a régészeti osztály vezetését Jakab Attila vette át, Istvánovits Eszter továbbra is tudományos titkárként tevékenykedik. November 1-jével Mohácsi Endre kinevezést kapott a Kállay Gyűjtemény élére, a közművelődési osztály vezetését pedig ugyancsak november 1-jével Holmár Zoltán vette át mint kinevezett osztályvezető.

2015. február 15-én határozatlan idejű kinevezést kapott pályázatfigyelői munkakörben Gerhard István, aki szeptember 14-én a Városháza kulturális osztályára került áthelyezéssel. Helyét december 1-jével Tarczali Anikóval töltöttük be, aki a Sóstói Múzeumfaluban programszervezőként kapott beosztást.

2015. július 1-jével Tompa György határozatlan idejű kinevezést kapott régésztechnikusi munkakörben.

2015. december 11-én áthelyezéssel a Tokaji Múzeumba távozott Nagyné Bősze Katalin a Sóstói Múzeumfaluból.

2015. december 31-én közös megegyezéssel eltávozott az intézményből dr. Csikai Brigitta humánpolitikai és jogi előadó.

Az év folyamán Gyes-ről, Gyed-ről visszatért Lukácsné Nagy Márta, Havasi Dóra, Veszprémi Beáta és Szmolár Edit (Jósa András Múzeum).

Az új dolgozók kinevezésével az engedélyezett létszámon belül maradtunk.

Az igazgatóságon folyó munkát segítette 17 határozott idejű szerződéssel foglalkoztatott kollégánk (Jósa András Múzeum: 13, Sóstói Múzeumfalu: 1, Kállay Gyűjtemény: 3 fő).

A NyírVV közmunka programja keretében április 1-jétől október 31-ig 8 fő a Sóstói Múzeumfaluban teremőrként, 1 fő a Jósa András Múzeumban kerámiamosóként dolgozott április 1-től folyamatosan egész évben, 1 fő pedig festőrestaurátorként tevékenykedett egész évben.

A MANDA program keretében 4 munkatársat foglalkoztattunk (Jósa András Múzeum: 2, Sóstói Múzeumfalu: 1, Kállay Gyűjtemény: 1 fő).

Kulturális közfoglalkoztatottként 6 főt alkalmaztunk (Jósa András Múzeum: 3, Sóstói Múzeumfalu: 1, Kállay Gyűjtemény: 2 fő).

Diákmunkásaink is voltak, a Jósa András Múzeumban és tagintézményieben júliusban 17, augusztusban 20 fő segítette munkánkat. A törvény által előírt iskolai közösségi szolgálat keretében a Jósa András Múzeum 10, a Sóstói Múzeumfalu 6 középiskolával kötött együttműködési megállapodást. A Jósa András Múzeumban 206 diák, a Sóstói Múzeumfaluban 80 diák töltötte le közösségi szolgálatát Szikora Klaudia, illetve Nagyné Bősze Katalin szervezésében.

Elismerések, kitüntetések

2015. március 5-én a néprajzos szakma legmagasabb díját, a Bátky Zsigmond Díjat kapta dr. Ratkó Lujza néprajzos kollégánk.

2015. március 23-án a régész szakma legmagasabb díjával, a Rómer Flóris Emlékéremmel tüntették ki dr. Németh Péter ny. megyei múzeumigazgatót.

2015. augusztus 19-én az Emberi Erőforrások minisztere a Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesítette augusztus 20. alkalmából Tóth Istvánné nyugalmazott gazdasági igazgatónkat.

2015. március 7-én Holmár Zoltán kollégánkat, a Nagy Imre Társaság megyei elnökét, országos elnökségi taggá választották.

2015. április 8-án Minszk-Mazowieczben a Lengyel–magyar barátság napján a Mazóviai Vajdaság Mazóviáért emlékplakettjét kapta Bene János.

2015. szeptember 20-án a vitéz Mikecz Kálmán Honvéd és Huszár Hagyományőrző Egyesület fennállásának 10. évfordulója alkalmából az egyesület arany jubileumi emlékérmét adományozta Bene Jánosnak.

2015. október 23-án a 80 éves Rzeszówi Regionális Múzeum A Rzeszówi Múzeum Barátja emlékplakettel tüntette ki Bene Jánost.

2015. november 13-án dr. Ratkó Lujza a Megyei Príma Díj díjkiosztó ünnepségén Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Önkormányzatának különdíját kapta.

Szakmai munkánk

Régészet

Gyűjteménygondozás és feldolgozás

	2015. terv	2015. tény
Tárgyévi régészeti és őslénytani feltárások alapterülete	10 helyen 5000 m^2	16 helyen 42.405 m^2
Gyűjteménygyarapítási alkalmak száma	200 alkalom	202 alkalom
A régészeti és őslénytani feltárás nyomán feldolgozandó állomány nagysága	összesen 501.790 db, tárgyévben 3802 db	összesen 497.988 db, tárgyévben 4137 db
A feldolgozandó egyéb műtárgyállomány nagysága	1200 db	1200 db
A tárgyévben régészeti és őslénytani feltárás nyomán múzeumba került tárgyak száma	5000 db	15.824 db
Ajándékozással bekerült tárgyak száma	1200 db	3315 db
Adásvétellel bekerült tárgyak száma		323 db

A régészeti osztály terepi napjainak száma: 672.

A nyilvántartás számszerű adatai

2015-ben az EMIR adatbázisba felvitt adatok:

Lelőhely	199
Lelőhelyverzió	509
Objektum	1731
Tárgy	589

Az EMIR adatbázis statisztikai adatai 2015. december 31-éig ezzel összességében a következőkre bővültek:

Felvitt lelőhelyek száma	1562
Felvitt lelőhelyverziók száma	1845
Felvitt objektumok száma	11592
Felvitt leletek száma	2859
Feltöltött dokumentumok száma	26930

A régészeti gyűjteményben leltárba vettünk 11.825 db műtárgyat, az archeozoológiai gyűjteményben 507 tételben 8077 db állatcsontot (Daróczi-Szabó M.), az antropológiai gyűjteményben 79 csontvázat (Szathmáry L.).

Gyűjteményrendezés, revízió

Megtörtént a Jósa András Múzeum aranytárgyainak revíziója (Istvánovits E., Mester A., Linzenbold A.).

Adattári munka, gyarapodás

A régészeti adattár gyarapodása 44 tétel (Simonné Asztalos H.).

A fotótár számára elkészült 10.421 fájl (8152 fájl néprajzi archívum, 246 fájl katonai és egyesületi fejfedők, 226 fájl a fotótár digitalizálása, 1797 fájl egyéb fotó) (Boros Gy.).

Könyvtár

A könyvtár 2015. december 31-iki állománya 38.683 kötet. Az éves gyarapodás 3106 kötet. Az érkező kiadványok nyilvántartásba kerültek, a Corvinában katalogizálásuk részben megtörtént (Laskayné Szőlősi K.). Két hagyaték került ebben az évben ajándékként a múzeumba, a 75 tételből álló, 113 kötetes Vangel-hagyaték, valamint a közel 2000 kötetes Futaky-könyvtár.

A Corvina katalógusban összesen 24727 bibliográfiai rekord található, melyből 3837 új rekord.

A 13/2013. (II. 14.) EMMI rendeletnek megfelelően 2015-ben a vásárosnaményi Beregi Múzeumban, a mátészalkai Szatmári Múzeumban, illetve a kisvárdai Rétközi Múzeumban raktározás és nyilvántartás témakörben nyújtottunk segítséget a kollégáknak. A szatmárcsekei Kölcsey-emlékszoba könyvanyagának elsődleges felmérése megtörtént. A Sóstói Múzeumfalu 2014-es revíziójának utómunkálatai (törlések, összesített nyilvántartás) elkészültek, a köteteknek a JAM központi elektronikus katalógusába történő feldolgozása (2508 rekord, Riczu É.) megtörtént.

A Jósa András Múzeum 2015-ben saját forrásból 16 dokumentumot köttetett be, 70.480 forint értékben.

A könyvtárhasználatok száma 2015-ben 1423, a kölcsönzésben és olvasótermi használatban forgott kötetek száma 2962, valamint 16 könyvtárközi kérést teljesítettünk (Laskayné Szőlősi K., K. Tóth G.).

Műtárgyvédelem

2015-ben a restaurátor műhelyben Takácsné Varga Ágnes textil szakrestaurátor, Dankóné Németh Erika és Pelei Zsuzsa restaurátor dolgozott. Szmolár Edit segédrestaurátor szeptember 9-től, Havasi Dóra október 14-től tértek vissza Gyed-ről. Április 1-től december 31-ig egy fő közmunkást, Bodnár Anikót (NyírVV) foglalkoztattunk kerámiamosóként.

Régészeti leletek mosása: összesen 32.021 db.

Edény	Kerámia	Kő	Patics	Hálósúly	Salak	Állatcsont	Koponya	Váz
30	11.174	975	2137	223	452	16.984	23	23

Restaurálás:

	Tisztítás	Konzerválás	Restaurálás
Régészet	3306	3306	3306
Numizmatika	1124	1124	
Helytörténet	87	87	87
Néprajz	64	64	
Iparművészet	181		
Összesen	4762	4581	3393

A restaurátorok az intézmény gyűjteményein kívül az alábbi települések múzeumait, illetve gyűjteményeit ellenőrizték rendszeresen: Vízügyi Múzeum (Nyíregyháza), Tiszavasvári, Kisvárda, Vásárosnamény, Mátészalka, Újfehértó, Máriapócs, Nyírmihálydi, Nagykálló, Tiszadada, Szabolcs, Tarpa, Tiszacsécse, Szatmárcseke, Csenger, Tiszabercel, Ibrány, Kemecse, Hodász, Nagyecsed, Tiszabecs. Év végén összegezték és értékelték a felügyelet alatt álló helyek állapotát, majd a jelentést a Magyar Nemzeti Múzeumba továbbították.

Néprajz

Gyűjteménygyarapítás

Elkészült a 2014. augusztus elején elkezdett, Újfehértóról áttelepített borbélyműhely épülete.

A téli időszak megviselte az épületek egy részét, külső falazatuk javításra, meszelésre szorult, ami megtörtént a kisdobronyi templom, a pócspetri ház, a kállósemjéni és a tarpai ház, a tarpai nyári konyha-kamra, a kállósemjéni ház hátsó fala, a kállósemjéni és a tiszadobi portán álló istállók esetében. Megjavítottuk a pócspetri porta földbe mélyített óljának tetőszerkezetét (szigetelés, a föld elegyengetése a tetőn, fűmaggal bevetése).

Újra készült a tiszabecsi és a jánkmajtisi porta között álló vesszőkerítés hiányzó utolsó harmada, a tiszadobi portán a vesszőkerítés, a tirpák portán a deszkakerítés, az anarcsi portán a napraforgó kórókerítés részleges javítása. Megjavítottuk a portákon álló gémeskutakat (5 db).

A nádtetők javítását a Kubinyi pályázat tette lehetővé. Újranádazták a túristvándi csűrt, a kéki istállót, a tirpák házat, a kállósemjéni portán lévő istállót, javították a tiszadobi ház és istálló, a jánkmajtisi ház, a tirpák istálló, a kállósemjéni depó tetejét.

A Jósa András Múzeum néprajzi gyűjteményének gyarapodása 55 db tárgy (Ratkó L.), a Sóstói Múzeumfalué 672 db (Baracskáné Bodnár Zs., Szabó S., Nagyné Bősze K.). A legkiemelkedőbb tárgyak előbbi esetében hét különleges paszabi szőttes, utóbbi gyűjteményben a Csegöldön lebontott, 1870 körül épült 20x5 méteres csűr, melynek jelentőségét az adja, hogy az épület szerepelt a Múzeumfalu eredeti telepítési tervében, de akkor nem sikerült megszereznünk. Ugyancsak becses a Múzeumfalu új szerzeményei között a tirpák anyag: textilek (házi szőttes törülköző, szakajtókendő, dísztörülköző, feliratos falvédő, párnahaj, dunnahaj, terítők, szövet ágytakaró), viseletdarabok (jegykendő, fejkendő, blúz, zsabó, női gallér, ingváll, sapka, ridikül, vőlegényi mirtuszbokréta, díszzsebkendő, pólyapárna, keresztelő takaró) és háztartási eszközök Halmos- és Tamásbokorból. Különlegesség az 1960–70-es évek lakáskultúráját reprezentáló kockaház teljes berendezése.

A nyilvántartás számszerű adatai

Mind a Jósa András Múzeumban, mind a Sóstói Múzeumfaluban az új szerzemények leltárba vétele maradéktalanul megtörtént.

Gyűjteményrendezés, revízió

A Múzeumfaluban a néprajzi leltárkönyv 1107 tételének digitalizálása megtörtént (Kállai B.).

Adattári munka

A Jósa András Múzeumban 1825 néprajzi cédula (nyírségi folklórgyűjtés), valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Népművészeti Archívum fotóanyagából 8152 db felvétel digitalizálására került sor a néprajzi adattárban (Boros Gy., Németh V.).

A Sóstói Múzeumfalu 11.034 db digitális fotóval gazdagodott (Baracskáné Bodnár Zs., Kisgyörgy T.).

Könyvtár

A Sóstói Múzeumfaluban a könyvtár gyarapodása 126 db (97 kötet könyv, 28 db periodika). 2015-ben sor került a teljes könyvtári állománynak a Corvina nyilvántartó rendszerbe felvitelére, így a könyvtárban elektronikusan is lehet kutatni (Riczu É.).

Műtárgyvédelem

A 2015. évi gyarapodás (Nyíregyháza, Tiszadada, Szamossályi, Nyírszőlős) – 670 db néprajzi tárgy – és a kiállítások bezárása után az ott lévő textilek (813 db) tisztítására került sor (Kállai B., Vasi A-né). E mellett megjavítottunk 22 db műtárgyat (fedő, tükör, tányér, makett, textil) (Kállai B.).

Új- és legújabb kor

Gyűjteménygyarapítás

A Jósa András Múzeumban a helytörténeti gyűjtemény gyarapodása 195 darab (158 db ajándék, 34 db vásárlás, 3 db hivatalos átadás – Bene J.), a történeti dokumentum gyűjteményé 674 (667 db ajándék, 7 db vásárlás – Mohácsi E.) volt. A helytörténeti gyűjtemény gyarapodásából kiemelkedő egy 1957-ből származó határőrségi katonaláda, egy II. világháborús, feliratos, német lőszeres láda, női katonaruhák és egy I. világháborús, Przemyślből származó fadoboz. A történeti dokumentum gyűjtemény számára különösen értékes, új gyűjteményi egységet jelentettek 2015-ben Hulvej András nyíregyházi szakaszvezető II. világháborús kitüntetései és azok adományozó iratai.

A képzőművészeti gyűjteménybe vásároltunk 43 műtárgyat, míg az iparművészeti gyűjtemény ajándékozások révén gyarapodott 59 darabbal (Madár X.). Közülük külön említésre méltóak a régi falfestéshez használt mintalapok.

Az irodalomtörténeti gyűjtemény csak az ajándékozók jóvoltából növekedett, elsősorban Halászi Aladár tanár-író kéziratgyűjteményével (53 darab – Dámné Rácz M.).

A nyilvántartás számszerű adatai

A Jósa András Múzeum helytörténeti gyűjteményében 246, a történeti dokumentum gyűjteményében 2231 tárgyfotó készült el (Boros Gy., Mohácsi E., Bodnár P., Soltész I-né), valamint bekerült az ARIADNE adatbázisba 275 karton (Kecskésné Tóth G.). A képzőművészeti gyűjteményben az ARIADNE Múzeumi Nyilvántartó Rendszerben szereplő kartonok száma 3334, a képek száma 1540 (Madár X.), az iparművészeti gyűjteményben a kartonok száma 2770, a képek száma 460 (Madár X.). Az irodalomtörténeti gyűjteményben elkészült 64 db leírókarton az ARIADNE programban (Dámné Rácz M.).

Gyűjteményrendezés, revízió

A Jósa András Múzeumban a helytörténeti gyűjteményben az 1957–1960. közötti években beleltározott tárgyak (640 db), illetve a katonai és egyesületi fejfedők (200 db) – összesen 840 tárgy – revíziója történt meg (Bene J.). A történeti dokumentum gyűjtemény revíziója az 1970. évi leltárt érintette: 414 darab (Mohácsi E., Gáva L.). Az iparművészi gyűjteményben 100 db műtárgy revíziójára került sor (Madár X.). Az irodalomtörténeti gyűjteményben az 1973–1974. év revíziója (334 tárgy) készült el (Dámné Rácz M.).

Adattári munka

A Jósa András Múzeumban a történeti adattár gyarapodása 19 tétel (Bene J.).

Könyvtár

A Kállay Gyűjteményben a könyvtár állományának gyarapodása 132 könyv. Az új dokumentumok leltározása, Corvina integrált könyvtári rendszerbe való felvitele megtörtént (Riczu É).

Tudományos tevékenység

A Jósa András Múzeum által szervezett konferenciák, emlékülések

Február 27. Periférián Alapítvány és Bene J. szervezésében „Mozaikok Nyíregyháza XX. századi történelméből" c. konferencia a múzeumban, ahol 3 előadás hangzott el.

Október 9. „New results in the archaeological research in the eastern part of the Carpathian Basin" címmel szervezett nemzetközi régészeti konferencián 9 előadás hangzott el. Szervezte L. Nagy M., Istvánovits E., Jakab A.

Október 12. A közművelődési osztály Múzeumpedagógiai évnyitót szervezett, ahol 5 előadásra került sor.

Munkahelyi tudományos viták

Május 7. Dr. Benkő Tibor vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke előadása a múzeumban „A honvédség szerepe és fontossága a mai magyar társadalomban" címmel. Szervezte Bene J.

Június 17. Lőrinczy Gábor régész (Szeged) előadása „Avarok a Tiszántúlon a Szegvár–Orom-dűlői temető feldolgozásának fényében" címmel. Szervezte Istvánovits E.

Szeptember 29. Bene János „A pákozdi csata" címmel tartott előadást.

Részvétel átfogó tudományos intézményközi programokban

Ratkó L. részt vett a Magyar Tudományos Akadémia Tánctudományi Munkabizottsága, valamint a Magyar Etnokoreológiai Társaság munkájában. Elnöki teendőket látott el a Népművészet Ifjú Mestere Szakmai Bizottságban. A nagykállói XXXI. Téka Népművészeti Tábor néprajzi programjainak szakmai irányítója volt.

Részvétel a szakági továbbképzés, illetve a felsőoktatás munkájában

Ratkó L. táncfolklorisztikát oktatott a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén (MA-képzés, táncfolklorisztika/táncantropológia szakirány), valamint néprajzot tanított a Nyíregyházi Főiskola Zenei Intézetében (népi kultúra tanár szak).

Egyéni továbbképzés

Babolcsi A., Holmár Z., Jászai M. I-né és Román Z-né január 23-án az ELTE múzeumpedagógiai szaktanácsadó képzésében sikeres államvizsgát tett.

Babolcsi A., Dámné Rácz M. és Román Z-né szeptember 28-án a Budapesti Történeti Múzeumban és a Nemzeti Galériában az Országos Múzeumpedagógia Tanévnyitó konferencián és továbbképzésen vett részt.

Bene J. június 24-én Vaján a Magyar Múzeumi Történész Társulat szakmai konferenciáján vett részt.

Bodnár Zs. és Szabó S. október 7–9-én Székesfehérváron az országos néprajzos muzeológusok továbbképzésén vett részt.

Dámné Rácz M. és Laskayné Szőlősi K. május 26–27-én a Petőfi Irodalmi Múzeum által szervezett Magyar Irodalmi Emlékházak továbbképzésen vett részt.

Körösfői Zs. az ELTE Doktori Iskolában letette a doktori szigorlatát.

Kecskésné Tóth G. a Nyíregyházi Főiskola programtervező informatikus szak II. évfolyamát végzi.

Kecskésné Tóth G., Laskayné Szőlősi K., Riczu É. és Szikora K. július 16–17-én Szolnokon a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 47. vándorgyűlésén vett részt.

Takácsné Varga Á. sikeres állományvédelmi vizsgát tett.

Közművelődési és közönségkapcsolati tevékenység

A Jósa András Múzeumot és tagintézményeit 2015-ben 87.310 látogató (közöttük 36.213 diák) kereste fel.

Jósa András Múzeum

Teljes árat fizető látogató	Kedvezményes árat fizető látogató	Ingyenes látogató	Összes látogató	Diák látogató
1215	4493	19.232	24.940	11.140

Sóstói Múzeumfalu

Teljes árat fizető látogató	Kedvezményes árat fizető látogató	Ingyenes látogató	Összes látogató	Diák látogató
9538	14.221	34.061	57.820	22.943

Kállay Gyűjtemény

Teljes árat fizető látogató	Kedvezményes árat fizető látogató	Ingyenes látogató	Összes látogató	Diák látogató
65	157	4328	4550	2130

Összes látogató

Teljes árat fizető látogató	Kedvezményes árat fizető látogató	Ingyenes látogató	Összes látogató	Diák látogató
10.818	18.871	57.621	87.310	36.213

Tárlatvezetések

A Jósa András Múzeumban 160 alkalom (a teremőrök és a tudományos, illetve a közművelődési dolgozók). A Sóstói Múzeumfaluban 147 alkalom (a közművelődési csoport, illetve a tudományos dolgozók). A Kállay Gyűjteményben 45 alkalom (Kertész F. és Mohácsi E.).

Múzeumpedagógiai foglalkozások

A Jósa András Múzeumban 221 múzeumpedagógiai órát, illetve 41 kézműves foglalkozást tartottak (közművelődési osztály és a tudományos dolgozók). A Sóstói Múzeumfaluban 383 múzeumpedagógiai órára, illetve kézműves foglalkozásra került sor (tartották a közművelődési csoport tagjai). E mellett 63 népi gasztronómiai programot szerveztek.

Nagy rendezvények a Jósa András Múzeumban

Március 15-én „Kokárdás Nap" volt a múzeumban. Szervezte a közművelődési osztály.

Május 2-án a „Magyar Kard Napja" követte. Szervezte: Bene J.

Május 8–9-én a városnaphoz csatlakoztunk „Tirpák Életkép és Tirpák Tanoda" címmel – egész napos programokkal a Kossuth téren, melyen mindhárom intézmény részt vett.

Május 29–30-án a „Régészet Napjára" került sor a régészeti osztály szervezésében.

Május 31-én „Belvárosi gyermeknap" volt. Szervezte a közművelődési osztály.

Június 20-án a „Múzeumok Éjszakáján" elevenedett meg a Jósa András Múzeum és a Kállay Gyűjtemény. Szervezte Gerhard I. és a közművelődési osztály. Az éjszakához kapcsolódott partnerintézményként a Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság Vízügyi Történeti Gyűjteménye, a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára és a Vasutas Művelődési Ház és Könyvtár.

Augusztus 22–23-án a „XIV. Nyíregyházi Huszártalálkozót" szervezte meg Bene J.

Szeptember 19–20-án a „Kulturális Örökség Napjaira" került sor. Szervezte a régészeti és a közművelődési osztály.

Szeptember 30-án a „Magyar Népmese Napja" volt az esemény a múzeumban. Szervezte a közművelődési osztály.

Október 12-én „Múzeumpedagógiai évnyitóra" hívta az érdeklődőket a Jósa András Múzeumba a régészeti és a közművelődési osztály.

November 10-én „Az értéktár mozgalom és a megyei értéktár népszerűsítése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében" c. projekt keretében a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei értékek tárának záróeseménye volt a múzeumban. Vendégünk volt V. Németh Zsolt, a Földművelésügyi Minisztérium államtitkára. Szervezte Bene J.

December 1-je a Jósa András Múzeum napja, melyen részt vett a múzeum valamennyi dolgozója. Szervezte Bene J.

December 4-én a gyerekekhez eljött a Rotary Mikulás a múzeumba. Szervezte Román Z-né.

Rendezvények a Jósa András Múzeumban

Január 12.: A Múzeumbaráti Kör ülése. Évértékelő.

Január 15. Rendhagyó tárlatvezetés a Kondor Béla kiállításban dr. Antal Péterrel.

Január 22. A TIOP pályázat záró rendezvénye, a tantárgyraktár átadása.

Január 26. A Múzeumbaráti Kör ülése. Kujbusné dr. Mecsei Éva: Nyíregyháza „emeltyűi" c. előadás.

Január 29. Csevegő a múzeumban (Kulturális kikapcsolódás egy órában). Vendég: Botrágyi Károly és Csabai László. Moderátor: Istvánovits E., Sipos A.

Február 2. Koszorúzás Kiss Lajos emléktáblájánál halála 50. évfordulóján. Emlékbeszédet mondott: Holmár Z.

Február 9. A Múzeumbaráti Kör ülése. Látogatás a tantárgyraktárban. Házigazdák: Vincze J. és Gerhard I.

Február 11. Rendhagyó tárlatvezetés a Kondor Béla emlékkiállításban Szepessy Béla grafikusművésszel.

Február 23. A Múzeumbaráti Kör ülése. Dr. Takács Péter: A kommunista diktatúra áldozatai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében c. előadás.

Március 4. Csevegő a múzeumban. (Kulturális kikapcsolódás egy órában). Vendég: Balázs Attila. Moderátor: Istvánovits E., Sipos A.

Március 9. A Múzeumbaráti Kör ülése. Lucza János: Kemecseiek a szabadságharcban c. előadás.

Március 13. A Nagy Imre Társaság elnökségi ülése.

Március 23. A Múzeumbaráti Kör ülése. Ratkó L.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete c. előadás.

Március 24. A Városvédő Egyesület közgyűlése.

Április 13. A Múzeumbaráti Kör ülése. Dámné dr. Rácz M.: Ilosvay Ferenc a természet és a szülőföld szerelmese c. előadás.

Április 27. A Múzeumbaráti Kör ülése. Bene J.: A magyar kard c. előadás.

Május 11. A Múzeumbaráti Kör ülése. Tóth István: A tavaszi csillagos ég c. előadás.

Május 16–17. Múzeumi Világnap.

Május 19. A Nagy Imre Társaság elnökségi ülése.

Május 22. Kis városvédők vetélkedője.

Május 28. A Városvédő Egyesület közgyűlése.

Május 28. A Művészeti Szakközépiskola. I. évfolyam, grafikus tanulóinak raktárlátogatása (Mester A.).

Június 23. A Periférián Alapítvány kuratóriumi ülése.

Június 13–17. Múzeumi tábor (Román Z-né, Babolcsi A.).

Június 27. A Periférián Alapítvány kuratóriumi ülése.

Augusztus 29. Balczó András többszörös olimpiai és világbajnok öttusázó: Mi végre vagyunk a világon? c. előadás (Bene János).

Augusztus 29. Időutazás a zenében: Suhanyecz Viktória hegedű és Takács Júlia zongora fellépése (Bene János).

Szeptember 14. A Múzeumbaráti Kör ülése a Sóstói Múzeumfaluban. Vezető: Bodnár Zs.

Szeptember 28. A Múzeumbaráti Kör ülése. Takács Péter: Vélemények 25 évvel a rendszerváltás után c. előadás.

Október 5. A Nagy Imre Társaság elnökségi ülése.

Október 12. A Múzeumbaráti Kör ülése. dr. Pethő József: Krúdy világa.

Október 12. Múzeumpedagógiai évnyitó. Az év Múzeumbarát Pedagógusa Díjat Laskai Miklós, a Szent Imre Katolikus Gimnázium Kollégiuma tanára, az év Múzeumbarát Iskolája Díjat Buczkóné Rangoni Klaudia, a Kölcsey Gimnázium igazgatóhelyettese vette át.

Október 14. Dr. Saly Noémi, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum munkatársa két előadást tartott Krúdyról fiataloknak és felnőtteknek.

Október 16. Megnyílt a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei őszi tárlat. Megnyitotta Halkóné dr. Rudolf Éva önkormányzati képviselő.

Október 17. Krúdy Nap a Kossuth téren.

Október 26. A Múzeumbaráti Kör ülése. Szabó S.: Emlékezés a Sóstói Múzeumfalu megnyitására c. előadás.

November 9. A Múzeumbaráti Kör ülése. Jakab A.: Oroszlánok a kapu előtt c. előadás.
November 18. Beszélgessünk városunkról, a Városvédő Egyesület estje.
November 19. Könyvbemutató a múzeumban. Bene János – Csutkai Csaba: Házadba léphetek I.
November 23. A Múzeumbaráti Kör ülése. Madár X.: Az aktivizmus c. előadás.
November 24. MFTK Egyesület szakmai napja.
November 25. Tompa Gy. előadása főiskolai hallgatók részére: Hogyan dolgozik a régész?
December 14. A Múzeumbaráti Kör ülése. Mohácsi E.: Régi idők karácsonyai c. előadás.
December 16. Rendhagyó tárlatvezetés Szepessy Béla grafikusművésszel a Remekművek VII. kiállításban.

Rendezvények a Sóstói Múzeumfaluban

Február 7. Szatmári farsang.
Április 4–5. „Hímelő" napok a múzeumban.
Április 6. Húsvét a faluban.
Május 1. Majális.
Május 18. Múzeumi világnap.
Május 25. Pünkösd.
Június 24. Szent Iván éj.
Június 11. Meggyes nap.
Augusztus 20. Kenyérünnep.
Szeptember 12. Ízes kalandozás Nyires faluban.
Szeptember 28–30. „Három nap egy esztendő" a Magyar Népmese Napja.
November 7. Márton-napi vigasságok.
E mellett 3 alkalommal iskolanapot, 4 alkalommal óvodanapot szerveztünk. 12 ízben más intézményekkel közösen szervezett programra került sor. 23 alkalommal más intézmény által szervezett rendezvény befogadására került sor, illetve 12 színházi előadásra.

Táborok, erdei iskolák a Sóstói Múzeumfaluban

Nyíregyháza város napközis táborai: 2 turnusban (június 16–19., június 22–26.) 11 csoport, 320 fő nyaralt.
Jöttünk, láttunk, visszamennénk, avagy hogyan éljük túl az Árpád-kort. Nyári napközis tábor 8–12 éveseknek: 1 turnusban 13 fő nyaralt (július 6–10.).

Rendezvények a Kállay Gyűjteményben

Március 18. „Unokáink leborulnak" című kiállítás megnyitója.
Május 16. Mesélő paloták.
Június 20. Múzeumok éjszakája.
Szeptember 30. A Magyar Népmese Napja.
Október 12. Kertész F. előadása: Rendjelek, kitüntetések a pedagógia szolgálatában.
Október 21. Megemlékezés az 1956-os forradalom és szabadságharcról.

A Kállay Gyűjtemény rendezvényei külső helyszínen

Április 17. Nyíregyházán a Váci Mihály Kulturális Központban Tehetségek 2 címmel kiállítás megnyitója.

December 3–10. Nyíregyházán a Városházán a „Mézes karácsony" című kiállítás rendezése és felügyelete.

Előadások

A Jósa András Múzeum munkatársai közül 2015-ben Babolcsi A. 1, Bene J. 20 (közülük 2 külföldön), Dámné Rácz M. 6, Holmár Z. 8, Istvánovits E. 6 (közülük 1 külföldön), Jakab A. 6, Laskayné Szőlősi K. 1, Madár X. 2, Mohácsi E. 5, Pintye G. 2, Ratkó L. 22 (közülük 1 külföldön), Román Z-né 1, Toldi Z. 2, Tompa Gy. 5 előadást tartott. A Jósa András Múzeum munkatársainak 87 előadását hallhatta a közönség, közülük négyet külföldön.

A Sóstói Múzeumfaluból Bodnár Zs. 17, Nagyné Bősze K. 4, Szabó S. 7 alkalommal adott elő, azaz összesen 28 előadást tartottak.

A Kállay Gyűjtemény munkatársai közül Kertész F. egy esetben adott elő.

Médiakapcsolatok

A Jósa András Múzeumban sajtótájékoztatót tartottunk 6 alkalommal.

Január 21-én Ratkó L. mutatta be a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete című kötetet.

Március 4-én Bene J. A magyar huszárok lengyel földön 1944 nyarán című vándorkiállítással ismertette meg az újságírókat.

Június 16-án a Múzeumok Éjszakájáról Szabó Tamás (Városháza), Bene J. és Gerhard I. (Jósa András Múzeum), Mohácsi E. (Kállay Gyűjtemény), Kujbusné dr. Mecsei Éva (Megyei Levéltár), Csorbák Erika (FETIVIZIG), Malamidesz Szilvia (VOKE) mondta el a legfontosabb információkat.

Augusztus 11-én a XIV. Nyíregyházi Huszártalálkozóról tartott sajtótájékoztatót Székely Tibor hagyományőrző ezredes, Ézsiás Vencel hagyományőrző huszárőrnagy – Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség, valamint Bene J.

Szeptember 16-án a Kulturális Örökség Napjának eseményeiről beszélt Bene J., Madár X., Sipos A. és Holmár Z.

November 25-én Bajcsy-Zsilinszky emlékünnepségről tájékoztatott Pál Zoltán, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Társaság megyei elnöke, Szécsi Szabolcs Tarpa nagyközség polgármestere, valamint Bene J.

Interjút adott hazai helyi és országos sajtónak Bene J. 79 alkalommal, Ratkó L. 18 alkalommal, Madár X. 6 alkalommal, Jakab A. 2 alkalommal, Dámné Rácz M., Holmár Z. és Mohácsi E. 1-1 alkalommal, e mellett Bene J. 1 alkalommal nyilatkozott külföldi sajtónak is.

Intézményünk 166 alkalommal jelent meg a helyi és országos írott sajtóban, 136 alkalommal helyi és országos televízióban, valamint 134 alkalommal a helyi és országos rádióban.

A Sóstói Múzeumfalu munkatársai közül Szabó S. 28 alkalommal, Nagyné Bősze K. 18 alkalommal, Bodnár Zs. 7 alkalommal, Kisgyörgy T. 9 alkalommal adott interjút a hazai sajtónak.

Ez a tagintézményünk a helyi írott sajtóban 140-szer, a helyi és országos televízióban 29-szer, a helyi és országos rádióban 41-szer szerepelt.

A Kállay Gyűjtemény munkatársa, Mohácsi E. 2 alkalommal adott interjút. A Gyűjtemény a helyi írott sajtóban 23 alkalommal, a helyi televízióban 5 alkalommal, a helyi rádióban 5 alkalommal jelent meg.

Nemzetközi kapcsolatok

A Jósa András Múzeum elsősorban Lengyelországban és Romániában épített ki szoros kapcsolatokat a társintézményekkel.

Március 9–14. Varsóban a Függetlenség Múzeumában a varsói felkelés magyar kapcsolatainak bemutatásáról tárgyalt Bene J. és Mohácsi E.

Április 7–10. Varsóban a Lengyel–magyar Barátság Napján vett részt Bene J. és Jakab A.

Június 11-én Eperjesen az Átrium Galéria fennállásának 10. évfordulóján rendezett ünnepségen részt vett Madár X.

Június 19-én Ungváron a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Könyvtár alapításának 70. évfordulójára rendezett ünnepségen és a Lehoczky Tivadar emlékkiállítás nyitásán részt vett Istvánovits E., Tompa Gy. és Pintye G.

Július 17-én Szatmárnémetiben (Románia) közös konferenciáról konzultált Istvánovits E. és Jakab A.

Augusztus 5–7-én Szatmárnémetiben, Nagykárolyban és Sződemeteren Kölcsey-emlékünnepségen képviselte múzeumunkat Bene J.

Augusztus 19–24-én a Kolozsvári Magyar Napokon közművelődési programmal szerepelt Körösfői Zs., Laskayné Szőlősi K., L. Nagy M., Dankóné Németh E. és Madár X.

Szeptember 11–13-án Jarosławban (Lengyelország) a Rákóczi ünnepségen vett részt Bene J. és Mohácsi E.

Október 5-én a Szatmár Megyei Múzeum (Satu Mare) delegációjával közös pályázatok ügyében folyt konzultáció, melyen részünkről Istvánovits E., Bene J., Madár X. és Jakab A. vett részt.

Október 21–24-én a lengyelországi Rzeszówban a 80 éves rzeszówi Regionális Múzeum ünnepségére látogatott el Bene J., Madár X. és Mohácsi E.

A Sóstói Múzeumfalu vezetője 2 alkalommal – májusban és decemberben – tárgyalt az ungvári szabadtéri múzeum igazgatójával a 2015–16. évi együttműködés lehetőségeiről.

Összegzés

Az intézmény vezetése a 2015. évi működtetés, gazdálkodás során kiemelt feladatának tekintette az erőforrások gazdaságos és hatékony felhasználását. A megyei hatókörű városi múzeum feladata a kulturális javak helyi védelmének települési szintet meghaladó, egy megye közigazgatási területére kiterjedő biztosítása – költségvetési szervként –; vagyonkezelője a tevékenység ellátásához szükséges állami vagyonnak, gyűjteményének, nemzeti örökségének. Mozgásterünket az adott év létszám- és költségvetési kerete határozta meg.

A 2015. évi keretünk, a számunkra biztosított támogatás – az ellátandó feladat nagyságához képest – alapszinten sem tudta szolgálni az alapító okiratban foglalt és a törvények által előírt feladatellátást.

Engedélyezett létszámunk 2015. április 1-jétől 59 fő volt, ami – akár az ellátandó feladat, akár a közel egymillió műtárgy gondozása, akár a működést szolgáló alapterület oldaláról nézzük – igen-igen kevés, mint ahogyan kevés az ezekre fordítható költségvetési összeg is. Az állami

normatíva és az önkormányzati támogatás mindössze a bérekre és azok járulékaira volt elegendő, a működési költségeket az intézmény termelte ki, ami azonban jelentős kockázattal járt, hiszen azokat jórészt pályázatokból, régészeti feltárásokból, belépőjegyekből, kiadványok árusításából és területbérletekből biztosítottuk.

Mindezen veszélyek ellenére a 2015. évet eredményesen zártuk. Ami fájó számunkra, hogy a mai napig sem tudtunk javítani dolgozóink anyagi helyzetén, s központilag sem látszik akarat arra, hogy a fizetések rendeződjenek. A legutolsó bérrendezés óta közel egy évtized telt el. Nagy tehát az adósságunk a jövőben munkatársainkkal szemben.

Mellékletek

A 2015-ben megjelent önálló tudományos és közművelődési kiadványok jegyzékét lásd Laskayné Szőlősi Katalin összeállításában a kötet végén! A munkatársaink által írt tudományos és közművelődési cikkek szakágak szerint:

Régészet:	15
Néprajz:	4
Új- és legújabb kor:	11
Közművelődés:	91
Összesen:	121 publikáció

A Jósa András Múzeumban és intézményeiben 2015-ben megnyitott kiállítások

Jósa András Múzeum

Állandó kiállításként nyílt meg június 5-től a Nyírségi irodalmi gyűjtemény (Készítette Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T., Gáva L.).

Időszaki kiállítások

Lengyelországi I. világháborús emlékek – a rzeszówi Regionális Múzeum vendégkiállítása (2014-ben készült el, lebontottuk február 8-án).

Remekművek VI. – Kondor Béla emlékkiállítás (2014-ben készült el, lebontottuk február 23-án).

1150 éve érkezett Szent Cirill és Szent Metód a mai Szlovákia területére – a budapesti Szlovák Intézet vendégkiállítása (február 11. – május 4. Mohácsi E. és Tóbiás T.).

Rákosi börtönei – a hódmezővásárhelyi Emlékpont vendégkiállítása (február 13. – április 27. Mohácsi E., Tóbiás T., Megyesi B., Gerhard I., Szikora T.).

A cifra pitvartól a cifraszűrig. Ízelítő Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészetéből (március 6. – június 8. Ratkó L., Hanyicska Á., Pelei Zs., Beleznai G., Szikora T.).

„Föl a zászlóval magasra!" (március 15. – május 11. Mohácsi E., Tóbiás T.).

A magyar kard (május 2. – június 15. Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T., Gáva L.).

Dohányszelencék Iserlohnból (május 7. – június 15. Mohácsi E., Tóbiás T., Gáva L.).

Kis lemezjáték történelem (május 15. – június 15. Mohácsi E., Tóbiás T.).

Az orvos rendel, a természet gyógyít (június 20. – augusztus 31. Mohácsi E., Tóbiás T., Gáva L.).

Aere perennius – A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum vendégkiállítása (június 20. – augusztus 31. Mohácsi E., Tóbiás T.).

Balczó Edit kerámiái (június 20. – október 5. Madár X., Gáva L.).

A különc festő – Szikora Tamás emlékkiállítása (június 20. – augusztus 24. Madár X., Gáva L.).

A magyar aktivizmus rajzművészete: az Antal–Lusztig Gyűjtemény kiállítása (augusztus 29. – október 12. Madár X., Mohácsi E., Gerhard I., Gáva L.).

A Spányi és az Ősz család művészeti kiállítása (szeptember 4. – október 12. Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T., Gáva L.).

Lehoczky Tivadar nyomában (október 9-től, Pintye G., Tompa Gy., Toldi Z., Cseppentő Z., Magyar A., Pelei Zs., Sipos A.).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei őszi tárlat (október 16. – november 24. Madár X., Megyesi B., Tóbiás T.).

Volt egyszer egy rendszerváltás… (november 6. – november 26. Mohácsi E., Tóbiás T., Gáva L.).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei értékek tára (november 10. – december 31. Bene J.).

Történelmi pipák – a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum vendégkiállítása (december 1-től, Mohácsi E., Tóbiás T., Gáva L.).

Remekművek VII. Magyar aktivisták: az Antal–Lusztig Gyűjtemény kiállítása (december 1-től, Madár X., Tóbiás T., Megyesi B., Gáva L.).

Kiállítások külső helyszínen

Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag! – Hajdúhadház, MH Vay Ádám Kiképző Bázis (március 3. – május 6. Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T., Megyesi B.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban – Hajdúhadház, MH Vay Ádám Kiképző Bázis (május 7. – május 21. Bene J., Megyesi B.).

A szabadságért harcoltak – Karcag, Nagykunsági Múzeum (május 15. – június 19. Bene J., Megyesi B.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban – Debrecen, Kossuth laktanya (május 22. – június 26. Bene J., Megyesi B.).

Szabolcs a hazáért! – Encsencs, Művelődési ház (július 14–19. Bene J.).

A geszterédi aranyszablya – Geszteréd, Művelődési Ház (augusztus 1–31. Istvánovits E., Jakab A.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban – Jarosław, Múzeum (január 13. – február 3. Bene J., Megyesi B.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban – Leżajsk, Múzeum (február 3. – április 30. Bene J., Megyesi B.).

Magyar huszárok lengyel földön 1944 nyarán – Varsó, Függetlenség Múzeuma (március 10. – december 31. Bene J., Mohácsi E., Megyesi B.).

Istennel a hazáért és szabadságért (II. Rákóczi Ferenc – Magyarország hőse) – Minszk Mazowiecz, 7. ulánusezred múzeuma (április 8. – december 31. Bene J.).

Rákóczi nyomában – Jarosław, Szent Benedek apátság (szeptember 11. – december 31. Bene J., Mohácsi E., Megyesi B.).

Kamarakiállítás

A Magyar Kultúra Napja (január 21. – február 10. Dámné Rácz M., Laskayné Szőlősi K.).

Régészet Napja (május 29. – június 5. Jakab A., Cseppentő Z., Mester A.).

Nyíregyháza szecessziós emlékei (szeptember 19. – október 19. Madár X., Laskayné Szőlősi K., Sipos A.).

A porcsalmai éremlelet (október 20. – december 31. Jakab A., Dankóné Németh E., Havasi D., Pelei Zs., Szmolár E., Takácsné Varga Á.).

1956 emlékezete (október 19. – november 4. Holmár Z.).

„Építjük a nép országát!" – Nyíregyháza, Városháza (február 24. – március 2. Mohácsi E., Tóbiás T., Megyesi B.).

A porcsalmai éremlelet – Nyíregyháza, Városháza (október 16–19. Jakab A., Dankóné Németh E., Havasi D., Pelei Zs., Szmolár E., Takácsné Varga Á.).

A régi idők Városházája – Nyíregyháza, Városháza (október 17. Mohácsi E., Tóbiás T., Megyesi B., valamint az MNL SzSzBML munkatársai).

Új szerzeményeink – Nyíregyháza, Városháza (december 1. Madár X., Laskayné Szőlősi K., Jakab A.).

Sóstói Múzeumfalu

Ébredj, szántóföld! A rzeszówi Regionális Múzeum vendégkiállítása (április 1. – június 18. Nagyné Bősze K.).

„Ahova a király is gyalog jár". Illemhelyek és éjjeli edények a paraszti és polgári otthonokban (június 23. – július 17. Nagyné Bősze K.).

Elnémult vidéken. Spóner Hajnalka tirpák tanyákról készült fotói (július 11. – szeptember 2. Bodnár Zs., Szabó S.).

A tűz és a föld művészete. Ifj. Fazekas István nádudvari fazekas munkái (augusztus 1. – november 8. Bodnár Zs.).

Torella gyékényvilága. Gyékényből font történetek (augusztus 20. – október 31. Nagyné Bősze K.).

Kiállítások külső helyszínen

„Régi szokás szerint, menjünk Isten szerint oskolába." Iskolatörténeti kiállítás a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu anyagából – Nyíregyháza, Eötvös Gyakorló Általános iskola és Gimnázium (április 20–27. Bodnár Zs.).

Régi idők háztartási eszközei – a tirpák konyha világa. Válogatás a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu gyűjteményéből – Tirpák Fesztivál, Nyíregyháza, Kossuth tér (szeptember 14. Bodnár Zs.).

„Asszony lesz a lányból." Asszonyi élet a hagyományos paraszti kultúrában – mátészalkai Szatmári Múzeum (november 9. – 2016. január 31. Bodnár Zs.).

Kamarakiállítás

A református húsvéti asztal (április 3–17. Bodnár Zs.).

A görög katolikus húsvéti asztal (április 3–17. Bodnár Zs.).

Kállay Gyűjtemény

Időszaki kiállítások

„Unokáink leborulnak” (március 18. – december 31. Mohácsi E., Kertész F., Tóbiás T.).

Rejtett kincsek a Kállay Gyűjteményben (június 20. – december 31. Mohácsi E., Kertész F., Tóbiás T., Szikora T.).

Nyíregyháza Jósa András és Krúdy Gyula szemével (június 20. – december 31. Mohácsi E., Gáva L., Varga D.).

A Szent László legenda (szeptember 30. – december 31. Mohácsi E., Kertész F.).

Kiállítások külső helyszínen

Ismeretlen Kállayak – Vasutas Művelődési Ház, Nyíregyháza (január 21. – február 2. Riczu É., Magyar L-né).

Tehetségek 2. – Váci Mihály Kulturális Központ, Nyíregyháza (április 17. – május 8. Szénás S., Balogh J.).

Bene János

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: magyarhuszar@gmail.com

Report on the activity of the Jósa András Museum and its member institutions (Sóstó Village Museum and Kállay Collection) in 2015

In 2015, in the operation and management, the leadership of our institution considered its eminent task to use the resources in an economical and effective way. The city museum of county scope should provide local protection of cultural goods on a higher level than the local one, spreading its activity all over the administrative territory of a county. The city museum with county scope is a trustee of state property necessary for attending the activity, managing the collection and national heritage. Our latitude was determined by the headcount and budget frames of the actual year.

Our 2015, budget and subsidies provided for us were not able to fulfil the tasks included in our foundation charter and prescribed by the laws – not even on a basic level.

From April 1st 2015, our permitted headcount was 59 which is very, very few whether we consider it from the point of view of our tasks, or from the aspect of the management of almost one million museum objects, or the basic territory operated by the museum. The budget provided for these goals was also very low. State norm and the self-government’s subsidy was enough only for wages and their affixes. Operation expenses were produced by the institution, but it meant a significant risk, because they came mainly from grants, archaeological excavations, entrance fees, sale of publications and payments for renting territories.

Despite of all these dangers, we successfully closed the year 2015. Unfortunately, we still could not improve the material situation of our colleagues and no central intention to arrange salaries can be seen. Almost a decade passed since the last arrangement of wages, so we are greatly indebted to our co-workers.

János Bene

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: magyarhuszar@gmail.com

Stratum plus 2015/5. Славяне на Дунае. Обретение родины. The Slavs on the Danube. Homeland found. Saint Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest (ISSN 1608-9057)

Recenzió

A 17 éve rendszeresen megjelenő Stratum Plus méltán vált rövid idő alatt nemzetközileg elismert és széles körben neves régészeti folyóirattá. Évente hatszor jelenik meg. Az első öt kötet tematikus, kronológiai sorrendben az egyes régészeti korok egy-egy speciális problémakörével foglalkozik. A hatodik szám numizmatikai és epigráfiai munkákat közöl, és ugyanitt találunk kulturális antropológiai, etnológiai és késő középkori – újkori történeti cikkeket is.

Az évente hatszor megjelenő tematikus számokat változó, egy vagy több szerkesztő jegyzi, mindig az adott téma jeles szakértői. A változatlanul vastag (a szóban forgó szám 358 oldal) kötetekre a tudományos folyóiratoknál szokatlanul színes címlap vonzza (vagy taszítja) az olvasó tekintetét – a borító képei a fantasy-hiperrealizmus-képregény stílusokat idézik – és ha tetszik, ha nem, felhívja magára a figyelmet. A szerkesztőség szigorúan ragaszkodik borítóterv „policy"-jához.

A Stratum története az 1990-es évek elejére nyúlik vissza. Ekkor, nem sokkal a rendszerváltás után fogalmazódott meg a szentpétervári régészek eredetileg szűk körében – mindnyájan a Mark Scsukin-féle iskolában váltak szakemberekké – egy, a városban megjelentetett, az oroszországi (és posztszovjet) régészet vitákat indukáló kérdéseit megcélzó szakmai lap indításának igénye. Ebből lett a PAV (Petyerburgszkij Arheologicseszkij Vesztnyik), amely csupán néhány számot ért meg a gazdasági csőddel küszködő országban, ahol a kutatók éveken át nem vagy alig kaptak fizetést. Az anyagi keretek rendkívül szűkösek voltak, időnként majdhogynem a szerkesztők, O.A. Scseglova és O.V. Sarov (ugyancsak rendkívül szűkös) keretei biztosították egy-egy szám megjelenését. Ennek megfelelően a PAV igen szerény formában, de annál gazdagabb tartalommal jelent meg, számos cikkét azóta is széles körben idézik. Az utolsó, 9. számot 1995-ben adták ki. Az ezután keletkezett űrt szerette volna kitölteni néhány fiatal moldáviai régész, köztük M.E. Tkacsuk és R.A. Rabinovics, akik több évig Péterváron tanulták a szakmát. Így jött létre a Stratum plus, amelynek első számai még Stratum+Petyerburgszkij Arheologicseszkij Vesztnyik címen jelentek meg. A lap azóta is négy kiadási hely megjelölésével (Szentpétervár, Kisinyov/Chişinău, Ogyessza, Bukarest) lát napvilágot, jelezve azt a kutatói kört, amely rendszeresen ír és szerkeszt itt.

Bár a kiadó/szerkesztőség moldáviai székhelyű, a cikkek orosz nyelvűek, ugyanakkor mindegyikhez tartozik román és angol rezümé. A Stratum plus sikerét jelzi, hogy eddig minden nehéz időt túlélt, önfenntartó (!) és a posztszovjet térségben az egyik első olyan régészeti periodika, amelyet felvettek a Scopus listájára.

A szóban forgó szám témájául Lubor Niederle születésének 150. évfordulójára emlékezve a Duna menti korai (VI–VII. századi) szlávokat választották.

A bevezető tanulmányban az egyik szerkesztő, I.O. Gavrituhin ad áttekintést a kötet témáiról, sorra véve az egyes érintett országok szláv kutatásának helyzetét. D. Jelínkovával ugyanő

jegyzi a rövid Niederle életrajzot, amelyet V.Ja. Petruhin cikke követ Niederle interdiszciplináris szlavisztikai kutatásairól. Az írás a nagy előd iránt érzett kellő tisztelet, de az objektív kritika jegyében fogant.

A kötet néhány tematikus egységre oszlik: az első a cseh- és morvaországi, valamint a szlovákiai korai szláv leleteket foglalja össze, továbbá a Kárpát-medence romániai részének emlékeit. N. Profantová a csehországi szlávokról és VI–VII. századi kapcsolataikról ír, D. Jelínková a morvaországi prágai típusú kerámia eredetéről értekezik, G. Fusek a Szlovákia területén kimutatható legkorábbi szláv lakosság emlékeit tárja elénk. Az erdélyi és partiumi szláv leleteket I. Stanciu foglalja össze.

A második rész a kelet-alpi és balkáni korai szláv anyagokat veszi sorra. Szlovénia és a szomszédos területek régészeti anyagával A. Pleterski cikke foglalkozik. Đ. Janković Észak-Illyricum és Dalmácia elszlávosodását elemzi, D. Radičević a szerbiai Duna-mente korai szláv lelőhelyeiről ír. Kár, hogy S. Trifunović és I. Pašić munkássága nyomán a VI. századi szlávnak meghatározott lelőhelyek anyaga közé tipikus szarmata – korongolt! – kerámia is belekeveredett (pl. Kolut–Ritska dolina lelőhely anyaga a 289. oldal 3. képén), amelynek kapcsán a szerbiai Duna-szakaszt tárgyaló D. Radičević maga is kifejezi kétségét a szláv azonosítást illetően. Ugyanő hívja fel a figyelmet némely szlávnak mondott edény germán jellegére. A bulgáriai szláv anyag ismertetését N. Hriszimov tollából olvashatjuk.

Némileg „kilóg" a tematikus egységekből M.M. Kazanszkij szláv fegyverzettel és lószerszámmal foglalkozó, részletes lelőhelylistát és jól használható képanyagot tartalmazó, mind a régészeti anyagot, mind a témával kapcsolatos írott forrásokat összefoglaló tanulmánya. Egy másik, forrásokkal kapcsolatos munkát is találunk a kötetben: a bizantinológus P.V. Suvalov a Pseudo-Maurikios-féle Strategikon szláv fejezetének három rétegét (a mű feltételezett korábbi forrásai és átszerkesztése) elemzi, amelyek a szlávok egymástól eltérő képét rajzolják fel.

Igen sajnálatos, hogy a Duna-vidék korai szláv megtelepedésének kérdése éppen Magyarország területén marad homályban. Ez nem a szerkesztők hibája, hiszen, ahogy I.O. Gavrituhin a bevezető cikkben fogalmaz: *„Egyes szerzők, akikkel előzetesen megállapodtunk, különböző okokból szövegüket nem tudták határidőre előkészíteni."* Pedig segíthette volna a korai szláv elterjedés problematikájának megértését, ha a Kárpát-medence nyugati és központi részéről magyar kutatók is felvázolják a hazai kutatás jelen állását a tematikus számban. Így az olvasónak I.O. Gavrituhin említett bevezető cikkéből kell képet alkotnia a terület VI. századi helyzetéről – p. 20.: *„A szláv csoportok jelenléte a langobardok által ellenőrzött zónában szervesen illeszkedik a szláv-langobard kapcsolatok képébe, amelyet egyre újabb leletek támasztanak alá."* A Kölked–feketekapui A temető prágai típusú kerámiája a szerző szerint arra utalhat, hogy az avar lelőhelyen szláv-langobard szubsztrátum élhetett. Erre mutatna, hogy a temetkezési szokások meglepően egységesek, ami a temető működését jóval megelőző kulturális szintézist támasztaná alá.

Csak remélhetjük, hogy egy következő hasonló tematikus kötetből a hazai kutatás nem marad ki!

KULCSÁR Valéria

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Régészeti Tanszék
H–6722 Szeged
Egyetem u. 2.
e-mail: vkulcsar58@gmail.com

Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája

Esztergom, 2014. november 4–6. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Tanszékének kiadványai / Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology 3.1 / Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.1. Főszerkesztő Türk Attila. Szerkesztők: Balogh Csilla – Major Balázs. Archaeolingua. Budapest – Esztergom 2015. ISBN 978-963-9911-63-5 HU-ISSN 2064-8162

Akik annak idején a Hadak útján konferencia első összejövetelén részt vettek, aligha gondolhatták, hogy kezdeményezésük negyedszázadot meg fog élni. A XXIV. összejövetel közzétett anyaga – a vaskos kötet (874 oldal) – bizonyítja, hogy az érdeklődés nem csökken, hanem inkább alaposan növekszik. 38 kutató 31 tanulmánya köszönti Mesterházy Károlyt 75. születése napja alkalmából, akinek publikációs jegyzékét is összeállították.[1]

A kötet 13 császárkori tanulmánya közül 11 barbarikumi témájú. Jelzi ez a szarmata kutatás élénkülését és egyúttal azt is, hogy mindinkább érzékelhetően a népvándorlás „előestéjeként" értékeljük a szarmaták megjelenését és létét a Kárpát-medencében.

A jövő kutatás számára jól hasznosíthatóak lesznek a tematikus anyaggyűjtések. A balta alakú csüngők tipológiáját Gulyás Gyöngyi dolgozta ki, a pecsételt kerámiáét (a Pesti-síkságon) Korom Anita.

Nem kevésbé fontosak az anyagközlések, amilyen például a Makó–Igási járandó parádés sírleletei mintaszerű illusztrációs anyagával. Balogh Csilla régészeti értékelését egészíti ki Marcsik Antónia antropológiai vizsgálata. Kár, hogy a szokásos problémával állunk szemben: az embertani anyag megtartása annyira gyatra, hogy csak igen korlátolt megállapításokat tesz lehetővé. Pedig különösen izgalmas lett volna a sírok csontvázainak összevetése a 411. objektumba, egy kör alaprajzú gödörbe bedobott halott maradványaival, amennyiben ez utóbbi igazolhatóan szarmata kori. A kérdés azért merülhet föl, mivel az objektum „betöltéséből régészeti anyag nem került elő" (p. 263.), ugyanakkor a lelőhelyen kora és késő bronzkori, szkíta, kelta és Árpád-kori telepjelenségeket találtak (p. 257.) – császárkoriakat nem említ a szerző.

Nem kevéssé pompás leletekről számolt be Schilling László Szolnok–Szűcs-tanya lelőhelyről. Az egyedülálló ún. szarmata csatok és szíjvégek kőbetéteinek vizsgálata (Bendő Zsolt – Váczi Tamás) a típus készítési helyéhez és eredetéhez éppúgy fontos adatokat nyújt, mint a közép-tiszai barbárok kapcsolataihoz.

A szarmata sírleletek anyagközléseinek sorát egy antropológiai közlés (Paja László) szaporítja. 42 egyén patológiás elváltozásai alapján pillanthatunk be a korszak népességének – nem túl virágos – életkörülményeibe.

[1] A bibliográfia összeállítója anonim maradt!

Ahogyan Sóskuti Kornél fogalmaz, a *„szarmata településjelenségek egy speciális csoportját képezik azok az objektumok, melyekben emberi maradványok fordulnak elő”* (p. 341.). Ő ezek közül ezúttal egy speciális csoport – a gyerekmaradványokat tartalmazók – értékelését végezte el, felvetve mindazokat a lehetőségeket, amelyek a sajátos jelenség hátterében meghúzódhatnak. Ugyanebben a témakörben egy konkrét lelőhely (Rákóczifalva) vizsgálatát végezte el Masek Zsófia. Álláspontja ugyanolyan mértéktartó, mint Sóskuti Kornélé. Mindketten úgy vélik, hogy több lehetőséggel kell számolnunk, és minden lelőhelyet egyedileg kell megvizsgálnunk és értékelnünk.

Különleges csemege a szarmata telepeken az edényégető kemence. Benedek-Bene Zsuzsanna és Benedek András Makó határából mutatott be kettőt. Közülük az egyik egészen sajátos kialakítású: egy füstölővel kombinált szerkezet. Kár, hogy mindkét fazekas kemencét „pozitívba” bontották, mivel tapasztalataim szerint ezzel a módszerrel ugyan látványos eredmény érhető el, ugyanakkor jóval kevesebb megfigyelést tesz lehetővé.

A szarmata témájú tanulmányok végére hagytam a kedvencemet, ha szabad ilyen szubjektív jelzővel élnem. Pópity Dániel felfedezéséről van szó, aki kitűnő érzékkel fejtette meg egy apró, jelentéktelennek tűnő tárgy funkcióját. A kampós végű tűkről sikerült bizonyítania, hogy a fonásban alkalmazott szálvezető horgok. A jövőbeni ásatásokon lényeges lesz figyelnünk ezek elhelyezkedésére! Pásztókai-Szeőke Judit dolgozata összecseng Pópity Dánielével: ugyanazt a tárgyat tanulmányozza a Dunántúlon. Szerencsésen egészíti ki egymást a két írás. Egy spanyolországi római mozaik ábrázolása segít magunk elé képzelni a speciális, szálvezetős orsót.

A barbarikumi szekción belül Prohászka Péter a germán területre kalandozott. A tőle immár megszokottá vált „adattári/levéltári ásatás” műfajának újabb kis szösszenetével jelentkezett: ezúttal a Nemzeti Múzeumba került három szlovákiai császárkori együttest tárt fel.

Kakukktojás a kötetben Tóth Gábor és Merczi Mónika írása. A III–IV. századi római temetkezések antropológiai anyagának vizsgálata (ráadásul a régészeti értékelés nélkül) inkább lehetett volna a fiatal római koros régészek konferenciájának tárgya.

Gróh Dániel ugyancsak pannoniai témát választott: visegrádi keresztény leleteket gyűjtött csokorba. Írása már átvezet a „klasszikus” népvándorlás időszakába (a 128. sír ezüstcsatja már az V. századra datálható).

Ottományi Katalin ugyanennek a korszaknak a kerámiaanyagából választotta ezúttal a Visegrád–gizellamajori leleteket. Értékelésében kitekintett a barbarikumi kapcsolatokra is. E tekintetben lényeges, hogy a Szatmár-Beregi síkság ún. Bereg kultúrájú anyaga (pl. Csengersima–Pete) a szarmatáktól jól elkülöníthető, valószínűleg a daciai római kultúra által legalábbis erősen befolyásolt barbár népesség hagyatéka (vö. 40. jegyzet).

Piros Réka Ágnes ebben a kötetben debütált egy kora népvándorlás kori témával, nevezetesen a lószerszámok vizsgálatával, illetve azok keleti kapcsolatainak elemzésével. Az összegyűjtött lelőhelyeket térképre vetítve az a sajátos kép jelenik meg, amelyet a hun kori üstök vagy a korszak kőbetétes aranycsatjainak elterjedése is jelez: ezek a tárgyak a Dunától nyugatra jellemzőek, az Alföldön alig-alig találjuk meg őket.

A gepida, illetve langobard kutatáshoz egy-egy tanulmány nyújt adalékokat: előbbihez Masek Zsófia új szemléletű településelemzése (Rákóczifalva), utóbbihoz Keresztes Noémi Nikoletta fegyvertörténeti értékelése (langobard fegyveres sírok típusai és fegyverkombinációi).

A római kor mellett a másik nagy szekciót az avar jelenti 13 tanulmánnyal.

Tematikus adatgyűjtést az avar időszakból is említhetünk: a félgömb alakú és rozettás lószerszámveretek (Csuthy András) és a nagy gyöngycsüngős fülbevalók (Balogh Csilla és Pásztor Adrien). Míg az előbbi „anyaggyűjtés nem teljes” (p. 669.), addig az utóbbi jóval alaposabb és elmélyültebb

elemzés. Ugyancsak tipológia a célkitűzése Fancsalszky Gábor tanulmányának, aki saját késő avar öntött bronz övveret-tipológiájához fűzött kiegészítéseket.

Pásztor Adrien ismét gyöngyökkel jelentkezett: ezúttal a fenékpusztai temető anyagát vette górcső alá. A gyöngyökből kirajzolódó kronológia és kapcsolatrendszer a szarmatákat kutató szakemberek elmaradására figyelmeztet. Alighanem ideje elgondolkodnunk a legnagyobb számban előkerülő szarmata tárgyak nyújtotta lehetőségeken! Az avar kori gyöngyök kutatásában jelentkezik az „utánpótlás" is. Füleki Orsolya MA szakdolgozatként három kiskundorozsmai temető közép és késő avar kori gyöngyeit értékelte.

Manapság népszerű téma a sírrablások kérdése. A fosztogató népesség és a rablás ideje éles – gyakran szubjektív érveket felvonultató – viták keresztтüzében áll a népvándorlás korának csaknem valamennyi időszakát véve figyelembe. Samu Anita és Szalontai Csaba három Szeged környéki temetőt tekintett át ilyen szempontból. Arra jutottak, hogy két esetben „saját felmenőinek sírjait" rabolja a közösség (p. 786.), egy esetben szomszédok teszik ezt.

Herendi Orsolya és Pető Ákos egy hódmezővásárhelyi telep késő avar kor első felére keltezett házát választotta témájául. Kár, hogy kísérletük – a fitolitkutatás – sok eredményre nem vezetett.

A természettudományos kutatások más ágainak képviselői is hallatták szavukat a kötetben. Így Siklósi Zsuzsanna és Lőrinczy Gábor a pitvarosi késő avar temető radiokarbon keltezését vetette össze a tipokronológia eredményeivel. Megállapították, hogy *„jól harmonizál a két módszer, azonban a temető záródásának idejére vonatkozóan komolyabb ellentmondások vannak."* Ennek az eredménynek a fényében még alighanem dolgozni kell a módszeren!

Talán az egyik legizgalmasabb kutatás az avar szekción belül ugyancsak természettudományi vizsgálaton alapul. Kenéz Árpád és Pető Ákos szőlőmaradványokat talált Dunaszentgyörgyön, egy gazdag késő avar kori férfi tarsolyában. Ráadásul a szőlőszemek különböző fajtákból származnak. Ehhez a tényhez kapcsolódóan jó kérdések sorozatát teszik fel a szőlőtermeléssel kapcsolatban.

A gyakorlati régészet szép példáját mutatja be Hortsin Tamás és Magyar András. Ők egy kora avar mellpáncélt rekonstruáltak és tesztelték annak ellenálló képességét.

Végül három dolgozat a keleti leleteket, illetve kapcsolatokat taglalta. Szentpéteri József íróasztala fiókjából egy közel négy évtizedes felismerését osztotta meg velünk: Mala Perescsepina leletegyüttesének 8 ezüstedényén vélt írásjeleket felfedezni. Ez adja írása apropóját. Gulyás Bence a kora avar kori tiszántúli népesség keleti kapcsolatait elemezte, elsősorban a Szivasovka horizontról megjelent véleményeket gyűjtötte csokorba. Optimista megközelítését, hogy *„mára nagy vonalakban kezdenek körvonalazódni a Baján-féle államalakulat etnikai viszonyai"* (p. 499.), nem tudom egészében osztani. Inkább úgy látom, hogy az etnikai térkép felvázolásához még igencsak alapos kutatásokra lesz szükség, ahogyan a sztyeppei anyag értékeléséhez is hosszú út vezet.

A kötet zárásaként Olekszij V. Komár a VI–IX. századi délkelet-európai nomádok régészeti kutatásának új tendenciáit – talán túlságosan is – széles ecsetvonásokkal festette fel. Kitért olyan divatos témákra is, mint a klimatikai problémák. Bizonyításukhoz még alapos kutatásokra lesz szükség a jövőben.

Összességében egy igen szerteágazó kutatási témákat felölelő, rendkívül hasznos kötetet kaptunk kézbe. Különleges érdeme, hogy lehetőséget biztosított a legújabb régész generációnak éppúgy, mint az első Hadak útján konferencia résztvevőinek. Nem marad más hátra, minthogy szívből gratuláljak az alkotóknak a konferenciához és a kötethez egyaránt!

István Ovits Eszter

e-mail: istvanov@josamuzeum.hu

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2015. évi publikációi

Bene János

1. Házadba léphetek I. Szatmári középkori templomok. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2015. 96 p. (Társszerző: Csutkai Csaba)
2. 125 éves a mátészalkai tűzoltóság. S. n., Mátészalka 2015. 88 p.
3. Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban. Állásharcok 1915–1916. [Nyíregyháza Hussars in the First World War.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 217–242.
4. Beszámoló jelentés a Jósa András Múzeum és tagintézményei (Sóstói Múzeumfalu, Kállay Gyűjtemény) 2014. évi tevékenységéről. [Report on the activity of the Jósa András Museum and its member institutions (Sóstó Village Museum and Kállay Collection) in 2014.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 311–338.
5. II. Rákóczi Ferenc. In: Z Bogiem za ojczyznę i wolność. O Franciszku II Rakoczym bohaterze Węgier. Istennel a hazáért és a szabadságért. II. Rákóczi Ferenc Magyarország hőse. Muzeum Niepodleglosci w Warszawie, Warszawa 2015. 3–4. (Társsszerzők: Marek Zalwski, Tischler János, Tamás Edit, Keresztes Gáspár)
6. Istennel a hazáért és szabadságért. In: Z Bogiem za ojczyznę i wolność. O Franciszku II Rakoczym bohaterze Węgier. Istennel a hazáért és a szabadságért. II. Rákóczi Ferenc Magyarország hőse. Muzeum Niepodleglosci w Warszawie, Warszawa 2015. 5–35. (Társsszerzők: Marek Zalwski, Tischler János)
7. „Nem akarunk harcolni a lengyelekkel!" Magyar huszárok Lengyelországban 1944 nyarán. In: Elek István: Lengyel földön 1944 nyarán. Szerk. Bene János. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2015. 3–6.
8. Tóth Istvánné ny. gazdasági igazgató köszöntése. *NyJAMÉ* LVII. 2015. 13–14.
9. Nyíregyházi huszárok a Kárpátokban. *KMo* 72: 29. 2015. február 4. 5.
10. Varsóba „vándorolt" a huszárkiállításunk. *KMo* 72: 64. 2015. március 17. 12.
11. Rákóczi nyomában Lengyelországban. *KMo* 72: 89. 2015. április 16. 5.
12. A gorlicei áttörés századik évfordulójára emlékezünk. *KMo* 72: 102. 2015. május 2. 5.
13. Nyíregyházi huszárok Felcsúton. *KMo* 72: 117. 2015. május 20. 7.
14. Értékes hagyaték külföldről. *KMo* 72: 138. 2015. június 15. 4.
15. Hagyaték Kölnből. *KMo* 72: 140. 2015. június 17. 5.
16. Értékes múzeumtörténeti fotó Kecskemétről. *KMo* 72: 156. 2015. július 6. 4.
17. A legmagyarabb fegyvernem tisztelete. *KMo* 72: 194. 2015. augusztus 19. 5.
18. Részesei az első diadalnak. *KMo* 72: 233. 2015. október 5. 6.
19. Huszárjaink a lövészárkokban. *KMo* 72: 263. 2015. november 10. 1., 4.
20. Túlteljesítette idei terveit a múzeum. *KMo* 72: 279. 2015. november 28. 6.
21. A harctéren is volt ajándék. *KMo* 72: 290. 2015. december 11. 6.

22. Nyíregyházi huszár üdvözlete Gdańskból. *Nyíregyházi Napló* 22: 11. 2015. március 20. 8.
23. A Magyar Kard Napja elé. *Nyíregyházi Napló* 22: 17. 2015. április 30. 13.
24. A 100 éve született Ősz Dénesről. *Nyíregyházi Napló* 22: 33. 2015. augusztus 19. 6.
25. A XIV. Nyíregyházi Huszártalálkozó elé. *Nyíregyházi Napló* 22: 33. 2015. augusztus 19. 6.
26. Szomszédolás. *Nyíregyházi Napló* 22: 43. 2015. október 30. 12.
27. Piaci árusítóasztalok. *Nyíregyházi Napló* 22: 44. 2015. november 6. 13.
28. Ünnepség a múzeumban. *Nyíregyházi Napló* 22: 47. 2015. november 27. 15.

Bodnár Zsuzsanna

1. A rétközi népélet tárgyakban, épületekben élő hagyományai a Sóstói Múzeumfaluban. [Traditions of the folk life in Rétköz presented by objects and buildings in the Sóstó Museum Village.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 177–193.
2. Termékenységvarázslás, maskurázás. *Nyíregyházi Napló* 22: 6. 2015. február 13. 8.
3. Ünnepi jelképek. A tojás a termékenység szimbóluma. *Nyíregyházi Napló* 22: 13. 2015. április 3. 10.
4. A párkeresés, udvarlás, lakodalmak, disznótorok időszaka. *Műsorkalauz* 22: 1. 2015. február, 20.
5. Húsvét, a kereszténység egyik legnagyobb ünnepe. *Műsorkalauz* 22: 2. 2015. március, 16–17.
6. Április – Szent György hava. *Műsorkalauz* 22: 3. 2015. április, 16–17.
7. Májusfaállítás. Pünkösdi királyválasztó lóverseny. *Műsorkalauz* 22: 4. 2015. május, 16–17.
8. Júniusi jeles napok. „A júniusi derült ég bőség, a júniusi sár szükség.” *Műsorkalauz* 22: 5. 2015. június, 16–17.
9. Július – Szent Jakab hava, az aratás hónapja. *Műsorkalauz* 22: 6. 2015. július, 16.
10. A mindennapi kenyér jelentősége népünk hagyományos kultúrájában. *Műsorkalauz* 22: 7. 2015. augusztus, 16–17.
11. Szüreti szokások. *Műsorkalauz* 22: 8. 2015. szeptember, 15.
12. Október – mindszent hava. Mindenszentek és halottak napja a népéletben. *Műsorkalauz* 22: 9. 2015. október, 14–15.
13. „Sok Szent Márton lúdja telt már el azóta.” Márton napja – november. *Műsorkalauz* 22: 10. 2015. november, 20.
14. Luca napi szokások. *Műsorkalauz* 22: 11. 2015. december, 24–25.

Gerhard István

1. Balczó a múzeumban. *KMo* 72: 199. 2015. augusztus 26. 12.

Holmár Zoltán

1. Az 1920. évi nemzetgyűlési választások Nyíregyházán. [The 1920 National Assembly elections in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 243–253.
2. Ötven éve hunyt el az egykori igazgató. *KMo* 72: 22. 2015. január 27. 6.
3. Új elnök a megyei szervezetnél. *KMo* 72:32. 2015. február 7. 6.
4. Rákosi börtönei a Jósa András Múzeumban. *KMo* 72: 34. 2015. február 10. 12.
5. Jósa, a háborús hős 80 évesen is gyógyított. *KMo* 72: 38. 2015. február 14. 4.
6. Népművészeti tárlat nyílik a múzeumban. *KMo* 72: 46. 2015. február 24. 12.

7. Múzeumi látogatáson a főiskolások. *KMo* 72: 48. 2015. február 26. 5.
8. Klapka aranyberakásos díszszablyája látható. *KMo* 72: 59. 2015. március 11. 5.
9. Egyetemi előadásról a forradalomba. *KMo* 72: 62. 2015. március 14. 3.
10. Tiszanagyfaluban kezdődött a földosztás. *KMo* 72: 71. 2015. március 25. 7.
11. Különleges tárlatok a megyei múzeumban. *KMo* 72: 77. 2015. április 1. 12.
12. Géppisztoly és a vasfüggöny egy darabja. *KMo.* 72: 81. 2015. árpilis 7. 6.
13. Örvendj, szántóföld! *KMo* 72: 88. 2015. április 15. 12.
14. Kilencven éve halt meg a múzeumigazgató. *KMo* 72: 94. 2015. április 22. 12.
15. Vezérezredes a múzeumban. *KMo* 72: 99. 2015. április 28. 5.
16. Mesélő paloták a múzeumban. *KMo* 72: 111. 2015. május 13. 12.
17. A Nagy Imre Társaság előadása Jászberényben. *KMo* 72: 120. 2015. május 23. 6.
18. Felelevenítik a huszárok dicsőséges pillanatait. *KMo* 72: 127. 2015. június 2. 6.
19. Megemlékezést tart a Nagy Imre Társaság. *KMo* 72: 135. 2015. június 11. 12.
20. Megemlékeztek a mártírokról. *KMo* 72: 143. 2015. június 20. 7.
21. A Nyírség néprajzi kincseit kutatta. *KMo* 72: 184. 2015. augusztus 7. 5.
22. Kilencvenéves a Jósa Andás Múzeum épülete. *KMo* 72: 202. 2015. augusztus 29. 5.
23. Jósa, a polihisztor. *KMo* 72: 210. 2015. szeptember 8. 12.
24. Többször is megemlékeztek Nagy Imréről. *KMo* 72: 223. 2015. szeptember 23. 5.
25. Őszi tárlatot nyitnak a nyíregyházi múzeumban. *KMo* 72: 243. 2015. október 16. 12.
26. A Nagy Imre Társaság is koszorúz október 23-án. *KMo* 72: 245. 2015. október 19. 7.
27. Szembefordultak az elnyomó diktatúrával. *KMo* 72: 248. 2015. október 22. 3.
28. Húsz esztendeje hunyt el a múzeumigazgató. *KMo* 72: 251. 2015. október 27. 8.
29. A rendszerváltás huszonötödik évfordulójára. *KMo* 72: 260. 2015. november 6. 12.
30. Népszerű a múzeumi óra. *KMo* 72: 275. 2015. november 24. 6.
31. Múzeumok karácsonya az ünnepi forgatagban. *KMo* 72: 280. 2015. november 30. 5.
32. Örömöt hoz a Rotary-Mikulás. *KMo* 72: 283. 2015. december 3. 12.
33. A katonai pályát népszerűsítették. *KMo* 72: 288. 2015. december 9. 8.
34. Rendhagyó tárlatvezetés. *KMo* 72: 291. 2015. december 12. 6.
35. Kreatív kuckó. *KMo* 72: 297. 2015. december 19. 3.
36. A falu jegyzője I. *Keresztút* 20: 1. 2015. március, 2.
37. A kótaji labdarúgás kezdetei II. *Keresztút* 20: 1. 2015. március, 3.
38. 20 éves Kótaj község újságja, a Keresztút. *Keresztút* 20: 2. 2015. június, 6.
39. A kótaji labdarúgás kezdetei III. *Keresztút* 20: 2. 2015. június, 8.
40. 100 éve indult a Nyírvidéki kisvasút. *Keresztút* 20: 3. 2015. szeptember, 2.
41. A falu jegyzője II. *Keresztút* 20: 3. 2015. szeptember, 3.
42. A falu jegyzője III. *Keresztút* 20: 3. 2015. szeptember, 3.
43. A kótaji labdarúgás kezdetei IV. *Keresztút* 20: 3. 2015. szeptember, 4.
44. Kótaj első orvosai. *Keresztút* 20: 4. 2015. december, 2–3.
45. 90 éve épült ki az Újfalu. *Keresztút* 20: 4. 2015. december, 3.
46. A kótaji vár legendája. *Keresztút* 20: 4. 2015. december, 3.

Istvánovits Eszter

1. A szarmaták állatai. [Animals of Sarmatians.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 99–128.
(Társszerző: Kulcsár Valéria)

2. A rómaiak alföldi szomszédjai, a szarmaták. In: A Kárpát-medence ősi kincsei a kőkortól a honfoglalásig. Szerk. Vágó Ádám – Szenthe Gergely. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2015. 343–355.
3. Социальная стратификация варваров гуннского времени в свете новейших исследований в Венгрии. In: Социальная стратификация населения Кавказа в конце античности и начале средневековья: археологические данные. Материалы международной научной конференции. Институт археологии РАН, Москва 2015. 37–38. (Társszerző: Валерия Кульчар)
4. Животные сарматов Карпатского бассейна (археозоология глазами археологов). [Animals of the Sarmatians in the Carpathian Basin (archaeozoology through the eyes of archaeologists).] Материалы по Археологии, Истории и Этнографии Таврии XX. Симферополь 2015. 49–78. (Társszerző: Валерия Кульчар)

Jakab Attila

1. „Hogy a Jövő számára feledésbe ne merüljön…”. Adatok a Balkány-kecskéspusztai Gencsy Ferenc-féle síremlék történetéhez. *SzSzBSzle* 50: 4. 78–100.

Körösfői Zsolt

1. Grave-looting in the Late Roman age cemetery of Sâtana de Mureş/Marosszentanna. In: Ad finem Imperii Romani. Studies in honour of Coriolan H. Oprenau. Ed. Sorin Cociş – Vlad-Andrei Lăzărescu – Monica Gui – Dan-Augustin Deac. Mega Publishing House, Cluj-Napoca 2015. 191–209.
2. Hogyan is nevezzelek? Az erdélyi késő császárkori leletek értelmezési módjai a román régészetben. [How should I call you? Ways of interpretation of Transylvanian Late Roman Age finds in the Romanian archaeology.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 129–148.

Madár Ximena

1. Az egykori nyíregyházi pénzügyi palota építéstörténete. [History of construction of the former Financial Palace in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 287–295.
2. Kondor Béla (1931–1972). In: Remekművek VI. Kondor Béla emlékkiállítás. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai 64. Szerk. Madár Ximena. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2015. 4.
3. In memoriam Ősz Dénes. In: A Spányi és az Ősz család művészeti kiállítása. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai 65. Szerk. Madár Ximena. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2015. 4–6.
4. A magyar aktivizmus (1914–1927). In: Remekművek VII. A magyar aktivizmus festészete. Válogatás az Antal–Lusztig gyűjtemény anyagából. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai 66. Szerk. Madár Ximena. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2015. 5.
5. Hangulatok, színek, élmények, képek. *KMo* 72: 112. 2015. május 14. 6.
6. Magyar néphagyomány a kerámiákon. *KMo* 72: 160. 2015. július 10. 6.
7. Fő motívuma a doboz lett. Kohómérnökből festőművész. *KMo* 72: 175. 2015. július 28. 1., 6.
8. Száz éve született Ősz Dénes. *KMo* 72: 190. 2015. augusztus 14. 6.

9. Radikalizmus és művészet. *KMo* 72: 204. 2015. szeptember 1. 12.
10. Egy tárlaton profik, amatőrök. *KMo* 72: 263. 2015. november 10. 6.

Mohácsi Endre

1. A levél mint információforrás a XVII. század elején. Nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány levelei Thurzó György nádorhoz. [Letter as source of information at the beginning of the 17th century. Szatmár chief captain András Nagylúcsei Dóczy's letters wreitten to palatine György Thurzó.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 211–216.
2. Pesten majálisoztak megyénk múzeumai. *KMo* 72: 117. 2015. május 20. 7.
3. In memoriam Lakatos Sarolta. *Történeti Muzeológiai Szemle* 14. 2015. 69.

L. Nagy Márta

1. Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről. Előzetes jelentés. [The structure of a Late Bronze Age settlement from the site of Nyíregyháza–Oros, Mega Park. Preliminary report.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 71–97.

Németh Péter

1. Lázadók voltak-e a Vetésiek 1514-ben? *SzSzBSzle* 50: 1. 84–92.
2. Luby Margit emlékezete. *SzSzBSzle* 50: 3. 18–21.
3. A Szabolcs-szatmári Szemle korának lapja volt. A Hársfalvi-korszak (1964–1984). *SzSzBSzle* 50: 4. 4–10.
4. Juan 70. *Műemlékvédelem* 59: 5. 2015. 320–323.
5. A megye hírnevének terjesztője. In: Szia Zooli! In memoriam Kalenda Zoltán. Szerk. Talpas Sándor – Reszler Gábor – Kopka János. Talpas Sándor, Nyíregyháza 2015. 15–17.
6. Keresztúr a középkorban. In: Bodrogkeresztúri történetek. Szerk. Csörnök Mariann. Bodrogkeresztúr Község Önkormányzata, Bodrogkeresztúr 2015. 83–97.
7. Bányatelekétől Borbányáig. In: Ladányi András: Csákánnyal, tollal. Váci Mihály Baráti Társaság, Budapest 2015. 241–245.

Pintye Gábor

1. Hun Age single graves at the track of Motorway M3. *Ephemeris Napocensis* XXIV. 2014. [2015] 277–298.

Ratkó Lujza

1. Táncviseletek a Nyíregyháza környéki tirpákoknál. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei. Viselettörténeti sorozat II. [Dance costumes of the Tirpaks in the vicinity of Nyíregyháza. Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Costume history series II.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 195–209.
2. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. *Folkmagazin* 22: 4. 2015. 24–30.
3. Ember a tudósok között. Luby Margit néprajzi hagyatéka. *SzSzBSzle* 50: 3. 2015. 12–17.

D. Rácz Magdolna

1. Ilosvay Ferenc (1914–1990). A szülőföld és a természet szerelmese. [Ferenc Ilosvay (1914–1990). Lover of homeland and nature.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 303–310.

Összeállította:

Laskayné Szőlősi Katalin

e-mail: kbordoi@freemail.hu

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister
Concordance of geographic names

Abaszállás	Lehota (SK)
Adoni	Éradony (RO)
Alba Iulia	Gyulafehérvár (RO)
Alsóapsa	Nizsnya Apsa (Gyibrova) (UA)
Alsóboldád	Bolda (RO)
Arduzel	Szamosardó (RO)
Asztej (Luzsanka)	Asztély (UA)
Asztély	Asztej (Luzsanka) (UA)
Badaló	Badalovo (UA)
Badalovo	Badaló (UA)
Baia Mare	Nagybánya (RO)
Baia Sprie	Felsőbánya (RO)
Balázsfalva	Blaj (RO)
Banská Štiavnica	Selmecbánya (SK)
Barca	Bárca (SK)
Bárca	Barca (SK)
Bátka	Bátka (SK)
Bere	Berea (RO)
Berea	Bere (RO)
Beregszász	Berehove (UA)
Beregszentmiklós	Csinagyijovo (UA)
Berehove	Beregszász (UA)
Berveni	Börvely (RO)
(Bisztricska) Turócbeszterce	Bystrička (SK)
Blaj	Balázsfalva (RO)
Bocicom Mare	Nagybocskó (RO)
Boianu Mare	Tasnádbajom (RO)
Bolda	Alsóboldád (RO)
Börvely	Berveni (RO)
Bukovinka	Bukovinka (UA)
Bystrička	Turócbeszterce (Bisztricska) (SK)
Carei	Nagykároly (RO)
Čerín	Cserény (SK)
Cetăţele	Györkefalva (RO)
Ceuaşu de Câmpie	Mezőcsávás (RO)
Cheşereu	Érkeserű (RO)
Chieşd	Szilágykövesd (RO)
Ciumeşti	Csomaköz (RO)
Cluj-Napoca	Kolozsvár (RO)
Coruia	Karuly (RO)
Corund	Szilágykorond (RO)
Craidorolţ	Királydaróc (RO)
Cserény	Čerín (SK))
Csetfalva	Csetfalva (UA)
Csinagyijovo	Beregszentmiklós (Munkács-szentmiklós) (UA)
Csomaköz	Ciumeşti (RO)
Csömény	Podişu (RO)
Danilove	Husztsófalva (UA)
Dej	Dés (RO)
Dés	Dej (RO)
Detrefalva	Olcnava (SK)
Dióshalom	Şurdeşti (RO)
Eperjes	Prešov (SK)
Éradony	Adoni (RO)
Érkeserű	Cheşereu (RO)
Érmihályfalva	Valea lui Mihai (RO)
Farnas	Sfăraş (RO)
Felnac	Fönlak (SRB)
Felsőbánya	Baia Sprie (RO)
Felsőboldád	Stâna (RO)

Felsőfüld	Fildu de Sus (RO)
Fildu de Sus	Felsőfüld (RO)
Fodora	Oláhfodorház (RO)
Fönlak	Felnac (SRB)
Gácsfalva (Ógács)	Stará Halič (SK)
Gerény	Horjani (UA)
Giródtótfalu	Tăuţii de Sus (RO)
Gödényháza	Gugya (UA)
Grânari	Nagymoha (RO)
Gugya	Gödényháza (UA)
Gutin	Munţii Gutâi (RO)
Györkefalva	Cetăţele (RO)
Gyula – Julivci	Szőlősgyula (UA)
Gyulafehérvár	Alba Iulia (RO)
Harangláb	Haranglab (UA)
Hetyen	Hetyen (UA)
Horjani	Gerény (UA)
Horoatu Crasnei	Krasznahorvát (RO)
Hosszúrév	Răstoci (RO)
Huszt	Huszt (UA)
Husztsófalva	Danilove (UA)
Ictar-Budinţi	Iktár (RO)
Iktár	Ictar-Budinţi (RO)
Iza	Iza (UA)
Izvoru Crişului	Körösfő (RO)
Jibou	Zsibó (RO)
Kalotaszeg	Ţara Călatei (RO)
Kanak	Konak(SRB)
Karuly	Coruia (RO)
Kassa	Košice (SK)
Kígyós	Kígyós (Zmijivka) (UA)
Királydaróc	Craidorolţ (RO)
Kisazar	Malé Ozorovce (SK)
Kisbégány	Mala Bihany (UA)
Kisdobrony	Mala Dobrony (UA)
Kispeleske	Pelişor (RO)
Kisszokond	Soconzel (RO)
Kolozsvár	Cluj-Napoca (RO)
Konak	Kanak (SRB)
Košice	Kassa (SK)
Körmöcbánya	Kremnica (SK)
Körösfő	Izvoru Crişului (RO)
Krajnikove	Mihálka (UA)
Krasznahorvát	Horoatu Crasnei (RO)
Krasznarécse	Recea (RO)
Kremnica	Körmöcbánya (SK)
Kriva	Krivá (SK)
Kustánfalva	Kustanovica (UA)
Kustanovica	Kustánfalva (UA)
Lápos	Lăpuş (RO)
Lăpuş	Lápos (RO)
Lázári	Lazuri (RO)
Lazi (Veliki Lazi)	Nagyláz (UA)
Lazuri	Lázári (RO)
Lehota	Abaszállás (SK)
Lele	Lelei (RO)
Lelei	Lele (RO)
Losonc	Lučenec (RO)
Lozna	Nagylózna (RO)
Lučenec	Losonc (RO)
Magyarkecel	Meseşenii de Jos (RO)
Magyarvalkó	Văleni (RO)
Mala Bihany	Kisbégány (UA)
Mala Dobrony	Kisdobrony (UA)
Malé Ozorovce	Kisazar (SK)
Margine	Széltalló (RO)
Marosszentanna	Sîntana de Mureş (RO)
Marosvásárhely	Târgu Mureş (RO)
Menyő	Mineu (RO)
Meseşenii de Jos	Magyarkecel (RO)
Mezőcsávás	Ceuaşu de Câmpie (RO)
Michalovce	Nagymihály (SK)
Micske	Mişca (RO)
Mihálka	Krajnikove (UA)
Mineu	Menyő (RO)
Mişca	Micske (RO)
Mokrin	Mokrin (SRB)
Mukacseve	Munkács (UA)
Munkács	Mukacseve (UA)
Munkácsszentmiklós	Csinagyijovo (UA)
Munţii Gutâi	Gutin (RO)
Muzsijeve	Nagymuzsaly (UA)
Nagybánya	Baia Mare (RO)

Nagybocskó	Bocicom Mare (RO)
Nagykároly	Carei (RO)
Nagyláz	Lazi (Veliki Lazi) (UA)
Nagylózna	Lozna (RO)
Nagymihály	Michalovce (SK)
Nagymoha	Grânari (RO)
Nagymuzsaly	Muzsijeve (UA)
Nagypalágy / Palágykomoróc	Palagy Komarivci (UA)
Nagyvárad	Oradea (RO)
Németszentpéter	Sânpetru German (RO)
Nizsnya Apsa (Gyibrova)	Alsóapsa (UA)
Nyárfás	Plopiş (RO)
Ógács / Gácsfalva	Stará Halič (SK)
Oláhfodorház	Fodora (RO)
Olcnava	Detrefalva (SK)
Olekszandrivka	Ósándorfalva (UA)
Oradea	Nagyvárad (RO)
Ósándorfalva	Olekszandrivka (UA)
Otomani	Ottomány (RO)
Ottomány	Otomani (RO)
Palagy Komarivci	Nagypalágy (Palágykomoróc) (UA)
Palágykomoróc	Palagy Komarivci (UA)
Pecica	Pécska (RO)
Pécska	Pecica (RO)
Pelişor	Kispeleske (RO)
Pişcolt	Piskolt (RO)
Piskolt	Pişcolt (RO)
Plopiş	Nyárfás (RO)
Poarta Sălajului	Vaskapu *(RO)*
Podişu	Csömény (RO)
Poľanovce	Polyánfalu (SK)
Polyánfalu	Poľanovce (SK)
Prešov	Eperjes (SK)
Pusztaújlak	Uileacu de Criş (RO)
Răstoci	Hosszúrév (RO)
Recea	Krasznarécse (RO)
Rózsahegy	Ružomberok (SK)
Rozsnyó	Rožňava (SK)
Rožňava	Rozsnyó (SK)
Ružomberok	Rózsahegy (SK)
Salánk	Salanki (UA)
Salanki	Salánk (UA)
Sălard	Szalárd (RO)
Sânpetru German	Németszentpéter (RO)
Satu Mare	Szatmárnémeti (RO)
Săuca	Sződemeter (RO)
Săcueni	Székelyhíd (RO)
Selmecbánya	Banská Štiavnica (SK)
Sfăraş	Farnas (RO)
Sic	Szék (RO)
Sîntana de Mureş	Marosszentanna (RO)
Soconzel	Kisszokond (RO)
Somlyóújlak	Uileacu Şimleului (RO)
Stâna	Felsőboldád (RO)
Stará Halič	Gácsfalva (Ógács) (SK)
Subotica	Szabadka (SRB)
Şurdeşti	Dióshalom (RO)
Szabadka	Subotica (SRB)
Szalárd	Sălard (RO)
Száldobos	Szteblivka (UA)
Szamosardó	Arduzel (RO)
Szatmárnémeti	Satu Mare (RO)
Szék	Sic (RO)
Székelyhíd	Săcueni (RO)
Szeklence	Szokirnica (UA)
Széltalló	Margine (RO)
Szilágykorond	Corund (RO)
Szilágykövesd	Chieşd (RO)
Szokirnica	Szeklence (UA)
Szolyva	Szvaljava (UA)
Sződemeter	Săuca (RO)
Szőlősgyula	Gyula – Julivci (UA)
Szteblivka	Száldobos (UA)
Szvaljava	Szolyva (UA)
Ţara Călatei	Kalotaszeg (RO)

Târgu Mureş	Marosvásárhely (RO)
Tasnádbajom	Boianu Mare (RO)
Tăutelec	Tóttelek (RO)
Tăuţii de Sus	Giródtótfalu (RO)
Técső	Tjacsiv (UA)
Tjacsiv	Técső (UA)
Torda	Turda (RO)
Tóttelek	Tăutelec (RO)
Turda	Torda (RO)
Túrterebes	Turulung (RO)
Turulung	Túrterebes (RO)
Uileacu de Criş	Pusztaújlak (RO)
Uileacu Şimleului	Somlyóújlak (RO)
Ulciug	Völcsök (RO)
Ungvár	Uzshorod (UA)
Uzshorod	Ungvár (UA)
Valea lui Mihai	Érmihályfalva (RO)
Văleni	Magyarvalkó (RO)
Vári	Vari (UA)
Vaskapu	Poarta Sălajului (RO)
Vetés	Vetiş (RO)
Vetiş	Vetés (RO)
Visk	Viskove (UA)
Viskove	Visk (UA)
Völcsök	Ulciug (RO)
Zajzon	Zizin (RO)
Zalau	Zilah (RO)
Zilah	Zalau (RO)
Zizin	Zajzon (RO)
Zólyom	Zvolen (SK)
Zvolen	Zólyom (SK)
Zsibó	Jibou (RO)

Rövidítések
Abkürzungen
Abbreviations

Acta ArchCarp	Acta Archaeologica Carpathica. Institut of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Kraków
Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
AG	Aktiengesellschaft. Részvénytársaság
AMP	Acta Musei Porolisensis, Zalău
AnnAIHV	Annales de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Archeometriai Műhely	Archeometriai Műhely. Elektronikus folyóirat, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
ArchAu	Archaeologia Austriaca. Institut für Urgeschichte und Historische Archäologie der Universität, Wien
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, Budapest
ArchHung	Archaeologia Hungarica. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztálya, Budapest
Arch. Korrbl.	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények. MTA Archaeológiai Bizottság, Budapest
Arrabona	Arrabona. A győri Xántus János Múzeum Évkönyve / A Római Flóris Művészeti és Történeti Múzeum közleményei, Győr
Átm.	Átmérő
Baranya	Baranya: történelmi és honismereti folyóirat. Baranya Megyei Levéltár, Pécs
BTK	Bölcsészettudományi Kar
Carpatica	Carpatica. Slovanský ústav, Praha
Co	Company. Társaság
CommArchHung	Communicationes Archeologicae Hungariae. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
DE OEC	Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum, Debrecen
Dolgozatok	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár
ELTE	Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest

Ephemeris Napocensis	Adameia Română. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Bucureşti
Ethnographia	Ethnographia. A Magyarországi Néprajzi Társaság értesítője, Budapest
FA	Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve, Budapest
Fá	Fenék átmérője
FETIVIZIG	Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság, Nyíregyháza
Folklór és etnográfia	Folklór és etnográfia. Oktatási és kutatási kiadvány. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Néprajzi Tanszék, Debrecen
Folkmagazin	FolkMAGazin. Táncház Alapítvány, Budapest
Geodézia és Kartográfia	Geodézia és Kartográfia. Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság, Budapest
Gesta	Gesta. A Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének elektronikus folyóirata
GmbH	Gesellschaft mit beschränkter Haftung. Kft
H	Hossz
Ház és Ember	Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei, Szentendre
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
IPH	Inventaria Praehistorica Hungariae, Ungarisches Nationalmuseum, Budapest
JAM	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
JAMK	Jósa András Múzeum Kiadványai, Nyíregyháza
Jászkunság	Jászkunság. Tudományos ismeretterjesztő folyóirat, Szolnok
Keresztút	*Keresztút*. Kótaj Község Önkormányzata, Kótaj
KMo	Kelet-Magyarország. Nyíregyháza
KÖSz	Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Budapest
Levéltári Évkönyv	Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, Nyíregyháza
LTKMHM	Lehoczky Tivadar Kárpátaljai Megyei Honismereti Múzeum, Ungvár
Ltsz.	Leltári szám
M	Magasság
Magyar Nép	Magyar Nép. Demokratikus napilap. Demokratikus Front, majd Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, Nyíregyháza
MANDA	Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet, Budapest
Marmatia	Marmatia. Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş Baia Mare
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFMÉ – MonArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica, Szeged
MFMÉ – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MFTK	Munkabiztonsági, Foglalkozás-egészségügyi, Tűz- és Környezetvédelmi Egyesület
MGAH	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MH	Magyar Honvédség

MittArchInst	Mitteilungen des archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaft. MTA Régészeti Intézet, Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MNL SzSzBML	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MTA BTK	Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest
Műemlékvédelem	Műemlékvédelem. A magyar műemlékvédelem folyóirata. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Budapest
Műsorkalauz	Műsorkalauz. Ingyenes kulturális programmagazin. Leonardo Education Nonprofit Kft., Nyíregyháza
NAT	Nemzeti Alaptanterv
Nyíregyházi Napló	Nyíregyházi Napló. Nyíregyháza Megyei Jogú Város, Nyíregyháza
Nyírvidék	Nyírvidék, Nyíregyháza
NyírVV	Nyíregyházi Városüzemeltető és Vagyonkezelő Kft.
NyJAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
OTBA	Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap
OTI	Országos Társadalombiztosító Intézet
Ősrégészeti Levelek	Ősrégészeti Levelek / Prehistoric Newsletter, Ősrégészeti Társaság, Budapest
Pá	Perem átmérője
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
RégAd.	Régészeti Adattár
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Anuarul publicat de Complexul Muzeal Bistriţa-Năsăud, Bistriţa
RKM	Régészeti kutatások Magyarországon / Archaeological Investigations in Hungary, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
S	Súly
SCIV	Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, Bucureşti
Situla	Situla. Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae, Ljubjana
SlA	Slovenská Archeológia, Bratislava
SMF	Sóstói Múzeumfalu, Nyíregyháza
StComSM	Satu Mare Studii şi Comunicări. Muzeul Judeţean, Satu Mare
StudCom	Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre
Studia Agriensia	Studia Agriensia. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger
Studia Folkloristica et Ethnographica	Studia Folkloristica et Ethnographica. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen
Studia turco-hungarica	Studia turco-hungarica. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
Sz	Szélesség

Szabolcsi Hírlap	Szabolcsi Hírlap. Politikai napilap, Nyíregyháza
SzMMÉ	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok
SzSzBSzle	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza
SzSzSzle	Szabolcs-Szatmári Szemle, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács, Nyíregyháza
TIOP	Társadalmi Infrastruktúra Operatív Progarm
Tisicum	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
Tört. Dok.	Történeti Dokumentum Gyűjtemény
Történeti Muzeológiai Szemle	A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve. Magyar Múzeumi Történész Társulat, Budapest
V	Vastagság
VAH	Varia Archaeologica Hungarica. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest
Vasárnapi Újság	Vasárnapi Újság, Buda-Pest
VMMK	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém
VOKE	Vautas Művelődési Ház és Könyvtár, Nyíregyháza
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
Ziridava	Ziridava. Studii şi cercetări / Studia archaeologica, Museum Arad
Živa Antika	Živa Antika / Жива антика. Antiquité vivante. Društvo za antički studii na SRM, Seminar na klasična filologija, Filosofski fakultet, Skopje
ZM	Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból, Zalaegerszeg
Музейні читання	Музейні читання. Музей історичних коштовностей України, Київ
Науковий збірник ЗКМ	Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею, Ужгород
Проблеми на изкуството	Проблеми на изкуството. Институт за изследване на изкуствата, София